

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BALKAN SAVAŞLARI SONRASINDA YAŞANAN GÖÇ
HAREKETLERİNİN OSMANLI İÇ SİYASETİNE YANSIMALARI

147224

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUNCAY BİLECEN

ANABİLİM DALI:
PROGRAMI:

ULUSLARARASI İLİŞKİLER
SİYASİ TARİH

TEZ DANIŞMANI:

YRD.DOÇ.DR. BEKİR GÜNAY

KOCAELİ
2004

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BALKANSAVAŞLARI SONRASINDA YAŞANAN GÖÇ HAREKETLERİNİN
OSMANLI İÇ SİYASETİNE YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

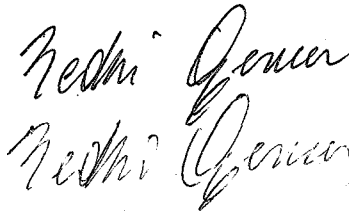
Tezi Hazırlayan: Tuncay Bilecen

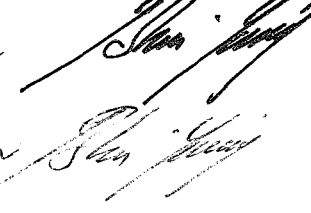
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurul Tarih ve No: 13.10.2004 – 2004/21

Prof. Dr. Hasret Çomak

Doç. Dr. Bedri Gencer

Yrd. Doç. Dr. Bekir Günay

Doç. Dr. Bedri Gencer

Yrd. Doç. Dr. Bekir Günay

KOCAELİ, 2004

SUNUŞ

Balkan göçleri konusunda bu güne kadar sayısız çalışma yapıldı. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında savaşlar ve toprak kayıpları ile başlayan Anadolu'ya doğru göç hareketleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, bu göçler sonucunda toplumsal yapıda önemli değişimler yaşanmıştır.

Bu çalışma, yüksek lisansın ilk yılında 'Balkanlar ve Göç' konusunda Yrd.Doç.Dr. Bekir Günay'ın yönlendirmesi ile yaptığım makale çalışmalarının bir devamı olarak ortaya çıktı. Makale çalışmaları sırasında göç sorununu, sosyal ve siyasal boyutuyla inceleyen çalışmaların azlığı dikkatimizi çekti ve tez konusunu belirlememizde bu durum etkili oldu.

Tezin özgünlüğünü sağlamak ve bazı bilgilere ilk elden ulaşmak amacıyla Osmanlı Arşivinde konuya ilişkin belge araştırması yaptım. Özellikle üçüncü bölümde 'Balkanlar ve Göç' kısmında bu belgelere yer vermeye çalıştım. Göç konusu üzerinde çalışmış yazarların eserlerinden de sıkça yararlandığım bu çalışmada içinde göç konusunu barındıran bazı edebi eserlerden de örnekler vererek dönemin atmosferini daha iyi bir şekilde yansıtmaya çalıştım.

Aylar süren bu çalışma boyunca göstermiş olduğu titizlik ve sabırdan dolayı Yrd.Doç.Dr. Bekir Günay'a teşekkürü bir borç bilirim.

İzmit, Eylül 2004

Tuncay Bilecen

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar.....	IX
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
I. XIX. YÜZYILIN II. YARISINDA BALKANLARDAKİ DURUM.....	6
A- SİYASAL DURUM.....	6
1. Balkanların Etnik, Dinsel ve Demografik Yapısı.....	6
a- Balkanlar'ın Coğrafi Sınırları.....	6
b- Balkanlar'da Bulunan Etnik Unsurlar ve Nüfus İstatistikleri.....	8
2. 1878 Ayestofanes Antlaşması ve Berlin Kongresi'nin Sonuçları.....	13
a- 93 Harbi ve Ayastofanes Antlaşması.....	13
b- Berlin Kogresi ve Sonuçlarının Balkanlar ve Büyük Devletler	
Açısından Önemi.....	17
3. Büyük Devletlerin Balkan Politikaları.....	23
a- Büyük Devletler İçin Balkanlar'ın Önemi.....	23
b- Rusya'nın Panslavist Politikaları.....	25
c- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan Politikası.....	27
d- Rus-Japon Savaşı'nın Makedonya Sorununa Etkileri.....	31
e- Almanya'nın Balkan Politikası.....	33
4. Balkan Uluslarının Bağımsızlık Hareketleri ve Bunda Etkili Olan	
Faktörler.....	37
a- Ulusalçı Akımlara Yön Veren Etkiler	37
b- Balkanlarda Kilise Sorunu.....	40
c- Balkanlarda Çetecilik Faaliyetleri ve Reform Çabaları.....	44
d- Balkan Uluslarının Tarihsel Hesapları.....	51
B- SOSYO-EKONOMİK DURUM.....	59
1. Osmanlı Toprak Sistemi ve Balkanlar'daki Ekonomik Yapı.....	59
2. Balkanlarda Sosyal Yaşam.....	62
a- Selânik'in Önemi.....	64
İKİNCİ BÖLÜM	
II. BALKAN SAVAŞLARI.....	70
A- BALKAN SAVAŞLARI ÖNCESİ SİYASAL DURUM.....	70
1. II. Abdulhamit'in Balkan Politikası.....	70
2. Jön Türklerin, İttihat ve Terakki'nin Balkanlardaki Faaliyetleri.....	74
3. II. Meşrutiyet Sonrası Balkanlardaki Gelişmeler.....	84
a- Meşrutiyet'in İlanını Gerektiren Gelişmeler.....	84
b- Meşrutiyet'in İlanın Balkan Uluslarına Etkisi.....	86
c- Meşrutiyet'e Büyük Devletlerin Tepkisi.....	88
d- Meşrutiyet'in İlanının Ardından Yaşanan Siyasal Gelişmeler.....	91
B- BALKAN SAVAŞLARI.....	95
1. I.Balkan Savaşı Öncesi Durum.....	95
a- Balkan Devletlerinin Kendi Aralarında Yaptıkları Gizli	
Anlaşmalar.....	95

b- Balkan Savaşı'nın Çıkmasına Yol Açan Gelişmeler.....	99
c- Balkan Ordularının Genel Durumları.....	105
2. I.Balkan Savaşı.....	109
a- Bulgarlarla Yapılan Savaşlar.....	109
b- Karadağ'la Yapılan Savaşlar.....	119
c- Sırplarla Yapılan Savaşlar.....	122
d- Yunanlılarla Yapılan Savaşlar.....	126
3. I.Balkan Savaşı Sonrasında Durum.....	131
a- Balkan Savaşı Sırasında Yapılan Antlaşmalar.....	131
b- Balkan Savaşı'nın Ardından Bitmeyen Hesaplar.....	135
c- I.Balkan Savaşı'nın Sonunda Osmanlı Devleti'nin Durumu.....	140
4. II. Balkan Savaşı	146
a- Müttefikler Arası Savaş.....	146
b- Edirne'nin Geri Alınması.....	152
c- Batı Trakya Türk Cumhuriyeti.....	154
d- II. Balkan Savaşı'nın Balkan Devletleri Açısından Sonucu.....	160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. BALKANLAR VE GÖÇ.....	165
A- GÖÇ OLGUSU VE OSMANLI DEVLETİ'NDE GÖÇ.....	165
1. Osmanlı Devleti için Göçün Anlamı.....	165
a- Göçü Tanımlama Çabası	165
b- İleriye Doğru Göç Hareketleri.....	168
c- Toprak Kayıpları İle Başlayan Geriye Doğru Göç Hareketleri.....	174
d- Bir Kırılma Noktası Olarak 93 Harbi Sonrası Yaşanan Göç Hareketleri.....	178
2. Balkan Savaşı'nda Ortaya Çıkan Göç Hareketleri.....	189
a- Göçün Sebepleri.....	189
b- Göç Sırasında Yaşanan Sıkıntılar.....	197
c- Göçmenlerin İskan Edildikleri Yerler.....	202
d- Balkan Savaşları Sonrası Yapılan İlk Mübadele Anlaşmaları.....	211
e- Balkan Göçleri Sonucunda Türkiye'de Yaşayan Diğer Azınlıkların Durumu.....	216
3. Osmanlı Devleti'nin İskan Siyaseti.....	225
a- 93 Harbi'nden Sonra Değişen İskan Siyaseti.....	225
b- Müslüman/Türk Nüfusu Çoğaltmak İçin Muhacir Yerleştirme....	229
c- Bazı Stratejik Bölgelere Müslüman İskanı.....	232
d- Ekonomik Olarak Verim Sağlamak İçin Muhacir Yerleştirme....	236
e- Türkler Dışındaki Unsurların İskanı.....	241
f- Göçmenlerle İlgili Çalışma Yürüten Kurumlar.....	246
B- GÖÇLERLE BİRLİKTE OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER.....	251
1. Göçlerle Birlikte Demografik Yapıda Meydana Gelen Değişmeler.....	251
2. Göçlerle Birlikte Ekonomik Yapıda Meydana Gelen Değişmeler.....	260
a- Muhacirlerin İskanı İçin Oluşturulan Projeler.....	260
b- Muhacirlere Yapılan Yardımlar.....	264
c- Muhacirlerin Ekonomiye Katkıları.....	272
3. Göçün Sosyal Sonuçları.....	275

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
IV. GÖÇÜN SİYASAL	
SONUÇLARI.....	282
A- BALKAN SAVAŞLARI'NIN OSMANLI SİYASAL YAŞAMINA	
ETKİLERİ.....	282
1. Savaş Öncesinde Osmanlı İç Siyasetinde Yaşanan Çekişmeler.....	282
a- Meşrutiyet'in İlanının Ardından Yaşanan Gelişmeler.....	282
b- 31 Mart Vakası.....	287
2. Halaskaran Zabitan Olayı.....	292
3. Bâb-ı âlî Baskını.....	301
4. Balkan Savaşları'nın Siyasal Yaşamda Yolaçtığı Tartışmalar.....	306
B- GÖÇMENLERİN SİYASAL YAŞAMA KATILIMLARI.....	315
1. Balkan Göçmenlerinin Türkçülük Düşüncesine Etkileri ve Katkıları.....	315
a- Balkan Savaşları Sonrası Türkçülük Düşüncesi.....	315
b- Türk Ocağı'nın Balkan Savaşlarında Üstlendiği Rol.....	327
2. Balkan Göçmenlerinin Sosyalist Düşünceye Etkileri ve Katkıları.....	332
3. Balkan Göçmenlerinin İslamcı Düşünceye Etkileri ve Katkıları.....	341
4. Balkan Göçmenlerinin Kemalist Düşünceye Etkileri ve Katkıları.....	348
SONUÇ.....	357
EKLER.....	359
YARARLANILAN YAYINLAR.....	365

ÖZET

II. Meşrutiyet Devriminin ardından meydana gelen 31 Mart Ayaklanması ile II. Abdulhamit otuz üç yıl boyunca oturduğu Osmanlı tahtından indirildi. Yönetimde söz sahibi olmaya başlayan İttihat ve Terakki Balkan Savaşları'na kadar devam edecek olan iç karışıklıkları bir türlü durduramadı.

II. Abdulhamit kurnaz politikaları ile Balkanlar'ı yıllarca elinde tutmayı başarmıştı. Ancak onun iktidarında bile Balkan uluslarını birbirine düşüren husumetler yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştı. Balkanlar devletin gün geçtikçe kontrolünü ve etkisini yitirdiği bir bölge olmaya başlamıştı.

Uzun yıllar boyunca süren çete savaşları, büyük devletlerin hamiliğinde yürüten reform çabaları, dinmek bilmeyen ayaklanmalar, ekonomik yapının eski halinden uzaklaşması, tımar sisteminin bozulması, II. Meşrutiyet ile gelmesi beklenen huzurun çok geçmeden yerini daha şiddetli bir havaya bırakması Balkanlar'ı patlamaya hazır bir bomba haline getirdi. Tüm bunlar yaşanırken iç politikadaki suların bir türlü durulmaması da Balkanlar'a yeterince ilgi gösterilmemesine yol açtı.

Bu şartlar altında başlayan Balkan Savaşı Osmanlı Devleti'nin kısa süre içerisinde Avrupa topraklarını yitirmesine yol açtı. Asırlar boyunca süren egemenlik birkaç ay içerisinde yitirilmişti. İki yüz yıl önce başlayan ve 93 Harbi ile tepe noktasına ulaşan tersine göç hareketleri Balkan Savaşları ile birlikte ardı arkası kesilmeden devam etti. Yüz binlerce göçmenin verimli bir şekilde iskân edilmesi devleti ilgilendiren en önemli sorunların başında geliyordu. Diğer taraftan artık Osmanlı toprağı olmaktan çıkan topraklardaki tebaanın da hukukunun gözetilmesi, uluslararası kamuoyunda bu hakkın tanınması gerekiyordu.

Ataları yüzyıllar boyunca Balkanlar'da yaşadıkdan sonra Anadolu'ya göç eden göçmenler, Anadolu'da Balkan etkisini tüm yönleriyle açığa çıkarmışlardır. Yerleştikleri yerlerde eski kültürlerini yaşatmışlar, Anadolu gelenekleri ile bu kültürel mirası yoğurmuşlardır. Özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni rejimin

kökleşmesinde Cumhuriyet devriminin geniş halk kitlelerine yayılmasında Balkan kimliğinin yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Balkan kökenli pek çok düşünür, edebiyatçı, devlet adamı farklı düşünce yapılarıyla dönemlerine damgasını vurmuştur. Hangi düşüncede olursa olsun, siyasal yelpazenin neresinde durursa dursun, Balkan kimliği siyaset yaşamında her zaman etkin bir rol oynamıştır.

Öte yandan Balkanlar'da meydana gelen değişiklikler, gerek entelektüel düzeyde, gerekse siyaset alanında her dönem gündem yaratabilmiştir. “Osmanlıcılık”, “Baticılık”, “İslamcılık”, “Türkçülük” gibi akımların ortaya çıkmasında Balkanlar'ın hem doğrudan hem de dolaylı olarak önemli etkileri olmuştur. İmparatorlukta ilk toprak kayıplarının yaşandığı yer olan Balkanlar aynı zamanda pek çok etnik kimliğin ve dinsel cemaatin bir arada yaşadığı bir coğrafya olduğundan bu farklı unsurları bir arada tutabilmek için düşünce dünyasında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Yine toprak kayıplarıyla, diğer unsurların devletten kopmaya başlamasıyla birlikte, “İslamcılık” ve “Türkçülük” düşüncesinin önem kazanmasında yine Balkanlar'ın önemli bir payı vardır. O dönem için, Anadolu insanına göre sosyo-ekonomik açıdan daha iyi durumda olan Rumeli insanı da bu fikir tartışmalarının içerisinde yer almış, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan mirasta Balkan kökenli sayısız, siyasetçi, bilim adamı, düşünür ve sanatçı yetişmiştir.

Bu çalışmada Balkan Savaşları öncesinde bu coğrafyada yaşayan ulusların tarihsel hesapları, büyük devletlerin çıkar çatışmaları, Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan siyasal çekişmeler irdelendikten sonra Balkan Savaşları'nın genel bir değerlendirmesi yapıldı. Ardından bu savaş sonucunda ortaya çıkan göç hareketleri Osmanlı Devleti'nin daha önceki yıllarda karşılaştığı göç hareketleriyle birlikte karşılaştırılarak her yönüyle değerlendirildi. Göçmenlerin yaşadıkları sosyal sorunlara değinildikten sonra Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet Türkiye'sine kadar göçlerin siyasal yapı üzerindeki etkisi, belirli bazı kişilerin isimleri de zikredilerek verilmeye çalışıldı.

ABSTRACT

The reign of Abdulhamid II, which lasted 33 years long, is finished by the 31 March Uprising which follows the Revolution of the Second Meşrutiyet. İttihat Terakki which gained more power in the administration of the state, could not stop the 3 years long disorder which would continue until Balcan wars.

Abdulhamid II could keep the Balcan lands under control with his cunning policies. However, even in his reign, the problems that are making the Balcan nations compel with each other, were disappearing slowly. Balcans started to be a place where Ottoman Empire was losing her control and affect day by day.

Along with the long gang wars, reformation attempts with the encouragement of the great states, endless revolts, dissolving economic structure, corruption in the *timar* system and finally the absence of the peace of mind which is expected to come with the II. Meşrutiyet and contrarily in place the rise of the violent atmosphere made the Balcans more like a bomb which is ready to explode. The problematic structure in the inner policy also caused the lose of weight in the Balcan Policy of the Ottoman Empire.

Under these circumstances the start of Balcan wars caused Ottoman Empire to lose her lands in the Europe. Centuries long sovereignty had been lost in a few months. Migration movements which started two centuries ago and reached its peak with the 93 War, endlessly continued with the Balcan wars. The efficient housing and settlement of the hundred thousands of migrants was one of the primal concerns of the state. On the other hand the concerns of the Ottoman citizens, subjects of the state who still settle in the lands which are used to be Ottoman lands, had to be defended and of course the legitimacy of the condition had to be recognized in the international arena justly.

Emigrants, whose ancestors lived in Balcans for centuries, had to migrate to Anatolia and thereby they made the Balcan effect more widespread in Anatolia with all its dimensions. They made their traditional heritage and culture live in the places

they settled and mixed this culture with the Anatolian one. Especially in the Republican Era, Balcan identity had a very wide effect on the deepening of the regime and the widening of the revolution for all groups of people. Many Balcan rooted thinkers, literary people and statesmen have their hallmarks on the periods they live. Although the ideological sect they belong to or the political position they defend vary from one another, the Balcan identity by itself occupied an important position in the political agenda of the republic.

On the other hand the changes in the Balkans could determine the agendas both in intellectual level and political realm. In the constitution of the currents like “Ottomanism”, “Westernism”, “Islamism” and “Turkism” the Balcan identity had both direct and indirect significant effects. Balkans where Ottoman Empire first lost lands, at the same time had a multi-ethnic structure and also consisted of many religious sects, thus the different ideological positions are developed in order to maintain these geographical space within the borders. Again the rupture of the other *unsurs* from the state with the land losses there occurred the “Islamism” and “Turkism” and their rising power in the political and intellectual realm because of the Balcan effect. For that period the Rumeli people who were socio-economically better off than the Anatolian people, also existed within these debates, and successively from that period onwards there raised many important politicians, science men, thinkers and artists hereby the Balcan heritage.

This study claims to evaluate the general characteristics of the Balcan Wars after the examination of the nations historical aims in this geography, the interest conflicts of the great states and the political battles within the Ottoman Empire. After that, the migration movements, which were results of this war, are evaluated in detail with the help of the comparison with the prior migration movements. After touching upon the social problems that the emigrants face, the political impression of these migrations movements on the political structure from late Ottoman Empire to the Republican Turkey is discussed also by underlining some particular names.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AMMU	: Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi
BKP	: Bulgaristan Komünist Partisi
Bkz	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Der.	: Derleyen
DH.	: Dahiliye Nezareti
DH.KMS	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürlüğü
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i
DH.İUM	: Dahiliye Nezareti İdâre-i Umûmiye İdaresi
DH.İD	: Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Analitik Envanteri
DH.EUM.EMN	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalem-i
DH.EUM.LVZ	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalem-i
DH.EUM. MH	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalem-i
DH.MB.HPS Müdüriyeti	: Dahiliye Nezareti Mebani Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M	: Dahiliye Nezareti Mebani Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
DH.UMVM	: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü
IMRO	: Makedonya Dahili Devrimci Örgütü
İAMM	: İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti
MV	: Meclis-i Vükela
MİDÖ	: Makedonya İç Devrimci Örgütü
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
VMRO	: Makedonya – Edirne İhtilalci İç Örgütü

TABLolar

Tablo-1: Her Ulusun Kendisini Kalabalık Gösteren Nüfus Tablosu.....	10
Tablo-2: 1877-1879 Döneminde Bulgaristan'daki Müslümanların Verdiği Ölüm Telefatinın Hesaplanması:.....	185
Tablo-3: Yıllara Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Rakamları:.....	187
Tablo-4: 1912-1915 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Müslüman Muhacirler ve Bunların İskân Edildiği Yerler:	204
Tablo-5: 1912-1920 Döneminde Balkanlardan Gelen Müslüman Sığınmacılar ve Bunların İskân Edildiği Yerler:.....	206
Tablo-6: Osmanlı Avrupasında 1911 Yılında Vilayetlerdeki Din Temeline Dayalı Millet Nüfusları:.....	210

GİRİŞ

Balkanlar'a yönelik olarak yapılan akademik çalışmalarda son yıllarda önemli artışlar yaşanıyor. Siyasal konjonktürün dünya ölçeğinde geçirdiği değişime paralel olarak, 'kökler' ve 'kültür' alanlarında hiç olmadığı kadar derinlemesine incelemeler yapılıyor.

Osmanlı Devleti gibi yüzyıllar boyunca ayakta durmayı başarabilen ve üç kıtada hakimiyet kuran bir devletin iç yapısı içerisinde şüphesiz göç olgusunun önemli bir yeri vardır. Göç, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan, izleri ve etkisi kolay kolay silinmeyecek, üzerinde daha pek çok araştırma yapılacak bir konu.

Balkanlar, Osmanlıların ilk defa toprak kaybetmeye başladığı bölgeydi. Toprak kayıplarının başlamasıyla birlikte geriye doğru göç hareketleri de başladı ve iki yüz yıl boyunca bu göçlerin ardı arkası kesilmedi.

Bir milyondan fazla kişinin muhacir olarak yollara düştüğü 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Harbi), Osmanlı Devleti'nin iskan siyasetinde önemli değişikliklere yol açtı. Muhacirlerin nerelere iskan edileceği, en kısa zamanda nasıl üretici hale getirilecekleri, ekonomik zorlukların nasıl aşılabacağı, bazı stratejik bölgelere muhacir iskan gibi konular devlet yapısı içerisinde çözüm bulunması gereken sorunlardı. 93 Harbi iskân siyaseti ve göç tarihi açısından nasıl önemli bir kırılma yarattı ise, Balkan Savaşları da Osmanlı Devleti içerisinde pek çok siyasal tartışmanın yaşanmasına yol açtı. Balkan Savaşları'nın etkisi uzun süre hissedildi ve göçlerle gelen bazı önemli kişilikler sayesinde de bu etki Cumhuriyet Türkiye'sine kadar yansıdı. Denilebilir ki, hemen ardından I.Dünya Savaşı gibi büyük bir savaş çıkmasaydı Balkan Savaşı, gelişimi ve etkileri açısından bugün üzerinde daha çok tartışma yapılacak bir savaş olurdu.

"Balkanlaşma" terimi, Balkan Savaşları'nın ve Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak üretildi ve Balkanlar'a, adeta onun ayrılmaz bir parçası sayılan tamamen olumsuz bir değer yükledi. Ne var ki, bu birdenbire gerçekleşmedi ve

Balkan Savaşları sırasında bile Batı basını aşağılayıcı değil, daha çok ironik bir yaklaşım sergiliyordu.¹ “Balkanlaşma” yalnızca büyük ve yaşayabilir siyasal birimlerin parçalanmasını ifade etmekle kalmayıp kabileciliğe, geriliğe, ilkelik ve barbarlığa dönüşle aynı anlama geldi.

20.yüzyıl Balkan tarihi, dünya tarihinde ayrı bir konuma sahiptir. 20.yüzyıl tarihini belirleyen büyük ölçüde Balkanlar’dır. 19.yüzyılın tüm umutlarını çökerten Cihan Harbi, Balkanlar’daki gelişmelerin fitilledığı bir dünya savaşıdır. Bir başka deyişle “Uzun 19.Yüzyıl”ı sona erdiren ve “Kısa 20.Yüzyıl”ı başlatan Güney Doğu Avrupa’dır. İngilizce’de “to balkanize”, Fransızca’da “balkaniser”, Almanca’da “balkanisieren” fiilleri bir bölgeyi birbirine düşman küçük devletlere bölmek anlamına gelir. “Balkanization” balkanlaştırma, çözümsüz bir konuma getirmektir. Bu sözcükler, bundan böyle uluslararası ilişkilerde yer etmiş, “teknik” bir terime dönüşmüştür.² Bugün uluslararası ilişkilerde “balkanlaşma” teriminin yüklendiği olumsuz anlam, Balkanlar’da kurulu devletlerin de hızla bu terimden uzaklaşmasına yolaçmış. Balkan tanımlaması hızla uzaklaşılması gereken kötü bir yafta olmuştur bu devletler için. Balkan devletleri bu yaftadan uzaklaşmaya çalışırken, kendilerini “Avrupalı” ve “Batılı” kimliği ile ifade etmek istemişler, her biri kendi dışındaki diğer ulusları “doğulu” ilan eden bir tutum içerisine girmiştir. Burada hemen hemen tüm devletlerin doğulu olduğu konusunda hemfikir olduğu ülke de Türkiye’dir.

Nasıl olmuştur da coğrafi bir tanım, tarihte, uluslararası ilişkilerde, siyaset biliminde ve şimdilerde de genel entelektüel söylemde en alçaltıcı sıfatlardan birine dönüşmüştür? Bu soru dar bir akademik bağlamdan daha fazla şeyle ilgidir. Bu, 1) geleneksel aktarılagelen yetersiz coğrafi bilgilerden kaynaklanan masum yanlışlıkların; 2) coğrafi tanımın daha sonradan siyasal, toplumsal, kültürel ve ideolojik yan anlamlarla tıka basa doldurulmasının ve Birinci Dünya Savaşı sırasında “Balkan” sözcüğünün alçaltıcı kullanımının başlamasının; 3) tanımın, adını verdiği nesneden tümüyle kopması ve daha sonra, özellikle 1989 yılından sonra tam tersinin

¹ Maria Todorova, **Balkanlar’ı Tahayyül Etmek**, 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları, , 2003, s.248

² Richard C.Hall, **Balkan Savaşları, 1912-1913 I.Dünya Savaşı’nın Provası**, 1.b., İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, s.VII

gerçekleşmesi, bölgeye geçmişi de kapsayacak şekilde ideolojik tanım yüklenmesinin öyküsüdür.³

“Balkanlaşma” ikinci kez, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sömürgeciliğin sona ermesi süreciyle gündeme geldi. Color and Democracy adlı eserinde, Du Bois, esas konudan ayrılarak yazdığı mükemmel bir bölümde, “balkanlaşma” nosyonunun, hakim Batılı devletlerin küçük ülkeleri kendi nüfuz alanlarında tutma pratiğini rasyonalize ederek, yeryüzünün talihsiz insanlarına silinmez bir damga vurmak, onlarda utanç ve değersizlik duyguları yaratmak için kullanıldığını belirtir.⁴

Balkan adı giderek gözlemcilerin ve yorumcuların sözcük dağarcığına girerken bile, onun tam olarak ne anlama geldiğini bilenler pek azdı. Morrirt, antik Haimos’un “küçültücü” takma adının yorumunu yapamadı (belki de yapamazdı). Balkan sözcüğü dağla bağlantılıdır: Pek çok Osmanlıca ve Türkçe sözlük, onun bir dağa ya da sıradağlara verilen ad olduğunu açıklamakta, bazıları bu adı ağaçlarla kaplı dağ, bazıları da sık ormanlarla kaplı kayalık dağlar diye tanımlamaktadır; balkanlık hem ormanlık dağları hem de engebeli yüzeyleri anlatır. Türkiye’nin kuzeybatısında bugün bile “taşlık yer” için kullanılır. Halil İnalıcık’a göre, Osmanlılar Balkan sözcüğünü ilk önce Rumeli’de genel olarak dağ anlamında kullanmış, kesin coğrafi yapıyı belirlemek için de yanına ek adlar ya da sıfatlar koymuşlardır: Balkan sıradağlarının Karadeniz’e doğru alçalan doğu uçtaki kısmına Emine Balkan; ana dağa silsilesine Koca Balkan; Şumla’nın (Bulgaristan’taki adı Şumen) kuzeyine doğru düzlüğe uzanan dağ burnuna Küçük Balkan; Karpatlara da Unguru (Macar) Balkan denirdi, daha başkaları da vardı. Aslında Emine Balkan “Haimos Dağı”nın Osmanlıca’daki tam karşılığıdır: Osmanlılar, Bizans’ın “Aimos,” “Emmon” ve “Emmona” sözcüklerinden “Emine”yi türetmişlerdir. Bu ad belli bir kesinlik kazandırılmadan, giderek antik ve ortaçağ coğrafyacılarının Haimos’u için kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi’nde bulunan 1565 yılından kalma bir belgede, Balkan sözcüğü yeni bir derbentçi köyünün (bugün Bulgaristan sınırındaki Triavna) kurulduğu bir dağ adı olarak geçer.

³ Todorova, a.g.e., s.24

⁴ Todorova, a.g.e., s.80

“Balkan” sözcüğünün ve adının, yarımada Osmanlı Türklerinin gelişiyle birlikte girmiş olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. İncalcık, değişik etimolojiler arasında Eren’in Farsça-Türkçe köken açıklamasını tercih eder: Buna göre, sözcük “çamur” anlamına gelen balk’a Türkçe küçültme eki –an eklenerek oluşturulmuştur.⁵ Balkan sözcüğü bugün özellikle Trakya’da küçük tepecikleri ve dağları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bulgaristan da bu sözcüğü en çok kullanan ülkeler arasındadır. Bu isim altında Bulgaristan’da bir çok firma çalışma yürütmektedir.

Uluslararası ilişkiler terminolojisinde ve diğer Balkan ülkelerinde sözcüğün yüklendiği bu olumsuz anlama karşın, Balkanlar Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan pek çok kişi için, hatırası hâlâ canlı tutulan, kuşaktan kuşağa aktarılacak adete bir mit haline getirilen, önemli bir kültür mirasını ifade etmektedir. Ataları, yüzyıllar boyunca Balkanlar’da yaşadıkdan sonra Anadolu’ya göç eden muhacirler, Anadolu’da Balkan etkisini tüm yönleriyle açığa çıkarmışlardır. Yerleştikleri yerlerde eski kültürlerini yaşatmışlar, Anadolu gelenekleri ile bu kültürel mirası yoğurmuşlardır. Öte yandan Balkanlar’da meydana gelen değişiklikler, gerek entelektüel düzeyde, gerekse siyaset alanında her dönem gündem yaratabilmiştir. “Osmanlıcılık”, “Baticılık”, “İslamcılık”, “Türkçülük” gibi akımların ortaya çıkmasında Balkanlar’ın hem doğrudan hem de dolaylı olarak önemli etkileri olmuştur. İmparatorlukta ilk toprak kayıplarının yaşandığı yer olan Balkanlar aynı zamanda pek çok etnik kimliğin ve dinsel cemaatin bir arada yaşadığı bir coğrafya olduğundan bu farklı unsurları bir arada tutabilmek için düşünce dünyasında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Yine toprak kayıplarıyla, diğer unsurların devletten kopmaya başlamasıyla birlikte, “İslamcılık” ve “Türkçülük” düşüncesinin önem kazanmasında yine Balkanlar’ın önemli bir payı vardır. O dönem için, Anadolu insanına göre sosyo-ekonomik açıdan daha iyi durumda olan Rumeli insanı da bu fikir tartışmalarının içerisinde yer almış, Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine uzanan mirasta Balkan kökenli sayısız, siyasetçi, bilim adamı, düşünür ve sanatçı yetişmiştir.

Rumeli göçleri, Anadolu’yu çeşitli bakımlardan etkilemiştir. Anadolu, Rumeli Türk göçmen kitlelerinin son durağı, son sığınağı olmuştur. Dalga dalga

⁵ Todorova, a.g.e., s.63

gelen göçmenler sâyesinde, Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğu artmış, Türk-Müslüman nüfusun Müslüman olmayan nüfusa oranı yükselmiştir. Türk nüfusu Rumeli'de azalmış, Anadolu'da ise çoğalmıştır. Böylece göçler, Anadolu'da bir Türk milli devletinin kurulmasını kolaylaştıran faktörlerden biri olmuştur. Aynı şekilde göçmenler, Anadolu'da, zamana göre yeni ve ileri fikirlerin, bu arada, milli devlet fikrinin yayılmasında rol oynamışlardır. Bu fikirlerin yayılması da Anadolu'da Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve Devrimlerin yapılmasını kolaylaştırmıştır, denilebilir. Bundan başka Rumeli Türk göçleri, ekonomik ve sosyal bakımlardan da Anadolu'yu etkilemiştir.⁶

Bu güne kadar akademik alanda göç konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan Nedim İpek ve Bilal Şimşir'in yaptığı çalışmalar, kaynaklara ilk elden ulaşma ve değerlendirme açısından bu konuya ilgi duyan genç akademisyenlere yol göstermiştir. 2001 yılında kitap olarak yayımlanan H.Yıldırım Ağanoğlu'nun, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç* ve Fuat Dündar'ın *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* adlı eserleri hem yüksek lisan tezi olmaları hem de zengin içerikleri ve bilgilere ilk elden ulaşma çabaları ile son yıllarda yapılan dikkate değer yapıtlardır. Bu çalışmada söz konusu yazarların eserlerinden yararlanılmış, özellikle 'Balkanlar ve Göç' başlığı altında incelenen üçüncü bölümde ise Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri'ne yer verilmiştir.

Bu çalışmada, Balkan Savaşları sonrasında yaşanan göçler incelenecek, bu göçlerin Osmanlı Devlet yapısında nasıl bir değişiklik yarattığı vurgulanmaya çalışılacak ve özellikle Balkan Savaşları sırasında yaşanan siyasal çekişmelere yer verilerek, bu çalkantılı dönemde 'Balkanlı' kimliğinin etkisi tartışılacaktır.

⁶ Bilal N.Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1968, s.9

BİRİNCİ BÖLÜM

I. XIX. YÜZYILIN II. YARISINDA BALKANLAR'DAKİ DURUM

A- SİYASAL DURUM

1. Balkanlar'ın Etnik, Dinsel ve Demografik Yapısı

a- Balkanlar'ın Coğrafi Sınırları

Balkanlar'ın coğrafi tanımının yapılmasında, bölgede yaşanan siyasal gelişmelerin etkisi hissedilmektedir. Bu sebepten ötürü Balkanların sınırları, bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilidir. Kimi devletlerin kendilerini 'Balkanlı' olarak görmek istememeleri ve uluslararası ilişkilerde bu terimin yüklendiği olumsuz anlam nedeniyle bölgenin coğrafi tanımı da çoğu kaynakta farklılık arz etmektedir.

Öte yandan bu bölge sınırları tam olarak çizilememekle birlikte Osmanlı kaynaklarından 'Rumeli' Avrupa kaynaklarında ise 'Makedonya' olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada bir anlam bulanıklığı yaratmamak için söz konusu tabirlerin yerine 'Balkan' sözcüğü kullanılmaya çalışılmıştır.

Çoğu zaman Balkan tanımı bir dizi coğrafi, siyasal, tarihsel, kültürel, etnik, dinsel ve ekonomik ölçüte, daha sık olarak da bu ölçütlerin bir bileşimine dayanmaktadır. Coğrafyacıların, tarihçilerin ve diğerlerinin Balkanlar'ı nasıl tanımladığı bir sınıflandırma girişimini yansıtsa da, burada üzerinde durulmasının iki nedeni vardır. Birincisi, bugün bile, coğrafyacılarla tarihçilerin sınıflandırmacı çabaları bölgenin fiziksel özellikleri üzerinde durmaktadır, dolayısıyla sonradan yapılan, nosyonun bağlamından koparılması girişimlerinden uzaktır. İkincisi, bu metinde kimlerin Balkanlı olarak ele alındığını belirlemek, bir başka deyişle Balkanlar'la ilgili kendi parametrelerini tanımlamak bakımından en uygun yer burasıdır.

Tarihçilerin çoğunluğu, esas itibarıyla siyasi olan bu sonuncu yaklaşımı benimsemiş, tarihsel ve kültürel özellikleri de buna eklemiştir. Genellikle

Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, eski Yugoslavya ve Romanya'nın tarihleriyle ilgilenirler. Bazı istisnalar dışında Habsburg egemenliği altına girmiş eski Slav topraklarını (Slovenya ve Hırvatistan) ele alırlar. Benzer biçimde Osmanlı tarihinin bir özetini de sunar, ancak çağdaş Türkiye tarihini incelemezler. Aynı zamanda dar tanımlamalar da yapılır: Fritz Viljavec, Balkanlar'ı Bizans ve Osmanlı dönemlerinde oluşmuş ortak kültürel morfolojik özellikleri olan siyasal bir birim diye görse de, kendine özgü kültürel bir fizyonomi geliştiren Romanya ile Yunanistan'ı bunun dışında tutmuştur. Diğer yandan, Balkanlar'ı daha geniş kapsamlı biçimde ele alarak bütün eski Yugoslavya cumhuriyetlerini, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Türkiye ve Kıbrıs'ı da içeren yaklaşımlarla karşılaştırılabilir. Balkan Savaşları'nın hemen ertesinde, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Tomas Masaryk, Avusturya'nın Balkanlar politikası üzerine Münih'te sunduğu bir bildiriye ilginç bir ayırım yaptı. Birinci Balkan Savaşı'na dek Romanya'nın Balkanlar'da yer aldığının düşünülmediğini, Yunanistan'ın pek seyrek olarak bu kapsamda görüldüğünü, dahası Bosna, Hersek ve Dalmaçya'nın ayrı tutulduğunu öne sürdü. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonraysa, Balkan kavramı, Romanya ve Yunanistan da dahil olmak üzere bütün yarımadayı içine almaktaydı.⁷

Balkanlar coğrafi olarak, kuzeyde Tuna'nın aşağı kesimleri ve Sava ırmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğu Ege Denizi, güneyde Akdeniz ve batıda Adriyatik Denizi ile çevrilidir. Bugünkü ülkelerin siyasi sınırları düşünüldüğünde yüzölçümü 788.865 kilometredir.⁸

Balkanlar tartışacağımız dönem içerisinde "Makedonya" sözcüğü ile ifade ediliyordu. Özellikle Berlin Kongresi'nden sonra bölgedeki siyasal koşulların değişmesiyle birlikte Avrupa tarafından bu bölge, "Makedonya Sorunu" veya "Doğu Sorunu" bağlamında ele alındı. Osmanlı kaynaklarında da bir dönem 'Makedonya' sözcüğünün kullanımından özellikle kaçınıldığını görüyoruz. Ancak devlet son dönemlerinde resmi yazışmalarda Makedonya sözcüğünü de kullanmaya başlamıştır.

⁷ Todorova, a.g.e., s.71-73

⁸ H.Yıldırım Ağanolu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi-Göç*, 1.b., İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003, s.25

Bir coğrafya terimi olarak “Makedonya”, tarihte sınırları hiçbir zaman kesinlikle belirlenmemiş bir ülkeyi anlatır. Hatta 10. Yüzyıldaki Bizans “Makedonya”sında olduğu üzere, bugünkü Bulgaristan’ın Trakya yöreleri gibi büsbütün farklı bölgeler anlamına bile gelmiştir. Ne Ortaçağ’ın Bulgar ve Sırp krallıkları, ne de onların Osmanlı ardılı bu terimi kullanmıştı. Ancak Avrupa’daki aydınlama çağında, klasik yazın’ın Yunan ve Roma yeradları geçerlilik kazanınca, bu eski kavram da moda oldu. 20.yüzyılın başına gelindiğinde, “Makedonya”dan kabaca, Osmanlı’nın Selânik ve Manastır vilayetleriyle Kosova vilayetinin Kosova vilayetinin Üsküp sancağı anlaşılıyordu.⁹

b- Balkanlar’da Bulunan Etnik Unsurlar ve Nüfus İstatistikleri

Bütün Avrupa’da, belki tüm yeryüzünde, Balkan yarımadasından daha belalı bir bölge yoktur. Karmaşık şartları ve sınırları olan bu yarımada. Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında paylaşılmış bulunuyordu. Fakat bu ülkelerden hiçbiri gerçekten kendi doğal sınırları içerisinde yerleşmiş değildi. Romanya dışında Rumenler, Bulgaristan dışında Bulgarlar, Sırbistan ve Yunanistan dışında Sırp lar ve Yunanlılar bulunuyordu. Kısacası, hepsinin de öz ülke dışında soydaşları vardı.

Aralarındaki kavgaların nedeni, ilişki kurma güçlüğü değildi sadece. Coğrafi etkenler dışarıda, ırk,din, emel zıtlıkları var ola gelmişti hep ve bu zıtlıklar çarpışmalara sebep olurdu boyuna. Avrupa ile Asya’nın sınır çizgisi üzerinde bulunduğundan, Balkan yarımadası her çeşit askeri ve dini istilacı için tabii bir geçit ve yayılma yolu olmuştu. İtilacılardan her biri kendinden bir şey ya da etkisinden bir iz bırakırdı orada. Bu şartlar içinde, elbette ki Balkan yarımadası, ayrı dinlere mensup çeşitli kavimler karıştı olarak belirecekti.¹⁰ Balkanlar dünyanın hiçbir yöresinde görülemeyecek derecede girift bir etnik mozaîge sahiptir. Birçok din ve ırk bir arada ve karma bir biçimde yaşamaktadır. Hatta, Balkanlar tanımlanırken

⁹ Fikret Adanır, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher (Der.), 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.34

¹⁰ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, 2.b., İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002, s. 15

buradaki ırk ve dinlerin çeşitliliğinden dolayı, karışık halde bulunan büyük bir antropoloji müzesine benzetilmekteydi.

Balkanlar'ın kendine özgü soğuk ikliminde ve engebeli coğrafi koşullarında buradaki etnik unsurlar birbirleriyle karışmadan yüzyıllardan beri yaşamayı başarmışlardı. Ve her biri kendi ulusunu yüceltecek bir mitolojiye sığınmış, tekrar eski günlere dönmek için varını yoğunu ortaya koymaya başlamıştı.

Balkanlar dediğimiz yer bir çeşit Babil'dir. Doğu ile uğraşan Türk ve yabancı bütün devlet adamlarının asırlık endişe kaynağı olmasına onun gerçek sınırlarını çizmek imkanı bile bulunamamıştır. Nüfusu da aynı çapta belirsiz kalmaktadır. Bölge halkını Bulgaristan Bulgar sayar, Yunanistan Rum, Sırbistan Sırp, Romanya Rumen taşıdıkları "Makedonyalı" adı bir milliyeti ifade etmez. Yaşadığı istilalar bütün egemenlikler iz bırakmıştır orada. Pelasgoslardan başlayarak Helenler, Romalılar, Türkler, Slavlar, Sırlar, Bulgarlar velhasıl bu verimli diyarı ele geçiren bütün kavimler bütün kavimler onun çeşitli yerlerinden koloniler kurmuş, kendilerinden halk bırakmışlardır. Bütün Balkan milletlerinin aynı zamanda Makedonya üzerinde iddialar ileri sürmeleri bundandır. Her biri "Orası benim sadece benim" diye diretiyordu.

Şu da var ki, Balkanlar bu iddiaları haklı gösterecek bol dayanak veriyordu herkese. Balkanlar'ı egemenliği altına almayı amaçlayan üç kavim Rumlar, Slavlar ve Latinler orada istedikleri kadar etnik dayanak ve tarihi hatıra bulabilirlerdi. Zaten aynı zamanda hem Sofya'da hem Atina'da hem Belgrat'ta hem de Bükreş'te boyuna yeni baştan hazırlanan çeşitli haritalar da bu esaslara göre çizilirdi. Bu haritalar daima birbirini inkar eder, her biri diğeriyle çelişirdi. Haritaya lüzum görmeyen tesadüfen bir harita çizilmişse üzerinde ırkların ayrımını yapmayan yalnızca Türkiye vardı Balkanlarda.

Bu hususta bir fikir vermek için çeşitli nüfus istatistiklerini karşılaştırmalı bir tablosunu veriyoruz. Bu tablo Balkan devletlerinden her birinin Makedonya halklarını ne gibi oranlara böldüğünü açıkça gösterir.

Tablo-1: Her Ulusun Kendisini Kalabalık Gösteren Nüfus Tablosu

	Sırp Listesi	Bulgar Listesi	Yunan Listesi
Türk	231.400	489.664	576.600
Bulgar	57.600	1.184.036	}454.700
Sırp	2.048.320	700	
Rum	201.140	222.152	656.300
Arnavut	165.620	124.211	-
Ulah	74.465	77.267	41.200
Karışık	101.875	147.244	91.700
TOPLAM	2.880.420	2.245.274	1.820.500

Kaynak: Aram Andonyan, Balkan Savaşı, 2.b., İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002,s.83

Yalnız şu var ki, haritalar istatistikler ne şekilde hazırlanmış olursa olsun. Bulgar da Sırp lar da Yunanlılar da, Rumenler de iddia sınırlarını alabildiğine genişletmekle birlikte diğer milletleri Balkanlar'ın dışında bırakamıyorlardı. Az yer veriyorlardı diğerlerine. Ama nihayet onların varlığını kabul ediyorlardı. Osmanlı Devleti de Balkanlar'daki Hıristiyan unsurun varlığını tanımak zorundaydı. Çünkü bölgesel dini liderlere beraatlar verirdi. Beraat her türlü iddia bir yana bir halkın varlığını ve sayısını gösteren en değerli belgedir. Balkanlar'da padişah beraatları Rumlar için ayrı dini örgüt, Slavlar için ayrı örgüt tanıyordu. Oysa eskilerde bütün o bölge salt Helenizmin etki alanıydı ve İstanbul'da Rum patriğinin etkisi altında bulunurdu.¹¹

Coğrafya, ekonomi ve demografi terimleriyle, bu yöre şimdikinden bile daha az bir birlik oluşturmaktaydı. Dağlar bölgeyi, farklı ekolojik koşulları ve farklı tarihsel yerleşim kalıpları olan havzalara ayırmaktaydı. Nüfus, türdeş olmaktan uzaktı (yani heterojendi), Trakyalı, İlliryalı, Yunanlı, Romalı, Slav, Türk ya da Yahudi kökeninden gelme bir halklar karışım vardı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik kökene pek bakılmadığı için, resmi istatistikler uyrukları yalnızca dinsel bağlarına göre kaydediliyordu. Böylesi bir dinsel bölünmeyle, Selânik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde, Müslümanlar görece çoğunluklardı. Üstelik, Hıristiyanlar Rum Ortodoks Patrikliğine ve Bulgar Eksarhlığına bağlı

¹¹ Andonyan, a.g.e., s.83-84

olanlar diye iki karşıt gruba ayrılmaktaydı.¹² Bölgeye ilişkin olarak çeşitli tarihlerde verilmiş olan nüfus istatistiklerinin her biri birbirinden farklıdır.

Kimse, ne etnik grup tanımı, ne de hangi grubun nerede yerleştiği konusunda anlaşılabildiği, ayrıca her grubun çıkarı kendi sayısını şişirirken, diğer gruplarınkini azaltmayı gerektirdiği için, farklı grupların ortaya attıkları sayılar üzerinde anlaşma sağlamak mümkün olabilir miydi? 1893 tarihli Osmanlı nüfus sayımı, imparatorluğun Avrupa topraklarında yaşayan nüfusu, Adalar ve İstanbul şehir nüfusu hariç olmak üzere, 4 milyon olarak vermekte ve bunlardan 1.800.000'i Müslüman, 1.200.000'i Rum, 800.000'i Rum, 800.000'i de Bulgar olarak gösterilmektedir. Sayımda kullanılan tek ölçüt dindir ve Bulgarlar ile Rumların ayrı gruplar olarak gösterilmelerinin nedeni, Bulgar kilisesinin Rum-Ortodoks kilisesinden ayrılmasından sonra, gruplardan biri Ortodoks kilisesine bağlı kalırken, diğerinin Bulgar kilisesine bağlanmış olmasıdır. Buna karşılık sayımda ne Sırlardan ne de Arnavutlardan söz edilmektedir. Çünkü, Sırlar Ortodoks oldukları için Rumlarla birlikte sayılırken, Arnavutlar da, Müslümanlar, Rumlar ve sayıları 10.000 dolayında olan Katolikler şeklinde üç grup halinde gösterilmişlerdir.

Başka ülkelerin ileri sürdükleri rakamların temelinde ise etnik grup vardır. Ancak, 57.000 Bulgar'a karşılık iki milyondan fazla Sırp nüfustan söz eden Sırp istatistikleriyle, 1.200.000 Bulgar'a karşılık 700 (!) Sırp'tan söz eden Bulgar istatistiklerini ve Sırlar ve Bulgarların toplam nüfusunu 450.000 olarak veren Yunan istatistiklerini bağdaştırmak mümkün görünmüyor. İstatistikler arasındaki bu farklar, esas olarak söz konusu grupların yaşadıkları coğrafyada yapılan değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Örneğin Yunanlılar Selânik ve Manastır eyaletlerini içeren Makedonya'yı göz önünde bulundururken, Bulgarlar bunlara Kosova'yı, Sırlar da İşkodra ve Yanya'yı ekliyorlar. Bunun yanısıra, belirsiz bir etnik grupla, Makedonyalılarla ilgili rakamları kullanarak sayılarla oynuyorlar. Öyle ki, Makedonyalı olarak adlandırılan bir halk hiçbir istatistikte doğrudan yer almazken, her grup kendisini çoğunluk olarak göstermek için Makedonyalıları kendi nüfusuna dahil ediyor. Böylece gerek Sırlar gerekse Bulgarlar, Slavca konuşan

¹² Adanır, a.g.m., s.35

herkesi kendi gruplarına dahil ederken, Yunanlılar da, Rum-Ortodoks kilisesinden ayrılmış olanlar dışındaki tüm Ortodoksları Yunanlı sayıyorlar.¹³

Coğrafi şartlar, ırkların çok çeşitli olması, din ayrılıkları mutlaka bir çatışma konusu yaratır ve yarımadaı karışıklara, çoğu zaman kanlı çatışmalara sahne yapardı. Ayrıca, her ırkın arkasına dındaş, hatta soydaş bir koruyucu devlet bulunurdu. Bu devletler için Balkanlar'daki çatışma ve çarpışmaların sürmesi çok önemli ve gerekliydi; çünkü karışıklıkları bahane ederek siyasi gayelerin gerçekleştirmeye çalışıldardı. Doğu Sorunu'nun, Avrupa siyasetinin en önemli ve hayati eksenlerinden biri haline gelmesinin nedeni budur.

Belalı bir bölgenin elbette ki tarihi de belalı olacaktı. Balkan yarımadasının coğrafi durumu, üstünde sürekli olarak fırtınaların esmesi sonucunu doğuruyordu. Bu bölgede iki zıt akım çatışıyordu hiç durmadan: Bir yanda, Doğu'da verimli bir egemenlik kurmak peşinde olan Batı Avrupa ülkeleri, öbür yanda Avrupa'yı istila etmeye heveslenen Asyalı kavimler vardı. Bu şartlar altında Balkan yarımadası, iki düşman alemleri birleştiren bir köprü haline gelmiştir.¹⁴ Çok değişik kökenden "etnograf" haritaları ve istatistikleri, ileri sürülen politik tezleri bilimsel açıdan desteklemeye, bilimsel bir temel dayandırmaya çalışır. Tersine zaten beklenemez. Bu açıklamaların bugün açısından değeri, Makedonya Sorunu'nun bu erken döneminde oradaki her milli propagandanın taktik ve stratejisi hakkında bilgiler içermesidir. Ne var ki bu ideolojik açıklamalar bazı tarihsel araştırmalar hâlâ bilimsel temel oluşturuyor. Bu yüzden, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Balkanlar'daki demografik koşulların gerçeğe yakın bir resmini ortaya çıkarmak için bu literatürle eleştirel bir tartışmanın yapılması gereklidir.

Balkanlar'da yaşayan ulusları doğru bir şekilde sınıflandırmak ve saymak gerçekten mümkün gibi gözüküyor. Profesör H.Kiepert, dil milliyeti belirleyen değişik niteliklerden sadece biridir, diyor. Doğuda diğer bir önemli nitelik de dindir.

¹³ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.62-63

¹⁴ Andonyan, *a.g.e.*, s.16-17

Göz ardı edilmemesi gereken başka bir karakteristik ise milli bilinçtir. Bu üç nitelik.(dil, din, milli bilinç) birbirleriyle birleştirilmelidir.¹⁵

2. 1878 Ayastofanes Antlaşması ve Berlin Kongresi'nin Sonuçları

a- 93 Harbi ve Ayastofanes Antlaşması

1876 baharında Türkler Karadağ'a müdahale etmeye karar verince, Rusya da Bulgar ayaklanmasına yeşil ışık yaktı. Ortodoks nüfusun Müslüman nüfustan çok az fazla olduğu (Fransız rakamlarına göre 1.23 milyona karşılık 1.12 milyon) bir bölgede ayaklanmanın hemen bastırılmasıyla şişirilerek büyüyen yankısı, Osmanlı moratoryumu yüzünden zaten duyarlı hale gelmiş olan Avrupa'da çok kuvvetli oldu. Öyle ki, Rusya hiçbir engelle karşılaşmadan Bulgaristan'a müdahale ederken, Sırbistan ve Karadağ Türklere savaş açıyor, Avusturya ise Bosna-Hersek'i işgal ediyordu.

Bizde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 savaşının nedenlerinin ve sonuçlarının iyice anlaşılması için bölgedeki gelişmeleri tarihsel süreç içerisinde iyi irdelemek gerekmektedir. Bu gelişmeler bundan sonraki iki bölümde daha ayrıntılı bir biçimde irdelenecektir.

Rusya'da eğitimin milliyet temeline dayandırılmasından (1833) iki yıl sonra Balkanlar'da milliyet esasına göre eğitim yapacak olan ilk modern Bulgar okulu açıldı (1835) ve 1877'de Modern Bulgar okullarının sayısı 1504'e ulaştı. Bulgar tacir, öğretmen ve din adamlarının çabaları, Osmanlı'nın müsamahası, Batı Avrupa'nın desteği ve Rusya ile Panslavistlerin yardımları sonucu 1835-1876 yılları arasında bir Bulgar milli eğitimi, edebi dili, milli kitaplığı, basını oluşmuş ve bilinçli bir aydın kitlesi doğmuştu. Panslavistlerin yaptıkları çalışmalar sonucu Bulgar eğitiminin dizginleri Rusya'nın eline geçmişti. Zira, Bulgar öğretmenlerinin büyük bir kısmı Rusya'da Panslavistlerce yetiştirilmiş, Bulgar çocukları Panslavistmin emellerine göre eğitilmiş ve sonuçta Bulgaristan'daki iki kuşak Panslavistlerin istediği yönde kullanılabilecek bir duruma gelmiştir.

¹⁵ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, 1.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.4-15

1856 tarihinden sonra Rus devlet mekanizmasının kilit noktaları ile Balkanlar'daki Rus konsolosluklarının Panslavistlerin eline geçmesi neticesinde Rumeli'de Panslavizmin resmi kadrosu geniş bir şekilde kurulmuş oldu. Moskova, Petersburg ve Odesa Panslavist komiteleri, Rus Dışişleri Bakanlığının emri altında kurularak derhal ihtilal hazırlıklarına başlamışlardır. Balkanlar'daki Panslavizm hareketini 1858-1876 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın emri altında bu komiteler yürütmüştür. Rumeli'deki gizil Panslavist örgütler, başta Moskova Komitesi olmak üzere, bu büyük komitelerin maddi desteği ile kurulup çalışmışlardır. 1864'de Rusya büyük elçisi olarak İstanbul'a tayin edilen İgnatief, Türkiye'deki Panslavizm hareketinin başı oldu. İgnatief yönetimindeki Panslavist Rus konsoloslarının çalışmaları sonucu Rumeli'de Slavlık meselesi XIX. Yüzyılın son çeyreğinde patlak vermeye başlayacaktı.¹⁶

Milli birliğin yaratılmasında İtalyanların 1861 ve Almanların 1871 yıllarındaki başarıları Balkan halkları için daha büyük bir ilham kaynağı teşkil etti. İtalyan ve Alman birleşmesinin askeri yönleri izlenecek birer örnek oluşturdu. Her Balkan halkı ulusal idealarına temel aldıkları ortaçağ imparatorluklarının restorasyonunu hayal etmeye başladılar. Bulgarlar, Birinci ve İkinci Bulgar İmparatorluklarının sınırlarının ardından koşarken, Yunanlılar Bizans İmparatorluğu'nun anlaşmasını, Karadağlılar ve Sırlar ise Stephan Duşan'ın imparatorluğunun yayıldığı yerleri elde etmenin peşine düşmüşlerdi. 1876 yılında Karadağlılar ve Sırlar Balkan Yarımadası'nın batısında büyük ulusal devletler kurmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girdiler. Aynı yıl Bulgaristan'da Osmanlı karşıtı bir isyan çıktı. 1877 yılında Rusya, Bulgar milliyetçilerinin yanında Balkanlar'a müdahale etti. Dokuz ay süren beklenmedik ölçüde çetin savaşlardan sonra Rusya üstün geldi. Rus-Türk Savaşı'nın sona erdiren Mart 1878 tarihindeki Ayastefanos Antlaşması büyük bir bağımsız Bulgar devleti yarattı ve Sırbistan ile Karadağ'ın sınırlarını genişletti.¹⁷

Mart ayının 3'ünde akdedilen antlaşma Osmanlı İmparatorluğu için idam hükmü gibi bir şeydi. Rusya 5.500.000 franklık bir savaş tazminatı talep ediyordu ve

¹⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, 2.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s.6

¹⁷ Hall, a.g.e., s.2

Türkiye'nin bu meblağı hiçbir zaman ödeyemeyeceğini bildiğinden, tazminatı ödemediği takdirde Anadolu'da Batum'u, Ardahan'ı, Kars'ı ve Bayazıt'ı, Avrupa'da da Dobruca'yı kendisine terk etmesini şart koşuyordu.; Rusya, Dobruca'yı, Besarabya'ya karşılık Romanya'ya verecekti. Böylece Rusya'nın sınırı Tuna'ya kadar genişlemiş oluyordu. Hepsi bu kadar değildi. Üç yarı bağımsız Balkan devleti –Romanya, Sırbistan ve Karadağ- tam bağımsızlığa kavuşuyor, üstelik de genişliyordu. Dobruca Romanya'ya, Nişve Mitroviça bölgeleri Sırbistan'a, Bosna'dan bir kısım arazi ile Adriyatik'te Antivari ve Dulcigno (Ülgün) limanları da Karadağ'a veriliyordu. Avusturya'nın emperyalist emellerinin başlıca konusunu oluşturan Bosna-Hersek ise, aynı zamanda hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın gözetimi altında özerkliğe kavuşuyordu. Büyük bir Bulgar prensliğinin kuruluşuyla Türkiye daha önemli bir fedakarlığa zorlanıyordu. Sınırları Ayastefanos antlaşmasıyla çizilen ve haklı olarak “Büyük Bulgaristan” diye adlandırılan ülke, Tuna'dan Adriyatik'e kadar uzanıyor, esas Bulgaristan'dan başka Rumeli'yi ve Makedonya'yı da içine alıyordu. Böylece Avrupa Türkiyesi iki ayrı ve birbirinden uzak parçaya bölünüyordu: Batı tarafında Arnavutluk, doğu tarafında ise Trakya (Edirne vilayeti ve İstanbul) kalıyordu. Yeni kurulan Bulgar prensliği, Türkiye'den ayrılıp Rus himayesine sokuluyordu. Ayastefanos antlaşmasınının 16. Maddesi gereğince Ermeni vilayetleri de aynı himaye altına giriyordu. Sultan, Rusya ile anlaşarak bu vilayetlerde reformlar yapacaktı.¹⁸

Doğu Avrupa'nın durumunu altüst eden bu antlaşma, Batı ülkelerinde bir bomba etkisi yaratacağı şüphesiz. Ayastefanos Antlaşması yalnız Türkiye'nin varlığını tehlikeye sokmakla kalmıyor, Doğuda çıkarları bulunan bütün Avrupa devletlerinin hesaplarını da bozuyordu. Bunlar arasında ilk sırada İngiltere geliyordu elbette. Disraeli kabinesi, antlaşmanın şartlarını haber alır almaz Rusya'ya savaş tehditleri yağdırdı. İngiliz filosu savaşa hazır duruma geçirildi. Cebelitarık ve Malta müstahkem mevkilerine asker ve silah yığıldı. Hatta Lord Beaconsfield, her ihtimale karşı hazır bulunmak için Hindistan'daki İngiliz ordusunu Avrupa'ya çağıracağını beyan etti. Oysa Hindistan'ı boşaltırsa bir Rus saldırısına fırsat vermiş olur korkusuyla ancak 6.000 asker getirebildi.

¹⁸ Andonyan, a.g.e., s.25

Bütün bunlar dolaylı tehditlerdi daha ve Rusya ve tehditleri önemseyeceğe benzemiyordu. İngiltere bir ara Avusturya ile el ele vererek tüm Osmanlı İmparatorluğu'nu bir İngiliz-Avusturya himayesine sokmayı ve bu suretle Rusya'yı kazanmış olduğu zaferin meyvelerinden yoksun bırakmayı denediye de, Avusturya Başbakanı Kont Andrassy, Rusya'ya beklenmedik müttefikler kazandıracak ve Avrupa'da yeni bir tehlikeli durum yaratabilecek nitelikte olan bu cüretli adımı atmaktan kaçındı. İngiltere çaresiz Türkiye'ye başvurdu; onun varlığını korumak, özellikle Asya Türkiyesinin bütünlüğünü muhafaza etmek vaadiyle, Kıbrıs hakkında gizli bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma kendisine adayı derhal işgal etme imkanını veriyordu ve daha sonra da İngiliz emperyalizmine Mısır'ı ele geçirmeyi kolaylaştıracaktı. Beaconsfield kabinesi, bu antlaşmaya dayanarak, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury eliyle Rusya'ya sert bir nota verdi; çarın Ayastefanos Antlaşması'nda direnmesi halinde savaş doğacağı tehdidini savurdu. İngiltere'nin görüşü basit ve kesindi, sırf Karadeniz üzerindeki egemenlik sorununu kapsıyordu. Ayastefanos Antlaşması, Rusya'yı bu denizin mutlak sahibi yapıyordu, bu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını yok ediyordu. Bu itibarla, Türkiye'nin düştüğü çaresiz durumdan İngiltere'nin doğudaki çıkarları büyük zarar göreceğinden, İngiltere, antlaşmayı düzeltmeyi talep ediyordu.

Ne şekilde yapılacaktı bu düzeltme? Rusya'nın eski rakibi Avusturya, Ayastefanos Antlaşması'nı yeniden ele almak ve Avrupa devletlerinin doğudaki çıkarlarını Türkiye'nin yeni durumuna uydurmak üzere bir Avrupa kongresi toplanmasını isteyerek korunu İngiltere'den önce çözmüştü. Avusturya, özellikle Bosna-Hersek'i işgal etmek, öte yandan Bulgaristan'ı himayesi altına alacak olan Rusya'ya karşı bir denge kurmak için kendisi de Karadağ'la Sırbistan'ı himayesine almak ve ekonomik ve siyasi genişlemesine Selânik ve Adalar yolunu açık tutmak istiyordu.

Eğer karşısında yalnız İngiltere bulunmuş olsaydı, Rusya boyun eğmezdi. Çünkü uzak İngiltere ile savaş ihtimali onu pek korkutmazdı. Ama sınır komşusu Avusturya'dan ciddi şekilde kaygılanmaktaydı. Avusturya, Ayastefanos Antlaşmasını açıkladıktan sonra güney sınırlarındaki askeri hazırlıklarını ve seferberliği daha da ilerletmişti. Rusya'nın endişe duymasının işaretlerinden biri de,

Avusturya üzerine baskı yapması ve beride İngiltere ile kozunu paylaşınca kadar Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlaması için Almanya'ya yaptığı tekliftir. Fakat doğuda Slav nüfuzunun genişlemesini Alman nüfuzunun yayılması bakımından tehlike sayan Bismarck, bu teklifi kabul etmedi. Aksine, o da kongre teklifini destekledi. Kongrede Almanya'nın hiçbir çıkar gözetmeyeceğini şahsen kendisinin de "namuslu arabulucu" rolünden dışarı çıkmayacağını beyan etti. Ya başarılarını büsbütün tehlikeye düşürmek, ya da baş eğmek düşünüyordu Rusya'ya. Son şıkkı seçti. Kongreye başkanlık edecek olan Prens Bismarck'ın desteğini kazanacağından emindi. Ve Bismarck'ın şahsi nüfuzu görüşmelerin seyrini büyük çapta etkileyebilirdi.¹⁹

b- Berlin Kongresi ve Sonuçlarının Balkanlar ve Büyük Devletler Açısından Önemi

Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşmasını temelden bozdu ve değiştirdi. Rusya'nın kayıplarını ve İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya'nın elde ettikleri avantajları burada saymak, tasarımızın dışındadır. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, bir ay sonra, 13 Temmuz'da, kesin şeklini alan Berlin Antlaşması, her ne kadar Türkiye'nin aleyhine olsa da, yine de ülkeyi Ayastefanos Antlaşması'yla düştüğü feci durumdan kurtarmaktaydı. Rusya Avrupa'da sadece Besarabya'yı elinde tutuyordu. Böylece sınırını Tuna'nın kuzey ağızına kadar genişletmiş oluyordu. Bu kadarcık bir avantaja karşılık Avusturya kıyas kabul etmez çapta iri bir lokma yutuyordu: Belirsiz bir süre için Bosna-Hersek'i işgal etmekle kalmıyor, lüzum gördüğü takdirde Novi Pazar sancağını da işgal etme serbestisini elde ediyordu.

Ayastefanos ertesinde büyük sevinç içinde bulunan Karadağ'a kendisine vaat edilen topraklardan sadece Hersek'ten bir parça Nikşiç ve Piva bölgeleri ve Adriyatik'teki Antivari ve Dulcigno limanları verildi. Pirot Bulgar bölgesiyle Niş vadisinin hemen tümü Sırbistan'a bırakıldı. Romanya, Güney Besarabya'yı Rusya'ya bırakmaya mecbur kaldı, karşılığında Tuna ağızlarını ve Silistre tepesine kadar Dobruca'yı aldı. Ama hiç değilse, Karadağ, Sırbistan ve Romanya önemli bir avanta elde ettiler: Berlin Antlaşması onları tam bağımsız ilan etti.

¹⁹ Andonyan, a.g.e., s.26

Geriye Bulgaristan kalıyordu. Esasen, kongre görüşmelerinin baş konusu bu idi. Ayastefanos Antlaşmasının yaratmaya heveslendiği Büyük Bulgaristan prensliği yerine, dar bir toprak parçasından bir Bulgar prensliği biçildi. Bu toprak Tuna ile Balkanlar arasında sıkışmıştı; bir yanında Sofya ve İsker, öbür yanında Struma vardı. Bu prenslik, sadece Rusya'nın değil, Avrupa devletlerinin kuracağı uluslar arası bir komisyon gözetiminde kendi siyasi kurumlarını kendisi kuracak, Türkiye'ye de vergi ödeyecekti. Güneyinde, yukarı Meriç vadisinde bulunan Doğu Rumeli eyaleti, Filibe de dahil olmak üzere, özerk bir yönetime kavuşacak, başında, sultanın Avrupa devletlerinin onayıyla beş yıl için seçeceği bir Hıristiyan vali bulunacaktı.

Böylece, Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'yla Bulgaristan'a peşkeş çekilen Makedonya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmış oluyordu. Makedonya'yı elinde tutmakla, Türkiye, Arnavutluk bölgesini ve Epir'i başkente bağlayan dar da olsa yeterli bir toprağa sahip kalıyordu. Avrupa Türkiyesi, parçalanmış ve kısım kısım yağma edilmiş olmasına rağmen, gene de oldukça önemli, güzel ve zengin bir mülktü; bu mülk sayesinde Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devleti niteliğini koruyabilirdi.

Berlin Kongresi'ndeki görüşmelere hakim olan ruh, Doğu tehlikesini hiç değilse az çok sürekli biçimde ortadan kaldırma isteği değil, devletlerin aralarındaki rekabet ve kıskançlıktı. Antlaşmayı imzalayan delegelerin hepsi de sağlam bir barışı perçinlemediklerini, Avrupa Türkiyesinde çizdikleri sınırların, Balkan milletlerini hoşnut bırakmaktan uzak olduğunu pekala biliyorlardı. Ne yeni kurulan Bulgar Prensliği, ne Sırbistan, ne Karadağ ne de Yunanistan doğal sınırlarına kavuşabilmişti. Dolayısıyla hiçbiri her türlü genişleme isteğini bir yana atıp kesin olarak barış içinde kalkınmaya koyulamayacak, bu belalı yarımada yeni yeni karışıklıklara sahne olacaktı. Ve burada kopan herhangi bir fırtına hızla tüm Avrupa'yı etkisi altına alabilir, dünya barışı için ağır bir tehlike meydana getirebilirdi.

Antlaşmanın en tehlikeli kısmı, üç ayrı Bulgaristan yaratılmasıydı. Oysa üç bölgede yaşayan Bulgarlar birbirinden farksızdı, aynı dili konuşlardı, aynı örf ve adetlere sahiptiler, aynı kıyafeti giyerlerdi, tarih boyunca aynı kaderi paylaşmışlardı. Aynı ruhu, aynı ülküyü taşıyan soydaş halkı üç kısma bölmek, elbette ki barışı

garantiye alacak bir yol değildi. Diğer Balkan halkları da aynı durumdaydı. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan, kanları ve ağır fedakarlıklar pahasına bağımsızlıklarını elde etmeyi başarmışlardı; fakat bu, ne tüm Sırpların, ne tüm Karadağlıların, ne de tüm Yunanlıların kurtuluşu olmuştu. Esaretten kurtulan Yunanlı, Karadağlı ve Sırp lar yanında, başka Yunanlılar, başka Karadağlılar, başka Sırp lar bağımlı kalmakta devam ediyorlardı. Bu durumda, aynı halkın şanssız bölümünün, şanslı bölümü gibi özgürlüğe kavuşmaya çabalamamasına, şanslı bölümünün ise özgürlükten nasibini alamamış olan soydaşlarının emellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmamasına elbette imkan olamazdı. Hiçbir güç engelleyemezdi bunu.

Bu bakımdan, Berlin Kongresi'nde yapılan düzenlemeler yalnız barışı garantilememekle kalmıyor. Bilakis öyle şartlar yaratıyordu ki, olayların göstermiş olduğu gibi, gelecekteki karışıklıkların tohumlarını atmaktan başka işe yaramıyordu. Ama bunda şaşılacak bir şey yoktu. Kongreye katılan devletler özellikle İngiltere ile Avusturya –Avusturya'nın arkasında da Almanya- gelecekte barışı ve hakkı korumaktan ziyade Ayastefanos Antlaşması'nı tahrip etmek için toplanmışlardı Berlin'de. O anda tehlike bu antlaşmadan geliyordu ve onlar için bu tehlikeyi savuşturmak, uygulaması imkansız olamayan yeni bir antlaşmadan doğabilecek uzak tehlikelerden kaçınma endişesinden daha acil bir ihtiyaçtı. Berlin Antlaşması karanlık ve karışık bir gelecek vaat ediyordu. Fakat böyle karanlık ve karışık bir gelecek, çıkar birliği yapan devletlerin Doğu'da giriştiği avcılık için en uygun ortam değil miydi? Osmanlı İmparatorluğu'nu yağmalamak fikri hepsini büyülüyordu. Yağmaya niyetlenenler içinse, karanlık ve bulanık bir ortamdan daha yararlı ne olabilirdi?

Ayastefanos Antlaşması, bir yandan gelecekteki yağmayı, diğer yandan da büyük devletlerin Doğu'da mevcut çıkarlarının güvenliğini tehlikeye soktuğu için o kadar heyecan yaratmıştı Avrupa'da. Avrupa devletleri Doğu'daki muazzam çıkarlarını her ne pahasına olursa olsun tehlikeye sokamazlardı; çünkü bu çıkarlar onların varlığı ve refahı ile sıkı sıkıya bağlantılıydı. 1870'lerde durum değişik değildi. Bazıları henüz kesin olarak şekillenmemiş bu çıkarlar etrafındaki çatışmalar had safhasındaydı. Ayastefanos Antlaşmasıyla, Rusya gerek Avrupa, gerek Asya'da Türkiye'nin kaderine sahip çıkıyordu. Türkiye'nin bağımsızlığı lafta kalıyor, büyük

devletlerin Doğu'daki çıkarları mahvoluyordu. Ayastefanos Antlaşması'nı bozmakta gösterilen acelenin nedeni buydu.

Bu bozma işine önyak olan İngiltere idi. Osmanlı İmparatorluğu değerli bir destek buldu Beaconsfield kabinesinde. Kongre görüşmelerinde, imparatorluğun bütünlüğünü koruma prensibinin en ateşli savunucuları İngiliz delegeleri olmuştu. Türkiye'ye sağlanan bu destekle ne insancılık rol oynuyordu, ne de özel bir şefkat. İngiltere sırf kendi çıkarı için kuvvet vermekteydi Türkiye'ye. Rus-Türk savaşı arifesinde, 1877 Haziran'ında, İstanbul'daki İngiliz elçisi bunu açık açık söylüyordu.²⁰

Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu, Slav tebaasının çoğunu kaybetmişti. Makedonya bölgesindeki etnik gruplaşmalar çatışma noktasına ulaşmıştı. İmparatorluğun Arap vilayetlerinde etnik kıpırdanmalar görülmekle beraber, Doğu Anadolu ve Çukurova Bölgesi'nde Ermeni ulusalcılığı hareket geçmişti. Büyük devletler Doğu Anadolu ve Makedonya bölgesinde kendi nüfuzlarını yerleştirmek amacıyla ıslahat taraftarlığı yapıyorlardı. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda sempati kazanmasının nedenlerinden biri de ıslahat konusunda Osmanlı yönetimine karşı daha ılımlı ve az baskıcı bir politika izlemesiydi.²¹ Berlin Kongresi'nin ardından Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıklar Berlin Kongresi'nin çeşitli hükümlerini öne sürerek Osmanlı Devleti'nden sürekli reform isteğinde bulundular. Bu ulusların hamiliğine soyunan büyük devletler de bundan sonra Girit sorunundan Ermeni sorununa kadar sürekli Berlin Kongresi'ni bahane ederek Osmanlı Devleti'nden reform isteğinde bulunacaklardı.

Berlin Antlaşması'nın hazırlanmasında başlıca rolü oynayan Alman ruhu, art düşüncelerine pek uygun sınırlar içine hapsetti Balkan milletlerini. Alman genişlemesinin doğal yolunu tamamıyla serbest bırakacak kadar yer vardı onlara. Avusturya kendisini doğru Arnavutluk'a oradan Selânik'e götürecek olan Novi Pazar'a ve Bosna-Hersek'e sahip olmuştu. O geçitten bir engelle karşılaşmadan

²⁰ Andonyan, a.g.e., s.29-31

²¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmp.'nda Alman Nüfuzu*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.175

ilerlemeye devam edebilirdi artık. Nüfuzunu Arnavutluk'a da yayabilir ve uygun bir fırsat bulunca oraya da yerleşebilirdi.

Bu genişleme karşısında büyük bir tehlike vardı yalnız: Balkan milletlerinin ittifakı. Fakat Bismarck'ın şeytani dehası bu tehlikeyi de önceden düşünmüş onun önünde set çekmişti. Berlin Antlaşması'nda topraklar öylesine hesaplı bölünmüştü ki, tüm Balkan milletleri arasında anlaşmazlık konusu bölgeler kalıyordu. Sırbistan'a terk edilen bir toprak üzerinde Bulgaristan'ın iddiaları vardı. Bulgaristan'a bırakılan bir toprakta Romanya'nın iddiaları vardı. Kısacası hepsi o biçim yerleştirilmişti ki sürekli olarak birbirleriyle anlaşmazlık halinde olacaklar ve zamanlarını aralarında didişmekle geçireceklerdi. Bu arada Avusturya onların zıtlıklarını tahrik etmenin yollarını bulacak öbür yandan sessizce gelişmeye devam edecekti. Bu oyunu kolaylaştıran bir etken daha vardı. Balkan milletlerini eski kinler ayırıyordu birbirinden. Sırlarla Bulgarlar, Romenlerle Rumlar, Rumlarla Bulgarlar hatta Karadağlılarla Sırlar el ele verip ittifak kurmaktan ziyade birbirleriyle kavga etme eğilimindeydiler. Bunlar arasında yeni çatışmalar yeni kinler yaratmak gayet kolay olacaktı tabii.²²

Alman siyaseti kendi eseri olan Berlin Antlaşması sayesinde başarı kazanmış oluyordu. Almanya'yı masa önünde Ege yolunun açık kalması için Balkan devletlerinin engel meydana getirmemeleri lazımdı. Bunun içinde sürekli olarak kavgalı kalmaları birbirlerini zayıflatmaları yabancı müdahalelere karşı el ele vermemeleri gerekiyordu. Berlin Kogresi'nde yapılan toprak bölüşmesinin gayesi de bu olmuştu. Avusturya uyanık bekliyordu. Balkan devletlerinin karşılıklı zıtlıklarının ve kinlerinin yüz tuttuğu anda hemen canlandırmaya hazırdı. 1885'de Sırları Bulgarlara karşı savaşa iten oydu. Amacı Sırların dikkatini Adriyatik kıyılarından başka yere çevirmek ve Bulgaristan aleyhinde genişlemeye sevk etmektir.

Elbetti Sultan II.Abdülhamit'in de işine geliyordu bu durum. Balkan milletlerinin birleşmesi imparatorluğun Avrupa topraklarını tehlikeye sokabilirdi. Onlar aralarında kavgaya tutuştukça kendisi de yeni anlaşmazlık konuları yaratıyordu

²² Andonyan, a.g.e., s.39

onlara.²³ II.Abdulhamit'in Balkanlar'da izlediği siyaset II.Bölüm'de daha ayrıntılı olarak işlenecektir.

Berlin Kongresi'nin ardından Osmanlı Devleti de bu karışık bölgeyi kendi elinde tutmak için Osmanlılık ideolojisini ayakta tutmaya çalıştı. Asıl izlenen politika ise buradaki uluslar arasındaki zıtlıklardan yararlanmak ve büyük devletlerin reform taleplerini türlü bahanelerle bertaraf etmek idi.

Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi ideolojisi durumuna gelen Panislamizmin, bir bakıma Avusturya-Macaristan'daki imparatorluk milliyetçiliği –“Kaiserreichnationalismus”u andırır. Ülkenin Asya ve Afrika'daki son parçalarını bir arada tutmak, Rumeli kıtasını çoktan gözden çıkarmışa benzeyen Osmanlı yöneticilerinin tek amacı olmuştu artık. Şimdi imparatorluk halklarının çoğu İslam dininde olduğuna göre onları ancak Halife bir arada tutar ve diğer dünya Müslümanları da kurtarılarak bu bayrak altında birleştirilebilirdi. İşte Almanya, bu ideolojiyi destekler göründü. Panislamizmin mantıki ve gerçekçi olduğuna inanır görünen bir politik tutum takındı ve hatta bazı Alman doğubilimcileri bu tezi destekleyen araştırma ve yayın faaliyetine giriştiler. Gerçekte Almanya'nın Müslüman uyrukları yoktu ve diğer kolonyalist devletlerin panislam propaganda ve kışkırtma karşısındaki endişesi Alman politikasını ilgilendirmiyordu. Bir müddet sonra II.Abdulhamid rejiminin Güneydoğu Asya ve Hind'deki Müslümanlar arasında sağladığı sempatiden istifade etmek için bu ittifaka ve İslam'a önem veren bir üslup da benimsendi.²⁴

1877-78 Savaşı, Berlin Anlaşması'yla da hükme bağlandığı gibi, Osmanlı Devleti'nde var olan çoğulcu düzen ile çok-dinli ve çok-etknili yapıya dayalı toplumsal örgütlenme kavramını yıkmıştı. Balkanlar'ın yeni bağımsız devletleri, tek bir etnik yapıya dayalı, tek bir dile salip ulusu ve genellikle Pan-Ortodoksluğun engizisyon ruhu ile Pan-Slavizmin Rusya tarafından geliştirilen dar ideolojik ve ırkçı eğilimlerini yansıtan bir ideolojiyi benimsediler. Güneydoğu Avrupa'nın yeni bağımsız devletleri, çok geçmeden bir toprak yayılmacılığı siyaseti ile Slavlar

²³ Andonyan, a.g.e., s.45-46

²⁴ Ortaylı, a.g.e., s.174

arasında Pan-Ortodoksluk ve Pan-Slavizmin ruhunda cismilenen evrensellik ve kardeşlik düşüncesini kısa bir süre içinde yok eden dışlayıcı etnik milliyetçilik politikasını başlattılar. Diğer bir deyimle, Berlin Anlaşması, yalnızca Osmanlı Devleti'ndeki çoğulcu etnik-dinsel düzene son vermekle kalmayan, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı Rus dış politikasına çok iyi hizmet eden Pan-Ortodoks Hıristiyanlık ve Pan-Slavizm düşüncelerini de ortadan kaldıran bir araç oldu. Bir anlamda, bu iki büyük Rus düşüncesinin çöküşü doğaldı ve bekleniyordu. Her iki düşünce de, aslında kafalarında Osmanlı Devleti'ne karşı yöneltilen siyasal düşüncelerle yaratılmıştı. Bu amaçlar Osmanlı Slavlarının “kurtuluşuyla” gerçekleştiğinde, hem Pan-Ortodoksluk hem de Pan-Slavizm siyasal varlık nedenlerini yitirdi.²⁵

3. Büyük Devletlerin Balkan Politikaları

a- Büyük Devletler İçin Balkanlar'ın Önemi

“Doğu Sorunu”, çökmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun neden olduğu karışıklıklara, Avrupalıların verdikleri addı. Çünkü bu yağmadan pay kapmak, başta Avrupa'nın büyük ülkeleri Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa, Almanya olmak üzere bir çok ülkeyi karşı karşıya getirmekte ve aralarındaki bir savaş güçlükle önlenmekteydi. Özellikle “Şarka doğru” politikası güden Germenlerle, “Sıcak denizlere doğru” politikasına sarılmış İslavların yolları Balkanlar'da birbirleriyle çatışıyordu. İşte bu nedendir ki, Avusturya ile Rusya sürekli karşı karşıya gelmekteydiler. Zaten nicedir Avusturya ve Rusya, ince diplomatik oyunlar ve karşılıklı ödünlerle aralarındaki bir savaştan kıl payı kurtulmaktaydılar. Ama şu “Doğu sorunu”nun er veya geç, miras bölücüleri arasında bir kazaya yol açacağı da kuvvetli bir olasılıktı.²⁶

Osmanlı azınlıkları üzerinde büyük devletlerin her biri, izleyecekleri politikayı saptamışlardı. Fransa Katoliklerin, İngiltere kendi yarattığı Protestan

²⁵ Kemal H. Karpat, “1878 Sonrasında Güneydoğu Avrupa'da Ulusçuluğun Toplumsal ve Siyasal Temelleri: Bir Yeni Yorum”, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Recep Boztemur (çev), 1.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s.226

²⁶ İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, 1.b., İstanbul: Kastaş, 1988, s.23

cemaatinin ve Rusya, Ortodoksların koruyucu olarak bu konuda etkin ve tahribkar bir yol izliyorlardı. Avusturya Habsburgları ise imparatorluklarını Güneydoğu Avrupa topraklarına doğru genişletmek emelindeydiler. Almanya siyaset arenasına çıktığında, Osmanlı ülkesinde önderlik edecekleri azınlık grubu kalmamıştı. Bu nedenle, imparatorluğun birliğini destekler bir tutumla nüfuzunu yerleştireceği inancı, Alman dış politikasının temel prensibi oldu.²⁷

Berlin Kongresi'nin ardından Balkanlar'da sükunet sağlanamadı. Bütün etnik unsurlar kendilerine verilen payı az bulmuşlar diğer unsurun payını kıskanmaya başlamıştı. Üstelik bölgede çıkarı olan devletler de bu husumetleri körükliyordu. Terör, yağma, öldürme olayları gittikçe tehlikeli bir hal alıyordu. İngiltere ve Rusya, Bâb-ı âlî'yi yeni reformlar için sıkıştırmaktaydı. Abdülhamit ise Berlin Antlaşmasıyla kabullendiği reformları olabildiğince geciktirmeye çalışmaktaydı ve bu arada Rum'u, Bulgar'ı, Sırb'ı birbirine düşürerek Rumeli'yi kurtarmaya çalışıyordu. Ancak bölgedeki reform istekleri bitmek bilmiyordu.

1878'deki Berlin Antlaşması'na göre, İngiltere moral bakımından Makedonya reformlarının öncüsü olmuştur. Bununla birlikte, İngiltere'nin Rusya'ya yakınlaşma politikası sonunda başarılı olmuştur. İngiltere, daha önce 1904 yılında sömürge anlaşmazlıklarını tasfiye ederek, Rusya'nın dostu Fransa ile ittifak yapmıştır. 31 Ağustos 1907'de ise, Rusya ile Petersburg Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Rusya ve İngiltere, Asya'daki rekabetlerini sona erdirmişler, İran'ı aralarında paylaşmışlardır. Bundan böyle, Rusya gözlerini yeniden Balkanlar'a ve Anadolu'ya çevirecektir.²⁸

Çarlık Rusya'sı, 1890'lardan itibaren Boğazlar, Balkanlar ve Ermenistan ile uğraşmayı bırakarak Sibirya'ya yönelmiştir. Artık Rusya, ne Ermenileri ve ne de Makedonya'da Sırp, Bulgar ve Rum çetelerini Türkiye'ye karşı kışkırtır, tam aksine, Balkan devletlerini frenler, statükoyu bozucu her eyleme karşı çıkar. İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmek heveslerinden, gücünün yetmeyeceğini görerek vazgeçer. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşı'na kadara Rus baskısından kurtulur

²⁷ Ortaylı, a.g.e., s.174

²⁸ Artuç, a.g.e., s.40

Çarlık Rusyası'nın Orta Doğu'yu bırakıp Uzak Doğu'ya yönelişi, Almanya tarafından cesaretlendirilirken, bu tutum İngiltere'nin işine gelmez. Zira, Rusya, Mançurya ve Çin'e doğru genişlemekte, büyük nüfusu ve coğrafi durumu sayesinde Uzak Doğu'nun paylaşılmasında aslan payı almaya aday gözükmektedir. Karadan gelen Rus genişlemesine, denizci İngiltere'nin Uzak Doğu'da tek başına karşı koyabilmesi güçtür. En azından Yakın Doğu'da İngiltere yalnız değildir, öteki Avrupa Büyük Devletleri de Rus emellerinin karşısına dikilmektedir. Uzak Doğu'da ise, karadan ilerleyen Rusya'nın karşısında İngiltere'nin yalnız ve etkisiz kalma tehlikesi vardır. Hikmet Baydur, rollerdeki bu değişikliği, Türk İnkılabı Tarihi'nde şu sözlerle belirtmektedir: "İngiltere ise, bu yeni Rus siyasasını kendisi için eskisinden çok tehlikeli görecektir ve Rusya'yı eski amaçlarına, yani Boğazlar'a göz dikmeye çevirmek için boyuna çalışacaktır."

Haziran 1895'te Muhafazakar Salisbury işbaşına gelince, Ermeni işlerinde Bâb-ı-âli'yi Liberallerden daha çok sıkıştırarak ve Osmanlı Devleti aleyhinde, daha çok tehlikeli olan Uzak Doğu'daki siyasasından Rusya'yı vazgeçirmek düşüncesiyle, onu Osmanlı ülkesiyle uğraşmaya zorlamak için olaylar çıkarmaya ve çıkan olayları şişirerek tehlikeli bir hava yaratmaya çalışacaktır. Bu yolda başarılı olamayınca, İstanbul ve Boğazlar'ı Rusya'ya vermeye hazırmış gibi davranacaktır.²⁹

b- Rusya'nın Panslavist Politikaları

1856 tarihinden sonra Rus devlet mekanizmasının kilit noktaları ile Balkanlar'daki Rus konsolosluklarının Panslavistlerin eline geçmesi neticesinde Rumeli'de Panslavizmin resmi kadrosu geniş bir şekilde kurulmuş oldu. Moskova, Petersburg ve Odesa Panslavist komiteleri, Rus Dışişleri Bakanlığının emri altında kurularak derhal ihtilal hazırlıklarına başlamışlardır.

Balkanlar'daki Panslavizm hareketini 1858-1876 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın emri altında bu komiteler yürütmüştür. Rumeli'deki gizli Panslavist örgütler, başta Moskova Komitesi olmak üzere, bu büyük komitelerin

²⁹ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989, s.39-40

maddi desteği ile kurulup çalışmışlardır. 1864’de Rusya buyk elçisi olarak İstanbul’a tayin edilen İgnatief, Türkiye’deki Panslavizm hareketinin başı oldu. İgnatief yönetimindeki Panslavist Rus konsoloslarının çalışmaları sonucu Rumeli’de Slavlık meselesi XIX. Yüzyılın son çeyreğinde patlak vermeye başlayacaktı.

Rusya’da eğitimin milliyet temeline dayandırılmasından (1833) iki yıl sonra Balkanlar’da milliyet esasına göre eğitim yapacak olan ilk modern Bulgar okulu açıldı (1835) ve 1877’de Modern Bulgar okullarının sayısı 1504’e ulaştı. Bulgar tacir, rretmen ve din adamlarının abaları, Osmanlı’nın müsamahası, Batı Avrupa’nın desteği ve Rusya ile Panslavistlerin yardımları sonucu 1835-1876 yılları arasında bir Bulgar milli eğitimi, edebi dili, milli kitaplığı, basını oluşmuş ve bilinçli bir aydın kitlesi doğmuştu. Panslavistlerin yaptıkları çalışmalar sonucu Bulgar eğitiminin dizginleri Rusya’nın eline geçmişti. Zira, Bulgar rretmenlerinin büyük bir kısmı Rusya’da Panslavistlerce yetiştirilmiş, Bulgar ocukları Panslavizmin emellerine göre eğitilmiş ve sonuçta Bulgaristan’daki iki kuşak Panslavistlerin istediği yönde kullanılabilecek bir duruma gelmiştir.³⁰

Bulgar kilisesinin kurulmasından sonra, Rusya için önemli olan, patriklikle kopmaya neden olmadan, milli bir forum kurarak Bulgarların Katolik ve Protestan propagandasının etkisinden korumaktı. Böylece hem Rus hem de Ortodokluğun çıkarlarına hizmet edilmiş olacaktı. Bu sorunda Osmanlı görüşü, bir yandan Tanzimat’ın ana eğilimlerinden yola çıkılarak anlaşılmalıdır. Diğer yandan imparatorluğun o zamanki kısa süreli çıkarları dikkate alınmalıdır. Önceden belirtildiği gibi Tanzimat, rasyonel düşünceyle yetiştirilmiş bir bürokrasinin yükselişiyle bağlantılı bir şekilde, öncelikle devletin merkezi süreciydi. İdeolojik düzlemde bunun anlamı “batılılaşma”dır. Batılılaşma, “ağdaşlaşma” yararına eski yapılardan vazgeilmesidir. Bu dönemin önde gelen bürokratları, bu yüzden, merkezileştirme ve laikleştirme çabaları için bir engel anlamına gelen Rum Ortodoks patrikliğinin i tartışmaları için bir engel anlamına gelen Rum Ortodoks patrikliğinin i tartışmaları ve bölünmeler sonucu zayıflamasıyla ilgilendiler. Osmanlı Devleti’nin kısa vadeli çıkarlarının muhafazasıyla ilgili olarak Osmanlı karşıtı bir Balkan ittifakının oluşmasını engelleyecek bir politika gerekiyordu. Kilise sorununda

³⁰ İpek, a.g.e., s.6

Bulgarların isteklerinin yerine getirilmesi, bu bakımdan başarı umudu veren özel bir tedbir olarak kendini gösteriyordu.³¹

Rusya'nın savunduğu Pan-Ortodoksluk ve Pan-Slavizme dayalı milliyet düşüncesi de, Osmanlı geleneksel millet kavramıyla, hatta Rus milliyet görüşüyle çok az ortak yanları bulunan tarihsel kökenlere, etnik ve dil kimliğine ve ulusal egemenliğe dayalı Batılı bir millet kavramıyla zayıfladı ve sırası geldiğinde de resmen yerini ona bıraktı. Böylece, geçici bir Osmanlı ve Müslüman karşıtı ve bir ölçüde Balkanlar'daki Ortodoks Hıristiyanlar arasında Habsburg karşıtı bir cephe yaratan Pan-Slavizm ve Pan-Ortodoksluk, Balkan Hıristiyanları arasında, hatta Ortodoks Hıristiyan Slavlar arasında dahi kalıcı bir gerçekleştirilmede bütünüyle yararsız oldu. Rusya'nın başlangıçta, aslında büyük bir Ortodoks-Slav devleti anlamına gelen Büyük Bulgaristan'ı yaratmadaki amacı, Ortodoks Hıristiyan Slavlar arasında ulusal çatışmaların ortaya çıkmasını önlemektir. Rusya'nın Pan-Ortodoksluğu ve Pan-Slavizmi, Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak üzere düzenlenmiş ideolojik silahlar olarak kurgulandı. İlişkin en kesin kanıtları, Pomaklar, Bosna Hersekli gibi Müslüman Slavlar tarafından, Rus ordularına, Bulgaristan'ın alınmasına ya da Avusturya işgaline karşı yapıyan şiddetli ayaklanmalar vermektedir.³²

c- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan Politikası

Avusturya-Macaristan, Berlin Antlaşması imzalandıktan sonra Balkanlar'daki yayılımcı politikasını bıraktı. Çünkü ticareti güvence altında olduğu sürece yeni, oluşan status quo'dan memnundu. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma ihtimalini göz önünde bulundurarak, olası planlar şekillendirme ihtiyacı da duydu.

Rusya'ya gelince Boğazlar'ı kontrol altında tutmak için ve mümkün olduğu kadar çok Hıristiyanı "Türk boyunduruğundan" kurtarmak arzusuyla, Balkanlar'daki Osmanlı toprakları üzerinde emellerini hâlâ devam ettiriyordu. Yine de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında zayıf durumda olan ve dışlanmış

³¹ Adanır, a.g.e., s.73-74

³² Karpat, a.g.m, s.200

bir konumda bulunan Rusya, stotus quo'yu değiştirmek için ileriye dönük bir politika geliştirmeyi göze alamadı; ancak bunun yerine, Sırların, Karadağlıların ve Bulgarların aracılığı ile Boğazlar'la ilgili çıkarlarına yardımcı olacak biçimde, Balkanlar'da üstünlük kurma sevdasında olan Slavları davalarında destekledi.

Mayıs 1897'de Rusya ve Avusturya şartlar elverdiği müddetçe Balkanlar'daki status quo'yu koruyacaklarına ilişkin genel bir anlaşma imzaladılar. Fakat bu durumu korumaları imkansızlaştığı takdirde bölgeyi kendi çıkarlarına zarar vermeyecek bir biçimde aralarında eşit olarak bölmeye karar verdiler.

Osmanlıların bu anlaşmayla ilgili yorumları biraz kuşkucu oldu. Sadrazam Said Paşa'ya göre Avusturya ve Rusya bölgedeki çıkarları için Makedonya'yı Balkan devletleri arasında bölüştürmeyi ve ondan sonra da bu devletler üzerinde etkilerini artırmayı arzu etmekteydiler. Bu nedenle Makedonya'ya otonomi verilmesine yanaşmıyorlardı ve planlarını gerçekleştirmek için uygun zamanı kolluyorlardı.

1897 yılında söz konusu anlaşmanın imzalanması ile birlikte Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri, Makedonya'daki Hıristiyan nüfusun, durumlarını düzelteceğine inandıkları reform önerilerin oluşturmak için fikir alışverişinde bulunmaya başladı. Bu arada Bâb-ı-âlî'nin daha sıkı önlemler alma kararı, bölgedeki durumu daha da kötüleştirdi.

Böylece ilk büyük ayaklanma olan Cuma-i Bala 1902 sonbaharında patlak verdi. Ayaklanma, Avrupa'nın daha fazla dikkatini çekmek için Sofya'dan yönetilen Bulgar Hareketi tarafından gerçekleştirilmişti.³³

Balkan sorununun çözümlenmesi İmparator Franz Josef'in St.Petersbur'u ziyaretinde (27-29 Nisan 1897) gündemdeydi. Oradaki görüşmelerin sonuçları, Balkanlar'daki Rus ve Avusturya-Macaristan çıkarlarının arasında, karşılıklı ödün verilen bir uzlaşma olarak gösterilebilir. Ama bu sonuçlar aynı zamanda, Baron Beck'in temsil ettiği görüşün Avusturya-Macaristan tarafından görev olarak kabul

³³ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, 1.b., İstanbul: Afa Yayıncılık, 1996, s.40-41

edildiği anlamındadır. Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkan yarımadasındaki durumunu mümkün olduğunca devam ettirilmesi konusunda anlaştilar. Yarımadaanın Morava ve Vardar nehirlerinin batısındaki kesimi Avusturya-Macaristan'ın, doğusundaki kesimi Rusya'nın nüfuz bölgesi olarak belirlendi. Eğer statüko sürdürülemeyecekse, özerk bir Arnavutluk'un yanında Makedonya'nın komşu Balkan devletleri arasında adil bir şekilde bölünmesine çalışacaktı.

Avusturya – Macaristan'ın Balkan politikası, Dışişleri Bakanı Goluçovski'ye göre 19. Yüzyıl sonuna doğru aşağıdaki iki varsayımdan çıkmaktaydı: a) “Türkiye'nin parçalanması artık bir an meselesidir”; b) “Arnavutluk'un söz konusu (kuzeydeki Katolik ve ortadaki Müslüman) bölümleri, bir prensin hükümdarlığında, ama bizim himayemiz altında, bağımsız olacaklardır.” Bu politikanın nihai amacı, “Sırbistan ile Karadağ'ın arasını açmaktır. Genelkurmay başkanının görüşüne göre Avusturya-Macaristan'ın etki alanındaki Batı Balkanlar'da, Sırbistan, Karadağ ve kurulacak olan Arnavutluk'un yanında özerk bir Makedonya da kendine bir yer edinmeliydi. Bu Makedon devleti büyüklüğü ve stratejik konumu gereği, “bizim erkimizin bir üssü haline getirilmelidir.”³⁴

Ekonomik anlaşmalar hemen her zaman siyasi anlaşmalara yol açar. Sırbistanla Bulgaristan'ın ekonomik birlik kurmalarında Avusturya daha büyük bir tehlike görmekteydi. Bu birlik ilerde siyasi bir federasyona dönüşebilir. Balkanlar'ın öbür Slav devleti olan Karadağ da bu federasyona kolayca katılabilirdi. Avusturya'nın telaş ve korkusu büsbütün yersiz değildi. Nitekim Balkan ittifakı Sırp Bulgar anlaşmasından doğacaktı.

Viyana hükümeti vakit geçirmeksizin bir nota verecek Sırbistan'ın Bulgaristan ile anlaşması halinde Avusturya-Macaristan sınırlarının Sırp ihracatına kapanacağını bildirdi. Balkanlar'da bir Slav federasyonu kurulması tehlikesi Avusturya için o kadar büyüktü ki Viyana hükümeti daha sert tedbirlere başvurdu. Eskiden sadece sınırlarını kapamakla yetinirken bu defa savurduğu tehditlerle beraber askeri hareketlere de girişti. Fakat Pasiç bu tehditlerden yıkılmadı. Bunun bir de sebebi vardı. Pasiç Hükümeti gizlice araştırma yaptırarak Avusturya'nın

³⁴ Adanır, a.g.e., s.135-136

Sırbistan'dan ithal ettiği canlı hayvan ve tahılın sadece yarısını alıkoyduğunu öbür yarısını yabancı ülkelere sattığını öğrenmiş bulunuyordu. Sırp mallarının Avusturya yoluyla hangi ülkelere ihraç edildiğini ortaya çıkarmak ve yeni pazarlar yaratmak için tez elden 500 bin franklık bir ödenek ayrıldı. Böylece Avusturya dışında alıcılar bulmayı başardı. Mallarını elverişli şartlarla ihraç etti. İbrailiya, Varna, Selânik yoluyla Malta'ya, Cenova'ya Marsilya'ya kadar götürdü. Domuz ihracatında Amerika ile rekabete girdi. Ve Sırbistan Avusturya-Macaristan sınırlarının kapanmış olmasına rağmen ihracatının durmadığını bilakis hissedilir bir artış gösterdiğini hayretle gözledi. Bu sonuç Sırpların bağımsızlık duygusun güçlendirecek en önemli etken oldu.³⁵

1907 yılının sonunda, Avusturya, Padişaha Novipazar Sancağı ile Mitrowiza'yı ve daha sonra da Bosna Demiryollarını Mitrowitza'dan Selânik'e kadar bir Osmanlı hattı ile bağlayan demiryolu projesi konusunda önerilerde bulundu. Proje, Avusturya'nın Berlin Antlaşmasının 25.maddesine dayanarak sahip olduğu bir haktı.

Diğer büyük devletler, projenin sonuçlarının Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki etkisini artıracığından emindiler. Rusların projeye yaklaşımı ise, Avusturya ve Rusya arasındaki Atlant'ın bitmiş saymak şeklinde oldu. Rus yetkililere göre demiryolu, Avusturya ve Almanya'nın Güneydoğu Avrupa'daki ticaretine katkıda bulunacaktı.

Almanya, Avusturya projesine tam destek veren tek ülkeydi. Kont Metternich Almanya'nın tüm demiryollarını barış sağlayıcı, ticaret artışını garantileyici ve uygarlığın fazla ulaşamadığı bölgelere refah götürücü bir etken olarak gördüğünü bildirdi.³⁶ Böylece Balkanlar'daki dengeler de değişiyor. Avusturya Almanya ile yakınlaşırken Rusya dan kopuyor. İngiltere-Rusya yakınlaşıyordu. Şimdi bu ayırımı iyice derinleştiren Rus-Japon Savaşı'na da bir göz atalım.

d- Rus-Japon Savaşı'nın Makedonya Sorununa Etkileri

³⁵ Andonyan, a.g.e.,s.52

³⁶ Tokay, a.g.e., s.86

Makedonya sorunu için 1904 ve 1905'in en önemli olayı, 1905 yılı başlarında Rusya'nın yenilgisiyle biten Rus-Japon savaşının Şubat 1904'te patlak vermesidir. Bu savaşla, 1897'den beri geçerli olan Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki Balkan meselelerinde uzlaşmanın temeli yıkılmış oldu. Bu uzlaşma, bu iki ülke arasındaki görece güç dengesinin sonucuydu. Rus-Japon savaşından sonra hem Osmanlı İmparatorluğu, hem de diğer Balkan devletleri Avusturya-Macaristan'ın Selânik'e doğru bir askeri yarma hareketine geçebileceğine dair sürekli korku ve kuşku duydular.³⁷

Rusya'nın Japon Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması ve 1905 yılında Rusya'da meydana gelen devrim en büyük Slav devletini koruyucuları olarak gören Balkan Slav devletlerini şoka uğrattı. Bulgar ordusu dış yardım, yani Rus yardımı olmadan Balkanlar'daki olaylarla başa çıkamayacağını anladı. Bulgarları Osmanlılardan kurtaran ve Ayastefanos'ta büyük bir Bulgaristan'ın yaratılmasını destekleyen Ruslar bu konuda ısrarlı olacak kadar güçlü değillerdi. Bulgar ordusu Osmanlılarla ileride yapacağı savaş için daha fazla güçlenme gayretine girdi. Balkan devletlerinin kendilerini bölen konuların üstesinden gelme girişimleri Rusların Balkanlar'da daha faal bir politika izleme kararlarıyla çakıştı. 1905 yılında Japonlara karşı askeri yenilgileri ve 1909 yılında Avusturya karşısındaki diplomatik yenilgilerinden beri Ruslar Balkanlar'da daha faal bir rol üstlenmek istiyorlardı. Bu amaçla St. Petersburg Avusturya karşısı bir Balkan Birliği kurulmasını teşvik ediyordu. 1911 yılından başlamak üzere, Sofya'daki Rus büyükelçisi Anatoli Neklyudov ile Belgrad'daki Rus büyükelçisi Nicholas Harwig Rusya'nın Balkanlar'daki konumunu tekrar sağlamlaştırabilmek için Bulgaristan ile Sırbistan'ı bir araya getirmeye çalıştı.³⁸

İngilizler, Makedonya vilayetleri'nin içinde bulunduğu maddi sıkıntılar farkındaydılar, ancak onlara göre Osmanlı Hükümeti yerel gelirlerin çoğunu reformlar yerine askeri giderleri için harcıyordu. Bu durumu engellemek için, Mali Komisyona, vilayetler'in maddi durumunu denetleme yetkisi de verildi. Almanlar, bu Mali Komisyon fikrinin tümüyle İngilizlerden çıktığına inanıyorlardı. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Freiherr Marschall von Bieberstein, mali reformların

³⁷ Adanır, a.g.e., s.225

³⁸ Hall, a.g.e., s.9-14

Makedonya'ya hiçbir yara sağlamayacağı gibi, Osmanlı yönetimine de iyice zarar vereceği inancındaydı. Yine de Almanya, Avrupa devletleriyle herhangi bir ihtilafa yol açmamak için mali reformları kabul etti.

O dönemde, Avusturya'nın iç sorunları, Rusya'nın Japon yenilgisinden sonra politik açıdan dışlanması, ve 1905 yılındaki Rus Devrimi İngilizlerin reform işlerinde faaliyetlerini artırmasına yol açmıştır. Avrupa'nın daha fazla isteklerde bulunmasının tek nedeni Makedonya'daki durumun bozulması değil, aynı zamanda büyük devletlerin birbiriyle olan ilişkileri ve bu ülkelerdeki kamuoyunun baskısı idi. Ayrıca, Avrupa devletleri arasındaki fikir ayrılıkları da giderek artan bir gerilime yol açmaktaydı.

Bu arada Padişah, büyük devletler arasında güçlenen ve zayıflayan ittifakları dikkatle izlemekteydi. Padişaha ve Osmanlı devlet adamlarına göre, İngiltere, Almanya'nın mevcut askeri ve mali gücüne karşı ihtiyatlıydı. Ayrıca İngiltere ve Fransa, Bağdat Demiryolu projesi gibi, Almanların Osmanlı topraklarındaki isteklerini gerçekleştirme karşılığında Osmanlıya sağladıkları destek konusunda, büyük endişe duyuyorlardı. Özellikle İngiltere Hükümeti, ileride Asya Türkiyesi üzerinde Alman egemenliğinin belkemiği olacak Bağdat Demiryolu projesinin tümünü denetlemesi olasılığından huzursuzluk duyuyordu; çünkü bu durum, İngiltere'nin Körfez'deki ticari ve stratejik konumuna bir çeşit meydan okuma olacaktı.

Öte yandan Almanlar da, İngiliz-Fransız Atlantı'nın Padişahı etkileyerek Alman Hükümeti ile olan dostluğundan uzaklaştırmasından endişe ediyorlardı. Makedonya konusu ile ilgili olarak Almanya, hem Padişahı kızdırmamaya hem de Avrupa devletleri ile birlikte hareket etmeye çalışıyordu.³⁹

Rusya Uzakdoğu'da Japonlara karşı yaptığı savaşı 1905'te kaybedince gözünü geleneksel politikalarına uygun olarak Balkanlar'a ve Boğazlara çevirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmesine Rusya razı olursa, buna karşılık Rusya'nın da Boğazlardaki taleplerine sıcak bakabileceğini

³⁹ Tokay, a.g.e., s.84-85

iletmişti. 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak edince Rusya bunu istemeyerek kabul etti. Bunun üzerine Rusya Jöntürk İhtilali'nden yararlanıp savaş yoluyla Boğazları ele geçirmek emelini hayatiyete geçirmek istemişti. Ancak 1908 Reval Buluşması'ndan sonra müttefiki olan İngiltere ve daha önceki müttefiki Fransa, Rusya'nın Boğazlarda üstünlüğü ele geçirmesini istemiyorlardı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı'ya karşı Balkan devletçiklerinin birliğini destekleyerek Balkan Harbi'nin en önemli sebeplerinden birini teşkil etti. Rus hükümetince Balkan devletlerine her türlü yardım sağlandı. Binlere Rus gönüllü Sırp ve Bulgarların yanında savaşmaya gitti.⁴⁰

e- Almanya'nın Balkan Politikası

Büyük devletlerle tatsızlık çıkarmaya niyeti olmayan Bismarck, Balkanlar ve Yakındoğu'nun değerini; "Bir tek Pomeranya askerini harcamaya değmez" diye tanımlanmıştı. Oysa 1885'ten sonra Almanya tam tersine Balkanlar ve Yakındoğu'ya yönelmek zorunda kaldı. 1887'de Rusya ile ittifak için gizlice İstanbul'u bile Rusya'ya vaat eden Almanya, kısa zamanda bu tutumundan vazgeçmek zorunda kaldı.

1890'da Bismarck, II. Wilhelm tarafından makamından azledilince Almanya açıkça saldırgan bir siyaset izlemeye başladı. Ocak 1906'da ikinci Fas buhranı Almanya'nın aleyhine bir çözümle sonuçlanınca; Almanya eski Fransız ve İngiliz kolonilerinden eline çekip şiddetle Orta Avrupa, Balkan ve Yakındoğu'ya yöneldi. Başbakan Caprivi, Reichstag'da; "Ya mal, ya da insan ihraç etmek zorundayız. Bu kadar artan nüfusla yaşayamayız" diyordu. Almanya mal ihracına başlamıştı. Ama insan ihraç etmek istemeyen koloniyalist düşünce de etkin bir biçimde eyleme geçmişti.⁴¹

Özellikle Fransız-Alman savaşındaki Alman galibiyeti Sultan Abdulhamit'ten önce de askeri-sivil bürokraside Almanya'ya karşı bir hayranlık ve eğilim yaratmıştı. Bu konularda Bismarck yönetimi, Osmanlı hükümdarlarının isteklerini bazen

⁴⁰ Ağanoğlu, a.g.e., s.45

⁴¹ Ortaylı, a.g.e., s.41

kuşkuyla bazen de kendisine özgü kaba ve hoyrat bir davranışla reddetmiştir. Bismarck her zaman Rusya'yı, Osmanlı'ya tercih etmiş ve hatta Karadeniz ve Balkanlar'ı, Rusya'nın nüfuzuna terk etmişti. Çünkü Rusya'yı İngiltere ve Fransa'nın yanında görmek onun için bir kabus idi. İtiraf etmeli ki Almanya için gerçekçi olan bu Rusofil politikayı onun halefleri kavrayamadı ve Rusya'dan uzaklaşan Almanya da doğrusu Sultan II. Abdülhamit'in çok işine yarayan bir dost oldu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na ilk askeri ve mülki uzman kadroları da Bismarck döneminde gönderilmeye başlanmıştır. Bismarck, Rusya ile olan dostluğu bozmaktan çekindiğinden; gerek subayların, gerekse sivil yönetim uzmanlarının Alman devlet memurluğundan istifa edip, Osmanlı memuru olmaları koşuluyla bu isteği yerine getirmek niyetindeydi.⁴² Almanya azınlıkların hak talepleri karşısında Osmanlı'yı destekler bir tutum içerisine girdi. Aktörleri uzun yıllar önce belirlenen "Doğu Sorunu" karşısında kendi çıkarı için farklı bir politika izlemesi de düşünülemezdi.

Böylece Almanlar güneyden, Latinler kuzeyden Slav'lar arasında sıkışınca Balkanlar'a döndüler ve doğudaki yolun da ufak Balkan milletleri tarafından kesildiğini gördüler. Avrupa haritasına bir göz gezdirirsek Almanların ne denli kötü durumda bulduklarını kolayca kavrayabiliriz. Tüm Avrupa'da kendilerine kalan, sağdan soldan ve aşağıdan sıkı sıkıya kapalı bir koridorda ibarettir. Bu koridor gitgide daralarak onları boğulmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Tehlike özellikle Slav unsurdan geliyor; çünkü Slavlar bu koridorun iki yanını birden kapamakla kalmıyor, aynı zamanda Cermen unsurunun önünde onun nefes almasına imkan verecek tek yolu da tıkıyor. Bu yol, Doğu yolu; soluk alabileceği pencere de, Ege'ye açılan Selânik. Doğu'ya, Balkan yarımadasına yerleşen Slav egemenliğinin yarattığı tek tehlike, sadece bu gerekli pencereyi kapaması değildi. Arnavutluk kıyılarını işgal ederek Adriyatik denizini de kapıyordu Almanlara.

Almanlar Doğu yolunun gerekliliğini yeni anlamıyorlardı. Onlar için "Drang Nach Osten" (Doğu'ya Doğru İlerleme) asırlık bir politika ilkesi oluşturuyordu. Gerçi Güney Avrupa'da girilen maceralar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemlerindeki yenilmez askeri gücü, bu politikayı uygulamaktan onları geri bırakmıştı; ama Bakanlara sarktıktan hemen sonra gözlerini yine Doğu'ya

⁴² Ortaylı, a.g.e., s.85-86

dikmişlerdi. Ve çok geçmeden Slav rekabetini karşılarında buldular. Cermen unsurun önünde bu doğal yolu açmakta Bismarck'ın dehası rol oynadı: Doğu'ya egemen olma emelinin öncüsü olarak kalan Avusturya'yı o yola sevk etti.

Bismarck'ın Doğu'ya karşı bu ilgisi nereden geliyordu? O Bismarck ki, "Doğu'nun bütün sorunları Pomeranya'lı bir tek asker hayatına değmez" derdi hep. Bismarck, Alman İmparatorluğu'nu gerçekleştirdikten sonra onun geleceğini de düşünmeye başlamıştı ve çok geçmeden, Almanya'nın ekonomik gelişmesi için Kuzey Denizi'ni Akdeniz' bağlayacak bir kara yoluna ihtiyacı olacağını sezmişti. Bu yol Hamburg-Selânik çizgisiydi, Adriyatik üzerinden doğru Akdeniz'e inebilirdi. Bu hesaptan başka, Almanya başbakanını Avusturya'nın tüm dikkatini Doğu'ya yönelmeye zorlayan bir neden daha vardı o da şuydu: Sadova yenilgisinden beri, Avusturya yeni kurulu Alman İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmaktaydı. Bismarck, Avusturya'nın öç almaya kalkışacağından, gerekirse bunu, kendisi de intikama susamış Sedan mağlubu Fransa ile birleşerek yapacağından endişe etmekteydi hep. Alman İmparatorluğu, başbakanın böyle bir tehlikeyi küçümsemesi için yeteri kadar güçlenmiş değildi daha. Avusturya'yı Doğu'ya doğru itmekle bu tehditten sıyrılmış, hem de hayati çıkarlarına yol açmış oluyordu.

Bismarck işte bu kaygılar içindeyken, Ayastefanos Antlaşması bomba gibi patladı Avrupa'nın tepesinde. Avusturya da yaygarayı bastı İngiltere ile birlikte. Bismarck'ın telkinlerine uyan Avusturya, Bosna-Hersek'teki ve bütün Balkan ülkelerindeki kıpırdanışlardan yararlanarak Doğu'ya doğru büyük bir adım atmıştı bile. Bu adım, 1876 Temmuz'unda Reichstandt'da İmparator Franz-Joseph'le Çar II.Aleksandr arasında vuku bulan görüşmeyle de perçinlenmişti. Rusya, Türkiye ile savaşa girişmeden önce Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamak istiyordu. İmparator Franz-Joseph, tarafsızlığına karşılık, Rusya'nın Bosna-Hersek üzerindeki bütün iddialarından Avusturya lehine vazgeçmesini şart koşmuştu. Bu anlaşma, Ocak 1877'de yazılı bir antlaşmaya dönüşmüştü. Avusturya haklı olarak bunu Doğu'ya doğru ileri hareketinde bir zafer sayıyordu. Bosna-Hersek'in işgaliyle Arnavutluk yolu açılıyordu önünde; oradan sonra Ege'ye açılan gerekli pencereye, Selânik'e, atılacak bir adım kalıyordu.

Almanya'nın Türkiye'de yayılması zamanla her alanı kapsamaya başladı. Doğu'nun başlıca kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlayan Alman istilası bir sel gibi aktı. Alman sermayesi bir sürü teşebbüse el attı, demiryolları inşaatına sahip çıktı, ve rakip devletlerin direnmesine rağmen, Asya Türkiyesinin en hayati kısmını ekonomik ve siyasi nüfuzu altına alan Bağdat hattının tekeline elde etmeyi başardı. Bu genişlemeyi tamamlamak için, Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesini de üstlendi. Bir grup Alman subayı Osmanlı ordusunda hizmete girdi. Başlarında ünlü Von der Goltz Paşa –Alman ordusunda mareşal- bulunuyordu.

Almanya'nın Doğu'da genişlemesi en çok İngiltere'ye zarar veriyordu. İngiltere'nin özellikle Hindistan'ın güvenliği bakımından doğal bir engel olan Türkiye'nin bütünlüğünü her ne pahasına olursa olsun korumak istemesinin hayati nedenlerini açıklamıştık. İngiltere'ye dönük bir politika izleyerek, Türkiye belki bütünlüğünü koruyabilir ve İngiliz danışmanların telkin ettikleri reformları uygulayarak hem içten hem dıştan varlığını kesin olarak sağlama bağlayabilirdi. Ne var ki, böyle bir siyaset güdeceğine, Almanya'nın kucağına atıldı. İngiltere, siyasetini değiştirmek zorunda kaldı ve Fransa'yla akdettiği dostluk antlaşması (Entende Cordiale) sayesinde Rusya ile de anlaşmaya varabildi. 1878'de Slav tehlikelerinden ürküp Almanya'ya yanaştığı gibi, Alman tehlikesinden ürkerek bu defa da Rusya'ya yanaştı. Bismarck'ın oyunları bir kere daha boşa gidiyordu. Berlin Kongresi'nde Rusya'ya karşı açıkça cephe almamıştı, ama Rusya aldanmamıştı bu kez. Berlin Kongresi'nde uğramış olduğu hayal kırıklığı, Bismarck'ın oyununun yutmayacak kadar ağırdı. Alman başbakanının hesapları doğru çıkmadı, korktuğu Fransız-Rus ittifakı çok geçmeden gerçekleşti. Bismarck'ın bir umudu da şu olmuştu: İngiltere ve Rusya'nın Doğu'daki çıkarları çatışacak, bu iki ülke sürekli olarak birbirleriyle mücadele edecekler; bunun sonucu olarak, Almanya önünde yolu açık bırakacaklar, Alman nüfuzu da Doğu'da hiçbir engelle karşılaşmadan genişleyecek; ne var ki, bu umut, bu hesap da boşa çıktı: İngiltere ile Rusya birbirleriyle yakınlaştı.

Şunu unutmamak gerek ki, iki eski düşman arasında bu yakınlaşmanın gerçekleştiği gün Doğu Sorunu yepyeni bir mecraya girdi ve Türkiye'nin güvenliği ağır bir tehlikeyle karşılaştı. 3 Ağustos 1907 tarihinde akdedilen İngiliz-Rus antlaşması, İngiltere ile Rusya arasında bütün kuşkulara son veriyordu. İki hükümet

Orta Asya'daki nüfuz alanlarını saptıyordu. İngiltere Afganistan'ın en iyi kısmını kendine saklıyor, Acemistan'ı Rusya'ya bırakıyordu. Ve o taraftan içi rahat olan iki büyük devlet, gerek Asya'da gerek Balkanlar'da, Alman nüfuzunun alabildiğine genişlemesine karşı savaşmak için el ele veriyorlardı. Jön Türklerin çalgınca Alman yanlısı tutumu, bu İngiliz-Rus yakınlaşmasını büsbütün pekiştirdi. O zamandan beri olayların gösterdiği gibi, bu yakınlaşma Türkiye'nin başına büyük felaketler getirdi.⁴³

4. Balkan Uluslarının Bağımsızlık Hareketleri ve Bunda Etkili Olan Faktörler

a- Ulusalçı Akımlara Yön Veren Etkiler

Oralarda karma halk yaşıyordu. Kimindi o topraklar? Herkes "Benim!" derdi; fakat milliyetler prensibine göre bir çözüm bulmak imkansız olarak görünürdü. Bunun en belirgin örneği Balkanlar idi. Ayastefanos'ta Rusya, buranın büyük kısmını Büyük Bulgaristan'a pay çıkarmıştı. Oysa bu bölgede, Bulgarlardan başka, Türkler de vardı, Sırlar, Rumlar, Arnavutlar, Ulahlar (Rumenler) da. Ve hukuki sahibi olmalarına rağmen, ses seda çıkarmayan Türkler hariç, o halklardan her biri Bulgaristan'a verilen payın kendi hakkı olduğunu iddia ediyordu.

Batılı devletler, milliyetler prensibine gölge düşürmemek endişesini ileri sürerek burayı Bulgaristan'a bırakmamayı başardılar. Berlin Kongresi, Doğu Rumeli konusunda da aynı şekilde hareket etti. Fakat Rumların bütün iddialarına rağmen Bulgarlar daima ezici çoğunluğa sahip olagelmişlerdi orada. Ve yedi yıl sonra Bulgaristan kansız bir darbeyle –sultanın hakimiyeti altında da olsa- Doğu Rumeli'yi kendisiyle birleştiriyordu. Avrupa engel olmadı buna; çünkü bu hareket milliyetler prensibine aykırı değildi ve Bulgaristan, Rus nüfuzuna silkip atmıştı; yani kazandığı yeni topraklar Rusya'nın İstanbul üzerinde etkisini artırmaya yaramayacaktı.

Büyük devletler için, bu gibi karışık bölgeler nimetti; çünkü milliyetler prensibi uyarınca bir çözüm bulunmayınca, zaman sorunu olgunlaştırsın, esas hak sahibi belirsin diye eski statükoyu sürdürüyorlardı. Tabii, art düşünceleri, doğuya

⁴³ Andonyan, a.g.e., s.34-37

açılan emperyalist emellerini gerçekleştirme yolunda bir fırsatını bulup o tartışma konusu toprakları ilhak etmek yahut serbestçe kullanmaktı. Fakat o bölgeler üzerinde hak iddia edenlerin de işine geliyordu tartışma konusu toprakların Osmanlı Devleti'ne bırakması; çünkü o topraklardan biri bir rakibe gitti mi, onu artık geri almanın imkanı bulunamazdı, oysa Osmanlı Devleti'nin elinde bulunduğu sürece, punduna getirip elinden kapabilme umudunu beslerlerdi daima.

Görülüyor ki, Avrupa devletleri için o topraklar emanet olarak bırakılıyordu Osmanlılara. Emanet ise mülkiyet değildi, hele bir sürü sahibi varsa. Bunlardan biri mirasa konuncaya kadar, emaneti Türklerin korumaları daha iyi olurdu.⁴⁴

Osmanlı kavimleri arasında ulusalcılık ideolojisi; çok zayıf olan burjuvazisinin yayabileceği bir akım değildi. Kaldı ki Balkanlar'da ulusalcı ideolojinin yayılmasında gerçek anlamda bir burjuvazi ve burjuva ideolojisi ile ilgili çok az olan Ortodoks kilisesinin rolü büyük olmuştur. İlginç olan bir diğer nokta, Fransız Devrimi'nin ideolojisi olarak bilinen ulusalcılığın Balkanlar'da, bu devrime ulusalcı hareketlere düşman olan Avusturya ve Rusya tarafından desteklenmiş olmasıdır. Birincisi; Balkanlar'da 18. Yüzyıldan beri kurduğu ticari ilişkiler dolayısıyla, ikincisi; daha çok kilise ve propaganda ile etkin olabilmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerindeki ilk çöküntü Balkanlar'da başladı. Balkan Slavlarının ulusalcılık hareketlerinin gelişmesinde Rusya'nın rolü ilginçtir. Ticaret ve sanayide bir üstünlüğü olmayan bu hantal ülkenin Balkanlar üzerindeki nüfuzunu F. Engels şöyle açıklıyor: "Batılı diplomatların Türkiye üzerindeki görüş ve düşünceleri, bir takım değersiz bilgilere dayanır ve İngiltere, Fransa, hatta Avusturya uzun bir zamandır karanlıkta el yordamıyla belli bir Doğu siyaseti araştırırken; bir başka devlet hepsini geride bıraktı. Geleneklerinde ve kurumlarında, özünde ve davranışlarında yarı Asyalı olan Rusya'nın Türkiye'nin gerçek durumunu ve yapısını kavrayabilecek nitelikte insanları vardı. Rusya'nın dini, Avrupa Türkiyesi'ndeki insanların onda dokuzunun diniyle aynıydı. Dili Türk uyruğundaki yedi milyonun diline çok benziyordu. Bu imkanlar Rus diplomasisinin faaliyet olanağını artırdı. Ortodoks kilisesi Rusya'nın başlıca yardımcısı idi." Gerçekten de Rusya, Balkanlar'ı

⁴⁴ Andonyan, a.g.e., s.75

parçalayan birinci devletti. Fransa, Lübnan ve Suriye Hıristiyanları; İngiltere ise Dürziler arasında nüfuz kazanmaya çalıştılar.

Balkan ülkelerinde ulusalcı eylemler yön veren akımlar, bağımsız kilise, özerk yönetim istekleri biçiminde gelişti ve sonunda büyük devletlerin aralarındaki çatışma ve uzlaşmalarla bağımsız devletlerin doğuşu hazırlandı. Bu gelişmeler her şeyden önce Balkan halklarının iktisadi birliğini parçalanması ve siyasal boyutta da birbirlerine düşmanlık duyguları beslemeleriyle sonuçlanmıştır. Ulusalcılık, Osmanlı kavimlerinin bünyesinde doğmuştu ama kısa zamanda büyük devletler tarafından yönlendirilip, kışkırtıldı. Bu olgu, egemen ulus denen Türkler için de geçerlidir.⁴⁵

19.yüzyılda Balkanlar'da milliyetçilik esas olarak dil ve din kimlikleri etrafında inşa edildi. Dil, bütün ulusal ve kültürel liderler tarafından en güçlü birleştirme aracı olarak görüldü. Yeni devletlerin çabaları, ordunun yanı sıra milliyetçiliğin en güçlü organlarından biri olarak sekülerleştirilmiş, merkezileştirilmiş ve bir örnek eğitim sisteminin oluşturulması üzerinde yoğunlaşmıştı. Ne var ki, dilin birleştirici potansiyeli üzerinde bu vurgu, çizdiği etnik sınırların dışlayıcılığını ve katılığını öne çıkarıyordu.

Dahası, ulus-devlete entegrasyonu imkansız olanlar, yalnızca asli etnik gruptan farklı dilsel arka plana sahip gruplar değil, aynı zamanda Bulgaristan'daki Pomaklar, Müslüman Boşnaklar, Makedonya'daki Torbeşler gibi aynı dili konuşan, özdeş etnik arka plana sahip gruplardır. Bu son örnekler, etnik sınır olarak din genel sorununu ve özelde Balkan Müslümanlarının konumunu gündeme getirmektedir. Gerçi dil, Balkan Hıristiyanları (çoğunlukla Ortodokslar) arasında farklı ulusal kimliklerin çekirdeği haline gelmiştir, ama bu Osmanlı yüzyıllarında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında oluşturulan temel sınırı ortadan kaldıramamıştır. Bunun nedeni, Balkan ve yabancı tarihyazımının büyük çoğunluğunda öne sürüldüğü gibi, Ortodoksluk'un ulus inşasında esaslı ve kritik bir rol oynaması değildi. Aslında, "din ve ulusal kimlikler kurma mücadelesine en son katılmıştır" ve bazı örneklerde "ulus-devletler kiliselerini ulusallaştırana kadar ulusun tanımında işlevsel bir unsur haline gelmemiştir" Din, hiçbir zaman ulusal kimliğin yeterli bir bileşeni olamazdı, hatta

⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., s.171-172

ulusal mücadelelerde bile temel katkısı Müslüman idarecilere karşı muhalefeti güçlendirmektir. Bu konudaki istisna Arnavutlardı. Belki de bunun nedeni, milliyetçi fikirlerin, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu nüfus içindeki farklı dinsel cemaatler arasında aynı anda gelişmesi ve algılanan dış tehdidin Müslüman merkezden değil de, Hıristiyan çevrelerden (Yunanlılar ve Sırp'lardan) gelmesiydi. Ortodoks gruplarda, ulus inşası süreci, "din muhayyel cemaati ile ulus mahayyel cemaati arasındaki temel bağdaşmazlığı ortaya koymuştu."⁴⁶

b- Balkanlar'da Kilise Sorunu

Tanzimat'ın ikinci evresini başlatan Hatt-ı Hümayun'un Şubat 1856'da ilanı aynı zamanda, Bulgar kilise sorunu tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bu belgede daha önce Gülhane Hatt-ı Şerifi tarafından verilen, din ve ırk farkı gözetmeksizin padişahın tüm kullarının eşit olduğuna dair söz, törenle tekrar vurgulanmıştı. Bulgarların çıkarları açısından daha önemli olan, Hatt-ı Hümayun ödünsüz uygulandığında, millet kurumunun yapısını değiştirebilecek kurallardı. Böylece artık ömür boyu atanması gereken patriğin kiliseyle ilgili bütün yetkileri korunurken, Ortodoks-Hıristiyan milletin dünyevi hukuk meselelerini, ruhban sınıfından ve kilise dışında oluşan bir heyete bırakması öngörülmüştü. Patrik, metropolitler, piskoposlar ve öteki din görevlileri artık belirli bir ücret alacaklardı. Hıristiyanlar askerlik yapacak ve devlet dairelerinde çalışabileceklerdi.

Fakat Osmanlı hükümetinin bu reform düşüncesi, hem Hıristiyan patrikler ve hem de Yahudi hahambaşılığı tarafından kesinlikle reddedildi. Yani millet liderleri, cemaatlerinin maddi açıdan avantajlı hukuki statülerini bırakmak istemiyorlardı. Müslümanların ve gayrimüslimlerin gitgide eşit hale gelişinin millet düzeninin altını oymasını önlemek için, daha hattın açıklanmasından dört ay sonra, gayrimüslimlerin bir miktar para (bedel-i askeriye) karşılığında askerlikten muaf tutulmalarını Bâb-ı âlî'ye kabul ettirdiler.⁴⁷

1856 yazında "6.400.000 Bulgar" adına bir dilekçe şeklinde padişaha verildi.

a) Bulgar halkı kendi kilise yöneticisini seçme hakkına sahip olmalıdır;

⁴⁶ Todorova, a.g.e., s.351-352

⁴⁷ Adanır, a.g.e., s.68-69

- b) Bulgarların ikinci, sivil yöneticisi Bulgar görevlileri atama yetkisine sahip olmalı ve sonra bu görevliler padişah tarafından onaylanmalıdır;
- c) Bulgarca yerel makamların resmi dili olmalıdır;
- d) Bulgaristan'daki Bulgar ve Türk ahalisi için ayrı idari ve yasama organları yaratılmalıdır;
- e) Bu iki millet başının (yani Bulgar ve Türk) her birinin, özel kolluk kuvvetleri olmalıdır;
- f) Bulgarlar askere alınmalıdır; ama birlikleri ayrı olmalı ve Bulgar komutanlar tarafından kumanda edilmelidirler.

Bulgar – Yunan kilise kavgası bundan sonra çok daha sert sürdürüldü. Ohri'nin Slav ahalisi Nisan 1860 başında cemaatin kararına karşın patrik tarafından atanan Köprülü'lü yeni başpiskopos Meletios'u kentlerinden kovdular. 1860 yılı paskalyası pazar gününde Fener Bulgar kilisesindeki ayin esnasında İlarion Makariopolski, patriğin adını anmayıp onun yerine padişahın adını yerleştirdi. Makariopolski bu "yurtsever" davranışından dolayı Bulgaristan'ın tüm bölgelerinden tebrik telgrafları aldı ve artık fiilen Bulgar milletinin başı olarak görev yaptı. Osmanlı hükümetinin Bulgarları destekler görünen tutumu –bu tarihte sadrazam, Şehirköy piskoposu Rum Antimos'u tutuklatmıştı- Patrik VII. Kiril'in Mayıs 1860'ta istifasını vermesine neden oldu.⁴⁸

Yunanlıların ve Bulgarların karşıt konumları 1860'lar boyunca ortadan kaldırılamadı. Fakat artık tartışma, Bulgarların kendi bağımsız kiliselerinin olup olmaması sorunu etrafında değildi; Bulgarların kurulacak kiliselerinin hangi dini ve politik yetkilerinin olacağı ve hangi coğrafi sınırlara sahip olacağıyla ilgiliydi. Patriklik, sadece Balkan dağlarının kuzeyindeki piskoposluk bölgelerinden oluşacak bir Bulgar kilisesini tanımaya hazırdı. Buna karşılık Bulgarlar, kiliselerinin yetki bölgesinin toprak sınırlamalarına tabi olmamasında diretiyorlardı. Bulgaristan dışında dağınık bir şekilde, özellikle Trakya ve Makedonya'da yaşayan kendi milli azınlıkları için millet statüsü talep ediyorlardı. Görünüştaki çelişki, Bulgarların Ortodoksluktan sapan bir dinlerinin olmaması ve bunun sonucu olarak millet sistem içinde bir Bulgar milleti için yer bulunamayacağıydı. Fakat Bulgar kilisesi sorunu,

⁴⁸ Adanır, a.g.e., s.69-70

aslında bir ulusal sorundu. Burada Bulgarlar için söz konusu olan, her şeyden önce, gelecekteki devletleri için mümkün olduğu kadar büyük bir toprağı garantilemekti. Sadrazam 12 Mart 1870 tarihinde “Bulgar Eksarhlığı”nın kuruluşunu açıklayan bir fermanı, Rum ve Bulgar temsilcilerine teslim etti.⁴⁹

Balkanlar’da Rum isyanı ve 1829’da bağımsız Yunanistan’ın kurulması, Osmanlı yönetimini Rumlara karşı bazı önlemler almaya zorladı. İlk akla gelen de Fener Patrikhanesinin etkisini azaltmak oldu. Ne zamandır bağımsız kilisesini kurmak için büyük bir uğraş veren Bulgarlara bu hakkı vermek en kestirme yoldu. Bu, hem Rumların diğer milletler üzerindeki din gibi zamanın en güçlü silahının elinden alarak, hem de bir Bulgar-Rum çekişmesi Balkanlar’da sıkışan Osmanlı yönetimine biraz nefes almak fırsatı verecekti. Merkezi İstanbul’da olan bağımsız Bulgar kilisesi 1870’de böylece resmen kuruldu. Şimdi. “Megalo İdea” ile “Büyük Bulgaristan” karşı karşıya idi. Bir diğer deyimle, “Helenizm” ile “Panislavizm” şimdi karşılıklı siperlere girmişlerdi.⁵⁰

Böylece Helenizm ağır bir darbe yiyordu. Bulgar iddiaları onu altüst etti. Telaşlanması için de hem dini, hem siyasi nedenler vardır. Helenizm’in ekseni olan İstanbul Rum Patrikhanesi, Avrupa Türkiyesindeki yaygın nüfuzunu kaybediyordu. Ortodoks kilisesi içinde yeni bir idari bölüm yaratılınca siyasi birliğin temeli olan dini birlik bozuluyordu. Sonra yeni bir mirasçı çıkıyordu meydana: Slav unsuru. Bu mirasçı esas Yunan unsurundan sayı bakımından daha üstün olduğu için, meydana getirdiği tehlike de ona göre büyüktü. Bulgarların örneğine uyarak bütün öteki Slav halklara Helenizm’e karşı çıkabilirlerdi. Onların arkasında Panislavizm’in korkunç gücü duruyordu. Yunan unsurları arasında tek başına kalmaya mahkum edecek olan siyasi bölünmeyi önlemek için dini bölünmeyi önlemek gerekirdi.⁵¹

Patrikhaneden ayrıldıktan sonra, Bulgarlar daha şevkle çalışmaya devam ettiler. Daha beş yıl önce Makedonya’da her şey Rumken, iki yıl içersinde büyük bir Bulgar kitlesi meydana geldi. Bu dini faaliyetin gerisinde siyasi propaganda da almış

⁴⁹ Adanır, a.g.e., s.74

⁵⁰ Artuç, a.g.e., s.38-39

⁵¹ Andonyan, a.g.e., s.86

yürümüştü. İsyana zemin hazırlanıyordu. Helenizm tehlikesinden dehşete kapılan Osmanlı hükümeti Bulgarlara Rumları birbirinden ayırmakla ve birbirine düşman etmekle Avrupa kıtasındaki mülkünü garantiye almış olacağını sanmıştı. Oysa, farkına varmadan, Bulgarların önünde bağımsızlık yolunu açmış bulunuyordu. Rum Patrikhanesi'nin baskısından kurtulduktan sonra, Bulgarlar, tarihlerini ve dillerini serbestçe, derinlemesine öğrenme imkanına kavuşmuşlar, örf ve adetlerini yeniden yaşatmaya başlamışlardı. Rumlardan hakaret görmemek veya mezalimden kurtulmak için ırkının adını bile anmaz olan bu halk, Bulgar adını taşımaktan gurur duyuyordu artık.

Bulgarların gizli siyasi faaliyetlerinden, önce Yunanlılar kaygılandı; çünkü gelecek hakkındaki tasarıları bozulmaktaydı. Osmanlı hükümeti sadece dış görüşleri kavrayabiliyor, Bulgar propagandasını Rumlarla Bulgarlar arasındaki ayrılığın daha da büyümesi olarak yorumluyordu.

Bâb-ı-âlfî'nin gözünü Rum Patrikhanesi açtı şüphesiz. Bâb-ı-âlfî Üsküp, Ohri, Veles Bulgar piskoposlarının beratlarının vermemişti daha. O sırada Tuna valisi bulunan Mithat Paşa'ya danıştı. Mithat Paşa beratların verilmemesinde ısrar etti. Daha birkaç yıl önce Bulgar kilisesine bağımsızlık tanınması için tavsiyede bulunmuş olduğu düşünülse, herhalde Rum kaynaklarından bir ihbar almış olsa gerekti. Kendisi Türkiye'nin devlet sisteminde yeni bir anlayışın temelini atacaktı. Jön Türklerin anlayışydı bu ve her çareye başvurarak Türk unsurunu bütün diğer unsurlar zararına güçlendirmeyi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumayı amaçlıyordu. Mithat Paşa, Bulgar propagandasının gizli gayesini sezince Tuna valiliğinde de uyguladı bu prensibi, Bulgarlara karşı şiddet hareketleri başladı. 1872'den 1876'ya, Bulgar ayaklanmasına kadar, dört yıl, okul ve kiliselerin kapatılması, hapis, sürgün, vs. günlük olaylardan sayıldı.⁵²

Bâb-ı-âlfî 1890 yılında, Ohri, Manastır ve Üsküp Bulgar metropolitlikleri için üç berat çıkardı; bunun 1894'te Nevrokop ve Köprülü metropolitleri için çıkartılan diğer iki berat izledi. Özellikle Makedonya'daki Bulgar eğitim sistemi Stambulov'un bu "Türksever" siyasetinden yararlandı. Öğretmenler için açılan yetiştirme ve eğitim

⁵² Andonyan, a.g.e., s.96-97

yerleri sayesinde Eksarhlığın öğretim sistemi hem nitel hem de nicel olarak düzeltilebildi. Bulgar köy eğitim sistemi hem nitel hem de nicel olarak düzeltilebildi. Bulgar köy eğitim sistemi esasen bu dönemde teşekkül etti. Bu okullara giden genç nesil Makedonlar, sonraki yılların devrimci kadrolarını oluşturdu.⁵³ Bulgar milli bilincinin oluşmasında bağımsız kilise kazanımının büyük bir etkisi olmuştur. Kendi patrikhanelerine kavuşan Bulgarlar bu sayede milli benliklerini oluşturdular ve Makedonya’da yıllar boyu süren Rum Ortodoks Kilisesi hakimiyetine son verdiler. Ancak bu durum daha sonra Balkan Savaşları sırasında Osmanlı’ya karşı ittifak oluşturmalarında engel olmadı.

c- Balkanlar’da Çetecilik Faaliyetleri ve Refom Çabaları

Balkan türü ihtilalciliğin –daha doğrusu Balkanlaşma’nın- simgesi komiteler ve çetelerdir. Özellikle Makedonyalılar ve Bulgarlar bu tür savaşılarda uzmanlık kazanmışlardır, aynı zamanda komite ve çeteleri normal siyasal hayatın yapısal unsurları durumuna getirmişlerdir. Siyasal yasal kurumları (dernekler, partiler gibi) fiili, kanun dışı (fiili) komiteleri ve çeteleri demokratik bir çoğulculuk içinde “müesseseleştirmişlerdir”.

Bu tür bir oluşla daha çok Makedonya sorunu içinde karşılaşılır. Ermeniler bu gelişmeye 19. yüzyıl sonunda katılacaklardır. Komite ile Çete sözcükleri genellikle eşanlamda kullanılır. Fakat tarihsel gelişme içinde aralarında farklar olduğu açıktır. İkisi de eylemci olmakla beraber Komite (Komita) planlayıcı, beyin görevine sahip yüksek düzeyde kurmay ve karar organıdır. Örneğin, görüleceği gibi, Makedonya Edirne İhtilalci İç Örgütü” (VMRO) büyük bir komitedir ve 1903 İllinden isyanını bu örgüt planlamıştır. Yerel komitelerden oluşan bu geniş örgütte, her komitenin sınırlı karar yetkileri vardır.

Çete’ye gelince, uygulayıcı niteliği ağır basar. Her an hareket hazır terörcü, militan bir vurucu kuvvettir. Genel olarak 10-15 kişiyi geçmeyen kadrosuyla ayrı ayrı ve sınırlı hareketler (suikast, bombalama, sabotaj gibi) yapmakla görevlendirilir.

⁵³ Adanır, a.g.e., s.117

Daha geniş kadrolu büyük çeteler de vardır. Bu yapılarıyla komiteler ve çeteler kırsal yaşamı siyasallaştırmışlar ve elektrikleştirmişlerdir.⁵⁴

Balkanlar'da çete savaşları 1898'de başlamış, bir yıl sonra her köyün ve ketin bir çetesi olmuştur. Balkan dağları silah deposu haline getirilmiştir. Komitacılar kararı veriyorlar, voyvodalar yıldırım hız ve şiddetiyle tatbik ediyorlardı. 1902 yılı boyunca 1903 Ağustos'una kadar Selânik olaylarına ek olarak 86 çete savaşı yapılmıştır. Balkanlar terör hareketleriyle sarsılmıştır.

İlinden olayı (1903 yılında Selânik'te başlayan isyan hareketi) için dağlık Kruçevo kenti seçilmiş ve 2 Ağustos 1903 günü Kruçevo Cumhuriyeti ilan edilmiştir. İsyân hareketi on iki gün sürmüş ve Osmanlı ordusu tarafından bastırılması zor olmamıştır. Osmanlı tarihçilerinin pek önemsememiş göründükleri olay Balkan tarihinin bir destanı sayılmıştır. Olay bastırıldıktan sonra etkileri üç buçuk ayda giderilebilmiştir.⁵⁵

Balkanlar'da isyanlar ve ayaklanmalar birbirini kovalıyordu. Özellikle 1900'lü yılların başından itibaren çetecilik faaliyetlerinde ve isyanların şiddetinde bir artış yaşandı. 1903 yılında Selânik'de Osmanlı Bankası'nın bombalanması ve her gün dozu artan terörü, sınırları büsbütün geriyordu. Osmanlı Bankası'nın havaya uçurulduğu gün, Bulgar teröristler ayrıca Selânik limanındaki bir Fransız gemisini yakıyorlar, Vardar köprüsünü tahrip ediyorlar, şehrin Frenk Mahallesi'nde bombalar patlatıyorlardı. Yalnız 1903 yılının üç ayında Makedonya'daki bu terör sonunda 5328 Türk, 6000 Makedonyalı ölmüş, 198 ilçe yakılıp yıkılmış, 71.000 kişi evsiz kalmış, 30.000 kişi Bulgaristan'a göç etmişti.⁵⁶

Büyük ayaklamadan hemen sonra, Bâb-ı-âlfî, Avrupa'nın Makedonya Vilayetleri'ne müdahalesini önlemek amacıyla bir takım ıslahat'ı yürürlüğe koymaya kara verdi. Önce, büyük devletlerin de onayıyla, Hüseyin Hilmi Paşa, bölgeye müfettiş olarak atandı ve kendisine karışıklık içinde olan vilayetler'i düzenleme

⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I. II.Meşrutiyet Dönemi*, 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.534

⁵⁵ Tunaya, a.g.e., s.537-538

⁵⁶ Artuç, a.g.e., s.40

yetkisi verildi. Daha sonra, Sadrazam Said Paşa, bölgedeki kötü yönetime ve suistimallere son vermek üzere bir ıslahat paketi hazırladı. Hemen ardından da büyük devletlerin temsilcilerin paketin ayrıntılarından haberdar etti.

Said Paşa'nın ıslahat önerisi düzenleme gerektiren birçok bölgeyi kapsamaktaydı ve oldukça radikal görünüme sahipti. Islahat tasarısının ilk kısmı tarım, ticaret, endüstri ve özellikle de eğitim alanlarında çağdaşlaşma ve gelişmenin gerekliliği üzerinde duruyordu. Öneriye göre, yerel yöneticilere daha çok yetki ve eleman verilmesi öngörülüyordu.

Sadrazam, hazırladığı pakette, bütçe açıkları ile savaşmayı ilk planda tuttu. Bölgedeki karışıklık ve askeri önlemler için harcanan miktarın giderek artmasına bağlı olarak, Sadrazam, bu vilayetlerde yönetimine ayrılan paranın artık yetersiz olduğuna dikkat çekiyordu. Paşanın üzerinde önemle durduğu diğer bir konu da, maaşların ödenememesinin bozuk yönetime daha da olumsuz etki yaptığı idi. Sadrazamın sunduğu önerinin bu kısmı ile diğer bölümleri arasında göze çarpan en büyük ayrılık Sadrazamın bütçe sorunlarının Osmanlı yönetimini etkilediğini fark etmiş olması, ancak sorunun çözülmesini sağlayacak kesin bir öneri yapmamış bulunmasıdır.

Padişahın bazı önerilere karşı çıkması yüzünden, ıslahat'ın tümü uygulamaya konulmadı. Ancak Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede bir takım somut gelişmeler sağlamayı başardı.⁵⁷

Balkanlar'daki Bulgar hareketi hız kazandıkça, Osmanlı Hükümeti, Ermeni sorunu ve Girit olaylarında olduğu gibi, Avrupa müdahalesinin Hıristiyan nüfustan yana reformlar hedefleyeceğinden endişe duyuyordu. Osmanlı yetkilileri Bulgar ayrılıkçı hareketinin faaliyetlerini artırma nedeninin, Avrupa'nın ilgisini kendi davalarına çekmek ve ayrıca büyük devletleri, reformları kendi gözetimleri altında yapmaya zorlamak olduğunun farkındaydılar.

⁵⁷ Tokay, a.g.e., s.73-74

Bulgarların, Avrupa müdahalesini istemelerinin ardındaki nedenlerden bir başkası da Osmanlı Hükümeti'ne duydukları güvensizlikti. Öncelikle, Osmanlı yönetiminin ancak bir savaş yenilgisi sonrasında reform programlarını yürürlüğe koyacağına inanıyor ve böyle bir durumda bile, reform programının kağıt üzerinde kalma ihtimalinden çekiniyorlardı. Dahası, reformlar yürürlüğe girse bile, bunların sadece Osmanlı Hükümeti'ne yararlı olacağından endişe ediyorlardı. En son olarak da, her ne kadar Berlin Antlaşması Balkanlar'da reform sözü vermiş olsa da, Osmanlı yöneticileri bunu arka planda tutmaya çalışacaktı.

Osmanlılar da, kendi açılarından, çeşitli endişelerden pek uzak sayılmazdı. Osmanlı yetkililerinin esas kaygısı Rusya ile bağlantılı olan stratejik planlama idi. Girit'i muhtariyetinde olduğu gibi Makedonya'ya da Hıristiyan bir valiyle özerklik verilecek olsa bu durum çok yakın bir gelecekte bölgenin Bulgaristan'la birleşmesi ile sonuçlanırdı. Osmanlılar, Bulgarları Rusya'nın vekili gibi gördükleri için, buranın Rus yönetimine girmesinden korkuyorlardı. Başka bir deyişle, bu bölgenin kaybedilmesi, İstanbul, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve İmparatorluğun varlığı için büyük bir tehlike oluşturacaktı, oysa Girit Yunanistan'a verilse bile bu, küçük bir stratejik sorun olmaktan öteye gitmezdi.

Eğer reformlar Hıristiyan bir valinin denetimi altında yürürlüğe girecek olsa, bölgede tam bir Hıristiyan hakimiyeti söz konusu olur ve tüm Müslümanlar Anadolu'ya göç etmek durumunda kalırlardı. Ayrıca Osmanlılar Makedonya'nın komşu devletler arasında bölünmesinin Balkan devletlerini Osmanlıya göre daha avantajlı bir konuma getireceğine ve Balkanlar'daki güç dengesini etkileyeceğine inanıyorlardı.

Son olarak da, Osmanlılar, Bulgaristan'ın Berlin Antlaşmasının 23. Maddesi için yaptığı ısrarı onayladıklarını belirttiler. Bu tutumun nedeni, 23. Maddenin Makedonya'dan doğrudan bahsetmeyip sadece Girit Anayasasının Avrupa Türkiyesi genelinde yürürlüğe girmesini önermesiydi. Bu nedenle Osmanlı yetkilileri sözü edilen maddeyi Bulgarların Berlin Antlaşması'nda kaybettikleri vilayetleri geri almak için ortaya çıkardıkları bir gerekçe olarak gördüler.⁵⁸

⁵⁸ Tokay, a.g.e., s.39-40

Avrupalı “gözlemci”ler hiçbir yarar sağlamadılar. Polis teşkilatı etkisiz kaldı. Mali delegeler de güçsüzlüklerini itiraf ettiler. Vergi tahsilatı bir türlü düzene sokulamıyordu. Arnavutlar bazı vergileri ödemeyi reddediyorlar, silahla karşı koyuyorlardı tahsildarlara. Makedonya'nın özellikle adli teşkilatı yürekler acısıydı. 1907'de İngiltere aynı öneriyi bu defa da Avrupa devletlerine yaptı. Kral VII. Edward 1907 yılının Ağustos ayında Avusturya ve Alman imparatorlukları ve Fransa Cumhurbaşkanı Clemanceau ile görüşüp Bâb-ı-âlfî üzerine yapılacak yeni bir baskının bu adli reformu kapsamasını kararlaştırılmıştı. Fakat hiçbir devlet Avusturya-Rus işbirliği ve uzlaşmasını hiçe saymak istemediğinden, Doğu Sorunu hakkında girişilecek yeni teşebbüsleri yine bu iki devlete bıraktılar. 1907 yılının Ağustos'unda. Viyana ile Petrograd adli reform tasarısını hazırlamaya koyuldular. Bir süre sonra tasarı büyük devletlerin İstanbul'daki elçilerine verildi; elçiler tasarı üzerinde uyuştuktan sonra derhal uygulama talebiyle Bâb-ı-âlfî'ye sunacaklardı. Onlar görüşedursunlar, uyanıklığın hiç kaybetmeyen Abdülhamit, tasarının bir suretinin eli geçirmiş ve elçiler daha anlaşmaya varmadan ayrılık tohumları ekmeye başlamıştı. Bu, onun için zor bir iş değildi; çünkü Avrupalı elçilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun halkları için mutluluk talep etmelerinin insan sevgisinden ileri gelmediğini, kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet ettiklerini çok iyi bilirdi. Ağustos 1907'de İstanbul'daki elçilerden özellikle üçü –Fransa, İtalya ve Almanya elçileri- birer ticaret temsilcisi gibi davranmaya başlamışlardı. Abdülhamit ufak lokmalar atarak büyük lokmalar koparma yöntemini uygulamaya koydu. Tasarının bir örneğini erkenden eline geçirmiş olduğundan, buna bol vakit buldu. Tasarı, elçilere Ağustos'un başında yollanmıştı; Bâb-ı-âlfî'ye Ekim'de verilecekti. Sultan, önce İtalya'daki Ansaldo gemi tezgahlarıyla bir sözleşme akdetti; Osmanlı Devleti hesabına 350.000 sterlin değerinde bir savaş gemisi yapılacaktı. Sonra, Fransız elçinin ağzına birkaç maden imtiyazı attı; ayrıca, Osmanlı Bankası'yla da doğrudan doğruya Fransız sermayesinin yararlandığı bir borç anlaşması imzalandı. Almanya'nın da talepleri vardı; o günlerde üç teşebbüsle ilgileniyordu: Karaköy köprüsünün yapımı, Konya ovasındaki bataklıkların kurutulması ve Anadolu demiryolu imtiyazının genişletilmesi. Üç teşebbüs de başarıyla sonuçlandı. Tabii Avusturya da pay istedi. Avusturya'nın Doğu Demiryolları Şirketi, Osmanlı Hükümeti'yle anlaşmazlık halindeydi. Avusturya elçisinin başvuruları üzerine,

sultan, şirketi tatmin etmeyi vaat etti; gerçekten sözünü tuttu, Avusturya da kazanılmış oldu. Sonsuz görüş alışverişlerinden sonra elçiler kesin redaksiyon için masa başına oturunca görüldü ki, hepsi de mutabık oldukları halde, Rus ve İngiliz elçileri hariç, hiçbiri acele etmeye yanaşmıyordu. Ağızlarına birer parmak bal çalınan büyük devletlerin temsilcilerinin daha başka bekledikleri de vardı. Bu yüzden sultanı kaygılandıran, kasıtlı haberler uçuruluyordu Avrupa'ya.

Tam o sıralarda (Ekim 1907) Balkanlar'da görevli Avrupalı subaylar, yıllık raporları hazırlayarak, sultandan yeni lokmalar koparma imkanını verdiler elçilere. Yabancı subaylar deliller ileri sürerek Makedonya'daki polis teşkilatından yakınıyorlar, daha temelli reformlar ve teşkilatın genel müfettişe karşı bağımsız olmasının öneriyorlardı. Askeri ve sivil görevlilerin maaş alamadıkları da kaydedilen raporda, gümrük resmine % 3 zam yapıldığı halde, bu gelir fazlasının, anlaşma uyarınca, % 75'inin bölgenin ihtiyaçlarına tahsis edilmediği, bu yüzden Hilmi Paşa'nın eli kolu bağlı kaldığı yazılıydı.

Elçiler durumu Bâb-ı-âlfî'ye bildirdiler, reform işinin daha ciddi tutulmasını istediler. Abdülhamit, kendine özgü başka bir yöntem uyguladı. Yabancı elçiler arasında hiç tavize yanaşmayan iki kişi vardı: Rus ve İngiliz elçileri. Abdülhamit onların dikkatini buradan başka yöne çevirmek için İran sınırından Urmiye bölgesine asker geçirdi, aynı zamanda hem Mezopotamya'da hem Ermenistan'da Kürtleri kullanarak sözde Ermeni ihtilalcisi kovaladı. Tabii asıl gayesi İngiliz-Rus tehlikesinin Balkanlar'dan Anadolu'ya aktarmak, onları Doğu'da oyalamaktı. Fakat Alman ve İtalyan elçileri, büyük devletlerin kaçınılmaz müdahalesine meydan vermemek için Doğu illerinden barış ve sükunu yeniden kurmasını ve hatta bazı reformlar yapmasını salık verince, başlattığı hareketi çabuk durdurdu.⁵⁹

İngiliz ve Rus Konvansiyonu'ndan yaklaşık bir yıl sonra, yani Haziran 1908'de Rusya ve İngiltere arasında bir toplantı daha düzenlendi. Amaç iki devlet arasında Konvansiyonla sağlanan dostluğu pekiştirmektir. Reval'de Makedonya reformları da tartışma konusu oldu.

⁵⁹ Andonyan, a.g.e., s.146-147

Reval Toplantısından Avusturya da hiç hoşnut değildi. Toplantı aslında Avusturya-Rus Antantı'nın başarısızlığına ve Avusturya'nın Balkanlar'daki prestijinin söndüğüne işaret ediyordu.

Almanlara göre ise, Balkanlar konusunda bir yakınlaşma Fransa ve İtalya'yı da kapsayacak, adı geçen ülkeler de kaçınılmaz olarak İstanbul'a baskı yapacak ve Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu azaltacaklardı. Bu gelişme de Padişahı giderek eski dostu Kayzer'den uzaklaşmaya itecekti.

Osmanlı Hükümeti yetkilileri; Reval Toplantısını, İngiltere'nin Balkanlar'daki Osmanlı toprakları üzerinde kontrol sağlamak istediğinin bir belirtisi olarak yorumladılar. Gerçekten de, İngilizler, özellikle Almanya Bağdat Demiryolu projesini aldıktan sonra, Makedonya vilayetleri'nde reformlarla Avrupa Türkiyesi üzerinde etkilerini artırma çabasına girmişlerdir.

Osmanlı devlet adamları, Reval tartışmalarından sonra, İngiliz-Rus tasarısının, merkezi hükümetin Makedonya'daki ordu üzerindeki yetkilerini en aza indirdiğimize ve Avrupa kontrolü altında yeni bir kuvvet oluşturulmasının sadece mevcut bunalımı iyice çıkmaza sokacağından emin oldular.

Böylelikle Reval Toplantısı, Padişahın İngiliz-Rus Konvansiyonu'nun Balkanlar'daki olası etkileri üzerindeki daha önceki endişelerini pekiştirmiştir. İngiliz-Rus işbirliği artık Avrupa dışı bir girişim olmaktan çıkmış ve merkez noktası Balkanlar haline gelmiştir.

Reval'de tartışılan öneriler asla yürürlüğe konmadı, çünkü reform tasarısının tümü Jön Türk ihtilalinden sonra geri çekildi. Yine de Makedonya topraklarında Reval Toplantısının söylentileri Jön Türk subaylarını bir ihtilal yapma zamanının gelmiş olduğuna inandırmaya yetmişti.⁶⁰ Nitekim II. Meşrutiyeti hazırlayan sebeplerin en önemlilerinden bir de Reval Toplantısı olmuştur. Balkanlar'ın büyük güçler tarafından kağıt üzerinde paylaşılması ve II. Abdülhamit'in bu duruma kayıtsız tutumu Jön Türk hareketini hızlandırmıştır.

⁶⁰ Tokay, a.g.e., s.91-92

d- Balkan Uluslarının Tarihsel Hesapları

Türk ve Batı tarihbiliminde (historiografyasında) Makedonya vilayetleri'nde meydana gelen olayları Makedonya Sorunu olmaktan çok bir Bulgar sorunu olarak değerlendiren çok yaygın bir görüş vardır. Tüm sorun, Makedonya'daki Bulgarların Türk hakimiyetinden nefret etmelerinden ve bu soruna bir çözüm bulmadıkça rahatlayamayacaklarından kaynaklanmaktaydı. Başka bir deyişle, sorunun temeli "kötü Türk yönetimi" değildi. Osmanlı yönetimi Bulgarlara iyi bir yaşam standardı sağlamış olsaydı bile, Bulgarlar ulusal duygularla dolu olduklarından dolayı tatmin olmayacaklardı. Ayrıca bölgedeki Osmanlı yönetimi sona erseydi, muhtemelen durum çok daha zor ve karmaşık bir hal alacaktı.⁶¹

Bulgaristan'da, 18. yüzyıl süresince ve 19. yüzyıl ilk yarısında Rusya'nın ve Orta Avrupa'nın ticari ve kültür merkezleriyle çeşitli ilişkiler sürdüren bir "burjuvazi" oluştu. Bu tabaka maddi açıdan çocuklarını Avrupa'nın kültür merkezlerinde yetiştirebilecek durumdaydı. Ama bu şekilde oluşan Bulgar aydın sınıfı, Bâb-ı-âli'nin hizmetinden çok, Sırbistan ve Rusya gibi Slav devletlerinin hizmetinde uygun işler bulabiliyordu. Bu durum, yükselen burjuvazi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal kurumları arasında zaten var olan çelişkiyi daha da şiddetlendiriyordu.

Fakat Osmanlı-Fener "çifte hükümdarlığı" altında çok örselenen başlatıldı. Sadece manastırlar –özellikle güneybatı Bulgaristan'da kutsal Rila dağındaki Zograf ve Çilendar manastırları- Bulgarların ortaçağ edebiyatının fiilen kuşaktan kuşağa aktarılabilceği yerlerdi. Nitekim muhtemelen Makedonya'nın Bansko kentinde doğmuş olan Çilendarili Peder Paisiy, vatandaşlarına Bulgaristan'ın ortaçağda bir devlet olduğunu hatırlatan ilk kişi oldu; 1762'de İstoriya slavyanobolgarska başlıklı bir kronik yayımladı. Bulgarlara, büyük Bulgar çarlarının yaptıkları büyük işleri anlattı ve sadece Yunanlılar ve Sırların değil, Bulgarların da kendi tarihleri olduğunu gösterdi. Ne var ki, yurtsever vurgusu hariç Paisiy'in yapıtı rahiplerin yazdığı diğer Bulgar 18. yüzyıl edebiyatında olduğu gibi, hem şekil hem de içerik

⁶¹ Tokay, a.g.e., s.35

açısından tamamen Ortodoks Hıristiyan geleneği tarafından kuşatılmıştı. Yani bu yapıt, “aydınlatici” bir ruha değil, tanrısal yazgıya inanmaktaydı.

Ama Bulgarların ulus oluşumunun Peder Paisiy’in yapıtında ideolojik bir meşruiyet edinen sürecinde, Bulgar ulus düşüncesi 19. yüzyılın ilk yarısında belirgin bir şekilde laikleştirildi. Henüz zayıf ama daha şimdiden özgüvene kavuşmuş burjuvazi, gelişmiş Avrupa toplumlarını örnek aldı. Burjuva kültürünün esas hattını temsil eden az veya çok vurgulanmış laiklik, Fransız Devrimi’nin benimsendiği Yunan filozoflarının örnekleri aracılığıyla kabul edildi. Bulgaristan’daki Yunan ruhban sınıfının ilk muhaliflerinin, genellikle Yunan okullarında eğitim görmüş kentli aydınlar sınıfı temsilcilerinden oluşması bu yüzden şaşırtıcı değildir.

Bulgarların oturduğu bölgelerde yerel ulusal bilinç oluşumu süreci, yurtdışında yaşayan Bulgar aydınlarının faaliyetleri gibi, Bulgar yeniden doğuşu açısından aynı önemde değerlendirilmelidir. Taşradaki Hıristiyan küçük burjuva tabakaları için kilise ve okul sorunlarıyla ilgilenmek, politika sahnesine çıkmak için tek olanaktı.⁶² Kilise Sorunu’nda değinildiği gibi bağımsız Bulgar kilisesinin kurulması da Bulgar milli bilincinin oluşturulmasında etkili oldu.

Bulgarların ayrılmasıyla bağrından vurulan Helenizm yenilgiyi kabul etmedi. Megali İdea Yunan unsurunun varlık nedeniydi. Bu ülkeye karşı beslediği inanç hafif bir şey değildi, bir tek darbeyle tahrip edilemezdi. Bilakis, Rumlar daha sıkı sarıldılar ülkelerine. Slav unsurunun varlığını, hatta Makedonya’da Rum unsuruna oranla sayı üstünlüğünü kabul etmek zorundaydılar. Bu gerçeği itiraf ettiler mi, mücadele yöntemini değiştirirler, salt sayı üstünlüğünün önemini inkar ederler, şu itirazı yaparlardı: Bir milletin gücü sayısında değildir, uygarlığı ve tarihi içindedir. Bir kavim, kültürlü elemanıya, elit’iyle ölçülür. Philipposun ve Büyük İskender’in zamanından beri Makedonya daima Yunan uygarlığının ocağı olmuştur. Barbar kavimler çok gelip geçmiştir oradan ama Yunan unsuru daima muzaffer olmuştur; sayı üstünlüğüyle değil, uygarlığı sayesinde. Makedonya orduları fütuhat devirlerinde Yunan uygarlığını yaymışlardır Doğu’ya. Bizans da Yunan ruhunu ve kültürünü yaymıştır yeryüzünde. Ve tekrar Bizans, Balkanlar’a inen Slav halkları

⁶² Adanır, a.g.e., s.65-67

uygarlaştırmıştır. Sırlar da, Bulgarlar da bir süre direndikten sonra onun aydınlatan, yararlı egemenliğine seve seve boyun eğmişlerdir. Yunan unsuru, yenik düştüğü zaman bile kendisinde tutmuştur ilerleme meşalesini. Helenizm bir kaba kuvvet değil, bir “fikir”dir. Ve Helenizm’e mensup olmak için mutlaka aslen Yunan olmak gerekmez. Yunan olmayan, hatta Slav olana çok kişi var ki; Helenizm’e inanır.

Bulgar hizbinin ayrılışından sonra Yunanlılar bu yeni gerekçeleri ileri sürdüler. Makedonya üzerindeki iddialarını güçlendirmek için “Slavca konuşan Rumlar” formülünden özellikle yararlandılar. Eskiden olduğu gibi, yeni zamanlarda da, Makedonya’daki genellikle Slavları ve Bulgarları da Yunanlılar eğitmişlerdir. Onlara sadece dinlerini değil, dillerini, alfabelerini de empoze etmişlerdi. Tabii ki, Makedonya’yı Yunanlaştırmak için yürütülmüştü bu eğitim çalışması. Bu uğurda sarf edilen çabalar, Yunan aleminin buna ne denli önem verdiğinin gösterir. İlk Yunan okulu ünlü Rum eğitimcisi Vulgaris tarafından 1740’ta Kozani’de açılmıştır. Vulgaris aynı zamanda heyecanlı öğretmenlerden bir grup da meydana getirdi. Öğrencileri, onun örneğine uyarak, vakit geçirmeden Makedonya’nın diğer kısımlarına yayıldılar, okullar açtılar. O sırada esas Yunanistan’da ancak iki ilkokul vardı: Biri Daniça’da, öbürü Atina’da. Bu da gösterir ki; Makedonya’nın eğitimi onları daha fazla ilgilendiriyordu. Açtıkları kurumlar okuldu gerçi ama aynı zamanda Helenizm ocaklarıydı. 1877’de 111 okula sahiptiler; bu okullarda 5.361 öğrenci okuyordu. On yıl sonra, okul sayısı 333’e okullarda öğrenci sayısı ise 18.541’e ulaşmıştı. 1877’den 1890’a, bu eğitimsel ve siyasi faaliyet Bulgar propagandası ve Osmanlı hükümetinin isteksizliği yüzünden duraksadı. Bu faaliyeti finanse edenlere yurt dışındaki zenginler, İstanbul patrikhanesi ve Yunan hükümetiydi (bu sonuncusu el altından). Sonuç, Helenizm’in kök salması oldu. Slavların, Bulgarların büyük bir kısmı Rumca okuyup yazıyordu. Rum kilisesinden ayrılmış Bulgarların propagandası, Bulgar komitacılarının geniş faaliyeti ve tedhiş hareketleri, onlara Bulgarlıklarını güçlkle kabul ettirebildi.⁶³

Makedonya sorununda Yunanistan ve Bulgaristan arasında bir anlaşmanın mümkün olmadığı belli olduğunda, Sırbistan ve Bulgaristan arasında bir uzlaşma sağlandı. Sırp kralı Aleksandr’ın Şubat 1897’deki Sofya ziyaretinde, Makedonya ile

⁶³ Andonyan, a.g.e., s.88-89

ilgili ugodba adlı gizil bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın 2. Maddesine göre taraflar, Balkanlar'daki statükoyu değiştirebilecek hiçbir atılımı antlaşma sağlanmadan önce yapmayacaktı. Antlaşmanın 3. maddesi, Makedonya'daki Sırp çıkarlarının Bulgaristan tarafından tanınması anlamına gelmekteydi.⁶⁴

Eylül 1903'te Padişah, Sırları Osmanlı İmparatorluğu içinde ayrı bir unsur olarak gördüklerini bildiren bir irade yayınladı ve Hilmi Paşaya Makedonya'da yaşayan Sırların nüfus sayımını yapmasını emretti. Sırbistan Hükümeti ve Makedonya'daki Sırp unsuru Mürzsteg Tasarısı'nı olumlu karşılamış, ancak programın bazı bölümleriyle ilgili endişelerini belirtmişti. Özellikle, Avusturya ve Rusya'nın reform programındaki baskın konularından hiç memnun değildiler. Sırp yetkililere göre, Balkan Sorunu genel bir Avrupa kongresi toplanmadıkça çözülmezdi. İkinci olarak Sırlar, Eski Sırbistan'ın da reformlara dahil edilmesini istiyorlardı. Ancak Sırlar tekliflerini Osmanlı Hükümetine ve büyük devletlere götürdüklerinde ret cevabı aldılar.

Sırp Hükümetine göre tasarı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun bölgedeki politik ve ekonomik kontrolünü artırmaya ve diğer yabancı etkileri buradan uzak tutmaya yönelik yeni bir girişimiydi. Bu nedenle, Sırp ve Karadağ hükümetleri bölgedeki Avusturya tehlikesine karşı ittifak kurmaya çalıştılar. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Avusturya'nın bölgedeki yayılımcı politikasına karşı, 1903 yılında Rusya'nın teşvikiyle Sırbistan, Karadağ, ve Bulgaristan'ın askeri bir ittifaka girdiğine ilişkin söylentiler çıkmıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki ittifaka şiddetle karşı çıktı ve Sırbistan'a 1906 yılında ekonomik ambargo uygulamaya başladı. Ambargo, Sırbistan'ın Avusturya'ya sattığı canlı hayvanlara uygulandı ve bu yüzden de "Domuz Savaşı" diye anıldı. Bu durum dört yıl kadar sürdü. Sırbistan kendi hayvan pazarı konusunda Avusturya'ya bağımlıydı ve alternatif pazarlar bulmakta önceleri oldukça zorlandı.

⁶⁴ Adanır, a.g.e., s.133

Yine de, Sırbistan başarıyla direndi ve sonunda Avusturya, koyduğu ambargoda başarısız oldu. Sırlar kendilerine Fransa, Rusya Mısır ve Almanya'dan yeni Pazar buldular. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki ticari ilişkilerde de büyük gelişmeler kaydedildi. Ambargonun ilk yıllarında, Sırp Kralı, her fırsatta Belgrad'daki Osmanlı Büyükelçisi Fethi Paşa'yı, hükümetinin, Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmaya çok önem verdiği konusunda ikna etmeye çalıştı.

Sırbistan ile Bulgaristan'ın arasındaki Antlaşma ancak 1905 yılının sonuna kadar sürebildi ve Bulgaristan gizli Antlaşmayı açıkladığı zaman da son buldu. Sırlar, Bulgaristan'ı Antlaşma konusunda dürüst davranmamakla suçladı ve Bulgarların Makedonya Sorunu ile ilgili olarak her zaman Avusturya ile işbirliği yapmış olmalarından yakındı.⁶⁵

Ulah sorunun temelleri, Berlin Antlaşmasına ve Romanya'nın bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesine kadar uzanır. Ulahların Osmanlı millet sisteminde ayrı bir topluluk olarak tanınma istekleri, Romanya'nın baskısıyla olmuştur.

XIX. yüzyıldan XX. Yüzyıla geçerken, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ulahların sayısı 200.000'i bulmuştu. Genellikle Manastır, Kastorya ve Karaferya ile Gevgeli'nin güneyine yayılmışlardı. Ulahlar arasındaki Romenleştirme propagandası, pek çok Ulahın kendilerini Helenistik Yunanlılardan çok Romenlere yakın hissettiklerini açıklamalarına yol açmıştır. Ulahların tek isteği, ayrı bir unsur olarak kabul edilmek ve okullarında ve ibadetlerinde kendi dillerini kullanmaktı. Hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı ya da kendi kiliselerini kurmayı düşünmediler. Yunanlılar, onların isteklerine karşı çıktılar, çünkü Ulahlar Yunan Kilisesinde bir bölünme oluşturuyor ve Yunan değerlerini zayıflatıyorlardı.

Yunan Kilisesi, Ulahların isteklerine karşı çıkınca, Makedonya vilayetleri'nde Yunanlılar ile Ulahlar arasında çatışmalar başladı. Avrupalı gözlemcilere göre Patrikhane'nin, Ulahların isteklerine karşı çıkmasının nedeni, Ulahların Yunan Kilisesinin Helenistik emellerine karşı oluşları ve Makedonya topraklarında

⁶⁵ Tokay, a.g.e., s.63

Romanya propagandası yapmalarıydı. Makedonya'daki Ulah eylemlerinin çoğalması, Yunanistan ile Romanya arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu ve 1906 yılında Yunanistan Hükümeti, Romanya ile olan diplomatik bağlarını kopardı. Öte yandan Eksarhcılar, Ulah unsurunu kabul ettiler ve hatta Eksarh onalar Kilisesinde yardım teklifinde bulundu. Eksarh'ın bu davranışı Yunan Kilisesi ile yaşadığı uyuşmazlıktan kaynaklanıyordu. Söz konusu dönem içinde Ulahlarla Eksarhcılar, Yunanlılara karşı aynı çetelerde savaşarak işbirliği yapıyorlardı. Ayrıca her iki grup da, Yunanistan'a karşı, birbiri adına istihbarata yapıyordu.

Padişah Yunanlıların itirazlarına aldırılmayarak Mayıs 1905'te Ulahlara kendi okullarını açma ve yönetim kurulunda temsilci bulundurma hakkı tanıyan bir irade yayınladı.1905 yılında Ulahların ayrı bir unsur olarak tanınmasından sonra, Yunanlılar onlara yine eskisi gibi yandaşları olarak davranmaya devam ettiler. Ancak okul ve kiliselerinde Yunanca yerine kendi dillerini kullanmak isteyen Ulahlar, Yunanlı yetkililerden ve halkından büyük düşmanlık gördüler.

Arnavutlar, Sırların ve Avusturyalıların tarihsel olarak çok yakın olduğunu ve eski Sırbistan bölgesinin, Monarşi ile Sırbistan arasındaki bağ olduğunu düşünüyorlardı. Yarımadanın bu kısmında herhangi bir değişiklik yapmamak Avusturya'nın yararına olduğu için, reform programına dahil bölgelerde oturan Arnavutlar reformlardan hiç hoşnut değillerdi ve bu reformların sadece Makedonya vilayetleri'nde yaşayan Slav ırkının yararlanabileceği şekilde düzenlendiğine inanıyorlardı.

Arnavutların özellikle hoşnutsuz oldukları konu jandarma ve polis kuvvetlerine Hıristiyanların da alınması idi. Bunun dışında Avrupa Reformlarının Ulusal Arnavut hareketine pek fazla etkisi olmamıştır. Arnavutların, reformların, Sırbistan'ın Kosova'daki emellerine hizmet ettiğine inanmaları dışında, Makedonya Sorunu ile Arnavut hareketinin doğrudan bağlantısı yoktur.

Tasarının ilk yıllarında Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda özerklik haklarına sahip olmak için, Balkan devletlerinden herhangi birinin Makedonya vilayetleri'nde üstünlük kurmasına engel olmak için Ulahlarla işbirliği yaptılar.

Romanya’da her iki topluluğun da davasına hizmet eden İbrahim Temo ve Nikolla Niço gibi seçkin Arnavutlar bulunuyordu. Özellikle Niço Yunanlılarla yapılan çatışmalarda aktif rol oynamıştır.⁶⁶

Kosova bölgesinde Arnavut milli bilincinin yükselmesi buradaki Sırp iddialarına meydan okuma anlamına geliyordu. Bu durum Sırpı süratle hareket zorladı. Arnavut huzursuzluğunun arkasında Avusturya komplosu olmasından korkuyorlardı. Yunanlılar da Arnavut isyanından endişe duymaktaydılar. Arnavut ayrılıkçılığının gelişmesi Epir’deki Yunan emellerine karşıydı ve Yunanistan’ı Osmanlı İmparatorluğu ile erken bir savaşın eşiğine getirme tehlikesini taşıyordu. Arnavut milli istekleri ayrıca Karadağ’ın Kuzey Arnavutluk’taki emellerini de tehdit ediyordu ki, bunların arasında önemli bir kent olan İşkodra da bulunmaktaydı. Arnavutluk milli istekleri Yunanistan, Karadağ, ve Sırbistan’ın milli emelleri için bir tehdit oluşturuyordu. Bu ortak problem söz konusu üç Balkan ülkesini buna karşı hareket geçmelerine ve giderek birlikte hareket etmelerine yol açtı. 1911’e gelindiğinde, bir yıl önce kendisine Karadağ Kralı ünvanını bahsetmiş olan Nikola ülkesini Kuzey Arnavutluk isyanına bulaştırdı. Silah ve sığınak vererek asileri Osmanlı yetkililerine karşı destekledi. Osmanlılar Avrupa’daki varlıklarının bu son önemli İslami bölgesinin kontrolünü elde tutmak için Arnavutluk isyanına karşı asker gönderdiler. Bunun üzerine, Balkanlar’daki çatışmalar 1911 yılında Arnavutluk’ta yoğunlaştı.⁶⁷

Arnavutluk, diğer Balkan ulusları gibi ayrılıkçılığın yarattığı tipik bir örnek sayılamaz. Bunun nedeni, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Arnavutların özel statüsü ve kültürel otonomi elde etmek için görece geç faaliyete geçmiş olmalarıydı. 20.yüzyılın ilk on yılında, bağımsızlık hareketleri ciddi bir ivme kazandığında, çoktan, bağımsız komşularının yayılmacı emellerinin nesnesi haline gelmişti. Dolayısıyla, Arnavutluk’un doğuşu kronolojik olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecine denk düşse de, Arnavutların gerek ayakta kalma yönündeki, gerekse de Arnavutların yaşadığı başka devletlere ait bölgeler üzerindeki mücadelesi, başka Balkan uluslarına, özellikle Sırbistan ve Yunanistan’a karşı yürütülmüştü. Ne

⁶⁶ Tokay, a.g.e., s.67-69

⁶⁷ Hall, a.g.e., s.12

var ki, Arnavutluk'un bağımsızlığını güvence altına alan, her şeyden önce Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın baskısıydı.⁶⁸

Jön Türkler, Arnavut kurşunları altında can veren birkaç ittifakçının öcünü almak uğruna, bu derce sadık ve imparatorluğun varlığı için vazgeçilmez bir unsuru kendilerine amansız düşman ettiler. Arnavutluğun bir kısmını harabeye çeviren tenkil hareketinde ne siyasi basiret vardı, ne de uzağı görürlük. Eğer Arnavut unsuru Osmanlı tahtına sadık kalmış olsaydı, bir Balkan birliği zor tasarlanır, bir Balkan ittifakı bu kadar kolay ve emin zaferleri zor kazanırdı. Jön Türklerin kendilerinden soğuttukları unsur, sandıkları kadar önemsiz değildi. Çok geçmeden başkaları ele geçirdi onları. Melisorların Karadağ'la işbirliği yapmaları, son savaşta Kral Nikola'nın ordularına değerli bir yardım oldu. Yabancı devletlerin, özellikle İtalya ve Avusturya'nın kışkırtmasıyla vücut bulan bağımsızlık arzusu, Arnavutluk'un imparatorluktan kopmasını büsbütün kesinleştirdi ve Balkan birliğinin kurulmasını daha da kolaylaştırdı.⁶⁹

Osmanlı yöneticilerinin Arnavutluk sorunlarını bilmedikleri gerçeğe uygun düşmez. Ne var ki İtalya, Avusturya, Karadağ, Sırp, Bulgar ve Rus politikaları arasına sıkışmış, 1908 öncesi mirası bir Arnavutluk sorununun nasıl çözüleceğini kestirmek hayli zordu. Sorunlara çözüm bulmak İbrahim Hakkı Paşa kabinesine kalmıştır. Gerilimin yumuşatılması amacıyla Sultan Reşat Rumeli seyahatine çıkarılmıştır. İşler daha da karışmış ve 1912 yılında Sait Paşa kabinesini istifaya kadar götürmüştür.

Arnavutlar, Meşrutiyetin Osmanlıcı ve eşitlikçi politikasından hoşnut kalmamışlardır. Abdülhamit rejiminde bir iki vergi vermekle yetinen Arnavutlar öteki vergileri vermeye mecbur edilince, "aşar'dan başka vergi vermektense, canlarını vereceklerini" söyleyerek Osmanlı birliklerine karşı koymuşlardır.⁷⁰

⁶⁸ Todorova, a.g.e., s.339

⁶⁹ Andonyan, a.g.e., s.105

⁷⁰ Tunaya, a.g.e., s.561

Yıllar boyunca Osmanlıların Balkanlar'da kök salmasında önemli paya sahip Arnavut unsurunun devlete küstürülmesi Balkanlar'ın daha çabuk yitirilmesine yol açmıştır.

B- SOSYO-EOKONOMİK DURUM

1. Osmanlı Toprak Sistemi ve Balkanlar'daki Ekonomik Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. ve 17. Yüzyılda ticaret yaşamının, değişik milletlerin aralarında karşılıklı bağımlılıklar ve bağlantıların karmaşık bir görüntüsünü verdiğini vurgulayabiliriz. Sınai faaliyet alanı için de aynı şey söylenebilir. Yatay ve dikey engelleri aşan ve değişik sınıflardan, kurumlardan ve milletlerden kişileri ortak grupların üyeleri yapan esnaf locaları bu bağlamda en etkileyici unsurdu. Bu olgunun gerçek değeri ve önemi anlaşılmadan, sonraki, örneğin 20.yüzyılın ilk yıllarında Jön Türk devriminden hemen önce etkili olan sosyoekonomik faktörleri doğru değerlendirmek hemen hemen hiç mümkün değildir. Aksi takdirde, Müslüman halkların ticaret paylarının sürekli azalma nedenleri yanlış tahmin edilebilir. Türklerin göçebe oldukları ve bu yüzden zaten ticaret yapmaya ve esnaflığa uygun olmadıkları iddiaları bu olgunun anlaşılması yüzündendir.⁷¹

Osmanlı egemenliğindeki Balkanlar'da tarımın yapısının analizi, Balkanlar'ın yeni tarihinin anlaşılması için zorunludur. Bu çalışmadan önce, hakim tarım hukuk olarak Osmanlı miri arazisi kategorisi incelenmelidir. Bu, toprakta özel mülkiyete yol açan sonraki geçiş biçimlerini veya dağılıma süreçlerini ortaya çıkarmak için gereklidir.

Osmanlı Türkleri Balkanlar'a 14.yüzyılın ortalarında ayak bastılar. Yüzyılın sonuna kadarki görece kısa bir sürede yarımadanın büyük bir kısmını işgal etmeyi veya kolonileştirmeyi başardılar. Bu fethin bu kadar kolay gerçekleşmesi, her şeyden önce o zaman egemen olan sosyopolitik koşullardan yola çıkılarak açıklanabilir. Bölgedeki tarım yaşamı, daha 10. yüzyıldan beri çözülmekte ve gerilemekteydi. Gittikçe artan sayıda hür köylü çiftliklerini bırakıp korunmak için güçlü büyük

⁷¹ Adanır, a.g.e., s.57

toprak sahiplerine sığınmıştı. Bu süreç içinde bir yandan bir kısım topraklar tamamen boşalıp harabeye dönerken, diğer yandan kilisenin ve diğer toprak sahiplerinin feodal mülkiyeti büyüdü.⁷²

Osmanlı toprak tasarruf sistemi, geleneksel siyasal yapının belkemiği idi. Toprak sistemi, özellikle 1845-58 döneminden sonra birbiri ardına gelen, miri olarak adlandırılan ve devlet mülkiyetine dayalı toprak sistemini çeşitli özel mülkiyet biçimlerine dönüştürme etkisi yaratan bir dizi değişim içine girdi. Aslında miri toprakların tamamen özel ya da kamu mülkiyetine dönüşümü neredeyse 1911 yılına kadar tamamlanmadı. Balkanlar'daki eski miri toprakların önemli bir bölümü ya Müslüman toprak sahiplerine aitti ya da çeşitli yasal unvanlar altında Müslüman toprak sahipleri tarafından yönetiliyordu. 1877-78 Savaşı, ilk olarak bu Müslüman toprak sahibi sınıfın yok oluşuna neden oldu. Bulgar, Sırp, Bosnalı Hıristiyan ve çok az Müslüman kiracı ve ortakçılar toprağın sahipliğini ele geçirdiler ve toprak sahibine kendi ürün paylarını vermeyi reddettiler. Toprak sahiplerinin evlerine el konuldu ve pek çoğu öldürüldü. Toprak sahipleriyle birlikte, 1878 yılında Müslümanların çoğunlukta oldukları Dobruca da dahil olmak üzere Balkanlar'daki çok sayıda Müslüman küçük çiftçinin, zanaatkarın ve tüccarın da zorla mülklerinden edildiklerinin ya da mülklerini satarak evlerini ve dükkânlarını bırakıp Türkiye'ye göçtüklerinin vurgulanması gerekmektedir.⁷³

Osmanlılar Balkanlar'a yerleştiklerinde bölgenin o zamanki koşullarına göre daha ileri bir toprak sistemini uygulamaya koydular. Bu sayede üretimde önemli artışlar yaşanırken, vergi gelirlerinin büyük bir kısmı da Balkanlar'dan karşılandı. Ancak devlet içerisindeki çözülmenin artması ve ekonomik yapının bozulmasıyla birlikte Balkanlar'dan verim alınamaz oldu. Bölgede yaşayan halk yoksullaştı ve durumundan şikayet etmeye başladı.

Avrupa Türkiyesinin Müslim halkı da kötü yönetimden şikayetçiydi. Ama bazı avantajlara da sahipti. Özellikle toprak beyleri imtiyazlı bir yaşantı sürerlerdi ve onların boyunduruğu devletin hakimiyetinden daha ağırdı. Ardı arkası gelmeyen

⁷² Adanır, a.g.e., s.17

⁷³ Karpat, a.g.m., s.228-230

isyanlar sadece bir siyasi ya da dini kuruluş arzusunun değil, daha ziyade şiddetli bir sosyal kurtuluş arzusunun sonucuydu. Özellikle Makedonya'da toprak beylerinden nefret edilirdi. Doğuda olduğu gibi, batıda da aynı marabalık, kölelik düzeni, bir çeşit feodal sistem yürürlükteydi. Makedonya topraklarının en güzel kısmı, hemen hemen fetih döneminde beri beylerin tekelindeydi. Geniş çiftliklerde üretimi yerli kiracı yapar, ama hiçbir zaman mültezim olmazdı. Bey, çiftliğinin işleten köylüyü istediği borçlandı mı, artık yakasını kurtaramazdı. Çünkü % 20, çok defa % 40 faiz ödemek zorundaydı. Öder öder, borcu bitmezdi. Gerçi ziraat bankaları, vardı; ama bu bankalardan sadece beyler ve tek tük müreffeh Hıristiyanlar yararlanabilirdi.

Kiracı daha başka yükümlülöklere de katlanmak zorundaydı. Hasattan sonra beyin payını onun istediği yere nakletmeye mecburdu (genellikle 80-100 km. uzaklıkta bir yer). Tarım aletleri ve hayvanların bakımı kendi üzerindeydi. Bey, sadece tohumluk verirdi. Kiracılardan her biri yılda dört araba odun verirdi beye ve yılda on gün angarya çalışırdı beye ait başka bir toprak üzerinde. Beyin tahılını öğütme işlerine bakar, buna karşılık kendi ekmeklik buğdayını parasız öğüttürdü ancak. Beyin başlıca sömürü aleti olan korucunun aylığını da ödemek zorundaydı. Tüm aşarı kendi payından öder, beyin payına dokunmazdı. Sömürü bununla da son bulmazdı. Köylü, ürünü kaldırıp ambarlamazdı, beyin gelip devletin aşarını ve kendi payını almasını beklemek zorundaydı; ama kendi payına düşen ürüne de sahip olamazdı. Kendi payını, genellikle tahıl ticaretiyle uğraşan beye satmak zorundaydı; fakat bey, hasattan hemen sonra gelip almazdı ürünü. Bozulma çürüme tehlikesi baş gösterinceye kadar bekler, sonra çok ucuz fiyata alıp görürdü. Köylünün ürününü almaya gelen mültezim üstelik bir de dış kirası alırdı.

Bu sistemi bir süre için de olsa yürürlükten kaldırmayı başarabilen yönetici Ağa Hüseyin Paşa, Abdülmecit tahta çıkınca Bulgaristan'a vali olarak atanmıştı. Paşa bilekli adamdı. Aklına koyduğu iş olağanüstü zordu. Bir yandan yapıyordu, bir yandan bozuyorlardı; ama azimliydi, yılmadı. Her şeyi tamamen düzeltemediyse de, halkı ezen, sömüren bütün imtiyazları, bu arada dış kirasını da kaldırdı. Emrini dinlemeyen bir beyin ibret olsun diye bütün dışlarını söktürmekte tereddüt etmediği ve dışsız kalan beye, "Artık kimseden dış kirası isteyemezsin!" dediği rivayet edilir.

Ne yazık ki, bu gibi yöneticiler az gelmiştir ve halefleri hemen eski düzene dönmüşlerdir.⁷⁴

1675 kapitülasyonlarına göre Avrupalılar mallarının ithalinde ve ihracında yalnızca malın değerinin % 3'üne gümrük ödemek zorundaydı. Buna karşılık Osmanlı tebaası % 5 veriyordu. Sonuçları daha ağır olan durum, kapitülasyonlar sayesinde yabancıların vergi ödememeleri ve Osmanlı yargı ve kolluk kuvvetlerinden hemen hemen tamamen kurtulmuş olmalarıdır. Daha sonra, 1740'ta kısmen siyasi düşüncelerden yola çıkarak, -Rus tehlikesi karşısında, Fransa'nın Doğu'da daha fazla taahhüt altına girmesi istenmişti- daha başka kapitülasyonların pazarlığı yapıldığında, bu antlaşmalar yeni bir niteliğe büründü: Artık devletler arası hukuksal bağlayıcılığı olan gerçek ticaret antlaşmaları olarak geçerliydiler. Bu antlaşmalar bundan böyle Osmanlı padişahının ferdi isteklerinden bağımsız, sınırsız süre geçerliydiler. Bu mağduriyetlerin sonucu olarak Osmanlı tüccar sınıfı, İmparatorluğun ticaretindeki payını uzun vadede mutlaka kaybedecekti. Ancak bu sadece kısmen gerçekleşti; Müslüman tüccarlar (örneğin Bosna'da) gitgide elenirken, aynı şekilde mağdur olan gayrimüslimler kendilerini Avrupalılara iş ortağı aracı veya ticari temsilci olarak vazgeçilmez olduklarını kabul ettirmeyi bildiler.⁷⁵

2. Balkanlar'da Sosyal Yaşam

Evliya Çelebi'nin daha 17.yüzyılın ortalarında ziyaret ettiği Selânik ahalisi için hepsi ehli keyif ve çok nüktedan insanlardır dediğini göz önüne alırsak bu davranış biçimlerinin hatta ondan öte hayatı algılama tarzının kökenlerinin çok derinlere uzandığı ve birbirinden ayırt edilmesi hiç de kolay olmayan bir çok faktörden etkilendiğini yanlış olmayacaktır. Balkan kökenli insanların belki de yüzyıllardır yaşadıkları pek çok dramatik olayı bir çeşitlik sebebiyle olumsuz gelişmeleri bile büyük bir olgunlukla karşılamaları hatta bu tarz şeyleri bir eğlence malzemesi haline getirebilmeleri onların en ilginç yanlarından birini oluşturmaktaydı.

⁷⁴ Andonyan, a.g.e., s.130-131

⁷⁵ Adanır, a.g.e., s.58

Muhtemelen bu zorunlu göçe de, yaşamı bir şakaymışçasına algılamının verdiği bir esneklikle katlanan bu insanların, belki de Türkiye'ye geldikten sonra en fazla belirginlik kazanan yönleri sosyal etkinliklerin içinde bir şekilde yer almaktan hoşlanmaları hatta bunlara öncülük etmeyi sevmeleri idi.⁷⁶

Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine nazaran gelişmiş sosyo-ekonomik yapısı nedeniyle buradaki sosyal yaşam da farklılıklar arz ediyordu. Balkanlar'da kentleşme nispeten daha gelişmiş idi. Köylü sınıfı belirli bir refah düzeyine ulaşmıştı. Kadınların sosyal hayata katılımları Anadolu'ya göre daha fazla idi. Osmanlı Devleti Balkanlar'da hüküm sürdüğü yüzyıllar boyunca buranın kültürüne değerli katkılarda bulundu. Bugün bile Balkan kökenli ulusların diline Türkçe'den geçen bir çok sözcük bulunur.

Aynı zamanda, popüler kültür ve günlük hayat düzeyinde, Osmanlı mirası çok daha kalıcı olmuştur. Bu miras, otantik Osmanlı unsurlarında (mimari ve kent yapısı, yemek, müzik, kahvehane kurumu) aranabilir; dolaysız kültürel temas yoluyla (dil, dinsel senkretizm) etkisinin neler olduğu saptanabilir; nihayet, yerli kurumların ve kültürel trendlerin Osmanlı sistemine tepkisel karşılığı ve uyumu görülebilir. Osmanlı'nın izlerini silme yönündeki yoğun gayretler esas, olarak maddi (görünür ve kamusal) alanda sonuç vermiştir. En radikal değişiklikler şehirlerin genel görünümü, mimari, giyim-kuşam alanlarında yaşanmıştır. Bütün Balkan ülkeleri (değişen yoğunluk dereceleriyle) dillerinde ve yer adlarında Türkçe'nin etkilerin yok etmeye çalışmıştır. Genelde, imparatorluktaki hayatın dolaysız bilgisine sahip kuşakların bu dünyadan ayrılmasıyla ikidillilik ve çokdillilik olguları sona ermiştir. Daha önemlisi, standartlaştırılmış yazı dilini yaygınlaştıran ve ulusların homojenleşme sürecinde merkezi rol oynayan okul ve ordu gibi devlet kurumları aracılığıyla geniş halk kitleleri ulus-devletlerin vatandaşları haline getirilmiştir.

Ne var ki, yemek ve müzik gibi fenomenlerde, Osmanlı mirası daha inatçı görünmektedir. Bulgaristan'da, bütün Balkanlar için genelleştirilebilecek, yemeklerle ilgili ilginç bir saptama yapılmıştır. Eskiden yalnızca Müslüman kenti elitlerin

⁷⁶ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.283-284

sofrasında bulunan yemekler, malzemelerin bollaşması ve çeşitlenmesi sayesinde, bütün şehir nüfusuna ve kırsal nüfusun geniş kesimlerine yayılmıştır. Böylelikle, sınırlı Bulgar şehir elitinin gözde yemekleri 19.yüzyılın son yirmi-otuz yılında Avrupalılaştırırken, (Hıristiyan olsun, Müslüman olsun) genel olarak Bulgaristan sofrası, Osmanlı idaresinin sona ermesinden sonra gittikçe Osmanlılaştırılmıştır.

Mentalite (popüler inançlar, adetler, tutumlar, değer sistemi) alanında Osmanlı izlerini silme girişimleri çok daha yoğun olmuştur. Osmanlı izlerini silme, Osmanlı (ya da Doğulu) olmanın tam zıddı olan, çok imrenilen ideale, yani toplumun Avrupalılaşması, Batılılaşması veya modernleşmesi idealine ulaştıracak süreç olarak görülüyordu. Bu sürecin, gerek ailede gerekse toplumda bireysellik ve rasyonaliteye dayalı bir dizi yeni ilişki, kadınlar için tamamen farklı bir konum, çocuklar ve çocuk büyütme için yenilenmiş bir rol, yeni bir çatışma ahlakı getireceğine inanılıyordu. En fazla istismar edilen temalardan birini, kadınların konumunu ele alırsak, bu konumun hâlâ neredeyse sade İslam'ın etkisine atfedildiğini görürüz. Oysa, geleneksel patriyarkal köylü ahlakının, Ortodoksluk'un ve bizatihi Osmanlı kültürünün (burada İslam'ın) etkilerini birbirinden ayırt etmek imkansızdır. Osmanlı kültürü ile geleneksel yerel kültürler arasında ayırım yapmanın güçlüğü, hatta imkansızlığı, birçok araştırmacının farkında olduğu bir olgudur, bu nedenle "Osmanlı izlerin silme", "Doğululuk'tan çıkarma", "Balkanlılık'tan çıkarma" ve "patriyarkal düzeni yıkma"ya eşanlı olarak bakma gibi metodolojik çözümlere başvurulmuştur. Ne var ki, bu, temel metodolojik meydan okumaya karşılık vermemektir: Araştırmalar Balkan-Osmanlı ekseninin incelenmesinden kaçındıkça ve bunun yerine, yalnızca, Balkan geleneksel kültürü-Batı, Osmanlı-Batı gibi iki kutuplu eksenleri ele aldıkça, sosyal tarihin bu önemli boyutu, alışıldık geleneksel-modern dikotomisine indirgenip değersizleştirilecektir.⁷⁷

a- Selânik'in Önemi

20.yüzyılın başlarında, bu bölgenin nüfusu 2 milyonun biraz üzerindeydi. Bunların aşağı yukarı yüzde 30'u belediye statüsü olan yerlerde yaşıyorlardı. Selânik 120.000 dolaylarındaki sakiniyle, Makedonya'nın metropolü durumundaydı. Öteden

⁷⁷ Todorova, a.g.e., s.357-358

beri önemli bir Ege limanı olan bu büyük şehir, 19.yüzyılın son çeyreğinde demiryollarıyla Orta Avrupa'ya, İstanbul'a ve Manastır'a bağlanmıştı.

Selânik, Kavala, Manastır ya da Üsküp gibi ticaret merkezlerinde nüfusun etnik ve dinsel yapısı, içerilerdeki, özellikle de kırsal alanlardaki kasabalarınkinden hayli farklıydı. Büyük kentlerde, Yahudi ve Rum tüccarlar ekonomik yaşama egemendi; onların aracılığıyla, Avrupa sermayesi giderek iç bölgelerin de kredi sisteminin denetimini ele geçirdi. Selânik, Kavala, Gevgili ya da Vodina'da (Edessa) küçük çapta bir endüstrileşme gözlemlenebiliyordu. Fabrikalardan çoğunun –bazı asri un değirmenleri, bira imalathaneleri, dokuma atölyeleri, gemi tamir tersaneleri-sahipleri Yahudi girişimcilerdi; Balkanlar'ın bu yöresindeki işçi sınıfı hareketinin tarihinde özel bir yeri olan tütün işleme atölyeleri ise yabancı sermayenin denetimindeydi.

Selânik yalnızca İstanbul'da değil, Sırbistan ve Bosna üzerinde Avrupa hatlarına da bağlanan demiryollarının merkezindeydi. En son 1902 yılında düzenlenen limanı, tek başına Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinin yedide birine yakını yapıyordu. Buradaki dış satım malları tahıl, maden ürünleri, tütün, pamuk, afyon, ham deri ve ipek kozası; dışalım mallarıysa mamul ürünler, dokumalar, sömürgelerden gelen maddeler ve bazı tarım ürünleriydi.

En önemli ticari faaliyet, Selânik ve dolaylarında, çöken zenaatların yerine geçen bir takım endüstrilerin kurulmasına yol açtı. P.Risal'e göre, 20.yüzyılın başında, bu şehirde iki iplik büküm fabrikası, bir numune değirmen, bir tuğla kiremit fabrikası iki bira fabrikası, on kadar sabun imalathanesi, ipek böceği yetiştirme işletmeleri, halı ve kundura fabrikaları, özellikle de önemli tütün işletme atölyeleri vardı. Bu endüstrilerde çalışan yirmi bine yakın işçi, ulaştırma sektöründe çalışan beş bin kadar işçiyle birlikte, temel özelliği etnik çeşitlilik olan önemli bir proleterya kitlesi oluşturmaktaydı.⁷⁸

Osmanlı Devleti asırlar süren Balkan hakimiyeti sonucundan Balkanlar'da çok önemli tarihsel miraslar bırakmıştır. Bugün bile bu izleri hemen her Balkan

⁷⁸ Adanır, a.g.m., s.174

şehrinde görmek mümkündür. Bu şehirlerden belki de en önemlisi Selânik'tir. Selânik, kozmopolit yapısı, sosyo-ekonomik durumu ile diğer tüm Balkan şehirlerinden ayrılıyordu. Öte yandan II. Meşrutiyeti yaratan hareketin merkezi Selânik'ti. II. Abdülhamit 31 Mart ayaklanmasının bastırılmasının sonucunda tahtından indirilerek Selânik'e getirilmişti. Osmanlı Devleti'nde ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti içerisinde önemli yerlere gelen pek çok devlet adamının yine Selânik ile bir bağlantısı bulunuyordu. Bu konuya göçün siyasal sonuçları bölümünde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Selânik'in nüfus istatistikleri yıllar içinde değişiklik arzemiştir. Selânik nüfusunun azalması, Balkanlar'daki sosyoekonomik ve sosyopolitik yıkım sürecini gösteren tipik bir örnektir: Bu kent 10.yüzyılda yaklaşık 200.000'lik bir nüfusa sahipti; buna karşılık 1423'te nüfus yaklaşık 40.000 idi. Osmanlılar kenti 1430'da aldıklarında Selânik'te sadece 7.000 kişi yaşıyordu.⁷⁹

Şehir nüfusunun yarıya yakınıyla etnik çoğunluğunu meydana getiren Yahudilerin yanı sıra, çok sayıda Rum, Bulgar, Türk, Sırp, Arnavut ve Dönme (tanımlanması hayli güç, şeklen İslamiyete geçmiş Yahudi) vardı. Federasyon'un militanları 1909'da örgütlerini belirgin bir federalizm ilkesine göre kurarlarken, bu çeşitliliğini belirgin bir federalizm ilkesine göre kurarlarken, bu çeşitliliği vurgulamaktaydılar.

Üstelik, Selânik'te tiyatro ve sinemalardan başka, birçok kulüp, birçok Mason locası, on kadar da büyük bar-restoran bulunmaktaydı. Yüzyılın başından itibaren buralarda yapılan toplantılar artmıştı. Risal'e göre, bu, şehre musallat olmuş gerçek bir "salgın"dı.

Milliyetçi coşkuların kesişme noktası olan Selânik, yine de esas itibarıyla bir Yahudi şehriydi. 60.000 Seferat (İspanya kökenli) Yahudi ve 20.000 kadar Dönme, şehrin sadece ekonomik yaşamına değil, kültürel, toplumsal ve siyasal yanlarına da damgalarını vurmuşlardı. İsraili cemaat ticaret sektörüne ve endüstrinin çoğuna hakimdi. Ama proletaryanın da önemli bir kesimini Yahudiler oluşturuyordu.

⁷⁹ Adanır, a.g.e., s.18

Özellikle tütün işleme atölyelerinde, ulaşımda, küçük sanayi dallarında (marangozluk, dokumacılık, terzilik vb.) ve matbaalarda hayli Yahudi çalışmaktaydı. En çok Yahudi-İspanyolcası konuşuluyordu; bu dildeki yazın ve basın da hayli önemliydi. Cemaatin birçok okulu, otuz sinagogu, büyük bir hastanesi, bir sağlık merkezi, bir tımarhanesi, bir yetimhanesi, vardı. Belediye işlerinde Yahudiler (özellikle de Dönmeler) gerçek iktidar sahibiydiler. Fakat etkileri en ziyade Mason locaları ve kulüpler aracılığıyla hissedilmekteydi. Böylelikle, şehirde başat bir konum tutmalarına olanak veren gizli ve yaygın bir otorite edinmişlerdi.⁸⁰

Bundan başka Selânik, yalnız Balkanlar'ın kapısı olan büyük bir ticaret limanı değil, yeni bir özgür düşüncelerin gelişmesine çok uygun, Batı ile yakın ve rahat ilişkiler kurulabilen bir kültür merkeziydi. Üstelik bu şehir, çeşitli dillerin ve kültürlerin, düşünce ve politika akımlarının kaynaştığı bir çatışma noktasıydı. Bu şehir, İstanbul'dan fazla milletlerarası bir kişilik ve renk gösteriyor, gençler kolaylıkla yabancı diller öğreniyorlar, onlarla rahatça konuşabiliyorlardı. Burada hayli güçlü bir ticaret burjuvazisi yetişmişti. Selânikli dönmeler, kültür seviyeleri, yabancı dil bilmeleri, kurdukları basımevleri, gazeteleri, kulüpleri, özel okulları ile, bir ticaret burjuvası zümresi olarak iyice sivrilmişlerdi. Dönmeler ve Museviler, Jön Türk hareketini desteklemekteydiler. Bir rejim değişikliğinin, onlara, Rum ve Ermeni işadamlarının İstanbul'daki tekel durumunu yıkmaya fırsat vereceğini ummaktaydılar. Bu yükselen ticaret burjuvazisi, çıkarları gereği, daha çok Merkez Devletleri'ne, Almanya ve Avusturya'ya yakındı. İngiliz ve Fransızlar, Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinde genellikle Rum ve Ermenilere yaslanıyorlardı. Türkiye ile ekonomik ilişkileri hızla gelişen Almanlar ise, daha çok Yahudi ve Müslüman burjuvaziye dayanma eğilimi gösteriyorlardı. Mason dernekleri aracılığıyla, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ve Selânik burjuvazisi arasında ilişkiler kurulmuştu.⁸¹

Balkanlar'daki giderek büyüyen sorunlar karşısında, Yahudi cemaatin tutumu, status quo'ya sadık kalmaktı. Yunanlılar Selânik'e yürüdükleri takdirde, şehir ticaret ve sanayiinin dayandığı Makedonya hinterlandından yoksun kalacaktı ki, Yahudi topluluğu bunu hiç istemiyordu. Büyük Bulgaristan kurulursa da, Yakın

⁸⁰ Adanır, a.g.m., s.75-77

⁸¹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 1.b., İstanbul: Tekin Yayınevi, , 1998, s.249

Doğu'nun önemli ticaret mihverinden kopartılmış olacaktı ki, Yahudiler buna da heves etmiyorlardı. Onların arzuları Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüyle korunmasıydı.

Bu ekonomik kaygılardan başka, bir de “güvenlik” etkeni vardı. Genelde, Selânik Yahudileri Osmanlı “boyunduruğu” altında kavuştukları görece barış ve huzurdan memnundular; efendileri değişirse, uğrayabilecekleri çeşitli güçlüklerden korkuyorlardı. Bu koşullar altında, çeşitli ulusal hareketlerin ne idüğü belirsiz savlarına hiç kapılmadılar. Siyonizme bile güvenip yanaşmadılar. Etkin propagandalarına karşın, Siyonist hareket, 1905 ile 1912 yılları arasında, Filistin'e birkaç yüz Yahudi'nin göçmesinden başka bir sonuç vermemişti. Tersine, Osmanlı Yahudilerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlıcılığa bağlandı. Bu öğretinin sınırların değişmezliği fikrine ve etnik-dinsel toplulukların Müslümanlarla aynı yurttaşlık haklarına sahip olacakları vaadine dört elle sarıldılar.⁸²

Meşrutiyetin ilanının sonrasındaki günlerde Selâniklileri en çok meşgul eden konulardan biri de Sultan Abdülhamit'in, tahttan indirildikten sonraki günlerini geçirmek üzere Selânik'e gönderilmesi olmuştu. Abdülhamit'in kente getirilişi büyük bir gizlilik altında gerçekleşmişti. Büyük bir çoğunluk Selânik'e gelip gelmediği konusunda bile günlerce emin olmamıştı. Ancak geçen günler kentin sokaklarında fısıltı gazetesi aracılığıyla yayılan haberler söylentilerin doğru olduğunu teyit etmişti. Sultan Hamit'in kapatıldığı Allatini köşkü Selânik'in en zengin Yahudi ailelerinden birisi olan Allatini'ler tarafından yaptırılmıştı. Şehrin surların dışına doğru yayılmasından sonra kurulan Yalılar mahallesinde yer alan bu görkemli köşk üç katlı olup, kırmızı tuğlalardan inşa edilmiş bir binaydı. Tramvay hattının son durağında bulunan depoların biraz ötesinde yer alan bu köşk, ordu tarafından satın alınmıştı.

Abdülhamit'e, sürgün günlerini geçirmek için getirildiği bu köşkte Müşfika ve Naciye kadınefendiler ile Abdülhamit'in Naciye Hanımefendi'den olan çocuğu Şehzade Abid Efendi de eşlik etmekteydi. Selânikliler ilk günlerde meraklarını yenemeyip neler olup bittiğini öğrenmek ve mümkünse sabık padişahu daha yakından

⁸² Adanır, a.g.m., s.77-78

görmek uğruna Yalılar mahallesine gitmeye başlamışlardı. Bu ilk günlerde arasıra balkona çıktığı sıralarda padişahı görmeyi başaranlar da olmuştu. Lakin sabık padişahın halkla uzaktan bile temas kurmasının o günlerin politik ortamında tehlikeli olacağını düşünülmesi ve padişahın pencere ve balkonlara çıkmasına bile yasak getirilmesiyle bu imkan da suya düşmüştü. Ayrıca halkın da köşke yaklaştırılmaması ve yaklaşmakta ısrar edenlerin de çeşitli gerekçelerle gözaltına alınmaları Selâniklileri Abdülhamit'i görme sevdasından kısa zamanda vazgeçirmişti. İlerleyen günler ve haftalarda ilk günlerdeki merakın azalmasıyla birlikte İttihatçıların politikalarındaki sertleşme ve ortamın gerginleşmesi Abdülhamit'i tam anlamıyla Selâniklilerin gündeminden çıkarmıştı. Hatta öyle ki, Balkan Savaşı'na yakın günlerde Abdülhamit Selânik'te Allatini köşkünde midir değil midir, pek kimsenin hatırına gelmemişti. Aynı durum o yıllar boyunca köşkün içindekiler için de geçerli olmuş, onlar da dışarıya çıkamadıkları gibi, köşkte ziyaretçi kabul edemedikleri ve ondan da öteye dışarıdan gazete ve kitap dahi getirtilmediklerinden ötürü, dışarıda neler olup bittiğini takip edememişlerdi. Yunanlıların kente girmesinin birkaç saat öncesinde apar topar köşkten çıkarılmaları ve bir Alman gemisine bindirilerek İstanbul'a gönderilmeleriyle, köşkte yaşananlar tam anlamıyla bir şok olmuştu. Tıpkı yaşadıkları kente bir gün Yunan ordularının gireceğine rüyalarında bile görseller inanmayacak olan Selânikliler gibi.⁸³

⁸³ Gökaçtı, a.g.e., s.160

İKİNCİ BÖLÜM

II. BALKAN SAVAŞLARI

A- BALKAN SAVAŞLARI ÖNCESİ SİYASAL DURUM

1. II. Abdulhamit'in Balkan Politikası

II. Abdülhamit'in otuz üç yıl süren yönetimi boyunca Balkanlar'da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeleri sadece Balkanlar'la sınırlı tutmak mümkün değildir. 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra Sanayi Devriminin etkisi Batılı devletlerde iyice hissedilmeye başlanmış ve hammadde ihtiyacı dolayısıyla klasik sömürge anlayışı da yaygınlaşmıştır. Üstelik bu devletlerin arasına gelişmesini tamamlayan Almanya ve İtalya'nın katılmasıyla birlikte sömürge bölgelerinin paylaşımı konusundaki tartışmalar da içten içe alevlenmeye başlamıştır.

19.yüzyıl sonlarında Batı dünyasında görülmedik ekonomik, teknolojik, bilimsel gelişmeler, kültür ve düşün alanlarında güçlü akımlar başlamıştır. Batı uygarlığı 20.yüzyıla merdivenlerini dayamış, büyük endüstri uygarlığı denizleri, karaları aşarak dünyanın geri kalan ülkelerinin gelenek sınırlarını aşındırmaya başlamıştır. Tarihin bu en güçlü uygarlığı Balkanlar'dan Yemen'e kadar bütün Osmanlı ülkelerinin üzerine de gölgelerini iyice salmıştır.⁸⁴

Osmanlı Devleti kendi iç yapısı içerisinde bu değişime ayak uyduramamış, bu dönem içinde mali yapısı da çökmüştür. İlk defa Kırım Savaşı nedeniyle 1854 yılında alınan dış borçlar biriktikçe birikmiş sonunda bu borçların ödenmesi için II.Abdülhamit döneminde Duyun-u Umumiye (Borçlar İdaresi) kurulmuştur.

Sultan Hamid'in siyaset-i hariciyede mesleki şu idi: Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya istinat etmek, Avusturya'nın gözünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebeye hoş geçinmek, Balkanlar'ı birbirine karıştırıp Bulgarlar ve Sırp'lar ve Yunanlılar

⁸⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002 s.389

arasında nifak ve ihtilaf yaratmak.⁸⁵ Abdülhamit'in yönetimi basit fakat etkindi. Bulgarların kalabalık oldukları yerlerde Rumları destekler, Rumların çoğunlukta olduğu yerlerde Bulgarlara yardımcı olurdu. Ne Yunan'dan, ne de Sırp'tan korkardı. Onun çekindiği, Bulgarlardı. Çünkü Bulgarlar, gücünün bilincine varan askeri bir devlet olma yolundaydı. Halk, kuvvete, güçlüye karşı hayranlık duyar. Makedonya halkının çoğunluğu da Bulgarlara karşı sempati beslemeye başlamıştı. Bu nedenlerle Abdülhamit, Rum çetelerini kayırma siyasetini güttü ve bu gizli himaye sayesinde Rumlar Bulgarlara ağır darbeler indirdiler Makedonya'da.⁸⁶ Abdülhamit Balkanlar'daki uluslar arasındaki çekişmeleri onları birbirine düşman etmek için kullanma fırsatını iyi değerlendirmiştir. Yunanlılarla, Bulgarların birbirlerine öteden beri varolan düşmanlıklarını yeri geldiğinde tekrar alevlendirmeyi bilmiş, Batılı devletlerin reform isteklerini oyalama siyasetiyle bertaraf etmeyi başarmıştır. Ancak yine de dünya siyasetinin o dönem içindeki değişen koşulları altında Balkanlar'daki çember de gün geçtikçe daralmaktaydı. Abdülhamit'in iktidarına devam edeceğini varsaydığımız takdirde bu Balkanlar'da izlenen bu siyasetin daha ne kadar başarılı olacağı tartışmalıdır. Nitekim Jön Türk hareketini tetikleyen olaylardan biri olarak gösterilen Reval Görüşmeleri de bu siyasetin artık tükenme noktasına geldiğini göstermektedir.

II. Abdülhamit iktidarının ilk yıllarında, tarihe 'Koca Bozgun' olarak geçen 93 Harbinin ardından Balkanlar'ı yakından ilgilendiren Ayastefones Antlaşması yapılmış ve Berlin Kongresi düzenlenmiştir. Böylece büyük devletlerin Balkanlar'daki etkisi hissedilir derecede artmış, zaman içinde Abdülhamit'in güttüğü İngilizlere yakın olma, Rusya'dan çekinme siyaseti de önemini yitirmeye başlamıştır. Bundan sonra, 1885 yılında Bulgaristan'ın Doğu Makedonya'yı ilhak etmesi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1905 Rus-Japon Harbi ve Balkanlar'da bitmek tükenmek bilmeyen çete savaşlarının Balkan siyaseti üzerinde değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda, Yunanistan'daki Osmanlı tebaasının haklarını savunan ve işlerini yüklenen tek elçilik, Almanya Elçiliği idi. Sözde

⁸⁵ Adanır, a.g.e., s.107

⁸⁶ Andonyan, a.g.e., s.99

Almanya'yı tek dost olarak gören ve ümidini Berlin'e bağlayan II. Abdülhamit, Balkanlar'da Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın emellerine karşı bir Balkan ittifakından bile söz ediyor, hatta girişimlerde bulunuyordu. Sultan Abdülhamit hiçbir devlete güvenmeyen ve her ittifaka karşı ayrı bir güvence ve yeni ittifak arayan bir kişiliğe sahipti. Gerçekte İngiltere ve müttefiklerine karşı Almanya'yı, Almanya'ya karşı İngiltere'nin müttefiklerinden bazılarını yedekte tuttuğunu gelişmeler gösterecektir. Balkan sorunlarında Almanya'dan da kuşku duyuluyordu. Almanya ise Bâb-ı âlî'nin bu kuşkularına karşı müttefik Avusturya'yı frenlemek ihtiyacını hissetmiştir. Ancak 1908'de Bosna-Hersek'in kesin olarak ilhakı Alman dış politikasını da zor bir duruma soktu. Ne var ki imparatorluğun kısa zamanda Balkanlar'daki egemenliğini kaybetmesi, Avusturya'yı Balkanlar'daki egemenliğini kaybetmesi, Avusturya'yı Balkanlar'daki hülyalarını gerçekleştirme konusunda küçük genç devletlerle karşı karşıya bırakacak ve Tuna monarşisi bunlarla beyhude bir çekişmeye girecektir. Artık Asya'ya çekilmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük devletler içinde sadece Almanya destekleyecekti. Çünkü Alman sanayiinin hayati kaynakları Anadolu ve Mezopotamya'daydı ve ancak Alman kontrolünde bütünlüğüne sahip olabilen bir Osmanlı İmparatorluğu bu kaynakların güvenliğini sağlayabilirdi.⁸⁷

Almanya'nın zorunlu bir seçenek olduğu kanaati, herkesten önce Sultan II. Abdülhamit'te vardı. Sultan Abdülhamit, Türklere "Şark'ın Almanları" dendiğini, Almanlarla arada benzerliklerimiz olduğunu; Almanların Fransızlara tercih edilmesinin sebepleri arasında, Fransızların Tunus'u almalarını ve cumhuriyet rejimiyle idare edilmelerini ileri sürüyor ve Alman İmparatoruna Fransa ile ilişkileri soğutmak pahasına, Filistin'de Katoliklerin himaye hakkını veriyordu. Bu tür hareketlerin pek kişilikli bir diplomasi üslubu sayılamayacağını olaylar gösterdi. Almanya'nın Anadolu'da koloniler kurma teşebbüsünü haber alınca küplere binen Sultan'ı, Alman diplomatları yatıştırmış olmalıdırlar.

Sultan Abdülhamit, Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne yüz vermemesinden ve Osmanlıları Üç İmparatorlar İttifakı'na almamasından pek şikayetçidir. Sultan; "Almanya, kuvvetini boşuna harcayarak her yerde kendisine faydasız koloniler

⁸⁷ Ortaylı, a.g.e., 66-67

arayacağına, nüfuzunu İran Körfezi'ne kadar uzatsa hem bizim için, hem de kendisi için çok daha iyi olur" demektedir. Sultan'ın Almanya ittifakı ve Almanya'nın iktisadi etkisine karşı hudutsuz ve davetkar bir eğilimi vardı. Ancak II. Abdülhamit, Avrupa uyumu ve barışçı politika içinde bu birliğe taraftardı. Ona göre Bismarck en akıllı diplomattı.⁸⁸ Ancak bu durum II. Meşrutiyetin ardından değişmiştir. Meşrutiyetin ilk yıllarında Jön Türkler Abdülhamit'in Almanya'ya yakın politikası yüzünden İngiltere'yle yakın ilişkiler kurmaya gayret etmişler, Sadarete de Alman taraftarı Ferit Paşa yerine İngilizlere olan yakınlığı ile bilinen Kâmil Paşa getirilmiştir.

Abdülhamit, Mithat Paşa'nın İngilizlere yakın oğluna, "Almanya'ya karşı takip ettiğim fikirde ne kadar aldandığımı bugün itiraf ediyorum. Siyasetimi değiştirdim, bundan sonra artık İngilizleri takip edeceğim. Memleketin selametini İngilizlerle hareket etmekte görüyorum" demiştir.⁸⁹ Ancak bu politikayı izlemeye fırsat bulamamış 31 Mart ayaklanması sonunda tahtından olmuştur.

II. Abdülhamit Rumeli'nin elden çıkmaması için buradaki Müslüman nüfusu çoğaltmak için büyük bir gayret gösterdi. Berlin Kongresi'nin milliyetler prensibinden alınan dersle Balkanlar'a yönelik Müslüman iskanına büyük bir önem verilmiştir. Kafkaslardan gelen muhacirlerin büyük bir kısmı bu bölgeye nakledilmiştir. Yine daha sonra iskan kısmında görüleceği gibi Rumeli'den Anadolu'ya muhacir akışının da önüne bir takım engeller konulmuştur bu dönemde. Abdülhamit, "böl ve hakim ol" prensibini Avrupa Türkiyesinde en iyi şekilde uyguladığı halde, daima Trakya'nın sükun içinde bulunmasına çalıştı. Bütün çabasını, oradaki İslam nüfusunu çoğaltmaya yöneltti. Bir de, eskiden Bulgarlardan sade din bakımından ayrılan, ruhen Bulgar kalan Pomak unsurunu kazanmak için hiçbir gayreti esirgemedi. Abdülhamit zamanında bu ruh, Bulgar olmaktan çıktı, gitgide Türk'e yöneldi ve hatta Pomaklar nefret etmeye başladılar Bulgarlardan. Balkan Savaşı patlayınca, Bulgarlar ilk darbeyi Pomaklardan yediler. Bunlar Bulgar ördürmekle yetinmediler, Osmanlı ordusuna en iyi şekilde casusluk ettiler.⁹⁰

⁸⁸ Ortaylı, a.g.e., s.81

⁸⁹ Avcıoğlu, a.g.e., s.253

⁹⁰ Andonyan, a.g.e., s.83

II. Abdülhamit'in sonunu getiren de yine Makedonya'daki gelişmeler olmuştur. II. Meşrutiyet'i ortaya çıkartan ruh Makedonya'da doğup, gelişen bir hareketti. Devletin gözünden uzak olan, muhalifler için bir sürgün yeri olan Makedonya aynı zamanda Abdülhamit yönetiminin sonunu hazırlayan yer olmuştu. 31 Mart Ayaklanmasından sonra Abdülhamit, Balkan Savaşları'nın çıkışına kadar bu hareketin merkezi olan Selânik'te sürgün hayatı yaşamıştır.

Balkan Savaşı dolayısıyla Almanların Lorelei gemisiyle Selânik'ten İstanbul'a getirilirken, düşük sultan, kaptana kendisini niçin naklettiklerini sorar. Kaptan olayları anlatınca, Abdülhamit şaşakalır. "Hayret!" der, "Türkiye'de Rumlarla Bulgarlar arasındaki kını canlı tutacak bir devlet adamı kalmadı mı? Zor bir şey mi bu?"⁹¹

2. Jön Türklerin, İttihat ve Terakki'nin Balkanlar'daki Faaliyetleri

Osmanlı siyasal yaşamında Balkanlar'ın yeri her zaman önemli olmuştur. Bunun çok çeşitli sebepleri vardır. Bir kere Balkanlar pek çok ulusun ve kültürün kesişme noktası ve Avrupa'ya açılan kapı olarak siyasal etkileşimlere oldukça açıktı. Öte yandan Osmanlı Devletine muhalif kesim de Balkanlar'da yetişmekteydi. Bunda Balkanlar'ın sürgün yeri olmasının ve devletin denetiminden uzak olmasının payı büyüktür.

Jön Türklerin Balkanlar'daki faaliyetleri 1895-1896 yıllarına kadar uzanır. XIX .yüzyılın sonunda, çeşitli Jön Türk örgütleri, genellikle birbirlerinden haberdar, ancak birbirleriyle işbirliği yapmaksızın faaliyet göstermekteydiler.

1890'ların ikinci yarısında merkezi Edirne'de olmak üzere bir Jön Türk Komitesi kuruldu. Komite Manastır ve Selânik'teki Jön Türk hareketini destekleyen kişilerle işbirliği yaptı. Komitenin anahtar kişileri Talat Bey ve iki tescil subayı, Faik ve Mehmet Şeref idiler. Başlangıçta Komite çok faaldi, ancak çabaları Balkanlar'daki gelişmeler ve sürgündeki Jön Türklerin tutumları nedeniyle umut vermiyordu. Edirne'deki Komite, pek çok kez, Paris'teki Jön Türklerle işbirliği

⁹¹ Andonyan, a.g.e., s.98

teşebbüsünde bulundu, ancak Paris'teki Komite böyle bir işbirliğine ilgi göstermedi. Ayrıca, 1897 Yunan Savaşı ve Komitenin önde gelen üyelerinin Osmanlı Hükümetince tutuklanması örgüt üzerinde ciddi olumsuz etkiler oluşturdu. Komite yüzyılın dönümünde kapatıldı.

Balkanlar'daki Jön Türk örgütleri arasında ne tanınanı İbrahim Temo liderliğinde Balkan Teşkilatı'ydı. Bu örgüt 1896'da merkezi Rusçuk'ta olmak üzere kurulmuştu. Kırımzade Ali Rıza ve Köstenceli Mehmet Çelebi örgütün diğer önemli üyeleriydi. 1900'e gelindiğinde, Balkan Teşkilatı'nın faaliyetleri Bulgaristan'da Vidin, Varna, Filibe ve Şumnu'ya yayılmıştı. Sürgündeki Cemiyet'in yayınlarını propaganda amaçlı kullanmaktaydılar, ayrıca Hareket başlığı altında çıkarılan kendi yayınları da mevcuttu.

Balkan Teşkilatı'nın önemi ve popüleritesi Balkanlar'daki yerli halka hitap etmesinden ve yerel amaçlar uğruna çalışması gerçeğinden kaynaklanıyordu. Özellikle İbrahim Temo ve takipçileri Yunanlılar karşısında Ulahlara sağladıkları destek nedeniyle Romanyalıların sempatisini kazandılar. Hareket'te II. Abdülhamit'in saltanatı döneminde gerçekleşen toprak kaybı ve Balkanlar'da durumun kötüleşmesi üstünde durulmaktaydı. Ayrıca, İbrahim Temo Osmanlı vatandaşlığını bırakarak Romanya uyruğuna geçti, bu da Balkanlar'da yerli halk arasındaki popüleritesini artırdı.

Balkan Teşkilatı Balkanlar'daki diğer ihtilalci örgütlerle, özellikle IMRO'yla (Makedonya Dahili Devrimci Örgütü) işbirliği yaptı. Taraftarlarının çoğunluğunu bölgedeki öğretmenler ve bürokratlar oluşturmaktaydı. Meşveret, Mizan ve Osmanlı gibi bilinen Jön Türk yayınları Teşkilatın taraftarlarınca okunmaktaydı.

Balkanlar sürgündeki Jön Türklerin de ilgisini çekmiştir. Ahmed Rıza, Balkan Teşkilatı'nın önde gelen üyeleriyle düzenli olarak haberleşti. Ahmed Zeki'yle yazışmalarında, Ahmed Rıza, Balkanlar'daki örgütün IMRO liderlerini, "Makedonya'ya özerklik" düşüncesini terk etmeye, yerel yönetimde reform yapılması ve bölgenin şartlarının iyileştirilmesi için Jön Türklerle işbirliği yapmaya

ikna etmeye çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bundan dolayı da iki örgütün birlikte hareket etmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

1902'de Selânik'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin bir şubesinin açma girişimi oldu. Bulgar faaliyetlerinin artmasıyla, büyük devletlerin Bulgar hareketine verdiği varsayılan destek, Talat Bey ve arkadaşlarının tepki olarak yeniden Cemiyet'in bir şubesini açma girişimine geçmelerine yol açtı. Cemiyet'in bir şubesi olma isteklerini Paris'e Ahmed Rıza'ya yazdılar. Ancak Ahmed Rıza talepleriyle ilgilenmedi ve onlara Osmanlı toprakları üstünde bağımsız çalışmalarını tavsiye etti.

Genel olarak 1902-1906 yılları arasında Makedonya'da Jön Türk örgütlerinin ciddi bir faaliyeti yoktu. Talat Bey gibi Makedonya'nın mevcut şartlarından derin endişeler duyan kişiler vardı. Ancak bu kişiler Makedonya'daki gizli örgütlere üye olarak, faaliyetlerini genellikle Balkanlar'a ilişkin konuları, zayıf merkezi yönetimi ve Padişahın durumunu tartışarak üzerinde yoğunlaştırmaktaydılar.⁹²

Bir iç dinamik simgesi olarak asıl "İttihat ve Terakki" 1906'da Selânik'te 3. Ordu subaylarının girişimiyle kurulur. O zaman subaylarla bürokratların oluşturduğu kurucu grup kısa sürede büyür ve yayılır. Tarihin Abdülhamit istibdadının karşısına çıkardığı bu örgüt, Balkan Yarımadası'nda oluşmuştur. Osmanlıların Rumeli, Balkanlıların da Makedonya dedikleri bu bölgede vıgıl vıgıl milliyetler kaynaşmakta ve yarattıkları milliyetçi akımlar birbirleriyle çarpışmaktadır.⁹³

Muhalefetin merkezi olan Balkanlar'da devlete karşı Jön Türk hareketi güçleniyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli'de hızlanması, genel olarak, 1902'den sonra Makedonya'da çıkan kargaşalıklara ve onlara engel olmak için alınan önlemlere bağlanır. Fakat bu görüş, İbrahim Temo gibi kimselerin Balkanlar'da başlangıçtan beri giriştikleri faaliyetleri dikkate almamaktadır. Temo, iki yıl içinde Vidin, Lom, Tutrakan, Şumnu, Varna, Filibe ve Sofya'da birer şube

⁹² Tokay, a.g.e., s.142

⁹³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt III. İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.27-28

açmayı başarmıştı. Bu bakımdan cemiyetin haberleşmesi daha çok Balkanlar'daki bu şubelerle yapılıyordu.⁹⁴

İstanbul'da Abdülhamit'in rejiminden rahatsız olan muhalefet faaliyetlerini yoğun olarak Balkanlar'da sürdürüyordu. Bu harekete katılanlar Makedonya'da kaynayan kazanı görüyorlar, Osmanlı Devleti'ni bekleyen felaketi hissediyorlardı. Bunun için muhalefetin amacı da tüm ulusları Osmanlılık çatısı altında birleştirmektir. Ancak II. Abdülhamit'in özgürlükleri kısıtlayan rejimini Osmanlılık düşüncesini engelleyen bir tutum olarak görüyorlardı.

II. Abdülhamit 33 yılın süren istibdat rejiminde meşrutiyetin tekrar geriye gelmemesi için elinden gelen gayreti gösterdi. Devlet içinde kurduğu etkili jurnal sistemiyle muhalifleri etkisiz hale getirmeye çalıştı. Balkanlar kendine has bir takım özellikleriyle her zaman için rejim muhalifleri için uygun bir yer oldu.

II. Abdülhamit'in saltanatındaki büyük bir sosyal başarı, en uzak vilayetlerde bile orta ve daha üst seviyedeki okulların açılması ve böylece yerel burjuvazinin oğullarına da memurluk kariyerine geçme olanakları sağlanması olmuştu. Örneğin 1885'te İstanbul'daki Erkan-ı Harbiye Mektebini bitiren 17 kurmay subaydan üçü Balkan vilayetlerinden, altısı Anadolu'dan, ikisi Arap vilayetlerinden ve yalnızca üçü İstanbul'dandı. İstanbul Mekteb-i Tıbbiye-i'nin 1889'da gizli İttihad-ı Osmani komitesini kuran öğrencileri de impatorluğun çeşitli köşelerinden gelmekteydi.: İbrahim Temo Ohri'li bir Arnavut, Abdullah Cevdet bir Kürt, Mehmed Reşid Kafkasyalı bir Çerkez, Hüseyinzade Ali Bakulu, İshak Sukuti güneydoğu Anadolu idi. Kısa zamanda başka öğrenciler de komiteye katıldı: bir Arap olan Magmumi, Giritli Şefik, Mekke'li Sabri ve Selânikli Nâzım. Bu, "Jön Türk" adının ne derecede yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Çünkü bu adla belirtilen hiçbir öğrenci herhalde kendini etnik anlamda Türk görmüş değildir.

Bu genç adamların kesin amaçlarını bilmiyoruz. Biraz daha geç dönemde yazılan kaynaklar, bu kişilerin komitelerine "İttihad-ı Osmani" adını vermeleri,

⁹⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 7.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.142-143

askeri okullar dışında bağlantıya girdikleri ilk kişilerin önceki “Yeni Osmanlılar” grubunun üyeleri olmaları, ilk planda Avrupa’nın Ortadoğu’daki müdahale politikasına karşı bir hareketin ortaya çıkmakta olduğu tahminini yaptırıyor. Rejim yüzünden yabancı müdahalesine sebep olmuş görünen Abdülhamit tahttan indirilmeli ve yerine liberal bir şehzade tahta çıkarılmalıydı.

1896’dan itibaren sürekli daha fazla Jön Türk, Avrupa’ya iltica etmeye mecbur kaldı. bu tarihten önce de Paris’te Osmanlı entelektüellerinin küçük bir grubu yaşamaktaydı: Beyrutlu bir Suriyeli Hıristiyan olan Halil Ganem orada La Jeune Turquie gazetesini çıkarıyordu. Jön Türklerin lideri olan sonradan Avrupa’da tanınan Ahmet Rıza, 1895 sonunda Halil Ganem ile birlikte Meşveret gazetesini çıkarmaya başladı.⁹⁵

Paris ile birlikte Cenevre ve Kahire, Jön Türk faaliyetlerinin önemli merkezleriydi. Özellikle Balkan yarımadasında alt orta tabaka tarafından okunan Osmanlı gazetesi, 1897 yılından itibaren Cenevre’de çıkmaya başlamıştı. Esasen Jön Türk hareketi en geniş yayılmasını Balkanlar’da yaşadı. Harekete önyak olan İbrahim Temo, 1896’da Batı Avrupa’ya değil, Romanya’ya iltica etti. Burada Constante-Mecidiye’de bir Jön Türk komitesi kurdu Arnavut olduğundan, 1899 yılında Sofya’da çıkan Arnavut gazetesi Drita ile bağlantı kurmayı başardı. Jön Türk komiteleri, 20.yüzyıl başlarında Rusçuk, Şumnu, Filibe, Sofya, Kazanlık ve Vidin gibi bir dizi Bulgar ve İşkodra ve Tiran gibi Arnavut kentlerinde faaliyetlerini onun örgütlenme yeteneğine borçludur.

‘Osmanlı’nın seslendiği “halk” daha çok Rumeli’de oluşmuş bulunan, az çok okumuş ve hayat düzeyi az çok yüksek olan bir tür Osmanlı “orta tabaka”sıydı. Özellikle Bulgaristan’ın ve Makedonya’nın o zamanki iktisadi durumunu açıklayan kaynaklar İmparatorluğun diğer kısımlarının aksine burada hem kültürü Türk olan ve hem de bir tür iktisadi gelişme sonucunda belini doğrultabilmiş bir orta sınıfın olduğundan söz ediyor. Bu durum gerçekten öyleydiyse ve Bulgaristan Türk ahalisinin iktisaden gelişmesi İmparatorluğun diğer kısımlarına oranla milliyet duygusunun bunlar arasında daha erken oluşmasına neden olmuştuysa o zaman, bu

⁹⁵ Adanır, a.g.e., s.256

gelişme, son zamanlarda milliyetçilik üzerine yapılan bazı teorik araştırmaların doğrultusunu göstermektedir.⁹⁶

Yeni cemiyet, özellikle 3.Ordu'nun genç subayları arasından birçok üye kazanmaya başardı. Bu subaylar küçük takip birliklerinin komuta subaylarıydı. Makedon çetelerle yaptıkları sayısız çatışmalarda, bir yandan karşıtlarının milliyetçi idealizmine saygı göstermeyi öğrendiler, diğer yandan kendi çabalarının amaçsızlığının bilincine vardılar: Çünkü isyancı gruplara karşı mücadelede ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, esir aldıkları çete reisleri genelde ya padişahın bir genel affıyla veya bir büyük gücün müdahalesiyle kısa zamanda serbest bırakılıyordu. Birbirlerinden bağımsız, hatta kısmen birbirlerine rakip Jön Türk grupları, 1907 yılında hareketin birliğinin sağlamayı denediler. Buna koşturarak örgüt yayıldı. Makedonya'da Manastır yeni bir faaliyet merkezi konumuna geldi. Manastır vilayetindeki Arnavut milli komiteleri, Jön Türklerle işbirliğine ilgi gösterdiler. Bazı subaylar (aralarında Mustafa Kemal de vardı) tarafından Şam'da 1906 sonbaharında kurulup Kudüs ve Yafa'da bürosu olan Vatan ve Hürriyet adlı cemiyet de 1907 yılında Selânik'teki Jön Türk komitesiyle bağlantıya geçti. Nihayet Eylül 1907'de Parisli Ahmet Rıza grubuyla Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selânik'te birleştiler. Yeni cemiyet, İttihat ve Terakki adını aldı. Bu birleşmeyi kaydeden belgeye göre İttihat ve Terakki'nin aynı hakka sahip bir idari merkezi (Selânik ve Paris) olmalıydı. Biri iç (Selânik), diğeri dış (Paris) meseleler için yetkili olmalıydı. Diğer yandan ortak amaç 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe konulmasını sağlamaktı.⁹⁷

1908 yılı başında, Jön Türklerin Manastır Şubesi, çoğunluğunu İstanbul'daki Harbiye mezunlarının oluşturduğu orta rütbeli subaylar arasındaki desteğinin hızla arttırıyordu. Aynı derecede olmamakla birlikte, Cemiyet, Manastır'daki sivil memurlara, bölge işadamlarına ve toprak sahiplerine de hitap etmekteydi. Cemiyet mensupları, Makedonya vilayetleri'ne dış müdahalede bulunulmasına karşıydılar ve tek çözümün merkezi yönetimin ıslah edilmesi olduğuna inanıyorlardı. Bu ise ancak 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konmasıyla mümkün olabilirdi.

⁹⁶ Mardin, a.g.e., s.145

⁹⁷ Adanır, a.g.e., s.259-260

Hareketin Üçüncü Orduda yayılması kolaydı, çünkü Üçüncü Ordu bir dönüşüm yaşamaktaydı ve mektepli genç subaylarla daha yaşlı subaylar arasında karşılıklı bir küskünlük vardı. Yaşlı subaylar, Almanya'da eğitim görmüş ya da Alman hocalardan eğitim almış genç subaylarla çalışmaktan hoşlanmamaktaydılar. Aynı zamanda geleneksel eğitim sistemine ve Saray kliğine bağlı memurların yerini, Batılı eğitim görmüş ve yeni fikirlere açık yeni eğitim sisteminde yetişmiş memurlar almaktaydı.

Genç subaylar, bir yandan yaşlı komutanların yeteneksizliğini, öte yandan da Avrupalıların bitmek bilmeyen taleplerini, Avrupa'nın Hıristiyanları kayırmasını ve Sultan'ın Balkanlar'daki gelişmeler karşısındaki zayıflığını gözlemlemekteydiler. Dolayısıyla, hareket başlangıcından itibaren milliyetçi ve İslamcı bir bakış açısı taşımıştır. Ancak, farklı sınıflardan Müslümanlar birleştiren ve Makedonya vilayetleri'nde hareketin gelişmesine yardımcı olan etmen, din ögesi idi.

1908'e gelindiğinde, çoğu mektepli subay Jön Türklerin fikirlerine sempatiyle bakıyordu. Bu durum, Jön Türk hareketinin ordunun farklı birimlerinde yayılmasını kolaylaştırdı. Hareket özellikle Topçu ve Avcı taburlarında yayıldı. Topçu Sınıfı Komutanı Şükrü Paşa, Topçu Sınıfında hareketin yayılmasına ilişkin hiçbir bilgi vermemiştir, bu nedenle hükümetin Cemiyet mensuplarını tutuklamaları ya da bu birimlerde Cemiyet mensuplarının ve sempatizanlarının artışı önlemeleri zor olmuştur.

Arnavut hareketinin önde gelen mensuplarına göre, mevcut şartların iyileştirilmesi, ancak Arnavut ve Jön Türk Cemiyetleri'nin ortak faaliyet göstermesiyle mümkün olabilirdi. "Osmanlı Avrupası" Müslümanlarının bıkkınlığı, Padişahın hükümdarlığı altında daha iyi şartlara kavuşmak için baskı kurmak üzere onları birleştirmiştir. Bazı yüksek rütbeli Arnavut memurlar Jön Türk hareketini özellikle desteklemişler ve liberal anayasanın kendilerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumlarını garanti altına alacağını ümit etmişlerdir.

Cemiyet Selânik'te siviller arasında, orduda olduğundan çok daha yaygındı. Bilhassa Hukuk Fakültesi öğrencileri arasında pek çok üyesi vardı. Bu durum ise,

esas olarak, Selânik'teki Cemiyet'in önde gelen üyelerinin bu okulda ders veriyor olmalarına bağlıydı.⁹⁸

Balkanlar'daki Osmanlı ordusunda ihtilalci propaganda yürütülüyor, ayaklanma fikri subaylardan başlayıp en alt kademelere kadar yayılıyordu. Abdülhamit rejiminin en büyük kurbanlarından biri de askerdi. Maaşı ödenmez, elbise ayakkabı verilmez, karnı doyurulmazdı. Silah altında uzun yıllar, hemen hemen bir ömür geçirirdi. Hareketin başında bulunan Jön Türkler önce bu hoşnutsuz askeri ele geçirdiler. Subaylar sultanın memleketi sattığına inandırdılar askeri. Bunu ispat etmek gayet de kolaydı zaten. Deliller, bölgenin bir ucundan öbürüne, herkesin gözü önündeydi. Osmanlı hükümetinin bütün dairelerinin başında birer Avrupalı vardı. Genel müfettiş, vali, sivil-asker memurlar, adli görevliler onların kontrolü altındaydı. Polis de Avrupalı yöneticilerin elindeydi. Türk egemenliğinden ne kalıyordu geriye? Jön Türkleri isyana sevk eden, bu yabancı kontrolün haysiyet kırıcı varlığıydı. Memleket gerçekten satılıyordu. Olup bitenler onların milliyetçi ruhunu derinden yaralıyordu. Bunun asıl acısını kendi içlerinde duydukları için kolaylıkla tüm orduya da aşılatabildiler. Dert yalnız Balkanlar'dan gelmiyordu. Trablusgarp da tehlikede idi; Recep Paşa, bizzat Abdülhamit'in emriyle her an vazgeçebilirdi İtalyanlara karşı direnmekten. Uvae Mitroviça demiryolu hattı Avusturya'nın egemenliğini Kosova'nın merkezine kadar yayabilirdi; Novi Pazar da elden gidebilirdi. Öte yandan, Almanlar Anadolu'da adım adım yerleşmekteydiler. Bağdat hattı boyunca uzana nüfuz bölgelerini genişletiyorlardı. Bu nüfuz, zamanla egemenliğe dönüşebilirdi. Sonra, tam o sırada büyük devletler Girit'ten askerlerini çekmişlerdi ve ada, artık engelle karşılaşmadan Yunanistan'la birleşebilecekti. Sisam (Samos) için de aynı tehlike vardı. Sofulis ve emri altındaki çete, besbelli, Yunanistan'ın kışkırtmasıyla hareket ediyordu.

Olay sadece bir özgürlük hareketi değil, özellikle milliyetçi ve yurtsever bir hareketti. Rumeli'deki ayaklanmanın gayesi Abdülhamit istibdatına son vermek değil, yabancıların memlekette gittikçe kökleşen egemenliğine gem vurmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumaktı. İhtilali asker yaptı; harekete katılan bütün askerler Makedonya'daki Üçüncü Ordu'ya mensuptular –yabancı

⁹⁸ Tokay, a.g.e., s.164

müdahalesini ve gelecek tehlikeyi en çok hisseden orduya- Yabancı vesayetine terk edilen üç eyalet adım adım çıkıyordu Osmanlı egemenliğinden. Reval'de alınan kararlar er geç sultana kabul ettirilecekti. Ordu ne tarafta dönse karşısında yabancı buluyordu.⁹⁹ Genelkurmayın üst kademelerinde Alman subayları, sultanın çevresinde İtalyan yaverler, devletin bütün daireleri başında her milletten memurlar vardı. Hepsi de bol maaş alıyordu, bağımsızdı; sultanın tebaasından esirgenen imtiyazlara sahipti; ama bilhassa Makedonya'da subaylar, sayıları gittikçe artan yabancıları buluyorlardı karşılarında: Rus ve Avusturyalı “siyasi komiser”ler, İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan “mali müşavir”ler, bunlardan her birinin sekreterleri ve tercümanları, “polis ve komutanları” ve “eğitimci subaylar”, velhasıl üç eyalette hükümete ve tüm devlet dairelerine bakan bir Avrupalı memur kalabalığı. Balkanlar'ın en ufak şehirlerinde bile Avusturyalı, Rus, Fransız, İtalyan ve İngiliz subaylar karargah kurmuşlardı. Bir Alman binbaşısı yönetiyordu Selânik Polis Okulu'nu otoriteleri sınırlı da olsa, Osmanlı subaylarına emir verme hakkına sahiptiler. Sonra, yabancılar, can sıkıcı tanıklardı: Osmanlı ordusunun ıstırapları ve yürekler acısı iç durumu yabancıların gözleri önüne seriliyor, bu da ordu mensuplarının haysiyetine dokunuyordu. Jön Türklerin ateşli yurtseverliği onulmaz yaralar alıyordu. İçte müstebit olan Abdülhamit mutlakiyetinin dışa karşı zayıf ve çekingen olduğu, eğer hizaya getirilmezse kısa sürede tüm imparatorluğu parça parça yabancılara peşkeş çekeceği öne sürülüyordu.¹⁰⁰

Reval görüşmeleri, Makedonya konusunda İngiliz Rus işbirliğinin ve müdahalesinin başlangıcı olarak yorumlandı. Heyecanlı ve tedirgin bir hava esmeye başlamıştı; Temmuz isyanını başlatan Niyazi Bey'in, Reval görüşmelerinden sonra üç gece gözüne uyku girmediği söylenir. Şu halde, Reval görüşmelerini, hükümeti devirmeyi ve Büyük Devletler'den önce davranıp Balkanlar'da bir ıslahat hareketine girişmeyi gerekli kılan nedenlerden biri olarak gösterebiliriz. Bu olay, Abdülhamit'in gittikçe artan baskısına zaten karşı olan meşrutiyet taraftarlarını bir an önce harekete geçmeye zorluyordu. Üçüncü Ordu birlikleri ve halk arasında artan huzursuzluk gibi çok ciddi boyutlara ulaştı. Cemiyet'in Balkanlar'da hızla yayılmasını bu son gelişmeler sağlamıştır.

⁹⁹ Andonyan, a.g.e., s.158

¹⁰⁰ Andonyan, a.g.e., s.159

Avrupa’da ise Reval görüşmeleri, devrimi başlatan olay olarak yorumlandı. Bunun nedeni, Avrupa’da, hatta Makedonya’da, çok az kimsenin İmparatorluk içindeki gizli cemiyetlerin faaliyetlerinden haberi olmasıydı. Çoğunluk, isyanlarla Reval görüşmelerinin tarihlerinin çok yakın olmasından ve birincinin ikinciyi izlemesinden, görüşmelerin isyanlara yol açtığı sonucunu çıkarmıştı. Oysa, neredeyse “tarihsel bir gerçek” niteliği kazanan bu yorum, isyanların biricik nedenini açıklamaktan çok uzaktı.¹⁰¹

Osmanlı Türkleri –özellikle Ordu- Abdülhamit rejimine karşı kabaran Balkanlı muhalefet sistemine, bu ortamın yarattığı kurumların örneğinde “teşkilatlanarak” katılmışlardır. Onlar da “Niyazi’ler Enver’ler” olarak, Makedonyalılar gibi “Çeteye çıkmışlardır”. Ve Balkanlaşma sürecine belirtildiği gibi en son ve ucundan katılmışlardır. Enver Paşa’nın durumu, bunu tüm açıklığı ile kanıtlar. Örgütlenme Balkanlıdır. Yemin Balkanlıdır. Yemin töreni Meşrutiyet ilan edildikten sonra bile aynıdır ve Tanin gazetesi başyazarı da Balkanlar’ın ihtilalci koşullarına göre and içmiştir. İttihat ve Terakki her zaman bir “komite” İttihatçılar da komiteci olarak kabul edilmişlerdir.¹⁰² Balkanlar’da örgütlenen muhalif ordu mensupları uzun yıllar boyunca buradaki çetelerle savaşmışlardır. Bu savaşlar sırasında çetelerin sahip oldukları ideolojiler hakkında da fikir sahibi oldular. II.Abdülhamit hükümeti de bunları ya Bulgar, Rum, Sırp ulusçu çeteleri ya da sadece eşkıya çeteleri saydığından, bir yandan kontrol komisyonu duruma gözcülük ederken, öte yandan Türk subayları dağlarda bu çetelerle savaşmaya gönderilmişti. Bu subayların bazıları, bunlarla uğraşırken yavaş yavaş bunların hepsinin eşkıya olmadıklarını, hepsinin Bulgar, Rum ya da Sırp ulusçusu olmadığını, davası olan bir gizli örgüt bulunduğunu, savaş yöntemlerinin de kendilerini kurmaylık eğitimde öğrendikleri gerilla savaşçılığı olduğunu sezmeye başladılar. Daha sonra, bunların Hıristiyanlık, Bulgarlık ya da Sırpılık savaşçıları değil, bütün dinleri ve halkları eşit sayan ulusçuluk –üstü laik ve halkçı bir ideoloji güden devrimciler olduğunu anladılar. Onlar belki bilmiyorlardı, fakat bunların ideolojileri Rus Pan-Slavizmine karşıt olan halkçılık (Narodniklik) akımından geliyordu. Bunların modeli karşısında, genç subayların da yavaş yavaş gerilla komitecileri durumuna gelmekte

¹⁰¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 4.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995, s.17

¹⁰² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler-Cilt 1*, s.550

olduğunu II. Abdülhamit yönetimi öğrenememişti.¹⁰³ Bu yüzden Tunaya, “Sultan Hamit’i deviren hareket, özü bakımından yerlidir, üslubu bakımından Balkanlıdır, kılıfı ise Osmanlıdır” demektedir.

3. II. Meşrutiyet Sonrası Balkanlar’daki Gelişmeler

a- Meşrutiyet’in İlanını Gerektiren Gelişmeler

Manastır garnizonundaki bazı subayların, isyanı başlatma zamanının geldiği kararını vermelerine haziran ayı içinde gelişen bir dizi olay yol açmıştır. Bütün şubelerin işbirliğiyle gerçekleşecek büyük bir Jön Türk İhtilali hep gündemdeydi, ancak ihtilal daha sonraki bir dönem için planlanmıştı. Sonunda ihtilal, kendiliğinden Manastır’da, bir ayaklanma şeklinde başladı ve diğer Makedonya vilayetlerine ve Edirne’deki İkinci Orduya yayılması uzun zaman almadı.

İhtilal Manastır’daki bir avuç Jön Türk subayın Müslüman nüfusu ve ordunun geri kalan kısmını ayaklanmaya katılmaya razı etme ustalığını göstermesi sonucu gerçekleşmiştir. Ayrıca, Kosova’daki Cemiyet’in şubesi, Arnavutların Firzovik’teki toplantısını çok iyi yönlendirmiş ve en azından 10.000 Arnavut’u, harekete katılmaya ikna etmişti. Sonunda Abdülhamit’in, Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe koymaktan başka seçeneği kalmadı. Sürgündeki ve Selânik’teki Jön Türk Cemiyetleri ise ihtilale yalnız manevi destek vermekle kaldılar.

İhtilalin başarıya ulaşmasını sağlayan iki etken vardı. Bunlardan ilki, çoğunluğunu Arnavutların oluşturduğu Müslümanların, ikincisi de Anadolu redifleri’nin desteğidir. Bu ikisi olmasaydı, Temmuz İhtilali, Osmanlı tarihinde Erzurum isyanı gibi, başarısızlıkla sonuçlanan bir isyan olarak kalacaktı.¹⁰⁴

Resne’de bir müfreze’nin komutanı ve Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin önde gelen üyelerinden Niyazi Bey, 3 Temmuz’da (19 Hazirana 1324) Ayaklanmanın başlaması için ilk işareti verdi. Niyazi Bey, aralarında Resne

¹⁰³ Berkes, a.g.e., s.391-392

¹⁰⁴ Tokay, a.g.e., s.169

kaymakamı memuru Tahsin olmak üzere, bir bölüm sivil ve askerî eşliğinde, Manastır'ın arkasındaki dağlara çekildi. Manastır garnizonunun diğer üyeleri Niyazi Beyi takip ettiler. Bu grup içinde Albay Enver Bey ve Erkan-ı Harb ve Manastır Cemiyeti üyesi Selahaddin ve Hasan Beyler de bulunmaktaydı.

Üsküp'teki Alay komutanı Şemsi Paşa, hareketi bastırmakla görevlendirildi, ancak iki tabur ve bazı Arnavut reislerin eşliğinde Manastır'a varır varmaz üç subay tarafından öldürüldü. Bundan sonra ayaklanma büyük bir hızla yayıldı.

Niyazi Bey kısa zamanda, Selahaddin ve Hasan'ın yardımlarıyla, Ohri'de Ayaklanmanın karargahını kurdu. Bir yandan isyancıların sayısı artar ve silahlı faaliyetler sürerken öte yandan Kanun-i Esasi'yi ilan etmesi için Padişaha baskı yapma konusunda halkın desteği sağlanmaya çalışıldı. Ohri'in Müslüman halkı Ayaklanmayı bütünüyle destekledi ve Niyazi Bey köyleri dolaştığında, halkın fazla tereddüt göstermediğini gördü. Niyazi Bey ayrıca Arnavut hareketinin liderlerine işbirliği önerisinde bulundu ve onların bu mücadeleye desteğini sağladı.

Enver Bey Ayaklanmayı Manastır'ın kazalarından Tikveş çevresinde yaydı. Makedonya'daki durumu açıkladı ve İstanbul'daki merkezi yönetimi ıslah etmeleri gerektiğini anlattı. Enver Bey köylüleri harekete geçirmekte başarılı olmuş ve askerlik hizmetini yapmış köylülerden bir milis oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca, on beş yaşın üstündeki gençleri harekete kaydetmeye çalışmıştır.

Ayaklanma diğer vilayetler'e de sıçramakta gecikmedi. Drama'da, Erkan-ı Harbiye Mektebi mezunu genç bir subay olan Ruşen Beyin komutasında ve 100 asker ve 20 kadın subayın eşliğinde ilerliyordu. Bölgedeki Türk beyleri ve ileri gelenleri, durumu memnuniyetle karşıladılar. Grup Drama'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra Drama garnizonunu, kasabayı ve yönetimi ele geçirdi ve Drama halkı 23 Temmuz'da Kanun-i Esasi'nin ilanına katıldı.¹⁰⁵

22 Temmuz'da Ferid Paşanın yerine Said Paşa tayin edildi. Sultan, yeni Sadrazamın tavsiyelerine uyarak ve Makedonya genel müfettişi Hilmi Paşa'nın,

¹⁰⁵ Tokay, a.g.e., s.171

hareketi, bastırılmayacak derecede güçlü gösteren bir telgrafi üzerine 24 Temmuz'da Meşrutiyet ilan edildi. Yine Said Paşa'nın kabinedeki baskısına bağlı olarak, ertesi gün, genel af ilan edildi. Sultan Abdülhamit Hatıratında, ordunun bölündüğünü ve orduda kötü unsurlar ağır bastığı için, taleplerini kabul etmekten başka seçeneği olmadığını yazmıştır.

b- Meşrutiyet'in İlanın Balkan Uluslarına Etkisi

O gün Selânik'te de çığlına varan bayram gösterileri, tüm kenti kaplamıştır. Her köşe başında, her kahvede "hatipler" vardır. Türkçe, İspanyolca, Fransızca ve Rumca söylevler vermektedirler. Polis memurları, hiçbir şeye karışmayan dinleyiciler arasındadırlar. Meşrutiyet'in ilanı Balkanlar'ı panayır yerine çevirmiştir. Bu geçici iyimserlik havası içinde İttihat ve Terakki 'Osmanlılık' düşüncesinin hayata geçeceğinden emindir. Kimi çeteler dağlardan inmekte, silahlarını teslim ederek, 'hürriyet'in coşkusuna kapılmaktadır.

Çünkü halk, kimin kimi öldürdüğü belirsiz bu sonu gelmeyen kanlı kavgadan bıkmış, usanmıştır. Şimdi Selânik, Manastır, Üsküp, her yerde, kentte ve köyde Bulgar, Sırp, Rum, Arnavut, Türk her cins ve her milletten insanlar birbirleriyle kucaklaşıyor; Sırp, Bulgar, Rum çeteleri hürriyet marşlarıyla dağlardan iniyorlardı. "Meşrutiyet", daha dün birbirini boğazlayan insanları, bir inanılmaz tılsım gibi kaynaştırıvermişti. O günlerde bir de genel af yasası çıkarılmış, eski yapılmışların üzerine bir sünger çekilmişti. "Adalet, müsavat, uhuvvet" türküsü gibi herkesin dilindeydi. Hocalarla papazlar, hahamlar kolkola resimler çektiriyorlardı.¹⁰⁶

Ancak Meşrutiyet'in yarattığı bu mutlu atmosferin altında, yerel unsurlar içinde ve uluslararası alanda, bazı huzursuzluklar da yaşanmaktaydı. Bulgarlar genel olarak gelişmelerden memnundular ve bu gelişmelerin sorunlarına çözüm getireceğinden umutluydular. Ancak Bulgar Hükümeti, Padişahın bu ani kararının, reform planlarını alt üst etmesinden korkuyordu. Bulgarlar bir yandan da, Meşrutiyet'in doğru uygulandığı takdirde, Bulgar unsurların siyasi ve maddi olarak gelişmesine olanak vereceğini ve bunun Osmanlı İmparatorluğu ile savaş tehlikesini

¹⁰⁶ Artuç, a.g.e., s.49

büyük ölçüde azaltacağını düşünüyorlardı. Öte yandan da Bulgaristan'ın Makedonya'daki emellerinden vazgeçmek zorunda kalmasından korkuyorlardı. Genel olarak, Bulgarlar yeni rejimi ne içtenlikle desteklemişler, ne de rejime açıkça karşı çıkmışlardı. Bulgar yetkililer, ayrıca Jön Türklerle Sandanski arasındaki işbirliğini izlemişler, bazı ödünler elde edilip edilemeyeceğini ya da Prenslikte kamuoyunun tatmin edecek şekilde bir idari özerklik sağlama şansı olup olmadığını görmek istemişlerdir.

Sırlar ise pek çok bakımdan kuşku içindeydiler. Öncelikle, "Eski Sırbistan"ın bazı bölgelerini kaybetmekten korkuyorlardı ve bu bölgenin Sırbistan'la birleşmesinin artık, hiçbir zaman olmadığı kadar uzak bir ihtimal niteliğine büründüğünün farkındaydılar. Ayrıca, Sırplastırılmış köylülerin eski dinlerine dönemlerinden de endişe ediyorlardı.¹⁰⁷

Yunanistan'da bir heyecan havası vardı. Ancak, Yunanlıların ve Patrikhane'nin, Jön Türkler konusunda bazı şüpheleri bulunuyordu. Arnavutlar ve diğer Müslümanlar ise durumdan tamamiyle memnundular ve kutlamalar içtenlik katılmaktaydılar.

Jön Türkler ulusal sorun hakkındaki konumlarını, daha 1908 Ağustosunda açıklamışlardı: anayasa halk egemenliğine dayanmalıydı; eyaletlere geniş bir özerklik verilmeliydi; okullarda temel öğretim, çocukların anadillerinde yapılmalıydı; askerlik hizmeti, din farklarına bakılmaksızın herkes için zorunlu olmalıydı; hatta bir tarımsal reform bile öngörülmüştü. İşte Jön Türkler 1908 Temmuzundaki meşrutiyet rejiminin daha ilk günlerinde, Makedonya'nın çeşitli siyasal partileriyle bu platform üzerinden bir dizi görüşmeye girmişlerdir.¹⁰⁸ Meşrutiyet'in getirdiği bu özgürlük havası içerisinde, İttihat ve Terakki 'Osmanlılık' düşüncesini hayata geçirmek için yoğun çaba sarfetti. 3 Temmuz 1910'da çıkardığı Kiliseler Yasasıyla "itilafli kilise, mektep ve mukaddes yerlerde hangi unsur çoğunlukta ise orası ona aittir" esasını kabul edince, Balkan Hıristiyan ulusları arasındaki husumetler ortadan kalktı. 1910 yılında çıkarılan "Kiliseler

¹⁰⁷ Tokay, a.g.e., s.174

¹⁰⁸ Adanır, a.g.m., s.63

Kanunu” böylelikle Bulgar-Yunan ittifakının önünü açmış oldu. Öte yandan meclis açıldığında İttihat ve Terakki tarafından meclise giren Balkan ulusları mebuslarının birçoğunun çeşitli gerekçelerle çok geçmeden muhalefet tarafına geçtiği görüldü.

c- Meşrutiyet’e Büyük Devletlerin Tepkisi

İttihat ve Terakki üyelerinin büyük çoğunluğu, başlangıçta İngiliz dostluğuna ümit bağlamışlardı. İnönü, hatıralarında, “Meşrutiyet ilan edildiği zaman sempatimiz daha çok Fransa ve İngiltere’ye karşı idi. Almanya’ya gelince, biz bu Almanya’yı ilk zamanlar istibdadın yardımcısı olarak görüyorduk” demektedir. İttihat ve Terakki’nin Arnavutluk, Manastır, Drag ve Kosova’daki liderlerinin çoğu koyu İngiliz taraftarı ve Alman aleyhtarıdır. Hatta Basri Bey’in yazdığına göre, buralarda gizli komiteye giriş yemini “Mithat Paşa Anayasasını getirmek ve Türkiye’yi Almanya’nın pençesinden kurtarmak” biçimindedir. Nitekim Meşrutiyet’in ilanı ile Alman taraftarı Ferit Paşa gitmiş, İttihat ve Terakki perde arkasında, kalarak, Abdülhamit’in kariyerini İngilizlere bağlamakla ün kazanmış veziri Kâmil Paşa, Sadarete gelmiştir.

Edward VII. Kâmil Paşa’nın tayininden dolayı Sultan’ı telgrafla kutlamıştır. Bununla birlikte, Abdülhamit zamanında Kara Ordusu’nun eğitimi ile görevlendirilen Almanların, Türkiye’deki gücü de küçümsenmemelidir. Mesela Meşrutiyet yıllarının kudretlü kişisi Mahmut Şevket Paşa, Almanlara yakınlığı ile tanınmaktadır. 1908 Hareketi’nden sonra Berlin Ataşemiliteri olan inkılabın yıldızı Enver (Paşa), Alman davasına kazanılacaktır. Selânik tüccar ve mason çevrelerinin önemli bir kısmı da, ekonomik ilişkileri dolayısıyla, daha çok Almanya ve Avusturya’ya eğilim göstermektedir. Fakat başlangıçta İngiliz dostluğu ağır basmaktadır. Sir Edward Grey –İngiltere, Türkiye’nin parçalanmasını çoktan kararlaştırmış da olsa- İstanbul’daki sefirine “Jön Türkler’i teşvik için elinizden geleni yapınız ve dilekler ileri sürerek onlara güçlük çıkarmaktan çekininiz” tavsiyesinde bulunacaktır.¹⁰⁹

1908 Hareketi, Londra’da bir ölçüde hoşnutlukla karşılanmıştır. Frenklerin deyimiyle, “Jön Türkler”, zorba Abdülhamit’in dostu Almanya’dan çok “özgürlüğün

¹⁰⁹ Avcıoğlu, a.g.e., s.253-254

beşiği” İngiltere’ye yakınlık duymuşlardır. Gerçi İngiliz basınının, haçlı savaşı anlayışıyla Türklere karşı ısrarlı yayın yapması, Makedonya’nın Bulgarlara verilmesi için İngilizlerin her türlü çareye başvurmaktan çekinmeyişleri, dün Ermenileri, bugün Bulgarları ve Sırları kışkırtmaları, Jön Türk yayın organlarında bazen eleştirilmiştir, ama yine de İngiltere’nin dostluğuna büyük umutlar bağlanmıştır. Nitekim yeni İngiltere Büyükelçisi Sir Gerard Lowther İstanbul’a vardığında çılgınca sayılabilecek sevinç ve sevgi gösterileriyle karşılanmış, elçiliğe kadar arabasını, atlar yerine halk çekmiştir! İngilizleri hoşnut etme düşüncesiyle, Sadrazamlığa, İngiliz belgelerinde “Çılgınlık derecesinde İngiliz yanlısıdır” diye yazılan ihtiyar Kâmil Paşa getirilmiştir. Gazeteci Ali Kemal, bu mutlu olayı “Gerdune-i sadaret (Sadrazam arabası) ile birlikte, İngiliz dostluğu Bâb-ı-âlf’ye girmiştir” diye kamuoyuna duyurmuştur. İngiltere Kralı Yedinci Edward, Kâmil Paşa’nın sadrazamlığı üzerine, Abdülhamit’i bu davranışından ötürü kutlamak gibi, milletlerarası geleneklere aykırı bir davranışta bulunmuştur.

Demek ki, Meşrutiyet’in ilk günlerinde İngiltere ile bir balayı görüntüsü vardır. Bu görüntüyü, “Artık Türkiye’de Batı tipi bir yönetim ve meşrutiyet kurulmuştur. Herkes eşittir. O halde kapitülasyonlara hemen son verilmelidir. Makedonya ve Ermeni reformu gibi büyük devletlerin iç işlerimize müdahalelerine dayanak yapılan Berlin Antlaşması’nın 23. ve 61. Maddeleri kaldırılmalıdır” biçimindeki taleplerimizi İngiltere’nin geçiştirmesi dahi bozmamıştır. Fakat İttihat ve Terakki’yi ordu desteğinden koparıp güçsüz bırakmak isteyen Kâmil Paşa’yı İttihatçıların devirmesi üzerine, İngiltere yeniden düşmanca bir tutum takınmaya başlamıştır. İngiltere Büyükelçiliği, İttihat ve Terakki muhaliflerinin karargahı olmuş ve 31 Mart irtica olayı, bu muhaliflerce tezgahlanmıştır. İttihatçılar, İngiltere Büyükelçiliğini ve özellikle Baştercüman Fitzmaurice’i 31 Mart’ı cesaretlendirmek ve İttihatçılara karşı çeşitli hükümet darbesi girişimlerine kalkışmakla suçlamışlardır.

Balayı günlerinde, 11 Ağustos 1908’de İngiltere Dışişleri Bakanı İstanbul’daki Büyükelçiye şu direktifi vermiştir:“Rusya’ya, Türkiye’yi kendisine karşı bir set gibi kullanmayı içeren eski politikamıza döndüğümüz duygusunu vermemeye dikkat etmeliyiz ve imkan ölçüsünde Rusya ile birlikte çalışmakta istekli olduğumuzu göstermekte devam etmeliyiz.” Demek ki, İngiltere, Osmanlı Devleti’ni

Rusya'ya karşı bir tampon devlet olarak kullanma biçimindeki eski politikasına dönmek niyetinde değildir. Artan Alman tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'ni bırakıp Rusya'nın dostluğunu seçmiştir. Bu dostluğun bedelini Türkiye'nin sırtından ödemeye hazırdır. İngiltere'nin tutumu bu olunca, milliyetçi İttihat ve Terakki iktidarı ile çatışması kaçınılmazdır. Almanya, bu çatışmadan İttihatçıları kendi safına çekmek için kolayca yararlanacaktır.¹¹⁰

İngiltere'nin çekimsiz davranmasının bir diğer nedeni de, Meşrutiyet rejiminin İngiliz sömürgeci altındaki bölgelerde de hareketlere yol açma endişesiydi. Oysa Meşrutiyet rejimin ilan ettiren İttihat ve Terakki ilk günlerde Batı'nın bu rejimi kucaklayacağı düşüncesindeydi.

Bunlar II.Abdülhamit rejiminin Avrupa'da hücumlara uğramasının, o rejimin çağdaş Batı doğrultusunun tersine gitmesinden ileri geldiğini sanıyorlardı. Bu yönetim kaldırılınca Avrupa devletlerinin, özellikle Fransa ve İngiltere'nin, Tanzimat döneminde olduğu gibi, yeni meşrutiyet devletini destekleyeceklerini, ona yeniden para yardımı yaparak onu tutunduracaklarını umuyorlardı. 1908'in arkasından kısa bir süre içinde görülenler, bu devletlerin artık böyle bir koruyuculuk siyaseti gütmediklerini açıklamaya başladı. Üstelik bu devletler, özellikle yatırımları en çok olan Fransa, imparatorluğun ekonomik açıdan yıkılmasını daha da hızlandıracak isteklerde bulunuyordu. Tek umut, Rusya-İngiltere-Fransa çıkar cephesine karşı gözükken ve şimdi birinci sınıf bir Avrupa gücü durumuna gelen Almanya'nın desteğine bağlı kalıyordu.¹¹¹ Oysa Alman Hükümeti ilk dönemlerde Meşrutiyetin ilanından memnun değildi. Jön Türklerin İngiltere'yle işbirliği eğilimli olduklarına ilişkin yaygın bir inanç mevcuttu.

Öte yandan Avusturyalılar, İhtilalin ordu tarafından gerçekleştirilmiş olmasından duydukları endişeyi dile getirmekten çekinmediler: Jön Türk subayları dışarıdan ılımlı görünmelerine rağmen, yeni rejim Balkan topraklarında ilave sorunlara yol açabilirdi. Jön Türk ihtilali üstüne raporunda Giesl, ordunun parçalandığını ve politize olduğunu yazmıştır. Gies'e göre genç ve yaşlı subaylar

¹¹⁰ Avcıoğlu, Milli Kurtuluş, s.52-54

¹¹¹ Berkes, a.g.e., s.410

arasında hiçbir ilişki yoktu ve ordunun kontrolü Jön Türk hareketi içinde faaliyet göstermiş tecrübesiz subayların ellerindeydi. Giesl'e göre, ihtilalin kazananı küçük bir grup subaydı ve ordunun geri kalan kısmında geleceğe ilişkin endişeler artırıyordu. Aynı zamanda, Avusturyalılar, Balkanlar'a ilişkin olarak Meşrutî hükümetin eski rejimden daha farklı davranamayacağına inanmaktaydılar.

Rusya'da ihtilal genel olarak sempati topladı. İsvolsky, Jön Türlerin uygulanma olasılığı güçlükler içeren İngiliz-Rus önerilerini sona erdirmesinden memnundu. İyimserliğin yanı sıra bazı endişeleri de oluşmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgeleri ile Rus Kafkasyası'nda akraba ırklar yaşamaktaydılar. Bunlar o zamana kadar Rusya sınırları içinde yaşamayı tercih etmişlerdi. Aynı durum Trans-Kafkasya'daki Ermeniler için de geçerliydi. Şimdi durum değişmişti ve bu insanlar artık yaşamak için hangi ülkenin daha iyi bir yer olduğu sorusunu sorabilirlerdi. Kafkasya hali hazırda Rus İmparatorluğu'nun en sorunlu bölgelerinden biriydi ve bu durum yalnızca her şeyi daha da kötüleştirmekteydi.¹¹²

d- Meşrutîyet'in İlanının Ardından Yaşanan Siyasal Gelişmeler

Meşrutîyetten iki ay sonra 5 Ekim 1908'de Avusturya, Berlin Antlaşması ile zaten işgali altında bulunan Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattı. Bu olay karşısında Avusturya'ya karşı protestoda bulunuldu.

Hem Sırlar, hem de Karadağlılar Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakını milli hedefleri açısından büyük bir geri adım olarak algıladılar. Prens Nikola yüksekten atarak ilhakı önlemek için "kanlarımız feda edilmesi" için çağrıda bulundu. Sırlar ayrıca kendi nisbi zayıflıklarının ve yalnızlıklarının farkındaydılar. Bunu düzeltmek için Habsburg Monarşisine karşı ortak eylem için görüşmelere başladılar. Bu görüşmelerin sonucu 22 Ekim 1908 tarihinde imzalanan bir ittifak oldu. Bu ittifakın önemli bir hedefi, kısmen de Karadağ ile Sırbistan'ı ayırmak için 1878'den beri Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmiş olan ve iki ülkeyi ayıran parmak şeklindeki Yeni Pazar Sancağı'nda ortak bir sınır elde etmektir.

¹¹² Tokay, a.g.e., s.175

Her ne kadar Avusturya-Macaristan 1908'de Sancak'ı boşalttılsa da, Sırp-Karadağ ittifakının ömrü Bosna krizini atlatacak kadar uzun olmadı. Eski ulusal ve hanedanlıkla ilgili rekabetler 1909 sonunda bunu işlemez hale getirecek şekilde yeniden canlandı. Rusya'nın diplomatik utancı Sırp devletlerinin Balkan müttefikler bulma gereksinimini daha önemli bir sorun haline getirdi.¹¹³

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Türkiye'de milliyetçi bir galeyana yol açacaktır. Avusturya mallarına boykot başlayacaktır. Fesler Avusturya'dan geldiğinden, milliyetçiler, fesleri atıp beyaz keçe külah giyeceklerdir. Selânikli tüccarlar fes fabrikası kurmak için harekete geçecek, Meşrutiyet döneminin iktisat otoritesi Cavit Bey bir makale yazarak bu Selânikli tüccarlara fes imalinde tekel tanınmasını isteyecektir. Bununla birlikte, Almanya'nın araya girmesiyle, Bulgaristan ve Avusturya Osmanlı Devleti'ne bir miktar tazminat ödeyecek ve mesele kapanacaktır. 31 Mart ayaklanması da, Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a giren Mahmut Şevket Paşa ile Berlin'den acele dönen Enver'in durumunu kuvvetlendirecektir.¹¹⁴

Fakat garipliğe bakın ki, Bosna Hersek'in Avusturya İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesine asıl tepkiyi Sırp lar gösterdiler. Çünkü buralar halkının Sırp olduğunu, şimdi 2 milyon Sırp lının, Avusturya İmparatorluğunun işgali altında kaldığını söylüyorlardı. Karadağlılar da aynı sebeple tepki gösteriyor ve haklarının yendiğini ileri sürüyorlardı. Bu konuda İngiltere ve Fransa'nın itirazları da bir sonuç vermeyecek, Avusturya oralı bile olmayacaktı. Rusya ise, Avusturya ile yaptığı gizli anlaşma gereği Boğazlar üzerindeki emellerine bir adım daha yaklaştığı için, bu olup bittiyi susarak karşılıyordu.

Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak ettiği aynı gün, yani 5 Ekim 1908'de, Bulgaristan Prenslığı de bağımsız bir krallık olduğunu ilan etti. Bâb-ı-âlf bu oldu bittiyi bir protesto etmekten başka bir şey yapamadı.

¹¹³ Hall, a.g.e., s.10

¹¹⁴ Avcioğlu, Türkiye'nin Düzeni..., s.254

Nisan 1909 günü İstanbul'da Bulgar Krallığı ile Osmanlı Hükümeti arasında bir protokol imzalandı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı tanındı. Protokole Bulgaristan Türklerinin azınlık haklarıyla ilgili bir de sözleşme eklendi. Bununla Bulgar Hükümeti, ülkesindeki Türk azınlığının hak ve özgürlüklerine saygı göstermeyi bir kez daha taahhüt etti. İstanbul Hükümeti, Bulgar Krallığını tanıırken, Bulgaristan'daki Türk toplumunun azınlık haklarına saygı göstereceğini Bulgar Hükümetine kabul ettirmişti.¹¹⁵

Olaylar bununla da bitmedi. Bir gün sonra özerk Girit, Yunanistan'a katıldığını bildirdi. Büyük devletler Girit'teki askerlerini çektilerse de, Yunanlılar Osmanlılarla bir savaştan çekindiği için, adaya asker çıkarmaktan kaçındılar. Osmanlı yönetimi böyle bir birleşmeyi tanımadığını ilan etti, ama sorun çözümsüz kaldı.

Bu saldırgan davranışlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde büyük öfke ve kızgınlık uyandırdı. Basın ateş püskürüyor, iğneli sözlerle dolu makalelerin sonu gelmiyordu. Ama bu arada yapılan tek olumlu davranış, Avusturya'dan gelen malların boykot edilmesi oldu. Bunalım, Ramazan ayına rastladığından Meclis tatildaydı; dolayısıyla olaylar resmi olarak görüşülmedi. Kâmil Paşa, evinde bir toplantı düzenleyerek kabine üyelerine Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'la bir ittifak kurmak için çalıştığını açıkladı. Bu öneriyi Sırbistan olumlu karşılamış, Romanya reddetmiş, Yunanistan'ın tutumu ise anlaşılammıştı. Kâmil Paşa, bu açıklamayı yaptıktan sonra Harbiye Nazırına seferberlik ilan edilip edilemeyeceğini sordu. Ali Rıza Paşa'nın olumsuz yanıtı üzerine, soruna politik bir çözüm yolu bulma kararı alındı. Bâb-ı-âlfî Büyük Devletler'e protesto telgrafları çekerek, bir konferans toplanmasını ve Türkiye'nin çıkarlarının korunmasını istedi. 7 Ekim'de, Kâmil Paşa, Makedonya eyaletlerine çektiği telgraflarla, İmparatorluk sınırları içinde oturan Bulgarlara karşı şiddet gösterilmemesini ve sınırda olay çıkarılmamasını emrediyordu. İstanbul'da ise bir basın toplantısı düzenleyerek, basından ılımlı bir tutum benimsemesini ve halk arasındaki gerilimin azaltılması için çalışmasını istedi. Bâb-ı-âlfî de ılımlı bir politika benimsemişti ve bunalım, altı ay kadar sonra, Osmanlı

¹¹⁵ B.Şimşir N., *Bulgaristan Türkleri*, 1.b., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986, s.48

İmparatorluğu'nun mali tazminat almasıyla sonuçlandı. Asıl önemli olan, bu dış karışıklıkların ülkenin iç durumuna etkisiydi.¹¹⁶

Jön Türkler dört yıllık iktidarları süresince (Balkan Savaşları'na kadar) başarılı olamadılar. Özellikle memleket kazançlı çıkmadı. Bütün ırklar bir bakıma hoşnutsuz kaldı. her bir ırkın, yetenekleri ve eğilimleri bakımından katkıda bulunacağı ortak bir vatanın oluşturulması gerçekleştirilemedi. Oysa imparatorluğun başından parçalanma tehlikesini def etmek için bütün unsurların el ele verip işbirliği yapmaları şarttı.

İlk parlamento seçimleri Jön Türklerin yönünü açıkça belli etti. Herkesin ağzında olan eşitlik ilkesine rağmen, seçimlerden –Türk unsuru hariç- hiçbir ırk hoşnut kalmadı. Jön Türk teşkilatının platformu yayınlanınca görüldü ki, bütün vatandaşların eşitliğini ilan eden cümleler arasında, ülkedeki çeşitli halkların eğitimini belirli bir kalıba dökmeyi hedef tutan hükümler de vardı. Bu hükümler elbette ki imparatorluğu meydana getiren unsurlar arasında soğukluk ve karşılıklı kuşku yaratacak, kısacası Osmanlılık fikrini tahrip edecekti.

Başarısızlıklarının bir nedeni de, iç kavgalar oldu. Memleketin çeşitli bölgelerinde ve halklarında ortak yurt fikrini yerleştirmenin ve sağlam, güçlü bir birlik kurmanın birçok çareleri vardı şüphesiz. Yeni yöneticiler, mutlak merkeziyeti seçtiler. Bu sistem gayeye uygun değildi, hatta gayeye erme yolunda ciddi bir engeldi. Yerel şartlar ve adetler temeli üzerinde tedrici bir ademi merkezizetçilik çok olumlu sonuç verirdi. İmparatorluğu meydana getiren unsurları kazanıp manevi birlik kurmanın en iyi çaresiydi bu. Mutlak merkezizetçilikle gayri tabii bir egemenlik kurma denemesi başarıya ulaşamazdı, ulaşamadı da. Dersim, Arabistan, Havran, Arnavutluk seferleri, tam anlamıyla savaş hareketi niteliğini taşıyordu; fakat beklenen sonucu vermedi.

İçeride başarısız olan Jön Türkler, dış ilişkilerde de başarı sağlayamadılar. Sağlam, güvenilir dayanaklar yaratmadan, Avrupa siyasetinde aktif rol oynamaya çalıştılar. Sadece kuşku ve soğukluk yaratabildiler. Bunun sonucu olarak da

¹¹⁶ Ahmad, a.g.e., s.42-43

Türkiye’de çıkarları bulunan hiçbir devletle sağlam ve sürekli anlaşmalar akdedemediler. Yeni sahneye çıktıklarında tüm Avrupa’nın sempatisini kazanmışken, çok geçmeden yalnız kaldılar, tutunacak sağlam bir yer bulmaksızın şu veya bu yön arasında bocalayıp durdular. Dost edinemediler; Abdülhamit gibi, düşmanlarından ziyade dostlarından zarar gördüler. Büyük devletlerin zıt iddiaları arasında denge kuracaklarına, Almanya’ya ve genel olarak İttifak devletleri yaraladı milliyetçi duygularını: Avusturya Bosna-Hersek’i, İtalya Trablusgarp’ı işgal etti, Almanya Postdam’da Rusya ile anlaşarak muhtemel bir Rus saldırısı karşısında imparatorluğun doğu vilayetlerini savunulmaz hale soktu. Ve nihayet Trablusgarp’ın kaybedilmesi, komitenin düşmesine sebep oldu.¹¹⁷ İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesinden itibaren Osmanlı iç siyasetinde yaşanan çekişmeler, ileride Siyasal Sonuçlar bölümünde ayrıntılı olarak irdelenecektir.

B- BALKAN SAVAŞLARI

1. I.Balkan Savaşı Öncesi Durum

a- Balkan Devletlerinin Kendi Aralarında Yaptıkları Gizli Anlaşmalar

II. Meşrutiyet’in coşkusu içte ve dışta yaşanan olumsuz gelişmelerle sona ermişti. Felaketler arkası arkasıya geliyordu. Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhak etmesi, Girit’in Yunanistan’a katıldığını açıklaması bunlar da yetmiyormuş gibi 1911 yılında İtalya’nın Trablusgarp’ı işgali Osmanlı Devleti dış ilişkilerde bir hayli zora soktu. Meşrutiyet’in getirdiği ilk coşku anında devlet içinde bir silkinme yaşanmış, dış ilişkiler de bu silkinmenin verdiği cesaret ile bir Büyük Devlet gibi davranılmaya başlanmıştı. Ancak bu durum çok geçmeden dış dengeleri alt üst etti.

Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük havası içerisinde içeride de birbiri ardına cemiyetler açılmaya başlandı. Yayın hayatına pek çok gazete ve dergi atıldı. Bu durum, özellikle Balkan uluslarının kendi propagandalarını daha rahat yapmalarına yol açtı. Daha balayı döneminde, İttihat ve Terakki’nin kendi yapısını tam olarak

¹¹⁷ Andonyan, a.g.e., s.166-167

oluşturamadan 31 Mart ayaklanması bir anda bir rejim tehlikesi yaşanmasına yol açtı. Ayaklanmayı bastıran Harekat Ordusu Abdülhamit'i tahtından indirerek, yerine V.Mehmet Reşat'ı getirdi. Bu durum parlamento içinde yaşanan sıkıntıları dindirmede ve Osmanlı iç siyaseti dış politikasından daha karışık ve içinden çıkılmaz bir hal aldı. İşte Osmanlı Devleti Balkan Savaşı ortamına içte ve dışta bu belalarla boğuşurken girdi.

19.yüzyıl boyunca Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar Makedonya'nın kontrolü için birbirleriyle ve Osmanlı Türkleri ile mücadele ettiler. En büyük devrimci grup IMRO 1893 yılında Selânik'te kuruldu. "Makedonya Makedonyalılarıdır" sloganını benimsedi ve gerçekten de çeşitli kereler Makedonya'nın Bulgaristan tarafından ilhakı yerine Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özerk bir Makedonya fikrini dahi destekledi. Kısmen IMRO'ya karşılık olmak üzere, Bulgar hükümeti 1895 yılında Yüksek Komite veya Dış Örgüt'ü kurdu. Bu durumda dahi IMRO'nun yönelimi açıkça Sofya yönündeydi. Yunanlılar Makedonya'daki milli taleplerini desteklemek için 1894 yılında Ethniki Etairia'yı kurdular. Sırlar daha 1886 yılında Saint Sava örgütünü kurmuşlardı. Tüm bu grupların eğitim ve propaganda amaçları vardı. Ayrıca askeri örgütler için yardımcı bir kuruluş olarak hizmet görüyorlardı. Altta kalmamak için Osmanlı yetkilileri de halk arasında kendilerine sadık unsurları silahlandırdılar, İslami konularda ve eğitime ait olanakları artırdılar. Balkan devletleri arasında Makedonya için rekabet, Osmanlılara yönelmiş bir Balkan ittifakı önünde engel oluşturdu. Ancak Meşrutiyetin ilanının ardından dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler, Balkan uluslarının birbirlerine karşı olan tarihsel hesaplarını unutarak, 'hasta adamı' paylaşmak için bir araya gelmelerine yolaçtı. Her ne kadar bu bir araya gelişte her ulusun kendi çıkarını düşündüğü bir gerçekse de ilk defa ortak düşman karşısında bir konsensus oluştu.

Bir Balkan ittifakı fikri Sırp hükümetinin Bulgar devrimcilere bir ölçüde sığınak ve yardım sağladığı 1860'lara kadar geri gidiyordu. 1891 yılında Yunan başbakanı Kharilaos Trikoupis bir Bulgar-Yunan-Sırp ittifakı önermişti. O dönemde ne Sırbistan, ne de Bulgaristan hevesli bir yanıt vermişti. Slav devletleri hem Ege'deki Yunan emelleri konusundaki ilgisizlikleri, hem de Makedonya konusunda Yunanlılarla rekabetleri nedeniyle dindaşları olan Yunanlılardan uzak durmuşlardı.

1897'de Bulgarlar ve Sırlar Makedonya'da işbirliği için kısa süreli bir anlaşmaya varmışlardı.¹¹⁸

Acıdır fakat gerçektir, Balkanlıların birleşmesinde hemen hemen en önemli rolü Osmanlı yönetimi oynamıştı.1870 yılında Bulgar ve az sonra da Sırp kiliselerinin bağımsızlıklarına kavuşmasından ve Fener Rum Patrikhanesinin yönetiminden çıkmasından beri, Balkan milletleri arasında Makedonya'da, kıyasıya bir kilise kavgası hüküm sürmekteydi. Hangi kilise ve kiliselere bağlı hangi okullar kime aitti, belli değildi. Ve bu yüzden özellikle Rumlarla Bulgarlar arasında çekişme ve döğüş hiç eksik olmuyordu. İktidarının ilk gününden beri politikasını, "Balkanlar'ı birbirine düşürmek" temeline oturtmuş olan Abdülhamit, bütün baskılara karşın bu sorunu çözümleniyor, inadına körüklüyordu.

31 Mart 1909 olayı üzerine Abdülhamit'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra İttihat ve Terakki bu soruna da el attı. Kardeş milletler arasında bu "Kilise Kavgası" bir çözüme kavuşturulmalıydı. 3 Temmuz 1910'da Osmanlı Hükümetince çıkarılan "Kiliseler ve Okullar Kanunu" bu kargaşalığı gidermiş, hangi kilise ve hangi okulun kime ait olduğunu belirlemiştir. Böylece de o güne kadar Balkanlılar arasında kanlı bıçaklı kavganın en önemli sorunu ortadan kalkmış ve yeni yönetim bitmeden kendi elleriyle Balkanlıların anlaşabilmeleri için uygun bir ortam yaratmıştı.

Bu haberi duyduğunda Abdülhamit'in hayreti büyük olmuştu. Padişahın sürgün bulunduğu Selânik'te onun Muhafız Komutanı olan Kurmay Yarbay Fethi (Okyar), anılarında şunları yazar: "Abdülhamit başını iki eli arasına alarak, eyvah!.. Şimdi Yunanlılarla Bulgarların ele ele vererek üzerimize çullanmalarını bekleyin. Ben bu birleşmeye otuz sene binbir bahane ve sebeple mani olmuşum, demişti."¹¹⁹

1911 yılında başbakan olan Sırbistan dışişleri bakanı Milan Milovanoviç'di. Bulgarlar ve Sırlar üç ay süren görüşmeler sonucunda Rusların diplomatik yardımıyla bir anlaşmaya vardılar. 7 Mart 1912 tarihinde imzalanan bu anlaşma hem

¹¹⁸ Hall, a.g.e., s.5-6

¹¹⁹ Artuç, a.g.e., s.70-71

Habsburglar hem de Osmanlılara karşı askeri işbirliğinin ve ayrıca Makedonya için bir anlaşmayı öngörmekteydi. Anlaşma Trakya'daki Bulgar çıkarları ile Kosova ve Arnavutluk'taki Sırp çıkarlarını tanıyordu. Eğer Makedonya için bir otonomi sağlanamazsa, bölgenin Sırbistan ile Bulgaristan arasında bölüşülmesini öngörüyordu. Bulgarlar Ohri, Pirlep ve Manastır dahil olmak üzere Güney Makedonya'yı olduğu gibi alacaklardı. Önemli Üsküp kenti de dahil olmak üzere Kuzey Makedonya anlaşma ile "tartışmalı bölge" ilan ediliyor, toprakların paylaşılması için Sırp ve Bulgarlar kendi aralarında uygun bir anlaşma sağlayamazlarsa Rus Çarı'nın arabuluculuğunu kabul ediyordu. Bulgarların çoğu, özerk bir Makedonya'nın kurulmasını, Bulgaristan'ın tüm Makedonya'yı ilhakı için bir adım olarak görüyorlardı. Eğer bu mümkün olmazsa, Makedonya'nın bölünmesi ile ilgili anlaşmanın maddeleri onlar için bir ricat noktası olabilirdi. Her ne kadar anlaşma Avusturya'yı potansiyel düşman olarak gösteriyorsa da, ana eksen Balkanlar'daki Slav müttefikler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir savaşa işaret ediyordu.¹²⁰ Bu birbirlerine düşman milletler arasında bir ittifak için ilk, fakat çok önemli bir adımdı. Geçmiş kinler unutulmuş, menfaatler iki ülkeyi yıllar sonra birleştirmişti. Bunda Rusların aracılığı en büyük rolü oynamıştı.

Yunanlılar, ne zamandır Sırp ve Bulgarlar arasında gizlice sürdürülen görüşmeleri öğrenmişler ve biraz da kuşku ile durumun gelişmesini takibe başlamışlardı. Öyleyse, kendisi Osmanlılar aleyhindeki bir paylaşmanın dışında mı kalacak, Makedonya'yı bu iki Slav milletine mi kaptıracaktı? Yunan Başbakanı meşhur Venizelos, bütün politik yeteneklerini kullanarak girişimlerini artırdı, Bulgarlarla bir anlaşma imkanını elde etme savaşına koydu. Bunun sonunda muradına kavuştu. Yunan-Bulgar gizli anlaşması, Sırp-Bulgar gizli anlaşmasından iki buçuk ay sonra 29 Mayıs 1912'de Sofya'da imzalandı. Bunda anlaşmayı bir çıkmaza sokmamak için, toprak paylaşılmasından bahsedilmemişti. Ama her iki taraf da kendine has hesaplar içindeydi: Bulgarlar, Girit Adası ile bazı Ege adalarını ve Makedonya'dan küçük bir parça toprak vermekle işi halledebileceklerini düşünüyorlar, Yunanlılar ise Girit ve diğer adaların zaten kendisinin sayılacağını, asıl Makedonya'dan önemli bir parça koparacaklarını düşünüyorlardı.

¹²⁰ Hall, a.g.e., s.15

Sonunda, küçük Karadağ da kervana katıldı. Bazı küçük toprak istekleri karşılanır ve kendisine para yardımı yapılırsa, 40 bin savaşçı ile Osmanlılara karşı harbi herkesten evvel başlatır ve en az 100 binlik bir Osmanlı ordusunu üzerine çekebilirdi. Böylece de Karadağ üzerine yürüyen Osmanlılara karşı az sonra savaşa girecek Bulgar, Sırp ve Yunan ordularının baskın şeklinde taarruzları, harbi kazanmakta çok etkili olurdu. Bulgarlar buna çoktan razıydılar ve Yunanlılarla anlaşmadan iki aya sonra 1912 Ağustos başında Bulgar-Karadağ sözlü anlaşması gerçekleşti.¹²¹ Bulgarların ittifaka Yunanlıları katmaktaki en büyük amaçları Osmanlılara karşı Yunan donanmasını yardımını sağlamaktı. Bulgarların Yunan askeri yeteneği konusunda pek fazla inançları yoktu. Daha büyük ve daha güçlü ordularının Yunan ordusu gelmeden Makedonya'daki arazileri ele geçireceği konusunda kendilerine güvenleri tamdı. Bu küçümseyici tutumun önemli yansımaları olacaktı. Karadağ Antlaşmaları'yla birlikte Balkan Birliği tamamlanmıştı. Bu alelacele hazırlanmış ve tarafların kendi çıkarlarının temel alan, çatlaklarla dolu ve yaşayabilirliği olmayan bir anlaşmaydı. Bulgaristan'ın Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan ile resmi, yazılı anlaşmaları vardı. Sırbistan'ın Karadağ ile yazılı bir anlaşma vardı. Yunan-Sırp ve Yunan-Karadağ anlaşmaları uygulanması zor olan sözlü anlaşmalardan ibaretti. Balkan müttefikleri artık ulusal birilerin tamamlama süreci için savaşmaya hazırlandı.¹²²

b- Balkan Savaşı'nın Çıkmasına Yol Açan Gelişmeler

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları ortamına bitmek bilmeyen siyasi kavgalar içerisinde girmiştir. İtalyan savaşı ekonomiyi tüketme noktasına getirmiş, Arnavutların isyanı Balkanlar'daki karışıklıkları daha da artırmıştı. Sopalı seçim olarak adlandırılan 1912 genel seçimi ile kurulan İkinci dönem Mebusanında muhalefet çok az oranda temsil edilmiştir. Fakat, Arnavutluk İsyanı'ndan yararlanan kurtarıcı subaylar (Halaskaran Zabitan Grubu) eylemleri sonunda Sait Paşa istifaya mecbur olmuştur. Muhaliflerden oluşan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi (Büyük Kabine) Mebusan Meclisi'ni feshetmiştir. İttihatçı aleyhtarı bir kampanya başlatılmış, bir kısım ittihatçılar tutuklanmıştır. 1325 (1909) sürgünleri affedilmiştir.

¹²¹ Artuç, a.g.e., s.68-69

¹²² Hall, a.g.e., s.17

Balkan Savaşları çıktığında meclisin olmadığı, sıkı yönetimli bir idare ile ülke yönetilmiş, içte yaşanan bu siyasi kavgalar savaşın gidişatını da etkilemiştir.

1912 yılının Ekim ayının başında artık tüm Balkan devletlerini savaş hazırlıklarını tamamlamış durumdaydılar. Osmanlı Devleti'nde ise savaşın ayak sesleri iştiliyor, yeni hükümet bu tehlikeyi bertaraf etmek için diplomatik ataklar yapıyordu. Muhalefette kalan İttihat ve Terakki ise savaş lehinde mitingler düzenliyor, İttihatçı basın hükümeti yayılım ateşine tutuyor, kayıtsız şartsız savaş istiyordu. Osmanlı ordusunun hazırlıksız olduğuna inanan hükümet savaşın patlamasını mümkün olduğunca ertelemeye çalışıyordu.

O günlerde Fransız Başbakanı Poincare, savaşın önünü almak için, bir taraftan Balkan devletlerine baskı yapılmasını diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da reform yapmaya zorlanmasını isteyen bir öneri attı ortaya. Reformların sorumluluğunu da Büyük Devletlere yükliyordu. Berlin Antlaşması'nın çok istismar edilen meşhur 23. Maddesi zaten bu hakkı Büyük Devletlere veriyordu.

Poincare'nin önerisi dolayısıyla, 23. Madde umacısı tekrar devletin karşısına dikiliyordu. 1880'de Vilayetler Kanunu tasarısıyla savuşturulan tehlike hortlamıştı. Hem bu defa büyük devletlerin niyeti pek ciddi idi. Çünkü artık Avrupa Türkiyesinin halklarıyla değil, harıl harıl silahlanan ve hızla savaşa hazırlanan Balkan devletleriyle işleri vardı. Yarım tedbirler onları tatmin edemezdi bu aşamada. Garantili reformlarla yetinecekler miydi? O bile belli değildi. Poincare, uzun bir didinmeden sonra, nihayet teklifini büyük devletlere kabul ettirebildi. Bunun üzerine Bâb-ı-âli, reform uygulamasına yabancıların müdahalesini bertaraf etmek için, 1880'deki çareye başvurdu: 6 Ekim'de büyük devletlerin İstanbul elçilerine otuz yıl önceki Vilayetler Kanunu'nu derhal uygulamaya koyacağını bildirdi.

Aynı gün, sabahtan, Poincare'nin başarıya ulaştığı, bütün İstanbul'da duyurulmuştu. Bir iyimserlik havası esti. Osmanlı haber ajansı şu haberi verdi: "Aldığımız haberler ve dışarıdan bize ulaşan telgraflar, biz Türk-Balkan ihtilafı tehlikesinin zail olduğunu göstermektedir." Gazetelerde, en büyük puntolarla, umut verici başlıklar göze çarpıyordu: "Sulha doğru", "Harp tehlikesi kalktı" vs. gibi.

Akşama doğru, Bâb-1-âli'nin 1880 Vilayetler Kanunu'nu uygulama hususundaki kararlılığı belli olunca, hele Osmanlı ajansı meseleyi doğrulayınca, umutlar büsbütün güç kazandı. Hatta niyetinin pek ciddi olduğunu belli etmek için, Bâb-1-âli, 1880 yarasını devletlerin başvurusunu nötralize etmek için uygulamaya karar vermiş olmadığını, esasen yirmi gündür bu yasa üzerinde çalışıldığını beyan ediyordu. Gazeteler, büyük devletlerin elçileri tarafından Bâb-1-âli'nin koridorlarında sarf edilen bir sözü naklediyorlardı: “La guerre est ecartee” (Savaş bertaraf edilmiştir). Savaş heyulasından kurtulmuş olmanın sevinci içinde, İstanbul, İngiliz Başbakanı Asquith'in nutkuna dikkat bile etmedi. Asquith karamsarlığını koruyor, “Uzun süredir uluslararası ufuk bu kadar kararmış değildi” diyor ve barışın korunmasının artık kendi ellerinde olmadığını, ancak mümkün olanı yapabileceklerini ilave ediyordu. Bu uzak görüşlü demek dikkati çekmedi gerçi, ama üç gün sonra gerçekten savaş ilan edilecekti.¹²³

İmparatorluğun askeri bakımdan hazırlıksız olduğunu ve hükümetin haklı kaygılarını bilmeyen memleket şevkle savaşa hazırlanırken, kesin müdahale ve garanti üzerine anlaşılan büyük devletler adına Rus ve Avusturya-Macaristan hükümetleri Sofya, Atina, Belgrad ve Çetine kabinelerine şu notayı verdiler:

Rus ve Avusturya-Macaristan hükümetleri Balkan devletlerine aşağıdaki hususları bildirir:

- 1- Büyük devletler, barışı ihlal edecek her davranışı kınar.
- 2- Büyük devletler, Berlin antlaşmasının 23. Maddesine dayanarak, halkların menfaati için, Türkiye'nin idare sisteminde reformu gerçekleştirmeyi üstlenecekler. Bu reform, sultanın hükümranlığına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne zarar vermeyecektir.
- 3- Eğer her şeye rağmen Balkan ülkeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş çıkarsa, büyük devletler savaştan sonra Avrupa Türkiyesinin toprak statükosunda hiçbir değişikliği kabul etmeyecekler.

Büyük devletler işbu deklarasyon esasına dayanarak İstanbul'da teşebbüslerde bulunacaklar. Büyük devletlerin notası Avusturya elçiliği baştercümmanı

¹²³ Andonyan, a.g.e., s.203-204

tarafından 10 Ekim'de Bâb-1-âlfî'ye verildi. Nota şu şekilde kaleme alınmıştı: Aşağıda imzası bulunan Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya elçileri, hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine, Osmanlı hükümeti tarafından alenen verilen beyanat gereğince Türkiye'nin Avrupa'daki vilayetlerinde Bâb-1-âlfî tarafından yapılacak reformlar hakkında vaatleri "senet" kabul ettiklerini ve Bâb-1-âlfî'nin 1880 Vilayetler Kanununun uyarınca sözü geçen vilayetlerdeki idari reformların uygulanmasını büyük devletlerin işbirliğiyle ve halkın çıkarlarına uygun bir usulle sağlayacağını tabii bulduklarını bildirmekle görevlendirmiş bulunmaktadırlar.(10 Ekim 1912)

13 Ekim'de müttefikler kesin bir adım attılar. O gün Başbakan Geşof, Sofya'daki Osmanlı maslahatgüzarı Mukbil Bey'e aşağıdaki notayı verdi. Aşağıdaki imzası bulunan ben, başbakan ve dışişleri ve diyanet işleri bakanı, aşağıdaki notayı ve ekli memorandumu Osmanlı İmparatorluğu hükümetine bildirmesini Türkiye maslahatgüzarından rica etmekle şeref duymaktayım.

Beş büyük devletin, Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri aracılığıyla Balkan devletleri nezdinde yapmış olduğu ve Avrupa Türkiyesinde idari reformların gerçekleştirilmesi işini üzerine aldığı vaat eden müracaata rağmen, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri doğrudan doğruya haşmetli sultanın hükümetine başvurarak imparatorluk eyaletlerinde yaşayan Hıristiyan halkların mutsuz durumunu düzeltmenin, Avrupa Türkiyesinde reformu ve sükunu garantiye almanın, Bâb-1-âlfî'nin çok zaman sebepsiz yere tahrik ettiği Balkan devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında sağlam bir barış kurmanın ancak radikal, samimiyetle ve tam olarak uygulanan reformlarla sağlanabileceğini bildirmek zorunluluğunu duymaktadırlar.

Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri, meydana gelen olaylar sonucu, Karadağ hükümetinin de işbu başvuruya katılmadığına esef etmekle beraber, Bâb-1-âlfî'yi büyük devletler ve Balkan devletleriyle el ele vererek Avrupa Türkiyesinde Berlin antlaşmasınının 23. Maddesi uyarınca öngörülen reformları uygulamaya, bu reformları milliyetler ilkesine dayandırmaya (idari otonomi, Belçikalı ya da İsviçreli genel valiler, seçimle gelen vilayet parlamentosu, jandarma

kuvveti, serbest eğitim, vilayet milis kuvveti), uygulamayı eşit sayıda Hıristiyan ve Müslüman üyelerden kurul ve büyük devletlerle dört Balkan devletinin denetimindeki bir yüksek konseye bırakmaya davet ederler.

Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri, Türkiye'nin bu talebi kabul ettiğini beyan edebileceğini, nota ile ekli memorandumda sözü geçen reformları altı aylık bir süre içerisinde uygulamaya başlamayı taahhüt edeceğini ve rızasını belirtmiş olmak için ordusunun seferberlik emrini geri alacağını ümit ederler diyerek 13 Ekim 1912 tarihinde Geçsof imzalı bir nota verdiler.¹²⁴

Bu notanın ardından Osmanlı Devleti haysiyetini kurtarmak adına Balkan devletlerine nota verdi. Üç Balkan devleti büyük devletlerle birlikte müdahale hakkı istiyor, Avrupalı valiler getirmek istiyor ve de reformların uygulanması için altı aylık bir zaman tanıyordu. Başka bir yol kalmadığını anlayan hükümet yaptığı olağanüstü toplantıyla 15 Ekim'de Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'la ilişkilerini kesti. Osmanlı Devleti her zaman Yunanistan'ın olası bir Balkan ittifakına katılmayacağını en azından bu savaşta tarafsız kalacağını ummaktaydı. Bu sırada Giritli milletvekillerinin büyük bir coşkuyla Yunanistan parlamentosuna girmeleri bile Bâb-ı-âli tarafından görmezden gelindi.

Gerçek şu ki, o günlerde Türkiye, Yunanistan'ı Balkan İttifakı'ndan ayırmak için son bir çaba harcadı. Yunan halkının karakteri, özellikle Bulgarlara karşı beslediği nefret bilindiği için, Yunanistan'ı ekarte etmek kolay göründü Bâb-ı-âli'ye. Yunanistan'ın Balkan devletleriyle işbirliği yapmasına pek şaşan resmi çevrelerin bir kısmı, Yunanistan'ın diğerlerine ancak şartlı bir taahhütle bağlı olduğu, onlara askeri destek sağlamak zorunda bulunmadığı kanısındaydı. Böyle düşünenler, hâlâ ümit beslemekte haklıydılar. Bâb-ı-âli'nin Yunanistan'a karşı yumuşak davranışı, bu ümitle açıklanır. O günlerde özel olarak Yunanistan'a verilen tavizlerin açıklanması da burada aranmalıdır. Yunan gemilerinden bir kısmını serbest bırakılmasından başka, hükümet, İstanbul'daki Yunan elçiliğine karşı yapılan saldırılar için özür de diledi. Sonra, İtalyan savaşı sırasında devlet aleyhinde faaliyet gösteren adalı

¹²⁴ Andonyan, a.g.e., s.225-230

Osmanlı uyruklu Rumlar için vaat ettiği genel affı çabuklaştırarak yeni bir tavizde bulundu.

Bâb-ı-âli, Girit'i gözden çıkarmıştı. Ancak artık iş işten geçmişti. Yunanistan ittifak anlaşmasıyla nice zamandan beri sahip olmayı düşündüğü Epir'deki verimli topraklara dikmişti gözlerini. Bu sebeplerden ötürü Bâb-ı-âli'nin son çarpınışları bir fayda getirmedi. Böylece Karadağlılar daha fazla genişlemek ve Arnavutluk'ta büyümek için, Yunanistan 'büyük ideal'ini gerçekleştirmek için İstanbul'u da içine alacak eski imparatorluğu canlandırmak ve Makedonya'daki verimli toprakları almak için, Sırp'lar da Kosova ve Makedonya'yı ele geçirmek, Bulgarlar eski büyük Bulgaristan'ı canlandırmak için bu kutsal ittifakta ortak düşmana karşı birleştiler.

Böylece söz, ateş ve çeliğe kaldı. Türkiye'nin savaş ilan etmesi üzerine, kaygılı bir kararsızlık dönemi başlamıştı. Bunalım ne kadar sürecekti? Sonuç ne olacaktı? Müttefikler aralarındaki iğreti bağı savaş boyunca koruyabilecekler miydi? Avrupa diplomasisi bu sorular karşısında şaşırmış kalmıştı. Patlayan fırtınanın içinde yönünü kaybetmiş görünüyordu. Avrupa diplomasisi için daha derin kaygı nedenleri de mevcuttu. Savaşı Balkanlar'da sınırlamak mümkün olacak mıydı? Bu gaye için – özellikle Paris ve Londra'da- bütün çabalar sarf ediliyordu o sıra. Kavga sadece Osmanlı Devleti'yle Balkan devletleri arasında değil, özellikle Slavlar ve Almanlar arasında idi. Bu savaş, yüzyıllardır süregelen bir mücadelenin, Doğu'ya doğru genişlemek için harcanan çabaların kaderini tayin edecekti. Sonuç, iki taraftan biri lehine olacaktı. Balkanlar'da topraklar daha güdülmeye başlamadan, Cermenlik ve Slavlık şampiyonları Avusturya ile Rusya'nın silahlanmaya hazırlandıkları haberi çıkmıştı. Fiili muharipler kadar kendilerin de ilgilendiren bir savaşta, gerektiği zaman silah elde müdahale etmeye hazır bulunmak istiyorlardı.¹²⁵ Gerçekten de Balkan Savaşları sona erdikten sonra daha bu savaşların üzerinden bir yıl bile geçmeden I. Dünya Savaşı patlak verecek, ve dünya ilk defa topyekün savaşı yaşayacaktı. Ve bu savaşın ilk kıvılcımını yine Balkanlar'da meydana gelen gelişmeler çıkacaktı.

¹²⁵ Andonyan, a.g.e., s244-247

c- Balkan Ordularının Genel Durumları

Balkan orduları birçok bakımdan birbirlerine çok benzemektedir. Eğitim, lojistik, iletişim ve sağlık konularında hepsi Avrupa modellerini uyguluyorlardı. Karadağ hariç, hepsi Avrupa genelkurmay modelini benimsemişti. Karadağ ise bir genelkurmay heyetinden tümüyle yoksundu. Hepsi, Avrupa imalatı silahları kullanıyordu. Genelde daha eski Krupp ve daha yeni Schneider-Creusot topları vardı. Balkan ordularında malzeme standardizasyonu çok düşük seviyedeydi. Tüm Balkan orduları, bir dereceye kadar milliyetçi ideolojiyle endokrine edilmiş, çoğu okur yazar olmayan köylülerden oluşan piyadeyi, askeri varlıklarının temeli olarak görüyorlardı.

Balkan orduları büyük ölçüde homojen olmaları açısından da birbirlerine benzemektedir. Balkan Birliği'ndeki dört devletin hiçbiri büyük ulusal azınlıklara sahip değillerdi. Çingeneler gibi mevcut azınlıkların çoğunun askeri hizmet görmesi beklenmiyordu. Tek bir komuta dili orduları birleştirici bir faktördü. Askere alınanların çoğu köylü olduğu için, sosyal bakımdan da birbirlerine benzemektedirler. Subaylar değişik kesimlerden gelen profesyonellerin birleşiminden oluşuyordu ve çoğu yabancı ülkelerde eğitim görmüştü. Yedek subaylar küçük meslek sahibi veya ticaret kesiminden geliyordu.

Bulgar, Yunan ve Sırp eğitim almış yükümlüler, söz konusu ülkenin ortaçağın şanlı sayfalarıyla dolu milliyetçilik ideolojisiyle endokrine ediliyorlardı. Bulgarlar Çar Simeon'un (823-927) imparatorluklarını, Yunanlılar İmparator II.Basil'i (Bulgar kıyıcı olarak da bilinir, 976-1025), Karadağlılar ve Sırlar da Stephan Duşan'ı (1331-55) öğreniyorlardı. Bu kişilerin hepsi kısa bir süre için de olsa Balkan Yarımadası'nın büyük kısmını kontrol eden ortaçağ devletleri kurmuşlardı. Modern ulus devletler bu eskileri doğrusal olarak kendilerinden önce gelen ve taklit edilmesi gereken birer model olarak görüyorlardı. Çoğu zaman, savaşta erata liderlik eden küçük rütbeli subaylar, okullarda öğretmen olarak da bu ideolojiyi götüren kişilerdi.

Yunanlıların barış dönemindeki ordusu yaklaşık 25.000 kişiden oluşuyor, savaş zamanında 110.000 kişiye ulaşıyordu. Savaşta bu ordu dört piyade tümeni ile

altı hafif piyade taburundan oluşuyordu. Piyade silahı 6,5 mm'lik Mannlicher-Schonauer tüfeğiydi. Her tımene bağlı bir sahra topçu alayı bulunuyordu. Yunan topçu alayları 7.5 cm Schneider-Creusot topuyla donatılmıştı ve her birinde üçer adet dörder topluk batarya bulunan üç gruptan oluşuyordu. Buna ek olarak Yunanlıların 7.5 mm'lik Schneider-Canet toplarıyla donatılmış iki dağ topçu alayı ile bir ağır topçu taburları vardı. Yunanlılar ayrıca üç süvari alayına sahiplerdi. Birinci Balkan Savaşı'nın patlak verdiği sırada Yunanlıların dört tane uçakları vardı. Savaş boyunca iki deniz uçağı ilave ettiler ve bir başka uçağı da kızak takarak deniz uçağına çevirdiler.

Balkan Birliğı ülkeleri içerisinde sadece Yunanlıların kayda değer bir donanmaları vardı. Yunan donanmasının savaşta iki görevi bulunuyordu. Birincisi Osmanlıların Ege ve Adriyatik kıyılarına gemi sevk etmelerini engellemek için Çanakkale çıkışında devriye görevi yapmaktı. Bu, Osmanlıların Avrupa'daki güçlerini takviye ve ikmal etmelerini önlemek açısından önemliydi. Bulgaristan'daki Yunan büyükelçisi Demeter Panas savaşın hemen öncesinde Bulgar Başbakanı İvan Geshov ile görüşlerinde bu husus vurguladı. Panas, Yunanistan'ın savaş için 600.000 asker temin edebileceğini söyledi. Bu iddia Bulgarlar tarafında kuşkuyla karşılandı. Panas şöyle bir açıklama getirdi, "200.000 kişilik bir orduyu savaşa sürebiliriz ve ayrıca donanmamız Türklerin yaklaşık 400.000 askeri Trakya ve Makedonya'nın güney kıyısına, Selânik ile Gelibolu arasına çıkarmasını önler." Diğer görev ise hâlâ Osmanlı kontrolü altında bulunan Ege adalarını işgal etmektir.

Karadağlılar askeri talim, malzeme ve eğitim açısından diğer Balkan devletlerinin gerisindeydiler. Karadağ ordusu esas olarak ülkedeki erkeklerin çoğunu bünyesinde barındıran bir milis gücüydü. Savaş sırasında mevcudu 35.000 kişiye çıkıyordu. Bu askerler Rus Berdan ve diğer çeşitlerin bulunduğu tüfeklerle donatılmışlardı. Karadağlıların dört batarya (yirmi bin top) hafif topçusu ve sekizbuçuk batarya (otuz dört top) dağ topları vardı. Bu toplar İtalyan ve Rus yapımıydılar. Karadağlıların toplam topçu gücü 65 ile 240 mm arasında değişen 126 toptan oluşuyordu. Ayrıca bir subay ile otuz askerden oluşan küçük süvari birlikleri vardı. Karadağlılar ordularının morali için daha çok askeri geleneklerine güveniyorlardı. Balkan orduları içinde sadece Karadağlılar yakın zamanda savaş

tecrübesi edinmişlerdi. Bu durum, Karadağ-Osmanlı sınırında kronik olarak mevcut düşmanlıktan kaynaklanıyordu. Çatışmanın niteliği Karadağlıları bir ordu olarak değil, bireysel askerler olarak savaşa hazırlıyordu.

Sırbistan'ın seferberlik gücü on piyade ve bir süvari tümeninde örgütlenmiş olan 230.000 askerden oluşmaktaydı. Sırp piyadesi 1889 modeli Mauser tüfeği kullanıyordu. Her piyade alayı dört adet 7 mm'lik Maxim silahından oluşan bir makineli tüfek takımına sahipti. Sırpların elinde 288 adet Schneider-Creusot 7.5 cm'lik hızlı ateşli top ile bir miktar daha eski top bulunuyordu. Birinci Balkan Savaşı sırasında Sırp hava kuvveti üç uçaktan on uçağa çıktı.¹²⁶

Harp ilanının küçük Balkan milletlerinde ortak bir sevinçle karşılandığı görülmüyordu. Çünkü onlara göre bu, bir yeniden varoluş, bir hürolma savaşıydı. 400 yıldır yaşadıkları esaretten tam manasıyla ve tümüyle kurtulma savaşıydı.

Alain Penennrun adlı bir yazarın aşağıdaki satırları bunu vurgular: “Her Bulgar uzun süredir arzuladığı bir savaşa koşuyordu. Bulgarlar bağımsızlıklarına kavuşalı, varlıklarının nedeninin, eski efendileri Türlerle savaşmak olduğunu düşünmeye alışmışlardı. Bu savaşa manen ve maddeten hazırlanmışlardı. Kurulan orduya aşılana ruh ve vatanın varlığını simgeleyen tek fikir şuydu: Türkleri yenmek ve Avrupa'dan atmak gerek. Kaldı ki, Osmanlı egemenliği altında yaşamış olan eski kölelerin ruhuna, intikama susamışlığı ve yenme arzusunu aşılama hiç de zor değildi.¹²⁷

Balkan uluslarındaki bu coşkunun aksine Osmanlı Devleti'nde tam bir gagesizlik yaşanıyordu. Muhalefette olan İttihat ve Terakki'nin coşku dolu mitingleri yapılıyordu ancak siyasette yaşanan çekişmeler ordunun da içine girmişti.

Osmanlılar Balkan Yarımadası'ndan gelen tahdidi karşılamak üzere açık bir plana sahip değillerdi. Fransız Askeri Akademisi St.Cyr mezun olan Osmanlı Harbiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa, planlar konusunda kendisine bir soru

¹²⁶ Hall, a.g.e., s.21-24

¹²⁷ Artuç, a.g.e., s.116

yöneltildiğinde; “Mahmut Şevket Paşa zamanında hazırlanmış bir dizi plan var. Bunları getirip inceleyeceğim” demişti. Bu, modern bir askeri seferi başlatmak için sağlam bir zemin sayılmazdı.¹²⁸ Başkomutan Vekili Nâzım Paşa başta olmak üzere hükümetteki bakanların bir kısmı, harbin ilanından önceki tartışmalarında, Bulgar Ordusunun seferberlik ve yığınaklanmasına vakit bırakmadan hemen taarruza geçilmesini istiyorlardı. Eğer iş düşündükleri gibi olsaydı bu karar doğru olabilirdi ama, ne çareki durum tamamen tersiydi. Yani, savaş başladığında her türlü hazırlığını bitiren Bulgar ordusu, hazırlığını bitiremeyen ise Osmanlı Doğu Ordusu olacaktı. Aylar önce Balkanlılar arası anlaşmalardan en ufak bir haber alamayan devlet istihbaratının ve düşman harp hazırlıklarının ne olduğunu öğrenemeyen askeri istihbaratın sebep olduğu bu korkunç hatanın, bir harbin kaybedilmesindeki etkisine bundan daha belirgin bir örnek bulunamazdı.

Doğu Ordusu Komutanı Abdullah Paşa ise, taarruz fikrine ilk günden beri karşıdır. Onun düşüncesine göre, ordunun seferberliğini planlandığı şekilde üç haftada bitirmesi olanaksızdır. Öyleyse, sonucu kesin olmayan bir başarı hevesine kapılıp erken bir taarruz hiç de uygun değildir. Düşmanı gerilerdeki savunma mevzilerinde karşılayıp onu durdurduktan ve kendi seferberliğimizi tamamlayıp, Anadolu’dan gelecek kuvvetleri de aldıktan sonra taarruza geçmek daha uygundur. Fakat Abdullah Paşa’nın fikri kabul görmez.¹²⁹ Osmanlı ordusunda yapılan hatalar bununla da kalmadı. Osmanlı ordusunun dörtte biri 1912’de Ağustos ayında Balkan Savaşı’na bir buçuk ay varken terhis edildi. Terhis edilen askerler ordunun en deneyimli askerleriydi. Bu da yetmezmiş gibi Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa komutasında 35 taburluk usta er de isyanı bastırmak üzere Yemen’e gönderildi.

1877-1878 Savaşı’ndan sonra orduyu düzenlemek için çağırılan Alman Subay Heyeti, özellikle Golç (Von Der Goltz) Paşa’nın gayretleriyle Osmanlı ordusunda bazı yenilikler yapılacak istenmişse de, Abdülhamit’in kuşkusu nedeniyle fazla bir başarı elde edilememişti. Padişah, ordunun gösterdiği lüzum üzerine az sayıda alınan makineli tüfek ve seri ateşli topları bile birliklere dağıtmayarak İstanbul’daki depolarda sıkı koruma altında bulunduruyordu. Yani, her şeyden ve özellikle de

¹²⁸ Hall, a.g.e., s.27

¹²⁹ Artuç, a.g.e, s.120-121

ordudan kuşkulanan Abdülhamit, kara ordusunu silahlarıyla birlikte kilit altına almakla, donanmayı Haliç'e hapsedmekle, kendini ve iktidarını -sözde- güvenlik altına almaktaydı.

Zamanın Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa bile, durumdan şöyle yakınıyordu: "Sultan Hamit'in kuruntusu yüzünden ordunun nişan alma eğitimleri, atış ve büyük çapta savaş eğitimi, büyük ölçüde manevra yapması yasak olduğundan, Alman talim heyetinden tatbikat alanında hakkıyla faydalanma mümkün olmadı."¹³⁰ Yani, harbin ilan edildiği 1912 yılı 16 Ekiminde "Avrupa'nın Hasta Adamı" gerçekten de hastaydı. Bu ihtiyar hastanın, savaşı daha başlamadan kaybettiği söylenebilirdi. Küçük, fakat genç ve coşkulu ideallere sahip Balkan milletleri önünde; büyük fakat içi boş bir çınar görünümündeki gayesiz İmparatorluk için bütün koşullar bunu gösteriyor, acı yalın gerçekler hep gelip aynı noktada düğümleniyordu: Osmanlı Ordusu, kaybedeceği daha baştan belli olan bir savaşa sürüklenmiş gibiydi.¹³¹

2. I.Balkan Savaşı

a- Bulgarlarla Yapılan Savaşlar

Osmanlı ordusunu Balkan Savaşları'nda en çok uğraştıran devlet Bulgaristan olmuştur. En ağır kayıplar Bulgaristan'a karşı verilmiş, en şiddetli çatışmalar bu cephelerdeki savaşlarda yaşanmıştır.

Osmanlı birlikleri Abdullah Paşa komutasındaki 1.Ordu (Trakya ve Doğu ordusu) ile Ali Rıza Paşa komutasındaki 2. Ordu (Makedonya ve Batı ordusu) bünyesinde toplanmışlardı. Trakya Ordusu Cavit Paşa komutasındaki 20.000 kişilik 1. Kolordu ile, Mahmut Muhtar Paşa komutasında Kırklareli (eski Kırkkilise, Bulgarca Lozengrad) civarında mevzilenmiş 38.000 kişilik 3. Kolordu'nun yanı sıra, Mehmet Turgut Paşa komutasındaki 14.000 kişilik 2. Kolordu ve Edirne civarında Abuk Ahmet Paşa komutasındaki 20.000 kişilik 4. Kolordu'dan oluşuyordu. Buna ek

¹³⁰ Artuç, a.g.e., s.102

¹³¹ Artuç, a.g.e., s.115

olarak Osmanlılar Edirne'nin güneybatısına Yaver Paşa komutasındaki Kırcaali müfrezesini yerleştirmişlerdi. Bu birliğin görevi Trakya'da Makedonya ile Trakya orduları arasındaki fiziki bağı sürdürmektir. Osmanlıların Trakya'daki konumları batıda Şükrü Paşa komutasında 50.000 kişinin üzerinde bir garnizona sahip olan Edirne kalesi ile doğuda daha eski ve küçük Kırklareli kalesine dayanmaktaydı.¹³² Türk Doğu Ordusu, eğer seferberliğini tamamlayabilseydi, karşısındaki Bulgar ordusundan daha güçlü olacaktı ama ne yazık ki, hazırlıkta çok geç kalmıştı. Bu sebeple de cephedeki dört kolordu için öngörülen 150.000 kişilik ordu yerine, geri hizmettekilerle beraber, ancak 90.000 kişilik bir kuvvet çıkarılabildiği.

Osmanlıların çoğu bu tür bir gayret için hazır değildi. Gerekli eğitime ve malzemeye, hatta bazı durumlarda silahlara bile sahip olmadan Bulgaristan yönünde yürüyüşe geçtiler. Birliklerin çoğu eksik kadroluydu. Bu eksiklikler özellikle redif, yani ihtiyat birlikleri arasında daha belirgindi. Osmanlılar, aynı zamanda Bulgar ordusunun seferberlik hızı ve mevzilenmesi hakkında da bilgisizdi. Bununla birlikte başarıdan eminlerdi. Birliklerine gitmek üzere ayrılan subaylara yaptığı bir konuşmada Harbiye Nazırı Nâzım Paşa şu tavsiyede bulundu, “merasim elbiselerinizi yanınıza almayı unutmayın, çünkü iki ay sonra Sofya'ya girerken bunlara ihtiyacınız olacak.” Osmanlı komutanlığı güven gösterisinde bulunuyordu.¹³³ Balkan Savaşı sırasında Üçüncü Kolordu Komutanı olarak Bulgarlara karşı savaşan Mahmut Muhtar Paşa anılarını yazdığı kitapta, “Düşman hakkında, henüz net bir bilgi yoktu. Bulgar Ordusu'nun toplanma merkezleri, taksimi ve tevzii ile savaş düzeni hakkında hiçbir bilgiye sahip değildik”¹³⁴ diyor.

Gerçekten de Osmanlı ordusu Bulgarlarla yapacakları savaşa hafife almışlardır. Hücum olarak başlaması planlanan savaş çok geçmeden tarihte eşi benzeri görüşmemiş bir kaçısa dönüşmüş, İstanbul tehlike altına girmiştir. Bunlardan en kanlı olanları, Pınarhisar-Lüleburgaz savaşlarıdır.

¹³² Hall, a.g.e., s.30

¹³³ Hall, a.g.e., s.34

¹³⁴ Mahmut Muhtar Paşa, *Balkan Savaşı, Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muhabereleri*, 2.b., İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003, s.9

Muharebe her iki taraf için de pahalıya mal oldu. Bulgarlar, aralarında 2.534 ölünün olduğu 20.162 kayıp verdiler ki, bunların çoğu da ağır çatışmalara girmiş olan 3. Ordu'ya aitti. General Dimitriev'in aceleciliği ve "işini kendi başına yapmak istemesi" 3. Ordu'nun kayıplarını artırdı. Osmanlılar 2.000 savaş esire dahil en az 22.000 asker, 45 top ve çok sayıda askeri malzeme yitirdiler. Bu 1912-1913'teki tüm Balkan çatışmaları zincirinin en büyük ve anı kanlı muharebesiydi. Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebesi, savaşan asker ve zayıf sayısı bakımından, 1870-1'deki Fransız-Prusya savaşı ile 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı arasındaki zaman diliminde Avrupa'da yapılan en büyük muharebeydi. Lüleburgaz-Pınarhisar felaketi Osmanlılar için başka bir büyük problem yaratmıştı. Hiçbir zaman iyi olmayan lojistik sistemleri tümüyle çökmüştü. Osmanlıların nakliye için gerekli atların bakımını sağlamada zorluk çektikleri görülmekteydi. Örgütsel beceriler Osmanlı ordusunda genelde eksikti. Bunun sonunda başkente doğru düzensiz çekilişleri boyunca yorgun, üşümüş ve ıslak Osmanlı askerleri çoğu zaman gıda, su veya barınak bulamadılar. Bu koşullar ve hıfzısıhha disiplininin tam yoksunluk nedeniyle bu askerler arasında kolera ve dizanteri çıktı ve çok sayıda zayıfa neden oldu. İstanbul'a doğru kaçan mülteciler de bu hastalıkları artırarak yaydılar. Kolera kurbanlarının sayısı bilinmemektedir. Ölü sayısının binleri bulduğu kesindir. Kaderin garip oyunu, kolerayı ilerleyen günlerde İstanbul için yapılacak savaşta kritik bir Osmanlı silahı haline getirecekti.¹³⁵

Ve böylece Rumeli'deki Türk kuvvetleri, savaşın başlamasından 11 gün sonra iki parçaya bölünmüş ve Makedonya'daki Türk Batı Ordusu'nun anavatanla olan tüm bağlantısı kopmuştu. Şimdi Batı Ordusu Komutanı Ali Rıza Paşa, 188.000 kişilik ordusuyla, Sırp, Yunan, Karadağ ve bir kısım Bulgar orduları karşısında kaderi ile başbaşaydı.¹³⁶ Bulgar ordusunun hızla ilerlemesi Türk ordusunda müthiş bir paniğe sebebiyet vermiştir. Aram Andonyan, I.Balkan Savaşı'nın sonunda yazdığı kitabında bu kaçıışı bir Alman binbaşısının ağzından şöyle resmeder: "Osmanlı ordusunun bütün yükleri, cephanesi ve erzakı mahvolmuştur. Toplar, arabalar, batağa saplanmış. Kaçanlar, atları çözüp götürmüşler. Disiplinsizlik tamdır. Nereye gitsek kaçaklara rastlıyoruz. İstasyon, korkunç olaylara sahne olmuştur.

¹³⁵ Hall, a.g.e., s.41-42

¹³⁶ Artuç, a.g.e., s.154-156

Bütün sakinler kaçmışlar, karılarını, çocuklarını, değerli eşyalarını manda veya öküz arabalarına yükleyip uzun kabileler halinde Tekirdağ'a doğru yola düşmüşler. Köyler yanıyor. Çamurlar içinde yalınayak koşan yarı çıplak koşan çocuklar, kadınlar görüyoruz."¹³⁷

Öyle ki bu kaçış daha sonra, Türk piyadesinin kaçışı Bulgar süvarisinin ilerleyişinden daha hızlı idi denilerek karikatürize edilecektir. Falih Rıfkı Atay anılarında bu hızlı tükenişi şöyle dile getiriyor: "Oysa birkaç hafta içinde her yerde yenildik. Avrupa Türkiye'sini kaybettik. Bulgar ordusu Çatalca'ya geldi, dayandı. Hiç unutmam Manastır düştüğü vakit hece vezninde bir şiir yazmaya başlamıştım. Ben şiiri bitirinceye kadar Edirne düştü. Hece sayısı uyduğu için adını Edirne'ye çevirdim. Bu şiirim 'Tanin' gazetesinin ilk sayfasında çıktı."¹³⁸

Bu kaçışı yaşayan Mahmut Muhtar Paşa, "Bu ölçüde sebepsiz bir geri çekilmeye ve kaçışa, askeri tarihte rastlanamaz. Bulgarlar, savaşmadan büyük bir zafer kazanmışlardır. Türkler de, hiçbir baskı görmeksizin yalnız yağmur ve çamur yüzünden savaş malzemelerinin üçte birini terk ederek bozguna uğramışlardı"¹³⁹ dedikten sonra, eski yiğit askerlerin nerede kaldığını sormadan edemiyor: "Çok yazık, o asker şimdi nerede? Bu Samsun Taburları, o gördüğüm arslan gibi askerlerin gölgesi bile olamazdı. Bunlar, bir sürü yamru yumru, ihtiyar ve başıbozuk türden adamlardı. Bunları kaçırtmak için mermiye dahi ihtiyaç yoktu."¹⁴⁰

Kırklareli ve Lüleburgaz zaferleri ile Bulgar yönetimi büyük bir moral kazanmıştı. Toplarını, araçlarını, her şeyini bırakıp kaçan Türk Ordusu döküntülerinin Çatalca'da da fazla dayanamayacağını, kolera'nın kendi taraflarından çok, Türk ordusunda ağır kayıplara sebep olduğunu hesaplıyor, coşkulu Bulgar ordusunun İstanbul'u fethetmek heyecanı ile kısa zamanda Çatalca mevzilerini ezip geçeceğine inanıyordu. Ateş kesilmesi için Kâmil Paşa Hükümetinin, büyük Avrupa devletlerinden sonra şimdi doğrudan doğruya kendilerine başvurması, Osmanlı yönetiminin ne kadar zor durumda olduğunu göstermekte değil miydi?

¹³⁷ Andonyan, a.g.e., s.462-463

¹³⁸ Falih Rıfkı Atay, Çankaya'da, İstanbul: Bateş Bayilik Teşkilatı A.Ş., 1998, s.67

¹³⁹ Muhtar, a.g.e., s.36

¹⁴⁰ Muhtar, a.g.e., s.93

Bununla beraber Bulgar Ordusu, Çatalca Mevziine karşı hemen taarruza girişmedi. Bulgar Başkomutanlığı geriden yeni takviyeleri almak, toplarının kalanlarını getirmek ve eksiklerini tamamlamak istiyordu. Bulgarlar, Üçüncü Ordu Kuzeyde, Birinci Ordu Güneyde, hazırlık ve keşiflerine hız verdiler. Başkomutan General Savof, şimdi her iki orduyu, General Dimitryef'in emrine vermişti.

Türk Başkomutan Vekili Nâzım Paşa da, Birinci ve İkinci Ordu Komutanlıklarını lağvetmiş kolorduları doğrudan doğruya kendi komutasındaki "Çatalca Ordu Komutanlığı"na bağlamıştı. Yani Nâzım Paşa, Başkomutan Vekili, Harbiye nazırlığından başka şimdi de Çatalca'daki kuvvetlerin komutanlığını üstlenmiş ve karargahlarını cephenin hemen gresindeki Hadımköy'de kurmuştu.¹⁴¹

Diğer müttefiklerine de danışarak Bulgarlar, Bâb-ı-âli'nin 12 Kasım 1912'de yaptığı ateşkes çağrısına 19 Kasımda olumlu cevap verdiler. Fakat, ileri sürülen ateşkes koşulları o kadar ağırdı ki, Kâmil Paşa Hükümeti konuşmaları sürdürüp sürdürmemekte tereddüde düştü.

Müttefiklerin ateşkes koşulları şöyleydi. O güne savaşta kaybedilen yerlere ilave olarak, Edirne Bulgarlara, Yanya Yunanlılara, Debre ve Draç Sırlara, İşkodra Karadağlılara –hem de buraları savunan askerleriyle birlikte- teslim edilecek. Çatalca Mevzii Bulgarlara terk edilecek, Türk Ordusu İstanbul Boğazı'nın Doğusuna çekilecek. Karadeniz'eki Osmanlı Donanmasının Bulgar limanlarındaki ablukası kaldırılacak.

3 Aralık 1912'de imzalanan ateşkes anlaşmasına göre, tarafların ordularının ellerinde bulunan yerler ateşkes hattı olarak kabul edildi. Yani Osmanlılar ne Edirne'yi, ne İşkodra'yı ne de başka yerleri terk etmeyecekler, Çatalca mevzilerini de boşaltıp Boğaz Doğusuna çekilmeyeceklerdi. Buna karşılıklı Osmanlı donanması Karadeniz'deki ablukayı kaldıracak, Bulgarlar gerek denizden, gerekse trenle Edirne'den geçerek Çatalca Ordusunu yiyeceğini sağlayabilecekti. Yani bir aydan fazladır kuşatma altındaki aç Edirne savunucuları ve halkı önünden –kendileri hiçbir yardım alamazken- yiyecek dolu trenler geçit resmi yapacaklardı. 13 Aralık 1912

¹⁴¹ Artuç, a.g.e., s.167

günü akşamı saat 19.00'dan itibaren –Yunan cephesi dışında diğer bölgelerde-silahlar susmuş, ortalığa kuşkulu bir sessizlik çökmüştü. Şimdi, ateşkes anlaşmasında varılan karara göre on gün içinde Londra'da toplanacak barış konferansı için hazırlıklara başlanmıştır.¹⁴²

Barış görüşmeleri, ateşkesten 14 gün sonra 16 Aralık 1912'de Londra'da başladı. Londra'ya Yunan delegeleri de gelmiş ve toplantıya girmişlerdi. Osmanlı delegesi, haklı olarak, Yunanistanla ateşkes imzalanmadığını, bu nedenle onlarla barışın konuşulamayacağını ileri sürdü. Fakat büyük devletlerin ve Balkanlıların baskısı sonucu, Yunanlıların da katılmasını kabul zorunda kaldı. Yunanistanla Osmanlıların harp halinde olması, Balkanlıların işine gelmekteydi. Çünkü Yunan donanması, Osmanlıların Ateş kesilmesinden yararlanarak Makedonya'daki Batı Ordusu'na yardım göndermelerini engelliyordu.

Görüşmelerde Balkanlı müttefikler, askeri zaferlerinin de verdiği avantajla, Osmanlı delegelerinin önerilerini hiç dikkate almıyor, kendi dediklerini zorla kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Büyük devletler ise, her zamanki gibi, Balkanlılardan yana idiler. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya büyük elçileri de, 17 Aralıktan itibaren resmen kendi aralarında toplanmaya başlamışlar ve görüşmeler boyunca bazı kararlara vararak bunun uygulanması için baskılarını arttırmışlardı.¹⁴³

Balkan ülkeleri ve büyük devletlerin istekleri şunlardı: Tekirdağ'ın Doğusundan Karadeniz kıyısında Midye'nin Doğusundaki Malatra Körfezi'ne çizilecek bir hattın Doğusu (yani Çatalca Yarımadası) ile Gelibolu Yarımadası Osmanlılara bırakılıyor; bunun dışındaki tüm Avrupa toprakları Balkanlı müttefiklere terk ediliyordu. Bundan başka Osmanlılar, tüm Ege Adaları'ndan ve Girit Adası üzerindeki bütün haklarından da vazgeçecekti.

Kısaca ve özetle, İstanbul Osmanlılara bırakılmaktaydı ama, onun dışındaki topraklar, yani tüm Türkiye Avrupası elinden alınmaktaydı. Koşullar Osmanlılar için çok ağırdı. Avrupalı büyük devletler “Savaş nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın,

¹⁴² Artuç, a.g.e., s.173-174

¹⁴³ Artuç, a.g.e., s.244

Balkanlar'daki statünün değişmeyeceği" konusundaki sözlerini çoktan unutmuşlardı. Çünkü, henüz harbin başlamadığı o günlerde böyle bir sonuç hiç kimsenin aklına bile gelmiyor, çoğu devlet hatta bir Osmanlı zaferi bekliyordu.

Başbakan Kâmil Paşa, Osmanlı başdelegesi Mustafa Reşit Paşa aracılığı ile bu ağır koşulları yumuşatmaya boşuna uğraştı. Hükümet, Edirne'nin kesinlikle kendilerinde kalmasını, Makedonya ve Arnavutluk'un kendisine bağlı özerk eyaletler haline getirilmesini, Ege'deki adalara dokunulmamasını istemekteydi.

Çetin görüşmeler uzadıkça Osmanlı Delegesi Reşit Paşa, hükümetten aldığı talimat gereğince, yavaş yavaş geriledi. Girit'ten çoktan vazgeçilmişti. Sonra sırasıyla Makedonya, Arnavutluk ve Meriç Batısı (Batı Trakya) da bırakıldı; hatta İmroz ve Bozcaada dışındaki Ege Adaları da bırakıldı. Ama Edirne ve Doğu Trakya kesinlikle elimizde kalmalıydı.

Balkan devletleri ve Balkanlıları kendi taraflarına çekmeye, onlara yaranmaya çalışan büyük Avrupa ülkeleri, kendi koşullarında ısrar ediyorlardı. İş çıkmaza girmişti. Osmanlı hükümetinin bu koşulları kabul etmesi olanaksızdı. Bu nedenle görüşmeler, başladığının üçüncü haftasında, 6 Ocak 1913 günü kesildi.

Halbuki Balkanlılarla Osmanlılar arasında başlayacak yeni bir savaş tehlikeli olabilir ve barut fıçısı üzerinde oturmakta olan Avrupa'ya da sıçrayabilirdi. Avrupalı büyükler (İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Almanya, Avusturya) on gün sonra 17 Ocakta Bâb-ı-âli'ye ortak bir nota vererek ondan, Londra Konferansındaki koşulları derhal kabul etmesini istediler. Büyüklere göre aksi halde yeni savaş, Osmanlı Devletini daha da güç bir duruma sokabilirdi.

İşin aslı aranırsa, gerçekten de durum kritikti. Bütün kozlar Balkanlıların elindeydi. Bir defa, hemen hemen tüm Rumeli'yi zaten silah zoru ile almışlardı. Askeri alanda olduğu gibi politik olanda da, Avrupalı büyüklerin desteği ile, üstünlük onlardaydı. Üstelik şimdi İstanbul ve hatta Anadolu bile tehlikede sayılırdı. Avrupa basınında, Yunan ordusunun Ege kıyılarına çıkmak için hazırlandığı, Bulgarların Gelibolu'yu veya Güney Marmara kıyılarını istila niyetlerinden bahsedilmekteydi.

Böyle bir tehlike nasıl önlenecekti? Batı Ordusu hemen hemen tümüyle elden çıkmıştı, Doğu Ordusu ise ağır kayıplara uğradıktan sonra, Anadolu'dan aldığı takviyelerle Çatalca ve Gelibolu'da zorlukla tutunmaya çalışmaktaydı. Bunun dışında elde yeterince kuvvet de yok sayılırdı.

Bunlardan başka Anadolu ve Suriye huzursuzdu, yeni ayaklanmaların eli kulağındaydı. Hazineye para kalmamış, ekonomi neredeyse durma noktasına gelmişti. Üstelik İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasındaki çekişme doruk noktasına varmıştı. İttihatçılar, Kâmil Paşa Hükümeti'nin İtilafçıların elinde bir oyuncak olduğunu ve şimdiki utanılacak durumun bütün günahının İtilaf Partisi'ne ait bulunduğunu ileri sürüyorlardı. İstanbul kaynıyordu.

Kâmil Paşa Hükümeti, bu dış ve iç baskılar karşısında şaşkındı. Bütün Rumeli'nin ve özellikle Edirne'nin kaybına razı olmak çok zordu ve çok sorumluluk gerektirirdi. Ama yapacak bir şey de yoktu; millet meclisi ne zamandır dağılmıştı. Kâmil Paşa'nın isteği üzerine Padişah Mehmet Reşat, "Saltanat Şurası"nı toplantıya çağırması kabul etti. Kâmil Paşa, hiç olmazsa sorumluluğu paylaşmak istiyordu.

Avrupalı büyüklerin notasından beş gün sonra 22 Ocakta Saltanat Şurası halinde toplanan memleketin ileri gelen asker ve sivil kişileri de barış koşullarını kabulden başka çare bulamamışlardı. Maliye Bakanı memleketin ekonomik ve mali yönden perişanlığını, Dışişleri Bakanı Norandunkyan ise savaşın yeniden başlaması halinde Rusya'nın da harbe katılması olasılığını anlatıyorlardı. Saltanat Şurası Edirne'yi bırakıyordu ama, şu ayrıcalığı istiyordu: Edirne Türklerine dini ve sosyal bazı haklar verilmeliydi.¹⁴⁴

23 Ocak'ta Enver Bey liderliğindeki Jön Türkler İstanbul'da tekrar iktidarı ele geçirdiler. Enver Bey bu sırada İstanbul'daki Stratejik İhtiyat'ın kurmaybaşkanı idi. Osmanlı Sadrazamı Kâmil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlara vermeye hazırlandığı varsayımı, bu eylemin harekete geçirici ana unsuru olmuştu. Jön Türkler eldeki tüm imkanları kullanarak savaşı sürdürmek ve Edirne'yi kurtarmak istiyorlardı. Silah zoruyla Kâmil Paşa'yı istifa ettirdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki

¹⁴⁴ Artuç, a.g.e., s.245-247

başarısızlığının sorumlularından Harbiye Nazırı Nâzım Paşa vurularak öldürüldü. Bu, kötü liderliğin bedeli de olsa zalime bir cezaydı.

Siyasi eğilimini belli etmeyen bir asker olan eski Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa sadrazam oldu. Görevi Edirne'yi elde tutabilmek için mümkün olan her şeyi yapmaktı. Yeni hükümet Londra'da yeni öneriler getirerek, şehrin Meriç Nehri'nin sağ yakasındaki bölümünü Bulgaristan'a terk etmeyi ve Ege adaları ile ilgili düzenlemeyi de Büyük Güçler'e bırakmayı teklif etti. Her taraftan artan problemlerle karşılaşan Bulgarlar bu teklifi kabul etmekle akıllılık ederlerdi. Balkan müttefikler teklifi derhal reddettiler ve ateşkesi feshettiler. Savaş, kuşatılmış olan Edirne, Yanya ve İşkodra şehirleri ile Trakya'nın doğu ucuyla sınırlanmış olarak, 3 Şubat 1913 tarihinde yeniden başladı.¹⁴⁵

İttifakın diğer üyeleri Makedonya'yı paylaşma telaşındayken Bulgarlar bütün enerjilerini Trakya'ya harcamakta ve kayıpları da diğer müttefiklerine göre kat kat fazla olmaktaydı. Buna rağmen kuşatma altındaki Edirne hâlâ düşmemişti.

Yunan ve Sırp müttefikleri arasında Makedonya'daki ganimetin paylaşılması konusunda anlaşmazlığın artması, Bulgarları Trakya'daki seferlerini sonlandırarak batıdaki taleplerini ortaya koymaya zorladı. Makedonya'nın büyük bölümünü sonbahar seferinde işgal etmiş olarak, hem Yunanistan, hem de Sırbistan'ı, kazançlarının herhangi bir kısmını eski Bulgar müttefiklerine teslim etmekten kaçınmaya itti.

Ateşkesin sona ermesi ve 30 Ocak 1913 tarihinde savaşın yeniden başlamasından sonra Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki gerginlik arttı. Daha sonra, 22 Şubat tarihinde, Sırbistan Başbakanı Nikola Paşiç, Sırp-Bulgar antlaşmasının gözden geçirilmesini resmen talep etti. Sırbistan'ın Bulgaristan'a Mart 1912 Antlaşması'nın maddelerinde öngörülenden daha fazla yardım sağlamış olduğunu kaydetti. Sırp, Adriyatik'e bir çıkış elde etmek konusundaki kayıplarını telafi etmek için Makedonya'da daha fazla toprak istiyorlardı. Bulgarların Mart 1912 Antlaşması'nda öngörülmeyen bir şekilde Trakya'da fethetmiş oldukları toprakların

¹⁴⁵ Hall, a.g.e., s.104

Makedonya'daki kayıplarını telafi edeceği konusunda ısrar ettiler. Bulgarlar, Sırp'ların bu talebini resmen görmezlikten geldi. Sırp birlikleri Edirne'de Bulgarlarla birlikte savaşırken sürtüşme yaratmak istemiyorlardı. Her şeyin ötesinde, anlaşmanın hukukiliğini destekleme konusunda Rusya'ya güveniyorlardı.

Ateşkesin feshinden sonra Bulgarlar yeniden Edirne'yi bombalamaya başladılar. Aynı zamanda Bulgarlar Edirne ile İstanbul arasındaki Osmanlı radyo bağlantısını bozmaya çalıştılar. Bu, muhtemelen elektronik savaş alanındaki ilk girişimdi.

Bulgarlar gözetleme balonları ve uçaklarla hasımlarını aralıksız gözetim altında tuttular. Edirne müdafilerine daha fazla baskı yapmak için Bulgarlar uçaklarla şehrin fotoğraflarını çektiler, bildiriler attılar ve sonra da uçaklarla bombaladılar. Bulgarlar böylece Avrupa'ya psikolojik bombardıman tecavüzünü ve hava bombardımanı dehşetini sokan ilk ülke oldular. Edirne 26 Mart 1913 tarihine kadar direnebildi kuşatma hareketına. Edirne'nin düşmesi Bulgaristan'a büyük bir neşe ve rahatlama getirdi. Ferdinand ertesi gün şehre muzafferane bir giriş yaptı. Bulgar zaferinin bedeli ağırdı. Son hücumda Edirne'deki toplam güçleri olan 149.224 askerden 9.558'ini yitirmişlerdi ki, bunların 1.591'i ölmüştü. Tüm sefer için Bulgar kayıpları 18.282'ye varmaktaydı. Kuşatma boyunca Osmanlı kayıpları 15.000'i aşmış, ayrıca 60.000'den fazla askeri de esir düşmüştü.¹⁴⁶

Ruslar, Edirne'nin düşmesinden sonra kendilerinin çok uzun zamandır göz diktikleri İstanbul'u almak için Bulgarların tekrar teşebbüse geçeceğinden korktular. Bu utancı yaşamamak için ST. Petersburg Sofya'ya barış sürecinde tam destek vaad etti. Bu, Bulgar hükümeti için sevinçle karşılanan bir garantiydi. Bunun anlamı Rusya'nın "tartışmalı bölge" dahil, Bulgarların Makedonya'daki tüm taleplerini destekleyeceği ve Yunanistan ile Romanya karşısındaki anlaşmazlıklarında da arka çıkacağı anlamına geliyordu. Bunun üzerine Bulgarlar Çatalca mevzilerini zorlama girişiminde kesin olarak vazgeçtiler. Şimdi Osmanlılarla barış yapabilir ve enerjilerini Makedonya'nın paylaşımı için uzakta heyula gibi bekleyen Yunanlılar ve Sırp'larla olan sorunlarına çevirebilirlerdi.

¹⁴⁶ Hall, a.g.e., s.114-119

Osmanlılar savaşın son raundunda kaynaklarını tüketmişlerdi. 7 Nisan'da bir ateşkes teklif ettiler. Bulgarlar hemen kabul etti. 15 Nisan'da Çatalca'da General Stefan Toshev tarafından temsil edilen Bulgarlar ile Ziya Paşa tarafından temsil edilen Osmanlılar savaşın ikinci ateşkesini imzaladılar. Bu ateşkes sadece Osmanlılar ve Bulgarlar için geçerliydi. Diğer Balkan müttefikleri ateşkesle ilgili değillerdi. Bu anlaşma 30 Mayıs tarihinde Londra Antlaşması'nın imzalanmasına kadar yürürlükte kalacaktı. Trakya'daki çatışmalar sona ermişti. Bu durum Bulgarlara çok küçük bir avantaj sağladı çünkü resmi bir barış imzalanıncaya kadar ordularının büyük bölümünü Çatalca'da Osmanlıların karşısında tutmak zorundaydılar. Londra'da barış görüşmeleri sürerken müttefikleriyle ilişkileri giderek bozulan Sofya Hükümeti endişeli bir şekilde Makedonya'daki durumu izliyordu.¹⁴⁷

b- Karadağ'la Yapılan Savaşlar

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'na Karadağ ile girdiği çatışmalar ile başladı. Küçük Karadağ savaş hazırlıklarına aylar öncesinden başlamış, seferberliğini çoktan tamamlamıştı. Osmanlı ordusu zaferden o kadar emindi ki, Karadağ Cephesi Komutanlığına atanan ihtiyar Mahmut Hayret Paşa, İstanbul'da yeni evlendiği için bir hafta izin almış ve cepheye hareketinden önce Karadağ Savaşı çoktan başlamıştı.

Karadağ savaşa beklenmeyen başarılar ile başladı. Merkez ordusunun başarılarına General Vukotić komutasındaki kuzey ordusunun başarıları da eklenince, yalnız Karadağ'da değil, tüm Slav aleminde sevinç ve heyecan hüküm sürdü. Daha diğer müttefikler savaşa başlamadan, müttefiklerden en güçsüzünün elde ettiği bu başarılar, hayra alamet göründü. Her taraftan sıhhi teçizat, ilaç, tıbbi malzeme sevkiyatı başladı Karadağ'a. Askeri başarılar, bölgedeki Arnavutları da fazlasıyla etkiledi. Bir çok aşiret reisi Kral Nikola'ya başvurarak Karadağ ordusuna katılmayı vaat ettiler.

Haberler, İstanbul'da şaşkınlık ve üzüntü yarattı. Balkan Savaşı'nın imparatorluğun ezici zaferiyle son bulacağı kanısı yaygındı. Gerçi Kral Nikola'nın zaferleri önemli şeyler değildi; fakat nihayet ilk çarpışmalarda ve ilk anlardaki

¹⁴⁷ Hall, a.g.e., s.120

başarısızlıklar halka moral bozukluğu yaratabilir, meydana gelen hoşnutsuzluktan muhalifler yararlanırlardı. Bu nedenle, gerçeği gizlemek için mümkün olan her şey yapıldı. Muhtar Paşa hükümeti ve hükümet taraftarı basın el ele verdiler ve her gün yeni zafer haberleri dolaştı İstanbul'da. Bu asılsız haberler, savaş sonucu pahalılığı ve geçim sıkıntısını unutturmak gayesini de güdüyordu.¹⁴⁸

Karadağ kazandığı başarıların ardından tüm gücünü İşkodra'yı ele geçirmek için harcadı. İşkodra aylar boyunca Arnavut Esat Paşa komutasında Karadağlılara ve daha sonra onlara yardıma gelen Sırlara karşı direndi. Karadağ'ın İşkodra'yı ele geçirme teşebbüsü büyük devletlerin de işine gelmiyordu.

Karadağ ordusunun kuzey Arnavutluk'u istilası ve dolayısıyla Adriyatik sahilinde bazı kentleri ele geçirmesi, Avusturya ve İtalya hükümetlerini de ayağa kaldırmıştı. İki devlet de Rus yanlısı Slavların Adriyatik sahillerine inmesini kendi yararlarına aykırı buluyor, kendi yanlıları Arnavutluk'a bağımsızlık verilmesini istiyorlardı. Rusya ise Karadağlılardan yanaydı. Evveliden beri Balkanlarda gizli veya açık savaşan Germen Slav ırkları bir defa daha karşı karşıya gelmişlerdi. Şimdi işin içinde bir de İtalya vardı. Balkan Savaşı'nın bir dünya savaşına sebep olacağı endişesi, Avrupa'daki tansiyonu yeniden yükseltmişti. Bir yanda Almanya, diğer yanda İngiltere ve Fransa arayış bulma telaşındaydılar.¹⁴⁹

Büyük devletler, Belgrad'a başvurarak İşkodra önünde bulunan kuvvetlerini geri çekmesini istediler. Bu da sonuç vermedi. Müttefiklerin bu inadı ağır bir durum yaratabilirdi; çünkü Avusturya kendi başına harekete geçmeye ve anlaşmazlığı doğrudan doğruya Karadağ'la –elbette ki silah gücüyle- çözmeye niyetli görünüyordu. Bir Avusturya filosu, Karadağ kıyılarına gitmeye hazır, istim üzerinde bekliyordu. Viyana hükümeti Bosna ve Dalmaçya sınırlarında da yığınak yapıyor, Karadağ'ı hem denizden, hem karadan vurmakla tehdit ediyordu. Avusturya'nın yalnız başına hareket geçmesinden doğacak tehlikeleri önlemek amacıyla, Londra'da toplanan elçiler, Kral Nikola'yı büyük devletlerin kararına boyun eğmeye ve İşkodra kuşatmasını kaldırmaya zorlamak için, 31 Mart'ta Karadağ kıyılarında bir

¹⁴⁸ Andonyan, a.g.e., s.273

¹⁴⁹ Artuç, a.g.e., s.191

uluslararası deniz kuvvetleri gösteri yapmaya ve gerekirse bu kıyıları abluka altına almaya karar verdiler.

Karadağ hükümetinin ret cevabı üzerine, çeşitli milletlere mensup amiraller arasında hemen anlaşmazlık baş göstermişti. Üçlü ittifak amiralleri, özellikle Avusturyalılarla Almanlar, zor kullanmaya başvurulmasını istiyorlar, Fransız ve İngiliz amiralleri ise, buna muhalefet ediyorlardı; çünkü bu zor kullanmanın hangi şartlar altında olacağını ve nerede son bulacağını kararlaştırmak kolay değildi. Karadağ limanlarını bombalamakla yetinilse, Kral Nikola'nın iradesini kırmaya yetmezdi; çünkü bombardıman anlamsız olacaktı. İki liman -Antivari ve Dulcigno- işgal de edilse, bombalansa da, bu, İşkodra'ya karşı sürdürülen askeri hareketi etkileyemezdi. Bir seferi kuvvet karaya çıkarıp Karadağlıları İşkodra önünde zorla uzaklaştırmak sorunu ise daha ağır bir şeydi.¹⁵⁰

3 Aralık 1912'de Çatalca'da Karadağ, Sırp ve Bulgarlarla ateşkes imzalandığında 40.000'nin üzerindeki Karadağ Ordusu ve 15.000 kişilik Sırp kuvveti kar ve çamur içinde İşkodra önlerinde hâlâ inatçı savunucularla boğuşup durmaktaydı. Karadağlılarla savaşın üzerinden hemen hemen 2 aya yakın bir zaman geçmişti. Buna rağmen İşkodra Türk kuvvetleri direniyor ve teslim olmuyordu. Diğer cephelerdeki onca yenilgilere rağmen savunucuların azmi bir türlü kırılmamıştı.¹⁵¹

Aylar süren çatışmadan sonra Esat Paşa sürpriz bir şekilde İşkodra'yı Karadağlılara teslim etmeyi kabul etti. Kral Nikola usta bir diplomatlık örneği göstererek Esat Paşa'yı teslim olmaya razı etti. Savunmacılar tükenmişti, cephane ve yiyecekleri bitmek üzereydi. Her gün otuz ila kırk kişi ölüyordu. Osmanlı birliklerinin, büyük toplar hariç olmak üzere silahlarıyla birlikte şehri terk etmelerine izin verildi. Bu, tam bir soytarı pazarlığıydı. Kral Nikola'nın ordusu tek kurşun atmadan, Büyük Güçler'e meydan okuyarak İşkodra'ya girdi. Buna karşı Esad Paşa Arnavutluk tahtını elde etme çabalarını Karadağlıların tanınmasını ve mali yardım yapmalarını sağladı. Hem Karadağ, hem de Sırp halkı İşkodra'nın teslim haberini

¹⁵⁰ Andonyan, a.g.e., s.300-307

¹⁵¹ Artuç, a.g.e., s.190

sevinç ve rahatlama duygusuyla karşıladı. Ne var ki yeni çatışmaların çıkma ihtimali kutlamaların bir kısmını gölgeledi.

Avusturya-Macaristan harekete geçmeden önce, Büyük Güçler'in askeri eylemleri karşısında İşkodra'yı elde tutamayacağını anlayan Kral Nikola boyun eğdi. 5 Mayıs günü İşkodra'yı teslim etmeye karar verdi. Karadağlılar kenti ancak iki haftadan daha kısa bir süre için işgal edebilmişlerdi. Dokuz gün sonra Büyük Güçler filosundan bir müfreze İşkodra'ya girerek kontrolü eline aldı.¹⁵²

Karadağ için, Birinci Balkan Savaşı'nın ilk aşaması hayal kırıklığıydı. Karadağlıların askeri şan kazanma beklentileri acı bir şekilde sonuçsuz kaldı. Her ne kadar Karadağ birlikleri Yeni Pazar Sancağı'nın büyük bir kısmını işgal etmişlerse de, hedefleri olan Kosova'daki Prizren'e ulaşamadılar. Daha da kötüsü, Karadağlılar Kuzey Arnavutluk kenti olan İşkodra önünde, belirli bir zafer beklentisi olmadan saplanıp kaldılar. Karadağ'ın askeri beklentilerinin boşa çıkması, Petroviç rejiminin zayıflık ve geriliğini vurguladı. Birinci Balkan Savaşı'nın ilk iki ayından itibaren Sırbistan ve Karageorgeviç hanedanı Sırp halkının birliği için yarışmayı açık şekilde kazanmışlardı. Birinci Balkan Savaşı'ndaki askeri kudretsizlikleri nedeniyle, Karadağ ve Petroviç hanedanı, Sırp milli hareketinin liderliği için artık yarışmaya giremezdi.¹⁵³

c- Sırplarla Yapılan Savaşlar

Harp ilan edildiği gün, Türk Batı Ordusu seferberliğini tamamlayamamış, 188.00'e varan kuvvetleriyle sefer gücünün ancak yarısına ulaşabilmişti. Üstelik, Sırp'lara taarruzu öngörülen Vardar Ordusu sefer görev yerlerine de varamamıştı ve büyük kısmı ile henüz yollardaydı. Vardar Ordusu Komutanı Halepli Zeki Paşa da karargâh ile birlikte yürüyüşteydi ve henüz birliklerini bile doğru dürüst tanıyamamıştı. Vardar Ordusu'nu oluşturan üç kolordu birbiri peşi sıra hem Kumanova doğrultusunda ilerliyor, hem de bir kördöğüşü halini alan seferberliklerini tamamlamaya çalışıyorlardı. Her şey karışık ve devamlı yağın yağmur bu

¹⁵² Hall, a.g.e., s.121

¹⁵³ Hall, a.g.e., s.89

karışıklığı daha da arttırıyordu. Askere çağrılmış erler birliklerini bulamıyor, birlikler gidecekleri yerleri şaşırıyor, gürültü ve patırdı içinde gayesiz bir koşuşturma sürüp gidiyordu. Daha çarpışmalar başlamadığı halde, menzil örgütünün düzensizliği yüzünden, şimdiden açlık çekilmeye başlanmıştı.

Vardar Ordusu'nun Sırp hududuna doğru bu yürüyüşü, dinç bir ordunun savaşmak üzere düşmana doğru ilerleyişi değil de, sanki savaşta yenilip dağılmış bir ordunun düzensiz bir halde çekilişine benziyordu. Yani, Vardar Ordusu, daha savaşa giderken savaşı kaybetmiş gibiydi.

“Yetmişlik bir subayın hatıratı” adlı eserinde Rahmi Apak bu konuda şunları yazar: “Kumanova ilerisinde Sırp larla ilk temas yapıldığı zaman, ilk çatışmada kuvvetli darbeler vurulmuştu. Akşama kadar muharebenin gidişi lehimize görünüyordu. Gece basınca bazı tümen komutanları ve komutanlar, muharebe sahasını terk ederek Kumanova kasabasına rahat etmeye gittiler! Hatta bazı tümen komutanları, kendilerine tebliği edilen paşalık rütbesinin alametlerini diktirmek çin gece yarısı terzileri çağırılmışlardı. Redif alayı ve tümenleri ise, daha o gece dağılmışlardı.”¹⁵⁴

Sırp lar, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa hazırlanırken, kuvvetlerini dört grupta topladılar. Veliht Prens Alexander en büyük Sırp kuvveti olan Sırp 1.Ordusu'na komuta ediyordu. Bu ordu yaklaşık 132.000 kişiden oluşuyordu. General Sepa Stepanoviç komutasındaki Sırp 2.Ordusu yaklaşık 74.000 mevcuda sahipti ve Sırp Timok Tümeni ile Bulgar Rila Tümeni'nden oluşuyordu. Güneybatı Bulgaristan'da Köstendil ile Dupnitsa arasında toplanmıştı. General Bozhidar Jandkoviç liderliğindeki Sırp 3.Ordusu'nun yaklaşık 76.000 mevcudu vardı. Batı Sırbistan'da iki grup halinde toplanmıştı: Birinci grup Toplica, diğeri de Medvedje'de bulunuyordu. Geri kalan diğeri iki Sırp yığınağı kuzeybatı Sırbistan'daydı. Sadece 25.000 mevcudu olan İbar Ordusu, General Mihail Zhivkoviç tarafından yönetiliyordu. Buna ek olarak Yarbay Milovoje Andjekoviç komutasındaki Javor Tugayı 12.000 askere sahipti.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Artuç, a.g.e., s.196-198

¹⁵⁵ Hall, a.g.e., s.60

Sırp'ların Priştine'ye girmeleri, aralarında ortaçağın şanlı hikayelerini canlandırdı. Askerlere eşlik eden bir Sırp gazeteci şöyle yazıyordu: "Priştine! Burası bir süre için Nemenjiç hanedanının, özellikle Kral Milutin'in başkentiydi. Aynı zamanda Çar Lazar zamanında Lava ile Sitnitse arasındaki toprakları elinde tutan Vuk Brankoviç'in de başkentiydi." Aynı zamanda "Priştine'nin Arnavutlar için bir yuva ve Kosova'nın başkentleri olduğunu" da itiraf ediyordu. Bu kolay zaferle, Sırp milliyetçiliğinin ikonası ve 1389 yılında Sırp liderliğinde bir Balkan koalisyonu ile istilacı Osmanlılar arasındaki destansı muharebenin yeri olan 'Kosovo Polje' Sırp'ların eline geçti. Ne var ki Kosova'nın fethiyle bütün Sırp'lar kendilerini milliyetçi heyecanların ateşine kaptırmadılar. 3. Ordu komutanı General Bozhidar Jankoviç bir kutlama töreni organize ettiğinde, haşin Voyvoda Putnik, yaveri Albay Misiç'e öfkeyle şöyle demişti: "Bozha Amaca Kosova için dini bir kutsama töreni düzenlemekle ne yaptığını sanıyor. Lütfen bu işi bırakmasın ve ileri bir tarihe ertelemesini söyle." Savaş bitmemişti.¹⁵⁶

Sırp'ların Adriyatik'e inmeleri, çok ağır bir uluslararası bunalıma sebep oldu. Avusturya ile Rusya karşılıklı seferberliğe giriştiler. Bütün dünya haftalarca Avrupa'da kopacak bir genel savaş korkusunu yaşadı. Sırp'ların Arnavutluk'ta ilerlemesi ve Adriyatik kıyılarının işgali, elbette ki Avusturya'nın işine gelmezdi. Kendi güveni için, Adriyatik'te kesin bir üstünlük sürdürmek zorundaydı. Adriyatik'te yeni bir unsurun çıkagelmesi, daha doğrusu Slav unsurun oraya kadar uzanması, bu denizdeki hakimiyet sorununu tehlikeye sokardı. Bu durum ne Avusturya, ne de İtalya için hoştu. Bu iki devlet, aynı denize hakimdi ve aralarında güç bir denge korunmak zorundaydı. Zaten bu bile kolay iş değildi. Orada kurul bir düzen vardı ve bu düzeni iki müttefik, ama birbirinden nefret eden devlet, karşılıklı tavizler ve taahhütlerle güçbela sürdürebiliyordu. İki arasında yeni bir unsurun girmesi bu dengeyi bozacak, tehlikeli komplikasyonlar yaratacaktı. Ayrıca, Slav unsurun Adriyatik'e inmesi, Alman unsur için ağır bir darbe olacaktı.

İlk günler, Avusturya, doğrudan doğruya tehditlere başvurdu. Yaptığı seferberlik o kadar endişe verici oldu ki, Rusya, Slavların hamisi ve Avusturya'nın rakibi olarak, kendisi de seferberliğe girişmek zorunda kaldı. Bir ara, savaşın artık

¹⁵⁶ Hail, a.g.e., s.71

kaçınılmaz olduğu korkusu yaygınlaştı. Çünkü Viyana’da, başında veliahtın bulunduğu savaş taraftarları güç kazanmışlardı ve hemen bütün gazeteler, hükümeti, Slavlığı daha yenilmez bir kuvvet haline gelmeden ezmeye kışkırtıyordu. Avusturya veliahtı, o günlerde Kaiser Wilhelm’i ziyaret edince, Avrupa biraz rahatladı.

Veliahtın niyeti barışçı değildi belki, ama Alman imparatoru da harbe taraftar değildi. Hatta, söylendiğine göre, veliahtı, ayrı şaka, yarı ciddi şu sözlerle kabul etmişti: “Fazla gürültü ediyorsun benim kılıcımla!” Gerginlik uzun haftalar sürdü. Nihayet Çar ile Avusturya imparatoru aralarında yazıştılar, askıda bulunan sorunlar hakkında bir anlaşmaya vardılar. Londra Konferansı bu anlaşmayı benimsedi ve daha müspet bir temel üzerine oturttu. Avusturya’nın ve kısmen İtalya’nın himayesinde bir bağımsız Arnavutluk’un kurulması, bu anlaşmanın sonucuydu. Böylece Adriyatik kıyılarına dokunulmamış oluyor, Alman unsur Slavların Balkan Savaşı’yla elde ettikleri avantaja bir karşılık elde etmiş oluyordu. Büyük devletlerin onayı ile varılan bu uzlaşma karşısında, Sırbistan boyun eğmeye mecbur kaldı. sonunda Karadağ da İşkodra sorununda aynı nedenlerle boyun eğecekti. Durazzo tepelerinden Adriyatik’i selamladıkları an gerçekleştiğini sandıkları milli emelleri, Sırp lar için yine bir hayal oldu. Hayal kırıklığına uğrayan Sırp lar, işte o gün hissettiler uğradıkları kayıpların, verdikleri kurbanların tüm acısını.¹⁵⁷

Sırp ordusu Birinci Balkan Savaşı’nda başarılıydı. Kumanova’daki beklenmeyen Osmanlı meydan okumasına karşı hızlı ve başarılı bir uyum gösterdi. Buradaki zafer Sırp lara, Makedonya için kesin sonuçlu muharebeyi Üsküp’ün güneyinde yapmayı öngören orijinal planlarına sadık kalmaları halinde yapabileceklerinden çok daha hızlı ilerleme olanağı verdi. Birinci Balkan Savaşı’nın ilk aşamasında, Sırp lar batıda büyük zaferi elde eden taraf oldular. Sadece Osmanlı kuvvetlerini yenerek emelleri olan Kuzey Makedonya ve Kosova’dan çıkarmakla kalmadılar, aynı zamanda Orta Makedonya ile Arnavutluk’un kuzey yarısını Adriyatik’e kadar işgal ettiler.

Bu başarılar can ve malzeme kaybı açısından nispeten bir maliyetle elde edildi. Sırp lar, ateşkes sırasında düşmanları Osmanlılardan değil, fakat Büyük

¹⁵⁷ Andonyan, a.g.e., s353-354

Güçler'den gelen bir problemle karşı karşıya kaldılar. Büyük Güçler, özellikle de Avusturya-Macaristan ve İtalya onların Arnavutluk'ta fethettikleri yerleri ellerinde tutmalarına izin verirler miydi? Bununla yakından ilgili olarak Makedonya problemi ortada durmaktaydı. Sırlar Mart 1912 ittifakı ile Bulgaristan'a söz verilen büyük bölgeler de dahil olmak üzere Kuzey ve Orta Makedonya'nın tümünü ele geçirmişlerdi. Sırlar, buraları almak için o kadar Sırp kanı döktükten sonra Bulgaristan'a teslim edebilir miydi? Bulgar 7. Rila Tümeni'nin Güney Makedonya'ya nakledilmesi ve Sırp 2. Ordusu'nun Edirne'ye nakledilmesi, sorunu daha da karmaşıktırmaktaydı.¹⁵⁸

d- Yunanlılarla Yapılan Savaşlar

Askeri teşkilata dair 1912 Ocak'ında çıkarılan yasaya göre, Yunanistan'da 20 ile 54 yaş arasında bütün erkekler askerdi ve iki yıl muvazzaf orduda, on yıl birinci sınıf ihtiyatta, dokuz yıl ikinci sınıf ihtiyatta, yedi yıl yerel muhafız birliklerinde, yedi yıl da yedek muhafız olarak hizmetle yükümlüydü. Muvazzaf ordu, her biri üç kısımdan oluşan dört tümeden kuruluydu. Seferberlikte, birkaç tümen daha silah altına çağrılırdı. Her tümende üç piyade birliği, bir veya iki Efsun birliği, mitralyöz birliği, bir süvari birliği, sekiz bataryalı bir topçu birliği, bir istihkam birliği, bir hizmet ve iase birliği, bir de sıhhiye grubu bulunurdu.

Barışta 50.000 kişi olan Yunan ordusu, seferde 135.000 kişiye yükseliyordu. Bu sayı, son bir gayretle, 192.000'e ulaşabilirdi. Yunan ordusunun seferberliğine 1 Ekim'de başlandı ve hemen yığınak yapıldı. İki hafta sonra, savaş ilanından bir gün önce, seferberlik de, yığınak da tamamlanmış bulunuyordu.¹⁵⁹ Yunanistan seferberliğini tamamlarken dünyanın dört bir yanından binlerce gönüllü Yunan ordusuna katıldı. Dikkat çekici bir nokta da İstanbul'dan neredeyse hiç gönüllünün bu savaşa katılmamasıydı.

Yenice Savaşı 1 Kasım'da başladı. Hasan Tahsin Paşa, Ustrumca Kolordusu'ndan bir tümen alarak Yenice savunmasını kuvvetlendirmişti. Yunan

¹⁵⁸ Hall, a.g.e., s.88-89

¹⁵⁹ Andonyan, a.g.e., s.364

ordusu, 8. Kolordu'nun büyük kuvvetlerle tuttuğu Yenice Gölü Güneyine değil de, gölün Kuzeyindeki zayıf mevzilere yüklendi. Güneyden Kuzeye kaydırılan iki tümen yetişinceye kadar Türk Kuzey cephesi yarılmıştı. Bu tümenlerin gecikmesi ve dolayısıyla Yenice Savaşı'nın kaybına yol açan sebep ise, duyanları hayretler içinde bırakan bir şeydi: Kolordu emrinde bildirilen tümenlerin hareket saati, “öğleden evvel” yerine yanlışlıkla “öğleden sonra” yazılmıştı. Evet, küçük bir kelime hatası (!) ve bir savaşın kaybı...¹⁶⁰

Yenice-Vardar'da bu muharebe cereyan ederken, Selânik Türkleri, Tahsin Paşa'nın muzaffer ordusunca şehre getirilecek binlerce Yunan esirini ve veliahtı bekliyorlardı. Selânik'teki Türk çevreleri Osmanlı zaferinden asla şüphe etmemiş, savaşa güvenle bakmışlardı. Rumlar da, kendi yönlerinden, Selânik'e Yunan ordusunun gireceğine inanıyorlardı. Bir Fransız muhabiri şunları yazıyordu: “Bütün Yunanlılar ve Rumlar, şehrin düşmesinden az önce muzaffer orduya karşılamaya hazırlanıyorlardı. Bir mağaza otuz kırk bin bayrak yaptırıp hazırlamıştı. Prens Konstantin için Yunanistan'ın Napolyon'u diyorlardı. Türkiye'deki Rumların bu davranışı anlamlıdır. Zaten nüfusun büyük çoğunluğu Yunanlıları bu savaşta kurtarıcı olarak kabul etti. Ve Türkler, kendi toprakları üzerinde bile, sanki bir düşman ülkesindeymişçesine savaşıyorlardı. Kaldı ki, Rumlarla Türkler, Bulgarlarla Türkler veya Sırplarla Türkler arasında manevi bir kaynaşma imkanı hiç yoktu.”

Ordunun morali çöktükten sonra, Selânik'in Müslüman ve Musevi sakinlerinin cesareti de kırıldı. Berliner Tageblatt'ın muhabiri şunları yazıyordu: “Kalabalık asker ve kaçak kafiler hazin, acınacak bir durumda şehre hücum ediyor. Türk ordusu şehrin sokakları önünde düşmanı bekliyor, fakat erler arasında ancak birkaç subay bulunuyor büyük bir kısmı bırakıp gitmiş lime lime elbiseler giymiş, tam bir moral çöküntüsü içinde bulunan kaçak askerlerin ardı arkası kesilmeyen geçişi, Napolyon'un Rusya çekilmesini andırıyor. Her tarafta cesetler ve at leşleri var. Dün elli kaçak, açlık ve soğuktan öldü. Şehrin durumu pek yürekler acısı. Askerlerden başka, Makedonya'dan kaçan 50.000 göçmen, aileleriyle beraber

¹⁶⁰ Artuç, a.g.e., s.220-221

sokaklara dolmuşlar. İnsan bu sefalet kabilelerini seyrederken korkunç bir izlenim ediniyor. Zavallı erler dileniyor, açlıklarını haykırıyorlar.”¹⁶¹

8 Kasım 1912 günü akşamı, Selânik cephesindeki Türk ve Yunan kuvvetleri arasında ateş kesildi ve 9 Kasım sabahı Yunan öncüleri hiçbir direnişle karşılaşmadan, bir tek kurşun bile atmadan, ellerini kollarını sallayarak Selânik’e girdiler. 470 yıl sonra ilk defa bir yabancı asker şehre, Yunanca adıyla Thessaloniki’ye ayak basmaktaydı.¹⁶²

Times muhabiri olayı anlatırken ezcümle şunları yazıyordu: “Hiçbir kadim Atina ordusu, Atina’ya dönüşünde, Yunan ordusunun Selânik’te karşılandığı kadar gürültülü coşkunlukla karşılanmış değildir. Tüm Helenler için büyük bir gündü bu. Hayalleri gerçekleşiyordu. Sabah, şehrin Rumları ve Musevilerin yarısı veliahtın karargâhına gittiler. Rumlar komutanın elini öpüyor, çeşitli armağanlar getiriyorlardı. On günden beri Osmanlı ordusu içinde, yaşayan bir kimse, birdenbire Yunan askerlerinin arasına girince, hemen farkı görüyordu. Yunan askerleri iyi giyinmişlerdi, bakımlıydılar. Toplar pırl pırlıdı. Süvarinin hiçbir eksigi yoktu. Piyadeler sıcacık elbiseler giymişlerdi.

Yunan ordusunun şehre gireceği, öğleden sonra duyuldu. Şehir baştan başa Yunan bayraklarıyla donanmıştı. Efzonların süvari kuvveti sokağın ucunda görünür görünmez bir sevinç çılgılığı koptu kalabalıktan. Dilber Rum kızları balkonlardan sonbahar gülleri serpiyorlardı geçen askerlerin üzerine; “zito” sesleri yeri göğü inletiyordu. O kadar kalabalık vardı ki, askerler insan seli arasından teker teker geçmek zorunda kalıyorlardı. Heyecanlı hitabeler, nutuklar, birbirini izliyordu. Göstericilerden binlercesi, fes taşıyan Osmanlı uyruklulardı. Bunlar arasında Türklerin daima sadık tebaaları olarak bildikleri Yahudilerden de yüzlerce vardı.

Müslümanlar ise evlerine kapanmışlar, olup bitenler hakkında hiçbir fikir yürütmüyorlardı. Birkaç Osmanlı askeri, düşmanlarının sevincine aldırmadan, ötede

¹⁶¹ Andonyan, a.g.e., s.379-382

¹⁶² Artuç, a.g.e., s.224

beride gagesiz dolaşıyorlardı. Ve şehrin içinde nizam ve asayişin korunması hâlâ silahlı Türk polislerinin gözetimindeydi...”¹⁶³

Kölnische Zeitung muhabiri şöyle yazıyor: “Selânik’teki Ayia Sofia camii üzerinde haç yükseliyor yeniden. Yeni fatihler haçı diktiler; ama hani nerede Hristiyanlık ve insanlık belirtileri?.. Haç, merhametin sembolüdür; ama Rumlar kanla lekelediler onu. Talan, katliam, ırza geçme, korkunç oranlara yükseldi. Çeteler civar köylerdeki Müslümanlara yapmadıklarını komadılar. Çok sayıda göçmen açlıktan ya da süngüyle öldü. Yunanlıların beslemeyi taahhüt ettikleri silahtan tecrit edilmiş Osmanlı askerlerinden çoğu keza açlıktan öldü.

Times muhabiri de şunları anlatıyor: “Yunanistan’ın zaferini ne yazık ki fazla takdir edemiyoruz. Şüphe yok ki zor bir işe girişmişlerdi; ama bunu daha liyakatle yerine getirebilirlerdi... Son günlerin yaralama, soygun ve talan olaylarının ayrıntıları Times’ın birkaç sayfasını doldurabilir. Silahtan tecrit edildiği sanılan birkaç Türk’ün üzerinde silah bulunması, Yunan askerlerinin üzüntü verici taşkınlıklar yapmasına sebep oluşturdu. Genellikle Türkler ve birçok Osmanlı Musevisi aynı muameleye uğradılar: Üzerlerinde silah aramak için yoklanıyorlardı, bu arada değerli neleri varsa –saat, para vs.- almıyordu. İngiltere konsoloshanesi kavasının evi de soyulanlar arasındaydı. Metod şuydu: Ayaktakımından Rumlar, Yunan askerlerine önemli evleri gösteriyorlar, kendileri de çapulculuğa katılıyorlardı. Talanın başlıca kurbanları Museviler oldu. Rum basınının başlattığı Yahudi aleyhtarlığı, askerler arasında da yayıldı, şiddet ve soygun hareketlerine dönüştü.”¹⁶⁴

Yanya, kuşatılan Osmanlı şehirleri içerisinde ilk düşendi. Yunan ordusu Yanya’da güçlü bir direnişle karşılaşmış ve bunu altetmeyi başarmıştı. Bu, onların Birini Balkan Savaşı’ndaki en büyük askeri çabasıydı. Bu başarı Yunan ordusuna güven verdi.

Bunun yanı sıra, Bulgarlar henüz Edirne dışında saplanıp kalmışlarken, bu zafer onların Selânik üzerinde bir çatışmaya hazırlık olarak ordularını tekrar

¹⁶³ Andonyan, a.g.e., s.384

¹⁶⁴ Andonyan, a.g.e., s.389

Makedonya'ya göndermelerine imkan verdi.¹⁶⁵ Yanya'da 33.000 Osmanlı askeri esir düştü; bunlardan 800'ü subay, 6.000'i yaralıydı, çoğu da hasta. Savaşın başından beri Yunanlılara esir düşenlerin sayısı böylece 80.000'e ulaşıyordu. Bunların iasesi, Yunan hükümeti için büyük bir külfet oluşturuyordu. Bir resmi tebliğe göre, Yanya'nın zaptından önce Yunanistan'ın elinde bulunan 50.000 esir için beş milyon frank masraf olmuştu. Yanya'nın işgali, tüm Yunanistan'ı ve Helenizm'le ilgisi olan herkesi coşturdu.

Yanya'nın düşmesi İstanbul'da acı ve ağır bir etki yarattı; fakat Osmanlı devlet adamları cesaretlerini kaybetmediler. Kâmil Paşa kabinesi düşüp de Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki ile iktidara gelince, Türk yönetici çevrelerinde ve halkın az çok kültürlü tabakalarında, bu talihsiz savaş boyunca hemen hiç görülmemiş bir enerji, cesaret ve gurur eğilimi meydana gelmişti. Osmanlı orduları, hem Makedonya, hem Trakya savaş alanlarında arka arkaya yenilgiye uğrarken, devlet adamları, mütevekkil bir kaderciliğe kendilerini kaptırmışlar, şaşkınlıktan ve boyun eğmekten başka bir şey yapmamışlardı. Bizzat Kâmil Paşa, yabancı muhabirler aracılığıyla Avrupa'dan merhamet dilenirken, gözyaşlarını onlardan gizlemesini bile başaramamıştı. Halk da devlet adamlarının davranışını örnek aldı, imparatorluğun belini kıran büyük felaket karşısında o da kaygısızlık ve tevekkülle baş eğdi. Adil olmak için şunu itiraf etmek gerekir ki, İttihat ve Terakki, kendi örneğiyle, bu yüz kızartıcı tevekkül yerine Türk halkına az çok enerji ve kendine güven duygusu aşıladı. İktidara geçmekle savaş talihini değiştiremediyse de, hiç değilse Osmanlı Devleti'nin ve milletinin manevi ağırlığını artırabilirdi.¹⁶⁶

Birinci Balkan Savaşı'nda Yunan donanması önemli bir göreve sahipti. Çanakkale'nin ağzı ile Anadolu kıyılarını ablukaya alması gerekiyordu. Bu, Osmanlıların İzmir'den Ege limanları olan Kavala ve Dedeağaç'a asker göndererek, savaş planlarına göre Trakya veya Makedonya ordularını takviye etmelerini önleyecekti. Yunanlılar Çanakkale'yi ablukaya alarak Kuzey Ege'deki stratejik adaları işgal ettiler. 20 Ekim'de Bozcaada'yı ele geçirdiler. Ertesi gün, çatışmaların 27 Ekim'e kadar süreceği Limni'ye çıktılar. Limni'nin ele geçirilmesi Çanakkale'yi

¹⁶⁵ Hall, a.g.e., s.112

¹⁶⁶ Andonyan, a.g.e., s.421-424

etkili şekilde kapattı. 1 Kasım'da Gökçeada, Semadirek ve Taşoz da Yunan kontrolü altına geçmişti. Bu adalarda çok az direnişle karşılaştılar. Yunanlılar aynı zamanda, asker taşıyan Osmanlı gemilerinin bu limanı terk etmesini önlemek için İzmir sularında devriye gezdiler.

Yunanlılar, bu nispeten kolay zaferlerden sonra, daha güneydeki Ege adaları Sakız, Midilli, Bozcaada ve Psara'ya döndüler. 21 Kasım'da Midilli ve 27 Kasım'da Sakız'a çıktılar. Burada Osmanlılar istilacılara karşı güçlü bir direniş gösterdiler. Her iki adada da Osmanlı garnizonları içerilere çekilerek savaşmayı sürdürdüler. Bu durum Midilli'de 22 Aralık ve Sakız'da 3 Ocak 1913'e kadar devam etti. Yunanlılar, İtalya'nın işgal ettiği On iki Ada nedeniyle diplomatik komplikasyondan kaçınmak için 13 Mart 1913 tarihine kadar Sisam'a çıkmadılar.

Yunanlılar için savaşın ilk raundunun sonuçları karışıktı. Ama hedefleri olan Selânik'in işgalini elde etmişlerdi. Bununla birlikte askeri ve politik açılardan zaferleri sınırlanmıştı. Bir Bulgar gücü hâlâ şehir üzerindeki Yunan iddialarıyla çekişme halindeydi. Yunanlılar hâlâ Bulgarlar ile bir toprak anlaşması yapmamışlardı. Selânik ve diğer yerlerde Yunanlılar ile daha güçlü ve büyük müttefikleri arasındaki çelişkili iddialar Balkan Birliği'nin altını oyuyordu. Bulgar ve Sırp müttefiklerinin aksine, Yunanlılar Osmanlılar karşısında ezici zaferler elde edememişlerdi. Yaptıkları muharebelerin çoğu küçük ölçekliydi. Klidion'da gerçek bir yenilgi almışlardı. Ateşkes sırasında, ki bu Yunanlıların görmezden geldikleri bir ateşkesti, Yunan birlikleri Yanya karşısında saplanıp kalmışlardı. Savaş, Yunan ordusuna pek az şan kazandırdı ve ateşkes onlara nefes alma zamanı sağladı.

3. I.Balkan Savaşı Sonrasında Durum

a- I. Balkan Savaşı Sırasında Yapılan Antlaşmalar

1912 Kasım ayının sonunda Balkan Birliği'nin orduları hemen her yerde muzaffer olmuşlardı. Ne var ki savaş onları tüketmişti. Aynı şekilde Osmanlılar'ın da yenilgiler nedeniyle takati kalmamıştı. Bununla birlikte Çatalca'daki zaferleri onlara

biraz ümit vermişti. Tarafların hiçbir önceki seviyede bir savaşı yürütecek halde değildi. Keza taraflar dışarıdan ciddi bir yardım beklentisine de sahip değillerdi.

Bulgarların Çatalca'da yenilmesinden sonra, görüşmeler yapıldı. Beş toplantı sonunda 3 Aralık'ta ateşkesin imzalanmasıyla sona erdi. Balkan müttefikleri Osmanlıların Çatalca hatlarının batısındaki bütün topraklarını terk etmesini istediler. Bunu tam olarak elde edemediler. Ateşkes koşullarına göre, üç kale hiçbir ikmal maddesi alamayacak, ordular halihazırdaki yerlerinde kalacak ve Osmanlılar Bulgaristan'ın Karadeniz limanlarına uyguladıkları ablukayı kaldırarak Bulgarların Çatalca'daki birliklerini ikmal etmeleri için Edirne'den geçen demiryolunu kullanmalarına izin vereceklerdi. Yunanlılar Yanya'yı alamadıkları için ateşkesi imzalamadılar. Bu nedenle buradaki kuşatmalarını sürdürdüler.¹⁶⁷

Çatalca ateşkesinin imzalanmasını takiben diplomatik arena Londra'ya kaydı. Burada, 1912 yılının Aralık ayında Balkan Yarımadası'nın kaderine tayin etmek üzere aynı anda iki konferans toplandı. 16 Aralık'ta Balkan Birliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcileri bir barış anlaşması için St.James Sarayı'nda bir araya geldiler.

Osmanlılar başından itibaren oyalama taktikleri sergilediler. Zaman kazanarak dinlenebileceklerini, canlanabileceklerini ve mümkün olan yerlerde ordularını takviye edebileceklerini umdular. Buna ek olarak müttefikler arasında başgösteren anlaşmazlık belirtilerinden yararlanabileceklerini sezdiler. Reşid Paşa, ateşkesi imzalamadıkları gerekçesiyle barış masasındaki Yunan varlığına derhal itiraz etti. Bu durum Osmanlıların Yunan katılımına rıza gösterdikleri 24 Aralık'a kadar sürdü. Görüşmeler, daha sonra Bulgaristan tarafından talep edilen Edirne ile Yunanlıların talep ettikleri Çanakkale ağzındaki dört Ege adası Semandirek, Gökçeada, Bozcaada ve Limni sorunları üzerinde çıkmaza girdi. Osmanlılar, Edirne ile dört Ege adasını başkentlerinin savunması için hayati önemde görüyorlardı.

Danev, Londra'da Edirne'nin Bulgarlara verilmesini talep etti. Bulgarlar, Edirne'yi Sırbistan'a verilmesi muhtemel olan Makedonya'daki tartışmalı bölgedeki

¹⁶⁷ Hall, a.g.e., s.85-91

kayıplarını telafi etmek ve Trakya savaşlarındaki ağır kayıplarını haklı göstermek için istiyorlardı. Balkanlar'daki Amerikan askeri ataşesi Teğmen Sherman Miles şöyle diyordu: "Halihazırdaki Bulgar Hükümetinin, Edirne şehri ve vilayetinin Türklere verildiği bir barışın yaratacağı genel öfkeden sonra ayakta kalabileceği çok şüphelidir." Edirne, Bulgarların Trakya'yı fethederken yaptıkları büyük fedakarlıkları karşılayacak değerli bir ödüldü.

Aynı zamanda, Osmanlılar şehri terk etmeyi kararlı bir şekilde reddettiler. İstanbul'un Avrupa çıkışına hakim olduğu için Edirne'yi teslim etmeyi kabul etmediler. Bir Osmanlı diplomatı daha sonra Dr. Danev'e şunları söylüyordu: "Size ait Edirne, haremimize açılan bir penceredir." Osmanlıların Avrupa'daki ilk başkentleri olması ve Sultan Selim'in 16.yüzyılda yaptırdığı cami nedeniyle Edirne'ye duygusal bağlılıkları bulunuyordu.

Osmanlılar, 1 Ocak 1913 tarihli barış önerilerinde Edirne vilayetinin (Trakya) batısındaki tüm toprakların kaybını kabul ettiler, fakat Trakya veya Ege adalarını terk etmeye razı olmadılar. Bu, Yunanlılar ve Bulgarlar için tümüyle kabul edilemez bir öneriydi. 6 Ocak'tan sonra görüşmelere ara verildi.

Londra'da yapılan ikinci konferans daha önemliydi. Bu olay, "Berlin Antlaşması'nı imzalamış olan Altı Büyük Güç'ün Büyükelçilerinin Yeniden Biraraya Gelme Toplantısı" olarak yapıldı. Her ne kadar Berlin Kongresi'nde yer alanların çapında katılımcılardan yoksun kalmışsa da, bu toplantı, Avrupa işleriyle ilgili olarak aynı gözetim anlayışını temsil ediyordu. Balkan Savaşı'nın nasıl sonuçlanacağını belirlenmesinde, savaşan tarafların burada toplanan temsilcilerinin değil de, Büyük Güçler'in Londra'daki temsilcileri vasıtasıyla son sözü söyleyecekleri başından beri belliydi. Londra Büyükelçiler Konferansı, Büyük Güçler'in, Balkan Savaşı'nın tırmanarak diğer devletlerin de karıştığı daha büyük bir çatışmaya dönüşmesi yönündeki endişelerinden kaynaklanmıştı. 1912 yılının Kasım ayında Sırbistan'ın Arnavutluk'a girmesi üzerine Avusturya-Macaristan'ın Galiçya ve Bosna-Hersek'de sadece Sırbistan'a değil, fakat aynı zamanda Rusya'ya karşı yönelik tedbirleri, durumu daha da kızıştırmıştı. Bir Balkan sorununun hızla bir Avrupa savaşına tırmanabileceği açıktı. Büyük Güçler bunu önlemeye çalışıyorlardı. İngiliz Dışişleri

Bakanı Sir Edward Grey Londra'da bu amaçla bir konferans toplanmasını önerdi. Diğer güçler bunu kabul etmekte istekli oldular. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Leopold Bershtold bir memuruna şu açıklamayı yapıyordu: “Yirmi dört saat içerisinde kolaylıkla bir savaşı kışkırtabilirim, fakat bunu yapmak istemiyorum.” Balkan Savaşı'nın büyüyerek bir Avrupa savaşına dönüşmesi gerçek bir tehditti. 1914 Temmuz'unda gerçekleşen bundan başka bir şey değildi.¹⁶⁸

İlk ateşkesten sonra Londra'da başlayıp bir sonuca varılamayan barış görüşmelerine kaldığı yerden, yani dört ay geçtikten sonra yeniden devam edilmekteydi. Bu arada, Karadağlıların isteği de oldu: 23 Nisan 1913 günü, ayakta kalan son kale İşkodra düşmana boyun eğdi. Ama hem dört Balkanlı ile Osmanlılar arasında, hem Balkanlıların birbirleri arasında, hem de Avrupa'lı altı büyük devletle Balkanlılar ve Osmanlılar arasında sorunlar vardı ve bunlar bir türlü çözüleliyordu. Sonunda, Barış Konseyi Başkanlığı'nı yapan İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, delegelere “Barış antlaşmasını imzaya hazır olmayan varsa Londra'yı terk edebilir” uyarısında bulundu.

Uzun görüşmelerden sonra büyük devletlerin önerileri kabul edilerek 30 Mayıs 1913'de “Londra Barış Antlaşması” imzalandı. 18 Ekim 1912'de başlayan ve aradaki bir ateşkes anlaşmasıyla iki kısım halinde devam eden Balkan Savaşı, yedi buçuk ay sürmüş ve bitmişti. Daha doğrusu Osmanlı tarihinde uğursuz bir felaket olarak anılacak bu savaş için “Yorgan gitmiş, kavga bitmiş”ti de denilebilirdi. Savaşın bir buçuk aylık ilk bölümünde Avrupa'daki tüm topraklar kaybedilmiş, koca “Ali Osman” 1354'lerde Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya ayak basmasından önceki günlere dönmüştü: Sadece bir Asyalı...

Londra Barış Antlaşmasına göre, -Balkanlılar Tekirdağ Doğusu- Lalatra hattını istemelerine karşı büyük devletler Osmanlılar'a, Midye-Enez hattına kadar bir Avrupa toprağı bağışlıyorlardı. Girit Yunanistan'a verilecek, Ege Adaları'nın geleceğinin saptanması büyük devletlere bırakılacaktı. Arnavutluk bağımsız oluyordu. Hudutları büyük devletler tarafından kararlaştırılacaktı. Balkanlıların isteğine rağmen Osmanlı Devleti Balkanlılara bir savaş tazminatı vermeyecek, fakat

¹⁶⁸ Hall, a.g.e., s.93-95

Balkan devletleri Osmanlı Düyun-u Umumiyesine katılacaklardı. Evet, Arnavutluk, Makedonya ve Batı Trakya ile artık ne koskoca bir Rumeli, ne Girit ve Ege Adaları, hatta ne de bir Edirne vardı... O güzelim topraklar tarih olup gitmişti...¹⁶⁹

b- I. Balkan Savaşı'nın Ardından Bitmeyen Hesaplar

Her ne kadar Balkan devletleri savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığına son vermek için aralarında anlaşmış olsalar da, kendilerine ayrılacak topraklar konusunda tam olarak bir fikir birliğine varmamışlardı. İttifaka katılan tüm devletler öncelikle kendi çıkarlarını elde etme amacındaydı. Üstelik I. Balkan Savaşı sırasında hesapta olmayan gelişmeler yaşanmıştı.

Balkan Savaşı'na öncülük eden Bulgarlar, savaştan önce Sırpılarla toprak bölüşülmesi konusunda temelde anlaşmışlar, anlaşamadıkları yerler için daha baştan Rus Çarı'nın hakemliğini kabullenmişlerdi. Ama Bulgarlarla Yunanlılar arasında savaştan önce, bölüşülecek yerler saptanmamış ve herhangi bir anlaşmaya varılamamıştı. İş, savaştan sonraya bırakılmıştı. Karadağ'ın ise bu konuda büyük bir sorunu yoktu.

Bulgaristan Kralı Ferdinand, Balkan Savaşı'nın asıl yükünü kendi ordularının çektiğini söylüyor, buna karşılık kendisi Trakya'da meşgulken Makedonya'da Bulgarlara ait olan bazı yerlerin Sırp ve Yunanlılar tarafından paylaşıldığını ileri sürüyordu. Belki Selânik'den vazgeçebilirdi ama, Doğu Makedonya'daki bazı topraklar kendisine bırakılmalıydı.

Yunan Kralı Konstantin ise aksi görüşteydi. Onun kanısına göre, Bulgarlar İstanbul yakınlarına kadar Doğu Trakya'yı ve Selânik Doğusundan itibaren Ege kıyılarını ve Batı Trakya'yı alarak çok geniş topraklara sahip olmuşlardı. Sonra, açıktan söylemiyordu ama asıl kendisini rahatsız eden konu, Bulgarların bir kama gibi Osmanlılara kendisi arasına girmesi ve İstanbul yolunu Yunanlılara kapamasıydı. Öyleya "Megalo İdea" yani Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşu, Ayasofya'sı ile Konstantinpol bir hayal mi oluyordu?

¹⁶⁹ Artuç, a.g.e., s.297-298

Sırp Kralı Petar da Yunan Kralı gibi düşünüyordu. Belki Bulgarlarla kararlaştırdıkları bölüşmenin biraz dışına çıkmıştı ama, Bulgarlar da Batı ve Doğu Trakya gibi büyük bir parça koparmışlardı. Sonra, kendisi de Edirne kuşatmasında iki tümenle Bulgarlara yardım etmiş değil miydi? Bunun bir karşılığı olması lazım değil miydi? Üstelik, bağımsız bir Arnavutluk da ortaya çıkmış ve bu yüzden -Avrupalı büyüklerin baskısıyla- Sırp, kendi paylarına düşeceğini umdukları bir kısım topraklardan vazgeçmek zorunda kalmışlardı.¹⁷⁰

Balkan Savaşları'nın en önemli siyasal sonuçlarından biri de bağımsız bir Arnavutluk devletinin kurulması idi. Arnavutlar asırlardan beri Osmanlıya bağlı en sadık etnik ulus olmuşlardı. Balkan Savaşları öncesinde Arnavutların isyanları artmış, Osmanlı Devleti savaşa Arnavutların desteğinden yoksun girmişti. Büyük Devletler açısından ve Balkan Devletleri açısından Arnavutların varlığı bir çatışma konusuydu.

Yunanlıların Güney Arnavutluk'ta, çıkarları için destek olacak bir Büyük Güç patronları olmadığı gibi, herhangi bir Büyük Güç karşıtları da yoktu. Yunan donanması Arnavutluk kıyısını ablukaya alarak Vlore'deki Arnavut Geçici Hükümetini tecrit etti. Bunun sonucunda hiçbir Büyük Güç, Londra'da, Yunanlıların Yanya'yı almaları halinde, burasını ellerinde tutmalarını engelleyecek ciddi bir girişimde bulunmadı. Ne var ki Güney Arnavutluk sınırının geri kalan kısmı, gerek Büyük Güçler'in doğrudan ilgi göstermeleri, gerekse de uzaklığı nedeniyle bir süre çözümlenmeden kaldı.

Sırp, Arnavutluk'taki varlıklarına ve bir Adriyatik limanı edinmelerine karşı Avusturya'nın muhalefetine doğal olarak içerliyorlardı. Pasiç, Sırbistan'ın Draç'tan Alessio'ya kadar olan Adriyatik kıyısını ve bunu Kosova'ya bağlayacak geniş bir koridoru elde etmesi konusunda ısrarlıydı. "Sırbistan'ın Adriyatik kıyısında bir limandan asla vazgeçemeyeceği" hususunda kararlı bir tutum sergiledi. İttifak yükümlülüklerini unutmayan Bulgarlar, Sırp müttefiklerinin taleplerini desteklediler. Sırp Makedonya'nın büyük kısmını işgal etmişken, Bulgarlar Sırp, Bulgaristan'ın yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle, Mart 1912

¹⁷⁰ Artuç, a.g.e., s.312

Antlaşması'nın geçerli olmadığını iddia etmelerini sağlayacak herhangi bir mazeret vermek istemediler. Sırlar Mart 1912 Antlaşması'nın Avusturya'ya karşı olan kısmını gündeme getirmediler. Arnavutluk meselesinin kendi lehlerine çözülmesini sağlayacak bir diplomatik karar çıkmasını ümit ettiler. Özellikle Pasiç, Sırp pozisyonu için Rus müdahalesi bekledi. Her ne kadar Ruslar Sırları destekledilerse de, yardımları yetersiz kaldı. 20 Aralık tarihinde büyükelçiler bağımsız bir Arnavutluk'u tanıdılar ve kısa bir süre sonra yeni Arnavut devletinin Draç'ı da içermesi üzerinde mutabakata vardılar.

Büyükelçiler 1912-13 kışı ve 1913 ilkbaharı boyunca yeni Arnavut devletinin sınırları üzerinde çekişip durdular. Avusturyalılar ve İtalyanlar, Sırbistan ve Karadağ'ı sınırlamak ve böylece Adriyatik Denizi'ni kontrol edebilmek için büyük bir Arnavutluk'u desteklediler. Ruslar Sırp ve Karadağlıların kazançlarını garantiye almak için küçük bir Arnavutluk'u savundular. Arnavutların bu tartışmalar üzerinde hemen hemen hiç etkisi yoktu.

Aralık ateşkesinin imzalanmasından önce dahi muzaffer müttefikler arasında anlaşmazlıklar gelişmişti. İlk problem, hiç de sürpriz olmayan bir şekilde Bulgarlar ile Yunanlılar arasında çıkmıştı. Bu anlaşmazlık önemli liman kenti Selânik etrafında gelişti. Yunanlılar kente 8 Kasım'da, Bulgarlar ise, bir gün sonra girdiler.¹⁷¹ Her iki ordu kentte bulunurken, huzursuz bir birlikte yaşama durumu süregeldi. Savaş henüz devam ederken Bulgarlar Yunan Başbakanı Venizelos'un Güney Makedonya'nın paylaşımı için yaptığı bir öneriyi reddetmek basiretsizliğini gösterdiler. Yunanlılar Selânik, Kavala, Serez ve Sırbistan ile ortak bir sınır istiyorlardı. Sofya Hükümeti buna yanıt olarak, bir orantı gözetilmesi prensibi üzerinde ısrar etti. Bulgaristan başbakanı Ivan E.Geshov'un öne sürdüğü görüş şöyleydi: "Venizelos ordumuzun büyüklüğünü ve fedakarlıklarımızın miktarını Yunanlılar ile karşılaştırsın ve o zaman söz konusu projenin yersizliğini ve kategorik olarak bunu tartışma zemini olarak bile kabul etmeyişimizi anlayacaktır." Bulgarların Trakya'daki büyük askeri çabaları ve yüksek kayıpları gözönüne alındığında, orantısallık prensibinin onlara avantaj sağladığı açıktı. Yunanlıların bu fikre tartışma zemini olarak çok hevesle bakmamaları şaşırtıcı değildi.

¹⁷¹ Hall, a.g.e., s.97-98

Bulgar ve Yunan çıkarları arasında açık bir ayırım hattı bulunmaması da sorun yaratmaya başlamıştı. Aralık 1912 gibi erken bir tarihte daha Bulgar hükümeti Yunanlıların Bulgar işgali altındaki bölgelerde yönetim kurumları oluşturmalarını protesto etmişti. Buna ek olarak Yunanlılar Kasım ayında Selânik'te ele geçirdikleri Osmanlı savaş esirlerini serbest bırakmaya başlamıştı. Bulgarlar bu birliklerin Osmanlı yönetimine dönerek kendilerine karşı kullanılmak üzere tekrar orduya katılmalarından korkuyorlardı.

Balkan Savaşı'ndaki ateşkes, Balkan müttefikleri olan Bulgaristan ile Yunanistan arasındaki tartışmaya bir son getirmedi. Osmanlılara karşı elde edilen hızlı zaferlerden sonra her iki Balkan müttefiki, aralarındaki sorunları çözmeye yönelik bir eğilim sergilemedi. Londra'da Yunanlılar Selânik üzerindeki taleplerinin tanınmasını sağlamaya kararlı bir tutum içerisindeydiler, Yunan heyetinin üyelerinden biri Skouloudis şu görüşü ifade etti: "Eğer Selânik'i getiremezsek, Atina'ya dönemeyiz!" Bu arada Londra'da Venizelos ve Danev üç kez biraraya geldiler. Yunan başbakanı Güney Makedonya'nın büyük bölümünü Bulgaristan'a veren fakat Selânik'i Yunanistan'a bırakan bir sınır teklif etti. Danev görüşmeye yetkili olmadığını ileri sürdü. Daha sonra Sofya'ya Bulgarların Selânik için Yunanistan ile savaşmaları gerekebileceği konusunda bir tavsiyede bulundu.

Sırlar, Makedonya'yı her zaman Sırp tarihi mirasının bir parçası olarak görmüşlerdi. Sırp ordusu ve hükümetinin birçok üyesi hiçbir zaman Makedonya'nın büyük bölümünü Bulgaristan'a bırakan Mart 1912 Antlaşmasına razı olmamışlardı. Gerçekten de Sırp askeriyesinin, aralarında Birlik veya Ölüm (Kara El) örgütü üyeleri de bulunan önemli unsurları, Mart 1912 Antlaşması'na dayanılarak Bulgaristan ile herhangi bir uzlaşma fikrine karşıydılar. Arnavutluk'un kaybının açıkça görülmesi, Sırları Makedonya'daki kazanımlarını elde tutma konusunda çok kararlı bir tutuma soktu. Bu, onları Bulgar müttefikleriyle çatışma haline getirdi.

Londra'daki büyükelçilerin Arnavutluk'taki kararlarından önce dahi, Sırların Makedonya'da işgal ettikleri ve Mart 1912 Antlaşması'na göre Bulgaristan'a ait olan bölgelerdeki varlıklarını tahkim ettikleri doğrultusunda endişe verici raporlar Sofya Hükümeti'ne gelmeye başlamıştı. Sırp yetkililer Bulgar yöneticilerini tutukluyor,

Bulgar okullarını kapatıyor ve Bulgar papazlarını taciz ediyorlardı. Bu haberler Sofya'da ciddi bir rahatsızlık yarattı. Makedonya ile ilgili endişeler, Mart 1912 Antlaşması'nın uygulanmasında Bulgarları Rusya'nın iyi niyetine daha fazla güvenmek durumunda bıraktı. Bulgarlar, Rusların kendilerini desteklemeyeceğini düşünemiyorlardı.

Yılın sonunda Bulgar Hükümeti'nin karşısına başka bir sorun daha çıkmıştı. Bu, Osmanlılara karşı Bulgar başarılarının Balkan Yarımadası'ndaki güç dinamiklerini değiştirmesinden sonra Romanya'nın istediği tazminat talebiydi. Rumenler kendilerini Balkanlar'ın jandarması olarak görüyorlar ve bölgede en güçlü devlet olarak kalmayı garanti etmek istiyorlardı.

1912 sonbaharında Osmanlılar karşısındaki Bulgar zaferlerinin büyüklüğü açıkça görülünce, Rumenler Sofya'da, kuzeybatı Bulgaristan'da toprak tazminatı talebini içeren bir teklifte bulundular. İlk başta önemli bir Tuna limanı olan Silistre'yi istediklerini ifade ettiler. Ne var ki Ocak 1913'te talepleri, kuzeybatı Bulgaristan'ın verimli Dobruca köşesini ve özel olarak da Tuna üzerindeki Tutrakan'dan Varna'nın kuzeyindeki Karadeniz limanı Balçık'a kadar uzanan bir hattın kuzeyinde kalan toprakları kapsayacak şekilde genişlemişti. Bulgarlar Romanya ile olan anlaşmazlıklarını St.Petersburg'da yapılacak bir konferansta Büyük Güçler'in büyükelçilerine sunmayı kabul ettiler. İki gün önce, Rumenler de konferansa rıza göstermişlerdi.

Bulgar Hükümeti Rumen taleplerine karşı direndi ve Bükreş'in güç kullanma yolundaki muhtemel bir girişimini savuşturmak için Rusya'ya güvendi. Bu durum, Bulgar politikası için ölümcül bir hata idi. Makedonya'nın paylaşılması için Yunanistan ve Sırbistan ile anlaşmazlıkları büyürken, Bulgarların kuzey sınırlarını sağlam tutmaları gerekirdi. Bulgaristan'ın güney Dobruca'dan feragat etmemesi, İkinci Balkan Savaşı'nda Romanya Bulgaristan'ı altetmek için Yunanistan ve Sırbistan'a katılınca, Makedonya'da çok daha büyük kayıplara yol açtı.¹⁷²

¹⁷² Hall, a.g.e., s.99-102

c- I.Balkan Savaşı'nın Sonunda Osmanlı Devleti'nin Durumu

Birinci Balkan Savaşı Osmanlı Devleti açısından tam bir felaketle sonuçlandı. Asırlardır yönetim altında tutulan Avrupa-i Osmaniye çok kısa bir zaman içerisinde Balkan İttifakının eline geçti.

Bir aya sığan kısa bir sürede, Meriç ve Ustrumca'dan Arnavutluk hudutlarına kadar tüm Makedonya kaybedilmiş, yani Avrupa Türkiyesi haritadan silinmişti. 200.000'e yaklaşan koca bir ordu, Karadağ-Sırp-Yunan ve biraz da Bulgar kuvvetleri karşısında üç-dört cephede dövülmüş, fakat bir varlık göstermeden yuvarlanıp gitmişti. Zaten daha 20 gün içinde, Selânik kuvvetleri, Manastır kuvvetleri olarak birbirinden kopuk iki parçaya bölündüğünde işin acı sonu görünmüş gibiydi. Selânik kuvvetlerinin kendiliklerinden yüz kızartıcı bir şekilde teslim olması, Manastır kuvvetlerinin de moralini yitirmesine neden olmuştu. Buna rağmen adeta son bir şeref kavgası veren Manastır kuvvetleri yine de dört gün boyunca dayanmış, ama Sırp ordularının gücü ve Yunan ordusunun üzerine yürümesinden sonra çekilmekten başka çare bulamamıştı.

Evet, şimdi artık ne Kumanova, Üsküp ne Manastır, Selânik, ne Serez ile Kavala vardı ve ne de bir Türk Batı Ordusu... O güzelim Makedonya'dan geriye, kentlerinde ve kırlarında yanan ve yıkılan Türk evleri, sağ kalabilen perişan Türk ve diğer Müslüman insanlar kalmıştı. Yani, yüzyıllar süren ve nice cana mal olan Osmanlı saltanatından geriye harabe ve yangınlardan başka kalan bir şey yoktu.¹⁷³ Balkan topraklarının bu kadar kısa sürede yitirilişi orada yaşayan Türkler için türlü eziyetlere katlanarak göç etmekten başka çare bırakmıyordu. Perişan bir halde yollara düşen muhacirler, 93 Harbinin ardından yaşanan manzaraları aratmayacak şekilde, İstanbul'un, Anadolu'nun yolunu tutmuşlardı.

Sirkeci'de, Üsküdar'da, Haydarpaşa'da ve genellikle İstanbul'un bütün büyük meydanlarında, ardı arkası kesilmeyen manda arabalarının geçidi korkunç sefalet manzaraları sergiliyordu. Çokları, özellikle kadın ve çocuklar, belediyenin çöp arabalarına dolmuşlardı. Göçmenlere tahsis edilen ekmekler de aynı çöp

¹⁷³ Artuç, a.g.e., s.238-239

arabalarıyla taşınıyordu. Altı yüzü aşkın yıldan beri Avrupa toprağında yerleşmiş bu Türk nesli, cihangir atalarının altı yüzyıl önce Asya'dan Avrupa'ya geçerken taşıdıkları aynı kıyafeti, aynı zihniyeti taşıyarak, aynı arabalarla geçtiler İstanbul'a, oradan da Asya'ya.¹⁷⁴ Bu sefer göç için gelinebilecek en yakın nokta İstanbul olmuştu. Bulgarların Çatalca'ya kadar dayanmaları üzerine çoğu Trakya topraklarına 93 Harbi sonucunda iskan edilmiş muhacirler de İstanbul'a hatta Eskişehir'e doğru göç ettiler.

Selânikli Bahri adlı bir subay bu kaçıışı şöyle anlatıyor: “Kaçış gittikçe şiddetleniyor, hızlanıyordu. Bir sıra geldi ki, ağırlıkları götürmekle görevli askerler, hayvanların üzerindeki beylik yahut zabıtlere mahsus eşyaları yerlere fırlatarak, hayvanlara atlıyor, kaçıyorlar, savuşuyorlardı. Yollarda terkedilen eşya, artık yolu kapayacak hale gelmişti. Diyebilirim ki şose bir bonmarşe halini almıştı. Pelerinler, battaniyeler, portatif karyolalar, manevra sandıkları, tüfekler, kasaturalar, cephane sandıkları, kırık arabalar ve sayısız eşya şoseyi doldurmuştu. Bir sürü insan ve hayvan, birbirlerine karışarak tam bir sürü halinde kaçıyorlardı. Öyleki, bu kaçanlar sürüsü içinde, sekiz saat olan Koçana-İstip yolunu üç saatte almıştık hatta askerlerin, hayvanların dörtte üçü İstip'te de eğlenmeyerek, İstip'e de uğramayarak, Köprülü yolunu tutmuşlardı. Ben eminim ki, tarih, böyle bir bozgun görmemiştir.”¹⁷⁵

Cemal Kutay İstanbul'a yığılan muhacirlerin durumunu, “İstanbul, Rumeli'nden kopup gelen muhacirlerle dolu idi. Dünyanın az yerinde, hicretin böylesine faciaları beraberinde taşıyabildiğini söylemekte asla abartma yoktur: Gelenler arasında aile fertleri tam olanlar denebilir ki yoktu. Ya, kudurmuş bir intikamın süngülerine hedef olmuşlar, yahut salgın hastalıklardan, bilhassa yedi saatlik ıstıraplı bir iniltiden sonra öldüren koleraya kurban gitmişler, veya yanan evlerinin içinde kemik yığını haline gelmişler, en mesut ihtimal olarak da, başka bir muhacir kfilesi içinde kaybolmuşlardı. İstanbul'un camileri, mescitleri, medreseleri ve bunlara sığamayanlar da, şehrin her tarafında sık sık rastlanan yangın harabelerine sığınmışlardı. Kızılay'ın yetersiz yardımlarına, şehrin bilhassa orta sınıfı, yani bizim

¹⁷⁴ Andonyan, a.g.e., s.467

¹⁷⁵ Artuç, a.g.e., s.206-207

tabirimizle burjuvazi diyebileceğimiz kesimin eklenen yardımlarıyla, şanslı olanlar biraz ekmek edinebiliyorlardı”¹⁷⁶ şeklinde dile getiriyor.

Balkan Savaşları Avrupa basını tarafından yakından izlenen bir savaş oldu. Cephelere giden Avrupalı gazeteciler buradan savaşın gidişatı ile ilgili haberleri iletirken, yaşanan korkunç olaylara da tanıklık ettiler. Bu anlamıyla Balkan Savaşı, I.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan trajediyi gözler önüne serdi.

Avrupalılar, askerlerin tıklandığı adada, yığınlar halinde duran cesetleri, kışın açıkta uyuyan insanları, koleranın bu sırada büyük ölçüde ortaya çıkışını ve bu insanlara çektirilen bütün diğer dehşet verici çileleri gördüler. Ancak, Batı Avrupalıları en çok etkilemiş bulunduğu anlaşılan şey, tutukluların tıklandığı adada ağaç kabuklarının, bir insanın uzanabileceği yüksekliğe kadar, soyulmuş (kemirilmiş ya da koparılarak yenmiş) bulunmasıydı. İnsanın erişebileceği yüksekliğe kadar kabukları soyulmuş ağaçlardan oluşan bir koruluk, ağaç kabuklarını yemiş insanların çektiği açlık hakkında pek açık seçik anlatım veriyordu.

1913 yılının Nisanında, tutsak düşmüş askerlerden yaklaşık yarısı canlı kalabilmişti; 6.000’i adadaki kampta, bir diğer 15.000-20.000 arası tutsak, ırmağın kıyılarında. Günde 200 kişi ölmekteydi. Diğerleri bilinmeyen bir yazgıya doğru, yürütülerek yola çıkarılmışlardı.¹⁷⁷ I.Balkan Savaşı’nın Osmanlı açısından bir diğer önemi de alınan bu mağlubiyetin nedenlerinin sorgulanmasıydı. Bu savaş sırasında Osmanlı askerinin, acemiliği, disiplinsizliği gün yüzüne çıkmıştı.

Kaymakam Yusuf Râsîh Bey, kumandası altındaki askerinin ve subaylarının durumunu şu şekilde anlatmaktadır. “Elindeki tüfeğini kullanmaktan aciz askerlerden kurulmuş, barış zamanında askeri mektep müdürlüklerinde ve bunun gibi çeşitli işlerde bulunmakla vakit geçirmiş binbaşı ve kolağası gibi kimselerin kumandaları altında bulunan bu taburların yönetimi, gerçekten çok zordu. Çünkü, en basit bir hareketi bile emirsiz yapabilmek yeteneğinden mahrum oldukları gibi başlarında bulunmaksızın, bir emrin gereğini yerine getirebilmelerini sağlamak da mümkün

¹⁷⁶ Artuç, a.g.e., s.293

¹⁷⁷ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 1.b., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998, s.158

değildi. Öyle tabur kumandanları görüldü ki taburuna bir görev verildiği vakit, hemen ağlayacak gibi acınacak bir tavır alır, kendilerini bu işten bağışlatabilmek için tasvir edilemeyecek, zavallı ve acınası haller takınırlardı.¹⁷⁸

Türk öykücülüğünün mihenk taşlarından biri olan ve II. Meşrutiyet yıllarında Selânik'te dilde sadeleşmeyi, halka seslenmeyi savunan Genç Kalemler Dergisi'ni çıkaran Türkçü düşüncedeki Ömer Seyfettin de Balkan Savaşı'na katılanlar arasındadır. Savaş sırasında Yunanlılara tutsak düşecek daha sonra Türkiye'ye gelecektir. Ömer Seyfettin Balkan Savaşları sırasında tuttuğu günlüklerde Osmanlı askerinin içinde bulunduğu durumu çok iyi resmediyor. "Askerin hepsi acemi. Hatta silah doldurmasını bilmiyorlar. İhtiyatların çoğu da Pomak. Bir kelime Türkçe bilmiyorlar. Onbaşılardan, çavuşların içinde bir vücut, parlak ve açık bir göz göremiyorum. Hareketimiz o kadar hissiz ve maneviyatsız ki ancak bir manevra böyle olabilir. Hani nutuklar, hitabeler, heyecanlar, şarkılar, alkışlar... Hiç, hiçbir şey yok. Bulgar ordusunu gözümün önüne getiriyorum. Orada kim bilir ne kadar hayat ve heyecan vardır..."¹⁷⁹ demektedir.

Mahmut Muhtar Paşa, bu yenilginin nedenlerini sorgularken, Balkan Savaşı sonunda 'askerde iman yoktu' şeklindeki eleştirileri de yanıtlıyor. "Bununla beraber askeri hisleri ve milli izzeti nefsi uyanmamış, sağlam bir talim terbiye almamış, elindeki silaha güveni olmayan bir askeri yalnız dini duyguları ateşe atmaz. Nice medeni ve bilgili adamlar tanırız ki uzun ömürleri sonunda rahatça yatakta ölmeyi, şehadet mertebesine erişmeye tercih ederler. Böyle olmasa, Müderrislerden başlayarak bütün medreselerdeki öğrencilerine ve sarıklıların her birini birer kahraman olması gerekir. Halbuki, savaş hatlarında sarıklı gönüllülere rastladığımı hatırlamıyorum... Hatta, tabur imamı bile görülememiştir. Allah korkusu, kurşun korsunu yok edemiyor. Hıristiyan erlerin, askerin kaçışına etkide bulunup bulunmadığının da düşünülmesi gerekir. Rum askerlerden bir çoğunun, ilk gerileme esnasında, düşman tarafına geçtiği şüphesizdir. İkinci savaşta Hıristiyan erlerden

¹⁷⁸ Muhtar, a.g.e., s.114

¹⁷⁹ Ömer Seyfettin, *Bomba*, 1.b., İstanbul: Serhat Yayınevi, 1983, s.83

kimse bulunamamıştır. Fakat bunların ilk bozguna ne derece etkisi olmuştur anlaşılmalıdır.”¹⁸⁰

Yenilgiye dair gösterilen bir başka gerekçe de ordunun içine kadar giren siyasetti. Osmanlı Devleti Balkan Savaşları ortamına içeride yaşanan siyasal çekişmelerle girmişti. İtilafçı-İttihatçı kavgası ordu içine de girmiş, savaşın kaybedilmesinde etkili olmuştu. Bunun dışında ordu içinde bir de alaylı-mektepli kavgası vardı.

Osmanlı ordusu savaş öncesinde uçak temin ettiği halde, pilotların eğitimsiz olmasından, bakım işlerini yapacak eleman eksikliğinden ve hava şartlarından dolayı büyük masraflar edilerek alınan bu uçakları kullanmak mümkün olmamıştı. Donanmanın durumu da bundan farklı değildi. Hamidiye firkateyninin başarıları dışında Balkan Savaşları sırasında Osmanlı donanması bir varlık gösterememişti.

Geri çekilmenin bir paniğe dönüştüğü sırada İstanbul’da da büyük bir telaş yaşanıyordu. Düşman başkente yaklaştıkça şehri terketmeyi uygun bulan tanınmış Jön Türk komitesi üyelerinin sayısı daha Kasımın ilk günlerinde pek uzun bir liste oluşturuyordu. Kırklareli bozgununun hemen ardından sabık Millet Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey Paris’e gitmişti. Güya ameliyat olmak istiyordu. Fakat bu ameliyat hiç de acil değildi.

Bunu müteakip “Tanin” gazetesi sahibi Hüseyin Cahit Bey’in gittiği haber alındı. Bir ikindi vakti Paris’e gitmek üzere vapura binmişti. Sonra sıra sabık Maliye Bakanı Cavit Beye gelmişti. Aradan biraz geçti. Gazeteler resmi bir duyuru yayınladılar. Bunda İttihat ve Terakki Cemiyeti erkanından sabık İçişleri Bakanı Talat Beyin Birinci Kolordu kumandanının emri üzerine polis tarafından arandığı bildiriliyordu.¹⁸¹

Uzun yıllar orduyu eğitmek için Osmanlı Devleti’nde bulunan Goltz Paşa, Birinci Balkan Savaşı’nın sonunda kaleme aldığı eserinde yenilginin nedenleri

¹⁸⁰ Muhtar, a.g.e., s.155

¹⁸¹ Stephane Lauzzanne, *Balkan Acıları*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990, s.64

üzerinde durduktan sonra, tehlikeye düşen ve savunulması zorlaşan başkent in bir an önce başka bir yere taşınmasını salık veriyordu: “Hükümet merkezinin yer değiştirmesi de bu problem ile ilgilidir. Bu merkezin başka yere götürülmesinin gereği üzerinde epey zamandan beri açıklamalarda bulundum. Doğal ve siyasal durumlar hükümet merkezinin naklini gerektiriyor. Hükümet İstanbul’da oldukça gözü ister istemez, Avrupa’ya yönelmiş bulunacaktır. Arnavutluk üzerinde Osmanlı Devleti’nin saltanat ya da hakimiyetinin hakkı kalmasa bile güney-batı Avrupa olayları her zaman hükümeti meşgul edecek ve çalışmaları gereğinden fazla buraya bağlayacaktır. Şimdiye kadar bu halden ötürü devlet idaresi çok ağır zararlara uğramıştır. Hükümet çalışmalarının onda dokuzu Osmanlı Avrupası işleri üzerinde uğraşmakla geçiyordu. Başkent artık, bu işlerden uzak bulunmalıdır. Önceki zamanlara oranla şimdi bu değişikliğin yapılması o kadar zor değildir. Çünkü, bundan böyle, Osmanlı hükümeti içinde Arnavutluk ve Makedonya sorunları kalmamış, ayrıca Bulgaristan ve Sırbistan ile olan sınır çekişmeleri ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak, İstanbul, direşken ve köklü çalışmalar için elverişli bir yer değildir.”¹⁸²

Goltz Paşa kitabının devamında, “politika, subaylar topluluğundan tart edilip uzaklaştırılmalıdır” dedikten sonra, “Bugünkü durumda, devletin elinde kuvvetli büyük bir devlet çıkaracak kadar geniş arazi vardır. Türkiye’nin elinde çeşitli doğal kaynaklar ve olağanüstü ticarete elverişli gayet geniş deniz kıyıları vardır. Osmanlı Devleti dünyanın iki kıtası arasında büyük bir rol icrasına elverişlidir. Şu varki, bunun için öncelikle Harb gücünü yeniden kazanması gereklidir. Yaşantı gücü de yok değildir. Amma, bu yeni dönemin başında kendini gösteren neşeli iyimserliğin yerini, Balkan harbinin acı deneylerinden sonra, ciddi bir çaba, fikirlerde birlik ve beraberlik olmalıydı. Bir takım teorilerin uygulanır duruma konulması için bunların arkasından koşmak zamanı artık geçmiştir. Bugün iktidarda sadrazam (Başbakan) olarak zamanımızın en iyi adamlarından biri ve en iyisi bulunuyor. (Şehit edilen Mahmut Şevket Paşa) Bu zat partilerce kendisinden beklenenlerin, hepsini yapamayacak olsa bile bu kuruluşların tümü ona güvenlerini göstermelidirler. Böyle

¹⁸² Von Der Goltz, 1912-1913 Balkan Harbi Barışından Sonra Osmanlı Yönetimi Üzerine Düşünceler, İstanbul: Hark Adademisi Basımevi, 1970, s.12

davranış sadece en isabetli bir tedbir değil, aynı zamanda bulunduğumuz kötü durumda mümkün olabilen en akıllıca bir harekettir”¹⁸³ diyordu.

Birinci Balkan Savaşı'nın Osmanlılar açısından bir diğer önemli yanı ise, 23 Ocak 1913 günü gerçekleşen Bâb-ı-âlî Baskını'dır. Bu baskın ile İttihat ve Terakki yönetime el koyuyor, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa öldürülüyordu. Bundan sonra I.Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İttihat ve Terakki'nin mutlak yönetimi başlayacaktı. Dört yıl önce 31 Mart ayaklanmasını bastırmak için İstanbul'a yürüyen ordunun komutanı olan Mahmut Şevket Paşa, istifa ettirilen Kâmil Paşa'nın yerine başbakanlığa geçiyordu. Bu gelişmelere Balkan Savaşı'nın siyasal sonuçları bölümünde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

4. II. Balkan Savaşı

a- Müttefikler Arası Savaş

Balkan Savaşı başlamadan önce kurulan dörtlü ittifakın ne kadar sağlam temeller üzerine kurulduğuna ilişkin soru işareti daha savaşın ilk aylarında kafalarda belirmeye başladı. Dörtlü ittifakı oluşturan devletlerin hepsi kendi hesaplarının peşindeydiler. Üstelik Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan koparmayı başardıkları halde hemen hemen hiçbiri bulunduğu durumdan memnun değildi. Üstelik şimdi bu kavgaya bir de Romanya katılıyordu. Her şey ilk rautdan büyük toprak kazancıyla ayrılan Bulgaristan'ın aleyhine işliyordu.

St.Petersburg Büyükelçiler Konferansı Rumen-Bulgar anlaşmazlığını çözmeye niyetiyle Mart 1913 sonlarında toplandı. Bu, Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'nın bir uzantısı olup, temelde Bulgaristan'daki Rus çıkarlarını muhafaza ederken, aynı çıkarları Romanya'ya da teşmil etmeyi amaçlıyordu. St. Ptersburg hükümeti büyük bir gayretle Bükreş'i Üçlü İttifak'tan ayırmak istiyordu. Bu, Rus diplomasisinin yeteneklerinin dışında kalan bir ihtirastı. Aynı zamanda Üçlü İttifak güçleri Romanya'nın sadakatine, Rus yanlısı Bulgaristan aleyhine korumak

¹⁸³ Goltz, a.g.e., s.18

istiyorlardı. Bunun anlamı Bulgaristan'ın Büyük Güçler'in çıkarları için bedel ödemek zorunda kalmasıydı.

8 Mayıs'ta, St.Petersburg Büyükelçiler Konferansı Bulgaristan'ın Tuna limanı Silsitre'yi Romanya'ya veren bir karar açıkladı. Bu, Güney Dobruca'daki Rumen talepleri ile Bulgarların topraklarından herhangi bir anlamlı feragatte bulunmayı reddetmesi arasında bir uzlaşmaydı. Doğal olarak bu karar her iki tarafın da düşmanlığını çekti. Rumenler Güney Dobruca'da Bulgarlardan daha fazla taviz koparmak istediler. Aynı zamanda etnik olarak Bulgar olan bir kasabanın yitirilmesi Sofya Hükümeti'nin öfkeye kapılmasına neden oldu. Ayrıca iki yüzlü Rus politikası, Sırbistan ile giderek büyüyen anlaşmazlıkla arabuluculuk etmesi için Rusya'ya güvenen Bulgarları, çıkarlarını korumak için yaslandıkları gücün güvenilirliği konusunda şüphe düşürdü. Eğer Rusya, Bulgaristan'ın mevcut toprak bütünlüğünü korumazsa, Bulgarlar, Mart 1912 Antlaşması ve Bulgar Makedonya için Rus garantilerine güvenebilir miydi?

Sırp lar, Arnavutluk'ta yaşanan gelişmelerden dolayı son derece rahatsızlardı. Savaş öncesinde Bulgarlara Makedonya'nın büyük bir kısmını bırakan anlaşmaya hiçbirinin gönlü razı değildi. Yunanistan ile Bulgarların anlaşmazlığa düşmesi ise, daha Selânik'in ele geçirilmesi sırasında başlamıştı. Bulgarlar, Selânik'in bırakılmasını, Yunanlılar da Bulgarların İstanbul'un kapılarına dayanmasını hazmedememişti.

Nisan ortalarında Sırp yetkililerin ve askerlerin Makedonya'da Bulgar karşıtı faaliyetler ile ilgili yeni raporları Sofya'ya ulaştı. Aynı günlerde, Bulgar askeri unsurları Makedonya'daki Yunan ve Sırp kuvvetlerinin Bulgaristan'a karşı savaş yapmak üzere konumlandıklarını bildirdi. Yunan donanması İşkodra'dan dönmekte olan bazı Sırp birliklerini Selânik'e taşımıştı. Bunun sonucunda Sofya'da, aralarında Kral Ferdinand da olmak üzere bazı kişiler adeta bir panik hali yaşamaya başladılar. "Vahşi grupların" Bulgar başkentini yağma edeceğinden korkan Ferdinand sanat eserlerinin, şahsi arşivlerinin ve Dışişleri Bakanlığı'nın buradan götürülmesini emretti. Bulgarlar arzuladıkları Makedonya için tekrar savaşmaları gerektiğini anlamışlardı.

Yunanlılarla Sırları biraraya getiren diğer konu da Arnavutluk'tu. Londra Büyükelçiler Konferansı prensipte bağımsız bir Arnavutluk devleti kurmuştu. Bu, hem Atina hem de Belgrad'ın çıkarları ile çelişiyordu. Büyük Güçler tarafından desteklenen bir Arnavutluk ile genişlemiş bir Bulgaristan arasında herhangi bir bağ oluşturulmasını engellemek istiyorlardı.

5 Mayıs 1913 tarihinde Yunanlılar ve Sırlar nihayet ilişkilerini resmileştirdiler. Görüşmeler Mart ayı gibi erken bir tarihte başlamıştı. Venizelos kabinede Bulgarlarla devam eden çatışmalar nedeniyle bir savaş durumunun zaten var olduğunu öne sürdü. Açık ki, Yunanistan, çok daha büyük ve güçlü olan Bulgaristan ile kendi başına savaşamazdı. Bununla birlikte Sırbistan ile birlikte, Yunanlılar sadece Makedonya'da fethetmiş oldukları toprakları korumakla kalmazlar fakat kuzeydeki komşularının Balkan Yarımadası'nda hakim konuma geçmelerini de önleyebilirdi.

Söz konusu anlaşma Makedonya'da Vardar Nehri'nin batısında ortak bir sınır ile, yeni sınırın Sofya tarafından kabul edilemez olması halinde Bulgaristan'a karşı diplomatik ve askeri destek öngörüyordu. Yunanlılar ve Sırlar esas itibariyle Makedonya'yı aralarında paylaştılar. 14 Mayıs'ta bir askeri anlaşma imzaladılar ve bunu 1 Haziran 1913 günü, Balkan Savaşı'nı sona erdiren Londra Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra imzaladıkları Selânik Antlaşması izledi. Bu antlaşmalar aynı zamanda Arnavutluk'un, genelde Semeni Nehri boyunca Yunan ve Sırp nüfuz bölgelerine ayrılmasını da sağlıyordu. Önceki sonbaharda Avusturya-Macaristan'ın Kuzey Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarında bir Sırp varlığına muhalefet etmeleri Sırp emelleri için caydırıcı değildi. Sırlar, Avusturya-Macaristan ile çatışma yolundaydılar.¹⁸⁴ Romanya'nın üçlü ittifaka dahil olmaya yanaşmasıyla birlikte Ruslar da devreye girerek, Romanya'yı bu ittifaktan ayırmanın yollarını denediler. Sırp-Bulgar anlaşmazlığında hakemlik yapmaya çalışarak da geleneksel politikasından uzaklaşan Ruslar savaşın ardından çok geçmeden patlayan I.Dünya Savaşı için de açık kapı bıraktılar. Ruslar bu savaş ile Balkanlar'daki güçlü pozisyonunu yitirdi. Öte yandan Bulgarlar tıpkı 93 Harbi'nde olduğu gibi Rusların onları destekleyeceği inancındaydı. Danev Hükümeti bundan başkasını

¹⁸⁴ Hall, a.g.e., s.128-132

düşünemiyordu. Rusya savaştan önce Bulgaristan'a önemli desteklerde bulunmuştu. Danev Makedonya'daki çatışmaların önüne geçmek için elinden geleni yaptı. Yunanlılar ve Sırlar ise bu diplomatik ataklara bir cevap vermediler.

Yunanistan barışa yanaşmıyor. Yarım kalan hesabı görmek istiyordu. Bulgarlar ise kazandıkları haktan vazgeçmek niyetinde gözüküyorlardı. Eğer Bulgarlar buna razı olsalardı, Balkan Savaşı'ndan hâlâ büyük toprak kazançlar ile ayrılabilirlerdi. Ege Denizi'ne nihayet açılacak, Struma Nehri'nin ağzından Gelibolu Yarımada'sına kadar bölgeyi denetimi altına almış olacaktı. Bunun yanı sıra Trakya'nın doğusunu ellerinde tutacak ve İstanbul'a doğru hareketlerini sürdürmüş olacaktı. Hiç de yabana atılır bir kazanç değildi bu.

29/30 Haziran gecesi gelişen olaylar önceki sonbahardan beri tırmanmakta olan düşmanlığın önünü açtı. Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar, savaşı anlaşmazlıklarını çözenin bir yolu olarak gördüler. Esas olarak hepsi Makedonya için savaşıyorlardı. Savaş, Bulgarlar 1912'de yapılan Sırp ittifakından dönerek Makedonya'nın tümünü ele geçirme fırsatı sunuyordu. Daha büyük bir Bulgaristan Balkanlar'ın tümünde hakimiyet kurabilirdi. Yunanlılar ve Sırlar sadece zengin bir bölgeyi aralarında paylaşmak için değil, fakat aynı zamanda Bulgar hegemonyasını önleme durumuyla karşı karşıya idiler. 1913 ilkbaharında ittifak anlaşmaları Üsküp dahil Kuzey Makedonya'nın Sırbistan'da, Selânik dahil Güney Makedonya'nın Yunanistan'da kalmasını öngörüyordu. Savaş başladıktan sonra, Rumenler bu fırsatı Bulgaristan ile Dobruca konusundaki anlaşmazlıklarını çözmek; Osmanlılar ise Edirne'yi geri almak için kullandılar.¹⁸⁵

Bulgaristan'ın, Yunanistan ve Sırbistan ile savaşa tutuşmasının ardından savaşa bir de Romanya dahil oldu. Dobruca'da henüz elde edemedikleri arzularını elde etmek için bir fırsat oluşturduğunu gören Rumenler, 5 Temmuz 1913 günü Bulgaristan'a karşı seferberlik ilan ettiler. Savaş ilanını da 10 Temmuz'da yaptılar.

Tuna'yı geçerek yapılan Rumen hareketi İkinci Balkan Savaşı'nın tayin edici askeri eylemi oldu. Rumen istilası başladığı sırda Bulgarlar Yunan ve Sırp

¹⁸⁵ Hall, a.g.e., s.142

cephelerini istikrara kavuşturmayı başarmışlardı. Romanya'nın Güney Dobruca'yı işgal etmesi dahi Bulgar davası için hayati bir öneme sahip değildi. Ne var ki tüm orduları ülkenin batısında ve güneybatısında savaşıyorken, Bulgarlar ülkelerinin kalbine doğru ilerleyen ve başkenti tehdit eden Rumen istilasına karşı en ufak direniş gösterecek halde değillerdi.

Muharebe alanlarında gelen felaketli haberler esnasında, Stoyan Danev'in Rusya yanlısı hükümeti 13 Temmuz'da istifa eti. Ruslar, Bulgaristan'ı sarmakta olan felaketler karşısında hiçbir şey yapmayınca, Danev'in görevde kalması imkansızlaşmıştı. Dört gün sonra onun yerini alan hükümet Bulgaristan'ı istiladan korumak ve savaştan sonra Bulgar politikasını yönlendirmek için Almanya ve Avusturya-Macaristan desteği arayan Rus karşıtı politikacılardan oluşuyordu. Vasil Radoslavov liderliğindeki bu yeni hükümet, giderek büyüyen felaketten kurtulmak üzere derhal diplomatik yollar aramaya başladı. Çar Ferdinand'dan Bükreş'teki İtalyan büyükelçisi aracılığı ile Kral Carol'a yapılan bir çağrı Rumen ilerlemesini durdurdu ve muhtemelen Sofya'nın 1912 ile 1918 arasındaki savaşlarda işgal edilmeyen yegane başkent olarak kalmasını sağladı. Aynı zamanda Ruslar ve diğer Büyük Güçler savaşı sona erdirmek için adım atmaya başladılar. Sırbistan ve Romanya'yı, savaşa son vermeleri için sıkıştırdılar. 20 Temmuz'da yeni Bulgar hükümeti, St. Petersburg aracılığı ile harekete geçen Pasiç'in daveti üzerine, müttefikler arasında doğrudan görüşmeler yoluyla savaştan bir çıkış noktası bulmak üzere Niş'e bir temsil heyeti gönderdi. Bu görüşmeler sonuçsuz kaldı. Orduları Makedonya'da olan ve Bulgarlara karşı ilerleyişini sürdüren Sırp ve Yunanlılar, herhangi bir barış görüşmesi öncesinde mümkün olduğu kadar toprak işgal etmek istiyorlardı ve bu nedenle, çatışmaları sona erdirecek herhangi bir anlaşmaya varma konusunda isteksizdiler. Bununla birlikte bütün taraflar barış görüşmelerinin Bükreş'te yapılmasını öngören bir Rumen teklifini kabul ettiler. Temsil heyeti 24 Temmuz'da Niş'ten ayrılarak Bükreş'e doğru yola çıktı.¹⁸⁶ Bükreş'teki görüşmeler 30 Temmuz'da başladı. Büyük devletlerin temsilcileri elçileriyle bu toplantılara katıldılar. Toplantılar sonunda Bulgarlar beş günlük ateşkese razı oldular.

¹⁸⁶ Hall, a.g.e., s.155-159

Bulgarlar ilk anlaşmalarını Rumenlerle yaptılar. Güney Dobruca'yı Romanya'ya vermeye ikna oldular. Daha görüşmeler başlamadan önce sıkışmış Bulgaristan zaten bu öneriyi kabul etmişti. Romanya bu istediğini elde ettikten sonra daha ılımlı bir tavır takındı. Romanya büyük Bulgaristan'ı nasıl istemiyorsa, güçlü bir Yunan-Sırp ittifakını da istemiyordu.

Bulgaristan ile Sırp'ların anlaşması daha zor oldu. Taraflardan her biri Makedonya'nın büyük kısmını elde etmek istiyordu. Sırp'lar ilkin Struma Vadisi'ne kadar olan Makedonya'yı istediler. Bu durumda Bulgaristan tamamen Makedonya'dan mahrum kalmış olacaktı. Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki etkisi ve yeni gelişmelerle Avusturya-Macaristan'ın Sofya'daki etkisini artırmak istemesi sebebiyle Sırp'lar bu taleplerini yumuşatmak zorunda kaldı.

Bulgaristan ile Yunanistan arasında en zor konu Ege limanı olan Kavala idi. Selânik'i yitiren Bulgarlar, Rodopların ötesindeki yeni topraklarına deniz ticareti için hizmet edecek en azından bir iyi liman olanağını ellerinde tutmak istiyorlardı. Kavala aynı zamanda Doğu Makedonya'da zengin tütün üretim bölgesinin merkeziydi. Yunanlılar Kavala konusunda rıza göstermediler. Venizelos durumu Fichev'e şöyle açıkladı: "General, durumdan biz sorumlu değiliz. 16 Haziran'dan önce sizden korkuyorduk ve size Serez, Drama ve Kavala'yı teklif ettik, fakat şimdi zafer kazananların rolünü üstleniyor ve sadece kendi çıkarlarımız düşünüyoruz." Büyük Güçler arasında olağandışı bir eşleşme ile, Avusturya ve Rusya Bulgaristan'ın Kavala'yı almasını isterlerken, Almanya ve Fransa Yunanlıları desteklediler. Kayzer Wilhelm'in, kayınbiraderi Kral Konstantin'i destekleme isteği, bu limanın Yunanistan'a bağlanmasında önemli oldu. Bu çekişme, bazı Balkan konularında, büyük Güçler ittifakının bir miktar esnekliği koruduğunu gösterdi. Neticede, Bulgaristan, bir Ege çıkışı olarak sadece Dedeağaç'taki nispeten gelişmemiş tesisleri elinde tutabildi.¹⁸⁷

Konferansa katılan Karadağ'ın tek isteği, toprak paylaşımı yapılırken kendilerinin de dikkate alınması idi. Karadağ için İkinci Balkan Savaşı'na katılmanın

¹⁸⁷ Hall, a.g.e., s.164

anlamı Sırp tarafında savaşa katılarak belli avantajlar elde etmekte. Bunda başarılı oldular. Sırbistan Sancak'ın büyük bir bölümünü Karadağ'a vermeye ikna oldu.

Bu antlaşmaya göre Vardar Vadisi'nin orta kısmı Sırbistan'a, Selânik doğusundaki Kavala, Serez, Drama, Yunanistan'a Güney Dobruca ve Silistre Romanya'ya verilmekteydi. Bulgarlar 35 yıl önce 1878'de Ayastafanos Antlaşması ile kazandığını 4.5 ay sonra Berlin Antlaşması ile nasıl kaybetmişse, şimdi de Birinci Balkan Savaşı ile aldığı yerleri birkaç ay sonra İkinci Balkan Savaşı ile yine elinden kaçırmaktaydı.¹⁸⁸

Bulgaristan için Bükreş Konferansı bir yıkım anlamına geliyordu. Birinci Balkan Savaşı'ndaki büyük başarıların ardından özellikle Trakya'da önemli toprak kazançları elde edilmiş, Ege'ye doğru bir pencere açılmıştı. Savaşa girmeden önce elde etmek istedikleri Makedonya'dan bir pay kapamadılar. Bu durum Bulgaristan'ın I.Dünya Savaşı'nda bulunduğu tarafı değiştirmesiyle sonuçlandı.

b- Edirne'nin Geri Alınması

Balkan ittifakının parçalanıp Bulgaristan'a karşı savaş ilan etmesi Osmanlı Devleti için bir fırsattı. Bâb-ı-âli baskını ile iktidarı eline alan İttihat ve Terakki ne yapıp edip Edirne'yi almanın peşindeydi. Enver Paşa bunun için planlar yapıyor, Trablus'ta savaşan arkadaşlarını toplayarak Edirne'nin geri alınması için çaba gösteriyordu.

Edirne'nin Osmanlı Devleti için önemi büyüktü. Orası hem Avrupa'ya açılan ilk kapıları, hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilk başkenti hem de İstanbul'un korunması için de bir sigortaydı. Diğer taraftan Edirne'de Osmanlı'nın tarihi mirasları bulunuyordu.

Temmuz ayında Bulgarlar, Sırp ve Yunan ittifakı ile savaşa tutuştuklarında, Osmanlı için bir fırsat doğmuştu. Romanya'nın da savaşa girmesi Bulgaristan'ı dört bir yandan kuşatılmış bir durumda bıraktı.

¹⁸⁸ Artuç, a.g.e., s.314

İşte Balkanlar'ın bu genel durumu karşısında Edirne'nin geri alınması meselesi önemli bir problem halinde Osmanlı yönetiminin ayaklarına kadar gelmişti. Talat Bey bu fırsatı kaçırmak istemiyordu. Hiç olmazsa Edirne şehrini kurtarıp Midye-Enez çizgisinin arasına sıkışan Avrupa sınırlarımızı Meriç'e kadar genişletmeyi düşünüyordu.

İstanbul'da Bakanlar Kurulunda Edirne'yi kurtarmak için kesin bir karar almak için bir türlü fikir birliği olamıyordu İngiliz diplomasisi de, böyle bir teşebbüsten Osmanlı yönetimini vazgeçirmeye uğraşiyor ve Osmanlı hükümetini tehdit ediyordu.¹⁸⁹ Avrupalı büyükler, Bâb-ı-âlf'nin niyeti hakkında bazı şeyler sezinlemişler ve telaşa kapılmışlardır. Öyleya, eğer Türklerin niyeti kötü ise, Balkanlar'daki bu yangın büsbütün büyüyecektir.

Bu konuda en heyecanlı olan da –ne hikmetse- İngiltere'dir. Bir taraftan İstanbul'daki İngiliz elçisi, hiçbir şekilde Midye-Enez hattının aşılması için Sait Halim Paşa Hükümetine sert bir nota verirken, diğer yandan İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de parlamentoda yaptığı konuşmada “Türkler, Bulgarların uğradığı felaketten faydalanarak, Londra Antlaşması'nı yok saymaya ve Edirne'yi almaya kalkıştırlarsa, sonradan uğrayacakları ceza pek şiddetli olacaktır. Değil yalnız Avrupa'daki topraklarından mahrum olmak belki İstanbul'u bile kaybedeceklerdir” diyordu.

Rusların ise bu konuda fazla ısrarlı olmadıkları belliydi. Çünkü Ruslar, ezelden beri İstanbul'u kendi malları olarak kabul ediyorlardı. Bulgarlar ne kadar İstanbul'un uzağına atılırlarsa, Ruslar da o oranda rahatlıyorlardı.¹⁹⁰ Osmanlı Devleti Avrupalı devletlere bir bildiriye bulunarak, Batı Trakya'yı Bulgarlara bırakacağını, Meriç sınırını aşmayacağını taahhüt etti. Bu taahhüt daha sonra bazı çevreler tarafından tıpkı Londra Antlaşması'nın imzalanması gibi bir hata olarak kabul edildi. Bu sırada Batı Trakya'nın % 85'inden fazlası Türk'tü ve Bulgarlar gerçekten sıkışmış bir durumdaydılar.

¹⁸⁹ Ali Balkan Metel, “Balkan Savaşı ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti”, 4.b., İstanbul:Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları no:7,

¹⁹⁰ Artuç, a.g.e., s.317

Osmanlı kuvvetleri Çatalca ve Gelibolu'daki mevzilerini terk ederek 12 Temmuz'da Enez-Midy e hattını geçtiler. Osmanlılar 23 Temmuz'da tek bir el ateş etmeden Edirne'ye yeniden girdiler. Edirne'deki Bulgar işgali aşağı yukarı Bulgar kuşatması kadar sürmüştü. Enver Bey "Edirne'nin İkinci Fatih i" olduğunu iddia etti.

Osmanlılar Edirne'nin ötesine geçerek eski Bulgar sınırını aştılar. Osmanlı süvarisi Yanbolu istikametinde ilerledi. Bu, Bulgaristan'da büyük panik yarattı. Bulgar sivil halkının bir kısmı Orta Bulgaristan'ın dağlarına doğru kaçtı. Savaş felaketini yaşama sırası şimdi Bulgaristan'a gelmişti. Dokuz ay önce Bulgar askerleri İstanbul'un kapılarını çalmışlardı, şimdi de Osmanlılar Bulgaristan'ı işgal ediyorlardı.¹⁹¹ Edirne'nin geri alınması Türk toplumu üzerinde büyük bir sevinç yarattı. Bu acı dolu Balkan Savaşları sırasında alınan en sevindirici haberd i. Memleketin her yerinde törenlerle kutlanan bu zafer İttihat ve Terakki'nin de prestijini artırdı.

c- Bat ı Trakya Türk Cumhuriyeti

Bulgaristan'ın içine düştüğü zor durumdan yararlanan Osmanlı kuvvetleri Edirne'yi silah atmadan ele geçirmişlerdi. Şimdi milis kuvvetleri Meriç Nehri'ni de geçerek Bat ı Trakya'ya yönelmek istiyorlardı.

Edirne ele geçtikten sonra milis kuvvetleri Meriç'in karşısına geçerek savunmasız Türk bölgesinden ilerlemeye başladı. Balkanlar'ı kurtarmaya giden bu Türk milli çetelerine "Kuva-yı Milliye" deniyordu ki, Anadolu'daki milli mücadeleden önce "Kuva-yı Milliye" ismi ilk defa Balkanlar'da kullanılmıştı. (Ağustos 1913) Kısa zamanda zulme uğrayan Balkanlar'daki soydaşlarımız ve topraklarımızın bu milli "Kuva-yı Milliye" kuvvetlerince geri alınması üzerine, elde edilen başarılar, İstanbul'da hükümet çevresinde, halkın kendilerine bir tepkisi olarak algılanıyor, dış baskıların da etkisi ile bu ilerlemeyi resm iyetçe tasvip etmiyorlardı. Bu arada İstanbul hükümetinin tavrını dile getiren Enver Bey'in telgrafı da Eşref

¹⁹¹ Hall, a.g.e., s.158

Bey'e ulaştı: "Koşikavak'tan daha ileriye gitmenize izin verilmiyor. Durum icabı, belki geri çekilmek gerekebileceğinden, harekete hazır bulunmanız gerekir."¹⁹²

Daha sonra Talat Bey, Enver Bey ve Eşref Bey gizlice görüşüyorlar. Eşref Bey'e İstanbul Hükümetinin durumdan rahatsızlığını dile getiriyorlar. İçten içe Enver Bey, bu hareketi desteklediğini dile getiriyor.

Gerekli desteği gören milis güçleri Batı Trakya'ya yöneldi. Gümülcine ve Dimoteka çok geçmeden kurtarıldı. İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti bu durumu bir türlü kabullenmek istemiyordu. Bu durumda yapılacak tek şey bağımsız bir Türk devleti kurmaktı. Artık Batı Trakya'da kurtarılacak bir tek yer kalmıştı: O da Dedeağaç iliydi. Dedeağaç kenti Balkan Savaşları sırasında Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Bilindiği gibi, Dedeağaç'ın ayrı bir özelliği vardı. Burası, Trakya'nın Ege Denizi'ne tek çıkış yeri olması bakımından çok önemli bir kentti. Bu bakımdan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti burayı ihmal edemezdi. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti, Dedeağaç'ın bir Türk kenti olduğunu dolayısıyla buradaki Yunan kuvvetlerinin derhal ekilmesini Yunan Hükümetinden istedi. Bir yandan da Süleyman Askeri komutasındaki milli birlikler Dedeağaç üzerine yürüdü. Dedeağaç'taki Yunan kumandanlığına verilen bir ultimatomla da Yunan birliklerinin çekilmesi istendi. Sonunda buradaki Yunan askerleri çekildi ve Dedeağaç kenti de Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin sınırlarına dahil oldu.

Bu arada Eşref Bey, Enver Bey'den aldığı bir mektupta, Osmanlı Hükümeti'nin Batılı devletlere Meriç nehrini Batıya doğru geçmeyeceklerine dair verdiği söz sebebiyle bu toprakları kabul etmediğini, hatta Harbiye Bakanı Ahmet İzzet Paşa'nın "Bu mesuliyetsiz çeteciler geri gelmezlerse istifa edeceğini" ve Eşref Bey'in bağımsız bir Türk devleti fikrine katılmadığını bildiriyordu. Nihayet İstanbul Hükümeti'nin bu tavrı karşısında Eşref Bey ve arkadaşları daha ileriye harekatta bulunmayı durdurmuş, ama buna karşılık da Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştu. İttihat ve Terakki'nin teşkilatçı üyeleri Batı Trakya'da art arda başarılar elde ediyorlardı. Kurulan devlet, pulundan, silahlı güçlerine kadar tam bir devlet olma kararlılığı içindeydi. Osmanlı Devleti'nin Meriç Nehri'nden öteye

¹⁹² Metel, a.g.e., s.104

geçmeyeceğini taahhüt etmesi bu devletin kuruluşunun Büyük Devletler açısından zora sokuyordu.

Batı Trakya'da bir Türk devletinin kuruluşu Sofya'da olduğu kadar, Osmanlı yönetiminde de bir telaş yarattı. Osmanlı yönetimi, bu telaşla Batı Trakya'ya gönüllü olarak giden Türk subaylarının hemen geri dönmelerini istedi.

Batı Trakya Türk devleti bu isteği geri çevirdiği gibi, Batı Trakya Türk hükümetinin neredeyse tüm kadrolarını tamamladığını, Büyük Devletlerden bazıları tarafından tanınma durumuna geldiğini, bu hükümetin Rodoplar ve Batı Trakyalılar tarafından Bulgar zulmüne karşı bir isyan sonucundan kurulduğunu Osmanlı yönetimine bildirdi.

Artık yeni devletini merkezi olan Gümülcine'de geniş bir teşkilatlanma başlıyordu. Kurulan bu devlete Batı Trakya Türk Cumhuriyeti adının verilmesi, 2 Eylül 1913'te her hali ve muhtevası ile milli meclis olan yeni devletin sınırları içinde kaza ve bucaklardan gelmiş temsilciler meclisinde kararlaştırılmıştı.¹⁹³ Arşiv belgelerinde, "Bulgar zulmünden kurtulmak için Türklerin Kırcaali'de geçici bir hükümet teşkil ettiklerinin Bulgar vahşetinin önlenmesi için silah talep ettikleri"¹⁹⁴ şeklinde yer almıştır. Edirne'nin kurtarılmasından sonra Meriç Nehri'nin de ilerisine geçen Teşkilat-ı Mahsusa mensupları burada Bulgarlara mukavemet oluşturmak için hükümet oluşturarak, Osmanlı Devleti'nden silah talep ediyorlardı.

Teşkilata-ı Mahsusa'da, ordunun en enerjik, idealist subayları ile Türk ve İslam diyarının aydın bilginleri toplanmıştır. Örgütün başında İttihatçı subayların yıldızlarından Süleyman Askeri Bey vardır. Süleyman Askeri, Balkan Savaşı'nda Batı Trakya yitirilince, bir avuç gerillacı ile oraya giderek, Batı Trakya Cumhuriyeti'ni kurup Cumhurbaşkanı olacaktır. İttihat ve Terakki'nin gözünü budaktan sakınmayan Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Abdülkadir, Eşref, Hacı Sami vb. gibi cesur subayları ve komitecileri Teşkilat-ı Mahsusa'dadır. Kurtuluş

¹⁹³ Metel, a.g.e., s.114-118

¹⁹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa (DH. KMS.) Dosya no: 63, vesika no: 26

Savaşı'nda İzmir'de Yunana ilk kurşun sıkan Hasan Tahsin (Osman Nevres), Teşkilat-ı Mahsusa'dandır.¹⁹⁵

Dedeğaç Yunanlılardan alındıktan sonra Batı Trakya'nın idare şekli resmen açıklandı. 23 Eylül 1913 tarihinde verilen kararla devletin adı resmen Batı Trakya Türk Cumhuriyeti oldu. Siyah, beyaz ve yeşil renkli bayrak bütün resmi binalara çekildi. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kurulması Osmanlı toplumunda bir heyecan yaratırken, devlet bu durumdan tedirgin olmuştu.

Edirne'yi geri almak için canla başla uğraşan Bulgarlar ve hamileri olan Büyük Devletler, İstanbul hükümeti üzerinde baskılara devam ediyorlardı. Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı Grey de, Balkanlar'ın 4 Hıristiyan devlet arasında bölüneceğini, Bulgar-Türk sınırının Midye-Enez hattından geçeceğini iddia edip duruyordu. Bunun için de İstanbul'da Bulgarlarla barış müzakereleri yapılırken, Bulgar general Toşef yeni kurulan bir tümen ile Batı Trakya Türk devleti sınırlarına taarruz etti, fakat püskürtüldü.

Batı Trakya Türk kuvvetlerinin bu direnişi karşısında Midye-Enez hattında direnmenin kendilerine bir fayda sağlamayacağını anlayan Bulgarlar, Batı Trakya ve Rodopları kaybetmektense Edirne'yi gözden çıkarmayı tercih ettiler ve Osmanlı hükümetinin Batı Trakya Türk yönetimi üzerinde nüfuzunu kullanarak harpsiz olarak Batı Trakya ve Doğu Rodopları ele geçirmeyi planladılar.

İşte, Balkan Savaşları'ndan çok bitkin çıkmış olan Bulgarların Batı Trakya'ya hücum edip buraları yeniden işgal etmeleri çok zor hatta imkansız olduğu böylece anlaşıldı. Bu bakımdan Bulgarlar boş durmuyor, Büyük Devletleri Batı Trakya Türk Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıyorlardı. Bulgarlar, Osmanlı kuvvetlerinin Balkanlar'ı yeniden ele geçirmeye başladıklarını iddia ediyorlardı. Fakat Osmanlı yönetimi zaten 13 Ağustos 1913'te bir resmi bildiri ile bunu yalanlayıp Edirne'den öteye geçmeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. İşte Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasında en çok rahatsız olan Cemal Paşa'ya görev

¹⁹⁵ Avcioğlu, Milli Kurtuluş, s.61-62

verilmiş ve o da Bulgarlarla görüşerek bu işi sonuçlandırmak için çalışmalara başlamıştır.

Cemal Paşa yetkili Bulgar kişilerle görüşerek Batı Trakya'yı Bulgarlara teslim etmek ve Bulgar işgal kuvvetlerine karşı konulması halinde, Batı Trakya Türk yetkililerini bundan vazgeçirmek istiyordu. Bulgar Dışişleri Bakanı Geşof hatıratında Cemal Bey'den şöyle bahsetmektedir: "Eğer Osmanlı hükümeti Batı Trakya'da kurulan yeni hükümeti kendi eliyle yok etmiş olmasa idi, büyük devletler bu tampon devleti kesin olarak tanıyacaktı ve Türkler Balkanlar'dan çıkmamış olacaktı. Biz bu sonuçtan endişe ettik. Fakat Osmanlı devlet adamları özellikle Cemal Paşa bize bizden daha çok hizmet etti!"

Cemal Paşa, Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'ne gelerek Süleyman Askeri Bey ile görüşüyor. "Edirne üzerine yürüyüşünüzde Bulgaristan içine ve kendi kararınızla da olsa yaptığınız akınlarla büyük hizmetleriniz görülmüştür. Bakınız, Midye-Enez hattına razı olmuşken, bugün Edirne'yi geri aldık. Londra Antlaşması'ndaki imzalarımızı yırttık. Şimdi Bulgarlar Edirne'yi bize verecekler, biz de Batı Trakya'yı onlara karşılık olarak vermiş olacağız. Bir de kendileri ile dostluk kuracağız. Belki de ittifak!..¹⁹⁶

Batılı devletlerin tavsiyeleri doğrultusunda Bulgarlar delegelerini İstanbul'a göndermiş, sınır tespit çalışmalarına başlanılmıştı. 7-18 Eylül 1913 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucu 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması imzalanmıştı. Tarihte Osmanlı-Bulgar Antlaşması diye bilinen bu antlaşmaya göre, "Osmanlı Devleti Batı Trakya'yı tamamen Bulgarlara bırakıyor, ve en geç 25 Kasım 1913'e kadar Bulgaristan'a teslimini taahhüt ediyordu." İşte bu taahhüdü yerine getirmeye uğraşan Talat, Cemal ve Enver Paşalar, bu maksatla Batı Trakya Türk Devleti yetkililerini sıkıştırıyorlardı.

Bulgarlar ile yapılan yeni bir Antlaşma da Osmanlı Devleti'nin aleyhineydi. Savaşı kazanan Osmanlılar idi ama, Bulgarlar yine kazançlı çıkmışlardı. Yeni Antlaşma ile sadece Karağaç ve Dimoteka Osmanlılara bırakılmış ve buna karşılık

¹⁹⁶ Metel, a.g.e., s.134-138

tüm Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin toprakların Bulgarlara hibe ediliyordu. Bu Antlaşmaya göre de, Batı Trakya Türk Cumhuriyetini kuranlar 25 Ekim 1913 gününe kadar tüm Batı Trakya ve Rodopları Bulgarlara teslim edeceklerdi.¹⁹⁷

Batı Trakya Cumhuriyeti'nin kendisin fesh edip Bulgaristan'a katılması için Talat ve Cemal Paşa Batı Trakya Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Salih Hoca ile Edirne'de görüştü. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti hükümeti, uluslararası hukuk kurallarına uygun şartlarla teslim edeceğini açıkladı.

1. Bulgarların Batı Trakya Türklerine zulüm yapması ihtimali kuvvetlidir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu hükümeti böyle bir şey yapılmayacağına dair Bulgarlarla anlaşılmalıdır.
2. Bulgarların Batı Trakya'yı işgallerini, Osmanlı İmparatorluğu'na idare edenler temin etmelidir.
3. Türkiye'ye göç edecek Batı Trakyalılara kolaylıklar gösterilmeli, Osmanlı devlet makamları bu göçmenlerin yerleşmelerine yardım etmelidir.

Böylece büyük hayal ve ümitlerle kurulan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti, 25 Ekim 1913'de 60 günlük bir siyasi hayattan sonra tarih sahnesinden çekilmiş oldu.¹⁹⁸ Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın ilişkilerinde bir değişiklik yaşanmıştır. Daha sonra bu iki devlet Almanya'nın yanında I.Dünya Savaşı'nda aynı safta yer alacaklardır. Nitekim o dönemde Rumlara karşı uygulanan boykotun Bulgarlar tüccarlara uygulanmaması için Kalem-i Mahsusa'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifreli telgrafları buluyoruz arşivde.¹⁹⁹ Birinci Dünya Savaşının çıkmasından hemen öncesinde yine Kalem-i Mahsusa'dan, Aydın, Hüdavendigar vilayetlerine ve Çatalca ve Karesi Mutasarrıflıkları'na da aynı konuda şifreli telgraf çekilmiştir.²⁰⁰ Rumlara yapılan boykotajın Bulgarlar'a da tatbiki konusunda ne yapılması lazım geldiğine dair Kalem-i Mahsus'da Dahiliye Nazırına²⁰¹ Bulgar tüccarların Rumlara yapılan boykottan zarar görmemeleri için gerekli tedbirlerin alınmasına dair yine Kalem-i Mahsusa'dan Hüdavendigar Vilayeti'ne telgraf

¹⁹⁷ Metel, a.g.e., s.144

¹⁹⁸ Metel, a.g.e., s.148

¹⁹⁹ BOA. Dahiliye Nezareti Şifre Kalem (DH.ŞFR.) Dosya no: 42, Vesika no:7

²⁰⁰ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no:8

²⁰¹ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no:30

çekilmiştir.²⁰² Bu da gösteriyor ki devlet Bulgarlar ve Rumlar'a dönemin koşulları içerisinde farklı muamele etme niyetindedir.

d- II. Balkan Savaşı'nın Balkan Devletleri Açısından Sonucu

Osmanlı kuvvetleri tarafından Gümülcine'de Batı Trakya "Geçici Hükümeti"nin kurulmuş olması da Bulgaristan üzerindeki baskıyı artırdı. Bu koşullar altında Osmanlı tutumunu kabul etmek zorundaydılar. Enez-Midyeye sınırındaki düz çizgi kısa ömürlü bir coğrafi gariplik olarak kaldı. Kırklareli, Lüleburgaz-Pınarhisar ve Edirne muharebe alanları Osmanlılara geri döndü. Bulgarlar sadece Doğu Trakya'nın Karadeniz'e uzanan kuzeybatı köşesini aldılar. Anlaşmanın imzalanmasından sonra "Geçici Hükümet" ortadan kalktı. Bulgar askerleri Rodopların güneyindeki yeni topraklarını ancak Ekim ayında yeniden işgal ettiler.

İstanbul Antlaşması nihayet 30 Eylül 1913 tarihinde imzalandı fakat bir ittifak için görüşmeler sonbahar boyunca sürdü. Ne var ki bu konuda hiçbir zaman kesin bir anlaşmaya varılamadı. İstanbul Antlaşması Bulgaristan'ı Birinci Balkan Savaşı'nın muharebe alanlarında çok sayıda Bulgar askerinin öldüğü Doğu Trakya'dan ve önemli ödül olan Edirne'den mahrum bıraktı. Her ne kadar bu duygusal ve esef verici bir talihsizlik ise de, Makedonya'nın kaybı kadar felaketli bir olay değildi. Aslında, Doğu Trakya'nın fazlasıyla karışık nüfusunun çoğunluğu Bulgar değildi. Osmanlılar için İstanbul Antlaşması Birinci Balkan Savaşı'nın büyük felaketine olumlu bir son oldu. Edirne'yi geri almışlardı ve bununla birlikte sadece Avrupa'daki ilk Osmanlı başkenti değil, aynı zamanda İstanbul için büyük ölçüde güvenlik de sağlamışlardı. Buna ek olarak Bulgaristan ile ittifak görüşmeleri ciddi bir tehdidin bertaraf edilmesi olanağını sundu. Her ne kadar ittifak Bulgaristan'ın Merkezi Güçler'e katıldığı 1915'e kadar gerçekleşmediyse de, İstanbul Antlaşması ile Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu 1918'e kadar sürecek bir yumuşama dönemine girdiler.²⁰³ Bu antlaşmaya göre artık Midye-Enez hududu geçersiz sayılmakta, Edirne bizde olmak üzere aşağı yukarı şimdiki hudut hattı kabul edilmekteydi. Bu hattın şimdiki huduttan farkı, Meriç ötesinde Karaağaç ve

²⁰² BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 45, Vesika no:35

²⁰³ Hall, a.g.e., s.166-167

Dimetoka'yı da içine alan 25-30 kilometre genişliğindeki bir toprak parçasının Osmanlılara bırakılmış olmasıydı. (Dimeteko ve çevresi, I.Dünya Savaşı'nda Bulgarların bizim yanımızda savaşa katılması için müttefikimiz Almanların baskısı ile tekrar Bulgarlara verilecektir.)²⁰⁴

İstanbul Antlaşması'nın imzalanması Balkan Savaşları'nı bitiren son anlaşma değildi. Atina Antlaşması ile 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasındaki çatışma sona erdi. Bu anlaşma ile Ege Adaları sorununu dışarıda bıraktı.

Sırplarla Osmanlı Devleti 14 Mart 1914 tarihinde İstanbul Antlaşması'na vardılar. Bu antlaşma Londra Antlaşması'nı teyid etti. İkinci İstanbul Antlaşması ile Balkan Savaşları sona ermiş oldu. Karadağlılar ile Osmanlılar anlaşma imzalamadılar. Böylece aralıklarla dokuz buçuk ay sürmüş olan Balkan Savaşları sona ermiş oluyordu ama on ay sonra bu sefer dünyayı bir felaket bekleyecekti.

İkinci Balkan Savaşı'nı kışkırtan Bulgarlar, ilk felaketlerden sonra toparlanarak ülkelerini bir Yunan ve Sırp istilasına karşı başarıyla savundular. Gerçekten de savaşın sonunda Yunanlıların yenilmiş olması Bulgarların Sırlara dönüp onları Makedonya'dan dışarı sürmesini mümkün kılabilirdi. Ne var ki Rumenlerin ve Osmanlıların Bulgar topraklarındaki varlıkları bu zaferin getirebileceği herhangi bir avantajı hükümsüz kılmaktaydı. Bulgarlar, Romanya'nın Tuna'yı geçtiği an savaşı yitirdiler.

Önemli bir ölçüde, Bulgarlar İkinci Balkan Savaşı'ndan kendi yenilgilerinin hazırlayıcıları oldular. 1912'nin ilkbaharı ve yazı gibi erken anlaşmasına varmayı başaramadıkları zaman başladı. İlk ittifak anlaşmasından Yunanlıların Selânik üzerindeki hak iddialarını kabul etselerdi, böyle bir anlaşmayı sağlamış olabilirdi. Yine Bulgarlar Dobruca'da Romanya'ya bir miktar arazi terk etmeyi kabul etselerdi, muhtemelen Temmuz 1913'de bir Rumen istilasına maruz kalmazlardı. Rumen müdahalesi olmadan Osmanlıların Londra Antlaşması'nın revizyonu için girişimde bulunma ihtimalleri daha azdı.

²⁰⁴ Artuç, a.g.e., s.319

Balkan Savaşları, 20.yüzyılın sadece Avrupalılar arasında cereyan eden ilk çatışması olarak, kitle orduları, makineleri ve tüm sivil nüfusu kapsayan özellikleriyle modern savaşlar çağını açtı. Bu savaşlar Trakya'nın doğu köşesi hariç Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan çıkardı, Balkan Yarımadası'nın sınırlarını altüst etti ve bağımsız fakat zayıf bir Arnavutluk devleti kurdu. 1912 yılında Balkan Yarımadası'nda başlayan çatışma, Avrupa'da nispeten kısa fasıllarla 1945'e kadar sürecekti. Bundan sonra dahi, Balkan Savaşları'yla ilgili problemler Yugoslavya'nın 1991 yılındaki ikinci çöküşü sırasında ve sonrasında yeniden ortaya çıkacaktı. Bunlar, Makedonya ve Kosova'nın statüsüyle, Maksimalist bir Sırp devletinin çöküşüyle ilgili sorunlar içermekteydi.²⁰⁵

Balkan Savaşları'na katılanların hepsi, savaşa yol açan konuların peşinde hayal kırıklığı ve yenilgilere uğradılar. İki ay içerisinde Bulgaristan coşturucu bir zaferden felaketli bir yenilgiye gitti. Selânik ve Edirne hayalleri Bulgaristan'ın dikkatini esas hedefi olan Makedonya'dan çeldi. Bulgarlar, Edirne arzularından vazgeçselerdi, Aralık 1912 veya Ocak 1913'de Londra'da nihai bir barış anlaşması sağlayabilirdi. Keza, 1912 sonbaharının veya 1913 ilkbaharının herhangi bir diliminde Yunanistan ile Selânik üzerinde bir anlamaya varmış olsalardı, İkinci Balkan Savaşı'nı yapmak zorunda kalmazlardı. Bulgarlar yine 1913 ilkbaharında Dobruca'da Rumenlerin toprak taleplerini tatmin etmiş olsalardı, İkinci Balkan Savaşı'nı pekala kazanabilirdi.

İkinci Balkan Savaşı'ndan, Bulgaristan modern Avrupa'da bütün sınırlarında bütün komşularının istilasına maruz kalan yegane ülke oldu. Balkan Savaşları'nda Makedonya'daki emellerini gerçekleştirememiş olması Bulgaristan'ın 1915 yılında Merkezi Güçler'in ve 1941 yılında da Almanların tarafında savaşa girmesine neden oldu. Her iki olayda da Bulgar birlikleri Makedonya'yı işgal etti. Ne var ki buradaki Bulgar varlığı çok kısa sürdü. İkinci Balkan Savaşı'ndaki yenilginin mirası Bulgaristan'ı Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında yenilgilere sürükleyecekti. Makedonya, Bulgaristan'ın erişmeyi başaramadığı bir hedef olarak kaldı.

²⁰⁵ Hall, a.g.e., s.168-173

Yunanistan her iki Balkan Savaşı'nda sarsıcı zaferler kazandı fakat maddi tükenmişlik ve siyasi uyumsuzluk Birinci Dünya Savaşı sırasında ulusal atalete ve yabancı işgaline yol açtı. Yunanlıların 1921 ve 1922 yıllarında Anadolu'daki ulusal hedeflerini elde etme gayretleri askeri bozgunla neticelendi. Bunu izleyen felaket, Anadolu ve Doğu Trakya'da birkaç bin yıllık Helen varlığını sildi; tükenmiş ve mağlup Yunanistan bir mülteci seline uğradı.

Karadağ, Birinci Balkan Savaşı'ndaki zaferden küçümsenmeyecek ölçüde toprak kazandı. Bununla birlikte Karadağ ordusunun İşkodra önündeki başarısızlığı Petroviç hanedanının ve Karadağ devletinin temel zayıflığını ortaya çıkardı. Balkan Savaşları'ndan sonra Kral Nikola'nın birleşik bir Sırp devletinin tahtında gözü olmazdı. Gerçekten de Sırp'ların gücü birçok Karadağlıyı Belgrad'a doğru çektikçe, bağımsız bir Karadağ'ın varlığı problematik bir hal aldı.

Balkan Savaşları'ndan büyük kazançla çıkan ülke Sırbistan oldu. Sırp birlikleri sadece Arnavutluk'ta, Makedonya'da ve Trakya'da Osmanlı birliklerine ve sonra da Makedonya'da Bulgarlara karşı zafer kazanmakla kalmadı, Sırbistan topraklarını ve nüfusunu da büyük ölçüde artırdı. Bu kazançlar Sırbistan'ın gücünü ve prestijini artırdı ama bunlarla birlikte büyük zorluklar da getirdi. Yeni topraklarda çok sayıda Sırp olmayan nüfus vardı. Kosova'daki Arnavutların ve Makedonya'da IMRO ve Bulgaristan destekçilerinin silahlı ayaklanmaları 1913'den itibaren Sırp yönetiminin başına bela oldu. Bununla birlikte Sırbistan'ın aç kurtlara benzeyen milli iştahı, özellikle Arnavutluk ve Bosna'da doymak bilmiyordu. Bükreş Antlaşması'nı izleyen bir yıl içerisinde Sırbistan iki Avusturya-Macaristan istilasını püskürttü. 1915 sonbaharındaki üçüncü istila ise felaketli bir yenilgi ile sert bir yabancı işgaline yol açacaktı. Sırbistan her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'ndan galip tarafta çıktıysa da, sonunda zaferin ödülünün tam olarak elde edilemeyeceği anlaşıldı. Sırp hakimiyetindeki Yugoslavya, Nazi istilasıyla çökmeden önce sadece 23 yıl yaşayabildi.²⁰⁶

Yağmada en kârlı çıkan Yunanistan'dı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki 5 ile, Selânik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra'nın bölüşülmesinde

²⁰⁶ Hall, a.g.e., s.186-187

Yunanistan 50 bin kilometre kare toprakla 1.600.000 nüfus, Sırbistan 30 bin kilometre kare toprakla, 1.200.000 nüfus, Bulgaristan 18 bin kilometre kare toprakla, 100.000 nüfus, Karadağ 5 bin kilometre kare toprakla, 150.000 nüfus kazanmışlardı. Bu arada da Arnavutluk bağımsızlığını kazanmış, İşkodra içinde olmak üzere kendi topraklarına sahip çıkmıştı.

1912 Ekiminde başlayan sonradan Romanya'nın da katılımıyla bütün Balkanlar'ı (Arnavutları da sayarsak 7 milleti) kapsayan büyük bir kavga, 1913 Ağustosunda yani 10 ay gibi kısa bir sürede bitmişti ama, Avrupa'da huzursuzluk bitmemişti.²⁰⁷

Balkan Savaşları'nın üç mağlubu vardı: Türkler, Avusturyalılar ve Bulgarlar. Dolayısıyla sonunda bu üç ülkenin aynı ittifak içinde bir araya gelmeleri normaldi. Böylece İngilizlerle Rusların, Balkanlar'ı araya koydukları kendilerine bağlı devletler aracılığıyla denetleme umutları suya düştü. Öte yandan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, bu savaşlarda yüzölçümlerini iki katına çıkardılar. Ayrıca çıkarları farklılaşmaya başladı. Artık Osmanlı İmparatorluğu ile ortak sınırı kalmayan Sırbistan yeni toprak talepleri için yüzün Avusturya'ya çevirirken, Sisam ve Ege adalarını topraklarına katan Yunanistan, gözünü Anadolu kıyılarına, İzmir ve çevresine dikti. Yeni Yunan taleplerine karşı bir önlem olarak Türkler gerek Anadolu kıyılarında gerekse Doğu Trakya'da yaşayan Rumları sınır dışı ederek yerlerine Balkanlar'dan akın eden Müslüman göçmenleri yerleştirdiler.²⁰⁸

²⁰⁷ Artuç, a.g.e., s.331

²⁰⁸ Yerasimos, a.g.e., s.70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. BALKANLAR VE GÖÇ

A- GÖÇ OLGUSU VE OSMANLI DEVLETİ'NDE GÖÇ

1. Osmanlı Devleti İçin Göçün Anlamı

a- Göçü Tanımlama Çabası

Osmanlı Devleti gibi altı yüz yıldan uzun bir süre ayakta duran ve üç kıtada egemenlik kuran bir devlet için şüphesiz göçün de ayrı bir yeri var. Kurulduğundan itibaren hızla genişleyen devlet topraklarında egemenliğin tam anlamıyla sağlanması için bilinçli bir iskân politikasına gereksinim vardı. Osmanlı Devleti'nde ileriye dönük olarak yapılan bu iskân çalışmalarına bu toprakları “şenlendirmek” adı veriliyordu. Toprak kayıplarının ardından bu toprakları şenlendirip yüzyıllar boyunca burada kök salanlar tekrar yollara düşerek ilk geldikleri yere Anadolu'ya döndüler. Ve bu dönüş iki yüz yıl boyunca ardı arkası kesilmeden devam etti durdu.

Kendisi de bir göçmen olan Yaşar Nabi Nayır, Cumhuriyetin ilk yıllarında doğup büyüdüğü topraklara yaptığı gezinin ardından, göç yollarına düşen insanların acılarını gözler önüne seren bir göç tasviri yapıyor edebiyatçı kimliğini de kullanarak: “Göç!.. Gözlerinizi kapayınız, hafızanızda çevrilen bu acıklı filmin, hiçbir insan elinin yaratamayacağı kadar samimi ıstırabını bir zehir gibi gönlünüze damla damla akıttığını duyacaksınız: Yollar, uzun yollar, tozlu ve çamurlu yollar, taşlı ve dikenli yollar ve bu yolların üzerinde yavrularını bağrına basmış, gözleri soğuktan veya ağlamaktan kızarmış analar ve üzerlerine çöken zilletin ağırlığından başları önlerine düşmüş babalar ve içinde buldukları felaketi şüursuz gözlerle seyreden fakat sıkıntı ve mahrumiyetlerin acısını etlerinde duyan çocuklar... Bu bir kafiye; dünleri ancak hafızalarında devam edebilecek bir hatıradaki kaybolmuş, yarınları meçhul, rüzgârın önüne düşmüş bir yaprak gibi, insiyaklarının (içgüdülerinin) onlara gösterdiği istikamette ağır ağır ilerliyorlar.”

“Bu bir cenaze alayı; asırlardan beri zemin ve zaman değiştirerek, hep böyle ürkünç bir cemaat halinde, büyük kahramanlık devrinin tabutunu merhale merhale omzunda taşıyarak geliyor. Bu bir nehir; fakat geriye doğru akıyor. Bir zaman, dinç, gürbüz suları, önlerinde ne bulursa sürükleyerek, dağları delerek, kayaları parçalayarak ta uzaklara, çok uzaklara gitmiş, yayılmış, ezmiş kaplamıştı. Bu bereketli suların büyük bir kısmını üzerine yayıldığı topraklar içti. Şimdi ayrı ayrı kollardan geri dönen cılız seller o çağılıtlı uğultulu nehirle aynı kaynaktan mı? Dedeleri, aynı yollardan, Türk adını ebedileştirecek destanları kanlarıyla yazarak geçmiştiler. Fatihlerin evlatları, aynı o yollardan Türklüğün üstüne çöken zilleti yabancı gözlerin istihzasından kaçırmak için dönüyorlar.“Bestekâr olsaydım bir göç marşı bestelerdim; içinde o kadar derin ve büyük bir ıstırap kaynaşır ki bütün ölüm marşları bunun yanında bahar neşideleri (şarkıları) gibi kalırdı. Bu yollar, bu yollar ne kadar adam yedi. Dün cennet olana yuvalarını kendi kanlarına bulanmış görmemek için her şeylerini artlarında bırakarak yalnız anlarını kurtarmak isteyenlerin ne çoğu bu yollarda açlıktan, susuzluktan, hastalıktan ve yorgunluktan can verdi.”²⁰⁹

Göç en geniş anlamıyla, şahısların hayatlarının veya bir parçasını geçirmek üzere tamamen yahut geçici bir süre için bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafî yer değiştirme hareketidir. Modern dünyada Birinci Dünya Savaşı ve özellikle II.Dünya Savaşı’ndan sonra, sürgünler, anlaşmalara tabi göçmenler, milletlerarası muhacirler, tahliye olunanlar, milli muhacirler, mülteciler, siyasi mülteciler, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler ve diğer terimlerle ifade olunan ve çeşitli kategorilere ayrılan göç hareketlerinin Avrupa devletleri için önemli bir konu haline geldiği görülür.

Türkler XVIII. yüzyıl sonlarına doğru göç meseleleriyle karşı karşıya kalmaya başlamışlardır. Türkiye’de göçmen meselesinin Avrupa’dan daha önce başlamış olmasında Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ne karşı takip ettikleri siyaset önemli bir rol oynamıştır. Türklerin Avrupa’daki topraklarından çıkarılması adeta Hıristiyan aleminde bir ideoloji gibi telakki olunmuştur. Böylece, Türkiye’ye

²⁰⁹ Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999, s.95-96

ilk göç akınları da, başta Rusya olmak üzere Osmanlı Devleti'ne komşu olan devletlerin fütihat emellerinden doğan savaşlarla başlamıştır.²¹⁰

XIX. yüzyılda Rumeli Türklerinin gerisin geriye, Anadolu'ya doğru ikinci göçleri başladı. Vaktiyle Anadolu'dan Rumeli'ye göç etmiş olan bu kan kardeşlerimiz bu kez , Rumeli'den Anadolu'ya dönmeye başladılar. Bu ikinci göç, Osmanlı-Türk İmparatorluğunun Avrupa'dan çekilmesi tarihiyle doğrudan bağlantılıdır. Türk idaresi ve ordusu Balkanlar'dan yavaş yavaş çekilirken, oralardaki yerli Türk halk kitleleri de beş yüzyıllık yurtlarından söküldüler, dalga dalga Anadolu'ya göçe zorlandılar. Ama göçlerle o topraklardaki Türk nüfusu tüketilemedi.

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'dan çekildikten ve tarihe karıştıktan yıllar sonra da o topraklarda büyük Türk kitleleri kaldı. Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri, kanayan bir yara gibi, XIX. yüzyıldan günümüze kadar sürüp geldi. Göç dalgaları kimi kabardı, kimi alçaldı; ama hiç eksilmedi. Rumeli'den Türk göçleri hâlâ güncelliğini koruyor.

Eskiler hicret, muhaceret derlerdi. Halk diliyle muhacirlik denirdi. Rumeli muhacirliği, başlı başına bir insanlık ve Türklük dramıdır. Gerçek hikayesi, destanı, romanı henüz yazılmamışsa bile, yüz küsur yıldır kuşaktan kuşağa yaşanan bir dramdır. Birazcık deşilse, Rumeli muhacirlerinin kanlı gözyaşları boşanır. Balkanlar'da yüzyıldır çekilen zulümler canlanır.²¹¹

Göç, Balkanlar'da yaşayan Türklerin yazgısı olmuş adeta. Yüzyıllar boyunca akan göçmen kabileleri nedeniyle burada hâlâ yaşamayı sürdüren Türkler için göç, genlere kadar işlemiş bir alışkanlık olmuş durumda.

Balkan insanları için göç, önemini, yaygınlığını, geçerliliğini hiç kaybetmeyecek tarihsel bir tecrübedir. Balkanlar'ın istikrarsız tarihi, insanlarına

²¹⁰ İpek, a.g.e., s.1

²¹¹ Şimşir, a.g.e., s.200

nereden ne zaman kaçılacağını iyi öğretmiştir. Kalkandelen 'de bir Türk "Eğer bir şey olursa" diyor, "benim annemin bohçası hazır, Türkiye'ye gitmek için."²¹²

b- İleriye Doğru Göç Hareketleri

Osmanlı kuvvetleri, ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Rumeli sahiline geçmişlerdir. Bizans'ı tazyik maksadıyla yapılan bu geçiş, Türklerin Rumeli'yi görmelerine ve tanımalarına imkan sağlamıştır. 1345'te Karesi Beyliği'nin ilhaki, Osmanlı Devleti'ne Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki bölgeyi kazandığına da, Osmanlılar Rumeli toprakları ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe Kalesi ve civarını Osmanlılara verdi. Böylece 1352'de Kantakuzenos'un müttefiki olarak Çimpe Kalesi'ne yerleşen Süleyman Paşa, burasını Balkanlar'da yayılma için önemli bir köprübaşı olarak teşkilatlandırdı; Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri yerleştirdi ve böylece Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeği kurulmuş oldu.²¹³ Daha sonra Bolayır'a kadar bölge fethedilerek Rumeli'deki topraklara ilk olarak Karesi tarafından getirilen Yörük Türkleri iskân edilmiştir. Trakya ve Makedonya tarafına yapılan fetihlerden sonra da Anadolu'nun Aydın, Biga ve Karesi gibi yerleşim birimlerinden getirilen on bin kadar Türk buralara iskân edilmişlerdi. Ayrıca askeri bir tedbir olarak buradaki Hıristiyanlar da Anadolu'ya göçürülmekteydi. Osmanlı Devleti kimi zaman cezalandırmak maksadıyla göç ettirip Rumeli'ye yerleştirdiği Türklere Sürgünler diyordu. Bu zorunlu iskân neticesinde nüfusta etnik dengeler sağlanmış ve Rumeli daha süratli olarak fethedilmişti. Mesela bu sürgünlerden biri olan Paşa Yiğit Bey'inde Rumeli'deki fetih ve iskân işlerinde önemli bir rolü olmuştur.

Rumeli'nin Türkleştirilmesinde en önemli etkenlerden bir diğeri de orduyla birlikte ya da daha sonra Rumeli'ye giden birçok tarıkata mensup idealist dervişlerin

²¹² Gürbüz Bahadır, *Balkanlar ve Türkler*, 1.b., Konya: Çizgi Yayınevi, 2002, s.77

²¹³ Mehmet İnbas, "Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlara Yerleşmesi" Erhan Türbedar (Der.), *Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı*, 1.b., Ankara: ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 2003, s.2

ıssız yerlere kurdukları medrese ve zaviyelerde çevrelerine topladıkları insanlarla iskân işine katkıda bulunmasıydı.²¹⁴

Edirne 1361'de fethedildikten dört yıl sonra devlet merkezi buraya nakledilmiştir. I.Murat, Meriç vadisi boyunca hareketle 1363'de Filibe'yi zaptetmiş ve Bizans'ı nüfuzu altına almıştı. Edirne'nin fethinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlandırıldı. 1372'de Köstendil, 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki İştip, 1382'de Manastır ve Pirlepe, 1385'te de Ohri fethedildi. 1385'de Sofya, 1386'da ise Niş fethedildi.²¹⁵

Balkanlar'a toplu halde ilk Anadolu göçmenlerinin gelişi 1394 yılından sonradır, yani fetihlerden hemen sonra. Anadolu'nun muhtelif yerlerinden, Manisa, Menemen, Konya, Amasya, Diyarbakır'dan vs. göçmen gelmiştir.²¹⁶

Sultan I.Murat'ı müteakiben Yıldırım Bayezid döneminde Rumeli'nin Türkleşmesi amacıyla daha büyük ölçüde Türkmen unsurun nakledildiği bilinmektedir. Bu nakil sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilmek, bütün akrabalarıyla göçecek olanlara yurtluk, toprak, tımar gibi imtiyazlar tanınmak suretiyle muhaceret teşvik edilmiştir. Yıldırım Bayezid Devri'ne ait ilk iskân kaydı 1400-1401 yıllarında tuz yasağına uymayan aşiretlerin nakledilmesi ile ilgilidir. Yıldırım Bayezid, Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük gayret sarf etmiştir. Nitekim Üsküp ile Niş arasındaki araziye Müslüman Türkleri yerleştirmiştir.

Bu fetih ve iskân politikası, Sultan II.Murat ve Fatih Sultan Mehmet döneminde de başarıyla devam ettirilmiştir. 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Balkanlar'daki Ortodoks halk tam manasıyla Osmanlı tebaası durumuna gelmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmet zamanında, Kastamonu ve Sinop'un fethinden sonra, İsfendiyaroğulları Beyliği'nin başında bulunan İsmail Bey de, bütün cemaati ile birlikte Filibe havalisine iskân edilmişlerdir.

²¹⁴ Ağanoğlu, a.g.e., s.27

²¹⁵ İnbas, a.g.m., s.3-4

²¹⁶ Bahadır, a.g.e., s.47

Bu nüfus artışı XV. yüzyıl boyunca devam etmiş ve XVI. yüzyılda Rumeli'deki Müslüman nüfusun sayısı önemli hale gelmiştir. Böylece Üsküp ve Manastır'da nüfusun % 65-70'ini, Niğbolu ve Tırnova'da % 50'sini, Vidin, Sofya ve Filibe şehirlerinde % 70'ini Müslüman nüfus meydana getirmekteydi.²¹⁷

Osmanlı bir uç beyliği olarak Söğüt'e yerleşirken, savaş hariç yerli halka dokunmamış ancak kendi dindaş ve ırkdaşlarını da iskân etmekten kaçınmamıştır. Bu anlayış ile Anadolu'ya olduğu kadar Rumeli'ye de göçü teşvik ederek göçürme, şenletme hareketi ile fethedilen toprakların güvenlik ve iktisadi gelişmesini sağlamayı hedeflemiştir. Sultan I.Murad, devletin sınırları Vardar vadisine ulaştığı ve Selânik dahi fetholunduğu zaman Anadolu'nun bazı yerlerinden gönüllü ya da mecburu olarak Türleri, Rumeli'ye göç ettirmiştir. Sultan I. Murad zamanında Kavala, Drama, Serez ve Karaferye taraflarının fethedilmesi üzerine Saruhan'daki göçer yürükleri Serez taraflarına getirmiştir. Yıldırım Bayezid, Saruhan halkından bazılarını Filibe civarına sürmüştür. Çelebi Sultan Mehmed döneminde, Samsun'un fethedilmesi üzerine dönüşte İskilip Tatarlarını Filibe yöresine yerleştirmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde Kastamonu ve Sinop fethedildikten sonra İsfendiyaroğulları bütün cemaatiyle birlikte Filibe taraflarına iskân edilmişlerdi. Osmanlılar çeşitli sebeplerle boşalan araziler, köprüler, derbentler, menzil mahallerin muhafazası ve emniyetini temin maksadıyla yeni yeni köyler kurmuşlardı. Böylece Rumeli'deki (özellikle XVI. yüzyılda olmak üzere) hakimiyet, bu göçler sayesinde, Türkleşme ve İslam dininin yayılmasıyla her geçen gün büyüyerek devam etmiştir.

Rumeli'ye bu tür metotlarla çok sayıda Türk yerleştirilmesi yanında yapılan fetihlerden sonra Osmanlı idarecilerinin halka iyi davranmaları ve adil idareleri neticesinde Balkanlar'daki kavimlerden olan Arnavut ve Boşnaklar da kendi istekleriyle İslam dinini seçmişlerdi. Bu kavimlerin İslamiyet'e girmeleriyle Balkanlar'daki Osmanlı varlığı da perçinlenmiş oldu. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çıkışına kadar zaman zaman çeşitli isyanlar yaşansa da günümüze kadar bu kavimlerle çoğunlukla birlikte iyi bir şekilde yaşanmıştır.²¹⁸

²¹⁷ İnbas, a.g.m., s.11-15

²¹⁸ Ağanoğlu, a.g.e., s.27-28

Fütuhat sırasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerlerine, Anadolu'dan büyük ölçüde Türkmen unsuru nakledilmiştir. Bu göç hareketi daha ziyade Bulgaristan'a doğru olmuştur. Köylü nüfusunu ayrıntılı olarak veren mufassal tahrir defterlerinde, Doğu Balkanlar'da, Varna'dan Tuna'ya kadar uzanan bölgede Yörük köylerini yerli Hıristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek kolaydır. Her şeyden evvel aslı Anadolulu olan Türk köylerinde, köy adları, baba-oğul adları, Müslüman Türk adlarıdır ve bu köyler, yerli Hıristiyan-Bulgar köylerine göre genellikle daha ufak ve fakir köylerdir. Bulgar köylerinde birkaç Müslüman haneye rastlanmaktadır. Bunların İslamiyeti yeni kabul eden yerli Bulgarlar olduğu, baba adını Abdullah yazılması ile anlaşılmaktadır. Genel olarak Müslüman olan Bulgarlar, yine kendi köylerinde yaşamaktadırlar. Türklerin bölgeye göçleri ve yerleşmesi, Balkanlar'ın nüfus ve ekonomik şartları sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir. Rumeli'nin iskânı hususunda alınan tedbirlerin içinde en çok dikkati çeken, buraya daha ilk günlerden itibaren külliyetli konar-göçer unsurların aktarılmış olmasıdır.²¹⁹

Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'da bu kadar hızlı yayılmasının diğer bir sebebi de, bunun gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tarikat şeyhleri ve dervişlerin faaliyetleridir. Bu şeyh ve dervişler, Balkanlar'da kurmuş oldukları zaviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayr-i müslim halkını etkiliyor ve adeta Osmanlı ordusunun gelip bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda, halkı psikolojik olarak fethetmeye hazır hale getiriyorlardı. Bu zaviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı Hıristiyanların daha kolayca ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı.

Osmanlılar tarafından iskâna tabi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular. Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici macera ve çapulcu hareketi değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği aşikardır. Dolayısıyla Balkanlar'ın fethi sırasında buradaki bazı muayyen bölgelere, yoğun bir göç ve iskân hareketine sahne olmuş, kurulan iskân birimleri ile boşalmış topraklar şenlendirilmiş ve işlenmeye başlanmıştır. Buralara iskân edilen

²¹⁹ İnbas, a.g.m., s.10

Türkmenler, zamanlar buralarda han, hamam, köprü, medrese, zaviye, imaret, tekke, cami ve mescit gibi Türk-İslam eserleri inşa etmişler ve böylece Balkanlar'ı bir Türk yurdu haline getirmişlerdir.²²⁰

Arnavutlar, Türklerin baskıcı olmayan idarecilikleri sayesinde İslam dinine kolaylıkla girmişlerdir. Bunlardan İslam dinine ilk girenler ise timar sahibi beyler olmuştur. Genellikle sanıldığı gibi aksine timar sahibi olabilmek için Müslüman olma şartı yoktu. XV. Yüzyılda Hıristiyanlara da timar dağıtılıyordu. İşte bu gibi politikalar neticesinde 1466 senesinde İlsana, Tesalya, Yenişehir gibi merkezler kısa sürede Müslüman Arnavutların merkezleri haline geldiler.

Boşnakların İslam dinine girmelerindeki önemli sebeplerden biri de kendilerinin Bogomil meshebine tabi olmalarından dolayı bölgedeki Katolik ve Ortodokslarından çok baskı görmeleriydi. Ayrıca Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomillik İslamiyet'le çok benzerlikler gösteren bir inanıştı. İşte bu yüzden Boşnakların önemli aileleri ve zaman içinde tamamının Müslümanlığı kabul etmeleri kolay olmuştur.²²¹

Müslüman Türk Beyliklerinden biri olan Osmanlı, diğer beyliklerden farklı olarak öncelikle, İslam gaza ilkesi gereğince batıya, Hıristiyan topraklara doğru yayılmıştı. Fetih hareketlerinde ordunun yanı sıra, dini inanışlar gereği savaşa girip sınır uçlarında her türlü saldırıya göğüsleyerek büyük başarılar imza atan evlad-ı fatihanlar vardı. Fetih hareketleri sırasında Rumeli'ye halkın kitle halinde yerleşmesi söz konusudur. Ancak sınırlara, uç beyliklere iskân riskli olduğundan devletin bunu özendirici politikalara başvurduğu oluyordu. Örneğin, 1561 tarihli Osmanlı defterindeki bir kayıta "Sarayova'nın 'kenar' yani sınır bir yer olduğu" ve bu sebepten eskiden beri avarızdan muaf tutulduğunu görebiliyoruz.

Devlet, İslami fetih arzusuyla, bakir toprakları şenlendirmek ve güvenlik ve düzeni sağlamak için sürgün yöntemine başvuruyordu. Sürgün usulüne göre devlet, lüzum gördüğü yerlere iskân yapabilmek için "mükellefiyeti olmayan" halkı

²²⁰ İnbas, a.g.m., s.11

²²¹ Ağanolu, a.g.e., s.28

buldukları yerden başka yerlere nakil ediyordu devlet için sorun olan “başiboş halk”, derbendlere iskân edilerek hem ıslah edilmiş oluyor hem de imparatorluk için stratejik önemde olan boğaz ve geçitlerin emniyeti sağlanıyordu.

Her köy/kentteki beş veya on haneden birine sürgün uygulanırdı. Kentlerden çıkarılan sürgünlerde her meslekten bir insan olmasına özen gösteriliyordu. Yerleştirildikleri yerlerde vergiden muaf tutulurlardı. İki yıl bitmeden iskân yerlerini terk ettikleri takdirde cezalandırılırlardı. İskân nizamnamesi gereğince izinsiz şekilde yer değiştirenler, on yıl geçmeden yakalanmışlarsa veya bu sürede yeni bir sayım yapılmamışsa ilk yerlerine iade ve iskân edilirdi.

Rumeli'nin İslamlaştırılması için izlenen yöntem, Hıristiyan unsurunun “kısmen dahi olsa Anadolu'ya nakledilerek Rumeli'de azaltılması keyfiyetidir... Bunda iskân ve temsil meselesi başta gelir.” Bir anlamda yapılan bu iç mübadele ile Rumeli'nin Türkleştirilmesinin yanı sıra Anadolu'daki diğer Türk beylikleri de Osmanlı beyliği tarafından mas olunacaktı.

Osmanlı, diğer Anadolu Türk beyliklerini yenip topraklarına kattıktan sonra onlara da sürgün usulünü uygulamıştı. Türk beylikleri ayrı mıntıklara dağıtılarak iskân edilmişlerdi. Böylece Osmanlı kendi iktidarına alternatif, geleneksel odakları etkisiz kılmış oluyordu. Rumeli'de, “bir nahiyede 2 veya 3 tane Saruhanlı, Avşarlı kariyesinin olmadığı görülür fakat Malkara, Hırala, Kırkkilise, İpsala, Edirne, Dimetoka, Çirmen, Karinabad, Yenice Kızılağaç, Yanbolu ve Silistre'de birer tane Saruhanlı kariyesinin bulunması, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden nakledilen, kitlelerin, cemaatlerin topluca bir yere değil, bir plan dahilinde Rumeli'nin muhtelif yerlerine yerleştirilmiş olduğunu isbat eder mahiyettedir.” Nitekim bugün, Anadolu'da birbirinden çok uzakta Kınık, Avşar, Bayındır, Salur, Bayat, Çepni vs. gibi büyük Türkmen gruplarının çeşitli yer adlarına rastlanması, bu iskân siyasetinin bir sonucudur.

Böylece yeni fethedilen yerler eski toprak parçalarıyla kaynaştırılmış oluyordu: “Anadolu'dan Müslüman nüfusun büyük gruplar halinde, yeni alınan topraklara nakledilerek yerleştirilmesi ve yeni alınan topraklardaki Müslüman

olmayan nüfusun bir kesiminin Anadolu'ya ve Müslüman nüfusun bulunduğu alanlara yerleştirilmesiyle sağlanıyordu. Böylece imparatorluğun eski ve yeni alanlarındaki nüfusun dinsel kompozisyonu sürekli olarak bir değişim içinde bulunuyordu. Özetle bu dönemde padişah, müslim-müslim, gayrimüslim-müslim ve gayrimüslim-gayrimüslim toplulukları birbirine karıştırarak, yerel beylere bağlılığı azaltıcı, sultana bağlılığı artırıcı bir nüfus ve iskân politikası uygulamıştı.²²²

c- Toprak Kayıpları İle Başlayan Geriye Doğru Göç Hareketleri

Tarih boyunca devletlerin kurulması, büyümesi, gelişmesi ve yıkılmaları neticesinde büyük miktarda nüfus kitlelerinin yer değiştirdiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti de kuruluş ve gelişme dönemlerinde Rumeli'de fethettiği yeni topraklara Anadolu'dan getirdiği Türk topluluklarını nakledip birçok yeni kasaba ve köyler kurarak boş arazileri şenlendirmiş ve dışa dönük bir iskân siyaseti izlemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 17.yüzyıl sonu ile 18.yüzyıl da Avrupa'da toprak kaybına uğraması ile bundan sonra içe dönük bir iskân meselesi ile karşılaşmıştır.²²³

XVII. yüzyıldan itibaren ise savaşların uzaması ve Osmanlı'nın Balkanlar'daki kontrolünün zayıflaması, iskân edilmiş olan Türkmenlerin yüzyılın sonlarına doğru, bu defa tersine olarak, iskân edildikleri bölgelerden ayrılmalarına, Balkanlar'ın doğusuna hareket etmelerine sebep olmuştur. Buna rağmen Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Mora'da çok sayıda Müslüman-Türk nüfus bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin ilk olarak muhacir meselesi ile tanışması başarısızlıkla biten 1683 Viyan Kuşatması'nın sonrasında, 1683-1699 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya savaşları esnasında, serhat boylarındaki Müslümanların geri çekilmeleri süreciyle başlar. Devam eden Osmanlı-Avusturya savaşları neticesinde Balkanlar'daki önemli şehir merkezleri de zarar görmüş ve buradaki halk muhacir konumuna düşmüştü. Bu merkezlerden en önemlisi zamanında 60.000 nüfusu ile Edirne'den sonra Müslümanların ikinci önemli merkezi olan Üsküp şehridir. Avusturyalı General Piccolomini'nin 1689'da Üsküp şehrini yakmasıyla şehrin

²²² Dündar, a.g.e., s.41-43

²²³ Aġanoġlu, a.g.e., s.99

nüfusunun büyük bir kısmı muhacir konumuna düştü. İstanbul'a ulaşan bir kısım muhacirler ise Üsküp mahallesini kurdular. Osmanlı'nın Avrupa'dan geri çekilmesiyle göç süreci hızlanıyor ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım'ın kaybedilmesiyle 1800'lere kadar devam eden zamanda 500.000'e yakın insanın Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine göç etmesiyle sonuçlanıyordu.²²⁴

Rusya XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından da faydalanarak, önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek, sonra da Kafkaslara, Boğazlara ve Balkanlar'a kısacası Osmanlı sınırlarından güneye inmek politikasını gütmeye başlamıştı. Rusya'nın bu amacını gerçekleştirme imkanını bulacağı 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından önce Kazan, Güney-Volga, Kuzey Kafkasya ve Don havhalisinde yaşayan Türkler, Tatar ve Moğolları geniş bir tehcir siyasetine tabi tuttuğu Kazan'dan Azak'a kadar uzanan bölgede yaşayan Türklerden pek çoğunun Osmanlı Devleti'nin topraklarına göç ettiği bilinmektedir.

Rusların Küçük Kaynarca Antlaşması (26 Temmuz 1774) sonrası istila planlarının taktiğini sezdirmeyerek, Kırım'da takip ettikleri gizli siyaset, halkı sıkıştırarak yurtlarından kaçırmak, kalanlar arasına Rusları yerleştirmekle beraber onları Ortodoks kilisesinin rehberliğinde Ruslaştırmaya teşebbüs etmek olmuştur. 1783'de Rusya Kırım'ı ilhak edince, General Potemkin 70.000 Rus köylüsünü Kırım'a yerleştirdi. Bu tarihe kadar Rusya'da Rus asıllı köylülerin arazi sahibi olmak hakkı pek olmamakla beraber, Kırım'da iskân olunacaklara arazi sahibi olma imkanı verilerek Türklere ait bir çok arazi ve emlak bunlara dağıtıldı.

1787-1792 savaşları sonucunda Türkiye'ye kitleler halinde göçler başladı. 1780'den 1800'e kadar Kırım, Kazan, Kafkasya, özü havalisi ve diğer Türk ülkelerinden Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı 300.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin olunmaktadır. Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan fikirlerin XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı reayası arasında yavaş yavaş yayılması üzerine Sırp, Rum, Romen, Bulgar ve Ermenilerden milliyetçilik cereyanları kuvvetlendi ve bunlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız devletler kurmak için ayaklanmaya başladılar. 1804 Sırp isyanı esnasında, Müslüman Türkler, Sırp ihtilalcilerinin

²²⁴ Ağanoğlu, a.g.e., s.31-32

saldırılarına uğradılar. Katliamlardan kurtulan Türklerin bir kısmı Bosna-Hersek'e ve bir kısmı da Rumeli'ye göç etti. Sırbistan'da kalanlar ise, ancak kalelere iltica ederek canlarını kurtarabildiler. 1806-1812 savaşları esnasında, Tuna'ya yakın mahallerde yaşamakta olan bir kısım Bulgar reaya, Ruslar tarafından zorla Eflak'a geçirilmişti. Bunlar gibi bazı Rumların da savaş yılları sırasında Kırım'a göç etmiş oldukları biliniyordu. Bu tarihlerde Müslüman göçmen sayısı 200.000'i bulmaktaydı. Yine bu tarihler arasında Ortodoks Gökoğuzlar ve Bulgarlar ile Alman muhacirler, Ruslar tarafından Bucak'a yerleştirilmişlerdir.²²⁵

Fransız ihtilalinden sonra gelişen milliyetçilik cereyanları ve bazı durumlarda Osmanlı mahalli idarecilerinin kötü yönetimi neticesinde Sırp, Hırvat, Rum, Bulgarların da bundan etkilenip Türk ve Müslümanlara karşı yaptıkları mezalim neticesinde sadece 1806-1812 arasında 200.000'e yakın Müslüman, muhacir durumuna düştü.²²⁶

1828-1829 Osmanlı Rus savaşında, Rus orduları ilk defa Balkanlar'ı aşarak Edirne'ye kadar ilerlemişler; Doğu Anadolu'da ise, başta Erzurum ve Kars olmak üzere, en önemli müstahkem mevkiileri ele geçirerek bölgeyi işgalleri altına almışlardı. İşgal altına düşen bu bölgelerden Anadolu'nun içlerine ve Rumeli'nin işgal edilmeyen yerlerine akınlar halinde göçler vaki oldu.

Ruslar 1828-1829 savaşlarında Rumeli'nin büyük bir bölümünü işgal ederek ellerine geçirdikleri topraklarda mukim Bulgar ve Rum reayayı yaşadıkları toprakları terke zorlamışlardı. Rus işgali ile başlayıp tahliye boyunca hız kazanan "göçürme operasyonu" sonucunda bir hayli reaya ister istemez Ruslarla gitmek durumunda kalmıştır. Kadim topraklarını terk eden reayanın bir bölümü, kara yolu ile Tuna'yı geçiyor, özellikle Karadeniz sahilleri reayası ise, gemilerle bindirilerek, deniz yolu ile Rusya'ya göçürülüyordu. Nitekim, Rumeli reayasının bir kısmı Eflak-Boğdan, Kalas, İsmail, Besarabya ve Hocabey taraflarına göçürülmüştü.

²²⁵ İpek, a.g.e., s.2

²²⁶ Aġanoġlu, a.g.e., s.32

Edirne Antlaşması'yla (14 Eylül 1829) Karadeniz kıyılarındaki Poti, Anapa kaleleri, Kafkasya'da Çıldır ve Ahıska havalisi Ruslara bırakılınca bu bölgelerden Anadolu'nun içlerine doğru yeni bir Müslüman göçü dalgası meydana gelmiştir.²²⁷

Kırım Harbi (1853-1856) neticesinde Balkanlar'a ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışı geçişi olarak durdurulduktan sonra Rusya aktif Balkan politikasını bir zaman için terk ederek Asya'da çarlık sınırları boyunca yaşayan Türklere karşı fetih, şiddet ve tazyik siyasetini artırdı. Böylece, Osmanlı Devleti'nin siyasi hudutları haricinde Kırım, Kafkasya, Türkistan, Azerbaycan, Dağıstan ve diğer Türk illerinde, huzur ve sükun içinde yaşamaktan mahrum bırakılan yüz binlerce Türk göç etmek zorunda kalırken, ilk büyük göç kafilesi yine Kırım ve havalisinden geldi.

1854-1860 tarihleri arasında Kırım ve havalisinden 140.000'den fazla Türk göç etti. Rumeli'ye iskân edilen Kafkas göçmenlerinin sayısı 175.000 olup, Rumeli'nin muhtelif illerine ve bilhassa Dobruca'ya yerleştirilen Kırım ve Kazan muhacirleri de bu sayıya ilave edilecek olursa, 1856'dan sonra, Rumeli'ye iskân olunan Türk göçmenlerin sayısı 300.000'den fazladır.

1855 tarihinden itibaren Kafkaslar'dan göç eden Çerkesler ise Rumeli'de, özellikle bugünkü Bulgaristan'ın Sırbistan ve Arnavutluk sınırı boyunca iskân edildiler. Bu arada Rumeli'de dağınık bir halde buluna Çerkes muhacirlerinin Vidin'den Sırbistan sınırı üzerinde İzornik kasabasına ve Sava nehrine kadar uzanan bölgede askeri bir kordon teşkil edecek surette iskân edilmeleri tasarlanmıştır.²²⁸

Osmanlı Devleti'nin gerçek anlamda göç meselesiyle tanışması ise 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan göçler sonucundadır. Bu tarihten itibaren göçlerin ardı arkası kesilmemiş, Balkan Savaşları'nda Avrupa-i Osmaniye'nin kaybedilmesine kadar gündemdeki yerini korumuştur. Göç tarihi açısından bir kırılmayı işaret eden 93 Harbi sonucundan oluşan göçler ayrı bir başlık altında incelemeye değer.

²²⁷ İpek, a.g.e., s.3

²²⁸ İpek, a.g.e., s.3-4

d- Bir Kırılma Noktası Olarak 93 Harbi Sonrası Yaşanan Göç Hareketleri

1877-78 Rus-Türk savaşına doğrudan doğruya yol açmış neden Sırbistan'ın Osmanlılarca yenilmesi idi. Rusların Sırp savaştan caydırma konusunda çaba göstermiş bulunmalarına rağmen, Rusya'da Pan-Slavist eğilimli Sırp desteği güçlü idi. Üstelik, Balkanlar'ın geleceğine ilişkin Rus niyetlerinde, bir Slav devletini yenerek güç kazanmış, canlanmakta olan bir Osmanlı Devleti'ne yer yoktu. Kendisine daha dost ve söz geçirilebilen Balkan devletleri, Rusya'nın amaçlarına daha uygun düşüyordu. Bu nedenle, Rusya ne yaptı etti, Sırp güçlerinin tümüyle ezilmesinden önce Osmanlıların Sırbistanla 31 Ekim 1876'da elverişsiz bir silah susturma anlaşması yapmasını, baskı ile sağladı. Ne var ki Rusya, kendisinin planladığı üzere Osmanlı ülkesinin çoğu bölümünü küçük, özerk Hıristiyan devletleri arasında bölmek çözümüne Osmanlı hükümetini razı edemedi. Osmanlı Hükümeti ölümcül bir yenilgiye düşerek, Disraeli'ye ve Britanya'ya fazla güvendiğinden, Rus istemlerine karşı durabilecek kadar güçlü olduğunu varsaydı. Görüşmeler 1877 yılının Mart ayına kadar sürdü gitti, ama Osmanlılar teslim bayrağı çekmeyi reddettiler. Rusya savaş hazırlığına girişti. 15 Temmuzda Ruslar Avusturya ile Budapeşte Anlaşması'na vardılar; buna göre Avusturyalılar, bir Rus-Türk savaşında yansız kalacaklar, karşılığında da Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından kendi ülkesine katılmasını Rusya tanıyacaktı. Rusya'nın yan tarafı böylece güvenceye bağlanmıştı.²²⁹ Osmanlı Devleti dış destekten yoksun bir şekilde girdiği 93 Harbi'nden büyük bir hezimet ile ayrıldı.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de karşılaştığı en büyük yenilgi 1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi neticesindedir. Rumi 1293 senesinde olması sebebiyle tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen bu savaş büyük çapta bir Müslüman kıyımına sebep olmuş ve işgal altına giren bölgelerin halkından birçok insanın da muhacir konumuna düşmesiyle neticelenmiştir.²³⁰

Türk göç tarihinin en önemli halkalarından birini 1877-1878 göçleri teşkil eder. "Doksanüç Muhacereti" diye tarihimizde geçen bu kitle göçleri sadece, Türk

²²⁹ McCarthy, a.g.e., s.67

²³⁰ Ağanoğlu, a.g.e., s.33

ordularının Ruslar karşısında çözümlenip çekilmesine dayanılarak izah edilemez. Bu büyük toplumsal ve siyasal hareketin asıl nedenlerini kavrayabilmek için temeldeki sosyo-politik ve ideolojik kökenleri dikkate almak gereklidir.

Rusların bu savaştaki belli başlı hedefleri arasında, Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük bir Bulgaristan kurmak ve İstanbul'u da serbest bir şehir haline getirmek bulunuyordu. Yani bu savaş, "çok milletli topraklar üzerinde tek milletli bir devlet kurmak" için girişilen askeri bir operasyondur. Bu nedenle savaşın asıl ağırlığı Tuna ve Edirne vilayetlerinde toplanmıştır. Dolayısıyla "Doksanüç Muhacirleri"nin büyük bir çoğunluğunu bu topraklardan atılan kitleler oluşturuyordu. XVIII. yüzyılın sonlarında, Avrupa'da gelişen milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı topraklarına girmeye başladığı devirlerde Dünya, Bulgar milletinin varlığından henüz habersizdi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Paisiy, Sofroniy ve Petir Beron'un çalışmaları sonucu Bulgar milli bilinci başlamış ve Panslavizm akımından etkilenerek gelişmiştir.²³¹

Savaş öncesi Tuna ve Edirne Vilayetleri'nde yaşayan Müslüman nüfus toplam 1.5 milyon civarındadır. 93 Harbi sırasında 1.253.000 kişi muhacir konumuna düşmüştü. Bu savaş ve katliamın neticesinde bunlardan 515.000 kadarı Osmanlı topraklarına yerleştirilmiş, geri kalan miktardan bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. Fakat en korkuncu bu savaşta 261.397 kişi yani eski nüfusun % 17'si katledilmiş ya da sürgünler esnasında ölmüştür. İşte bu yüzden 93 Harbi halk arasında Koca Bozgun olarak nitelendirilmiştir.²³²

1877-78 savaşı, bu nüfus dengesini Türkler zararına altüst etmiştir. Tuna cephesinde yedi ay süren bu savaşta bir milyon kadar Türk, çok kanlı biçimde yerlerinden sökülüp göçe zorlandı. Yarım milyon kadar Rumeli Türkü de daha 1877-78 yıllarında katliamdan, açlıktan, soğuktan, salgın hastalıklardan kırıldı. Böylece Bulgaristan'a bir vatan açıldı. Savaştan sonra yerlerine dönmek isteyen Türk göçmenleri, Rus işgal kuvvetleri ve Bulgar çetelerine silahla karşılandılar ve tekrar

²³¹ İpek, a.g.e., s.5

²³² Ağanolu, a.g.e., s.35

geriye, anavatana sığınmak zorunda kaldılar. Tuna ve Edirne vilayetleri Türleri daha o tarihte sayıca bir “azınlık” durumuna düştüler.²³³

Bulgar Devleti, 1878 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna vilayetinde kuruldu. Tuna nehri ile Balkan Sıradağları arasında kalan Tuna vilayetinde, 1876 yılında 1.200.000 Türk ve 1.130.000 Bulgar yaşıyordu. Yarı yarıya Türk ve Bulgar nüfusun yaşadığı bir toprak üzerinde tek milletli bir Bulgar devleti kurmak imkansız gibiydi. Üstelik işlenebilen toprakların yüzde 70 kadarı Türklerin elindeydi. Rus Panislavistleri, böyle bir toprak üzerinde bir Slav Bulgar devleti kurmak için yerli Türk halkını ya söküp atmak, ya da kılıçtan geçirmek gerektiği düşüncesini ortaya attılar. Bu gaddarca düşünce 1876 yılında Slav milliyetçileri arasında uzun uzun görüşülüp tartışıldı. Panislavist Prens Çerkaski, “yumurta kırmayı göze alamayan omlet yiyemez” dedi ve sonunda Tuna ve Edirne vilayetleri Türklerinin yurtlarından sökülüp atılmaları, olmazsa kılıçtan geçirilmeleri kararlaştırıldı. Ruslar, 1877-78 savaşına böyle bir kararla girdiler, savaşı dejenere ettiler, soykırıma dönüştürdüler. Savaş örf ve adetleri, savaş hukuku altüst edildi. Süratle silahlandırılan Bulgar çeteleriyle Don Kazakları, korkunç katliamlar yaptılar. Yedi ay kadar süren 1877-78 savaşında bir milyon kadar Rumeli Türkü yerlerinden yurtlarından koparıldı, perperişan göçe zorlandı. Yaklaşık yarım milyon Türk, “sinekler gibi” kırıldı. Bulgar devleti, bu masum Türk şehitlerinin kemikleri üzerinde kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulmuş olan öteki milli devletlerin hiçbiri Bulgar devleti kadar, günahsız Türk kurbanı yutmamıştır.

Göçe zorlanan yüz binlerce Türkün geride bıraktıkları mallar, mülkler Bulgarlarca yağma edildi. Bulgar ve Rus tarihçileri bu büyük gasp olayını uzun zaman gizlediler. “Doksan üç Muhacereti” denen 1877-78 kitle göçleri tam bir bozgun, tam bir milli felaket halini aldı. Rumeli Türklüğü perişan oldu. Ama yüzyıllardır Türk vatanı olan Rumeli'nde Türk nüfusu tüketilemedi. Türkler, azınlığa düşürüldüyse de Bulgaristan sınırları içinde yine büyük bir kitle olarak kaldılar.²³⁴

²³³ Şimşir, a.g.e., s.18

²³⁴ Şimşir, a.g.e., s.201

Sığınmacılar önce, büyük kentlere ve Osmanlı askeri üslerine kaçtılar; oralarda güvenlikte olacaklarını ve resmi makamlarca kendilerine yiyecek sağlanacağını umuyorlardı. Osmanlı orduları 1878'in ilk aylarında Ruslar önünde hızlı bir yenilgiye uğrayıp geri çekiline, sığınmacılar yeniden yola koyuldu. Tırnova'lı sığınmacılar Balkan Dağlarını aşmak üzere güneye yöneldiler. Dobruca ve kuzeydoğu Bulgaristan'dan gelenler, Osmanlı ordusunun savaş sonuna kadar elinde tuttuğu Şumnu-Varna bölgesine kaçtılar. Batı Bulgaristan'dan Türk sığınmacılar, Sofya'ya yahut Bosna ile Üsküp'e gittiler. Orta Bulgaristanlı Türk sığınmacılar, Eski Zağra ile Filibe'ye gittiler. Sığınmacılardan birçoğu, kentlere asla ulaşamadı, ayrıca sığınabilen kentlerin birçoğunda da güvenlikte bulunma durumu uzun sürmedi. Rus ordusu Balkanlar'ı çabucak aştı, sığınmacıları kendi önüne katıp sürdürdü hatta bazen sığınmacı kabilelerinin yanı sıra yürüyüp onları geçti. Birçok kez, sığınmacılar bir yerde konakladılar, ama içlerinden bir bölüm kıyımdan geçirilince oradan da ayrıldılar. Her bir kentin düşmesi üzerine, oraya gelebilmiş sığınmacılardan birçoğu daha güvenli saydıkları bölgelere ulaşmak için yeniden yola çıkıyordu. İlk zaptedilmiş yerlerden yola çıkmış sığınmacılara ek olarak, yeni zaptedilen bölgelerden insanlar da, Bulgarlarla Rusların kıyımları ve kötü davranışları yüzünden köylerini bırakmak zorunluluğuna düşerek, göç kafilesine katılıyordu. Ayastefanos Antlaşmasıyla savaşın son bulduğu 1878 Martı geldiğinde, sığınmacılar az sayıda bölgeye tıklım tıklım dolmuş idiler: Şumnu-Varna yöresinde (yaklaşık 230.000 kişi), Burgaz (20.000 kişi), Rodop Dağları yöresi (100.000 kişi), Gümülcine (50.000 kişi) ve İstanbul (200.000 kişi). İçlerinden birçoğu, oradan oraya, birkaç kez göç yolculuğuna çıkmışlardı. Örneğin, Gümülcine kentiyle yakın çevresindeki sığınmacılar genellikle köylerinden Eski Zağra'ya, Tatar Pazarcık'a ya da başka kentlere, sonra Filibe'ye, oradan Rodop Dağlarına, sonunda da dağları aşarak Batı Trakya'ya, Gümülcine'ye ve Ege Denizi kıyılarına uzanan bir yol izlemişlerdi. Sofya düşünce, orada toplanmış bulunan sığınmacılar, kentin Türk ahaliyle birlikte, Üsküp'e kaçmışlar, oradan Tatar Pazarcık'a ve Köstendil üzerinden Selânik'e ulaşmışlardı. Köstendil'in Türk halkı sonunda oradan ayrılmak zorunda kalmış ise de içlerinden birçoğu fazla oyalanmış ve Üsküp ile Kumanova'ya giden yollarda Bulgar ayaklanmacılar onları kıyımdan geçirmişlerdi.

Savaşın sonunda, başlıca merkezlerdeki sığınmacıların yanı sıra, pek çok sığınmacı da tüm Bulgaristan ve Batı Trakya yüzeyine dağılmış bulunuyordu. Böyleleri, göçlerini daha ileriye doğru sürdürememişlerdi, ya da belki hiç değilse geçici olarak güvenlikte bulunacakları yörelerde oraların yerli Müslüman halkıyla birlikte kalmakta idiler. On binlerce göçmen yollardan alınıp Osmanlı hükümetince deniz yolundan Anadolu'ya, Kıbrıs'a ve Suriye'ye taşındı. Başkaları, İstanbul üzerinden kara yoluyla Anadolu'ya geçtiler.²³⁵

Rumeli'de, 93 Harbi sonrasında Müslümanlar, Bulgaristan ve Sırbistan elinde kalan bölgelerden ayrılarak, Kosova, Manastır, Selânik gibi vilayetlere de yerleştirilmişler, imparatorluğun diğer bölgelerindeki Bulgarların bir kısmı da Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye göçmüştü. Ayrıca Kafkaslardan gelen bazı muhacirler de Balkanlar'a ve özellikle Bulgaristan sınır boylarına yerleştirilmişti.

Tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti yoğunlukla karşılaştığı göçmenlerin iskân problemlerini önem verdiği yeni bir siyaset dahilinde yürütmeye çalıştı. Artık gelen göçmenler çoğunlukla Rumeli'ye yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu harpten sonra kaybedilen topraklardan göç eden ahali Yanya, Tırhala, Selânik, Edirne, İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirilmek suretiyle askeri açıdan da önem verilen ve Müslüman unsurdan meydana gelen bir kordon oluşturmaya çalışmıştır. Bu siyasetin başarıya ulaşabilmesi için II. Abdülhamit Rumeli'den Anadolu'ya muhacir sevkini yasaklamıştır. 1879 yılında, Şarki Rumeli'ye göç eden Rum ve Bulgarlar'dan geri dönenlerinin sayısının 20.000 civarına çıkması karşısında Abdülhamit, bunların yerine bölgeye devlete sadık Müslüman ahalinin yerleştirilmesini istemiştir. Ayrıca bu göçmenlerin Rumeli'deki işgal edilmeyen Türk topraklarına yerleştirilmeye çalışılmasının diğer bir sebebi de; hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmaları, hem de yakın bölgelere iskân yapılması dolayısıyla devlet açısından daha az masraf demektir.²³⁶ Devlet ne olursa olsun Rumeli'deki toprakları kaybetmek istemiyor bunun için buradaki Müslüman nüfusu artırmaya gayret ediyordu. Arşiv belgeleri içinde de Rumeli'de Müslüman iskânına ne kadar önem verildiğine ilişkin pek çok

²³⁵ MCarthy, a.g.e., s.87-88

²³⁶ Aġanođlu, a.g.e., s.101

belge bulmak mümkün: “Selânik'in Petriç kazasında Bulgarlara satılmak istenen çiftliklere muhacirin-i İslamiye'nin iskân edilmesi”²³⁷ Selânik, Kosova ve Edirne vilâyetlerinde iskân edilecek muhacirlere dağıtılmak üzere Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan alınacak çift hayvanları için bir komisyon teşkili”²³⁸ gibi. Bu belgelerde de görüldüğü gibi devlet muhacirlerin Rumeli’de kalması için çaba harcamış, onların ekonomik anlamda kendilerine yetebilmeleri için imkanlar yaratmaya çalışmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı esnasında yüz binlerce Türk öldürülmüş, yüz binlerce Türk canlarını ve namuslarını koruyabilmek için asırlarca üzerinde yaşadıkları topraklarını evlerini ve mallarını terk ederek Anadolu yollarına dökülmüşlerdir. Göç yollarına dökülenlerin önemlice bir kısmı, ya yollarda saldırıya uğramak, ya da hastalık veya açlıktan kırılmak suretiyle hayatlarını kaybetmiştir. Savaş esnasında yaratılan terör ve dehşetten sadece insanlar değil, yapılar da nasiplerini düşeni almışlardır.²³⁹

Rusların ve Bulgarların giriştiği kıyım eylemleri, Türklerin kaçışının temel zorlayıcı nedeni idi. Haklı olarak duydukları korku, onları, yurtlarından olabildiğince çabuk ayırmaya, yanlarına ancak kağı arabalarına yükleyebilecekleri nesnelere alarak hemen yola çıkmaya zorlamıştı. Ayrıldıkları sırada hasat genellikle yapılmış bulunduğu için, ellerinin altında ambarlar dolusu tahıl vardı ama sığınmacılar yanlarına ancak taşıyabileceklerini alabilmişlerdi. Kaçış sırasında kullanabilecekleri doğru dürüst yol yoktu. Sığınmacılar, yürüyorlar, kağı arabaları sürüyorlar ve olanak buldukça, güneye doğru kaçmak için tren vagonlarının tepesine tırmanıyorlardı. Daha öteye yürüyemeyecek hale gelenler, tren istasyonlarına doluşup oralarda bekliyorlardı. Edirne'nin kuzeybatısındaki Hasköy’de Ocak ayında 8.000’den fazla sığınmacı toplanmıştı ve kendilerini alıp götürecek trenlerin gelmesini açıkta, barınaksız, bekliyordu. Filibe istasyonunda 15.000 kişi, Çorlu’da 20.000 kişi beklemekteydi vb. Kırsal yöreler daha güvensiz olunca ve 1877 yılı kışı ilerleyince, sığınmacılar, demiryolu boyunca, Osmanlı askerlerinin elindeki

²³⁷ BOA.Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Mahsus Mûd. (DH.MUİ.) Dosya no: 76/-1, Vesika no: 23

²³⁸ BOA.Meclis-i Vükela (MV.) Dosya no: 155, Vesika no:52

²³⁹ Ömer Turan, “Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri”, Erhan Türbedar (Der.), **Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı**, 1.b., Ankara: ASAM, Balkan Araştırmaları Masası, 2003, s.19-20

istasyonlarda güvenliğe kavuşmak için, yaya ilerlediler. Birçoğu gidiş sırasında demiryolunun yanı başında donarak öldü kaldı; oradan geçen gözlemciler, demiryolunun yanı sıra ölü yığınları görmeye alıştılar. Sığınmacılar, ısınabilmek için bir araya sokulmuşlar ve bir arada donarak ölmüşlerdi. Nicesi de istasyon binalarının dışında donarak öldü. Trenler geldiğinde, hayvan taşıma vagonlarının içine doldular, kapalı vagonların tepesine tırmandılar, açık düz vagonlara çıktılar. Tek düşündükleri kaçabilmektir: Ellerinde resmi makamlarca imzalanmış trene binme izni belgeleriyle her istasyonda, bulabilecekleri bir kıyıcık köşeciğe zıplamaya hazır durumda, yığınlar halinde bekleştiklerini size bildirirsem, bu zavallı insanların sefaleti, göz önüne getirilebilir. Bu arada şunu da belirteyim ki, kadınlar ve çocuklar, her çeşit doğal ihtiyacın zorlamasına karşı direnerek, vagonlarda buldukları yerlerden ayrılmamaktadırlar, çünkü yerlerini başkasının kapacağından korkmaktadırlar. (Dolayısıyla orada vagonun içine dışkılıyorlar) Bu yüzden kapalı vagonlardan bazısının içinde hava akla hayale gelebilecek gibi değildir ve bu hal güçlü olasılıkla şimdi ortaya çıkan hastalıklar yüzünden gerçekleşmiş ölümlerin birçoğunun asıl nedenidir. Çiçek hastalığından başlayarak hemen hemen her çeşit hastalık görülmektedir.

Çok sayıda Türk sığınmacının arkasından, hızla ilerleyen Rus ordusu kolları yetiştirip onları yakaladı. Bu sığınmacılara çok kez yollarda Kazaklar ve Bulgarlar saldırıda bulundu. Soyulup soğana çevrilme ve ırza geçilmesi, olağandı. Onların, işgal edilmiş Bulgaristan'da artık güvenebilecekleri hiçbir şey yoktu. Avrupalı gözlemcilerin gözlerinden uzak köylerde konakladıkları takdirde, bu sığınmacıların başına daha önce anlatılan dehşet verici olayların tümü geliyordu. Büyük kentlerde konaklasalar, yazgıları çoğu kez açlığın ve hastalıkların pençesine düşmektir.²⁴⁰

Türk azınlığa karşı 1878'de girişilen Bulgar zulümleriyle ilgili olarak yabancı arşivlerde pek çok belge var. Fransa'nın Varna Viskonsolosu Henri Muttets, 12 Ekim 1880 tarihli 40 sayılı raporuna, Bulgar zulümleriyle ilgili upuzun bir liste eklemiştir. Yalnız kendi konsolosluk çevresinde, Mart 1879-Mart 1880 tarihleri arasında 82 önemli olay olmuş. Türk köyleri, Bulgar çetelerinin sürekli baskılarına uğramış. Türklerin malları hayvanları çalınmış. Varlıklı kimselerin evleri basılmış. Kızgın

²⁴⁰ McCarthy, a.g.e., s.87-88

demirlerle işkenceler yapılmış, Türklerin paraları, pulları işkencelerle söyletilip alınmış. Irza geçmeler, yaralamalar, adam öldürmeler pek sık görülmüş. Fransız konsolosu, bu süre içinde 39 Türkün Bulgar çetelerine öldürüldüğünü bildiriyor. Türklerden çalınan paralar 288.809 kuruşu bulmuş. Kısacası Bulgaristan Türklerinin can, mal, ırz, namus güvenliği kalmamış. Berlin Antlaşmasının açık hükümlerine rağmen, yeni Bulgar Hükümeti, Türk azınlığına can ve mal güvenliği sağlamıyor. Bulgarlar, Türklere hayatı zehir ediyorlar. Bulgaristan Prensiği Türklere zindan olmuş ve Türk kitleleri yok fiyatına malını mülkünü elden çıkarıp yine göç yollarına dökülmeye başlamışlar. Varna'daki Fransız Konsolosu Muttet, "Bulgar zulümlerinin sebep olduğu gerçek göçler, Mayıs 1879'da Rus işgali sona erdikten sonra başladı" diyor ve sayılar veriyor.²⁴¹

Ruslar, bu mezalim karşısında Avrupa'yı yanıltmak, onların herhangi bir müdahalesine engel olmak gayesiyle Rumen gazetecilere, Türk askerlerinin de Hıristiyanlara karşı mezalimde bulduklarını gösteren neşriyatta bulunmalarını emretti. Bu emir üzerine faaliyete geçen Belgrad ve Bükreş basın büroları, para karşılığı Avrupa gazetelerine sözde Türk barbarlıkları hakkında yazılar ve hayali resimler neşrettiler. Nitekim bu hususta, Bükreş'te 10.000 nüshalı bir risale bastırılmıştır. Bu risaleler vasıtasıyla Avrupa'da Türkler aleyhine bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Rusya diplomatik yollarla Rus işgali altındaki yerlerde Türk memurlarının bulunmaması, Müslüman halkın da göç etmiş olması sebebiyle, Türk makamlarının haber alacak durumda olmadıklarını iddia ederek, Rus askerlerinin vahşetlerine ve zulümlerine dair İstanbul çıkışlı haberleri tekzip etmekte ve Balkanlar'da yapılan mezalimden Müslümanları sorumlu tutmaya çalışmaktaydı. Oysa, Müslümanlar 1876 hadiseleri dolayısıyla haksız yere cezalandırıldıklarını bildikleri halde Bulgar mezalimi karşısında silahlanmaya ve silah kullanmaya cesaret edemiyorlardı.

Genel Rus siyasetine uygun olarak müdafaasız köyler zapt ediliyor, silahsız halk katlediliyor ve tecavüze uğruyordu. Hatta, Balkanlar'da "Müslüman soykırımı" yapmak isteyen Rusya, Bulgarlarla Türkler arasında yapılacak herhangi bir

²⁴¹ Şimşir, a.g.e., s.203

anlaşmaya izin vermediği gibi, askere alınmayı reddeden itaatsiz Hıristiyanları da cezalandırmaktan geri durmamaktaydı.

Rusların Tuna'yı geçer geçmez başlattıkları ve giderek artırdıkları katliamı dehşetle duyan Müslüman ahali, büyük kitleler halinde emin yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Rus süvarilerinin göç etmek zorunda kalan ahaliyi yetiştirip katletmesi sonucu bu hareket zaman zaman kesintiye uğramıştır.

Aynı şekilde Temmuz-Ağustos 1877'de Şumnu, Eskizağra, Tunca vadisi Varna yolu, Bâli Efendi Boğazı ve Hain Boğazı'nda muhacir kitleleri general Gurko kumandasındaki Rus öncü kuvvetleri tarafından katledilmişlerdir.

Rus, Bulgar ve Don Kazakları tarafından yakılan köyleri, işlenen cinayetleri tek tek tespit etmek mümkün değildir. Yalnız, Çarlık ordusunun hangi yoldan geçtiğini anlamak için yanmış köy harabelerini ve kanlı cesetleri takip etmenin yeterli olduğunu söyleyebiliriz.²⁴²

Justin McCarthy Türkçeye *Ölüm ve Sürgün* olarak çevrilen eserinde 93 Harbi sırasında Müslümanların verdiği kayıpları şu şekilde hesaplıyor:

Tablo-2: 1877-1879 Döneminde Bulgaristan'daki Müslümanların Verdiği Ölüm Telefatinin Hesaplanması

1887 Bulgaristan nüfus sayımında kayıtlara geçen Müslümanların sayısı	672.215
1879-1887 döneminde Bulgaristan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göçmüş Müslümanlar	+52.731
1879'da canlı kalabilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığınabilmiş durumdaki; sığınmacılar	+515.000

1879'u canlı atlatmış Bulgaristan Müslümanları	1.239.946
1877'deki Bulgaristan Müslümanları	1.501.883
1879'u canlı atlatmış Bulgaristan Müslümanları	- 1.239.946

	261.937

Kaynak: Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 1.b., İstanbul: İnkılap Yay, 1998, s.110

²⁴² İpek, a.g.e., s.17-19

93 Harbi öncesinde Tuna Vilayeti'ndeki Türk ve Bulgarlar sayıca hemen hemen birbirlerine eşitti. Türk Rus savaşı bu nüfus dengesini değiştirdi. Zira, Tuna Vilayeti'nin batı ve merkezi bölgelerinde Türk nüfusunun büyük bir kısmı zorunlu olarak, Rus orduları önünde Trakya, İstanbul ve Anadolu'ya göç etti. Yalnız vilayetin doğusu genel bir göçe maruz kalmadı. Söz konusu bölgede bulunan Varna, Eskicuma, Pravadi, Razgrad, Rusçuk, Silistre ve Şumnu'da Türk nüfus henüz ezici çoğunluğunu (%80) koruyordu.

Savaş esnasında ve geçici Rus idaresi sırasında, dağlardan, Makedonya'dan, Trakya'dan Türklerin terk ettikleri topraklara Bulgar göçü başladı. Bu tip göç akınlarına Elena, Razgrad, Kotel ve Dobruca'da çok sık rastlandı. Bu hareketin sonucunda Bulgaristan'ın doğusundaki hemen hemen Müslüman olan köyler karma oldu ve daha sonra tamamen Bulgarlaştı. Şehirlerdeki Bulgarlaşma daha fazladır. Mesela 1871'de Sofya şehir nüfusunun % 26'sı Türk iken bu oran 1880'de % 2.6'dır. Şumnu'da 1865'de % 52 olan oran 1880'de % 42'ye, Tatarpazarcığı'nda 1868'de % 28 olan oran 184'de % 16'ya, Köstencil'de 1878'de % 56 olan oran 1880'de % 16'ya düşmüştür.

Bu göç hareketine paralel olarak 1879'dan itibaren Bulgaristan ve Şarki Rumeli'deki genel nüfus içindeki Türk nüfus nisbeti gittikçe gerileyecektir. Bu durumu nüfus istatistikleriyle izlemek mümkündür.

Bu istatistiklerden anlaşılacağı üzere Türk nüfusunun genel nüfus içindeki payı göç hareketleri nedeniyle % 40'dan % 14.41'e inmiştir. 1879-1900 yılları arasında söz konusu bölgedeki Bulgar nüfusunun artışına karşılık Türk nüfusu tedricen azalmıştır.²⁴³

Osmanlıların silah susturma anlaşması yapıldıktan sonra, Ruslar, sözde, Türk sığınmacıların eski köyelerine yeniden yerleşmelerini desteklediler. Berlin Kongresi'nde varılan anlaşmanın Ruslarca resmen benimsenen kurallarına göre, dönen sığınmacılara evleri, tarlaları ve diğer mal mülkleri geriye verilecekti, kendileri tedirgin edilmeyeceklerdi. Örneğin, Şumnu'da yığılmış bulunan pek

²⁴³ İpek, a.g.e., s.130-131

kalabalık sayıda, hastalıktan kırılan sığınmacılar topluluğunun sorunları konusunda Rusların yanıtı, “Evlerine dönsünler” idi. Zorluk şuradaydı ki, Ruslar, dönen Türklere koruma sağlamıyorlardı ve bu durumda onlar da Bulgar memleketlilerinin insafına bırakılmış kalıyorlardı. Sığınmacılar bir kez Avrupalı gözlemcilerin gözünden uzaklaşınca, ortaya çıkan haller, uluslararası antlaşmaların güvenceye bağlamış bulunduğundan pek farklı oluyordu.²⁴⁴ Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçen Türklerin ve Müslümanların Bulgaristan’a geri dönebilecekleri ve Bulgaristan’da bulunan mal ve mülklerine tekrar sahip olabilecekleri belirtilmiştir. Savaş esnasında Türkiye’ye göç eden Türklerin bir kısmı bu hükümlere güvenerek Bulgaristan’a dönmek, evlerinin, mallarının ve mülklerinin başına geçmek istemişlerse de Bulgar idareciler ve askerler, geri dönmek isteyen Türkleri kabul etmemişler, mecburen kabul ettiklerini de döverek, tehdit ederek canlarını kurtarabilmek için yeniden Türkiye’ye gitmeye mecbur bırakmışlardır.²⁴⁵

Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler böylece sürüp gitti. 1886-1890 yıllarında 74.753 Türk, Bulgaristan’dan anavatan Türkiye’ye göç etti. Bulgar resmi istatistiklerine göre, 1893-1902 yılları arasında da Bulgaristan’dan Türkiye’ye 70.603 göçmen gelmiştir. Bunların yıllara göre dağılımı şöyle olmuştur:

Tablo-3: Yıllara Göre Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç Rakamları:

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1893	5771	5689	11.460
1894	4422	4415	8.837
1895	2492	2603	5.095
1896	958	988	1.946
1897	1388	1413	2.801
1898	3572	3068	6.640
1899	3818	3536	7.354
1900	3704	3713	7.417
1901	4564	4775	9.339
1902	4729	4985	9.717

70.603

Kaynak: Bilal N.Şimşir, Rumeli’den Türk Göçleri, Ankara: T.K.A.E., 1968, s.205

²⁴⁴ McCarthy, a.g.e., s.96

²⁴⁵ Turan, a.g.m., s.21

Bu yıllar en durgun yıllardır. Türk-Bulgar ilişkileri normaldir. Arada ciddi bir gerginlik yoktur. Böyle olduğu halde göç durmamış, ince ince akan bir su gibi sürüp gitmiş ve en durgun yıllarda bile Bulgaristan'dan Türkiye'ye her yıl ortalama 7.000 kadar göçmen gelmiştir. 1883'te ayda 70.000 kadar göçmen gelirken, yirmi yıl sonra bu miktar yılda 7.000 dolayına düşmüştür. Ama yine kesilmemiştir. Bulgar Prensiğinin kurulmasından 1912-13 Balkan Savaşları'na kadar geçen yaklaşık 35 yıl boyunca Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler hiç kesilmeden sürmüştür.²⁴⁶

2. Balkan Savaşı'nda Ortaya Çıkan Göç Hareketleri

a- Göçün Sebepleri

II. Bölümde de ayrıntılı olarak değinildiği gibi, Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti çok kısa bir süre içerisinde Rumeli'deki tüm topraklarını kaybetmiştir. Bu hızlı geri çekilmenin ardından, Rumeli'de yaşayan milyonlarca Müslüman-Türk zor duruma düşmüş ve bir çoğu da çareyi Anadolu'ya göçmekte bulmuştur.

Müslüman köylü nüfus ve Müslüman kentliler üzerindeki etkisi bakımından, Balkan Savaşları 1877-78 Rus-Türk savaşında görülenlere pek benzer etkiler yaratmıştır. Her iki savaşta, öldürme, ırza geçme ve soygunlar Türklerle diğer Müslümanları, evlerinden basklarından söküp ayırmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden kalabilmiş topraklara sürmüştür. Her iki savaşta, işin bitiminde görülen sonuç, Müslüman nüfusun azalması –bu azalmaya, öldürmeler, açlık, hastalıklar ve göç etme neden olmuştu- ve nüfus çoğunluğu Hıristiyan olan devletlerin kurulması idi.

Diğer yandan, 1877-78 Rus-Türk savaş ile 1912-1913 Balkan Savaşları arasında farklar da vardır. Daha eski olan savaş bir tek elin, Rusya'nın elinin, güdümünde yapılmıştı. Rusya'nın tek bir amacı vardı: Balkanlar'da, Müslümanlardan arındırılmış olacak ve bölgede Rus çıkarlarının ön kalesi işlevini görecek bir Slav devleti niteliğiyle, büyük bir Bulgar devleti yaratmak. 1912'de ise Rusların Bulgarlara muhabbeti soğumuştur ve Balkan Savaşları'nda Çarın eli

²⁴⁶ Şimşir, a.g.e., s.205

görülmeydi. Tersine, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın her biri Osmanlıya karşı kendi savaşını yürüttü. Birinci Balkan Savaşı'nda bağlaşıklar arasında görülen tek birleşme, düşmanlarını seçme konusunda olmuştur. Balkan Müslümanlarının yazgısı da, bağlaşıkların devletlerinin niyetlerinin birbiriyle çelişiyor olmasından etkilendi. 1877-78'de, Ruslar, Müslümanları göç etmeye zorlayacak etkili bir planı yürürlüğe koymuşlardı. Balkan Savaşları'nda, yeni kazanan devletlerin her biri de, zaptettiği ülkelerde Müslüman nüfusun varlığının son bulmasını istemekteydi. Ne var ki, bu amaçlarına ulaşabilecek kadar iyi bir örgütleniş içinde bulunmadıkları gibi, amaçları uğruna birleşik davranış yürütebiliyor da değillerdi. Müslümanları Balkanlar'dan sürüp atacak yerde, her biri, onları, kendisinin zaptettiği ülkeden, ötekine sürüyor, hatta oraya sürülenin oradan geriye sürüldüğü de oluyordu. Bunun Müslümanlar üzerindeki etkisi nasıl nitelenirse nitelensin, şurası kesindir ki, 1877-78 Rus-Türk savaşındakinden daha kötü oldu. İçlerinde kendini gösteren ölüm telefata, 1878'de görülenden daha yüksekti.

Osmanlı'nın düşmanlarınca yapılan fetihlerin hızı da Balkan Müslümanlarını büyük ölçüde etkiledi. Ancak Birinci Balkan Savaşı'nın hemen başında köylerinden ayrılan Müslümanlar, yolculuk ederek içinden geçecekleri ülke bölümlerinin hâlâ Osmanlıların elinde ve güvenliğinde olduğunu umabilirlerdi. Sığınmacıların geriye kalanları, artık Balkanlı bağlaşıkların birliklerince zaptedilmiş ve Hıristiyan çetecilerin talan ettiği yörelerden geçmek zorunluluğuna düştüler. Doğal olarak, içlerinden birçoğu yollarda can verdi. Çoğu kez, köylerden ayrılanların ancak yarısı, Balkanlar'dan alınıp götürülecekleri umuduyla, kıyı kentlerine ulaşabildiler.

1877'de, ilk saldırılarda, Bulgar köylülerinin ve asilerinin de yardımıyla, Türkleri kıyımdan geçiren ve kaçmaya zorlayan dehşete düşürücü birlikler, Kazak birlikleriydi. Balkan Savaşları'nda ön saldırıları yapma işlevini, uzun süreden beri Osmanlı Makedonya'sında çatışmalara girişmiş bulunan milliyetçi çeteler olan komitacılar üstlendi. Bunlar çoğu kez, davasına hizmet ettikleri devletten etkin destek gördüler. Çeşitli komitacı toplulukları içinde en kalabalık ve tehlikeli olanları, Bulgarlarinkilerdi; bunları, Sırpinkiler izliyordu; Yunanlı çete toplulukları azdı. Osmanlıya karşı savaş böylesine çabuk kazanılınca, çatışmalarda komitacılara pek gereksinme duyulmadı. Tersine, Birinci Balkan Savaşı'nın başından beri, bunların

işlevi, cephe çizgisinin gerisinde köylere, kasabalara saldırıp kendi etnik toplumlarının üstünlüğünü kurmak oldu. Onlara verilen emirlerin kaç tanesi Bulgar ya da Sırp hükümetinden gelmişti, bilmiyor; ama bu hükümetlerin resmi görevlilerinin, komitacıların ortalığı kırıp geçirmesine engel olmak için hiçbir şey yapmadığı sağlam biçimde belgelenmiştir. Olasılıkla, Müslümanlara saldırımalara, bunu yapmaları için emir verilmesi pek gerekmiyordu; onlara, kendi işlerini görmekte iken karışılmaması yeterli idi.²⁴⁷

1912-1913 Balkan Savaşları, tıpkı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı gibi Rumeli Türklüğünün bozgunu oldu. Bu savaşta Çatalca'ya kadar ilerleyen Bulgar orduları ve onlara yardım eden Bulgar komitacıları, Trakya'da ve Makedonya'da katliamlar yaptılar. Bu katliamlarda can veren masum Türk halk kitlelerinin kesin sayısını bilen yok. Belki hiçbir zaman bilinemeyecek. Arap adlı Macar gazetesinin 7 Şubat 1913 günkü sayısında yayımlanan bir rapora göre, Makedonya'da 60.000 Arnavut ve 40.000 Türk öldürülmüştü. Toplam 100.000 Müslüman yalnız Makedonya'da kılıçtan geçirilmiş. Doğu ve Batı Trakya'da en az o kadar Türk Müslümanın öldürülmüş olabileceği akla yakındır.

Çünkü Bulgar orduları Trakya'da Türk bölgelerini çiğneyip geçmişlerdir ve savaş hukuku kurallarına uymamışlardır. Kısacası Balkan Savaşı'nda yaklaşık 200.000 Türk-Müslümanın öldürüldüğünü söylemek pek yanlış olmaz.

Sistematik katliamlar bir kez daha yerlerinden söküldüler. Canlarını kurtarabilmek için yüz binlerce Rumeli Türkü Anadolu'ya sığınmak için göç yollarına döküldü. Balkan Savaşı göçmenlerinin kesin sayısını da bilmiyoruz. Bir kaynağa göre, Bulgar işgaline düşen Batı Trakya'dan 200.000 kadar Türk, yerlerinden kaçıp Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Makedonya'dan da 240.000 kadar Türk, Makedonya ve Trakya'dan Anadolu'ya göç etmiştir.

Aynı dönemde Balkanlar'ın başka yörelerinden kopan göçmenler de hesaba katılırsa, Balkan Savaşları'nda yaklaşık bir milyon kadar Rumeli Türkünün

²⁴⁷ McCarthy, a.g.e., s.148-149

yurtlarından sökülüp atıldığı, bu kitlenin 200.000 kadarının savaş sırasında can verdiği, geri kalanın da Anadolu'ya sığındığı söylenebilir.²⁴⁸

“Büyük Bulgaristan Devleti”nin kurulmak istendiği bölgeler üzerinde yaşayan halkın % 42’si Bulgar, % 40’ı Müslüman ve % 18’i başka milletlerden müteşekkildi. Netice olarak, birden fazla milletin yaşadığı bu topraklarda en azından Bulgarlar kadar Türk nüfus da mevcuddu. Bu durumda mesele, “Bulgarların azınlıkta olduğu bir bölgede üniter ve tek milletli bir Bulgar Milli Devleti nasıl kurulabilir ve kurulsa bile bu devletin uzun ömürlü olması nasıl sağlanabilir?” sualine verilecek cevaba kalmaktaydı.

Belki, Bulgarlar kadar Bulgar olmayanların da yaşadığı topraklar üzerinde bir “Bulgar Milli Devleti” kurabilmek için, Bulgar olmayan unsurların eritilmesi yoluna gidilebilirdi. Her ne kadar, bu politika ile Bulgar olmayan Hıristiyan unsurların uzun vadede Bulgarlaşması sağlanabilir gibi gözüküyorsa da Müslüman unsurun eriyip kaynaşması beklenemezdi. Nitekim, Rusya böyle bir siyasetle hedefe ulaşamayacağını anladığı için, işgal ettiği ülkelerde yaşayan Müslümanları göç etmeye zorlamıştır. Aynı politika nedeniyle, XVIII. yüzyıldan itibaren Ruslar’ın işgal ettiği Kırım, Kafkasya gibi bölgelerdeki Müslümanlar hicret etmek zorunda kalmamış mıydı? Türk unsuru olduğu gibi yerinde bırakılacak olursa, kurulması tasarlanan devlet en az iki milletli olacak ve dolayısıyla sağlam temellere oturtulamamış bulunacaktı. Halbuki Çerkasky başkanlığındaki “Bulgar Mülki İdare Teşkilatı”, sağlam temellere dayanan “ebedi” bir Bulgar devleti kurmayı hedef almıştı.²⁴⁹ Balkan Savaşı öncesinde 93 Harbi’ndeki büyük Müslüman göçüne rağmen Rumeli’de hâlâ büyük bir Müslüman topluluk yaşıyordu. Milli bir devlet kurmanın önünde engel olan bu topluluk bilinçli bir şekilde Balkanlar’ın küçük milli devletleri tarafından göç ettirildi.

Göçü teşvik eden en önemli sebeplerden biri de normal düzeydeki bir çiftçinin bile hayatını sürdürecektir ekonomik şartların ortadan kalkmasıdır. Balkanlı müttefiklerin ele geçirdikleri topraklardaki Müslüman ve Türk nüfusu etnik

²⁴⁸ Şimşir, a.g.e., s.206

²⁴⁹ İpek, a.g.e., s.13

arındırmaya tabi tutması için kullandığı taktiklerden biri de, insanların evlerini tarlalarını yakıp yıkmaya, ürünlerini ve hayvanlarını gasp ederek her türlü mezalime ve zorluğu rağmen direnen köylülere göç etmekten başka çıkar yol bırakmamasıydı. Ayrıca her şeye rağmen direnenler ise, kasıtlı olarak konulan ağır vergileri ödeyemeyip yine hicret ediyorlardı.

Müslümanları kıyımdan geçirip kalanları göç etmeye zorlamanın arkasında sadece öldürme hissi yatmıyordu. Buradan gidecek Müslümanların ev, çiftlik, tarla, hayvanlarına vb. sahip çıkma hırsının da bunda önemli rolü vardı. İşte bu yüzden Arnavutluk'u istila eden Karadağlı askerler, görünüşe bakılırsa yolları üzerindeki her şeyi yakıp yıktılar. Geçtikleri güzergahlarda o kadar kerestelik ağaç devirmişlerdi ki, sonunda ekilip gittikten sonra 1913 Kasım'ında geri dönen muhacirlerin tam yakılıp yıkılmadan kalabilen az sayıdaki evlerin tamiri için gerekli ağaçları bulamadılar. Bunun üzerine köylerdeki insanlardan on binlerce kişi İşkodra'ya göç etmek zorunda kaldı. Selânik'teki İngiliz konsolosu Lamb'in amirlerine verdiği raporlara göre sırf Arnavutluk'taki Müslümanlara ait 700.000 koyun Sırlara gasbedilmiş ve burada kalan insanlar açlık çekmeye mahkum edilmişti.

Manastır bölgesindeki Sırp memurlar, muhacirlere ait iken sürgüne uğratılmaları sebebiyle ürünlerini kaldırmadıkları çiftlikler için bile ağır vergiler talep ediliyordu. Köylülerden çoğu için böylesine vergilendirilmekten tek kurtuluş yolu ülkeden göç etmektir.

Ele geçirilen topraklara atanan Balkanlı müttefiklere ait memur ve askerlerin Müslümanlara ait malları talan etmesi de yaygın bir uygulamaydı. Makedonya'nın Ustorumca şehrindeki Sırp kaymakam kişisel olarak talan ettiği Müslümanlara ait 80 araba dolusu malı Belgrad'a göndermişti. Bizzat muhacirlerin Osmanlı makamlarına verdikleri bilgilere göre Bulgar Ordusu Türk topraklarını işgal sırasında Selânik, Keşan, İpsala, Babaeski, Malkara ve Sofulu'da sadece 13 kişinin 395.060 kuruş değerindeki malını, Sırp ordusu ise Priştine sancağında dört kişiye ait 16.000 kuruşluk mal ve hayvanını gasp etmişlerdi.²⁵⁰ Eğer bütün Müslümanlar köylerini bırakıp giderlerse bundan en çok yarar sağlayacak olanlar, Bulgarlardı.

²⁵⁰ Aġanođlu, a.g.e., s.90

Müslümanların yetiştirdiği ürünün hasadını yapacaklar ve bütün Müslüman tarlalarının üstüne oturacaklardı. Yine de, Bulgarların tümünü birden, Türklerin katilleri diye damgalamak haksızlık olur. Arşivlerdeki belgeler, Türklere zulmedenler olarak toptan “Bulgarlar” deyip geçiyor olabilir, ama en güçlü olasılıkla bu işlerden yalnız iki Bulgar grubu özellikle sorumlu idi: Müslümanlara karşı duydukları nefret daha önce kanıtlanmış olan ayaklanmacı Bulgarlar, bir de Müslümanların tarlalarını ve mallarını almakta kendileri için ekonomik yarar gören bireyler ve köy toplumları.²⁵¹

Balkan Harbi esnasında gerçekleşen göçlerin en önemli sebeplerinden biri de dini baskılardır. Rumeli’yi kendi aralarında paylaşan Balkanlar’ın çiçeği burnunda devletleri kazandıkları topraklardaki Hıristiyan unsurları kendi kiliselerine bağlamaya çalışıyorlardı. Hıristiyan unsurların çoğu Ortodoks mezhebine tabi olsalar bile, Bulgarların ele geçirdikleri topraklardaki Rum kiliseleri Bulgar Eksarhlığı’na, Yunanlıların ya da Sırların ele geçirdikleri yerlerdeki kiliseleri ise Yunan/Sırp Ortodoks kiliselerine bağlanmaya zorlanıyorlardı. Az da olsa bu hususta piskopos rütbelerini ve canlarını kaybedenler olmuştu. Fakat genelde bu olaylar kansız sonuçlandı. Aslında bu anlaşmazlıkların kökeni 1870’li yıllarda Bulgar Milli Kilisesi’nin kurulması ve İstanbul’daki Fener Patrikhanesi’nden ayrılmasına kadar uzanmaktaydı.

Fakat Müslümanların, din değiştirmeye zorlanmaları kilise değiştirmek gibi değildir. Din değiştiren bir Müslüman hanımından boşanmakta, ailesinden kalan mirası alamamaktadır. Ayrıca yıllarca hakim unsur olan Müslümanlar için vaftiz edilmek sonsuza dek lanetlenmeyi kabul etmek demektir. Bulgarlar ise aldıkları birçok yerlerde Müslüman Türkleri ve Pomakları din değiştirmeye zorluyorlardı. Bu konuyla ilgili gerek Osmanlı gerekse İngiliz Arşiv belgelerinde birçok bilgi mevcuttur.²⁵²

Bulgarların dini zulümlerinin en belirginlerinden biri de cami, tekke gibi yapıların yıkılması ya da başka maksatlarla kullanılmasıydı. Trakya’nın geri

²⁵¹ McCarthy, a.g.e., s.80

²⁵² Ağanoğlu, a.g.e., s.84-85

alınmasından sonra 12 Ağustos 1913'te tanzim edilen bir askeri raporda Bulgar işgali sırasında Kara Mehmet Köyü'ndeki caminin tahrip edildiği, Lüleburgaz'daki caminin minaresi yıkılarak çan kulesi eklenip kiliseye çevrildiği, Hasköy'deki caminin ise ahır yapıldığı belirtilmektedir. Keza Keşan'da 14 cami, Usturumca da üç cami, Çatalca'da bir cami yıkılmıştır. Demirhisar'daki Sultan Camii tiyatroya çevrilmiştir. Edirne'den Koşukavak bölgesine kadar olan bütün Türk ve Rum köylerinde bulunan kilise ve camiler yerle bir edilmiştir.

Ayrıca Bulgarların işgal ettikleri yerlerde Müslüman cami, türbe vs. yerlere saldırımları ve bunların kubbelerindeki hilali indirip haç takarak hürmetsizlikle bulunmaları Müslümanları psikolojik açıdan yıkıyor ve göçlerini hızlandırıyordu. Balkan Savaşı'nda Türklerin Dobruca'daki eserlerini imha etmek isteyen Bulgarlar Türkleri aşağılamak amacıyla Tekke Köyü'ndeki Akyazılı Sultan Türbesi'nin tepesindeki hilali indirerek haç takmış ve türbedarı öldürmek için ise penceresinden bomba atmışlardı.²⁵³

Bulgarlar Balkan Savaşları'nda Müslüman Türkleri, Hıristiyanlığı kabule zorlamışlardır. Hatta, demiryolu istasyonlarında bile yakaladıkları zavallı Müslüman Türkleri zorla kiliseye götürüp vaftiz etmişlerdir. Bir istasyondan dönen 200 Boşnak ailesi, ölüm tehdidiyle, Hıristiyan olmaya zorlanmış, vaftiz edilmek üzere kiliseye götürülmüştür. Bulgarlar, Selânik yöresinde Hıristiyanlık uğruna akla gelebilecek her türlü şiddet ve zorlama yollarına başvurmuşlardır. Müslüman Türkleri zorla vaftiz edip Hıristiyanlaştırdıktan sonra, onların dini bütün birer Hıristiyan Bulgar olabilmeleri için, Pazar günleri kiliselerde Hıristiyanlık törenleri yapmaya para, dayak, öldürme gibi cezaları uygulayarak zorlamışlardır."²⁵⁴

Balkan Savaşları boyunca Bulgarlar, fethettikleri yörelerin halkını Bulgar Ortodoks kilisesine bağlı Hıristiyanlığa zorla geçirmek politikasını seçip uyguladılar. Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Hıristiyanlar için bu, kendi kiliselerine bağlı olmaktan çıkıp Bulgar kilisesine bağlanmak anlamına ve dolayısıyla kilise örgütü

²⁵³ Ağanolu, a.g.e., s.89

²⁵⁴ M.Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, 1.b., Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1999, s.73

içinde Yunan/Rum psikoposların değil, Bulgar piskoposlarına bağlanmak anlamına geliyordu. Yunanlılar ve Sırp'lar tarafından zaptedilen yörelerde de buna koşut olarak, Bulgar Hıristiyanların Yunan Ortodoks kilisesine geçmeleri için baskı uygulanıyordu. Zaptedilen yörelerin tümünde, şimdi egemen olmuş mezhebe geçmeyi reddettikleri için kilisedeki rütbelerini ve hatta bazen canlarını yitiren Hıristiyanlar olmuştur. Ne var ki, genellikle, bir kilisenin bağımlılığında diğerininkine geçme, göresel olarak, kolayca ve kan dökülmeksizin gerçekleştirildi. Makedonya'daki Rum Ortodoks Kilisesi bağımlıları çoğu kez, Slav dili konuşan Hıristiyanlardı ve Bulgar Kilisesi'ne bağlanmaktan pek hoşlanmamış olabilirdiler de, dinsel inanç açısından bu kilise bağımlılığı değişikliğini kolay bir iş bulmuşlardı. İki kilise arasındaki öğretisel farklılıklar pek azdır. Bağlı bulunduğu kiliseyi değiştiren kişinin karşılaştığı asıl zorluk, bu değişiklikle, ulusal açıdan da yeni bir kimlik kabul ediyor olmasında idi. Osmanlı'nın dilinde bağlantılı olarak yaptığı millet ayırımı, Osmanlıya ardıl olmuş devletlerin Hıristiyan halkı için de, bilinçlerinde güçlü biçimde canlı kalmış bir ayırım idi.

Müslümanlar için, dinsel bağlılık değişimi çok daha zordu. Bir Müslüman Türk din değiştirmekle yalnız dinini değil, atalarını, geleneklerinden birçoğunu, ulusal kimliğini, ailesini de bırakmış oluyordu. İnançlı bir Müslüman için, vaftizden geçmek, sonsuza dek lanetlenmeyi kabullenmek demektir. Bu nedenle, Müslümanların din değiştirmesi çok geniş ölçüde zorlama sonucu oluyordu. İspanya'da 15.yüzyılda Müslümanlarla Yahudilerin yaptığı üzere Balkanlar'da Müslümanların da din değiştirmesini gerçekleştirmek için zorlanma olasılığında kurtulmak amacıyla, ellerinden gelen her çareye başvurdular. Onların ilk tepkisi, elbette ki, kaçıp gitmekti; ama Bulgar ilerleme çizgisinin arkasında kalan Müslümanlar, din değiştirmekle canlarından olmak arasında bir seçim yapmaya zorlandılar.

Bulgarlar, Müslüman Türklerden birçoğuna zorla din değiştirmek çabası gösterdiler. Örneğin, Eski Kavala yöresinde, bazı kesimlerde görülen zorla din değiştirmeler yöre Türklerinin toplu halde Kavala'ya göç etmesine yol açtı. Osmaniye'de yalnızca din değiştiren Türkler öldürülmekten kurtulmuşlardı. Özellikle Rodop Dağları'nın Pomakları, din değiştirsinler diye Bulgarların yaptığı

baskının hedefi oldular. Pomaklar, yüzyıllar önce İslam dinine geçmiş olan, Slav dilini konuşur Müslümanlar idi; ama Bulgar komşularıyla birçok ortak geleneğe sahi bulunma durumunu sürdürmüşlerdi. Onların din değiştirmeye aday olacakları besbelli idi, çünkü onların Bulgar ulusu içinde özümlemesini engelleyen tek özellikleri İslam dininde olmalarıydı. Pomak köylerine, Bulgar Ortodoks papazları, yanlarında silah ve askerler ve komitacılar ile, “Pomak ahaliyi, Hıristiyanlığı kucaklamaya zorlamak için” gönderdiler.²⁵⁵

b- Göç Sırasında Yaşanan Sıkıntılar

Göç sırasında muhacirlerin yaşadığı sıkıntılarla ilgili bir çok hikâye ve bir çok türkü vardır. Aradan yıllar geçse de göç sırasında yaşanan bu acılar yazılı olmasa bile sözlü anlatımla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Balkanlar’ın kendine özgü soğuşunda, kadın, yaşlı, çocuk demeden yollara düşen muhacirler dayanılmaz acılar yaşamışlardır. Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları* adlı romanında Girit’ten Anadolu’ya göç eden bir ailenin dramını şöyle resmediyor: “Ortalık durulana kadar orada kalacaktık, iki gün, bir gece sürdü yolculuğumuz. Bu yolculuk sırasında iki ihtiyar, yorgunluğa dayanamayıp öldü ve yol kenarına açılan mezarlara gömüldüler, konvoy, bu yüzden iki saat kadar yolundan kaldı. Korkunç bir açlık ve yorgunluk hüküm sürüyordu. Geride bıraktığımız Kandona’daki ölümler, korku ve açlık, üstüne üstlük yol yorgunluğu, iki garibanı döşeklerinde değil, gurbette canlarından etmişti.”²⁵⁶

Göç sırasında çekilen sıkıntılardan söz ederken, göçün sadece Müslümanların ve Türklerin kaderi olduğunu düşünmemek gerekiyor. Hangi ulustan hangi dinden olursa olsun savaş döneminin getirdiği psikolojik ruh hali içerisinde farklı halklar birbirine düşebiliyor. Anadolu’dan iki milyondan fazla Rum’un, yüz binlerce Ermeni’nin göç ettiğini, ettirildiğini unutmamamız gerekiyor. Her ne kadar sistemli olmasa da bu insanlar da bir takım eziyetlere maruz kaldılar.

²⁵⁵ McCarthy, a.g.e., s.169-170

²⁵⁶ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, 1.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, s.53

Bu konuda dikkati çeken yaygın bir yaklaşım da 'ötekinin' ağzından bizim kendimiz hakkında duymak istediklerimizi söyletmemizdir. Yani uzun, çalkantılı savaş yılları sonrasında yakınlarını yitiren, evlerini, memleketlerini terk eden insanların anlattıkları vasıtasıyla, biz Türklerin ne kadar hoşgörülü olduğunu, yüzyıllarca nasıl kardeş gibi yaşadığımızı, savaş esnasında bile Türklerle ilgili kötü bir anıların olmadığını, her şeylerini kaybederken bile bizlere karşı kötü bir his beslememiş olduklarını söyletiriz.²⁵⁷

Balkan Savaşları sırasında Türkiye'de görev yapan Fransız gazeteci göçmen kabileleriyle ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyor: "İlk kabileye İstanbul'un 20 kilometre ötesinde rastladım. Ondan sonra ardı arkası kesilmedi. Bazı fakirler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar ufuktan bize doğru; kendilerini kovalayan görünmeyen güçten korkarak, şaşkın ve telaşla kaçıyor, kaçıyorlardı. Hepsinin iki üç parça ıvır zıvırı vardı. Kimi eşyasını omzunda, kimi el arabasında taşıyor, götürüyordu. Bazısı da eski bir manda arabasına doldurmuş, sürüp gidiyordu. Hepsinin yüzünde korku izleri, hepsinin halinde şaşkınlık vardı."²⁵⁸

Balkan Harbi, o zamana kadar, ara sıra ve küçük kabileler halinde yapılan göç hareketlerinin bir salgın şekline girdiği devirlerin başlangıcıdır. Trakya bozgunundan sonraki İstanbul'un manzarasını hafızalarında yeniden canlandırmaya çalışanlar, bir balık konservesi gibi insan istif etmiş yük vagonlarını gözlerinde toplayarak bakan, süngülü nöbetçilerinin nezareti altında karantina altına alınmış ve birer dilim ekmek istihkaklarını bekleyerek ellerini karınlarına basan insan yığınlarını görür gibi olurlar. Onun içindir ki o günlerin acıklı hadiseleri zihinlerine bir daha oradan çıkmayacak bir vuzuhla nakşedilmiş olanlar için göç demek, sefalet, hastalık, açlık ve hepsinin en korkuncu ölüm demektir.²⁵⁹

Müslüman sığınmacılar, kaçarken, yollarda saldırılara uğradılar. Osmanlı ordularının çok hızlı bir çöküşe uğramasının nedeniyle, sığınmacılar çoğu kez Bulgar ya da Yunan birlikleri kendilerine yetişmeden güvenlikte olacakları bölgelere

²⁵⁷ Herkül Milas, *Göç*, Damla Demiröz (Der.), 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.21-22

²⁵⁸ Lauzanne, a.g.e., s.47-48

²⁵⁹ Nayır, a.g.e., s.101

ulaşabilmek için pek az zaman buldular. Sığınmacılar düzenli ordu birliklerine yakalanmamış olsalar bile, Bulgar komitacılarının oluşturduğu çetelerden gelen büyük tehlike karşısında kaldılar. Komitacılar Osmanlı cephe çizgisinin gerisinde etkinlik gösteriyorlardı ve Osmanlı ordusu cephe yarığı verdiği yahut teslim olduğu zaman, komitacılar, ilerleyen düzenli orduların önünde giderek onlardan önce Türk köylerine ya da sığınmacı kabilelerine yetişiyorlardı. Sığınmacıların her şeyini, ellerinden geldiğince alıyorlar, gasbediyorlar, eylemsel saldırıda bulunuyorlar, ırza geçiyorlar ve sığınmacı kafilesinin ya tümünü ya da çoğunu öldürdükleri, sık sık, oluyordu. “Kavala’ya kaçmaya çabalayan 1.500 Müslümandan yalnız yarısı kadarının bu yere ulaşabildiği sanılmaktadır. Çünkü, 8 ya da 10 gün sonra yolun, kısa zamanda, gömülmemiş ölümlerle kaplanmış duruma geldiği bildirilmiştir.” Hastalık, sığınmacılar arasında ölüm telefatının başta gelen nedenlerindendi. Balkan Savaşları’nda, tıpkı daha önceki savaşlarda olduğu gibi, sığınmacıları kırıp geçirmiş olan tifüs ve tifonun zaten beklenmesi gereken telefatına ek olarak, İstanbul dışındaki sığınmacı kamplarında kolera kendini gösterdi. Gerek Osmanlıların gerek yabancıların yardım kuruluşları kurbanlara yardımcı olmaya çabaladılar, ama bir kez daha, Osmanlı’nın kayıplarının hızı, yardım sağlama önlemlerinin örgütlenmesini zorlaştırmıştı.²⁶⁰

Göçmenler birkaç parça eşyalarını alarak kabileler halinde düştükleri yollarda belli başlı sığınma yerlerine ulaşmaya çalışıyorlardı. Sığınma yerleri göçmenlerin toplandıkları ara merkezlerdi. Daha sonra buradan da çeşitli nakil araçlarıyla Osmanlı Devleti’nin içine doğru geri dönülmez bir yolculuğa çıkıyorlardı.

Rumeli’de sığınmacıların toplandığı en önemli merkez Selânik idi. Kentin Müslüman ahalisinin de evlerinden dışarı çıkamadığı için yardım elini uzatamadığı bu insanlar işgalin ilk günlerinde deyim yerindeyse kaderleriyle baş başa kaldılar. Bu insanlara sonraki birkaç gün içinde Serez ve Manastır dolaylarından gelenlerin de eklenmesiyle mevcut tablo tam anlamıyla dehşetengiz bir hal almıştı. Kentte o günlerde Kızılhaç ya da Kızılay gibi kuruluşların bulunmaması tablonun daha da ağırlaşmasına neden olmaktaydı. Selânik’te işgal günlerinde görev yapan yabancı gazeteciler, çoğunluğu camilere sığınmış ve Selânik’in kuru soğuğuna karşı

²⁶⁰ McCarthy, a.g.e., s.179

yıpranmış elbiseleriyle mukavemet etmeye çalışan kadınlı erkekli insan yığınlarının durumlarını “... her camide aynı felaket, aynı sefalet var. aralarındaki fark birbirinden daha berbat olmaktan başka bir şey değil. Zira camilerdeki ağlayışlar arasında bir çok insan da açlıktan ölüyor...” diye tasvir etmekteydiler.²⁶¹ Yine Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs* adlı kitabında annesi Selânik’de gördüğü göçmen manzaraları şöyle dile getiriyor: “Selânik deyince gözümün önüne gelen acı manzaralardan biri de Rumeli’nin her tarafından gelen ve cami ve medreselerde barındırılan muhacirlerin haliydi. Biz bu bakımdan talihliydik çünkü bir evde oturuyorduk. Fakat bu muhacirler medrese önlerinde ya da cami avlularında açıktaydılar. Çarşaf ya da herhangi uydurma bir perdeyle ayrılmış hücreler vardı. Her hücrede bir aile oturuyordu. Yemeklerini nasıl pişirirler, nasıl yıkanırılar, abdest nerede alırlardı, bunların hiçbirini bilmiyorum. Yalnız bu acı manzara hiç gözümünden gitmez.”²⁶²

İlk günlerden itibaren yaşanmaya başlayan, sonraki günlerde ise giderek hız kazanan çevre köy ve kasabalardaki insanların başta güvenlik olmak üzere birçok nedene bağlı olarak kitleler halinde Selânik önlerine yığılmasıydı. Yanlarına alabildikleri birkaç parça eşyayla yağmalanan köylerinden daha güvenli olacağı gerekçesiyle Selânik’e gelen bu insanların durumu aslında bir trajediyi de ortaya çıkartmıştı. O da, Selânik ve benzeri belli başlı büyük yerleşim birimlerinde nispeten var olan güven ortamının kırsal kesimlerde adının bile mevcut olmadığıydı. Kentteki konsoloslara durumlarını bildiren dilekçeler veren köy imamları köylerinin Yunan ordusuyla birlikte gelen çeteciler tarafından yağmalandığını, hayvanları başta olmak üzere her şeylerinin gasp edildiğini, evlerinin yakıldığını ve sonuçta can ve namuslarının tehdit altında olduğunu gördükleri için de Selânik’e göç etmek zorunda kaldıklarını bildiriyorlardı. Ancak burada da günlerce yol katetmenin verdiği yorgunluğun yanı sıra, açlığın ve yaşlılarla çocukların hastalanması nedeniyle yiyecek ve ilaca olan ihtiyacın had safhada olduğunu beyan ederek konsoloslardan kendilerini yok farz eden Yunan makamları nezdinde yardımda bulunmalarını istiyorlardı.

²⁶¹ Gökaçtı, a.g.e., s.22

²⁶² Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs*, 3.b., İstanbul: İleşim Yayınları, 2000, s.64

Çoğunluğu cami, tekke ve medreselere yerleştirilen bu insanların bir kısmı daha ilk günlerde açlık ve bakımsızlık sonucunda ölmekten kurtulamadı. Yunan makamları bu konuyla ilgili olarak kendilerine iletilen şikayet ve talepleri en kısa zamanda değerlendireceklerini, ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturacaklarını, ancak şu sıralarda yaşanan savaş koşulları dolayısıyla her sorunla başa çıkmakta zorluklarla karşılaştıklarını belirterek, biraz zamana ihtiyaçları olduğunu söylüyorlardı.²⁶³

Aç ve perişan bir halde yollara düşen göçmenleri göç sırasında pek çok tehlike bekliyordu. Savaş ortamından istifade eden çeteler göçmenlere saldırarak onların can ve mal güvenliklerini tehdit ediyorlardı.

Hıristiyan bağlaşıkların hepsi, köylerde yaşayan Müslümanların geniş kapsamlı kıyımlarına giriştiler. Örneğin Avrat Hisar ve Doyran yöresinde Bulgarlar, yaygın ölçüde kıyım yürüttüler. Rayanova'da "Neredeyse bir tek Müslüman erkek bile canlı bırakılmamıştı". Korkut köyünde, kadınlarla çocuklardan da birçoğunun yanı sıra, köy erkeklerinin tümü camide ve saman ambarlarında toplanıp diri diri yakıldılar. Dimer Hisar'da 64 Türk bir araya toplandılar ve bir kahvehaneye tıklıp yakılarak öldürüldüler. Drenova'da Sırp komitacılar Müslüman köylüleri döve döve öldürdüler. Yalnız Ljouma ve Dibya ilçelerinde, Sırp birlikleri 2.000'den fazla Müslümanı kıyımdan geçirdiler. Batılı gözlemcilerin yaptığı hesaplama göre, Kumanova ile Üsküp arası yörede 5.000, Priştina yöresinde de 5.000 Müslüman Arnavut öldürüldü. Doyran'da, kentin direnmeksizin teslim oluşundan sonra 59 Müslüman ve çevredeki kırsal alanda da birçok diğeri, öldürüldü. Toplu halde yakma, keza, Bulgarların Rainovo, Kilkis ve Plantza'da Müslümanlar için yeğlediği bir infaz yöntemi idi. Trakya'daki Müslüman köyleri pek büyük sayıda öldürüldüler; bu sayıyı batıl gözlemciler 200.000'in üzerindedir diye hesaplıyor sayı içinde Bulgarların öldürdüğü birkaç Rum da vardı.

Verilen bu sayı hesaplamaları Yunan hükümetinin yayınladığı bir resmi propaganda kitabında aktarılmış bulunmakla birlikte, sağlam dayanaklara sahip görünüyor. Bir Yunan kaynağında verilen başka bir sayı, gerçekçi imişe benziyor,

²⁶³ Gökaçtı, a.g.e., s.21

ama dayanakları o kadar sağlam biçimde belirtilmemiştir: “Makedonya ve Trakya’da bu yörelerin Bulgar ordusunca işgali sırasında boğazlanmış Müslümanların sayısı olarak İstanbul’da resmi çevrelerde yapılan hesaplamada, 300.000’den fazla denilmekte pek dehşete düşürücü bir sayı verilmektedir. (Les Cruautes Bulgares en Macedoine Orientale et en Thrace, 1912-1913)²⁶⁴

Soğuk hava şartlarında çoğu göçmen donarak hayatını kaybetti. Sağlıksız ortamda yapılan göçler sonucunda pek çok göçmen de hastalandı. Muhacirlerin bir başka toplanma yeri olan İstanbul’da koleranın daha fazla yayılmasının önlenmesi için birtakım tedbirler alınması istenmekteydi. Hastalığın muhacirler ve İstanbul’a sevk edilen askerler aracılığıyla yayıldığı ve bu sebeple bunların İstanbul’a gelmeden önce uygun bir mahalde sıkı bir kordon ve dezenfeksiyona tabi tutulduktan sonra gelmelerine müsaade edilmesi; İstanbul’da bulunanların ise yerleşik ahali ile karışmalarının kesinlikle önlenmesi bu tedbirler arasında en dikkat çekici olanlarıdır. Bir an önce büyük bir yenilgiye sebep olan bir savaş ve bunun neticesi olarak memlekete akın eden muhacirler ve çeşitli imkansızlıkların bir araya gelmesi koleranın yayılması için yeterli sebepler zincirini oluşturuyordu.²⁶⁵

Göçmenlerin sorunları yiyecek aş ve yatacak yer bulmakla bitmiyordu. Binlerce göçmenin sağlıklı bir şekilde iskân edilmesi için projeler üretildi. Bu projeler dahilinde muhacirler bir an önce üretici hale getirilmeye çalışarak, yeni yaşam koşullarına adaptasyonları sağlanmaya çalışıldı.

c- Göçmenlerin İskân Edildikleri Yerler

Balkan Savaşı sonrası gelen yoğun göç karşısında Osmanlı hükümeti, muhacirleri iskân edeceği mıntıkaları belirlemek için tüm vilayet ve mutasarrıflık sınırları içindeki boş arazilerin tespit edilmesini istemişti. Gelecek bu bilgiler doğrultusunda muhacirler çeşitli illere dağıtılacaktı.

²⁶⁴ McCarthy, a.g.e., s.150

²⁶⁵ Ağanoglu, a.g.e., s.252

İskâna ayrılan boş arazilerin muhacirlere taksimatı ve tevziatının, devlet tarafından sağlıklı bir şekilde ve yerinde yürütülmesi için iskân-ı muhacirin memurları tayin ediliyordu. Hazinesden izinsiz, muhacirlere arazi tahsis edilemezdi.²⁶⁶

İmparatorluğun Rumeli'deki çekirdek ve ana topraklarından göçmüş olarak, Edirne ve İstanbul bölgelerinde yığılarak Anadolu'ya yerleştirilen göçmenlerin yerleşim yoğunluğu, genelde imparatorluğun Anadolu'daki çekirdek ve ana bölgelerini oluşturan sınırlarını pek fazla aşamadı. Edirne, İstanbul, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigâr vilayetleri ve genel bir ifadeyle Trakya, Marmara, kuzey-batı ve Batı Anadolu bölgeleri Rumeli göçmenlerinin kitlesel yerleşim alanları oldu. Diğer bölgeler uzaklık ve iklimin elvermemesi sebebiyle asgari düzeyde kaldı. Hatta Diyarbekir örneğinde olduğu gibi, bu bölgelerde yaşayan Hıristiyan ahali yabancı devletlere baş vurarak bölgelerine Rumeli göçmenlerini kabul etmek istememeleri, kendi öz halkını kendi toraklarına istediği gibi yerleştirebilmek iktidarını elden kaçırmış olan bir imparatorluğun acı durumunun bir göstergesi oldu.²⁶⁷

Balkan Harbi'nde de muhacirler açısından değişen bir şey yoktu. Geçici olarak barınacak bir yer bulmak yine en önemli problemdi. İstanbul Sirkeci'de oluşturulan Sevkiyat-ı Muhacirin Komisyonu, gelen muhacirleri Şehremaneti'nce önceden belirtilen yerlere gönderiyordu. Yine Şehremaneti'nin başkanlığı altında İskân-ı Muhacirin Komisyonu da sürekli toplantılar yaparak muhacirlerin iâşe ve sevk işlemleriyle uğraşmaktaydı. Muhacirlerin sayısı en az iken kiralanan evler ile bu ihtiyaç sağlanmaya çalışılmıştı. Bunun yanında han ve otellere de muhacirler yerleştirildi. Aynen 93 Harbi'nde olduğu gibi medrese ve okullar ile tekkelere de muhacirler geçici olarak iskân edildiler. Ama en çok muhacir cami ve mescitlere yerleştirildi. Bu yüzden birçok cami ibadete kapatılarak geçici iskâna açıldı. Hilaliahmer Cemiyeti de iâşelerinin düzenli bir şekilde yürütmesi için bir defter tutmuştur. Buna göre çoğu cami olmak üzere 130 kadar mekanda, 3.709 aileden oluşan 14.856 kişiye cemiyetçe yardım edilmiştir.

²⁶⁶ Dündar, a.g.e., s. 183

²⁶⁷ Ağanoglu, a.g.e., s.38

Bu arada Yedikule sur dışında muhacirler için barakalar inşa ettirilmiş ve şehir içinde barınan bazı muhacirler buralara nakledilmiştir. Geçici olarak yerleştirilemeyen arabalı muhacirler için de Mısır Hilaliahmer Cemiyeti lüzumu kadar muşamba temin etmiştir. Önemli geçici iskân merkezlerinden birisi de İzmir şehriydi. Buraya gelen göçmenler de 11 Mart 1913 tarihi itibarıyla 10.000 kişi kadardı. İzmir'deki muhacirlerin birçoğu Hisar cami haricindeki cami, mescid, tekke ve okullara yerleştirilmişlerdi. Ayrıca Sinekli ve Kızılhaç mevkilerinde bir çok çadır da kurulmuştu. Muhacirler buradan Aydın, Manisa, Menteşe gibi yerlere sevk ediliyorlardı.²⁶⁸

Geçici olarak ülkelerini terk edip savaş sonrası geri dönmeyi planlayan Türk muhacirleri Rumeli'de işgale uğramamış Türk topraklarında birikmişler ve mahalli idareler tarafından iskâna elverişli yerlerde yerleştirilmeye çalışılmıştır. Rumeli'de yer darlığı çekilmesi üzerine muhacirlerin bir kısmı İzmir, Aydın ve Bursa gibi Rumeli'ye yakın vilayetlerde geçici olarak iskân edilmiştir. Anadolu'ya sevk edilen bu muhacirlerin çoğu savaş sonrası geri dönmedikleri için buldukları bölgeleri kendilerine yurt edinmek zorunda kalmıştır. Anadolu'ya yönelik göç hareketlerinin barış devrinde de devam etmesi üzerine Bâb-ı-âlî, Anadolu'da olup yurtlarından dönmeye hazırlanan muhacirleri bir daha geri dönmek üzere buldukları yerlerde iskân etmeye çalışmıştır.²⁶⁹

İnanması güç gelse de, görünüşe bakılırsa birçok Müslüman Birinci Balkan Savaşı boyunca topraklarında kalmış ya da oraya savaştan kısa süre sonra dönmüş, ancak ikinci savaşta kesin olarak oralardan sürülüp çıkarılmış bulunuyor. Amerikalıların oluşturduğu, durum soruşturması yapan Carnegie Komisyonu, İkinci Balkan Savaşı içinde Selânik'e geldiği sırada yalnız ikinci savaş boyunca bu kente gelen Müslümanların sayısı 135.000 olduğunu ve daha birçoğunun gelmekte olduğunu saptadı.²⁷⁰

Kasım 1912'den Mart 1914'e kadar hiç kesilmeden Makedonya ve Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinden Selânik'e gelen ve çeşitli vapur kumpanyalarıyla

²⁶⁸ Aġanoġlu, a.g.e., s.187-188

²⁶⁹ İpek, a.g.e., s. 43

²⁷⁰ McCarthy, a.g.e., s.183

Osmanlı şehirlerine gönderilen muhacirlerin sayısı McCarthy tarafından 243.807 kişi olarak gösterilmektedir ki bu da Selânik'in en büyük muhacir toplama ve sevkiyat merkezi olduğunu ispatlamaktadır. Selânik muhtemeldir ki 1914 sonrası göçlerde önemli bir sevkiyat merkezi olma hüvviyetini korumuştur.²⁷¹ Selânik'teki sığınmacıların geleceği, Arnavutluk'takilerden daha iyi oldu. Kosova, Manastır ve Selânik vilayetlerinden gelme göçmenler buraya yığılmıştı. Selânik'te, Türk sığınmacılara yardım sağlamak için herhangi bir program yapılmış, bunun örgütlü uygulanması için hazırlıkta bulunulmuş değildi ve hastalıktan, açlıktan dolayı nice insan canından oldu; ama, Selânik İslam Komitesi gibi kuruluşlar, göçmenleri Anadolu'ya taşıyacak gemilerin gelmesini ayarladılar. Savaşlardan hemen sonra, Yunan hükümeti, geri kalmış sığınmacıları kabileler halinde göçe hazırladı ve onları Osmanlı ülkelerine gönderdi.²⁷²

Tablo-4: 1912-1915 Yılları Arasında Balkanlar'dan Gelen Müslüman Muhacirler ve Bunların İskân Edildiği Yerler

<u>Vilayetler ve Bağımsız Sancaklar</u>	<u>kişi</u>
Aydın (İzmir, Manisa Dahil)	104.879
Edirne (Kırklareli ve Tekirdağ Dahil)	95.267
Hüdavendigâr (Bilecik, Kütahya Dahil)	14.993
Karesi (Balıkesir)	10.689
Sivas	7.769
Halep	7.552
Ankara	7.196
Eskişehir	6.534
Adana	6.513
Konya	6.120
Çatalca	5.393
İzmit	4.868
Kayseri	4.415
Maraş	3.617
Biga (Çanakkale Dahil)	2.903
Canik (Samsun)	2.786
İstanbul	2.594
Suriye	2.291
Menteşe (Muğla)	615
Karahisar (Afyon)	201
Bolu	185
Kastamonu	184
Mamure-tel Aziz (Elazığ)	173
Genel Toplam	297.737

Kaynak: H.Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi-Göç, 1.b., İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003, s.191

²⁷¹ Ağanoğlu, a.g.e., s.217

²⁷² McCarthy, a.g.e., s.178

Bu tabloyu değerlendirdiğimizde (bkz.Tablo:4), Balkan Muharebeleri'nden 1915 senesine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin yaklaşık 300.000 civarında olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. McCarthy'den yararlanarak tespit edebildiğimiz bu sayının içinde, hali vakti yerinde olduğundan, kendi imkanlarıyla yerleşen muhacirler ile memlekete göç eden Rumeli'ndeki devlet memurlarıyla subaylar ve ailelerinin hesaba katılmamış olduğunu düşünüyoruz. Bunların sayısını tespit etmek şu anki veriler ile imkansızdır.

Yine bu tabloyu yorumladığımızda, 93 Harbi'ndeki muhacirlerin Balkan Harbi'nden sonra gelenler ile kıyaslanamayacak derecede fazla olduğudur. Balkan Harbi'ndeki 300.000 göçmene 100.000 kayıtsız muhacir ve devlet görevlisini ilave etsek bile 400.000 sayısı 93 Harbindeki 1.200.00'i aşan muhacir sayısının üçte biri düzeyinde kalmaktadır.

Tablomuza göre gelen muhacirlerden yaklaşık 200.000 (toplamın % 67'si) kişinin de Aydın ve Edirne Vilayetlerine yerleştirildiğini görmekteyiz. Ayrıca 36.000 (toplamın %12'si) kadar muhacirin de Orta Anadolu bölgesine yerleştirildiğini, kalanların da muhtelif vilayetlere dağıtıldığını görmekteyiz. Bu iki vilayete yoğunlukla muhacir yerleştirilmesine bakarak Rumların mübadele edilmesi, ya da göçlerinin teşvik edilmesinin buralardaki Türk oranının arttırılmak istenmesi neticesinden kaynaklandığı daha rahat anlaşılmalıdır. Türk unsurunun sayısının arttırılma gerekçesini daha iyi anlayabilmemiz için Osmanlı genel nüfus sayımlarına ve Aydın ile Edirne'deki Rum sayısına bakmamız gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yapılan son iki nüfus sayımı 1906/07 ve 1914 nüfus sayımlarıdır. 1906/07 nüfus sayımına göre memleketin nüfusu 15.099.738 kişi olup bunun 11.633.507'si Müslüman (%77.51), 3.376.231'i ise Gayrimüslim'dir. (%22.49)

1914 nüfus sayımında ise toplam nüfus 16.064.061'dir. Müslümanlar 12.997.459 (%80.91), Gayrimüslimler 3.066.602 (% 19.09) kişiydiler. Bir önceki nüfus sayımına göre Müslümanların hem miktarı hem de oranı artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri 1912 Balkan Harpleri neticesinde Balkanlar'dan

Türkiye'ye yoğun bir Müslüman kitlenin göçmüş olmasıdır. Müslümanların oran olarak artmasındaki diğer önemli sebep, Rum nüfusun 241.2311 (%2.28) azalmasıdır. Azalmanın sebebi ise elimizden çıkan Ege Adaları'ndaki Rum nüfusun, bu sayımda yer almamış ayrıca Batı Anadolu, Trakya, İstanbul, Marmara civarı ve Karadeniz'deki bir kısım Rumların göç etmesi veya ettirilmesidir. Genel nüfus sayımında Rumların azalmalarına rağmen 1914 nüfus sayımına göre Aydın'da Rumlar 299.097 (Aydın'ın % 18.59'u), Edirne'de ise 224.860 (Edirne'nin % 35.60'ı) gibi yüksek bir orana sahiptiler. İşte bu yüzden tablomuzda da görüleceği üzere muhacirler, stratejik önemi haiz bu yerlerde nüfus oranlarında dengeyi korumak ve Müslümanların lehine arttırmak maksadıyla bu iki vilayetime yoğunlukla yerleştirilmişlerdir.

1877-1914 yılları arasında iskân politikasıyla Türkiye'deki nüfus yoğunluğu kilometrekarede 16.2'den 21.17'ye yükselmiştir. Vilayetler itibarıyla muhacirlerin iskân edildikleri Hüdavandigar, Aydın, Edirne, Kastamonu, İstanbul vilayetleriyle İzmir, Biga ve Çatalca sancakları nüfus yoğunlukları en çok artan yerleşim biçimleri olmuştur.²⁷³ Yine Mc Carthy'in, 1912-1920 yılları arasında Balkanlar'dan gelen muhacirlere ilişkin rakamları şu şekildedir:

Tablo-5: 1912-1920 Döneminde Balkanlar'dan Gelen Müslüman Sığınmacılar ve Bunların İskân Edildiği Yerler

<u>Vilayetler</u>	<u>Kişi</u>	<u>Bağımsız Sancaklar</u>	<u>Kişi</u>
İstanbul	3.609	İzmit	6.771
Edirne	132.500	Eskişehir	9.088
Adana	9.059	Bolu	258
Ankara	10.008	Canik	3.875
Aydın	145.868	Çatalca	7.500
Haleb	10.504	Karesi	14.687
Hüdavendigar	20.853	Biga	4.033
Sivas	10.805	Kayseri	6.140
Suriye	3.187	Karahisar	280
Kastamonu	257	Menteşe	855
Konya	8.512	Maraş	5.031
Mamure-tel Aziz	242	Toplam	413.922

Kaynak: Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, 1.b., İstanbul: İnkılap Yay, 1998, s.184

²⁷³ Ağanoğlu, a.g.e., s.191-193

Muhacirlerin iskân bölgelerine ulaştırılması devlet için bir başka problemdi. Balkan coğrafyasının yol şartları göz önüne alındığında buna bir de kötü hava koşulları eklendiğinde muhacirleri nakletme işi oldukça önemli sorunlardan biri haline geliyordu. 93 Harbi sırasında demiryoluna yığılan göçmenler yüzünden Osmanlı Devleti asker sevkiyatı için demiryolu taşımacılığını kullanmaz hale gelmişti.

Özellikle demiryolu İstanbul'u Avrupa'ya bağlaması ve Drama, Serez'den geçen bağlantı hattı ile büyük bir ticari merkez olan Selânik'e ulaşılması açısından büyük önem arz ediyordu. Bulgarların hızlı ilerleyişi karşısında birçok merkez arasındaki demiryolu bağlantısı kesilmiş olmasına rağmen vahşi Bulgar çetelerinin elinden kurtulmak isteyen çok sayıda muhacir panik halinde tren vagonlarına akın ediyor ve askeri nakliyatı engellemiş oluyordular.

1877-78 Harbi'nde Rusların ve Bulgarların yaptıkları etnik soykırım eylemleri Türklerin panik halinde kaçışının en temel sebeplerindendir. Bu yüzden en çabuk kaçış yolu olarak görülen demiryolu istasyonlarında müthiş bir yığılma yaşanmıştır. Filibe'de 15.000, Çorlu'da 20.000 kişi soğuk kış şartlarında istasyonlarda beklerken, bunlardan bir kısmı donarak ölmüşlerdir. Trenler geldiğinde ise insanlar, hayvan taşıma vagonlarının içine, vagonların tepesine tırmanmışlardı. O tarihlerde İngiltere'nin Edirne konsolosu olan Blunt, 1 Şubat 1878 tarihli raporunda bu feci manzarayı şöyle anlatıyordu: "Ellerinde trene binme izni olanlar bir küçük yer ya da köşeciğe zıplamaya hazır durumda zorlukla yer bulabilenler vagonlardan yerleri kapılacak diye kesinlikle ayrılmıyorlar ve orada dışkılıyorlar. Bu yüzden koku akla hayale gelmeyecek derecede kötü ve çiçek dahil görülen bulaşıcı hastalıkların en önemli sebebi de budur."

Balkan Harbi'nde de benzer sahneler yaşanmıştır. Rumeli'nin birçok kazasında kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulunmuş olan Tahsin Uzuner anılarında bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Drama, Serez ve Kavala'da düşman eline geçmiş, bir göçmenler tufanı kopmuştu. Gümülcine'de göçmenler trenleri zapt etmiş ve askeri sevkiyatı geciktirecek derecede paniğe uğratmıştı"

Balkan Harbi'ndeki Bulgar ilerlemesi karşısında 1877-78 Harbi'ni hatırlatacak manzaralar yaşanmıştı. Yine trenlerin içi, dışı, tepesi muhacir ve yaralı askerlerin saldırısına uğramış ve saatte 5 kilometre hızla ilerleyebilen trenler, canlarını kurtarmak isteyen çaresiz insanları İstanbul'a taşımıştır.

Bu dönemde muhacirlerin demiryolu ile nakilleri daha çok İstanbul'a yakın bölgelerden yapılabilmekteydi. Kırklareli ve çevre köylerin boşaltılması sırasında, 5 Kasım 1912'de Sirkeci ve Kumkapı'ya 1500 göçmeni taşıyan ikişer tren gelmiştir. Ayrıca Edirne'den İstanbul'a 27 Ekim 1912'de 45 vagon, 29 Ekim 1912'de ise 35 vagon göçmen gelmiş ve Kumkapı istasyonunda indirilip Sultan Selim civarındaki boş evlere yerleştirilmişlerdi. Edirne'de bekleyen binlerce muhacir, askeri nakliyata ayrılması sebebiyle tren bulamamaktaydılar. Muhacirlerin perişan durumlarından ve akınından, İstanbul halkının morali bozulmasın diye muhacirler Yedikule İstasyonu'nda trenlerden indirilerek Edirnekapı ve civarına yerleştirilmişlerdir.

Trenle nakledilen muhacirlerden ücret alınmıyor, devlet, Şark Demiryolları Şirketi'ne ödeme yapıyordu. Ancak 30 Eylül 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında harp esnasında ve harpten sonra naklolunan muhacirler için istenen bir milyon kuruşa yakın meblağ hükümetçe çok fazla bulunmuştur. Şirketin taşıdığı muhacirlere dair bir belge gösteremediği, bu vasıta ile gelebilecek muhacir adedine nispetle istenen paranın çok fazla olduğu, hatta bazı yolculardan para alındığı, bu miktarın ödenmesinin mümkün olmayıp bu konuda bir soruşturma açılması kararına varılmıştır. Zaten zor durumda olan devletin bu tür fazla hesapları ödemesi mümkün değildi.²⁷⁴

Göçmenlerin bir başka nakil şekli de deniz yolu ile yapılan nakillerdi. Rumeli'deki limanlarda biriken göçmenler, devlet tarafından tahsis edilen vapurlar aracılığıyla İstanbul, İzmir gibi büyük limanlara taşınıyorlardı.

93 Harbi sırasında, Rumeli'den, Rus ve Bulgar baskılarına dayanamayarak göç eden halk, deniz vasıtalarından da yararlanmak istemiştir. Fakat, özellikle Tersane-i Amire'ye ait vapurlar asker sevkine tahsis edildiğinden, Bâb-ı-âlf,

²⁷⁴ Aġanoġlu, a.g.e., s.162-166

İstanbul'da acentalığı bulunan ecnebi kumpanyalarından vapur kiralamıştır. Bu şirketlerin başında Avusturya ve Fransa'ya ait "Lloyd", "Fraissinet" ve "Messageries Maritimes" kumpanyaları gelmektedir. Ayrıca, Rusya, Yunanistan ve Mısır'dan da vapur kiralanmıştır. 1879'dan itibaren ihtiyaç duyuldukça İstanbul'da şubesi bulunan kumpanyaların iştiraki ile vapur kiralanması hususunda ihale açılması kaide haline gelmiştir.

Muhacirler, bir plan dahilinde daha önceden tespit edilen iskelelere bu gemilerle taşınmışlardır. Muhacir sevkine tahsis edilen gemiler, muhacirleri çıkardıkları iskelelerden dönüşlerinde "aşar malından zahire" getirmekteydiler. Yükleme ve boşaltma işlemi zaman kaybına sebep olması üzerine bu gemilerle yük taşınması yasaklanmıştır. Buna karşın Varna'ya mühimmat, erzak ve asker götüren beylik vapurlarının dönüşte muhacirleri ücretsiz taşımaları kararlaştırılmıştır.²⁷⁵

Balkan Harpleri esnasında ve sonrasındaki barış dönemlerinde karayollarıyla ulaşımın çok zor olmasından dolayı, muhacir naklinde denizyolunun önemi artmıştır. Bu dönemde muhacirlerin çıkış yaptığı belli başlı limanlar şunlardır: Selânik, Kavala, Dedeağaç, Preveze (Yunanistan), Antivari (Karadağ), Varna, Burgaz, Balçık (Bulgaristan), Köstence (Romanya), Avlonya (Arnavutluk). Keza muhacirlerin Türkiye'ye giriş yaptıkları limanlar ise başta İstanbul olmak üzere İzmir, Antalya, Mersin, İskenderun, Sinop, Samsun'dur. Ayrıca Marmara Denizi'ndeki Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma, Gemlik ve Mudanya limanları muhacirlerin Rumeli'den Anadolu'ya nakledilmelerinde kullanılmışlardır.

Yunanistan'daki muhacirlerin en önemli toplanma merkezleri Selânik Limanı olmuştur. Burada biriken 40.000 civarında muhacir çoğunlukla İzmir ve İstanbul limanlarına indirilmiştir. 13 Ocak 1913'e kadar iki haftalık süre içinde Selânik'ten 15.000'i İstanbul'a, 8.000'i İzmir'e ve bir kısmı da Anadolu limanlarına olmak üzere toplam 25.000 kişi nakledilmiştir.

Yine Kavala Limanı'nda Bulgar zulmünden kaçarak bekleyen 2.500 göçmen Mısır Hidivi'nin El-Mahruse vapuruyla İstanbul'a ve Hidiviye Kumpanyası'nın

²⁷⁵ İpek, a.g.e., s.36-37

Saidiye vapuruyla İskendire'ye nakledilmiştir. Mısır Hilal-i Ahmer idaresindeki Bahr-i Ahmer ve Bahr-i Amal vapurları da Selânik-İzmir ve Avlonya-İstanbul arasında defalarca sefer yapmışlardır. Preveze'de kalan 300 muhaciri de yine bu vapur Türkiye'ye taşımıştır. Nakliyatla Romanya, Avusturya, Rusya, İtalya, Belçika ve İngiltere'den yardım veya kiralama yoluyla gemi istenmiştir. Ayrıca Yunanistan ile yapılan anlaşmayla muhacirler Yunan vapurlarınca ücretsiz taşınmışlardır. Tabii Yunanlılar bunu bir politika dahilinde işgal ettikleri toprakları Türklerden arındırmak için yapmışlardır.²⁷⁶ Selânik limanından taşınan muhacirlere ilişkin Osmanlı arşiv belgelerinde pek çok belge bulmak mümkün. “Selânik'teki üç bin muhacirden isteyenlerin Yunan vapurlarıyla Kuşadası'na nakilleri”²⁷⁷ istenmiştir. “Balkan Savaşı'nın hemen başında, Varna'da bekleyen Müslüman muhacirleri getirmek için Romanya Kumpanyası'ndan Prens Marya Vapuru kiralandığından icar bedelinin Dahiliye Bütçesi'nden tesviyesi”²⁷⁸ istenmiştir.

d- Balkan Savaşları Sonrası Yapılan İlk Mübadele Anlaşmaları

Balkan Savaşı sonrası yapılan anlaşmalar, barış anlaşması olup, sınırın dışında kalan azınlıkların karşılıklı olarak mal ve ahali mübadelesini de içermiştir. İmzacı devletlerce karşılıklı yükümlülükler getiren maddelere göre, isteyen kişiler tabiyetlerini değiştirerek kendi devletlerine göç edebilirlerdi. Osmanlı ve Bulgaristan devletleri arasında yapılan 29 Eylül 1913 İstanbul Barış Antlaşması'na göre, Bulgaristan'daki Müslümanların hakları güvence altına alınmıştı. Ayrıca bu anlaşmada yer alan diğer bir maddeye göre, Bulgaristan'daki Müslümanların hakları güvence altına alınmıştı. Ayrıca bu anlaşmada yer alan diğer bir maddeye göre; “ortak sınır boyunca on beş kilometrelik bir alan içinde kalan köylerin nüfuslarıyla birlikte mübadelesi” hükme bağlanmıştı. Bu ilk mübadele komisyonu için “Muhtelit (Karma) Komisyonlar” oluşturulmuştu. Türk-Bulgar mübadelesi ile 48.570 Müslüman ile 46.764 Bulgar karşılıklı olarak değiştirildi. Haziran 1914'te görevine başlayan “Muhtelit Komisyonlar” Ekim ayında dağılıyorlardı.

²⁷⁶ Ağanoglu, a.g.e., s.167

²⁷⁷ BOA.MV. Dosya no: 176, Vesika no: 36

²⁷⁸ BOA.MV. Dosya no: 169, Vesika no: 86

Sırbistan ile yapılan 14 Ekim 1913 barış anlaşmasında, Sırbistan topraklarındaki Osmanlı vatandaşlarının tabiiyetlerini değiştirmeleri için 3 sene mühlet verilmişti. Bu süre sonunda Sırp ilgili memuruna verilecek bir beyanname ile tabiiyet-i Osmaniye'ye dahil olabileceklerdi. Nakl-i mekan mecburiyetinde bulunacak olan şahıslar emval-i menkuleleri ihracat resminde muaf olarak sınırdan geçebileceklerdi. Sırbistan'da kalan Müslümanların tasarruf-ı emlak hukukuna riayet olunacaktı. Bu bağışlar Osmanlı topraklarındaki Sırp lar için de aynen uygulanacaktı. Ancak I.Dünya Savaşı'nın çıkması ve Sırbistan'ın Osmanlı ile düşman cephelede yer alması nedeniyle bu anlaşmanın hükmü kalmayacaktı. Bundan sonra gelecek muhacirlerin Sırp memurlarına beyanname vermelerine bakılmaksızın tabiiyet-i Osmaniye'ye müracaatları yeterli olacaktı. Bu insanlar, muhacirlere tanınan haklardan yararlanacak ve tabiiyet muameleleri hemen işleme konulacaktı. Yunanistan ile yapılan barış anlaşmasına göre, sınırın iki tarafında kalmış azınlıklara, tabiiyetlerini değiştirmeleri için 3 yıl süre tanınmıştı.²⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile mübadele anlaşması yapmasının bir nedeni de İttihat ve Terakki'nin devlet sınırları içerisinde Türk nüfusu artırma politikasıdır. Edirne'nin geri alınmasıyla, içte ve dışta hükümetin mevkiinin kuvvetlenmesi üzerine Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Balkan Harbi'nde hıyanetleri ortaya çıkan unsurları memlekette temizlemeyi birinci mesele olarak ele aldı. Önce sayıları nispeten az olan Bulgarlar gönderildi. Bu konuyu İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Meclis-i Mebusan Reisliği yapmış Halil Mentеше anılarında şöyle anlatılmaktaydı: "İstanbul Muahedesi ile Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edilmişlerdi." İstanbul Muahedesi'nin bilinen maddelerinde böyle bir göç yoktu. Ancak Cemal Paşa'nın hatıralarında mesele aydınlatılmakta ve anlaşmaya eklene gizli bir protokol ile sınır bölgelerindeki Bulgarlar ile Türklerin mübadele edildiği şu şekilde anlatılmaktaydı.

Bulgar unsuru olarak memlekette Edirne Vilayeti'nin Kırkkilise sancağının şimal hududunda kalan birkaç köyden başka kimse kalmamıştı. Buna mukabil Bulgaristan'ın komşu bazı kısımlarında bir miktar Türk bulunuyordu. İstanbul muahedesine zeyl olarak Bulgarlar ile imza olunan protokol mucebince Osmanlı

²⁷⁹ Dündar, a.g.e., s.68

hududu dahilinde kalan Bulgarların Bulgaristan dahilinde oturan Türklerle mübadelesi karar altına alınmış ve bu karar ile iki tarafın memnuniyetini mucib olacak tarzda tatbik ve icra olunmuştur.

Bu konuyu görüşmek üzere altı Türk ve dokuz Bulgardan oluşan Muhtelit komisyon 2-15 Kasım 1913 tarihleri arasında Edirne'de toplanmıştır. Sınırın her iki tarafındaki on beş kilometrelik bölgede bulunan Müslüman ve Bulgarların, fiili durumunu teyit eden ve nüfus mübadelesine ilişkin ilk anlaşma bu komisyonca oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Bu komisyon çalışmaları Haziran-Ekim 1914'e kadar sürmüştür. Bunun sonucunda Bulgaristan'dan 48.570 Müslüman, Türkiye'den ise 46.764 Bulgar ile mübadele edilmişti.

Gayrimüslim unsurlardan savaş esnasında kaçan Bulgarların geri dönme meselesi de hükümetin tutumu sayesinde engellenmişti. Aslında bu husus İstanbul Muahedesi hükümlerine ters olsa da Müslüman muhacirleri geri kabul etmek gibi bir niyetleri olmadığından Bulgarlar bu mesele de fazla ısrarcı olmamışlardı. 9 Ekim 1913'te, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Muahedesi'nden sonra Edirne Vilayet merkezinde toplanan İskân-ı Muhacirin Muhtelit Komisyonu'ndaki Bulgar üyeler, Bulgar muhacirlerin geri dönmelerinin imkansızlığı hakkındaki Osmanlı görüşünü kabul etmelerine rağmen çeşitli bahaneler ile savaş zamanında kaçan Bulgarların yerlerine dönmelerini istemişlerdi. Ancak Edirne Vilayeti'nden gönderilen yazıda "Bulgarların avdeti her gün tehacüm eden kafiye-i muhacirin karşısında imkansızdır. Ne yapılacaksa ve ne düşünülecekse arazi-i metruke dahilinde yapılacak ve bunlar ancak orada yerleştirilecektir. Ve oralarda arazi ve köy dahi mevcuttur" denmekteydi.

Yine yaklaşan kış sebebiyle Bulgar Sefareti, Tırnovacık ve hudut üzerindeki köyleri tard olunan ahalinin hayvanları açlıktan telef olduğundan, sınıra 1-2 kilometre yakınlıktaki bulunan köylere, Bulgarların gelip ot ve saman temin etmeleri için izin istemişlerdir.

Devlet, Bulgarların göç ettirilmesinden sonra boşalan topraklara Müslüman muhacirler yerleştirme işine önem vermiş ve Muhacirin Müdüriyeti bu konuyla ilgili

olarak Karesi Mutasarrıflığı'yla temasa geçmiştir. 31 Mart 1914 tarihli bir telgrafta Bulgaristan'a hicret edenlerden boşalan yerlere muhacirlerin yerleştirilmesinden önce arazilerin kıymetlerinin belirlenerek bir defterle Muhacirin Müdüriyeti'ne bildirilmesi istenmiştir. Keza, Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen diğer bir telgrafta (13 Nisan 1914) isteyerek hicret eden Bulgar ve Rumları 910 köyde 1300 hane olduğu haberi ve bunun doğrultusunun araştırılması istenmektedir. Ayrıca Selânik'ten hicrete hazırlanan bir hayli Müslüman muhacir bulunduğundan boş bulunan yerlere kaç hane gönderilebileceğinin Muhacirin Müdüriyeti'ne bildirilmesi istenmiştir. Bunun yanında iskân işinde çıkan bazı aksaklıklar da bu telgraflarda görülmektedir. Edremit ve Burhaniye'de açıkta kalan ve yerleştirilemeyen muhacirlerin boşalan Bulgar köylerine yerleştirilmeleri isteniyordu ve bu iş için gerekli olan elli bin kuruşluk havalenin postaya verildiği belirtiliyordu.²⁸⁰

Gerek Barış Antlaşmasında, gerek Müftülüklerle ilgili sözleşmede, Bulgaristan Türklerinin azınlık hakları yine vurgulandı. Balkan Savaşları sonunda Bulgaristan genişledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Edirne vilayetlerinden Kırcaali, Mestanlı, Darıdere, Koşukavak gibi nüfusları hemen hemen yüzde yüz oranında Türk olan bölgeler Bulgaristan'a katıldı. Barış antlaşmasının yedinci maddesi, Bulgaristan'a katılan bu yeni topraklarla ilgilidir. Bu topraklarda yaşayan Türklerin Bulgar yurttaşı olacaklarını, ancak isterlerse dört yıl içinde Osmanlı vatandaşlığını seçebileceklerini belirtir. Osmanlı yurttaşlığını seçen Türklerin dört yıl içinde Bulgaristan'ı terk edecekleri, taşınabilen mallarını yanlarında götürebilecekleri, geride bırakacakları taşınmaz mallarını ise üçüncü kişiler aracılığıyla işletebilecekleri de antlaşmada hükme bağlanmıştı.

Türk-Bulgar Barış Antlaşmasının sekizinci maddesi, Bulgaristan Türk azınlığının hak ve özgürlükleriyle ilgilidir. Antlaşmada, "Türk" yerine "Müslüman" kelimesi kullanılmıştır. Bulgaristan'daki Müslüman azınlık derken, bütün Bulgaristan topraklarındaki Türk-İslam nüfus amaçlanmıştır. Yalnız Bulgaristan'a yeni katılan toprakların halkından söz edilmiş değildir. Bu da antlaşmada açıkça belirtilmiştir. "Bulgaristan'ın bilcümle memalikinde Bulgar tebaasında bulunan Müslümanların" Bulgarlarla eşit olacakları belirtilmektedir. Türk azınlığı,

²⁸⁰ Aġanoġlu, a.g.e., s.121-123

Bulgarların yararlandıkları bütün medeni ve siyasal haklarından yararlanacaktır. Azınlığın da Bulgarlar gibi din ve ayin özgürlüğü olacaktır. Müslümanların geleneklerine, göreneklerine saygı gösterilecektir.

Aynı sekizinci madde, Bulgaristan İslam cemaatleriyle ilgili hükümler getiriyordu. Buna göre, Bulgaristan'daki İslam cemaatleri ve bunların malları Bulgar Hükümetince resmen tanınıyordu. Müslüman cemaatler, kendi dini önderlerine bağlı olacaklar ve bu önderleriyle ilişkileri konusunda kendi kendilerine hiçbir engel çıkarılmayacaktı.

Barış Antlaşmasının onuncu ve on birinci maddeleri, Bulgaristan Türklerinin mal mülk hakları konusunda hükümler taşıyordu. Türk mallarına saygı gösterilecek, bu konuda herhangi bir kısıtlama konmayacaktı. Bulgaristan'dan göç eden Türkler, geride kalan taşınmaz mallarını kiraya verebilecekler, işletebilecekler, üçüncü kişiler aracılığıyla bunları idare ettirebileceklerdi. On ikinci madde Bulgaristan'daki Türk-İslam vakıflarına dokunulmayacağı, tıpkı saygı gösterileceği hükmünü getirmekteydi. On dördüncü madde mezarlıklara da saygı gösterilmesi gerektiğini belirtiyordu.

Demek ki, Türk-Bulgar Antlaşması, Bulgaristan Türk azınlığının bütün hak ve hukukunu güvence altına alıyordu. Türk azınlığı, antlaşmanın güvencesi altında medeni ve siyasal haklardan, din ve ayin özgürlüğünden yararlanacak, topluluğa ait örgütünü ve vakıf mallarını koruyup yaşatabilecekti. Bulgar Hükümeti, Türk azınlığının haklarına ve özgürlüklerine hiçbir engel çıkarmayacaktı.²⁸¹

Bulgar Hükümeti ile Osmanlı Devleti'nin arası I.Dünya Savaşı öncesinde yumuşamaya başladı. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin ısrarı ile fesh edilmesi bunun karşısında Bulgarların da Edirne'deki iddialarından vazgeçmesi, Balkan Savaşları'ndan umduklarını bulamayan bu iki devleti bir araya getirdi.

²⁸¹ Şimşir, a.g.e., s.171

e- Balkan Göçleri Sonucunda Türkiye’de Yaşayan Diğer Azınlıkların Durumu

Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki, iç siyasette yaşanan olayların, azınlıkları temsil eden mebusların muhalefetinin ve hıyanetlerinin de etkisiyle Müslüman/Türk unsurun nüfusunu çoğaltmaya yönelik politikalar geliştirmeye başladı. Bunun için Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan azınlıklar göç ettirilmeye çalışılarak, onlardan boşalan yerlere Müslüman muhacirler iskân edildi.

Arşiv belgeleri arasında bulunan, “Makedonyalı Müslümanlar ile Aydın Vilayeti’ndeki Rumların mübadelesi için komisyon kurulması zaman alacağından gelmekte olan Makedonyalı Müslüman muhacirlerin Rum köylerine misafir edilmeleri ve asayişin de jandarma marifetiyle temin edilmesine dair”²⁸² Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nden Aydın Vilayeti’ne telgraf çekilmiştir. Belgede de görüldüğü gibi devlet, Müslüman muhacirleri Rumların yaşadığı bölgelere iskân etmeye kararlıdır. Zor şartlar altında sığınacak bir yer arayan göçmenler mümkün olan en kısa zaman diliminde iskân edilmeye çalışılmıştır. Rum köylerine misafir edilmelerinin bir nedeni de devletin Rumları korkutarak göçe teşvik etmek istemesidir.

Talat Paşa’nın, hıyanetleri görülen unsurlardan memleketi temizleme meselesinde zikrettiği Rum göçünü ise Halil Menteşe anılarında şöyle anlatmaktaydı. “Sıra Trakya’daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu; Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyerek Cemiyet’in teşkilatı işi idare edecek bir vaka ihdas edilmeyerek yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi’ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000’e yakın Rum kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan’a çekilip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme’de hicret başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu. Harp tedarikatı başladı Bâb-ı-âli bu işte hükümetin bir müdahalesi olmadığı, Balkan Harbi’nin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğu ve kendi arzularıyla hicret etmekte olduklarını ileri sürerek

²⁸² BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 37, Bkz Ek-1

mahallinde Dahiliye Nazırı ile birlikte tedkikat yapmak üzere birer murahhas tayin edilmesi için süferaya notalar gönderildi. Sefirler Bâb-ı-âlf'nin teklifini kabul ettiler. Baştercümanlarını Dahiliye Nazırının maiyetinde bera-yı tetkik İzmir'e gitmek üzere murahhas tayin ettiler. Vaziyeti mahallinde gördüler Kimsenin burnu kanamamış, Dahiliye Nazırı ve İzmir valisi halkı durdurmak için çabaladıkları halde halk durmuyor ve vagonların üzerine ve aralarına atlıyor ve gidiyor. Hal ve vaziyeti sefirler hükümetlerine onlar da sefirleri vasıtasıyla Yunan Hükümeti'ne bildirdiler. Harp önlendi. İzmir civarından 200.00'e yakın Rum Yunanistan'a gitti..."²⁸³

Özellikle Trakya ve Ege Bölgesi'ndeki Rumların korkutularak göç ettirilmesine ilişkin bilgileri arşiv belgeleri içinde de buluyoruz: "Rumları hicret ettirmek maksadıyla yapılmakta olan tazyik ve tecavüzlere müdahale edilmesi ve mütecasirlerin cezalandırılmasına dair Kalem-i Mahsus'dan Edirne Vilayeti ile Çatalca ve Kalem-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na telgraf"²⁸⁴ çekilmiş. Ancak "Yunanistan'a gitmek üzere Kumbağ'ında toplanan Naih Karyesi ahalsinin köylerine dönmelerinin temini mümkün değilse gitmelerine engel olunmamasına dair Edirne Valisi ile muhaberat"²⁸⁵ yapılmıştır. "Çatalca ve Uzunköprü'den hicret eden Rum ve Bulgarlar'dan kalan evlere Rumeli'den gelmekte olan Müslüman muhacirlerin iskânı"²⁸⁶ kararlaştırılmıştır.

Rum muhacirlerin göçlerinin teşviki ise Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerginliği veya yumuşamasına göre bazen artıyor, bazen de durduruluyor ve böylece diplomatik sahada Yunanistan'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılıyordu. Aslında Rumların göç ettirilerek yerlerine Müslüman muhacirleri iskân politikası, artarak devam eden ve gözünü Anadolu kıyılarına diken Yunan büyümesine karşı alınmış mecburu bir tedbirdi.

Yunanistan'ın ele geçirdiği Makedonya topraklarında yaptığı mezalim ise Mart 1914'de son haddine varmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti yukarıda geçtiği üzere el altından Rumları ürküterek göç ettirmeye başlamıştı. Ayrıca

²⁸³ Ağanoğlu, a.g.e., s.124

²⁸⁴ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 85

²⁸⁵ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 125

²⁸⁶ BOA.MV. Dosya no: 198, Vesika: 18

Osmanlı'da ki Rum tüccarlara karşı uygulanan gayri resmi boykotla Rum göçünün artması, İttihat ve Terakki'nin bu meseledeki kararlılığını göstermekteydi. Fakat işin içine Rum Patrikhanesi dahil olmuş ve boykota karşı Haziran 1914'te matem gösterisi olmak üzere Rum kilise ve okullarını kapattırıp, Rum muhtarların da grev yapmasını sağlamıştır.²⁸⁷

Talat Paşa'nın ziyaretinin öncesinde söz konusu bölgedeki gerilimin tırmandığına ilişkin bilgileri arşiv belgelerinde buluyoruz. "Venizelos ile başlayan müzakereler neticesinde intizaren Yunan idaresi altında bulunan mahallerden hicret etmemiş olan İslam muhacirlerinin Rum köylerine yerleştirilmemesi için Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne telgraf"²⁸⁸ çekilmiş. Ancak bundan sonra Rumların yaşadığı yerlere Müslüman muhacir iskân edildiği ve Rumlara yönelik tahriklere ilişkin şikayetlerin ardı arkası kesilmemiştir: "Karaağaçta Hıristiyanlara mezalim yapıldığı ve memleketlerinden kovulduklarına dair yapılan şikayetlerden bit-tahkik gerekenin icrasıyla ilgili Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Karesi Mutasarrıflığı'na"²⁸⁹, "bazı Hıristiyan köylerinin tahrip edilerek ev ve mağazalarının yağma edildiği, kiliselere ve ahaliye tecavüzlerde bulunulduğu, bazı köylere muhacir yerleştirilerek Hıristiyanların göçe hazırlandıkları gibi şikayetlerle ilgili gerekli tahkikatın yapılmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne"²⁹⁰ ve "Çeşme'ye bağlı Hıristiyan köyleri ahalisine yapılan tecavüzlere dair Kalem-i Mahsus'da Dahiliye Nazırı Talat Bey'e çekilen"²⁹¹ telgraflardan ve yine "Çeşme'ye bağlı Hıristiyan köyleri ahalisinin mal ve canlarına Müslümanlar tarafından yapıldığı iddia olunan taaruzlar hakkında gerekenin ifasına dair Kalem-i Mahsus'dan Aydın Vilayeti'ne çekilen telgraftan"²⁹² da görüldüğü gibi özellikle Ege'de Rumların yaşadığı bölgelere Müslüman muhacirlerin iskân edilmeye çalışılması bölgedeki gerilimi tırmandırması, iki ülke arasında diplomatik bir krize yol açmıştır.

²⁸⁷ Ağanoğlu, a.g.e., s.126-127

²⁸⁸ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 141

²⁸⁹ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 195

²⁹⁰ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 207

²⁹¹ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 234

²⁹² BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 236

Rum göçünün çoğalması ve savaş tehlikesi belirmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler yine gerginleşmişti. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Avrupalı devletlerin müdahalesinden önce davranıp Haziran sonunda Ege Bölgesi'ne yanına elçilik görevlilerini de alıp bir inceleme gezisi yapmıştır. Rumların göçünün zorla değil kendi istekleri ile yapıldığına Avrupalı devletleri de inandırmış ve bu devletlerin Yunanistan nezdinde teşebbüslerde bulunmalarıyla savaş engellenmiştir.

Rumlarla Bulgarlara göç ettirme konusunda zaman zaman farklı davranışlarda bulunulmuştur. Mesela Erdek'e bağlı Kilik Köyü Bulgarları göçlerinin harman sonuna kadar ertelenmesini istemişler, fakat kaymakam tarafından üç gün içinde göçleri emredilmiştir. Daha sonra bu köylülerin Bulgar değil Rum olduklarını ifade etmeleri üzerine bunların göç ettirilmesinden vazgeçilmiştir. Bandırma'ya bağlı Mandıra Köyü'nde de on hane Rum bulunduğu ve oraya gönderilen Müslüman muhacirlerin hepsinin Bulgarların terk ettikleri evlere yerleştirilmesi ve Rum evlerine muhacir yerleştirilmemesi 4 Haziran 1914 tarihli telgraf ile istenmişti. Yunanlılar ile mübadele meselesinin görüşülme zamanına denk düştüğünden burada Rum unsura iyi niyetle yaklaşıldığını görmekteyiz.

16 Haziran 1914'te Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir başka telgrafta ise Rum göçünün zorla önlenmesi için bir takım tedbirler devreye sokuluyordu. Bu telgrafta, livalardan jandarma toplanarak Rum göçünün kesinlikle ve zorla önlenmesi, Rumları hicrete zorlayan şahısların yakalanıp adliyeye gönderilerek memurların görevlerinden azledilmeleri isteniyordu. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın yanına Avrupalı elçilik temsilcilerini davet edip İzmir'e Rum göçünü engellemek için inceleme gezisine hazırlandığı bir zamana denk düşmesi sebebiyle bu tedbir uygulandı.²⁹³ Bu dönemde, "Mudanya sahillerine göçmekte olan Bursa ve Karacabey Rumlarının Muhaceretlerinin önlenmesi ve onları hicrete zorlayanların cezalandırılması"²⁹⁴ ve "Yalova Kazasındaki Rum köylerine Müslüman muhacirlerin iskânına izin verilmemesine"²⁹⁵ ilişkin olarak önlemler alındığını görüyoruz.

²⁹³ Ağanoğlu, a.g.e., s.134

²⁹⁴ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 51

²⁹⁵ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 176

Talat Paşa'nın bu gezisinin ardından, "Hicret eden Rumlardan kalan malların muhafazasına dair Muhaberat-ı Umumiye Müdürlüğünden Rumların terk ettikleri yerlerdeki vilayetlere telgraf çekilmiş"²⁹⁶ ve "Rum ve Bulgarların terk ettikleri evlere ne kadar muhacir iskân edildiği ve boş olan evlerin miktarının İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdürlüğü'ne bildirilmesi"²⁹⁷ istenmiştir.

Her ne kadar o dönemde Osmanlı Hükümeti Anadolu Rumlarına eylemsel olarak saldırmadı ise de, onlar arasında bir korku havası yarattı. Osmanlı Devleti'nde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası, güneybatı kıyı bölgesinde Rum tacir ve esnafına karşı bir boykot örgütledi. Kıyı bölgesinin Rumları, Avrupa'da Yunanlı /Rumlar tarafından Balkan Savaşları'nda yapılmış eylemler dolayısıyla kendilerine karşı öç alma eylemlerine girişileceğinden korkuya düştüler. Bu, özellikle yöreye Türk sığınmacıların yerleştirilmesinden sonrası için doğrudur. Diğer yandan, Rum gençleri, Osmanlı ordusu için askere yazılmak istemiyorlardı. Bunun sonucu olarak, 100.000'den fazla Rum, Batı Anadolu'dan kaçıp Yunanistan'a geçti. Bunun sonrasında, yine çok sayıda Rum, I.Dünya Savaşı içinde, düşman yandaşlığı edebilecek kişiler gözüyle görülerek Anadolu'nun iç bölümlerine sürüldüler. Bunların çoğu, anlaşılıyor ki, I.Dünya Savaşı'nın sonuna sağ salim ulaşmışlardır ve evlerine 1918 ile 1919 arasında geri dönmüşlerdir.²⁹⁸

1913-1918 yıllarında milyonlarca muhacir ve mültecinin konut sorunu yeni inşa edilecek köylerle değil, daha çok metruk köylerle giderilecekti.30 Mayıs 1915'te toplanan Bakanlar Kurulu, Ermenilerin savaş alanından uzaklaştırılması sonrası boşaltılan bölgelerdeki Ermenilere ait emval-i metrukelerin muhacirlere dağıtılması kararını almıştı.

Ermenilerinden kalan boş köy ve kasabalara muhacir ve mültecilerin iskân edilmesi için İAMM tarafından tüm vilayet ve mutasarrıflardan, mülki sınırlar dahilinde bulunan "kısmen ve tamamen tahliye edilen" köy ve kasabaların isimleri, mevkileri ve buralara muhacir sevkinin "icap edip etmediği" öğrenilmek isteniyordu.

²⁹⁶ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 255

²⁹⁷ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 43, Vesika no: 116

²⁹⁸ McCarthy, a.g.e., s.334-335

Bu içerikte bir şifreli telgraf 12 Temmuz 1915 tarihinde tüm vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilerek, iskân edilebilecek muhacir miktarının bildirilmesi ve civarda “temdin ve iskân” edilebilecek göçebe aşiretlerin de bu boş köylerdeki iskânı istendi.²⁹⁹ Bunu, “ecnebilerin tasarrufunda bulunan çiftlik ve arazilerin istimlak edilerek yerlerine muhacirin iskân edileceği sebebiyle çiftlik arazinin tahmini kıymeti ve iskândan hasıl olacak maddi ve siyasi faideler hakkında mütalaanın bildirilmesi hakkında İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyetinden Edirne, Aydın, Hüdavendigâr ve Sair vilayetlerle Karesi, Kale-i Sultaniye ve Teke mutasarrıflıklarına çekilen telgrafta”³⁰⁰da görüyoruz.

1 Ağustos 1915 tarihinde ise Emval-i Metruke Komisyonları’na gönderilen bir tahriratla, bu komisyon başkan ve üyelerinin “muhacirin komisyonlarına aza sıfatıyla devamları” ve muhacirler hakkında yapılan tedkik, teftiş ve muhacirlerin emval-i metrukeden tahliye edilmiş hanelerde iskânlarına ihtimam eylemeleri bildirilmişti. 26 Ekim 1915 tarihinde tekrar bir tahrir gönderilerek; “şimdiye kadar gelmiş ve mukaddeman gelecek muhacir” ailelerin sefaletlerine meydan verilmeden tohumluk ve yemeklik zahire” verilmesi istendi.

Bu işlerin vakit geçirilmeden yapılması için “lüzumunda muhacirin tahsisatından havalename talep ve mucibesi otuz kuruşu geçmemek üzere icabı kadar memur istihdam” edilmesi isteniyordu. Komisyonun, bu işlemlerle ilgili icraatını “her 15 gün de bir ayrıca telgrafla” merkeze bildirmesi ve bu hususta rehabet gösteren memurların da cezalandırılacağı ayrıca belirtiliyordu.

Rum emval-i metrukesi hakkında 21 Şubat 1916 tarihinde geniş bir talimatname hazırlandı; “Rum emval-i metrukesinin suret-i idare ve muhafazasına dair talimatname.” Bu talimatname Rumlar’dan metruk iki tür mal ile ilgili talimatları içeriyordu; I.Dünya Savaşı öncesi Yunanistan’a firar edenlere ait emval ile genel savaş sırasındaki askeri ve siyasi lüzum üzerine başka vilayetlere nakledilmiş şahıslara ait emval. Birinci gruba girenlerin mallarının muhacirlere

²⁹⁹ Dündar, a.g.e., s.214

³⁰⁰ BOA.DH.ŞRF. Dosya no: 55, Vesika no: 138

dağıtılması, ikinci gruba girenlerin mallarının koruma altına alınması kararlaştırılmıştı.

Sadece Ermeni ve Rumlar'ın değil Bulgar ve Süryani gibi cemaatlere mensup şahısların da emval-i menkulleri ya koruma altına alındı ya da muhacir ve mültecilerin sefaletlerinin bir nebze de olsa azaltılması için muhacirlere dağıtıldı. Yerleşik Müslüman halkın eline geçmesindenense perişan olan muhacir ve mültecilere tahsisi daha faydalı olacaktı.³⁰¹ Bu dönemde pek çok Müslüman muhacir tehcir nedeniyle Ermenilerin terk ettikleri ve göç sonucu Rumların boşalttıkları yerlere iskân edildi. Ancak I.Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesiyle, uluslararası alanda yapılan baskılar sonucunda, hükümet ilk önce, 26 Eylül 1915 tarihli emval-i metrukenin tasfiyesi ile ilgili kanunu 4 Kasım 1918'de iptal etti. Ardından, tehcir edilmiş şahısların peyder pey iskân edileceği sadrazam tarafından kamuoyuna duyurulurken, tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen şifreli telgraflarda Rum ve Ermenilere ait emval-i metrukelerin tahliye edilerek dönenerlere iadesi, boş olanların da korunması isteniyordu. Dönecek gayrimüslimlerin evlerini boş bulmaları için buraların önceden tahliye edilmeleri gerekiyordu. Böylece, hem fiili durum yaratılarak iki taraf karşı karşıya getirilmeyecek ve hem de gayrimüslimlerin daha fazla mağdur edilmesi önlenmiş olacaktı. Ama hükümetin, diğer tarafı düşünecek ne gücü vardı ne de zamanı. Evleri boşaltan ve çoğu mülteci ve muhacir olan aileler ne yapacaktı? Nasıl barınacaklardı? Savaş harcamaları ile ekonomisi büsbütün çökmüş devlet, yeni hane ve köyler inşa edebilecek miydi? Yeni hane ve köy inşa projeleri hayata geçmedikçe, Müslüman muhacir ve mülteciler geldikleri yerlere geri döneceklerdi yani cami, duvar dipleri, köprü altları gibi izbe yerlere.

Müslüman muhacirlere alternatif sunmadan, emlak ve arazilerini terk etmelerini istemek, çaresizlikten başka bir şey değildi. Örneğin, Orhangazi Soföz köyüne yerleşen Müslüman muhacirlerin Ermenilerin geri gelmesi nedeniyle mesken ve arazilerini terk etmeleri bir şifreli telgrafla isteniyordu.

³⁰¹ Dündar, a.g.e., s.214-215

Hane bulamayan Müslüman muhacirlerin devletin yardımı olmaksızın, kendi imkanlarıyla hane inşa ettikleri oluyordu. Ancak bu hanelerin bir kısmının fenni ve sıhhi koşullara uygun olmadığı görülüyordu.

Başka hane bulanlar şanslıydı. Örneğin, Eskişehir’de Ermeni mahallesinde iskân olunup sicill-i nüfusa kaydedilen İslam muhacirleri, geri dönen muhacirler nedeniyle Hacı Ali Bey mahallesine naklediliyorlardı. Diğer yandan mağdur durumda kalan Müslüman muhacirlerin devlet dairelerindeki işlemlerinde kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştı. Örneğin, Rumların dönüşünden sonra hanesiz ve arazisiz kalmış olan İslam muhacirlerinin nüfus muameleleri ücretsiz yapılacaktı.

Müslüman muhacirler sahipleri olmasalar bile yerleştirildikleri hane ve köylerde yeni hayatlarını düzene sokmaya başlamışlardı. Geçici iskân niyetiyle değil kalıcı bir yaşam alanı diye sahiplendikleri yerler şimdi ellerinden alınacak yine eski muhacir hayatlarına döneceklerdi. Hükümet Müslüman muhacirlerin çok kötü durumlarla karşı karşıya kalacağını düşünerek, 1918 Aralık ayında bir talimatname yayınladı. Bu talimatnameye göre; “1-Rum ve Ermenilerin iade edilecek fazla emlakı taraf-ı hükümetden isticar (kira) edilerek, Türk muhacirlere tahsis olunacaktır. 2- Yerlerine avdet etmeyen veyahud vefat etmiş Rum veya Ermenilerin emlakı taraf-ı hükümetden isticar edilerek Türk muhacirlerine tahsis edilecektir. 3- İsticar müddeti altı sene olup, bedeli belediyeler tarafından tayin ve tediye olunacaktır.

İtilaf devletlerinin gayrimüslimlerin, bir an önce yerlerine iadeleri konusundaki baskılarının artması üzerine; gayrimüslimlerin geri dönüşü ile birlikte “açıkta ve acınacak bir halde kalmış olan” Müslüman muhacirlerin de göz önüne alınması ve öncelikle bunlara bir mesken temin edilmesi gerektiği vurgulanır.

Bir yandan gayrimüslimlere haneler devredilirken, diğer yandan açıkta kalan Müslüman muhacirler için çareler düşünülüyordu. Müslüman hanelere geçici olarak yerleştirilen ailelerin yanısıra açıkta kalan Müslümanların da bir an önce kendilerine ait evleri olması için çeşitli plan ve projeler hazırlanıyordu. Aslında yeni muhacir köyleri projeleri Balkan muhacirleri için hazırlanmış, ancak, I.Dünya Savaşı nedeniyle uygulanmamıştı. Şimdi bu imar planları ışığında yeni köylerin inşası için

AMMU'nun iskân şubesi tarafından hazırlanan tamim, 1919 Mart'ında mahalli yetkililere gönderiliyordu.

Devlet kaynaklarına göre, 1920 Ocak ayının sonuna kadar yerlerine dönen Ermeni ve Rumlar'ın sayısı 335.883 idi. Bu tarihten sonra geri dönüş faaliyetleri az da olsa devam edecekti. 1920 sonlarına doğru gayrimüslimlerin geri dönüş ve iskânları son bulacaktı.³⁰²

I.Dünya Savaşı'nın sonunda Osamnıl Devleti'nin işgal edilmesiyle birlikte, yeni hayatlarına alışmaya çalışan muhacirler tekrar zor duruma düşmüşlerdi. "İzmir'in işgali meselesinden dolayı Uzunköprü metropolidinin Hıristiyan köylüleri galeyana getirdiği ve İslam muhacirlerine korku saldığına"³⁰³ dair arşiv belgesinde de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan da istifa ederek daha önce Yunan adalarına kaçmış yahut da Batı Anadolu'nun başka bölgelerine sürülmüş olan Rum sığınmacılar, evlerine döndüler. Bunların evlerine yerleştirilmiş bulunan Balkan göçmenlerini, işgal gücü durumundaki bağlaşıklar, o evlerden çıkardılar; mülklerini Rumlara geri verdiler ve Türkler bir kez daha barınaksız kaldı; hiç kimse, Türklerin evlerinden bazısını zaptetmiş olanları o evlerden çıkarmaya niyetlenmedi. Rum toplumunun karşısında, başına gelecekleri bekler durumda bulunan Türk nüfus, güçsüzdü ve görünüşe bakılırsa direnebilecek halde de değildi. Böyle iken, Yunanlılar, bağlaşıkların desteğinde ve Osmanlı hükümetinin teslimiyetçi tutumuna rağmen, Batı Anadolu'yu zaptetmesini beceremediler. Batı Anadolu'nun artık kendilerini ulus olarak Türk saymaya başlayan Müslümanları, Anadolu için yapılacak savaşın kendileri için son direniş mevzii olduğunu biliyorlardı. Onların içinden birçoğu Balkanlar'dan gelmişti. Ötekiler, Kafkasya'dan ya da Kırım'dan sürülüp çıkarılmış sığınmacıların çocukları yahut torunları idiler, daha başkaları da son savaşta Rusların zaptettiği Doğu Anadolu bölgelerinden gelme sığınmacılar idi. Biliyorlardı ki Anadolu elden çıkınca artık onların barınabileceği ülke yoktur. Başkenti bağlaşıkların işgali altında bulunan

³⁰² Dündar, a.g.e., s.89-91

³⁰³ BOA.DH.KMS. Dosya no: 52/-1, Vesika no: 73

Osmanlı Devleti, onları savunmaktan acizdi. Bu nedenle Türk Kuva-yı Milliyesinin bayrağı altında birleştiler ve kendilerini savundular.³⁰⁴

3. Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti

a- 93 Harbi'nden Sonra Değişen İskân Siyaseti

İskân en geniş manasıyla bir beşeri yerleşmedir. Devletlerin kuruluşu ve parçalanması gibi hadiseler, genellikle büyük nüfus kitlelerinin yer değiştirmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme devirlerinde, siyasi, iktisadi ve içtimai durumun değişmesine bağlı olarak, iskân politikasında da farklı şekilde hareket etmiştir. Kuruluş ve genişleme devirlerinde fethedilen topraklara topluluklar yerleştirmek suretiyle “dışa dönük” bir iskân siyaseti izlenmiştir. Duraklama ve gerileme devirlerinde ise yerlerini terk eden göçmenler, boş ve harap sahalara yerleştirilerek buraların ziraata açılması hedeflenmiştir.

Toprak kaybı, fetihlerden daha etkili olarak nüfusu hareketlendirir. Askeri yenilgiler veya yenilgi korkusu, bütün Müslüman halkı yerleşecek yer bulmak umuduyla Osmanlı topraklarına getirdiği zaman nüfusla ilgili ilk politikalar, bu göçleri düzenlemekte yeterliydi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar Anadolu'daki Türk toprakları, devletin sınırları küçüldükçe, arka arkaya gelen göç dalgalarına sahne olmuştur. Bu durumda devlet, muhacirleri belirli iskân ilkeleri çerçevesinde yerleştirmeye çalışmıştır. İçe doğru başlayan göç akımının özellikle XIX. yüzyılda hızlanması üzerine 1860'da Muhacirin Komisyonu kurulmuş ve devlet, bu tarihten sonra iskân siyasetini daha sistemli olarak yürütmüştür.³⁰⁵

19.yüzyıl öncesinde hiçbir güvenilir toplam veri bulunmamasına rağmen, bu hareketlerin nitelik ve etkilerin değerlendirmeye yönelik girişimlerde tartışmalı sorunlardan biri Türklerin iskânıydı. Benzer sorunların büyük çoğunluğunda olduğu üzere, bu sorunun yorumu (ve üzerine araştırma yapılmasına yönelten saik),

³⁰⁴ McCarthy, a.g.e., s.279

³⁰⁵ İpek, a.g.e., s.155

Balkanlar'da Osmanlı fetihleri, uzun süreli Osmanlı varlığı ve geniş Müslüman nüfusu gibi benzer meselelere açıklama getirmeye yardımcı olmasına yöneliktir. Türk tarih yazımının kabullerine göre, Osmanlı başarısını açıklayan çeşitli faktörler arasında, Anadolu'dan gelen Türk kitlelerinin büyüklüğü belirleyici önem taşıyordu. Bu bakış açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, yerli nüfus karşısında sayısal üstünlüğe sahip büyük kitlelerin göçlerinin tarihi olarak yeniden yorumlanabilir ve padişah idaresinin Balkanlar'a götüğü bilinçli ve planlı iskân siyasetine merkezi önem atfedilebilir. Bunun tersine, Balkan tarih yazımı, gerek Osmanlı fethinin başarısını gerekse Osmanlı idaresinin son yüzyıllarında Müslüman nüfusun artışının esas nedeni sayılan İslamlaştırma süreci üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁰⁶

Osmanlı Devleti, karşılaştığı muhacerat sorununun başlarda mahalli tedbirlerle çözmeye çalışırken, muhacir sayısındaki artış sonrası konuyla merkezi düzeyde ilgilenmek gerektiğini fark edecek ve bu nedenle özel teşkilatlar kuracaktı. Özel komisyonlar kurulmasına rağmen muhacirlerin sevk ve iskân edilmesi sırasında büyük zorluklar yaşıyordu. Plansız ve insan sağlığını dikkate almayan iskân politikaları yüzünden göçmenler, iskân edildikleri yerlerde salgın hastalıklara tutuluyor, kitlesel ölümlerle karşı karşıya kalıyorlardı.

Memalik-i Osmaniye'ye gelen muhacirlere başından beri hane ve arazi dağıtımı yapılıyordu. Ancak 1870'li yıllarda, hane başına verilen toprak 100 dönüm iken bu rakam, 1890 sonlarına doğru yarım dönüme kadar düşmüştü. Artan muhacir miktarı yüzünden Osmanlı sürekli arazi üretmek zorunda kalmış, bir süre sonra sıra bataklıklara gelmişti. Arazi sıkıntısı başlayınca bataklıklar ıslah edilerek buralara muhacir iskân edilmeye çalışılmıştı.

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı muhacerat sorununun yanısıra, bir dönem yabancı göçünü teşvik ettiğini de burada belirtmek gerekir. Rusya, Fransa ve bazı Güney Amerika ülkeleri, toprak ile tarım ve hayvancılık kredisi verip vergi muafiyeti sağlayarak dışarıdan muhacir getirtiyordu; Osmanlı Devleti de 1857 yılında böyle bir girişimde bulunacaktı. 1856 yılında Osmanlı'nın bir dış temsilciliğine yapılan bir göç başvurusu üzerine, 1 Ocak 1857'de Meclis-i Tanzimat'ta teb'a nüfusunun çoğalması

³⁰⁶ Todorova, a.g.e., s.347

için Osmanlı topraklarına yerleştirmek isteyen Avrupalı ailelere izin verileceği ve onların Osmanlı vatandaşı kabul edilecekleri yönünde bir karar çıktı. Akabinde 19 Şubat 1857 tarihinde 14 maddelik bir muhacerat nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamnameye göre hangi din ve mezhepten olursa olsun herkes, Osmanlı vatandaşlığına kabul edilerek, devletin bedelsiz vereceği arazide iskân olunacaktı. Avrupa'dan Osmanlı topraklarına göçü teşvik için hazırlanan nizamnamede birçok muafiyet ve imtiyaz öngörülüyordu. Bu nizamname, Avrupa'nın yüksek tirajlı bir çok gazetesinde ilan verilerek duyurulacaktı.³⁰⁷

Tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti yoğunlukla karşılaştığı göçmenlerin iskân problemlerini önem verdiği yeni bir siyaset dahilinde yürütmeye çalıştı. Artık gelen göçmenler çoğunlukla Rumeli'ye yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu harpten sonra kaybedilen topraklardan göç eden ahali Yanya, Tırhala, Selânik, Edirne, İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirmek suretiyle askeri açıdan da önem verilen ve Müslüman unsurdan meydana gelen bir kordon oluşturmaya çalışmıştır. Bu siyasetin başarıya ulaşabilmesi için II. Abdülhamit Rumeli'den Anadolu'ya muhacir sevkini yasaklamıştır. 1879 yılında, Şarki Rumeli'ye göç eden Rum ve Bulgarlar'dan geri dönenlerinin sayısının 20.000 civarına çıkması karşısında Abdülhamit, bunların yerine bölgeye devlete sadık Müslüman ahalinin yerleştirilmesini istemiştir. Ayrıca bu göçmenlerin Rumeli'deki işgal edilmeyen Türk topraklarına yerleştirilmeye çalışılmasının diğer bir sebebi de; hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmaları, hem de yakın bölgelere iskân yapılması dolayısıyla devlet açısından daha az masraf demektir.³⁰⁸ Rumeli'de varlığını sürdürmek isteyen Bâb-ı-âlî, 1879-1885 tarihleri arasında Bulgaristan Emareti ve özellikle Şarkı Rumeli'de Türk nüfus nisbetini korumaya çalışmıştır. Bunun için bölgede Türklere karşı yapılan baskıları önlemeye ve göç sebeplerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Diğer taraftan da, Türk köylerine gönderdiği tahriratlarla "göçün halkın perişan olmasına, mal ve mülkünü yok pahasına satarak zarara uğramasına, yerleştirecekleri yerin havasına uyum sağlayıncaya kadar çeşitli hastalıklara yakalanmasına ve ziraatçe de çeşitli

³⁰⁷ Dündar, a.g.e., s.48-49

³⁰⁸ Ağanoglu., a.g.e., s.101

zorluklarla karşılaşmalarına neden olacağını belirterek göç fikrinden vaz geçilmesini ve yurtlarında iş ve güçleriyle meşgul olmalarını” istemiştir.³⁰⁹

II.Abdülhamit dönemine kadar dışarıdan gelen muhacirler içinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi pek ayırt edilmiyordu. O dönem klasik bir inanış vardı; bir devletin en önemli zenginlik kaynağı, sahip olduğu nüfusun sayısal çokluğu ile orantılıdır. Bu düşünceler yabancıların bile Osmanlı toprakları içinde yerleşmelerine izin verilmişti. Bunların zamanla Osmanlı aleyhinde faaliyette bulunmaları, misyonerlik yapmaları nedeniyle II.Abdülhamit, Türk ve Müslüman olmayanları Osmanlı sınırları içinde kabul etmemeye başlar, “İmparatorluğumuz dahilindeki boş araziye iskân etmek için münasip şekilde muhacerat tedbirine ihtiyaç var. Yabancı dinden olanları, kıymık gibi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimiz sınırları dahilinde ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Rumeli’nde ve bilhassa Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize maletmek şarttır. Aslında Osmanlı Devleti, zaman zaman izinsiz olarak Anadolu’ya gelen göçmenlerden, yapılan tahkikat sonucu Müslüman olmadığı tespit edilenleri, memleketlerine iade eder.

27 Kasım 1897 tarihli bir iradede Bulgaristan, Bosna ve mahal-i saireden gelen muhacirlerin iskânında Rusya hududundan Basra’ya kadar “muhacirin iskânı nüfus-u İslamiye’nin tezyidiyle (artış) imar-ı memleket ve terakki-i varidat-ı devlete ve takviye-i sunuf-u askeriyyeye medar olacağına binaen nüfus-u İslamiye’nin teksiri ve akvam-ı saireye rüchanlarının (üstünlük) muhafazası” göz önüne alınıyordu. İskân için düşünülen araziler de “fen-i harb nokta-i nazarından” hareketle belirlenecekti. Artık göçmenlere ilişkin önceki yıllara nazaran daha “askeri bir bakış açısı” egemen olacaktı. Kırım göçmenlerine tanınan 20 askerlik muafiyeti 6 yıla inecekti. Meseleye sanat ve ziraat erbabı insanların ithali olarak salt ekonomik açıdan değil “potansiyel asker tedariki olarak” bakılıyordu.³¹⁰

³⁰⁹ İpek, a.g.e., s.150

³¹⁰ Dündar, a.g.e., s.50-51

Esas olarak Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinin değişmesi 93 Harbi'nden sonra gelen muhacirlerin iskânıyla başlar. II. Abdülhamit, muhacirleri öncelikle kaybedilmek istenmeyen topraklara iskân etmeye çalışmıştır. Bundan sonra gelen muhacirler, Balkan Savaşı'ndan sonra da hep bir siyaset dahilinde iskân edilmeye çalışılmıştır.

b- Müslüman/Türk Nüfusu Çoğaltmak İçin Muhacir Yerleştirme

Devlet, Gayrimüslim nüfusun yüksek olduğu vilayetlerdeki Müslüman nüfusu arttırmak için Rumeli'nden gelen muhacirleri belli bir iskân siyaseti dahilinde yerleştiriyordu. Buna verilebilecek en belirgin örneklerden biri de Hüdavendigâr Vilayeti örneğidir. 16. Yüzyılda % 6'larda dolaşan Gayrimüslim nüfusun Bursa merkezde 1831'de % 34.69'a, 1876'da ise % 36.08'lara tırmanması dolayısıyla devlet buradaki Müslüman nüfusu artırma gayretine girişmiştir. 93 Harbi göçmenleri çoğunlukla Bursa civarına yerleştirilmiştir. 1894 yılında Bursa kent merkezinde Gayrimüslim oranı % 22.36'ya, 1906 senesinde ise % 21.77'ye düşmüştür.

Bursa Sancağı'nda da çok sayıda Gayrimüslim vardı. 1870 yılında Bursa sancağındaki Gayrimüslimler % 31.82 iken 93 göçmenlerinin yerleştirilmesi neticesinde 1894 yılında % 25.09'a gerilemiştir. 1877-1878'deki harpten sonra 1886'ya kadar şehre gelen muhacirlerin sayısı 60.254'tür. Bursa Balkan Harpleri ve cumhuriyet döneminde de göç almaya devam etmiş ve 1912-1930 arasında 50.000 göçmen daha bu şehre gönderilmiştir. Bu sayede Bursa potansiyel insan gücü açısından Türkiye'nin en önemli tarım ve sanayi merkezlerinden biri haline gelmiştir.³¹¹ Hüdavendigâr Vilayeti, en çok göçmen yerleştirilen bölgelerin başında gelmektedir. 1885 yılında bu vilayetteki göçmenlerin toplam sayısı 81.253 kişidir. (18.919 hane) Bu muhacirlerin 26.263 (6.342 hane) nüfusu Rumeli göçmeni ve 9.215 (2.147 hane) nüfusu Çerkes olup 29.886 (6.609 hane) kişilik muhacir grubu ise vilayet dahilinde müteferrik olarak iskân edilmiştir. Ayrıca, 398'i Mihaliç'e, 15'i Gönen'e ve 1.577'si Karesi merkez kazasına gönderilmek üzere vilayete 1990 Pomak muhaciri gelmiştir.

³¹¹ Ağanoğlu, a.g.e., s.104

Hüdavendigâr Vilayeti'nin 1874'teki nüfusu 838.494'ü Müslim, 191.750'si gayr-i müslim olmak üzere 1.030.244 kişidir. 1877-1891 tarihleri arasında 162.028'i İstanbul'dan olmak üzere, vilayete 189.028 göçmen sevk edilmiştir. Bu göçmen sevkiyatının sonucu olarak vilayetteki nüfus artışı ülke nüfus artış oranından üzerine çıkmış ve vilayetin nüfusu 1890'lı yıllarda 1.626.869'a yükselmiştir.³¹²

Balkanlar'da Müslüman nüfusun artırılması yönünde devletin iskân siyaseti her zaman başarıya ulaşmamış ve plansızlık yüzünden çoğunlukla akamete de uğramıştır. Bununla ilgili bir araştırmada, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Bosna-Hersek'in ilhakının ilan edilmesinden sonra, bu olayı büyük bir manevi çöküntü içinde karşılayan Boşnaklar, Osmanlı topraklarına doğru bir göç hareketi başlattılar. Bu muhacirler bir Müslüman çoğunluk meydana getirmek maksadıyla Balkanlar'a yerleştirileceklerdi. İskân planları o suretle hazırlanmıştı ki, bu muhacirler mevcut Türk halkıyla birleşince Hıristiyan ahaliyi birbirinden ayıran kordonlar meydana gelecekti. Jön Türklerin ileri gelenlerinden Doktor Nazım Bey bu hareketin öncüsü oldu. Fakat bu muhacirler bir takım ihmalcilik ve koordinasyon bozukluğu sebebiyle, kendilerine ayrılan yerlere gelince hiçbir şeyin hazırlanmadığını görmüşler ve çoğunlukla ümitsizlik ve sefalet içinde geldikleri yerlere geri dönmüşlerdi. Bâb-ı-âlfî 1912 yılında da bir kangren haline gelmiş Makedonya meselesini halletmek için buraya iki milyon Müslüman yerleştirilerek sorun kökünden çözümlenme tasarısını gerçekleştirmeye çalışıyordu.³¹³

Hükümet, Türk nüfusunun azaldığı yerleri, gelen muhacirlerle takviye etmeye çalışıyordu. Edirne vilayeti başta gelen bölgeydi. 1800'lü yıllardan beri işgallere uğrayan ve hareket merkezi olan Edirne vilayeti elde tutulursa İstanbul'un korunması daha kolay olacaktı. Edirne'deki nüfus kompozisyonu ile ilgili Başkumandanlık'tan Sadaret'e gönderilen bir tahriratta, bu havalide çoğunluğu oluşturan Müslüman Türklerin her muhaberede göç ederek azaldığına, buna karşılık ikinci derecede çoğunluğu teşkil eden Rum nüfusunun gittikçe arttığına dikkat çekiliyordu. "Bu duruma mahal bırakmamak için Makedonya ve Trakya'nın diğer kısımlarından hicret etmekte olan ahalinin keşif suretiyle buralarda iskânı için her sancak dahilinde

³¹² İpek, a.g.e., s.185

³¹³ Ağanolu, a.g.e., s.104-106

mülkiye ve askeriye den bir komisyon teşkil edilerek vilayet dahilinde nerelere ne kadar göçmen iskân” edilebileceğinin araştırılması istenmekteydi.³¹⁴

Edirne Vilayeti’nde, Müslüman unsurunu artırmak amacıyla Bulgaristan ve Şarki Rumeli muhacirleri iskân edilmiştir. Bu maksadın gerçekleştirilebilmesi için vilayette yerleştirilen göçmenlerin bir başka bölgeye hicret etmemeleri gerekiyordu. Oysa, göçmenler Anadolu cihetine gitmek istiyorlardı. Hatta bunun için İstanbul’a gidenler bile vardı. Bâb-ı-âli, bu hareketi durdurmak için daha önce iskân edilen muhacirlerin bir başka bölgeye hicret etmeleri halinde devletten arazi talep edememeleri, başta askerlik olmak üzere göçmenlere tanınan muafiyetlerden faydalanmamaları gibi caydırıcı tedbirlere müracaat etti.³¹⁵

Rumeli’den göç eden Müslüman tebaa arasında yer alan en önemli üç unsur Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklardır. Gerek ırk gerekse kültürel açıdan çok farklı lisan, örf ve adetlere sahip bu etnik grupları birbirine sağlayan en önemli ortak payda İslam dinidir. Osmanlı Devleti ise millet sistemi ile yönetildiğinden bu insanlar nüfus sayımlarında II.Abdülhamit’in İslam Birliği siyaseti kapsamında Müslümanları bir arada tutarak güçlendirmek maksadıyla Müslüman olarak kaydediliyordu. Böyle olmasına rağmen devlet gelen Müslüman unsurları yerleştirmede farklı iskân siyasetleri takip etmiştir.

Mesela Türk unsurunun çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Karesi’ye yerleştirildiğini görmekteyiz. Bununla ilgili İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti’nin 11 Temmuz 1915 tarihinde Diyarbakir Vilayeti’ne çektiği telgrafta “şimdiye kadar gelen Türk muhacirinin kısm-ı azamı hükümetçe takip edilen siyaset-i iskâniye neticesi olarak İzmir, Edirne, Karesi ve Adana’ya yerleştirilmişlerdir” denmekteydi. Hükümet iskân politikasında Türk nüfusun azaldığı yerleri takviye etmeyi de düşünmekteydi. Bunlardan 1800’lü yıllardan Birinci Dünya Savaşı’na kadar işgallere uğraması ve askeri hareket merkezi olmasından dolayı Edirne Vilayeti en önde geleniydi.³¹⁶

³¹⁴ Dündar, a.g.e., s.168

³¹⁵ İpek, a.g.e., s.179

³¹⁶ Ağanoğlu, a.g.e., s.108

II.Abdülhamit'in Müslüman muhacirler hakkında takip ettiği siyasete bir örnek olarak, Doğu Anadolu'dan 1877-78 Harbi'nden sonra Rusların zoru ile Rusya'ya göç ettirilen Ermeni muhacirleri verebiliriz. Ermeniler'in yerine oluşan nüfus boşluğu Müslüman muhacirler yerleştirilerek gidilmiştir. Bu siyasetin uygulanmasındaki maksat doğuda artarak devam eden Ermeni faaliyetlerini kontrol etmek ve Müslüman muhacir yerleştirerek etnik dengeyi sağlamak ve böylece Rus sınırlarındaki Müslüman nüfusu arttırmaktır.³¹⁷

c- Bazı Stratejik Bölgelere Müslüman İskânı

Tarih boyunca devletler sınır boylarına hususi statülü topluluklar yerleştirmek suretiyle komşu devletlere karşı tampon bölgeler oluşturdukları bilinmektedir. Nitekim, XVI. yüzyıldan beri Avusturya'nın, Dalmaçya'dan Erden'e kadar uzanan sahaya özel statülü Hıristiyan ahaliyi yerleştirerek Türklere karşı bir set oluşturduğu malumdur. Keza, Rusya, Azerbaycan'dan ve Doğu Anadolu'dan göçürdüğü Ermenilerle, aynı zamanda Osmanlı ve İran'a karşı sınırlarında bir "askeri kordon" oluşturmayı tasarlamıştı. Buna benzer faaliyetlere Osmanlılarda da şahit oluyoruz. Mesela, 93 Savaşı öncesi Rumeli'de dağınık bir halde bulunan Çerkesler, Vidin'den Sırbistan sınırı üzerinde İzornik kasabasına ve Sava nehrine kadar uzanan sahaya, askeri bir kordon teşkil edecek surette iskân edilmeleri tasarlanmıştır. 93 Savaşı esnasında istila edilen yerlerden göç eden ahali Yanya-Tırhala-Selânik-Edirne-İstanbul arasında köy ve boş arazilere yerleştirilmek suretiyle askeri bir kordon oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu planın başarıya ulaşabilmesi için II.Abdülhamit, Rumeli'den Anadolu'ya muhacir sevkini yasaklamıştır. Ayrıca, bölgenin meskun göçmenlerin bir başka yere gitmemesi için bazı tedbirler almıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu politikasını başarısızlığa uğratmak amacıyla, Şarki Rumeli'ye hicret etmiş olan Rum ve Bulgarlar, "gizli talimat" gereği, istedikleri zaman Türk topraklarını işgal ve asayiş ihlal için fesatlık yapmaya fırsat aramak maksadıyla Edirne vilayetine dönüyorlardı. 1879'da dönenlerin sayısı on beş, yirmi bini bulmuştu. Bu durum karşısında II.Abdülhamit, bunların yerine bölgeye, devlete sadık ahalinin yerleştirilmesini istemiştir. Böylece bölgedeki Müslüman nüfusun

³¹⁷ Ağanoğlu, a.g.e., s.102

artırılması hedeflenmiştir. Göçmenlerin Rumeli’de işgal edilmeyen Türk topraklarında yerleştirilmeye çalışılmasının bir diğer sebebi ise, muhacirlerin geliş yolları üzerindeki en yakın yerlere bir an önce yerleştirilmesiyle, hem göçmenler daha az sorunla karşılaşacaklar ve hem de devlet daha az masraf yapmış olacaktı.

Göçmenlerin bir kısmı jeostratejik açıdan önemli noktalarda iskân edilmeye çalışılmıştır. Mesela, Çanakkale Boğazı çevresindeki Müslüman köyleri zamanla harap olup dağıldığı için, bölgenin nüfusu hemen hemen Rumlardan müteşekkildi. Boğazın savunması açısından bölgenin Türkleşmesi veya en azından Rumlar ile Türkler arasında bir nüfus dengesinin oluşturulması gerekiyordu. Bu nedenle söz konusu bölgeye göçmen iskân edilmeye çalışılmıştır.³¹⁸ Çanakkale Boğazı çevresine muhacir iskân etme siyasetinin ne kadar önemli olduğu 1915 Çanakkale Savaşı’nda bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Devletin önem verdiği bir başka bölge de Trakya idi. Trakya’nın İstanbul’un savunmasında stratejik önemi vardı. Burada Türk/Müslüman nüfus artırılarak bir kordon oluşturulma siyaseti II. Abdülhamit döneminde başlamış, Balkan Savaşları sırasında hızlı Bulgar ilerlemesi karşısında bu nüfus geçici olarak Anadolu’ya akmıştır.

Trakya vilayetinde kalabalık bir İslam unsurunun oluşturulması Osmanlı hükümeti için devlet yönetiminin getirdiği bir gereklilikti. Milliyetler prensibinin ne felaketler getirdiğini daha önce görmüştük. Kocaman ülkeler çıkmıştı elden. İleri sürülen başlıca gerekçe de o ülkede hakim unsurun şu ya da bu millettten olduğu dolayısıyla o ülkenin o millete verilmesi gerektiği idi. Eğer bu prensip Trakya için de uygulansa idi İstanbul bile tehlikeye düşecekti. Çünkü Trakya İstanbul’un anahtarıydı. İşte bilhassa başkentin korunması sorunu hükümeti Trakya’ya büyük bir Müslüman göçmen kitlesi yerleştirmeye zorladı. Milliyetler prensibine karşı milliyetler prensibi bir çeşit panzehirle tedavi. Berlin Kongresi bu bakımdan büyük bir ders olmuştur Osmanlı Devleti için. Abdülhamit bu dersi çok iyi öğrendiğinden aynı sistemi Doğu’da da uyguladı.

³¹⁸ İpek, a.g.e., s.155-156

Ama Trakya'da imparatorluğun başka bölgelerinde ırk kavgalarını sürekli olarak sürdürmek için uygulanan yöntemler kullanılmadı. Bir Trakya problemi yoktu. Daha olgunlaşmamıştı. Bu vilayet üzerinde hak iddiasında bulunan Rumlarla Bulgarlar tüm enerjilerini Makedonya'da harcamaktaydılar. Bu ciddi bir barış nedeniydi. Ve Türkiye'nin çok ihtiyacı vardı bu barışa. Başkentinin bu kadar yakınında bulunan bir bölgede baş gösterecek kıpırdanmalar İstanbul'a kadar yayılabilir ve bulaşıcı niteliğe bürünebilirdi. Abdülhamit "böl ve hakim ol" prensibini Avrupa Türkiye'sinde en iyi şekilde uyguladığı halde daima Trakya'nın sükun içinde bulunmasına çalıştı. Bütün çabasını oradaki İslam nüfusunu çoğaltmaya yöneltti. Bir de eskiden Bulgarlardan sadece din bakımından ayrılan ruhen Bulgar kalan Pomak unsurunu kazanmak için hiçbir gayreti esirgemedi. Abdülhamit zamanında bu ruh Bulgar olmaktan çıktı. Gıtgide Türk'e yöneldi ve hatta Pomaklar nefret etmeye başladılar Bulgarlardan. Bugünkü savaş patlayınca Bulgarlar ilk darbeyi Pomaklardan yediler. Bunlar Bulgar öldürmekle yetinmediler Osmanlı ordusuna en iyi şekilde casusluk ettiler.³¹⁹

Bazen muhacirlerin buldukları yerden ayırmamaya gayret etmek de kaybedilmek istenmeyen topraklar için uygulanan bir strateji idi. Nitekim Batı Trakya elden çıktığı halde devlet, buradan ayrılmak isteyen insanları kendi toprakları içerisine kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Bunlar arasında Batı Trakya en önde gelen bölgedir. Hükümetin, henüz Batı Trakya'nın geri alınabileceği ümidini kaybetmemesi sebebiyle buradaki Türk çoğunluğun varlığının devam etmesi açısından böyle bir karara varmış olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Balkan Harpleri sonrasında muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve diğer perişan durumda olan muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. Mesela 20 Eylül 1913'de Saraybosna ve Tuna nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den muhacir kabul edilmemesi için bir takım kararlar alınmıştır.

Yine hükümet, mali durumunun kötü olduğu zamanlarda da bazen geçici olarak muhacir kabulünü durdurmaktaydı. Mesela Bulgaristan'ın Rodoplar

³¹⁹ Andonyan, a.g.e., s.82-83

bölgesinden Ağustos 1913 yılında gelmek isteyen muhacirlere şimdilik yerlerinde kalmalarının daha uygun olduğu cevabı gönderilmiştir.³²⁰ Bu siyasete ilişkin belgeleri arşiv belgeleri içerisinde de bulmak mümkün. “Batı Trakya’dan gelen muhacirlerin kabul edilmesinin takib edilmekte olan siyasete aykırı olduğu”³²¹ ve “Batı Trakya’dan hicret eden Müslüman ve Hıristiyanların kabul edilmemelerine dair Kalem-i Mahsus’dan Edirne Vilayeti’ne çekilen telgraflarda”³²² olduğu gibi.

Stratejik olarak göçmen yerleştirmeye ilişkin verilebilecek bir başka örnek de ülke dahilinde asayiş bozuk olan yerlere göçmen yerleştirilerek eşkıyalık ve şekavetin önü alınmak istenmesidir. Mesela, Dersim’de bölgenin büyüklüğü, bir kısım şaki ve eşkıyaların Ermeni fesatçılarla münasebette olduğu ihtimaline karşı, bölgenin asayiş ve huzurunu temin için buraya yerleştirilmek üzere göçmen gönderilmesi tasarlanmıştı. Öte yandan Suriye ve Filistin gibi bölgelere yerleştirilecek göçmenlerden milis kuvvetleri teşkil edilerek muhtemel bir isyana karşı tesirli bir polis gücü oluşturulması hedeflenmiştir.

Osmanlı Devleti, XV. ve XVI. yüzyıllarda ülkedeki aşiret düzenine sahip toplulukların reislerinin geleneksel otoritelerini kırmaya çalışmıştı. Bu politika XIX. yüzyılda daha sıkı bir şekilde takip edildi. Nitekim, Anadolu’ya gelen Çerkes toplulukların reisleri kabilelerinden ayrı yerlerde yerleştirildi. Çerkesler “müteferrik” olarak iskân edilmek üzere vilayetlere sevk edildi. Böylece yurt ve reislerinden mahrum kalan ve yerleştirilmek üzere küçük gruplar halinde parçalanmış Çerkesler, belirli bir müddet sonra yerli ahaliye uyum sağlamışlardır.³²³

Türkler için belirlenen iskân mıntıklarından biri de demiryolu güzergahlarıydı. Büyük masraflar ve bedellerle inşa edilmiş hatların ülke savunması ve askeri nakliyat açısından önemi ortadaydı. Hatların güvenliği ordunun hızlı hareket etmesini sağlayacak en önemli şarttı. Bu nedenle, Rus Ordusu’ndan kaçıp Urfa’ya gelen Türklerin nerelerde iskân edilmesi sorusuna cevaben İAMM, 22 Haziran 1916 tarihinde bir şifre gönderir ve “bilhassa Gazze aşiretinin tecavüzatına

³²⁰ Ağanoglu, a.g.e., s.111

³²¹ BOA.DH.KMS. Dosya no: 18, Vesika no: 3

³²² BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 39, Vesika no: 33

³²³ İpek, a.g.e., s.159

oralarda Türk muhacirlerinin iskân edilmeleri”ni ister.³²⁴ Demiryolları hattı boyunca Müslüman muhacir iskân edilmesi demiryollarının güvenliği için 93 Harbinden beri uygulanan bir iskân siyaseti idi. Almanlar hattın civarını kendi nüfus fazlaları ile kolonize etmeyi düşlerken, padişah buraları Rumeli muhacirleri için uygun yerler olarak düşünmekteydi. Padişah, “Anadolu Osmanlı demiryollarının daha şimdiden (Konya ve Ankara’ya yol ulaştığında) büyük kâra geçtiğine ve iktisadın ilerlediğimize” kanaat getirdiğinden, Mezopotamya’ya kadar uzatılacak demiryolunun en hararetli savunucusuydu.

d- Ekonomik Olarak Verim Sağlamak İçin Muhacir Yerleştirme

Gelen muhacirlerin bir an önce iskân edilip üretici konuma getirilmeleri istenmiş, bunun için 3 Temmuz 1913 tarihinde Bakanlar Kurulu’nda, “Dersaadet ve sair vilayetlerdeki muhacirlerin ziraat vakti geçmeden, süratle ziraat mahallerine sevkleri için gerekli tedbirlerin alınması”³²⁵ karara bağlanmıştı.

Devletin muhacirleri iskân ederken uyguladığı bir takım ana prensipler dikkat çekicidir. Bu prensiplerin ilk hedefi muhacirlerin rahat ve müreffeh bir hayat geçirip bir an önce tüketici durundan üretici duruma geçmeleriydi. İkinci olarak ise devletin bütçesine daima bir yük getiren muhacirlerin iskân edilip üretici konuma geçmeleriyle devletin ekonominin canlanması ve rahatlamasıydı.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması ile köylerde üretim yapan üretici nüfusun askere alınmasıyla zirai alanda ortaya çıkan boşluk, askerlikten belli bir süre muaf tutulan muhacirleri ile karşılanmaya çalışılıyordu.

Muhacirlerin iskânında mümkün olduğunca gözetilmeye çalışılan bir diğer prensip de muhacirlerin geldikleri topraklardaki alıştıkları iklime benzer yerlere yerleştirmeye çalışılmasıydı.

³²⁴ Dündar, a.g.e., s.175

³²⁵ BOA. MV. Dosya no: 178, Vesika no: 90, Bkz Ek-2

İskân için yer bulunması noktasında en elverişli olan araziler devlete ait olan çiftlikler ile boş arazilerdi. Muhacirlerin iskânına ayrılması kararlaştırılan bu toprakların bazı yerlerde açık arttırma ile başkalarına satışına teşebbüs olunması üzerine İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti yayınladığı bir genel bildiriye, bundan kesinlikle vazgeçilmesini ve bu toprakların nerelerde olduğu ve kaç hane muhacir iskânına elverişli olduğunun süratle bildirilmesini istemiştir.

Devlet, elverişli çiftliklere muhacirler ile iskân politikasını sürdürmek yolunda daha önceden yaptığı birtakım sözleşmeleri de feshetme yoluna gitmiştir. Bu konudaki en önemli meselelerden birisi de Çukurova çiftliği meselesidir. Adana Vilayeti'nde bulana devlete ait olan Çukurova ve Anavarza çiftliklerinin bir milyon kusur dönümünden muhacir ve aşiretlerce kullanılan 307.000 kusur dönüm haricinde yerlerin bir Fransıza kiralanması üzerine konu Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve bundan vazgeçilmesi meselesinin araştırılması için konu Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir.

Muhacirlerin bir an evvel üretici potansiyelinin harekete geçirilmesi devlet açısından çok önemliydi. 3 Temmuz 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında ziraat mevsimi geçmeden iskân mahalleri gösterilen muhacirlerin çiftçiliğe başlamaları ehem ve elzem görülüyordu. Bu yolda Beykoz ve Arabistan çiftlikleri hariç tutulmak üzere mülkiyeti devlete ait bütün çiftliklerin muhacir iskânına tahsis edildiği belirtiliyordu. Hatta bir an önce üretime geçmeleri için çadır ve baraka gibi geçici meskenler temin edilip ziraat yapacakları topraklara bir an önce yerleştirilmeleri öngörülüyordu. Yani Devlet, ziraat işini mesken meselesinden daha ön planda tutmaktaydı. Çünkü üretim yapılabilir ise bundan temin edilecek kazanç ile muhacirler kendi ihtiyaçlarını temine başlayabilirlerdi.³²⁶

Bâb-1-âli, göçmenleri çiftliklerde, boş ve harap yerlerde yerleştirmek suretiyle ziraate elverişli yerlerin tarıma açılarak bölgelerin ümrünü, aşar ve rüsumat gelirinin artması ve çiftliklerin ecnebilerin eline geçmesini önlemek istemiştir. Nitekim, Çatalca istikameti civarında satılık çiftlikler ve korular, Bulgarlar tarafından satın alınmaya çalışılınca, II.Abdülhamit, söz konusu yerlerin Hazine ve Tophane-i Amire

³²⁶ Ağanoglu, a.g.e., s.181-184

adına satın alınması hususunda ilgililere emir vermiştir. Kudüs Sancağı dahilinde Remle kasabasında 7349 dönüm atıl durumdaki miri arazi, satışından vazgeçilerek Bosna muhacirlerine tahsis edilmiştir. Göçmenlerin kendilerine tahsis edilen araziye ecnebilere satmamaları için bir başkasına satılmamak ve yalnız icar ve hasılatından istifade olunmak üzere zikr olunan arazinin Remle belediyesince satın alınması uygun görülmüştür. Öte yandan çiftliklerde çalıştırılmak üzere her sene Doğu'dan amele getirme işine son verilerek işgücü maliyetinin düşürülmesi tasarlanmıştır. Ayrıca, yeni yerleşim birimleri oluşturularak ülke mamur bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Yani boş ve harabe yerler ziraata açılarak memleketi şenlendirmek ve mamur bir hale getirmek hedeflenmiştir.

Yukarıda kısaca değinilen sebeplerden dolayı zamanla bazı köyler yok olmuş, kasabalardaki Müslüman nüfus azalmıştı. Böylece, bazı yerleşim birimlerinde Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusa olan nisbeti Türklerin aleyhine değişmiştir. Ülkeye gelen göçmenler bu gibi yerlere yerleştirilerek dengenin tekrar sağlanmasına teşebbüs edilmiştir. Mesela, 1882'de İstanbul'da Müslüman nüfusun Hıristiyanlara olan nisbeti azaldığı müşahade edilince, şehrin civarında mevcut boş miri ve vakıf arazilerinin ücretsiz olarak Müslüman göçmenlere tahsisi irade buyurulmuştur. Bu irade gereği Şumnu göçmenlerinin Rami çiftliğinde iskânı gerçekleştirilmiştir. Bursa'nın Gemlik kasabasında da aynı amaçla göçmen iskân edilmeye çalışılmıştır.³²⁷

Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünün 13 Mayıs 1913 tarihli sayfasında Rumeli Türkleri'nin Anadolu'ya iskânı ve ekonomimize getirebilecekleri olumlu katkısı noktasındaki incelemeleri şöyle anlatmaktaydı. "Balkanlar'daki 3 milyon Türk'ün Anadolu'ya yerleştirilip, yerleştirilemeyeceği hususunda incelemelerde buldum. Bu iş için en az 3 milyon altın lazımdı. Zaten bu iş tedricen ve çok uzun müddet zarfında olabilirdi. Bir kısım muhacirleri Üsküdar ve İzmit arasına yerleştirmek ve bu mıntıkayı meyve bahçesi haline getirmek istiyordum. Böylelikle bütün Avrupa'ya meyve ihraç etmemiz pekala mümkündü."³²⁸ Balkan Savaşı'ndan sonra Selânik'te kalan çalışkan çiftçilerin iskânı için, İskân-ı Aşayir ve Muhacirin

³²⁷ İpek, a.g.e., s.158

³²⁸ Ağanoglu, a.g.e., s.109

Müdürlüğü tarafından Selânik Baş Şehbendirliğin'e "mümkünse kayalar, Cuma, Kozan, Serficeli ve hali oldukça iyi ve çalışkan çiftçilerden on bin kadar muhacirin sürat-i mümkün ile Tekfurdağı'na çıkarılması elzemdir. Cemiyet-i İslamiye ile bil-müzakere icabına tevessül ile acilen mumat itaası"³²⁹ şeklinde telgraf çekilmiştir.

Muhacir ve mülteciler çoğunlukla gayrimüslimlerin üretim biçimlerini bozmadan devam ettirmişlerdir. Şöyle ki, muhacirlerin, ev ve arazilerine yerleştikleri ortamın üretim şeklini öğrenmeleri için hükümet, çeşitli yayın faaliyetlerinde bulunmuş ve çeşitli projeler hazırlamıştı. Rumeli muhacirlerinin bir an önce üretici konuma getirilerek devlete yük olmaktan kurtarılmaları için 6 Şubat 1914 tarihinde İAMM tarafından "Muhacirin İskân ve İstihdamları Hakkında İttihazı Mukteza Tedbir ve Muamelata Dair Tertib Edilen Proje" hazırlandı.

Bu projenin ana hatları şunlardır:Tüm muhacirler, çiftçi, sanatkar, sanatsız fakat işe yatkın olanlar, evli kadınlar, dul ve kimsesiz kadınlar, çocuk ve yetimler, tedavi edilemeyecek derecede hasta ve yaşlı olanlar diye 7 bölüme ayrılıyordu. Bunlardan çiftçi sınıfı da ikiye taksim edilmişti: çalışabilen ve çalışamayanlar ile asıl vatanlarına geri dönecekler. Bunlardan iskân edilecek muhacirlerin her hanede kaçar nüfustan ibaret olduğu tayin edilmeliydi. Arazi miktarı her hanede bulunan erkek nüfusa göre belirlenecekti. İskân olunacak muhacirlerin asıl vatanları bilinmeliydi, ki bu vecihle iskân edilecekleri arazinin bunların vatan-ı asliyelerine tesirat-ı iklimiyesine nazaran tefriki kabul olsun.

Muhacirlerden sanat erbabı olanlar iki kısma ayrılıyordu; çalışabilenler ile çalışamayanlar. Sanatkarların evvelce meşgul oldukları sanatın bugün buldukları mahallerde icra edilip edilemediği ve ediliyorsa ne yolda mevki-i tatbik konulacağı ve bu sanatların türü beyan edilmeliydi. Sanatları icra edemeyecekler hakkında şu tür tedbirler alınabilirdi; doğrudan doğruya hükümet veya belediye tarafından tesis edilen sanay-i mahaliyede veyahut o mahalde bulunan sanatkarlar tarafından istihdamları zorunluydu. Bugün hükümet dairelerine kumaş vesair malları vermekte olan müteahhitlerin kendi işletmelerinde muhacir istihdam ettiklerinde, gündelik

³²⁹ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 40, Vesika no: 82

vesair hususlarda hükümetten konulacak şartlara tevfikân bil-münafaza icra ve kabul edilecek mukavelenamelerin tercihi nazarı dikkate alınacaktı.

Sanat sahibi olmayan fakat işe yatkın olanların miktarı belirlenerek bunların istihdam alanları tayin edilmeliydi. İstihdam olunacak erkek ve kadınlara münasip bir iş bulmak için Muhacirin Komisyonları bulunan her yerde iki defter tutulup, birisine iş arayan muhacirlerin isimleri ve diğerine, o mevkide bulunan sanatkarların isimleri kaydedilmeliydi. Böylece sanatkarların muhtaç olduğu işçileri bulmaları kolaylaşacaktı.

Evli kadınlar da çalışabilen ve çalışmayanlar diye ikiye ayrılıyordu. Bu kadınların miktarının belirlenmesi, kocalarının yanına iadeleri veyahut kocalarının yanlarına getirilmeleri ve kocalarının gelişine kadar yaşeleri yahut istihdamları yönünde bir karar alınması gerekiyordu. Dul ve kimsesiz kadınlar da çalışabilen ve çalışamayanlar olarak ayrılarak, çalışabilenlerin münasip hizmetlerde istihdamları ve çalışamayacak olanlar için bir dulhane tesisi hususu göz önüne alınacaktı.

Çocuk ve yetimlerin, tahsil ve terbiyeleri düşünülerek, vilayetlerde dul ve yetimhane tesis edilecekti. Kız çocukların kadın kısmında bulundurulması ve erkek yetimlerin ayrıca bir dairede muhafaza ve terbiyelerine itina edilecekti. Erkek çocukların mürebbi ve muallimlik edecek zevatın elinde iki sene okuma yazma öğrendikten sonra büyük işletmelerde istihdam edilmesi veya kendilerine çiftlikhane verilmesi düşünülüyordu. Durumu ciddi olan hastalara hükümet hastanelerinde bakılacaktı.

İskâna müsait olmayan arazinin dönüm itibariyle miktarı ve tüm, ölçümlerinin yapılarak kaç hane barındıracağı belirlenmeliydi. Belirlenen arazinin sıhhate uygun olup olmadığı tabip ve mühendisiler tarafından verilecek raporlara göre ayrıca tespit edilecekti.

Sırf çiftçi olmayıp vasıta gibi şeylerle iâşe temin eden sınıf, bazı yerlerde bilhassa Aydın vilayetinde olduğu gibi tütün ve meyan kökü işlerinde tüccar tarafından istihdam edilebilirdi. Aydın vilayetindeki tüccar, muhacirleri istihdam

etmenin yanı sıra bunları iskân ettirmeye de amede olduklarını hükümet-i mahalliye beyan etmişti. Bu gibi müracaat ve teşebbüslerin tetkik ve müzakere ile münasip bir karara bağlanması suretiyle de, sırf çiftçi olmayan muhacirler için münasip vasıta-i tayiş ve iskân tedarik edilecekti.³³⁰

Muhacirlerin, geldikleri bölgelerin iklim ve arazi şartlarına benzer bölgelerde iskânları amaçlanıyordu. 1913 tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 31. Maddesinde; "Muhacirinin vürudunun müteakib geldikleri yerlerin tesirat-ı iklimiyyesi"nin göz önüne alınacağı belirtilmişti. Ancak, savaş koşullarında buna pek dikkat edilmeyecekti.

İskân edilen ailelere ev ve arazinin yanı sıra zirai araç, hayvan ve tohumluk zahire yardımı yapılmıyordu. Kent kökenli ve meslek sahibi olanlar da, kendilerine uygun işleri buralarda yapabilecekleri için, ilçe veya il merkezlerine iskân ediyor ve işyeri ve üretim araçları da mümkün mertebe temin edilmeye çalışılıyorlardı.³³¹ "Rumeli'den göç eden muhacirlerin alıştıkları iklime uygun mahallelerde iskânları ve bu iskânların gerçekleşebilmesi için istimlak kararnamesinde değişiklik yapılmıştı."³³²

Bu değişiklik ile muhacirlerin geldikleri bölgelere uygun iklimdeki yerlere iskân edilmeleri amaçlanmıştı. Çünkü muhacirler yerleştikleri yerleri beğenmeyip kendilerini yeni muhacir gibi yazdırarak tekrar iskân işlemine tabi tutuluyorlar ve kendilerine yapılan yardımları da satarak devleti zarara sokuyorlardı.

e- Türkler Dışındaki Unsurların İskânı

Balkanlar'dan Arnavut, Türk ve Çingene Müslümanların yanı sıra Boşnak muhacirler de akın akın Osmanlı'ya sığınmaktaydı. Müslümanlığı kabul etmeden önce Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomil inancına sahip olan Boşnaklar, "sapkın" mezhep suçlaması ile Hıristiyanlığın diğer mezheplerinden yüzyıllara baskı görmüşlerdi. Müslümanlığın kabulü ile civar halklara karşı koruyucu olarak

³³⁰ Dündar, a.g.e., s.186-188

³³¹ Dündar, a.g.e., s.178

³³² BOA.MV. Dosya no: 234, Vesika no: 173, Bkz Ek-3

arkalarına Osmanlı'yı alan Boşnaklar, Osmanlı ordusunun Balkanlar'dan geri çekilmesi sonrası yine baskı ve yıldırma politikaları ile karşı karşıya kaldılar. Bunlar için bazen tek seçenek kalıyordu, Osmanlı topraklarına sığınmak. Böylece, yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan kopup Anadolu'da muhtelif yörelerine dağılacaklardı.

26 Şubat 1909 tarihinde Osmanlı ile Avusturya-Macaristan devletleri arasında yapılan protokolün üçüncü maddesine göre, Bosna-Hersek ahalisinden olan kişiler içinde, Bosna-Hersek kanunlarına uygun hareket edenler Memalik-i Osmaniye'ye hicrette serbest olacaklar ve Memalik-i Osmaniye'ye geldiklerinde Osmanlı vatandaşı sıfatıyla kabul edileceklerdi. Bosna-Hersek'ten hicret pasaportu almadan ve askerliklerini yapmadan gelenlerin ve Memalik-i Osmaniye'de beş sene ikameti doldurmadan vatandaşlık için başvuruların, Avusturya-Macaristan konsolosluklarına "asla müracaat etmeyeceklerine" dair bir taahhüt senedi imzalamaları gerekecekti. Bu taahhütlerine aykırı davranışlardan, hiçbir tazminat talebinde bulunmamayı, iskânları için devlet tarafından ücretsiz verilen araziden istifa ettirilmemeyi ve "Memalik-i Osmaniye'den tard ü tebede razı" olmayı kabul ettiklerine dair bir senet alınacaktı. Ayrıca, Avusturya-Macaristan Konsoloslukları'ndan uzak yerlerde iskân edilmeyi önceden kabullenmeleri gerekiyordu.

II.Balkan Savaşı sonrası gelen Boşnak muhacirler, Arnavutlar gibi, Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerine sevk ve iskân ediliyorlardı. Ancak hükümet, "Boşnak muhacirleri iskân ederken Arnavutlarda olduğu gibi çok ihtiyatlı davranmamış, bazı illeri yasaklamamış, sadece Arnavutlara uygulandığı gibi kısa zamanda lisan ve adetlere uyum göstermelerini ön planda tutmuştur.

I.Dünya Savaşı boyunca Boşnak muhacirleri gelmeye devam ediyordu. Muhacirler için yeni hane inşa edilmemişti; daha önce gelmiş ama henüz iskân edilmemiş olanlarla birlikte tehcir edilen gayrimüslimlerin hane ve köyelerine yerleştirilmek üzere Anadolu'nun daha doğu taraflarına sevk edileceklerdi. Gelen Boşnak muhacirlerin, İzmit'ten sonra en büyük toplanma merkezi Konya idi. Burada misafir olarak yabancı defterine kaydediliyorlardı. İzmit'teki Boşnak muhacirlerin

büyük bir kısmı iç bölgelere gönderilirken geri kalan küçük bir kısmının burada iskân edilmelerine müsaade edildi.

Gayrimüslimlerden kalan ev arazi miktarı önceden öğrenilerek buralar gönderilecek Boşnak muhacirlerin miktarı tespit edilmeye çalışılıyordu. 1915 Ekim ayında, arazi durumuna göre Arnavut ve Boşnak muhacirlerin Ankara'da iskân edileceği İAMM tarafından dile getiriliyordu. Diyarbakir'e, Ermenilerden kalan hanelere iskân edilmek üzere Boşnak muhacirleri gönderiliyordu. İAMM'in 29 Haziran 1915 tarihinde Diyarbakir vilayetine çektiği telgrafta, gönderilen Arnavut ve Türklerin yanı sıra Boşnak muhacirlerin de iskânlarının "zaruri olduğu" belirtiliyordu.³³³ Yine, "Konya'da misafir olarak bulunan Arnavud ve Boşnak muhacirlerinin iskânlarının temini hakkında İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdürlüğünden Diyarbakir ma'müretül Aziz ve Sivas vilayetlerine telgraf"³³⁴ çekilmiştir.

İttihat ve Terakki imparatorluk dönemlerinde kalan farklı etnik ve dinsel toplulukları, ulus-devlet heyulası içinde özel sevk ve iskâna tabi tutacaktı. Gayrimüslim topluluklardan arındırılacak topraklarda, farklı kimliklere sahip Müslümanlar birbiri ile karıştırılacaktı. Bu Müslüman topluluklardan biri olan Araplar, olası isyanlarının engellenmesi amacıyla Anadolu'nun iç ve batı bölgelerine sevk edildi. Arapların sevk ve iskânları sırasında uyulacak kurallarla ilgili olarak özel bir talimatname hazırlandı: Arpa Talimatnamesi. Araplar batı illerinde dağınık iskân dileyerek yerli ahali ile kaynaşmaları ve o mahallin adet ve lisanına uyum sağlamaları istenmişti. Arnavutların çoğu Balkanlar'dan sürülmüş muhacirlerdi. Gayrimüslim Arnavutlar muhacir olarak kabul edilmezken, Müslüman Arnavutlar, Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerine, % 10'u aşmayacak şekilde dağıtılarak iskân edildi. Batı bölgeleri, özellikle Marmara ve Trakya, Arnavutlara yasak bölgeler olarak belirlenmişti. Çok özel durumlarda ancak buralarda yerleşebileceklerdi. Boşnaklar da Arnavutlar gibi, Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerinde, yerleşik nüfusun % 10'unu aşmayacak şekilde diğer ırklarla karışık bir şekilde iskân edildi. Arap bölgelerinden kaçan Çerkesler, Anadolu'nun doğu bölgelerine iskân edildi. Gürcü ve

³³³ Dündar, a.g.e., s.123-126

³³⁴ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 54, Vesika no: 216

Lazlar da Rus işgalinden kaçan mültecilere davranıldığı gibi sevk ve iskân muamelesine tabi tutuldu. Sevk ve iskâna tabi tutulan Kürtlerin çoğu doğudan gelen mültecilerdi. Anadolu'nun iç ve batı bölgelerine, ağa ve şeyhlerinden ayrı bir şekilde, yerleşik nüfusun % 10'ununu aşmayacak oranda, dağıtılarak iskân edildiler. Adet ve dillerini unutup yerli halk ile kaynaşmaları hedeflenmişti. Kürtlerin sevk ve iskânında uyulacak kurallarla ilgili birden fazla talimatname çıkarıldı. Arap, Arnavut ve Kürt talimatnamelerinin yanı sıra Çingenelerin yerleşik hayata geçirilmesi için de özel bir talimatname hazırlandı. Hem Balkanlar'dan gelen muhacirler içinde ve hem de Rus işgalinden kaçan mülteciler içinde Türkler vardı. Muhacir Türkler; Trakya (özellikle Edirne) , Ege ve Marmara bölgelerinin kıyı bölgeleri ile adalara iskân edildi. Mülteci Türkler ise Kürtler gibi batı bölgelerine sevk edilmeyip, civar illere geçici olarak iskân edildiler.³³⁵

Devletin Arnavut muhacirlere karşı uyguladığı iskân siyasetinde birtakım tedbirlere başvurduğunu görüyoruz. Devlet, Arnavutların bazı şehirlere iskânını yasaklamış, Arnavut ve Boşnak muhacirlerin, yerleştirilmesi esnasında dağıtılarak iskân edilmelerini uygun görmüştür. Böylelikle bu unsurların kısa zamanda, Türk örf ve adetlerine kolaylıkla uymalarını sağlamak istemiştir. Bununla birlikte Arnavut muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerdeki yerli halkla da bir takım uyumsuzluklar içinde oldukları görülmüştür. Ayrıca özellikle Arnavutların sert mizaçlı olmaları ve inatçı tavırlarından dolayı devletin bu iskân meselesinde epey zorluk çektiği anlaşılmaktadır.

Arnavut muhacirler yerleştirildikleri yerlerde durmayıp büyük şehirlere göç etmekteydiler. Bu yüzden İzmir ve İstanbul, Hükümetçe Arnavutlara yasak mahal olarak addedilmişti. Devletin büyük şehirlere Arnavut yerleştirmemesinin iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi Arnavutların ulaşım açısından, Balkanlar'a uzak bölgelere yerleştirilmesinin daha az problem çıkaracağı siyaseti takip edilmekteydi. İkincisi ise büyük ihtimalle yeni problemlerin çıkma ihtimalini önleyip büyük şehirlerin güçlüklerine yeni güçlükler eklemek istememesidir.³³⁶ Arşiv belgelerinde, 7 Temmuz 1914 tarihinde "Arnavud muhacirlerin İzmir'e iskânlarının yasak olmasına rağmen

³³⁵ Dündar, a.g.e., s.247-248

³³⁶ Ağanoğlu, a.g.e., s.112-114

ihtiyacın fazla olması hasebiyle, vilayet dahilinde yerleştirilip yerleştirilemeyeceklerinin bildirilmesine dair İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne bir telgraf³³⁷ ile cevap bekleniyordu.

Balkan Savaşları ve sonrası Batı sınırına yakın yerlerde büyük miktarda Arnavut nüfusu birikmişti. Özellikle 1914-1915 yıllarında İç ve Doğu Anadolu'ya yoğun bir şekilde sevk edilmelerine rağmen 1917 yılına gelindiğinde buralarda, yine de büyük miktarlarda Arnavut nüfus barınmaktaydı. 17 Aralık 1917 tarihli AMMU, Arnavut muhacirlerinin “rıızaları hilafında” gönderilmesini Edirne vilayetinden istedi.

1917 sonlarında bile Arnavut muhacirlerin kendileri için yasak mıntikalardan alınıp iç bölgelere sevkleri devam ediyordu. Gayrimeskun Arnavutların “hal-i müsaferette bulduklarından bahisle, Karacabey ve Kirmasti havalisinden kaldırılmalarına lüzum-u kati görüldüğü takdirde merkeze celpleri şeklinde bir telgraf AMMU'den Hüdavendigar vilayetine 19 Aralık'ta çekiliyordu.

1918 yılına gelindiğinde Arnavut muhacirlerin Aydın, Edirne, Hüdavendigar vilayetleri ile Kale-i Sultaniye, İzmit ve Gelibolu Livalarından doğu taraflarına sevkleri devam ediyordu. İskân mıntikalarına sevk edilene kadar buralarda misafir olarak tutulan Arnavutların, iskân olunacakları mahale bildirilmek şartıyla, yabancı sicil defterine kayıtları yapılarak tezkire-i Osmaniye'leri veriliyordu. Arnavut muhacirler, İzmit'e oradan İç Anadolu ve doğu taraflarına sevk ve dağıtım için Ankara ve Konya'da bir araya getirildiler ve daha sonra; Adana, Ankara, Bafra, Bursa, Diyarbekir, Ereğli Konya, Maraş ve Sivas gibi yerlere gönderildiler.

Kalıcı bir iskân mahalli bulunana kadar, geçici iskân edildikleri Konya, Ankara, İzmit ve Bursa'da kaldıkları süre içerisinde nüfusa kayıtları yabancı defterine yapılmış, daha sonra sevk edilecekleri son iskân yerinde ise yerli deftere kayıt edilmişlerdir. Yasak mıntika dahilinde tek tek bireylerin veya akrabası olanların iskânlarına izin veriliyordu. Kocaeli iskân mıntikası olmamakla birlikte, buraya gönderilen az sayıda Arnavut'un iskânına hükümet tarafından göz yumulmuştu.³³⁸

³³⁷ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 222

³³⁸ Dündar, a.g.e., s.119-121

f- Göçmenlerle İlgili Çalışma Yürüten Kurumlar

1859 yılından itibaren göçmen sayısının ciddi boyutlara çıkması ve göçün sürekliliği göz önüne alınarak, mevcut teşkilatların böylesi bu yükün altından kalkamayacağına karar verilmiş ve ilk göçmen komisyonu olan “Muhacirin Komisyonu” Sadrazam Ali Paşa tarafından 5 Ocak 1860 tarihinde kurulmuştu. Artık mali memurların tayin ile bu işlerin halledilmeyeceği, gelen muhacirleri sevk etmek, bununla ilgili haberleşme ve yazışmalara özel bir yeri olmak, devletin yanı sıra halktan gelecek yardımları toplamak ve muhtaç kişilere dağıtmak ve yardım yapanların isim ve yardım miktarlarını gazetelerde neşr etmek gibi görevlerle yükümlenmiş bir komisyon kurulmuş oluyordu. Önceleri Ticaret Nezareti'ne bağlı olan bu komisyon, Temmuz 1861'de bağımsız olur. Muhacirin Komisyonu, göçmenlerin giriş yaptıkları illere memurlar gönderip, yedi iskân bölgesine ayırdıkları Anadolu'ya birer tercüman refakatinde memurlar tayin etmişti.³³⁹

II.Abdülhamit'in ilk yıllarında devletin gelirinin % 80'i dış borçlara gidiyordu. Meclis bütçeyi denk düşürmek için hükümetten tarım, ticaret ve sanayi geliştirmesini ve tabii kaynakların tam olarak kullanılmasını istedi. Ancak, ülke savaş halindeydi ve 1877-1878 mali yılında 974.600.000 kuruşluk bütçe açığına ilave olarak 2.587.800.000 kuruşluk savaş masraflarını karşılamak zorundaydı. Bu olağan üstü giderlerin arasında devletin yüklendiği muhacir masraflarının önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır. İskân bölgelerine gelip geçimlerini temin edinceye kadar muhacirlerin yiyecek, giyecek, nakil, sağlık ve kira masrafları Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanmıştır. Komisyonun bu gibi masrafları yardım komisyonlarınca halktan toplanan yardımlardan ve Hazine'den ayrılan tahsisattan karşılanmaktaydı.

Hazinenin muhacir masraflarına ayırdığı tahsisat göçmen sayısının azalmasına rağmen artmıştır. Göçmenlerin yoğun olduğu yıllarda halktan fazla yardım toplanmıştır. Bu sayede, komisyonun tahsisatından ayrı olarak muhacir masraflarını karşılamak üzere Mali 1293 (1877-78) senesinde Şehremaneti'ne 6.750.000 kuruş verilmiştir.³⁴⁰

³³⁹ Dündar, a.g.e., s.58

³⁴⁰ İpek, a.g.e., s.235

93 Harbi'nden sonra gelen muhacirlerle ilgilenmek üzere 9 Temmuz 1878 tarihinde "İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu" kuruldu. Bu komisyona bağlı olarak İdare-i Umur-ı Hesabbiye, İdare-i Umur-ı İskâniyye, Devâ'ir Şubeleri, Sevk-i Muhacirin Komisyonu ve Muhacirin Umur-ı Sıhhiyye Komisyonu gibi alt şubeler dönem dönem faaliyet göstermişlerdi. Bu alt şubelerin yanı sıra belediyeler dahilinde 20 şube açılacaktı. 18 Haziran 1878 tarihinde bir talimatname ile muhacirler için yapılacak yardımlar ve muafiyetler belirlendi. Ancak kuruluşundan birkaç yıl sonra bu komisyon 2 Ocak 1882'de lağvedildi. Aynı döneme denk gelen birkaç komisyon da vardır. Bunlar arasında, Padişah'ın himayesi altında kurulan ve muhacirlerin sevk ve iâşeleriyle ilgili genel kararları alacak olan Umum Muhacirin Komisyonu (1878 yılında lağvedilir); yirmi mebusun kurduğu ve sonra adı İâne-i Muhacirin Encümeni olarak değişecek olan Muhacirine Mu'âvenet Cemiyeti ile halktan yardım toplama amaçlı kuruluna ve 1878'de lağvedilen Muhacirin İane Komisyonu sayılabilir. Bu milli komisyonların yanı sıra birçok yabancı devlet, Müslüman muhacirlere yardım eli uzatmak için çeşitli komisyonlar kurmuştur. En önemlileri; Avusturya-Macaristan konsolosu başkanlığında kurulan Mililetlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi ve İngiltere'de bir baron tarafından kurulan Turkish Compassionate Fund'dır.

1897 Osmanlı-Yunan savaşı nedeniyle Balkanlar'dan büyük bir muhacir kafilesi gelmeye başlayınca padişahın başkanlığında Muhacirin Komisyon-ı Alisi kuruldu. Komisyon, Erkan-ı Harbiye'den dört zabıt ile Dahiliye Nezareti'nden iki; Maliye, Ticaret ve Nafia nezaretlerinden birer ve Orman İdaresi'nden bir olmak üzere toplam on azadan oluşmaktaydı.

İtalya'nın Trablusgarp'ı 1911'de işgali sonrası Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden mültecilerle özel olarak ilgilenecek bir komisyon kuruldu ve dönemin Muhacirin İdaresi başkanlığında, "Trablusgarp ve Bingazi Mültecilerine Mahsus Komisyon" adıyla hususi bir kurum olarak faaliyetlerini yürüttü.

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Müslüman göçünün büyük miktarlara ulaşması ile birlikte daha geniş bir düzenlemeye gidildi. 13 Mayıs 1913'de İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edildi. Bu nizamnamenin uygulanmasına Dahiliye Nezareti memur kılındı. 1914 yılı başlarında kurulan

İAMM'nin, nizamnamesinde, aşiretlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamak ve dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk, iâşe ve iskânlarını sağlamak ve Osmanlı topraklarından dışarıya göçü engellemek görevlerine sahip olduğu belirlenmişti. İdari yapısı ise, bir müdür, iki müdür yardımcısı, iki mümeyyiz, üç birinci sınıf halife, iki ikinci sınıf halife, üç üçüncü sınıf halife ile üç sevk memurundan oluşmaktaydı.³⁴¹

Göçün düzenli olması, göç edecek olan ahalinin ihtiyaçlarını karşılamak ve iskâna elverişli yerler yerleştirmek üzere, mevcut Muhacir Komisyonu'ndan ayrı, Padişahın riyasetinde bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon azalıklarına Dahiliye, Hariciye, Hazine-i Hassa, Maliye, Nafia, Adliye Nazırları ile Şarki Rumeli Cemaat-i İslamiyesi Nazırı Abdullah Cemaleddin Efendi tayin edilmiştir.

Komisyon Salı ve Cumartesi günleri Mabey-i Hümayun'da toplanacaktır. Komisyonu'nu masraflarını karşılamak üzere Padişahın vereceği 10.000 liranın yanı sıra, askerler hariç tüm memur ve müstahdem maaşlarından % 2 ve resim dairelerin masraflarından % 2 tasarruf yapılacak ve bastırılan 5'er kuruşluk "İane biletleri" vasıtasıyla toplanan paralar Osmanlı Bankası'na yatırılacaktır.

Göç edecek olan ahalden takriben 160.000 kadarı, serhad vilayet olan Edirne ve Selânik'i maddi ve manevi açıdan kuvvetlendirmek amacıyla bu bölgede özellikle Gelibolu, Edirne ve İstanbul arasında tesbit edilen boş arazilerde iskân edilmesi uygun görülmüştür. Geri kalan muhacirleri ise Aydın, Karesi ve Hüdavendigâr vilayetlerine iskân edilecekti.³⁴²

Kimi zaman Muhacirin memurlarının usulsüz çalışıklarına ilişkin şikayetler de olmuştur. "Muhacirin memuru Emin Efendinin vazifesini suistimal ettiğinden bahisle hakkındaki mütalaanın bildirilmesi hususuna dair İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Halep Vilayeti'ne çekilen telgraf"³⁴³ bu konuya dair arşiv belgeleri arasında bulduğumuz bir örnektir.

³⁴¹ Dündar, a.g.e., s.59-60

³⁴² İpek, a.g.e., s.151

³⁴³ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 50, Vesika no: 259

1877-1878 Osmanlı Rus harbinden sonra devletin gördüğü en büyük muhacir meselesiyle ilgilenmek üzere İstanbul'da İskân-ı Muhacirin Komisyonu kuruldu. Balkan Harpleri sırasında muhacirler ile ilgili teşkilatın adı salnamelerde Muhacirin İdaresi olarak geçmekteydi ve başında bir müdür bulunurdu. 1911-1913 arası Osmanlı devlet salnamelerinde Muhacirin İdaresi, Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir kuruluş olarak gösteriliyor ve başında bir müdür bulunuyordu. Muhacirin Müdürleri 1911'de Ziya Bey, 1912'de Said Bey olarak geçmektedir. Dahiliye Nezareti'nde yapılan teşkilat değişikliği sebebiyle İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti kurulmuş ve muhacirler yanında aşiretlerin iskâmı ile de bu kuruluş ilgilenmeye başlamıştır. Bu bir genel bildiriyle tüm müesseselere bildirilmiştir. Kurulan müdürlük için Cağaloğlu'nda yıllık 14.234 kuruşa bir bina kiralamıştır.³⁴⁴ Meclis tarafından, Balkan Savaşı'nın devam ettiği sırada aç ve perişan gelen muhacirler için, "Muhacirinin suret-i iskânları hakkında tanzim olunan nizamnâmenin ikmal-ı tedkiki ve muhtaç durumdaki muhacirine dahiliye bütçesi muhacirin tahsisatından yevmiye verilmesi" kararlaştırılmıştır.³⁴⁵

Perişan bir halde yurda gelen muhacirlerin yükü büyük ölçüde devlete kalıyordu. Fakat cemiyetler ve siviller de muhacirlere yardım ederek devletin yükünü hafifletiyorlardı. Bu cemiyetler arasında en önemlisi 1877'deki Osmanlı ile Sırp-Karadağ arasındaki savaş sonrasında kurulan Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti'ydı. Cemiyet, Balkan Harpleri sonunda göç eden muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamada çok önemli vazifeler üstlenmiştir. Yine muhacirlerle dayanışma içinde bulunması ve bünyesinde Rumeli muhacirlerini barındırması açısından ilk olması muhtemel bir dernek de Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyet'dir. Ayrıca cemiyetler dışında muhacirlerin zor durumunu yakından gören ve bunlarla iç içe yaşayan sivillerin de önemli yardımlaşma ve dayanışma örnekleri gösterdiğini bilmekteyiz.

Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti halk tarafından bağışlanan giyecek ve yiyecekleri de muhacirlere ulaştırmada vasıta rolünü üstlenmişti. Böylece hırka, entari, çamaşır, çorap, havlu, çarşaf, yatak yorgan gibi eşyalar da muhacirlere ulaştırılmıştı. Bu yardımlar sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış ve Selânik,

³⁴⁴ Ağanoglu, a.g.e., s.151

³⁴⁵ BOA.MV. Dosya no: 170, Vesika no: 87

Dedeâğaç, Yanya ve Gelibolu'da bulunan muhacirlere de cemiyetçe yardımlar gönderilmiştir. Selânik'te bulunan Hilaliahmer Hastanesi Baştabibi Rıfat Efendi bir komisyon teşkil etmeye memur edilmiş ve merkezi Cenevre'de bulunan Salibiahmer'in tavsiyesi üzerine Selânik'te oturan İsviçreli tüccarlardan Mösyö Yenifok'un yardımlarıyla bu komisyon kurulmuştur.³⁴⁶ Balkan Savaşları sırasında, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne taşradan bağışlanan para ve eşyanın cemiyet adına ve yaralı ve muhacirine verilen ianatın Hazine-i Maliye'ye gönderilmesi hususunun vilayet ve sancaklara tebliği"³⁴⁷ konusunda Bakanlar Kurulu kararı alınmıştır. "Cemiyetin giderlerini karşılamak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına vilayetlerde çiçek mukabili bayram münasebetiyle iane toplanması"³⁴⁸ düşünülmüştür.

"Hilal-i Ahmer müessesesi'nin emniyet verici bir surette çalışmadığına dair şikayetler üzerine cemiyet hakkında yapılan tahkikat"³⁴⁹ yapılmış, 30 Mart 1913 tarihinde de "Hilal-i Ahmer idaresi'nden yapılacak değişiklikler için çıkarılacak nizamnameye dair"³⁵⁰ Bakanlar Kurulu kararı alınmıştır. Muhacirlere yardım etmek için çaba gösteren sivil toplum örgütleri de vardı. Bunlardan Rumeli Muhacir-i İslamiye Cemiyeti, sadece gelen muhacirlere yardım etmekle değil kendisini kültürel alanda da vazifeli görüyordu ve yayın faaliyetlerinde bulunuyordu. Dernek, bazı muhacirlerin iskânına yardımcı olduğu ve devletin iskân politikasını yönlendirdiği gibi, bu iskân işlemi, kendine bağlı bulunan üyeleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Görevlendirilen üyelerin ortak özelliği, Rumeli'de istila edilen topraklarda görev yapan devlet memurları olmalarıdır. Bu durum derneğin yarı resmi bir özellik taşıdığını da düşündürmektedir.

Rumeli Muhacir-i İslamiye Cemiyeti, muhacirlerin mevcut buldukları yerlerde mahalli halk ile muhacirler arasında bir köprü vazifesi görmüş büyük bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği göstermiştir. Dernek, gelir muhacirler yararına kullanılmak üzere "İane Bileti" adıyla biletler bastırılarak halktan yardım toplanmıştır.

³⁴⁶ Ağanoğlu, a.g.e., s.217-219

³⁴⁷ BOA.MV. Dosya no: 171, Vesika no: 23

³⁴⁸ BOA.DH.KMS. Dosya no: 26, Vesika no: 26

³⁴⁹ BOA.DH.KMS. Dosya no: 63, Vesika no: 2

³⁵⁰ BOA.MV. Dosya no: 175, Vesika no: 101

Cemiyetin, savaş esnasında devletin en önemli ihtiyacı olan asker toplama meselesine de yardımcı olduğunu görmekteyiz. Bu ve diğer faaliyetleri cemiyet faaliyetlerinin devlet politikasıyla birebir örtüştüğü manasına gelmektedir. Muhacirlere tanınan askeri muafiyetlere rağmen göçmenlerden bazıları Balkan Savaşı sürerken derneğe müracaat ederek savaş gönüllü olarak katılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine dernek gönüllü muhacir taburları oluşturarak askerlerin cepheye kabileler halinde sevklerine yardımcı olmuştur. Birinci kabile 19 Ekim ikinci kabile ile 24 Ekim 1912'de cepheye gönderilmiştir.³⁵¹

A- GÖÇLERLE BİRLİKTE OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

1. Göçlerle Birlikte Demografik Yapıda Meydana Gelen Değişmeler

Göçler sonucunda Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısı da oldukça değişmiştir. Balkan Savaşları sonucunda Doğu Trakya dışındaki Avrupa topraklarının kaybedilmesi üzerine yüz yıllardır burada yaşayan Türk/Müslüman nüfus Anadolu'ya akın etmiştir. Bunun dışında, İslamiyeti kabul eden Boşnak ve Arnavut muhacirler de iskân edilen topluluklar arasında yer almıştır.

Göçün nüfus yapısına ilk etkisi Osmanlı Devleti içindeki Müslüman nüfus oranının artması olmuştur. Bunun bir diğer sebebi de Osmanlı Devleti içerisindeki Rum, Ermeni gibi azınlıkların göç etmesi/ettirilmesi. Dolayısıyla toplam nüfus içinde Müslümanların oranı da artış göstermiştir.

Nüfus bilimciler, göçlerle birlikte ne kadar insanın yerlerini yurtlarını terkettiğini araştırırken çeşitli yöntemler kullanıyorlar. Araştırma yapılan döneme ilişkin sağlıklı verilerin bulunmaması, istatistiklerin hepsinin gözden geçirilme imkanının olmaması, bazı bilgilerin yanıltıcı olabilmesi (defalarca muhacir yazılma vs.) gibi nedenlerle ortaya çıkan rakamlar üzerinde yuvarlama yapılmış, bu yüzden araştırmacıların tespit ettiği rakamlar arasında bazen birbirinden farklı sonuçlar çıkmıştır.

³⁵¹ Aġanođlu, a.g.e., s.156-159

Salgın hastalık, kıtlık, savaşlar ve toprak kaybı sebebiyle Osmanlı Devleti'nin nüfus artış hızı sürekli düşmekteydi. Özellikle devletin kuruluşundan beri, yalnız İslam unsurdan asker alındığından Müslüman nüfus azalıyordu. II.Abdülhamit bu hususu şu şekilde belirtiyor: “Osmanlı Devleti, ordunun asker ihtiyacını Rumeli ve Arabistan'da birkaç yer müstesna olmak üzere Anadolu ahalisinden karşılamaktaydı. Bu hal biraz daha devam eder ise askeri ihtiyaçlarımızı asla karşılayamayan bir nüfus askerlik sıkleti altında bütün bütün ezilip hükümetin her hususta dayanağı olan Anadolu kıtasının İslam unsuru başka sebebe kalmaksızın yalnız bu sebepten mahvolarak harp halinde devlet asker bulmayacaktı.”

İşte böyle bir ortamda, toprak kayıpları ve özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı esnasında ve sonrasında içe dönük bir görünüm kazanan göçler, Anadolu'da nüfus yoğunluğunun yeniden artmasına yol açmıştır. Zaten göçler, Anadolu'da nüfus yoğunluğunun yeniden artmasına yol açmıştır. Nitekim II.Abdülhamit, devrindeki göçleri bir iç muhaceret gibi görmekte, Balkanlar'dan gelen Müslüman halk ile Anadolu'nun ve Rumeli'nin savaşla azalmakta olan nüfusunun artacağından teselli bulmaktaydı.

XIX. yüzyılda göç hareketi Osmanlı Devleti'nin karakterini değiştirerek bir çok milli devletin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Öte yandan Rumeli'deki Türk göçü zaten Anadolu'da çoğunlukta olan Türk unsuruna ezici bir sayısal üstünlük verdi. Bu durum ona, diğer gruplar üzerinde kendi dil ve kültürel damgasını vurmasına imkan tanıdı. XIX. yüzyılın sonlarında Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklar açık bir Türk karakterine büründü. Devletin göçmenlere çeşitli yardımlarda bulunması, muafiyetler tanınması neticesinde dinç ve dinamik kalan göçmen kitlesi Anadolu'nun yerli ahalisi yanı sıra Balkan Harbi, Birinci Cihan Savaşı ve İstiklal Savaşı'nın asker kaynağını teşkil edecektir.³⁵²

Üç yıldan daha az bir süre içinde 1877'den 1879'a kadar uzanan dönemde, belki bir milyon Bulgaristanlı Müslüman evlerinden barklarından sürüldü; bunların birçoğu daha önce Rusya'dan sürülmüş Çerkesler ve Tatarlar idi. Bazısı geri döndü; ama 500.000'den fazlası, yurdunu yitirmişti ve sürekli sığınmacı olarak kaldı.

³⁵² İpek, a.g.e., s.227-228

Kendilerinden önceki Kırimlı ve Kafkasyalı Müslümanlar gibi onlar da, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde ülkesinden nereleri kalabilmişse oralara yerleştirildiler ve orada daha eskiden beri oturmakta bulunan insanların yaşamında tatsız değişimlere yok açtıktan başka, kendilerine zulmetmiş Hıristiyanlara karşı yüreklerindeki hıncı canlı tuttular. Bazısı, Osmanlı elinde Avrupa'daki ülke bölümünde kalabilmiş olan yörelere, Makedonya ile Trakya'ya yerleşti, ama Balkan Savaşları sırasında oralardan da aileleriyle birlikte bir kez daha kaçıp gitmek zorunda bırakıldı.³⁵³

Başta Bulgaristan olmak üzere Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'dan bu zorunlu göçler 1885'den sonra da tedrici olarak devam etmiştir. Nitekim, Mart 1886-Şubat 1887 tarihleri arasında İstanbul'a toplam 13.365 (2.807) muhacir gelmiştir.

Mart 1891-18 Ocak 1892 tarihleri arasında İstanbul'a gelen 22.220 (4.335 hane) muhacirin geldi. 1897-1898 senesi zarfında Osmanlı topraklarına hicret edenlerin miktarı 5.829 kişidir. (1.222 hane) Osmanlı ülkesine gelen muhacirlerin % 68.88'ini Bulgaristan ve Şarki Rumeli muhacirleri teşkil etmektedir.

Bulgaristan istatistiklerine göre 1893-1902 yılları arasındaki on yıllık barış devresinde 70.603 kişi Türkiye'ye göç etti. Balkan ülkelerinden göç edenlerin sayısı 1908-1909'da yeniden artarak 1912-1913 Balkan Savaşı'nda doruk noktasına ulaştı. Bu dönemde Makedonya ve Batı Trakya bölgesi Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın arasında paylaşıldı. Söz konusu bölgede 93 Harbi esnasında olduğu gibi katliamlar yapıldı. Sonuçta Batı Trakya ve Makedonya'dan Anadolu'ya 440.000 Türk göç etti. Rumeli topraklarının değişik yerlerinden kopup gelenlerle bu sayı bir milyona yaklaşmaktadır.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. 1923-1980 yılları arasında göç edenlerin sayısı 500.000'i aşmıştır. 1989 yılında göç tekrar artmış ve Bulgaristan Hükümeti 3-4 aylık kısa bir sürede 300.000'i aşkın Türk'ü sınıra yığmış ve Türkiye'ye göç etmelerini teşvik etmiştir.³⁵⁴

³⁵³ McCarthy, a.g.e., s.109

³⁵⁴ İpek, a.g.e., s.152-154

Tüm bu yapılan mezalim ve göçün bilançosuna bakıldığında durumun korkunçluğu ortaya çıkmaktadır. 1911 senesinde Osmanlı'nın elinde bulunan Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 kişidir, Oysa ki Balkan Harbi sonrası farklı yıllarda yapılmış, Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında bu ülkelere Balkan Harbi'nde alınan topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Fark 1.445.179 kişidir ki böylece toplam nüfusun % 62'si eksilmiş olmaktadır. Bunun ne kadarı göç ne kadarı katliam sonucu öldürüldüğü kesin sayılarla bilmek imkansız ise de, Justin McCartyh'nin yapmış olduğu demografik analiz metotlarıyla, yaklaşık bir neticeye varılabilmektedir.

Bu metoda göre 1.445.179 kişiden Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 812.771 kişi (413.922 kişi 1912-1920 tarihleri arasında Türkiye'ye göç etmiş, 398.849 kişi de 1921-1926'da Türk-Yunan Mübadele Anlaşmasına göre Türkiye'ye gönderilmiştir), çıkarılınca Bakan Harbi esnasında katliam sonucu öldürülen Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır. Bu sayı zapt edilmiş Osmanlı Rumeli'sinin toplam nüfusunun % 27'sine tekabül etmektedir.

İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın anılarında Balkan Harbi neticesinde Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından çoğunluğu kadın, çoluk çocuk olmak üzere katledilenlerin sayısının 500.000 civarında olduğunu belirtmektedir.

Netice olarak Balkan Harbi sonrasında Osmanlı Avrupası Müslüman nüfusundan 632.408 kişinin sistematik bir şekilde katledildiği, 812.271 kişinin 1912-1926 yılları arasında Rumeli'den Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde bırakıldığı ortaya çıkmaktadır ki bu veriler etnik soykırımın en önemli delilleridir. Başka bir kaynakta Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'ye 640.000 kişinin göç ettiğinden söz edilmektedir.³⁵⁵

Göç, sadece Anadolu'nun nüfusunu artırmakla kalmadı, nüfusun köy-kent dağılımı üzerine de tesir etti. XIX. yüzyıldan önce kır nüfusunun az olması zorunlu olarak büyük çiftliklerin kurulmasına sebebiyet veriyordu. Göçmenlerin köylere

³⁵⁵ Ağanoglu, a.g.e., s.93-94

yerleştirilmesi, muhacir köylerinin kurulması sonucu XX. Yüzyılın başında çiftliklerin büyük bir kısmı ortadan kalkmış, Anadolu'da köy birimleri hakim bir unsur haline gelmiştir. Farklı ve birbirine benzemeyen coğrafi bölgelerden gelen muhacirlerin iskân yerlerini tespit etmelerine gelenekleri önemli bir rol oynamıştır. Çerkes ve Abazalar, özellikle, dağlık ve düzlükleri ile alivüyal ovaları daha çok iskân mahalli olarak tercih etmişlerdir. Bu faktör, diğer faktörlerle birleşince göçmenler belirli bölgelerde toplanmışlardır. Başta Trakya olmak üzere Marmara, İç Anadolu'nun batı bölümü, Ege bölgesi ve Çukurova göçmen iskânının ağırlığını toplamıştır. Muhacirler, buldukları bölgeye uyum sağladıktan ve ekonomilerini kurduktan sonra köyler teşekkül edebilmişlerdir. Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'nın köy tipleri bu vesile ile Türkiye'ye gelmiştir.³⁵⁶

İttihat ve Terakki ile birlikte devletin nüfus bilgilerini derleme şekli de değişmiştir. O zaman kadar millet sisteminin gereği olarak nüfus sayımı dinsel inanış esas alarak yapılıyordu. İmparatorluğun asli unsuru olan Müslüman tebaa, etnik ve kültürel açıdan farklı gruplardan oluşuyordu ve bu grupları birbirine bağlayan en önemli ortak payda İslam diniydi. Osmanlı Devleti, millet sistemi ile yönetildiğinden yapılan nüfus sayımlarında bu insanlar, II.Abdülhamit'in İslam Birliği siyasetinin gereği olan Müslümanları bir arada tutarak güçlendirmek amacıyla, Müslüman olarak kaydediliyorlardı. Ancak, İttihat ve Terakki'nin tam iktidarında bir değişiklik yaşanacaktı. Her ne kadar resmi sayım yapılmadı ise de, yapılan gizli sayımlarda Müslüman unsurlar kimliklerine göre ayrıştırılıyorlardı. Bu bilgiler, Müslüman muhacir ve mültecilerin sevk ve iskânında kullanılacaktı. Ve farklı iskân siyasetleri takip edilmesine yarayacaktı. Bir bölgeden göç eden gayrimüslim nüfus istatistikleri bilinmeliydi ki yerine yerleştirilecek Müslüman muhacir nüfus belli olsun.

I.Dünya Savaşı öncesi tüm yerleşim yerlerinin milliyet esasına göre nüfus dağılımı tespit edilmişti. Savaşta, müslim ve gayrimüslim nüfusun büyük kesiminin yer değiştirdiği sıralarda resmi olmayan nüfus sayımları yapılarak Anadolu'nun etnik dağılımı tespit edilmeye çalışılıyordu. Örneğin, 1914 Şubat ayında Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdaresi, Basra, Muş, Bitlis ve Van illerinde yapılan sayım sonuçlarının merkeze bildirilmesini istiyordu. Bu sayımlarda gayrimüslim cemaatin nüfus

³⁵⁶ İpek, a.g.e., s.228

vukuatını bildirmekle görevli papaz, haham ve muhtarların görevlerini yerine getirmediği takdirde cezalandırılmaları istendi. Bu sayımlar bugün bildiğimiz sayım tekniğiyle yapılmazdı. Köye veya mahalleye giden nüfus memuru, mahalle muhtarı, hoca ve gayrimüslim dinsel önderleri karşısına alır ve onların verdiği sayılarla bölgenin nüfusunu çıkarırdı. Yani hane hane dolaşılmazdı. Ancak 1882, 1895 ve 1905 sayımları tüm eksikliklerine rağmen bir nüfus sayımı olarak kabul edilir. Son resmi sayım 1905 sayımıdır. İttihat ve Terakki hükümeti nüfus hareketlerini (doğum, ölüm, göç gibi) adım adım takip ediyordu. Kazalardan her üç ayda bir gelen doğum ve ölüm gibi nüfus vukuatları 1905 sayımına ekleniyor ve elde edilen veriler Sicill-i Nüfus İdaresi'nden hükümete iletiliyordu istatistik cetvellerine sadece doğum ve ölüm gibi nüfus vukuatları eklenmez, dışarıya ve içeriye göçler de işlenirdi. Her üç ayda bir, kaza itibarıyla müslim ve gayrimüslim nüfus istatistik cetvelleri hazırlanırdı.

Nüfus vukuatlarından elde edilen istatistik cetvelleri ile Osmanlı Devleti'nin etnografik haritaları hazırlanıyordu. 20 Temmuz 1915 tarihinde Talat Paşa tarafından tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen bir şifreli telgraf ile köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösterir bir harita ile köy ve kasabalardaki "ahalinin milliyet esasına" göre "evvelce ve elyevm mevcut olan" miktarlarını içeren cetvellerin bir an önce gönderilmesi isteniyordu.

İttihat ve Terakki iktidarının hemen sonrası Kasım 1918 tarihinde, Osmanlı vilayetlerinin her birinde sakin ahalinin kavim ve mezhep olarak nüfuslarını gösteren bir cetvel etnografik haritasıyla birlikte hazırlandı ve kimliklerin birbirine oranlarını gösteren defterler çıkarıldı. Düzenlenen etnografya haritasının esasını teşkil eden büyük ölçekli haritalar, 87 adet ve 8 pafta olarak 95 parçadan oluşuyordu.

İttihat ve Terakki dönemine kadar yapılan sayımlarda müslimler ırklarına göre tasnif edilmezken gayrimüslimler mezhep ve ırklarına göre tasnif edilirdi. Ancak İttihat ve Terakki yaptırdığı yerel ve resmi olmayan sayımlarda Müslümanların ırklarına göre tasnif edilmesini istiyordu. Örneğin, Çatalca'daki Müslüman nüfus içinde Arnavut oranı istatistiklere yansıtılmıştı.³⁵⁷ Daha Balkan

³⁵⁷ Dündar, a.g.e., s.84-86

Savaşı başlamadan bir yıl önce Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti tarafından, “Devlet dahiline vurud eden muhacirler hakkında sağlam bir istatistik yapılması gerektiği ve bu örnek istatistik cedveline göre bunların iş’arı lüzumu”³⁵⁸ hakkında karar alınmıştı. Bu da devletin, muhacirlerle ilgili sağlam bilgiler edinmek istediğini ve iskân işlemlerini de bu sayede gerçekleştirmek istediğini göstermektedir. Balkan Savaşları öncesinde Müslüman Nüfus Avrupa-i Osmaniye’de hâlâ en yüksek nüfus oranına sahiptir.

Tablo-6: Osmanlı Avrupasında 1911 Yılında Vilayetlerdeki Din Temeline Dayalı Millet Nüfusları

<u>Vilayet</u>	<u>Müslüman</u>	<u>Rum</u>	<u>Bulgar</u>	<u>Toplam</u>
Edirne	760.000	396.000	171.000	1.427.000
Selânik	605.000	398.000	271.000	1.348.000
Yanya	245.000	331.000	-	561.000
Manastır	456.000	350.000	246.000	1.065.000
İşkodra	218.000	11.000	-	349.000
Kosova	959.000	93.000	531.000	1.063.000
	-----	-----	-----	-----
	3.242.000	1.558.000	1.220.000	6.353000

Kaynak: Justin McCarthy

Balkan Savaşları’nda Müslümanların uğradığı kayıpları incelerken, önce şurası anlaşılmalıdır ki, Müslümanlar Osmanlı Balkanlar’ında, savaşlar başlamadan önce, çoğunluktaki toplum idiler. Nüfus etnik yönden ve dinsel yönden karışık idiyse de, Müslümanlar en büyük tek dinsel toplumdur. Bunlar, Balkanlar’ın diğer yerlileri gibi, tüm bölgeye dağılmışlardı ve bölgenin her parçasında önemli bir sayıya ulaşan bir nüfus kesimi halindeydiler. Birçok ilçe kapsamında ve ayrıca üç vilayetin (Edirne, İşkodra ve Kosova) bütününde, Müslümanlar sadece en kalabalık olmakla kalmıyorlar, tüm ahali içinde tek başına çoğunluk durumunda da bulunuyorlardı.

1911’e gelindiğinde, Osmanlı Avrupasında bir ‘de facto’ nüfus değişimi artık gerçekleşmiş bulunuyordu. Başlangıcı Macaristan’da Hristiyanlarca (Osmanlı’nın 1683 Viyana bozgunu sonrasında Avusturyalılarca) yapılmış fetihlere uzanan bir geçmişte, Müslüman göçmenler imparatorluğun serhat yörelerini terk etmekte ve

³⁵⁸ BOA. Dahiliye Nezareti Mebani Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik (DH.MB.HPS.M.), Dosya no: 2, Vesika no: 91

Osmanlı'nın diğer ülkelerine gelmekte idiler. Bu arada, Balkanlar'a, kadar geçen dönemde, Müslümanlar Bulgaristan'dan ve Sırbistan'dan ayrılmış, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bulgarlar ise Bulgaristan'a ve Doğu Rumeli'ne göçmüş idiler. Böylece, Müslümanlar, 1911 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nda, aynı yörelerin 1877'den önceki durumuna göre daha yüksek yüzde oranında bulunuyorlardı. Osmanlı Avrupasında da, küçük bir farkla da olsa, mutlak çoğunluk onlarda idi.³⁵⁹

Osmanlı Balkanlar'ında Müslümanların nüfus yönünden baskınlığı, Balkan Savaşları ile sona erdi; ama Yunanistan'da kalan Müslümanların çoğu, I.Dünya Savaşına kadar, oradan ayrılp Türkiye'ye göçmediler, çok daha fazlası Yunanistan'la Türkiye arasında 1923'de yapılan, zorlamalı nüfus değiş tokuşu sırasında Türkiye'ye gitti. Böylece, Yunanistan'dan göç, Balkan Savaşları'nın bitmesinin on yılı aşkın bir süre sonrasına kadar, son bulmadı.

Yunanistan'ın aldığı yörenin 1911 yılındaki Müslüman nüfusundan 1923 yılında orada kalmış bulunanlar, % 17 oranında idi. Aynı yörenin Hıristiyan nüfusu bir kat artmıştı. Bulgaristan ile Yugoslavya'nın aldığı bölgelerdeki Müslüman halk da önemli ölçüde azalmıştı. Sırbistan tarafından zaptedilmiş topraklarda, savaş öncesi Müslüman nüfusun % 46'sı; Bulgarların zaptettiği topraklarda, % 55'i kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümlerinden alınmış olanlarda, Arnavutluk dışta bırakılarak, yaşamakta olan 2.325.293 Müslüman 1.445.179'u (% 62'si) eksilmişti. Bu sayı içinde, 313.922 kişi, Balkan Savaşları sırasında ve sonrası (1912-1920'de) Türkiye'ye göç etti; 398.849'u, çoğunluğu Yunan-Türk nüfus değişiminin bir parçası olarak, 1921'den 1926'ya uzanan dönemde geldi. Osmanlı Avrupası Müslümanlardan sığınmacı olup göçe çıkarılanların yalnız 812.771'i canlı kalabilmişti. Geri kalan 632.408'i ölmüşlerdi. Zaptedilen Osmanlı Avrupası'nın Müslüman nüfusundan % 27'si, can vermişti.³⁶⁰

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin halkı yurttaşları Bulgaristan'dan, Yunanistan'dan, Yugoslavya'dan, Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, Rusya'dan,

³⁵⁹ McCarthy, a.g.e., s.144-145

³⁶⁰ McCarthy, a.g.e., s.191

Ukrayna'dan ve başka yerlerden gelme bir göçmenler toplumundan oluşuyordu. Kendisinden önceki Osmanlı İmparatorluğu gibi, Türkiye'de, göçmenlerden oluşan bir nüfusu bütünleştirmenin ve bir yandan çağdaşlaşım yaşamını sürdürme çabası harcarken, savaş zamanında uğranılmış korkunç yıkım üstünden gelmenin tüm zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştı. İşte bu savaşımın kapışmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin karakterini yapılandırmıştır.³⁶¹

19.yüzyılın göçleri, Osmanlı İmparatorluğu ülkesi içindeki Müslümanların sayısını pek çok artırdı. O yüzyılın başındaki Osmanlı Avrupası nüfusunu doğru olarak hesaplamak şimdiki durumda çoğu bölgeler bakımından olanaksız olduğu için, yalnızca Doğu Trakya, İstanbul ve Anadolu karşılaştırmalar için kullanılabilir. Aşağı yukarı şimdiki Türkiye'nin ülkesi kapsamına eşit olan bu bölgede, nüfus içindeki Müslümanların oranı, göçler sonucunda, 1800'den 1912'ye, Balkan Savaşları'nın hemen öncesine kadar geçen dönemde, kabaca, tüm nüfusun % 70'sinden % 80'ine yükseldi. Ermeni ve Rum nüfus ise, doğal artış nedeniyle sayısal olarak önemli ölçüde artmış bulunmakla birlikte, toplamın % 21'inden % 17'sine düştü. Arkasından, Balkan Savaşları boyunca ve sonrasında ülkeye 400.000 Türkün göç edip gelmesi, Müslümanların oranını yeniden artırdı; ama 1912-1913'de gerçekleşen bu nüfus değişiklikleri, I.Dünya Savaşı boyunca ve hemen sonrasında ortaya çıkan ve demografik açıdan Müslüman ve Türk olan bir cumhuriyet yaratan değişiklikler yanında cüce boyutunda kaldı.

Savaşlardan sonra, yeni Türkiye Cumhuriyeti, geçmiş yüz yıl boyunca ülkeye yapılan göçlerden geniş ölçüde etkilenmiş bir ulustu. Tarih kitaplarının çoğu, Hıristiyanların dışarıya göç etmesinin Türkiye üzerinde kendini göstermiş büyük etkisini inceler de, ülkeye gelmiş milyonlarca Müslüman göçmenin ve onların soyunun etkisi üzerinde durmazlar. Gelen Müslüman göçmenlerin Türkiye nüfusu üzerinde doğrudan etkisini tam olarak belirlemek olanağı yoktur. Yine de, Cumhuriyetin nüfusu içinde göçmen gelmiş kişilerin ve onların soyunun yeri konusunda kabaca bir model belirlemek olanağı bulunmaktadır. Eğer sığınmacılar Anadolu Müslüman nüfusunun diğer insanlarıyla aynı nüfus yazımsal koşullar içinde artmış olsalardı, onlar ve onların soyundan gelenler 1923 yılında üç milyona yakın

³⁶¹ McCarthy, a.g.e., s.2

olurlardı; ya da Türkiye'nin toplam Müslüman nüfusunun yaklaşık beşte birini oluştururlardı. Sığınmacılar özellikle Batı Anadolu'ya, İstanbul'a, Doğu Trakya'ya, ve Anadolu'nun kuzeydoğu ya da güney yanına yerleştirildiler. Bu "hedef" bölgelerdeki halkın yaklaşık üçte birini, sığınmacıların soyundan gelenlerin oluşturuyor olması beklenir.³⁶²

2. Göçlerle Birlikte Ekonomik Yapıda Meydana Gelen Değişmeler

a- Muhacirlerin İskânı İçin Oluşturulan Projeler

Balkan Savaşı sonrası akın akın gelen muhacirlerin iskânı için yeni köylerin inşası gerekiyordu. Bu yönde çeşitli plan ve projeler hazırlanmıştı. Yüz binlerce hanenin ve belki bini aşkın köyün inşası gerekecekti. Bunun için tek tip köy planları hazırlanmıştı. Devletin yapacağı yeni köyler hazırlanan bu plana uygun olmalıydı. Devlet yardımı almadan hane ve köy inşa edenlerin de bu plana uyma zorunluluğu vardı. Ancak 1914-1918 yılları arası muhacir ve mülteci sayısındaki büyüklüğe rağmen yeni köyler inşa edilmemiştir. 1912 ve 1913 yıllarında birkaç köy inşa edildiğine dair belgeler mevcut olmasına rağmen sonraki yıllara ait bir inşa faaliyetinden bahsetmek, eldeki belgeler göre mümkün değildir. Oysa yüzlerce yeni köy inşası gerekiyordu.³⁶³ İttihat ve Terakki'nin, muhacirlerin iskânı için oluşturduğu projelerin hayata geçmemesinin en önemli sebebi, I.Dünya Savaşı dolayısıyla devletin buna harcayacak zamanının ve parasının olmamasıydı. Arşiv belgelerinden muhacirlerin iskânı konusunda son derece titiz çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Balkan Savaşları başlamadan daha bir yıl önce "yeni gelen veya gelecek olan muhacirlere yalnızca arazi verileceği"³⁶⁴ kararı alınmıştı.

Daha önceki yıllarda, inşa edilecek köyler için belirli kaideler belirlenmişti. Köylerin sıhhi ve fenni koşullara uygun olması, hanelerin belirli bir plan dahilinde inşası için krokiler çizilmişti. Her köy için bir mektep ve bir cami zorunluydu. Bu cami ve mektepler önceden çizilen projeler ekseninde tek tip olacaktı. Yapıların

³⁶² McCarthy, a.g.e., s.370

³⁶³ Dündar, a.g.e., s.209

³⁶⁴ BOA.DH.MB..HPS.M., Dosya no: 1, Vesika no: 40

“anahatları mimari plana uygun olarak, fakat ayrıntıları resim” anlayışında çizilmişti. Örneğin, minarenin mimari bir çizim olarak değil bir resim olarak çizildiği oluyordu.

Devlet tarafından yapılan meskenlerde bölge farklılıkları ve muhacirlerin sosyal şartları dikkate alınmamış, yapıları meskenler standart tek tip olmuştu. Devletin yanı sıra muhacirler de kendi istek ve şartlarına uygun olan konut inşa ediyorlardı. Muhacirler tarafından yapılan bu meskenler, geldikleri yörenin konut biçiminin ve köy düzenini esas alıyordu. Kafkas muhacirleri taş kerpiç, saz ve ot gibi malzemeler kullanırken, Balkan ve Kırım muhacirleri; kerpiç, saz, kiremit veya toprak malzemeler kullanıyorlardı. Bu yüzden, bugün Anadolu’daki birçok köy, Kafkas ve Rumeli köy modellerindedir.

Balkan Savaşları ve sonrası gelen muhacirler için inşa edilecek köylerin projeleri öncekilerden daha titiz ve detaylı biçimde hazırlandı. İttihat ve Terakki’nin Batılı yüzü burada da kendisini gösteriyordu. Bilime açık yanları muhacir köy planlarına da yansiyordu. “Muhacir köy projesi” olarak adlandırılan girişim Balkan muhacirleri için hazırlandı, ancak I.Dünya Savaşı nedeniyle yeterince uygulamaya konulamadı.

Savaş bitiminde 1919 Mart’ına gelindiğinde, bu imar planları yeniden gün ışığına çıkarılacaktı. Sorunlar savaş öncesine göre daha karmaşıklaşmıştı. Bir yandan Müslüman ailelerin yanına geçici olarak yerleştirilen muhacirlerin diğer yandan emval-i metruk hanelere yerleştirilip gayrimüslimlerin vakit geçirmeden iskânları gerekiyordu. Dönemin AMMU İskân Şubesi yetkilileri, yeni köylerin inşası için hazırlanan tamimi mahalli yetkililere gönderecekti.

Hükümetin yayımladığı tamimde, bireysel olarak hane inşa edenlerin olduğu ve bunlardan bir kısmını “şerait-i sıhiyye ve fenniyyeye katiyen uygun olmadığı” belirtiliyor, 4 parçadan oluşan köy ve hane inşa planlarına uygun davranılması isteniyordu. Bu planlar, köy veya hane teşkil edecek mahallin vaziyetine ve inşaat malzemelerine, iklim ve hava şartlarına ve arazinin durumuna göre belirleniyordu. Gerek muhacirlerin kendi başlarına yapacağı ve gerekse hükümetin yapacağı

hanelerin bu planlara uygun olması isteniyordu. Dört parçadan oluşan muhacir köy planında şu detaylar belirlenmişti:

Birinci palan, 1/2000 ölçeğinde umumi plan olup, köyün genel bir görünüşünü ele almaktaydı. Bu plana göre cami, mektep ve karakol köyün merkezinde, köy meydanında olacak ve etrafında bir sıra halinde hanelerle çevrili olacaktı. Köyün kuşbakışı görünüşü dama karelerini andıracaktı. Köyün merkezinde olacak meydan, yaklaşık 177x104 metrelik, iki ada boyutunda, bir dikdörtgen şeklinde olacaktı. Meydanın baş köşesinde cami, hemen yanında mektep inşa edilecekti. Meydana 25 metre genişliğinde, iki paralel ve bir dik üç büyük cadde olacaktı. Her bir ada altı haneden oluşuyordu. Her hane için 22x27 metre alan ayrılmıştı.

İkinci plan, 1/200 ölçeğinde, zemin kat planı olup, bir ada dahilindeki altı hanenin çizimin içermekteydi. Bu plana göre inşa edilecek haneler, sokağa bakıyor olacak, bahçesi arka tarafa düşecek şekilde, iki bahçe kapısı olacaktı.

Üçüncü planda, kapı ve pencere tafsilatı ile bir ve iki katlı mesken kesitleri yer almaktaydı. Bu plana göre, her yapının bir bacası olacaktı. Tek katlı ev, baca ile birlikte 9.6 metre yüksekliğinde olup oda yüksekliği 4.6 metre, bahçe duvarları 3.1 metre, bahçe kapısı genişliği 2 metre, hane kapısı ve pencereler birer metre, pencere yüksekliği 1.75 metre ve kapı yüksekliği 3.35 metre yüksekliğinde olacaktı.

Dördüncü plan ise, tek iki katlı meskenlerin cepheden görünüş çizimlerini içeriyordu. Bir meskenin içereceği kısımlar tek tek belirtilmişti; önlerinde kaldırımlı muhafaza mahalini içeren ve asıl meskeni teşkil eden iki oda; ahır veya depo makamında kullanılabilecek üstü kapalı diğer bir mahal; bir abdesthane; her hane için bir gusulhane; bir avlu veya bahçe; köy mahhi ittihaz olunacak yerde akarsuyu olmadığı halde ya umumi caddelerin münasip mahallerinde umumi çeşme veya kuyular veyahud her iki üç hane için bir kuyu. Meskenler yol üzerinde yapılacak ise de kuyuları doğrudan yola yakın olmayacaktı. İki odadan her birinin ayrı ayrı kapıları havlu ya da bahçe içerisinde bulunup, meskenlere bahçe kapısından girilecekti. İki oda birbirine bir kapı ile bağlanacaktı. Ve her birini birer büyük köy ocağı olacaktı.

Planlarda nokta nokta gösterilen yerlere, muhacir köyün vaziyetini bozmamak şartıyla eklemeler yapılabilecekti. Şöyle ki: Zemin katında B harfiyle gösterilen yere üçüncü bir oda ilave edilebilecekti; C harfiyle gösterilen mahale merdiven inşa ederek Ba harfiyle ayrılan oda üzerine bir dördüncü oda inşa edilebilecekti; zemin katında ha harfiyle gösterilen odanın üzerinde bir beşinci oda yapılabilecekti; t harfiyle gösterilen oda üzerine 6. bir oda dahi inşa edebilecekti. Bu suretle başlangıçta iki odadan ibaret olan her bir mesken bilahare üç yahut 4, 5, 6 odadan ibaret olabilecekti. Planlarda, meskenler ve sonradan yapılacak eklentilerin dizaynından anlaşılacağına göre inşa kolaylığı göz önüne alındığı gibi arazi de daha verimli kullanılacak şekilde taksim edilmişti. Şöyle ki: Evvela; odaların önünde muhafaza mahali bulundurmamak suretiyle mesken çatısı uzatılmış ve bundan dolayı pek az masrafla meskenin kullanılarak yerleri tevsi olunmuştu. Bacaların ve abdesthanelerin her dördü bir yere toplanmış ve masarafat-ı inşaîye o nisbette tenzil edilmişti. Avlu veya bahçeleri ayıran tuvaleti müşterek, duvarlar taştan tuğladan ve paypire namında bir nevi kerpiçten olacaktı. Lağımın uzunluğu dahi en asgariye çekilmeye çalışılmıştı. Zira her bir adayı teşkil eden on iki mesken için yalnız 55 metre tuvalette bir lağım olacaktı. Arzın meyiline göre bir veya iki oda için müşterek çukur olacaktı. Her köy için köyün son hududundan itibaren en az 1 km uzakta mezarlık olacaktı. Ancak, bu planlar genel olup inşa teferruatları her köy için değişebilirdi. Zira arazinin şekli, nevi mesahiyesi, kaynak veya çay gibi suların bulunup bulunmaması, iskân mahallinin iklimi ve elde bulunabilecek olan mevaddın miktar ve muhacirlerin adetleri vs. kati planın tanzimi esnasında nazar-ı dikkate alınacaktı.

Bu planlar, sonradan ne dereceye kadar uygulanabilmiştir? İnşa edilen haneler, cami ve mektep gibi diğer binalar bu planlara uygun mu hazırlanmıştı, yoksa kısmen de olsa değiştirilmiş miydi? Bilinmez. Ancak, mütareke döneminde de bu planlara uygun köy inşa etme çabasına girişilecekti. Geçen yüzyıldaki Osmanlı mimari çabalarına bir ışık tutar nitelikte olan projelerin uygulama alanlarını bulma ayrı bir çabanın ürünü olacaktır.³⁶⁵

³⁶⁵ Dündar, a.g.e., s.211-213

b- Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Balkan Savaşı sonrası gelen yoğun göç karşısında Osmanlı Hükümeti, muhacirleri iskân edeceği mıntıkları belirlemek için tüm vilayet ve mutasarrıflık sınırları içindeki boş arazilerin tespit edilmesini istemişti. Gelecek bu bilgiler doğrultusunda muhacirler çeşitli illere dağıtılacaktı. İskâna ayrılan boş arazilerin muhacirlere taksimatı ve tevziatının, devlet tarafından sağlıklı bir şekilde ve yerinde yürütülmesi için iskân-ı muhacirin memurları tayin ediliyordu. Hazineden izinsiz, muhacirlere arazi tahsis edilemezdi.

1914 ortalarına gelindiğinde, muhacirlerin iskân edilecekleri verimli arazilerin azalması nedeniyle, “onun bunun elindeki boş arazilerin alınması” için tahdid ve tahrir kanunu ile arazi kanununda bazı değişiklikler yapılması gerektiği ifade ediliyordu. Son iskân mahalli belirlenen muhacirlerin sevkları sonrası iskân memurları nezrinde belirlenen araziler muhacir ailelerine dağıtılıyordu. Bekar veya ailesini memlekette bırakıp yalnız gelmiş erkek muhacirlere hane ve arazi tahsis edilmiyordu.

Hükümet muhacirlere ev ve arazi dışında yaşamlarını idame ettirecek bir iş sağlamaya çalışıyordu. İskân edilen çiftçi muhacirlere ev ve arazi, zirai araç, havan ve tohumluk yardımı yapıyordu. Meslek sahibi olanlar da kendilerine uygun işler yapabilmeleri için, ilçe veya il merkezlerine iskân ediliyordu. Hükümet, sanatkarların öncelikle kendi işlerini kurmalarını teşvik ediyor; bazen de onları devlet kurumlarında çalıştırarak karşılıklı yarara yöneliyordu.

Muhacir ve mülteciler çoğunlukla gayrimüslimlerin üretim biçimlerini bozmadan devam ettirmişlerdir. Şöyle ki; muhacirlerin, ev ve arazilerine yerleştikleri ortamın üretim şeklini öğrenmeleri için hükümet, çeşitli yayın faaliyetlerinde bulunmuş ve çeşitli projeler hazırlamıştı.³⁶⁶

Devletin karşılaştığı bir diğer problem muhacirlere verilen hayvanlar, zirai aletler ve tohumluk zahirenin muhacirler tarafından elden çıkarılmakta olmasıdır. 28

³⁶⁶ Dündar, a.g.e., s.183-186

Mart 1915 tarihli bir genel bildiriye, bunun ya muhacirlerin cehaletinden ya da zaruretten olduğu, fakat bu durumdan hem Hazine'nin hem de muhacirlerin zarar gördüğü belirtilmektedir. Bu malların satışının engellemesi için alınması gereken tedbirler maddeler halinde sıralanmıştır. Bunlar arasında İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 26. Maddesi gereği muhacirine verilen çift hayvanları, zirai aletler ve tohumluk zahirenin bedeli müteselsil kefaletle köye bağlanır ve hazinece aile reisine zimmetlenir. Bunlar uzun vadeli taksitlerle geri alınacağından bu malların köy ihtiyar heyetinin mühürlerini içeren ilmühaberle verilmesinin gözlerden uzak tutulmaması sağlanırdı.³⁶⁷ “Devletin muhacirine verdiği hayvanlar ve zirai aletlerin muhacirlerce elden çıkarılmasını önlemek için önlemler alınması”³⁶⁸ konusunda arşiv belgeleri içerisinde de Dahiliye Nezareti Umum Vekaleti Müdürlüğü'nün aldığı kararı görüyoruz.

Muafiyetlerde olduğu gibi yapılan yardımlarda da muhacir ve mültecilerin suistimali söz konusuydu. Muhacirlere verilen hayvan, zirai alet, tohumluk zahire, gübre vesaire elden çıkarılarak satılıyordu. Bu durum, muhacirleri üretim aracından yoksun bırakırken, hazineyi de zarara uğrattıyordu. Bu yüzden hükümet bu gibi suistimallerin önlenmesi için 10 maddelik bir talimat yayımladı. 28 Mart 1915 tarihli talimatta; muhacirlere verilen çift hayvanları, zirai alet ve tohumluk zahirenin bedelinin kefaletle köye bağlanacağı ve hazinece aile reisine zimmetleneceği; verilen Büyükbaş havanların muhacir kelimesinin baş harfi olan “M” ile ve küçükbaş hayvanların da boynuz veya kulaklarından işaretleneceği ve böylece satışlarının zorlaşacağı; buna rağmen hayvanları satan kişilerden hayvan bedelinin alımı buralara bir daha hayvan verilmeyeceği ve bulunduğu yeri terk etmesine müsaade edilmeyeceği; satın alan şahıslardan da bu hayvanların derhal geri alınacağı; kendilerine bedava verilen arazinin on sene geçmeden hane ve üretim araçlarının da taksitleri bitmeden satışının yasaklandığı hükme bağlanıyordu. Aslında hükümet bu tedbirler ile aynı zamanda muhacirleri iskân yerlerinde sabitlemeyi de sağlamış oluyordu.³⁶⁹

³⁶⁷ Aġanođlu, a.g.e., s.140

³⁶⁸ BOA. Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyeye ve Vilayet Müdürlüğü (DH.UMVM.) Dosya no: 123, Vesika no: 21

³⁶⁹ Dündar, a.g.e., s.189

Yapılan sosyal yardımlar içinde tabii olarak en fazla miktar devlet tarafından yapılandır. Devlet harp içinde bulunması dolayısıyla, ekonomik durumu kötü olmasına rağmen muhacirlerin öncelikli olarak iâşe ve barınma ihtiyaçlarını karşılıyordu. Daha sonra belli bir plan dahilinde vilayetlere nakillerini gerçekleştiriyor, arazi ve ev vererek yerleşmelerini sağlıyordu. Bundan sonra alet edavat ve hayvan temini noktasında yardımcı olmaya çalışıyordu.

30 Ocak 1914 tarihli bir belgede bütün boş arazi ve mülkiyeti devlete geçen arazilerin aşiret ve muhacirlerin iskânına ayrılması kararlaştırıldığından bunların açık arttırmaya çıkarılmaması istenmiştir. Eğer çıkarılmış olanlar varsa vazgeçilmesi ve bu arazilerin nerede bulduklarının ve kaç hane iskân edilebileceğinin defter şeklinde tutularak gönderilmesi talep edilmiştir. Buradan da anlayacağımız gibi devlet boş araziye satarak elde edeceği gelirden fedakarlık muhacirlerin yerleşmesini ön planda tutuyordu.

Daha sonra çıkarılan bir talimatname ile muhacirlere arazi ve emlakını nasıl dağıtılacağı ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Bu talimatnamede arazi ve emlakın kurulacak Taksim ve Tevzi Komisyonu vasıtasıyla dağıtılacağı ve bu komisyonun kaza tapu memuru, maliye memuru, meclis-i idareden bir mühendis ve muhacir komisyonu üyelerinden bir katibin katılımıyla oluştuğu yazılıdır. Ayrıca arazi paylaşılacak köyün muhacirlerden oluşan ihtiyar heyetleri de komisyonun fahri yardımcı üyeleri olacaktır.

Komisyon paylaşılacak arazinin bilinen hududunu tapu kayıtlarıyla kontrol ederek civar köy veya mahalle ihtiyar heyetlerinin hazır bulunacağı bir ortamda belirleyecektir. Araziler ölçüldükten sonra zabıt tutulacak ve 1/10.000 veya 1/20.000 ölçeğinde krokileri çizilip ilgili deftere eklenecektir.

Arazi paylaşılmadan ve dağıtılmadan önce, iyi, orta, düşük olmak üzere tarla, çayır, zeytinlik, dutluk, bağ, bahçe gibi çeşitler halinde ayrılarak ölçülür ve sayılır ve bu arazinin kaç kişiyi idare edebileceği belirlenir. Bundan sonra o köydeki aile reislerinin kura çekmesiyle araziler dağıtılır ve ona göre deftere kaydedilir. Her

haneye verilecek arazi ve ev halkının sayısına göre belirlenir ve bu miktar 50 dönümden az 120 dönümden çok olamaz.

Muhacirlere ev dağıtımına gelince; Gayrimüslim ahalinin terk ettiği evler her muhacir ailenin nüfusuna göre dağıtılır. Baba ile oğul, iki kardeş, ya da kayınvalide ile damat yakınlık derecesinde olan aileler aynı eve yerleştirilebilir. Ancak böyle yakınlığı olmayan iki aileye aynı ev verilemez. Bir köy ya da mahalleye yerleştirilecek muhacirler, oradaki ev sayısına göre hesaplanmayıp, arazinin verimliliği ve geçimine yetip yetmemesi ön planda tutularak hesaplanır. Arazi birçok muhaciri geçindirebilecek durumda ancak ev az olursa, artan muhacirlere ev inşa etmeleri için arazi verilir.³⁷⁰

Sanat sahipleri ve tüccarlar şehir veya ilçe merkezlerine, çiftçilik ve hayvancılıktan anlayanlar kırsal kesimdeki emval-i metrukelere yerleştiriliyorlardı. Özellikle Ege'nin karşı kıyısından gelmiş olan Balkan göçmenlerinin, benzer toprak ve iklim şartlarına sahip batı bölgelerindeki emval-i metrukelere yerleşerek daha verimli olmaları sağlandı. Zeytinlikler, bağ ve bahçelerin dağıtımı bu plan doğrultusunda gerçekleştirildi. Kalifiye muhacirler, kalifiye eleman ihtiyacı duyulan sahalarda istihdam edildiler.³⁷¹

Bazı Rum ahalinin Yunanistan'a göç emesi üzerine onların üretim yaptığı zeytinlikler boş kalmıştır. Bursa yöresine iskân olunacak muhacirlere bu sanata öğretmek üzere eski ahalden uygun kimselerin bu bölgede tekrar yerleştirilmeleri istenmiştir.

Ayrıca bu konuda hazırlanan bir talimatname ile muhacirlere verilen bağ, zeytinlik, dutluk ve benzer yerlerin imarı ve iyi bir şekilde korunması için ve bu tarım şekillerinin öğretmek üzere bunların başlarına bir usta tayin edilmesine dair hususlar maddeler halinde ve ayrıntılı olarak belirlenmişti. Buna göre bağ, zeytinlik, dutluk vs. yerlere yerleştirilen ve bu tarımı bilmeyen muhacir köylerine bir ya da köy

³⁷⁰ Ağanoglu, a.g.e., s.193-195

³⁷¹ Dündar, a.g.e., s.184

çok büyük ise iki usta olunabilir. Ustalar köyün eski ahalisinden olabilecekleri gibi, yakın köy ahalisinden de seçilebilirler.³⁷²

Rum mallarının yanı sıra Ermenilere ait üretim araçlarının da muhacir ve mültecilere sunulması ve böylece ülke ekonomisine katkı sağlanması düşünülüyordu. 30 Mayıs 1915'te toplanan Meclis-i Vükela'nın, Ermenilerin savaş alanından uzaklaştırılması ile ilgili aldığı kararda, boşaltılan şehir ve kasabalardaki Ermenilere ait taşınmaz malların sayımının yapılması, bunların cinsleri, miktar ve kıymetlerinin tespit edilmesi ve bu köylere yerleştirilecek muhacirlere dağıtılması açıkça talep ediliyordu. Dağıtım sonrası artakalan veya kullanılmayacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakal bahçeleri, han, fabrika, depo ve dükkân gibi gelir getirecek taşınmaz malların açık atırma yoluyla satılması ve bu yolla elde edilen paranın, sahipleri adına mal sandıklarına devredilmesi de kararlaştırılıyordu.³⁷³

Hükümet, sanatkarların kendi işlerini kurmaya yardım ederken bir yandan da devlet kurumlarında çalıştırarak muhacirlerden karşılıklı fayda sağlamaya yöneliyordu. Bu kurumlardan en başta geleni, Darülmesai idi. Darülmesaide çalışan muhacirlerden çocuklara asgari otuz para, azami altmış para verilirken, büyüklere asgari altmış para azami üç kuruş veriliyordu. Ancak maaşlar, genelde azami düzeyde tutuluyordu. Muhacirlere iş sahası yaratılarak devlete yük olmaktan kurtarılmaları gerekiyordu. Üzerinde titizlikle durulan bu hedefe kısa sürede ulaşılabilecekti. Nitekim, 1917 sonbaharına doğru muhacirlerin % 70'inin iş sahibi kılındığı AMMU müdürü Hamdi Bey tarafından bir meclis toplantısında açıklanıyordu.³⁷⁴ Yine muhacirlere hayvan temininde yardımcı olunduğunu biliyoruz. Muhacirlerle ilgili nizamnamenin 26. Maddesinde; komisyonlarca yerleştirilecek muhacirlere bir hane, tohumluk zahire ve yeni tarzda ziraat aletlerini yanında iki büyükbaş çift hayvanı satın alınarak, geri ödenmesinin ise uzun vadeli taksitlere bağlanarak ve bunların silsile kefalet usulüyle, köyün kefilliğiyle ve Hazinece aile reisine zimmet edildiği bilinmektedir.

³⁷² Ağanoğlu, a.g.e., s.205

³⁷³ Dündar, a.g.e., s.189

³⁷⁴ Dündar, a.g.e., s.179

Muhacirlere temin edilen hayvanların bazen Yunanistan'a hicret eden Rumların hayvanlarından satın alındığını görmekteyiz. 1914'te İstanbul'a göç eden bir miktar Pomak, Tikveş ve Nasliç muhacirleri çiftliklerinden bir kısmının Tekirdağ'a gönderildiği ve buradan göç eden Rumların çift hayvanlarını –çok ucuz fiyatla elden çıkardıkları haber alındığından, haber doğru ise gelen Müslüman muhacirler için satın alınması düşünülmüştü.³⁷⁵ Bu konu ile ilgili bir arşiv belgesi de şu şekildedir: “İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Çatalca Mutasarrıflığı'na çekilen, hicret eden Rumların hayvanları ucuz fiyatla elden çıkardıkları ve bunların muhtekirler eline geçtiği istihbar edildi. Muhacirin-i İslamiye'nin ihtiyacat-ı şededesi nazar-ı dikkate alınarak ihtikarın meni ve hayvanatın tercihen muhacirler için iştirası muktezidir.”³⁷⁶

Devlet gelen muhacirleri kapasiteleri ve ihtisaslarına göre istihdam etmeye çalışıyordu. Kalifiye olanlar fabrikalarda çalıştırılıyor, normal düzeyde olanlar işçi olarak ya da tarım sektöründe değerlendiriliyordu. Devlet memuriyetinde boşalan kadrolara ise gereğinde memur alırken muhacirlere öncelik tanınıyordu. Bazı durumlarda hiçbir mesleği olmayanların da yetiştirilerek bir iş bulmaları sağlanmaya çalışılıyordu. Başkent İstanbul, zaman zaman muhacirler ile ilgili meselelerde sorumluluğu vilayetler ile paylaşıyordu.

Devlet bazen muhacirlerin güçlü kuvvetli olanlarını yol yapımında işçi olarak kullanıyordu. Mesela, Karadağ'dan Samsun'a nakledilmekte olan 5-6 bin civarında olan muhacirlerden bir kısmının Canık Livası'na çıkarılarak Karadeniz sahilindeki şose yapılan yerlerde işçi olarak çalıştırılmıştı.³⁷⁷ “Rumeli'nin istila edilen yerlerinden hicret eden muallimlerin vilayet ve müstakil livalarda istihdamı”³⁷⁸ ve “Balkan Harbi esnasında harb mevkiinden gelip mekatib-i leyliyede ve Anadolu Mektebi'nde okuyanlardan ücretin alınmaması”³⁷⁹ konusunda Bakanlar Kurulu kararı alınmıştı. Muhacir ailelerin çocukların eğitimleri düşünülerek, “Sanayi mekteplerine kabul olunacak talebeden yüzde otuzunun Balkan Harbi üzerine İstanbul'a gelen

³⁷⁵ Ağanoglu, a.g.e., s.199

³⁷⁶ BOA. DH ŞFR. Dosya no: 40, Vesika no: 160

³⁷⁷ Ağanoglu, a.g.e., s.200

³⁷⁸ BOA.MV. Dosya no: 173, Vesika no: 35

³⁷⁹ BOA.MV. Dosya no: 196, Vesika no: 66

muhacirin çocuklarından seçilmesi”³⁸⁰ kararlaştırmıştır. “Darülaceze’de bir pavyon ayrılarak muhacirinden dul kadınlara hizmetçilik öğretilerek talep halinde hükümet eliyle hanelere gönderilmesi”³⁸¹ Dahiliye Nezareti tarafından istenmiştir. Tüm bunlar devletin muhacirlerin bir an önce eğitim hayatlarına devam etmesi ve iş gücü sahibi olmaları için çaba sarfettiğini göstermektedir. Devletin öğrenci gönderdiği belli başlı okullar arasında Sultanahmet Sanayi Mektebi, Bursa Sanayi Mektebi, Trabzon Sanayi Mektebi, Ankara Sanayi Mektebi, Bursa Mekteb-i Sultanisi, Balıkesir Mekteb-i Sultanisi önde gelmektedir. Buradan da muhacir öğrencilerin bir meslek sahibi olmalarının her iki tarafa sağlayacağı yarar düşünülmüş olmalıdır.

1914 yılında Balkan Savaşı’ndan dolayı hicret eden muhacirler ile istila altındaki mahaller ahalisinden olan mültecilerin, iskân ve iâşe yardımı almak için tüm resmi daire ve belediyelere verecekleri arzuhaller, Hicaz ilmuhaberinden ve damga vergisinden muaf tutulmuş, “Muhacirlerin iskân ve iâşeleri hususlarına ait arzuhallerinin damga vergisinden muaf tutulmasına dair muvakkat kanun sureti”³⁸² hazırlanmıştır.

Muhacirlere sağlanan muafiyetlerden başlıcaları mali ve askeri vergilerden muafiyetti. 1913 tarihli muhacir nizamnamesine göre, Rumeli’den gelen muhacirlerin hicret tarihlerinden itibaren 6 sene tekalif-i askeriyye ve 2 sene tekalif-i maliyeden muaf tutulmaları kararlaştırılmıştı. Muafiyetlerin hicret tarihinden itibaren işletilmesi, muhacirler için sorun yaratacağından bu sürenin iskân tarihinden itibaren başlatılması uygulanmasına geçilecekti.³⁸³ “Muhacirin Nizamnamesi gereğince muhacirlerden askeri ve mali vergilerin belli bir süre alınmaması”³⁸⁴ karara bağlanmıştı.

1913’ten itibaren, Memalik-i Osmaniye’ye gelen muhacir ve mülteciler için yapılan yardımların yanı sıra yetişkin erkeklerin vatani görevlerini yapmaları bir süre

³⁸⁰ BOA.DH.UMVM. Dosya no: 132, Vesika no: 43, Bkz Ek-4

³⁸¹ BOA.Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Analitik Defteri (DH.İD), Dosya no: 161/-1, Vesika no:6, Bkz Ek-5

³⁸² BOA.Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.) Dosya no: 58, Vesika no: 98

³⁸³ Dündar, a.g.e., s.179

³⁸⁴ BOA.DH.MB.HPS.M. Dosya no: 20, Vesika no: 52

geciktirilmeye çalışılıyordu. Aslında evini barkını geride bırakıp gelen ailelerin yeni yerlere iskânları büyük bir çaba gerektiriyordu. Aile reislerinin ve 15 yaşını aşmış erkeklerin olmaması durumunda ailelerin daha da perişan olması işten bile değildi. Tüm bunları göz önüne alan hükümet; muhacir ailelerin yetişkin erkeklerinin askere alınmalarında dönemin şartlarını gözetererek bir süre muafiyet tanıdı.

1878 göçlerinde gelen muhacirlere önceleri 25 yıllık askerlikten muafiyet tanınırken, 1889 yılında bu muafiyetin sınırı altı yıla indirilmişti. 1913 tarihli iskân nizamnamesinde Memalik-i Osmaniye'ye gelen muhacirlerin altı sene müddetle askerlik hizmetinden muafiyeti devletçe kabul edilmiş ve bu muamelenin muhacirlerin vakit ve halleri ve İstanbul'da yaşamaları göz önüne alınmadan tüm muhacirlere uygulanacağı belirtilmişti.

Ancak Kasım ayının başlarında Cihad ilanı üzerine tüm Osmanlı tebaası silah altına alınacaktı. Artık Osmanlı I.Dünya Savaşı'na girmişti. Üç kıtada savaşmak zorunda kalan ordunun büyük bir askeri topluluğa ihtiyacı vardı. Bu yüzden 3 Şubat 1915'te, muhacirlerin de askere alınması için Meclis-i Vükela tarafından bir kanun layihası tanzim olundu. 15 Nisan 1915'te çıkarılan Mükellifet-i Askerlik Kanunu'na ek bir kanun ile, Harbiye nezareti "ihtiyaç gösterdiği takdirde" şimdiye kadar gelmiş ve ilerde gelecek olan bilumum muhacirlerin, seferberlik müddetine münhasır olmak üzere Osmanlı topraklarına varış tarihlerinden itibaren, yaşlarına göre 3 ay içinde silah altına alınmaları kararlaştırılıyordu. Kanuna göre muhacirlerin 6 yıl askerlikten muaf olmaları, "bu seferberliğe mahsus" olarak 3 aya düşüyordu.

Başlarda muhacirlere tanınan altı yıl askerlikten muhafiyet, kızışan savaştan dolayı üç aya indirilince, yetişkin erkek muhacirler bir yolunu bulup askerlikten kaçmaya çalışacaklardı. Bunu iki yolu vardı. Birinci yolu, aileleri ile beraber iskân edilmelerine rağmen bir süre sonra göç kabilelerinin arasına katılarak başka bölgelere gidip kendilerini yeni gelmiş muhacir gibi göstermekti. Bu gibi suistimaller, hem askerden kaçanların sayısını artırıyor hem de kaçanlar, masraf ve iskânları hükümetten karşılandığı halde terkedilip gittikleri yerlerde, ikinci bir muhacir muamelesine tabi tutulduklarından, ek masraflara sebep oluyordu.³⁸⁵ Bu suistimalin

³⁸⁵ Dündar, a.g.e., s.197-199

giderilmesi için “İskân edildikleri yeri terkeden muhacirinin derhal askerlik şubelerine teslim edilmesi lüzumu tamamen tebliğ”³⁸⁶ edilmiştir. I.Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada, özellikle Çanakkale Savaşları öncesinde devlet asker açığını gidermek için Muhacirlerin de silah altına alınmasına karar vermiş ve söz konusu muhafiyet kaldırılmıştır. “Harbiye Nezareti'nin harb dolayısıyla ihtiyaç duyulduğu takdirde muhacirini de silah altına alabileceği hususundaki kanun suretinin takdimi”³⁸⁷ yapılmış ve gerekli olan asker ihtiyacı muhacirlerden karşılanmaya çalışılmıştır.

c- Muhacirlerin Ekonomiye Katkıları

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir Balkan turu yapan Yaşar Nabi Nayır, genç cumhuriyetin ihtiyacı olan insan gücü konusunda da Rumeli'deki Türklerin göçünün teşvik edilmesini isteyerek: “Her ne kadar Balkan Harbi'nden beri bütün kültürel inkişaf imkanları ellerinden alınmışsa da, Rumeli'nin Türk köylüleri medeni seviye itibarıyla orta ve şarki Anadolu köylülerimizden daha üstündürler. Bunların Anadolu köylerine yayılmaları memlekette canlı bir hareket uyandıracak ve umumi köy seviyesinin hissedilir bir surette kalkınmasına yarayacaktır” demektedir.³⁸⁸ Gerçekten de Rumeli'den göç eden muhacirler devlete önemli bir mali yük getirmekle birlikte daha sonraki yıllarda ekonomiye ciddi anlamda getirileri olmuştur. İskâna açılan arazilerle birlikte tarım üretiminde önemli bir artış yaşanmış, Anadolu insanına yabancı olan yeni üretim teknikleri ve bitki türleri getirilmiştir.

Esas olarak bu değişim 93 Harbi göçleriyle başlamıştı. 93 Harbinden sonra gelen muhacirlerin iskânı ile birlikte ilave insan gücünün devreye girmesiyle daha çok alan tarıma kazandırılmış, verimlilik artmış ve tarım ürünleri iç ve dış pazarlara daha rahat ulaşım imkanı bulmuştur. Muhacirlerin demiryolu hatları boyunca iskân edilmeleri ve muhacirlerin kullandığı dört tekerlikli arabaların, Anadolu'daki iki tekerlekli kağnılara nazaran daha fazla yükü daha kolay taşıyabilmeleriyle ulaşım şartları değişmiş ve ihracat imkanları da böylece artmıştır.

³⁸⁶ BOA.DH.UMVM. Dosya no: 123, Vesika no: 89

³⁸⁷ BOA.Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ.) Dosya no: 28 Vesika no: 51

³⁸⁸ Nayır, a.g.e., s.105

Tarımsal işletme sayısının artmasıyla 1873-1893 yılları arasında Osmanlı Devleti genelinde tarım yapılan arazilerde % 25 artış görülmüştür. Sanayide kullanılan tütün, pamuk ve gülyağı gibi ürünlerde önemli miktarlarda artış sağlanmıştır. 1890-1913 arasında üretilen buğday miktarı % 17.2, 1895-1914 yılları arasında üretilen tütün miktarı % 100 artmıştır. Yine muhacirlerin patates üretimine yaptıkları katkı yanında Anadolu'da bilinmeyen bazı hayvan türlerini de getirerek hayvancılığın gelişmesine de sebep olmuşlardır. Bu veriler ile birlikte muhacirlerini devlete getirdikleri yük yanında belli bir süre sonra ekonomik yönden büyük bir gelişmeye sebep oldukları da ortadadır.

1877-1878 harbi ve sonrasında yaşanan göçlerin Türkiye'de bir diğer önemli etkisi de yerleşim organizasyonunda görülmektedir. İlk yoğunluğun azalmasından sonra muhacirler oluşturulan yeni köylere iskân edilmişlerdir. Dama tahtası dizilişi biçiminde görülen köy planları ile toplu köy tipi oluşturulmuştur. Bu tip yerleşimlerin sosyal teması sağlamak ulaşım ve taşımacılık maliyetlerini azaltmak altyapı kurma kolaylığı vs. yararları vardır. Ayrıca muhacirler bölgeye taş evler yapımını da yeni bir teknik olarak getirmişler, evlerin oda, samanlık, avlu vs. düzenlemesinde de yeni şekillerin yaygınlık kazanmasına sebep olmuşlardır.³⁸⁹

Gelen mülteciler ve göçmenler, zanaatkârlar ve tüccar grupları ile yöneticiler ve eşraf gibi Osmanlı üst sınıflarına dahil bulunan eğitimli pek çok kişiyi de kapsamaktaydı. Gönüllü ya da zorunlu olup olmadığına bakılmaksızın göç, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki görece olarak daha gelişmiş bölgelerinden Anadolu'nun daha az gelişmiş bölgelerine doğru sermaye, uzmanlık, bilgi ve siyasal deneyim transferi için bir yol haline geldi. Bunların tümü, tarımsal ve ekonomik gelişmenin temelini oluşturan birkaç bölgede yoğunlaştı.³⁹⁰

Göçler taşıdığı özelliklere göre farklı sonuçlar doğurur. Nüfus artış oranı az, nüfus miktarı fazla olmayan ve iktisadi kaynakları bol olan bir ülkeye yapılan göçler faydalı olur. Ancak göçmenlerin bilgi ve becerileri doğrultusunda iskân ve istihdam edilmeleri gereklidir. Aksi takdirde göçler nüfus çeken ülkede işgücü fazlalığına

³⁸⁹ Aġanođlu, a.g.e., s.103-104

³⁹⁰ Karpat, a.g.m, s.238

neden olacağı için ücret azalışı, hayat standartlarının düşmesi, işsiz bir kitlenin ortaya çıkması gibi menfi sonuçlar doğurur. Ayrıca iskân masraflarının artmasına sebebiyet verir. Anadolu'ya yapılan göçleri bu açılardan inceleyecek olursak şu tesirleri görmek mümkündür.

Anadolu'daki çiftlikler, en verimli toprakların ve bol kaynakların olduğu yerleri içine almaktaydı. Bu verimli sahaların genelde mera olarak değerlendirilmesi hayvancılığın gelişmesini etkilerken tarla kültürünün gelişmesine engel teşkil etmiştir. Anadolu'ya sevk edilen göçmenler yörük ve Türkmenlerin iskân edildikleri sahaların dışında kalan miri arazilere yerleştirilmişlerdir. Muhacirler işlenmemiş ya da bataklık sahaları ıslah ederek tarıma açılmasını sağladılar. Böylece Anadolu'nun yüzyıllarca süre gelen hayvancılık ekonomisinin yerini ziraat almıştır. Muhacirler geldikleri ülkelerde sahip oldukları bilgileri yeni topraklar üzerinde tatbik etmekle ülke ekonomisine önemli faydalar sağlamışlardır. Yine bu kişiler, beraberlerinde getirdikleri kültür bitkilerini ve yeni tarım metodlarını iskân bölgelerine sokmakla ziraati canlandırmışlardır. Nitekim muhacirler yeni tarım makinelerinin kullanılmasında, mahalli gelenek ve uygulamadan etkilenmedikleri için yeni buluşlara açıktılar. Ancak bazı bölgelerde geldikleri yerlerin şartlarını yerleştikleri alanlarda bulamayan bu insanlar yeni tabiat şartları karşısında ne yapacaklarını ve nasıl bir ziraat uygulayacaklarını bilememişlerdir. İskân organizasyonunun hatasından ortaya çıkan bu durum bazı yerlerde bir çok insanın çok kötü durumlara düşmesine sebep olmuştur. Netice itibariyle hem bu göçmenler ve hem de bu yerlerde ekonomik hayat bir süre kendisine gelememiştir.

Göç esnasında düşük fiyatla bile olsa mallarını satabilen Rumeli göçmenleri kendilerine bir iş kurabilecek miktarda bir sermayeyi beraberlerinde getirdiler. 1879-1883 yılları arasında şarki Rumeli'de toprak satışlarının toplam değeri 108 milyon kuruştur. Varını yoğunu kaybederek gelen Rumeli muhacirlerinin durumu diğerlerinden farklıdır. Bunların bir kısmı Anadolu demiryolu şirketlerinde işçi olarak çalıştı. Diğerleri de Bursa ve Balıkesir, Bandırma çevresine ve Ege'deki verimli alanlara yerleştiler. Bunlar kısa sürede ekonomik durumlarını düzelterek

zenginleştiler. Buna karşılık doğu ve orta Anadolu'daki kurak alanlarda yerleşenler hastalık ve yetersiz beslenmeden dolayı fakir kaldılar.³⁹¹

Yerel bir gazetede bir yıldan uzun bir süre, çeşitli meslek gruplarının temsilcileri ile haftalık röportajlar yaptığım sırada, Kocaeli'de uzun yıllardan beri esnafılık yapanların büyük bir çoğunluğunun Balkan kökenli olduklarını görmüştüm. Balkan kökenli göçmenler kolonyacılıktan, bıçakçılığa, fotoğrafçılıktan, berberliğe kadar ticaret yaşamında önemli yerler elde etmişlerdi.

3- Göçün Sosyal Sonuçları

Gündüz Vassaf'ın Usturumca'dan göç eden annesinin yaşamını anlattığı *Annem Belkıs* adlı kitabında, annesi göç ettiği Akhisar'daki ilk günlerini anlatırken: "Akhisar'da ailem kendilerine büsbütün yabancı gelen bir kültürle karşılaşmıştı. Her şey değişti. Yemekler, adetler, giyim, ziyaretler hepsi başkaydı. Hatta sokakta bana 'Sen muhacir misin, Müslüman mısın?' diye sorarlardı³⁹²," diyor.

Girit Adasından Ayvalık'a göçmek zorunda kalan Hasanakis'in yaşamının anlatıldığı, Ahmet Yorulmaz'ın, *Savaşın Çocukları* adlı kitabında Hasanakis bu sıkıntılarını şöyle dile getiriyor: "Anayurt Anadolu'ya geldik. Bu kez buradakiler, ırkdaşlarımız, dindaşlarımız, 'yarım gavur!', 'gavur tohumu!' diyorlar bize. Beslenmemiz bol sebze, dağdan bayırdan toplanan türlü otlarla olunca, bunu da hazmedemiyorlar, alay ediyorlar bizimle, 'Eşeklerin hakkını yiyor bunlar' diyorlar. Horluyorlar, ilişkilerini sınırlı tutuyorlar."³⁹³ Bunun gibi daha pek çok örnekte de göreceğimiz gibi Muhacirler buldukları sosyal çevreye adapte olmakta zorluklar yaşadılar. Her ne kadar aynı dinsel inanıştan, aynı etnik kökenden gelseler de, yüzyıllardan beri Rumeli'de kök salan bu insanların Anadolu insanı ile bir anda kaynaşması mümkün değildi. Balkanlar'ın kendine has serbest ortamından Anadolu'nun yer yer tutucu sayılabilecek bölgelerine göç eden muhacirlerin yerleştikleri yerdeki yerli ahali tarafından hor görüldükleri oldu.

³⁹¹ İpek, a.g.e., s.229-230

³⁹² Vassaf, a.g.e., s.70

³⁹³ Yorulmaz, a.g.e., s.21

Bir muhacir çocuğu, atalarının o günlerdeki psikolojisini günümüze şöyle aktarıyordu. “Bursa ve çevresindeki Rum ve Ermenilerle Türklerin ilişkileri, önce ‘93 göçmenleri’nin gelmesi ile bozuldu. Dağlara ve verimsiz ovalara sokuşturulan bu göçmenler, ovada verimli topraklarda zengin ve refah içinde yaşayan gayrimüslimlere gıpta ediyordu. 93 göçmenlerinin çoğu yerlerini beğenmiyordu. Yerli Türklerin de, bu göçmenlere değil de ‘gavur’ Rum ve Ermenilere daha fazla iltifat etmesi onları çileden çıkarıyordu. Örneğin, bu kitabın yazarı muhacir dedesi Bursa Yeniköy’e geldiklerinde, yerliler bize selam bile vermezlerdi. Köylü kadınları biz geçerken yüzlerini hemen kapatırlardı. Ancak aynı kadınların kapı önlerinde, Ermeni erkekleriyle saatlere konuşmasını hiç unutmadım. Yerliler Ermenilere gösterdikleri iltifatın onda birini bize göstermediler” diyerek tepkisini göstermiş.³⁹⁴

Yine buldukları mahallin örf ve dini yaşantısına ter düşen bir misali de Kırklareli’nde (1913 Kırkkilise) yaşanan bir olay da görüyoruz. Kırklareli Hükümet Konağı civarında çarşı içinde kahvecilik eden Kalkandelen muhacirlerinden Sabri oğlu Şaban’ın yatsı ezanı okuduğu sırada kahvesinde çaldırmakta olduğu gramafonun, liva polis komiseri Eyüp Efendi tarafından yasaklanması üzerine, sinirlenen muhacir, tabancasıyla komiseri sol kolundan yaralamış ve yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir.³⁹⁵ Bu örnekte de görüldüğü gibi muhacirler yerleştikleri yerlerin ahalisi ile sık sık kültürel farklılıklar dolayısıyla karşı karşıya gelmişlerdir.

Mehmet Ali Gökaçtı, Rumeli’deki kültürel ortamdan söz ettikten sonra, yerinden olan bu insanların yaşadıkları sosyal travmayı şu şekilde ifade ediyor: “Bu anlayışın sebep olduğu zihinsel yoğrulmanın neticesinde, zengin de olsa yoksul da olsa tüm Rumeli insanında kendisini gösteren bu ağalık beylik şuuru, 20.yüzyılın başlarına gelindiğinde ortaya, Osmanlı coğrafyasının diğer kesimlerindeki farklı bir insan tipini de çıkarmış bulunmaktaydı. Veren bir elin alan elden daha hayırlı olduğunu benimsemiş bu insan tipinin en belirgin özelliklerinin başında hiç şüphesiz ki, bağımsız hatta başına buyruk ve hepsinden önemlisi de gururlu olması gerekmektedir. İşte bu sebeptir ki, Balkan Savaşı sonrasında içine düşülen durum tüm bu insanlara çok ağır gelmiş ve bir türlü kabul edilmemişti. İtilip kakılmak, değil

³⁹⁴ Dündar, a.g.e., s.249

³⁹⁵ Ağanoğlu, a.g.e., s.235

tebaa olmak adam yerine bile konmamak ve en nihayetinde adına azınlık denilen ikinci sınıf bir statüyü kabul etmek onlara çok zor gelmişti. İçlerine sindirmek adeta imkansızdı. Bu yüzdendir ki, bir an önce Türkiye'ye gelmek, dindaşların ve soydaşların arasında eski günlerdeki gibi olmasa da, yeni bir hayata başlamak ve hepsinden önemlisi de yine başları dik olarak dolaşmak her şeyden önemliydi.”³⁹⁶

Çoğunluk itibariyle içinde buldukları konuma bakıldığında bir hayalden ibaretmiş gibi görünen bu geçmişin akıllara gelen manzaraları içerisinde kendi başlarına gelenin aslında en kötüsü olduğu hissine kapılmaktan kendilerini kurtaramadılar. Bu insanların pek çoğu Selânik'teki Alaca Cami'nin arkasındaki imaretin kapısında yaz kış demeden dağıtılacak bir tas sıcak çorbayı bekleyen çıplak ayaklı kadınların kahır dolu yüzlerini hatırlamadan edemediler. Tıpkı Girit'ten gelenlerin Hanya'daki Hünkar Camii imaretinin, Serez'den gelenlerin Mehmet Paşa Camii imaretinin, Yanya'dan gelenlerin de Ali Paşa imaretinin önünde bekleyen fakirleri hatırladıkları ve içine düştükleri vaziyete kahrettikleri gibi.

Böylesi bir psikoloji içerisinde yerleşen misafirhanelerdeki ilk günler bir anlamda yeni duruma alışma egzersizleri şeklinde geçerken, bir yandan da yavaş yavaş kafalarda bundan sonra ne olacak sorusuna cevap arandığı bir sürece doğru yönelmekteydi. Misafirhanelerde göçmenlerin uzun süre kalmaları ve bir an önce yeni yerleştirilecekleri bölgelere gönderilerek üretken hale getirilmeleri yönünde karar alınmış olsa da, bu karar pek çok göçmen için uygulanamamıştı.³⁹⁷

Yerli ahalinin göçmenlerine karşı tutumlarına gelince: kırsal alana gönderilen göçmenlerin zaruri ihtiyaçları geçimlerini kendileri temin edinceye kadar yerli ahali tarafından karşılanıyordu. Dolayısıyla yerleştirme işi gecikince yerli ahalinin bu husustaki masrafları artmaktaydı. Buna rağmen geçim sıkıntısı çeken Müslüman Türk halkı muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamış ve genelde bu husustan şikayet etmemiştir. Bununla beraber münferit menfi hareketlere rastlanmıyor değildi. Mesela göçmenlerin memleketlerinden getirmeyi başardıkları hayvanlar “madrabazlar” tarafından çok ucuz bir fiyatla toplanmaktaydı. Muhacirlerin zarar etmesini

³⁹⁶ Gökaçtı, a.g.e., s.173-174

³⁹⁷ Gökaçtı, a.g.e., s.180

istemeyen Bâb-ı-âlî bu gibi işlere mani olmak için hususi komisyon dahi kurmuştur.³⁹⁸ Yine Ermenice Araçamard gazetesi başmakalesinde muhacirler hakkında muhacirlerin vatanlarını terk etmemelerini, bunun vatana karşı işlenmiş bir suç olduğunu ve muhacirleri iskân ve onları yurtlarına iade ile meşgul olmak gerektiğini belirtiyordu. Tabii olarak bunu yazarken Ermenilerin maksatları buldukları yerlerde Müslüman nüfusun çoğalmasını engellemektir.

Muhacirlerin iskânı ile ilgili şikayetler sadece Hıristiyan unsurlardan gelmiyordu. Müslüman Türk ahali de birtakım uygulamalardan şikayetçi oluyordu. Mesela, Adana'da bulunan Çukurova Çiftliği'nin muhacirlerin iskânı için tahsis edileceğini duyan Adana eşraf, çiftçi ve uleması Vilayet İdare Meclisi'ne gönderdikleri dilekçede bu toprakların yerli ahali ve göçebe durumda bulunan aşiretlere verilmesini talep etmişlerdi. Ancak hükümet politikası gereği bu talep reddedilmiş ve araziye muhacir yerleştirilmeye devam edilmiştir. Muhacirlere verilen arazi ve diğer yardımların yerli halk tarafından kıskanılması, yerli halkın muhacirlere karşı gösterdiği sosyal psikolojinin anlaşılmasında da en iyi delildir.³⁹⁹

Bu arada göçmenlerin İstanbul'a dolmasıyla bazı vurguncu ve fırsatçıların çıktığı da olmuştur. Göçmenler daha Yedikule Surları'na yaklaşır yaklaşmaz, bazı kasaplar: "İstanbul'da ot ve arpa bulamazsınız. Hayvanlarınızı satınız, zira açlıktan ölecekler" diyerek göçmenlerin elindeki tek sermayeleri olan hayvanlarını çok ucuza almışlardır. Bu durumun gazetelere yansımamasıyla devlet ve Şehremaneti gereken tedbirleri almış, muhacirin hayvanlarını satmamaları için ot ve saman tedarikine çalışmışlardır.⁴⁰⁰ Bu konuda, 3 Şubat 1913 tarihinde İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne bir tezkire gönderilerek, "Muhacirleri iğfal ile hayvan ve eşyalarını gasbeden Hüseyin Kâhya'nın dolandırıcılık fiilinden yakalanarak muhakeme edilmek üzere evrakının mahkemeye verilmesi"⁴⁰¹ istenmiştir.

³⁹⁸ İpek, a.g.e., s.233

³⁹⁹ Ağanoğlu, a.g.e., s.230-232

⁴⁰⁰ Ağanoğlu, a.g.e., s.238

⁴⁰¹ BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi (DH.EUM.EMN.)

Dosya no: 17, Vesika no: 12

Bunun dışında muhacirlerin de bir takım sorunlara yol açtıklarını görüyoruz. Yerleştikleri yerleri beğenmemek, çevrelerindeki başka ev ve arazileri işgal etmek, başkalarının hayvanlarını çalmak, sosyal hayata uyumsuzluk göstererek yerleştikleri mahallerin örf, adet ve dini yaşayışlarına ters düşen; şahıs hukukun çiğneyen davranışlarda bulunmak gibi örnekler problemlerin en başta gelenleridir. Bir de devlete ait ormanların tahrip edilmesi gibi devletin menfaatlerine zarar veren hareketler de görülmektedir. Her şeylerini kaybeden bir halet-i ruhiyede bulunan bu insanların yaptıklarını da bu bağlamda değerlendirmek lazımdır.⁴⁰² “İzmit sancağına yerleştirilen muhacirlerin ormanları tahrip etmesi sebebiyle buralara bekçi tayini ve gerekli muhassasatın tedâriki”⁴⁰³ istenmiş, “İstanbul’dan giden muhacirlerin Karacabey, Belgrad ve Podima karyelerini işgal ederek Hıristiyanları zorda bıraktıkları yolundaki haberin bi’t tahkik mahiyetin bildirilmesine dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nden Çatalca Mutasarrıflığı’na telgraf çekilmiştir.”⁴⁰⁴

Muhacirlerin yaşadıkları en büyük sıkıntı geldikleri yerlerdeki kültürel ortamı bulamamış olmalarıdır. Benzer sıkıntı ve sorunlar kimi zamanda büyük şehirlere özgü anlayışların ve yaşama tarzlarının bu küçük şehirlerde var olmamasından kaynaklanmıştır. Selânik veya Yanya gibi Balkanlar’ın büyük şehirlerinden gelen kimi göçmenler oralarda geçerliliği olan mal ve hizmetlerin üretimi ve pazarlamasını bu beldelerde yapmak isteyince deneme yanılma yoluyla ve biraz gecikerek de olsa bir gerçeği fark ettiler. Buralarda o mal veya hizmete yönelik bir talep yoktu. Bunu araştırıp incelemeyen bildikleri işe burada da atılmışlar ve kısa bir zaman zarfında gerçeklerle yüz yüze gelmişlerdi. Örneğin Selânik’te fırını olan ve çeşitli ekmeklerin yanı sıra, piyasanın talebi doğrultusunda farklı türde poğaçalar, kurabiyeler, peynirli veya zeytinli açmalar ile pastalar yaparak bunları İzmit gibi o dönemin küçük şehirlerinde satışa sunana kısa zamanda iflasın ancak ondan öte hayal kırıklığının kıyısına geldiler.

Bu listeye özellikle kadın müşterilerine Avrupa’dan gelmiş yeni modellere göre ısmarlama elbise diken terzilerden dükkânında pek çok dilden kitabın yanı sıra

⁴⁰² Ağanoğlu, a.g.e., s.233

⁴⁰³ BOA.MV. Dosya no: 175, Vesika no: 127

⁴⁰⁴ BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 26

renk renk kalemlerle her türden kağıdı bulunduran kırtasiyecilere, değişik türde yemiş ve çekirdek türlerini satan kuruyemişçilerden kimi zaman siyasal içerikli bildiriler, kimi zaman da kadınlar ve çocuklar için kitap ve dergiler basan matbaacılara kadar çok geniş bir yelpazedeki esnafı eklemek mümkündür.

Öyle ki Selânik gibi bir şehirde işlettiği kahvehanesinin bir köşesini nargilecilere ayıran, kış aylarında müşterilerine çay, kahve, salep, yaz aylarındaysa soğuk limonata, vişne suyu hatta yerine göre kendi geliştirdikleri formüle göre hazırladıkları meyve kokteyllerini sunan bu kahvehane sahipleri de kısa zamanda geldikleri yerlerdeki ortamı buralarda bulamayacaklarını anlamışlardı. Bütün bu gelişmeler esnafı ister istemez önündeki iki tercihten birini seçmeye zorlamıştı. Ya bu işi bırakıp şansını başka işlerde denemek ya da buldukları yerin şartlarına uyarak ona göre çalışmak.⁴⁰⁵

Göçün diğer tarafında bulunan Rumlar da aynı sorunları Yunanistan'da yaşıyorlardı. Yunanistan'a göç eden ve aralarında bir kelime bile Rumca bilmeyen Rumların bulunduğu göçmenler orada uzun yıllar sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Rumların bir kısmı Yunanistan'a gittiklerinde Türkçe'den başka bir dil konuşmuyorlardı. Bu durum onların Yunanistan'da çok büyük sıkıntı çekmelerine sebebiyet veriyordu. Yunanistan'da buluna bir iskân memurunu söyledikleri çok ilginçtir: "Bu nasıl iştir! Rumca bilmeyen ve sadece Türkçe konuşan insanlar Yunanistan'a gelmiş. Türkçe bilmeyen insanlar da Türkiye'ye gidiyor! Bir Rum göçmen olan Nevşehirli Aleko: "Biz Türkçe konuşurduk. Rum mektebinde biraz Rumca öğrenmişim. Ama okul dışında hep Türkçe konuşurduk... Buradaki hükümet bize zeybek türkülerini ve saz çalmayı yasak etti" diyerek Anadolu Rumlarına, Yunanistan'da uygulanan baskıları anlatmaktaydı.

Anadolu'dan gelen göçmenler Rumlar ile Yunanistan nüfusundan her 4 kişiye 1 fakir kişi daha eklenmişti. Bu durum Yunanistan'ı sürekli olarak Batı yardımına bağlı kalmasına sebep olmuştur. Politik güç olmamaları için değişik kasaba ve köylere yerleştirilen Rumlar, ahlaki ve kültürel özelliklerini gururlarını ve kendilerine olan güvenlerini korudular ve daimi surette kendilerini Yunanlılar'dan

⁴⁰⁵ Gökaçtı, a.g.e., s.258-259

üstün gördüler. Anadolu Rumları, kendilerini asimile etmek isteyen ve Helenizm propagandası yapan Yunanistan Devleti'ne karşı çıktılar. Göçmenlere gereken yardımı yapmadığını düşünen devleti ihanetle suçladılar Rumlar Yunanistan'da dürüstlükleri, saflıkları, endüstri, tarım ve işadamlığındaki yetenekleri ile büyük başarılar kazandılar. Kilim ve halıcılık sanatını, yeni zirai yöntemlerini, yeni balık avlama tekniklerini Yunanistan'a getirerek üretimde ilerleme sağladılar.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Ağanoğlu, a.g.e., s.299-301

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV- GÖÇÜN SİYASAL SONUÇLARI

A- BALKAN SAVAŞLARI'NIN OSMANLI SİYASAL YAŞAMINA ETKİLERİ

1. Savaş Öncesinde Osmanlı İç Siyasetinde Yaşanan Çekişmeler

a- Meşrutiyet'in İlanının Ardından Yaşanan Gelişmeler

İkinci Bölümde Meşrutiyet'in ilanını gerektiren sebepler ve Meşrutiyet sonrasında dış politikada yaşanan gelişmeler irdelenmiş, bunların Balkanlar'a etkisi tartışılmıştı. Meşrutiyet rejimi ile birlikte karışıklıkların sona ereceğini düşünen İttihat ve Terakki kendisini daha büyük karışıklıkların içinde boğuşurken bulmuştu. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Girit Yunanistan'a katıldığını açıklamış çok geçmeden İtalya Trablusgarp'a asker çıkarmıştı. Dışarıda birbiri ardına bu olumsuz gelişmeler yaşanırken, iç politikada da sular bir türlü durulmamıştı.

İlk sorun siyasi rejimin saptanması olmuştur. 1876 Kanun-ı Esasi'si padişahçı bir anayasa olduğu için, 1909 "tadilatı" ile değiştirilerek ikinci parlamenter rejimde karar kılınmıştır. Hiçbir zaman halka indirilememiş ve toplumca benimsenmemiş bir tutku halinde, parlamenter rejim (yasama-yürütme dengesine dayanan anayasal mekanizma) araç değil amaç sayılmıştır. Bu istek aslında iktidar ve muhalefet bakımından ruhsuz ve samimiyetsiz kalmıştır. Ne var ki, tüm kavgalar, vuruşmalar ve öldürmeler hep bu içi boşaltılmış terime dayandırılmıştır.

Kamu hak ve hürriyetleri bakımından bazı olumlu adımlar atıldığını söylemek olanağı vardır. Önce, meşruluğu her zaman tartışmalı olan seçimlerin yanı sıra, seçme ve seçilme hakkı getirilmiştir. Kamu özgürlükleri alanında da, değindiğimiz gibi şahıs hürriyeti, matbuat hürriyeti güçlendirilmiş, kötü ünlü 113. maddenin padişaha sürgün yetkisi veren bölümü kaldırılmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Tunaya, a.g.e., s.37

İlk kez olarak, Türk halkı arasında ve kendi girişimleriyle yerel siyasal toplumsallaşma biçimleri doğdu. Fakat henüz ulusal ölçüde parti örgütlenişi yoktu. Bunların yerel parti örgütleri haline getirilme aşamasına daha sonraları gelinmiştir. O aşamaya gelindiği zaman da heyecanlar soğumuş, çıkar etkeni denen şey kabarmaya, klikler belirmeye başlamıştır. Fakat başlangıçta, kısa bir süre, İttihat ve Terakki Cemiyeti ulusal bir siyasal örgütlenme modeli olarak görülüyordu. Bu, doğmakta olan bir ulusal Türk biriminin ilk siyasal görünüşüdür. Devlet diye korkulan dev (Leviathan) eridi, silindi; yeni bir kuşağın sesi ön plana geçti; kişilerin kişiliği ve birey olarak siyasal hayatta pay sahibi olma olanağının ufukları açılmaya başladı.

İlk dönemde, cemiyetin asıl önemli unsuru, halkın henüz tanımadığı, fakat gençlerin “özgürlük kahramanı” olarak ülküleştirildiği önderler tabakasıdır. Bu tabakanın en önemli kişileri Rumeli’nden yerlerinden, geleneklerinden sökülmüş kişiler, askerlik eğitimi yoluyla eski rejimin karanlıkları içinde kafaları aydınlanan kişiler, Diyarbakır ya da Arnavutluk gibi imparatorluğun dış çemberlerinde kalmış yerlerden gelenler, subay, doktor, öğretmen, avukat, ya da posta katibi, özel okul kurucusu gibi kişiler, Selânik gibi Yahudilerin, masonların, komitecilerin, Makedonya sosyalistlerinin bol bulunduğu kozmopolit bir şehirde çok şeylere gözü açılanlar, II.Abdülhamit kuşakları açısından dinsiz, Namık Kemal’in vatan ve terakkisine, Tevfik Fikret’in hümanizmine inanan ülkücü kişilerdi. Hiçbiri, toplumda hiçbir çoğunluğu temsil etmiyordu. Biricik güç temelleri, II.Abdülhamit rejiminin bilmeyerek geliştirdiği modern ordu müessesesidir. Paris’ten, Kahire’den, Rusya’dan koşup gelenler bile bu kadroya girmediler. Zamanla, parti savaşıçılığının yeni bir çehreye bürünmesi yüzünden bu ilk ülkücülerin bazıları ülkücülük simgesi olmaktan çıktı. Ulus ölçüsünde bir siyasal cemiyet olarak başlayan parti, ancak zorunlu olarak 1913’te parti olmayı kabul ettiği zaman, cemiyet içinde ağaların tekelciliği başlamış bulunuyordu.

Baskı rejimine son verme ve bunun için onun sorumlusu olan hükümdarı anayasa rejimini uygulamaya zorlama amacıyla başarılan 1908 devriminin öteki önemli bir sonucu, halk yığınlarının katıldığı bir devrim olmadığı halde, Türk halk yığınlarının olaya ilk kez olarak din açısından değil, politik açıdan tepki göstermesi olmuştur. II.Abdülhamit rejiminin yalnız aydınlar arasında değil, halk arasında da

din-devlet ilişkisi anlayışında farkına varılmayan derin bir çatlama yol açtığı ortaya çıktı.

Türk halkı arasında devletten ve dinden ayrı olarak siyasal ilişkilerle birleşip siyasal eylem alanına geçiş bu çatlamanın sonucudur. Devletin siyasal ve dinsel yanları birbirinden ayrılınca, şimdiye dek devletten başka hiçbir toplumsal benlik bağlılığı olmayan Müslüman Türk halkı kendini ortada kalmış, temelsiz bir varlık olarak görmeye başladı. İslam ümmeti kavramı, Namık Kemal'in kendisinde değilse bile, yarattığı yurtseverlik heyecanının havası altında "ulus" anlamına gelmeye başladı. Gerçekte ne İslam açısından ne de Osmanlılık açısından "ümme" denecek bir toplum birim zaten yoktu. Türk halkını bir ulus olarak tanımlayacak bir ad bile yoktu.⁴⁰⁸

1908 Devrimi'nin kaydedeceğimiz son önemli sonucu, parti ayrılışlarına her noktada paralel olmayan geniş kapsamlı bir ideolojik farklılaşma dönemini açmasıdır. Bu, devrimin ikinci kilit kavramı olan "terakki" kavramının anlamlarını açıklama doğrultusunda yapılan çabaların bir ürünüdür. Zamanla, birbirleriyle tam karşıtlaşma durumuna gelen üç düşün okulunun hepsi, başlangıçta 1908 olayını yeni bir dönem açacak bir "inkılap" değil bir ihtilal olarak, meşruluğunu yitirmiş sayılan bir yönetimin zor kullanılarak düşürülmesi olayı olarak kabul edilmişti. Halbuki inkılap, terakkinin yolların açacak biçimde toplumun belli başlı kural ve kurumlarının yeni temellere oturtulması demek olmalıydı.

Daha 1902'de, asıl sorunun sadece yönetimi düzeltme, ıslah etme değil, geniş kapsamlı bir toplumsal devrim olduğu sonucuna varan Yusuf Akçura, ta başta ve bir kez daha bunu hatırlattı. İnkılap sadece Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koymaktan ibaret bir iş değildi; ulusçuluk açısından değil, ama Batı uygarlığına geçme açısından aynı görüşü Abdullah Cevdet ve Sabahattin de ileri sürmüşlerdi. Doğu türü toplum yapısı sürdükçe, II.Abdülhamit kaldırılrsa bile onun yerine başka Abdülhamit'lerin geçeceğini söyledikleri için, Ahmet Rıza grubu bunları II.Abdülhamit'i savunmakla suçlamıştı. Akçura'ya göre, 1908 olayı sadece militer, biraz da politik bir darbe olayı

⁴⁰⁸ Berkes, a.g.e., s.402-404

olarak kalmıştır. Hem de sadece aydınlar arasında kalmıştır. Toplumun çıkarı hâlâ oldukları gibidirler. Asılı sorun toplumsal yapı değişikliğini getirme sorunudur.

İşte, inkılabın İslamcı, Batıcı, Türkçü ya da İslamlaşmak, batılılaşmak, uluslaşmak yönlerinde olması etrafındaki üç düşünce akımı bu zaman başlamıştır ki bu, yukarıda gözden geçirdiğimiz partilere ayrılışlara paralel olmayan bir düzeyde yürümüştür. Bunun nedeni, bu üç yöndeki düşüncenin, çağdaş uygarlık karşısında yalnız Türk Müslümanlarının sorunları etrafında dönmesidir. Parti ayrılıkları ise, milliyetler arası sorunlar, milliyetlerle devlet arası ilişkiler gibi sorunlar etrafında döner.⁴⁰⁹

Meclis'in açılması ve meşruti rejimin yürürlüğe girmesiyle Padişah, hesaba alınacak bir güç olmaktan çıkmıştı. Cemiyet, artık onun, muhtemel bir tehlike olmadığını düşünüyor ve meşruti bir hükümdarın başta kalmasında bir sakınca görmüyordu. İktidar, Bâb-ı-âli ile Cemiyet tarafından paylaşılmıştı. Bâb-ı-âli, biraz daha sabırlı davransaydı, Cemiyet hizipleşmeler yüzünden kendi kendini dağıtacaktı. Oysa Kâmil Paşa, Cemiyet'in özellikle yasal bir sıfatı olmaması nedeniyle, hükümetin işlerine karışmasına içerliyordu. Ahmet Rıza Bey'le Nazım Bey'in Avrupa başkentlerine yaptıkları gezilerde, Osmanlı İmparatorluğu hükümetini temsil edermişçesine konuşmaları Sadrazamı çok sinirlendirmişti. Cemiyet'in kendisine danışmaya gerek duymadan Balkan Komitesini ağırlamak görevini ona yüklemesini, Kâmil Paşa bir hakaret saymıştı. Aslında bu, yeni bir gücün, geleneksel bir mevkiye meydan okumasıydı ve geleneksel makamı temsil eden Kâmil Paşa'nın da kendi alanına müdahale edilmesine karşı çıkması doğaldı.

Kâmil Paşa, hiçbir zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni önemsememişti. İstanbul seçimlerindeki başarılarından sonra bile, Cemiyet'in Meclis'teki çoğunluğa hakim olabileceğini düşünmemişti. Cemiyet'in, sadece "Padişah'a karşı kendini savunacağı bir silah" olarak görüyordu. Geçmişte Bâb-ı-âli'nin karşısındaki biricik tehlike Padişah olmuştu; Kâmil Paşa, gelecek için de biricik tehlikenin Padişah olduğunu düşünmekteydi. Cemiyet'i hiçbir zaman iktidarı ele geçirebilecek bir güçte görmemişti ve anlaşılan Saray'ın gücünü kısıtlamakta kullandığı Cemiyet'in, bu iş

⁴⁰⁹ Berkes, a.g.e., s.410

bittikten sonra bir sorun haline gelebileceğini de düşünmemişti. Bu arada, nezaretlerde bazı değişiklikler yaparak Cemiyet'i yatıştırmaya çalışıyordu. 30 Kasım'da Manyasizade Refik Bey'i Adliye Nazırı olarak atıyor; böylelikle kabineye ilk kez bir İttihatçı girmiş oluyordu. Liberal olarak tanınan ve Makedonya Genel Müfettişiyken Jön Türkler'e yakınlık gösteren Hüseyin Hilmi Paşa ise Dahiliye Nazırlığına getiriliyordu.

Öte yandan, Cemiyet de, Kâmil Paşa'dan pek hoşnut sayılmazdı. Seçimlerin yapıldığı Kasım ve Aralık ayları boyunca, Kâmil Paşa Ahrar Fırkası'nın yanında yer almıştı. Bu nedenle Cemiyet yanlısı basın, Sadrazama vaat ettiği iç islahatı gerçekleştirmediği gerekçesiyle saldırmış; onu "gevşeklik ve gerek iç, gerek dış siyasette beceriksizlikle"le ve "Saray'ın despot idaresinin Bâb-ı-âlf'de sürdürmeye çalışmakla" suçlamıştı. Kâmil Paşa'nın, Bulgaristan ve Avusturya'yla bir antlaşmaya varamadığından dolayı suçlanması haklıydı; çünkü Kâmil Paşa, bu görüşmeleri, Meclis'teki durumunun güçlendirmek ve seçeceği adamlardan kurulu bir kabineye sahip olmak için özellikle uzatmaktaydı.

Kâmil Paşa'nın düşmesi, gerek Ahrar Fırkası, gerekse Cemiyet karşıtı öteki bütün unsurlar için büyük bir terslik olmuştu. Daha bir ay önce, Meclis, Kâmil Paşa'yı ve izlediği politikayı onayladığını, ittifakla aldığı güvenoyuyla kanıtlamıştı. Oysa, şimdi yalnızca sekiz mebus Cemiyet'e karşı oy kullanma cesaretini göstermiş, Kâmil Paşa'nın iddiasına göre, altmış kadarı da Cemiyet tarafından tehdit edildiklerinden oy kullanmadan Meclis'i terk etmişlerdi. Cemiyet'in Meclis'teki üstünlüğü açıkça ortaya çıkmıştı ve artık Anayasa çerçevesinde yenilgiye uğraması söz konusu olamazdı. Cemiyet'in ortadan kaldırılması için tek bir yol kalıyordu ki, o da şiddete başvurmaktı.

Bu olayı izleyen iki ay süresince, basında, Cemiyet'e karşı bir kampanyaya girişildi ve İttihatçı gazeteler de karşı ateş açtılar. Kâmil Paşa'nın düşüşü, İngiliz Büyükelçiliği'yle Türkiye'de çıkarları olan İngilizlerce saygınlıklarına indirilen bir darbe olarak yorumlandığından; İngiliz basını da bu kampanyaya katıldı. İstanbul'da İngilizce yayımlanan ve İngiliz Büyükelçiliğiyle ilintisi olduğu bilinen Levant Herald gazetesi, Kâmil Paşa'yı öylesine savunuyor ve Cemiyet'e karşı çıkıyordu ki;

Cemiyet'in bazı üyeleri, gazetenin başyazarına işten el çektirilmesini istediler. Muhalefet, İngilizlerin Cemiyete karşı takındığı bu tavırdan hayli cesaret almıştı ve yararlanmak için hemen harekete geçti. İngiliz basınındaki İttihat ve Terakki aleyhtarı makaleler, halkın büyük bir çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılanmakta ve Cemiyet aleyhtarı İstanbul gazetelerinde yorumlarla birlikte yayımlanmaktaydı.

Jön Türkler, İngiltere tarafından desteklenmenin değerini, bir başka deyimle, İngiltere'nin düşmanlığını kazanmanın arzulanacak bir şey olmadığını iyi biliyorlardı. İngiliz Büyükelçiliği'nin, Kâmil Paşa kabinesine büyük önem verdiğinin ve onun düşmesini İngiliz nüfuzuna indirilen bir darbe olarak gördüğünün farkındaydılar. Gerek bu kötü izlenimi silmek, gerekse muhalefetin propagandasını etkisiz kılmak amacıyla, Sir Gerard Lowther'e, Kâmil Paşa'ya karşı gelmelerinin tek nedeninin Anayasaya aykırı davranışları olduğunu; bundan sonra kurulacak herhangi bir kabineyi, ancak Kâmil Paşa'nın İngiltere'ye karşı izlediği dostluk politikasını sürdürmesi koşuluyla destekleyeceklerini bildirdiler. 14 Şubat'ta Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere'ye karşı benimseyeceği politikanın Kâmil Paşa'nınkinin devamı olacağını ve Türkiye'nin Majesteleri hükümetinin tavsiyelerine uygun olarak hareket edeceğini açıkladı. Siyasal çıkarlar yüzünden kalkmış olsa da, bu dostluk gösterilerini samimiyetsiz olarak nitelenebilir. 1908 Temmuz'undan beri Jön Türkler'in dış politika konusundaki bütün tutum ve davranışlarının temelinde, İngiltere'ye karşı beslenen dostluk yatıyordu.⁴¹⁰

b- 31 Mart Ayaklanması

İttihat ve Terakki Cemiyeti güçlenmeye çalışırken, gericiler de örgütlenmekteydiler. Mevlit kandiline rastlayan 5 Nisan 1909'da, İttihad-Muhammedi Cemiyeti resmen kuruldu. Bu örgüt, o zamana kadar yayın organı Volkan gazetesi aracılığıyla çalışmış ve 3 Mart'ta bu gazetede siyasal programı yayımlanmıştı. İlkeleri ve programı, dine; insanların yaptığı yasalara değil, Kuran'a dayanıyordu; Osmanlılık ülküsü üzerine kurulacak bir birliğe şiddetle karşı koymaktaydı. Ülkenin şeriatla idare edilmesinden yanaydı ve ancak İslami bir ülküyü

⁴¹⁰ Ahmad, a.g.e., s.51-58

benimseyen bir birliğe katılmayı düşünebiliyordu. Bu nedenle, İttihad-ı Muhammedi, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, gerekse Osmanlı Ahrar Fırkası'nın benimsediği Batıcı reforma karşıydı. Propagandasının İmparatorluğun dindar ve tutucu unsurları arasında yapıyor, yayın organı Volkan aracılığıyla Meclis'teki geleneklere bağlı mebuslar ve ordunun erat sınıfı arasında sempatzan kazanmış bulunuyordu.

31 Mart (13 Nisan) karşıdevrimi işte bu ortam içinde olgunlaştı. 30 Mart'ı 31 Mart'a bağlayan gece, Birinci Ordu'ya bağlı birlikler isyan ettiler; subaylarına karşı gelerek, başlarındaki softalarla birlikte Meclis'i yakınındaki Ayasofya Meydanında toplanıp şeriat istediler. Hükümet, başkente hakim olan tehlikeli havanın çoktan farkındaydı. Ancak, olayların bu biçimde gelişmesi gerçekten beklenmiyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa, bir yandan nazırları toplantıya çağırırken, öte yandan polis müdürünü, askerlerin başındaki softalarla konuşup kesin olarak ne istediklerini öğrenmeye yolladı. Meclis Başkanı ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın istifa etmesini şeriatın geri getirilmesini ve Müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanmasını istediklerini söylediler. Padişah'ın askerlerle konuşması amacıyla olay yerine gönderdiği Şeyhülislam da, isteklerin hemen hemen aynı olduğunu, ancak askerlerin, ayrıca bu davranıştan ötürü Padişah'tan af dilediğini bildirmişti.

Meclis'in içinde ise kıyamet kopmuştu. Cemiyet üyesi mebuslar can korkusuyla kaçmış; softalar, askerler dört bir yana dağılmıştı. Duruma hakim olamayacağını anlayan Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nazırıyla Maarif Nazırını yanına alarak Saray'a gitti ve kabinesinin istifa ettiğini bildirdi. İstifası hemen kabul edildi. Padişah, askerlerin de bütün isteklerini kabul etmiş; düzeni sağlamak amacıyla Başkatibi Ali Cevat'ı, hazırladığı iradeyi hem Ayasofya meydanında, hem de Meclis'te okumaya yollamıştı. Ertesi sabah, yani 1 Nisan (14 Nisan)'da, Tevfik Paşa'yı Sadrazamlığa atayan iradede, harbiye Nazırıyla Bahriye Nazırını Padişah'ın seçeceği bildiriliyordu. Tevfik Paşa bu durumda Sadrazamlığı kabul edemeyeceğini söyleyince, Padişah öne sürdüğü şartı geri aldı. Ama, aslında Müşir Ethem Paşa'yı Harbiye Nazırlığına atamış bulunuyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, tam bir yenilgiye uğramış gibiydi. Başkentten kaçmamış olan Cemiyet üyeleri saklanmaktaydılar; İstanbul'daki İttihatçı gazetelerin matbaaları yağma edilmişti. Cemiyet'in boşluğunu Ahrar Fırkası doldurmuştu. Birkaç gün öncesine kadar inkar edilemeyecek gücü olan bu kuruluşun ani çöküşü incelenmeye değer bir olaydır.

Aslında Cemiyet'in gücü her zaman abartılmıştı ve İstanbul'da fazla ciddiye alındığı söylenemezdi. Cemiyet, ancak, Saray'ın despotizmiyle mücadele ettiği sürece desteklenmişti. Ama bu despotizm yıkılınca, ortaya çıkan durum çok az kişiyi hoşnut etmiş, çoğunluk muhalefete geçmişti. Günümüzün bir çok bağımsızlık hareketinde görüldüğü gibi, amaca ulaşıldıktan sonra Cemiyet de hiziplere bölünmüş, reform ve çağdaş bir devlet yaratma ülküsüne bağlı olanlar azınlıkta kalmışlardı. Bu arada Cemiyet de, kendi içinde tatmin olmamış bir grubun ortaya çıkmasını engelleyememişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni birçok çıkarıcı, Saray'ın diktası sona erdiğinde yüksek mevkiilere gelebilmek umuduyla desteklemişti. Cemiyet'in - hükümette- etkin rol oynamama kararı alması, bütün bu arzulara set çekmişti. Abdülhamit'in casusluk ağı ortadan kaldırıldığı zaman ve nezaretlerin yeni baştan düzenlenmesi sırasında bir sürü memur işsiz kalmıştı. Bunlar bir araya gelerek Cemiyet karşıtı güçlü bir grup meydana getirdiler. Jön Türkler'in izlediği laik siyaset, dine bağlı unsurları Cemiyet'ten uzaklaştırmış; giderek, karşısında yer almaya zorlamıştı. Özellikle erler, abdest almak ve namaz kılmak için kendilerine zaman tanınmadığından ve çocuk yaştaki genç subaylardan emir almaktan şikayetçiydiler. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki bütün geleneksel unsurlar ve hepsinin başında Bâb-ı-âli ile Saray, Cemiyet'e karşıydı. Saray ile Bâb-ı-âli, geleneksel olarak yalnızca kendilerinin karıştığı devlet idaresine birtakım yetkisiz kişilerin müdahalesini kabul edemiyorlardı. Bu, gerek Padişahın, gerekse Bâb-ı-âli'nin, isyancıların isteklerini hemen kabul etmelerinin nedenlerinden biri de olabilir. Son hesaplaşma, karşıdevrim Yeniçeriler gününden kalma geleneksel bir asker-sofita işbirliğinin devamıydı.⁴¹¹

Ahrarcılar, muhalefet partileri arasında 31 Mart olaylarıyla en yakından ilgilenen örgüt olmuşlardır ve "Vak'a"dan çok şey beklemişlerdir. Hem

⁴¹¹ Ahmad, a.g.e., s.61-63

Abdülhamit'ten hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmak. Büyük tutkuların sahibi henüz örgütlenememiş küçük bir parti, denediği seçim yolu yenilgi ile kapanınca, hukuk dışı bir eylemden büyük umutların gerçekleşmesini bekler olmuştur. Siyasal iktidarın değiştirilmesi Ahrar'cılara göre ancak bu yoldan sağlanabilir görünmüştür.

Ahrar'cılar bu umudun gerçekleşmesi için askerler, ilmiyecilerle (özellikle Vahdeti grubu ile) temasa geçmişlerdir. İngiltere sefareti sorumlularıyla birlikte 31 Mart'ın destekleyicisi olmuşlardır. Kroker oteli toplantısında, vak'anın planlamasının yapmışlardır. Fakat olayları başlatma ve yönlendirme toplantılarına karışan Ahrar'cılar –bu arada İngilizler- 31 Mart'tan yararlanmayı planladıkları halde, eylemlerin açık yöneticileri olmaktan kaçınmışlardır. Bu nedenle ön plana Muhammedi'lerin çıkmasını ve kendilerini perdelemesini yeğ tutmuşlardır. Fakat hareketin içinde oldukları açıktır.

31 Mart adı verilen ve on üç gün süren olaylar ve eylemler Ahrar'ı tasarladığı hedefin çok uzağına düşürmüştür. Ahrar'cılar, Muhammedi'ler gibi, suçlu sandalyesine oturtulmuşlardır. Prens Sabahattin ve Ahmet Fazlı Bey'ler tutuklanmışlar sonra da serbest bırakılmışlardır. Divaniharp Mevlanzade Rıfat Bey'i on yıl sürgün cezasına çarptırmıştır. Ve Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Ahrar Fırkası, bu olayların ağırlığı ve sorumluluğu altında ezilmiştir.

Fırka'nın ideolojisi Jön Türkler tarafından daha Paris'te oluşturulmuştur ve Sabahattin'ci grubu toplayan “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyet”nin programında belirlenmiştir. Bu ideolojinin egemen çizgileri, bireysellik (ferdiyetçilik), liberalizm, kişisel girişimcilik (teşebbüs-ü şahsi) ve bunların gerçekleştirici rejimi olan yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) olmuştur. Yine değindiğimiz gibi, “adem-i merkeziyet” Osmanlı ülkesinde etnik bir eşitlik ve kozmopolitlik yaratmaktaydı. Ahrar, bu açıdan imparatorluğu bölücülük ve parçalayıcılık ile suçlanmıştır. İttihatçılara oranla, Ahrar'ın Türkçlük akımına karşı olduğu söylenebilir. Böylece ve doğru bir gözlemlerle “kozmpolit yanları, milliyetçi yanlarından ağır basmıştır.

İttihatçılar bu durumu ağır bir suç sayarak, tüm Meşrutiyet yılları boyunca, başka partileri de –örneğin Hürriyet ve İtilaf- eleştireceklerdir. Ahrarcıların, İttihat ve Terakki'ye karşı en çetin muhalefet tezini ilk kez siyasallaştırmıştır. İttihat ve Terakki karşısındaki tüm muhalefet partileri ve gruplaşmaları bu çizgiyi ortak bir muhalefet ilkesi olarak sürdüreceklerdir. Ahrar Fırkası'nın programındaki bir özellik de, padişahı söz edilmemiş olmasıdır. Fakat, saltanat kurumları düzenleyici ve düzeltici bir görüşle “muhafaza” edilmiştir.⁴¹²

Osmanlı Parlamentosu, büyük bir çoğunlukla, Muhammedi'lerin 31 Mart eylemlerinde, baş neden, yürütücü ve kışkırtıcı olduğu kanısındadır. Ve tüm ülkeyi sarsıcı önemini de sürekli olarak belirtmiştir. İttihat-ı Muhammed'in Mebusan Meclisinde yarattığı tepki, kuşkusuz dernek kurma ve toplanma hürriyetlerinin düzenlenmesinde etkin olmuştur. Kanun-ı Esaside bu hürriyetler bulunmadığı ve daha geç (1909 değişiklikleriyle eklendiği için), düzenleyici bir kanunun acele olarak yapılmasını İttihat ve Terakki liderlerinden Talat Bey (Paşa) 31 Mart'tan önce istemiştir.

Bu arada, Veliahd Vahdettin'in 31 Mart'ın suçlularından bazılarını Çengelköy'deki köşkünde sakladığı ve hareketi benimsediği ileri sürülmüştür. Yine Prens Sebahattin'in ve Ahrar'cılarının hareketin içinde oldukları hatırlanmalıdır. Ulema'nın rolüne gelince, o da kısmi olmuştur. Örneğin “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye” hareketi kınamıştır.

Ve nihayet İngiliz sefaretinin hareketin asıl yaratıcılarından olduğu bir gerçektir. 31 Mart bugün de, niteliği bakımından, çeşitli yorumların konusu olmuştur ve olmaktadır. Çünkü, henüz bilinmezleri çözülmüş değildir. Hareketin bilinmezleri içinde, bilinen gerçek, İttihad-ı Muhammed'in eylemlerin başında görüldüğü ve Vak'anın ideolojik yönünü sağlamak istediğidir. Fırka 31 Mart eylemlerinin bastırılmasıyla siyasal hayattan silinmiştir. Ve ardından derin izler ve tepkiler bırakmıştır.⁴¹³

⁴¹² Tunaya, a.g.e., s.181-183

⁴¹³ Tunaya, a.g.e., s.220-231

İttihat ve Terakki'nin kararlı ve aceleci icraatına ilk büyük sosyal ve siyasal tepki 31 Mart Vakası ile ortaya çıkmıştır. Devlet teşkilatının yeniden tanzimi için başlatılan Tensikat, yani memuriyet kadrolarının ve maaş miktarlarının yeniden tespit edilmesi ve birçok memurun işten çıkarılmasının yanısıra memurlardan kimlerin yerinde bırakılacağı meselesi, siyasileşme sürecinin bir bakıma itici gücünü teşkil etmiştir. Aydınlar arasında siyasileşmenin ilk sebebi ise İttihat ve Terakki'nin eski Jöntürlere, Mizancı Mura'a, Sabahaddin Beye ve İbrahim Temo'ya ve benzerlerine karşı olmasıdır. Bu arada kendi dışındaki veya kontrolü uzağındaki her türlü cemiyete hayat hakkı tanımayan sekter tavrıdır.⁴¹⁴ 31 Mart Hareketi'nin diğer sonuçları bilhassa üzerinde durulmaya değer. İttihat ve Terakki iktidarda kalmış, memleketi büyük bir terör havası sarmıştır. Sıkıyönetim ilan edilmiş, divan-ı harpler kurulmuştur. Muhalefet susturulmuş, umumi efkâr rejimi büyük bir darbe yemiştir. Zaten çelimsiz olan siyasi partilerin büyük bir kısmı ortadan kaybolmuş, bir kısmı –bu arada İttihad-ı Muhammedi ve Ahrar fırkaları- kapatılmıştır. Muhalefetin birleşik kitle haline gelmesi için 1911 yılını beklemek gerekir.⁴¹⁵

2. Halaskaran Zabitan Olayı

İkinci Meşrutiyetin en bunalımlı dönemi, Mebusan Meclisi'nin 1911 (18 Ocak) feshi ile başlamıştır ve Mahmut Şevket Paşa suikasti ile (12 Haziran 1913) başka bir biçime dönüşerek son bulmuştur. Bir yılı biraz aşkın bu süreç içinde (on üç buçuk ay) görülen gelişmelerin hızına ve değişikliğine, ne daha önce ne de daha sonra rastlanmıştır. Ve siyasal bilançosu da hayli yüklüdür. İki kez Mebusan feshi (1911, 1913) dört hükümet değişimi (Sait, Gazi Ahmet, Muhtar, Kâmil ve Mahmut Şevket Paşa'ların kabineleri), iki savaş (Trablusgarp ve Balkan Savaşları) iki komplo (Bâb-ı-âlf Baskını ve Mahmut Şevket Paşa suikasti).

Ne var ki, bu bilanço bile, Osmanlı ülkesini bir bunalımlar dünyasına çeviren nedenleri belirtemez. Asıl büyük olay, Sait Paşa'nın istifasıyla, iktidarın İttihat ve Terakki'ye muhalif bir takımın eline geçmesi, İttihatçıların da muhalefeti kabullenme

⁴¹⁴ Ali Binici, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.222

⁴¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.b., 2003, s.125

zorunda kalmış olmalarıdır. Altı ay süren iktidar ve muhalefetin ters yüz edilmesi, tepkici bir intikamlaşma politikasının izlenmesine yol açmıştır: İttihatçıların mahkum ettikleri kişiler affedilmiş, örfi idare el değiştirmiş, hesaplaşma ve öç alma işlemleri başlamıştır. Durmayacaktır. Askerlerin ve memurların siyasi hayata karışıp karışmayacakları sorunu bu bulanık ortam içinde ele alınmıştır. Ancak bu sorunun tartışıldığı bir sırada, askeri bir cunta eylemi, “Halaskaran Zabitan Grubu” (Kurtarıcı Subaylar Grubu) tarafından düzenlenerek ortaya çıkmıştır. Bu olayı acı gelişmeler izlemiştir.

Duruma açıklık vermek ve Halaskarlar eyleminin nasıl ortaya çıktığını daha iyi anlayabilmek için, Meşrutiyetin başından beri ordu ile politika diyalogunun gelişmelerini izlemek gerekiyor. Önce hemen belirtilecek olan büyük olay, Meşrutiyeti Rumeli’deki subayların ilan etmiş olduğudur. Sivillerin bu gelişmeyi harekete geçirmekteki çabaları azımsanamaz. Ne var ki, İttihat ve Terakki, daha bu dönemde ordu ile bütünleşmiştir. Meşrutiyetin, büyük sorunu, orduyu bu tümünden ayırmak olmuştur. Fakat, sivil kadronun tek desteği ve güvencesi ordu olduğu için, ona dayanmadan, hatta onunla bütünleşmeden iktidarda kalmanın olanak dışı olduğu da bir gerçektir.⁴¹⁶

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İkinci Meşrutiyet’in en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olmuştur. İttihat ve Terakki karşısında, onun modelinde oluşan ve muhalefetin en yüksek aşamasını temsil eden bu partinin doğuşu ve gelişimi ayrıntılarıyla incelenmelidir. Fırkanın ortaya çıkış tarihinin son derece karışık bir bunalım dönemine rastladığına işaret etmek gerekir. Fırkanın kuruluşundan on gün önce İtalya Trablusgarb’a saldırmıştır. Parlamento karışıklık içindedir. İstifa eden Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın Divan-ı Âli’ye verilmesi istenmektedir. Sait Paşa gibi İttihatçıların 190 hareketinden sonra değiştirilmesini istedikleri bir kişi sekizinci kez sadarete getirilmiştir. Trablusgarb’ın adeta savunmasız bir biçimde bırakılması basında yoğun eleştirilere konu olmaktadır. Avrupa basını İttihatçıları yermektedir.

Fırka bu koşullar içinde kurulmuş olmakla beraber, temsil ettiği muhalefetin uzun süredir böyle bir parti oluşturmak için sabırsızlıkla beklediğini belirtmek

⁴¹⁶ Tunaya, II.Meşrutiyet Dönemi, s.344-345

gerekir. İşte 8 Teşrin-i sâni 1327 (21 Kasım 1911) tarihinde siyaset sahnesine çıkan bu Fırka, yönetime egemenliğini gündün güne koymakta bulunan İttihat ve Terakki'nin karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl olmuştur.⁴¹⁷

Hürriyet ve İtilaf, budan başka imparatorluk içinde çeşitli etnik gruplara geniş bir yönetsel özerklik tanımadan yanadır. Ermeni, Kürt, Rum, Arnavut özerklik davalarını savunmuştur. İttihat ve Terakki ise, İmparatorluğu dağılmaktan korumak için, merkeziyetçi bir yönetimden yanadır.⁴¹⁸

Fırka kurulduğunda Rumeli ve Adalar daha elden çıkmamıştı. Siyasi bütünlüğün azınlıklara yeni haklar verilerek temin edilebileceği yolunda kuvvetli ümitler henüz yaşıyordu. Arnavut, Arap, Bulgar, Rum, Sırp, Ulah, Yahudi azınlıklarına idari ve içtimai yeni haklar verilmek suretiyle devlete bağlanabileceklerine inanıyordu. Bu kanaat hemen her aydının taşıdığı ittihad-ı anasır görüşünden başka bir şey değildi. Esasen bu görüşe karşı çıkmak, hele Meşuriyetin ilk yıllarında, kimsenin hatırından geçmiyordu. Ancak fırkanın bu maksada ulaşmak için seçtiği yol, öteden beri Sabahaddin bey tarafından ileri sürülmüş bulunan adem-i merkeziyet usulüydü. Bu bakımdan fırkanın esas itibariyle onun görüşlerine dayandığı görülmektedir. Fırkanın bu görüşü benimsemesinde diğer mühim bir amil de İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi tavrının üç senelik seyri olsa gerektir.⁴¹⁹

Sürekli katılmalarla genişleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, parlamento içinde ve dışında hatırı sayılır bir siyasal güç durumuna gelmiştir. Kuruluşundan çok kısa bir süre sonra yapılan ara seçimde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı, hem de imparatorluğun başkentinde kazanmıştır. Bu yenilgi üzerine muhalefet hareketinin ciddiliğini anlayan İttihatçılar, hem muhalefetten kurtulmak ve hem de kendi üyelerini kontrol altına almak için, hükümetin meclis (Yürütmenin Yasama) üzerinde egemenlik kurması yolunda girişimlere başlamıştır. Bu amaçla "Kanun-ı Esasi" değişikliği Sait Paşa kabinesine teklif ettirilmiştir. Muhalefet çok ağır hücumlara

⁴¹⁷ Tunaya, a.g.e., s.295-296

⁴¹⁸ Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, s.217

⁴¹⁹ Binici, a.g.e., s.56

geçmiştir. Önerinin kabulü için gerekli olan üçte iki çoğunluk sağlanamayınca Meclis-i Mebusan feshedilmiştir.

Sopalı seçim olarak adlandırılan 1912 genel seçimi ile kurulan İkinci dönem Mebusanında muhalefet çok az oranda temsil edilmiştir. Fakat, Arnavutluk İsyanı'ndan yararlanan kurtarıcı subaylar (Halaskaran Zabitan Grubu) eylemleri sonunda Sait Paşa istifaya mecbur olmuştur. Muhaliflerden oluşan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi (Büyük Kabine) Mebusan Meclisi'ni feshetmiştir. İttihatçı aleyhtarları bir kampanya başlatılmış, bir kısım ittihatçılar tutuklanmıştır. 1325 (1909) sürgünleri affedilmiştir. Bu sırada Balkan Harbi patlak vermiştir. Seçimler ertelenmiştir. Meclisin olmadığı sıkı yönetimli, ülkenin kanun-u muvakkatlar ile idare edildiği bir dönem başlatılmıştır.

Hürriyet ve İtilaf'ın ne denli güçlü bir muhalefet birikimine sahip olduğu kuruluşundan yirmi gün sonra katıldığı 11 Aralık 1911 İstanbul ara seçiminde belli olmuştur. Bu seçimde İttihatçıların adayı Dahiliye Nazırı Memduh Bey, İtilafçıların adayı ise eski Sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu firkanın kurucularından Tahir Hayrettin Bey idi. Seçim sonucunda muhalefetin adayı 195'e karşı 196 oyla seçimi kazanmış ve büyük bir sürpriz yarattığı gibi iktidarda büyük bir tedirginlik ve kuşku oluşturmuştur. 1912 (1328)'de ise, Meşrutiyet'in ikinci genel seçimi yapılmış yer yer "gayrimeşru" yollara başvuran İttihatçılar seçimi kazanmışlardır. 286 kişilik meclis içinde muhalefetin sandalye sayısı on beşi geçmemiştir. Meşrutiyet'in üçüncü genel seçimi 1914 seçimine ise firka siyasal yaşamdan çekildiği için katılmamıştır. 1919 seçimini ise boykot edecektir.

Osmanlı Parlamentosu'nun ilk yasama dönemi 1911 yılı Mayıs ayının sonunda tatile girmişti. Bu dönemin dördüncü yasama yılı olağan tarihten bir yıl önce başlamış ve 18 Ocak 1911 feshi ile ancak bir ay sürmüştür. Fesihten sonra yapılan 1912 genel seçimiyle ikinci yasama dönemi başlamış ve 4 Ağustos 1912 tarihindeki ikinci bir fesihle son bulmuştur. Bu fesihden sonra Balkan Savaşı'nın bunalımlı günleri içinde seçimler ertelenmiş ve 1914 yılına kadar meclissiz bir Meşrutiyet

denemesi yapılmıştır. Meclissiz dönemde Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa hükümetleri döneminde fırka bir anlamda kendini iktidarda saymıştır.⁴²⁰

Bu seçim, hâlâ tartışılan hadiseleriyle siyasi hayatımızın en dikkate değer seçimi olmuştur. Sopalı seçim ismiyle anılması yanında, büyük bir mücadeleye sahne olması bakımından da çok mühimdir. İlk defa bu seçimlerle iki büyük fırka karşı karşıya gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet devrinde mücadele vermek zorunda kaldığı tek seçimdir. Kazanmak için yaptıkları ve elindeki devlet imkanlarını kullanma şekli ise hâlâ tartışılmaktadır. İttihat ve Terakki seçim icraatına feskihten sonra verileceği vaadedilen mebus harcıahlarını ödememekle başlamıştı. Bunun, mebusların seçim bölgesinden uzak tutmak için oyannan bir oyun olduğu ileri sürülerek muhalif mebuslara borç para bulup seçim mıntikasına gitmeleri Hürriyet ve İtilaf taraftarı gazetelerce tavsiye edilmişti. Seçimlerde bilhassa Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olan kişiler tevkif edilmişlerdi. İttihat ve Terakki taraftarlarından herhangi birinin tevkifine dair bir habere rastlanılmaması bu bakımdan ölçü sayılabilir. Ayrıca tevkif edilenlerin, bir gözdağı vermek maksadıyla, uzun müddet mahkeme önüne çıkarılmamış olmaları da şikayetlere yol açıyordu.⁴²¹

Sait Paşa hükümetinin çekilmesinde ve bunalım ortamının yaratılmasında Hürriyet ve İtilaf'ın rolü azımsanamaz. Halaskaran hareketi bu ortamın ürünü olmuştur. Ancak, bu hareketi memnuniyetle karşılamakla beraber İtilafçılar bu grup ile doğrudan ilişki kurmamışlardır. Bâb-ı âlî Baskınına tepki olarak muhalefetin giriştiği Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayında İtilafçılar ön planda görüleceklerdir. Divan-ı Harp fırka liderlerinden Gümülcineli İsmail Bey'i ve başka ünlü kişileri gıyaben idama mahkum etmiştir. Suikast girişiminin aslında çok daha geniş çaplı bir darbe planının bir bölümü olması firkanın eylemciliği hakkında bilgi vermektedir.⁴²²

Parlamento dışı muhalefetin askeri vurucu kuvveti olarak ve olduğundan çok daha büyük bir örgütü temsil ettiği görüntüsünde hayli başarılı olarak, ordudaki

⁴²⁰ Tunaya, a.g.e., s.300-302

⁴²¹ Binici, a.g.e., s.146

⁴²² Tunaya, a.g.e., s.307-313

bölünmeden de yararlanarak Halaskaran Zabitan Grubu, Meclis-i Mebusan üzerinde baskı yollarına başvurmuştur. Arnavutluk'taki karışıklığın yarattığı heyecan, paniğe dönüşünce, ufak bir tehdit alevi, muhalefetin isteklerini, çorap söküğü gibi gerçekleştirmiştir. Arnavutluk'tan çekilen telgraflar kamuoyunu ve parlamentoyu karıştırıyordu. Meclis-i Ayan'a gelen telgraflarda adaletli bir heyetin gönderilmesi isteniyordu. Bazı üyeler Sait Paşa hükümetinin durumu açıklamak üzere çağrılmasını istemişlerdir. Gizli celse önerenler, kan akmasının durdurulmasını isteyenlerle birleşiyordu. Arnavut üyeler heyecanlıydılar.

Aynı durum Mebusan'ı 2 Temmuz 1328'deki 33. Birleşiminde harekete getirmiştir. Sait Paşa Arnavutların isteklerini sayarken, bunların birkaç kişinin zel çıkarı mı, yoksa "Arnavut Kavmi"nin istekleri olup olmadığını, yüksek sesle düşünür gibi, soruşturmuştur. Sadrazama göre, "biçare ve bihaber Arnavutlara" birkaç çıkarıcının imzalattığı telgrafların Heyet-i Vükelaya haksız iftiralar yönelttiğini vurgulamaktadır. Ve güvenoyu istemiştir. Sait Paşa ezici bir çoğunlukla güvenoyu almıştır.

Halaskaran Grubu tam bu sırada harekete geçmiştir. Rumeli'deki olayların İstanbul'a sıçradığını, ordu içinde kaynaşma haberlerini kamuoyuna yayarak etrafa korku salmıştır. Gazetelerde yayınlanan "Grup Beyannamesi", Şura-yı Askeri Reisliğine ve Padişaha sunulan bir başka bildiri iktidarı da korkutmuştur. Güvenoyu üzerinden yirmi dört saat geçmeden (3 Temmuz gecesi) Sait Paşa istifasını vermiştir. İstifa gecesi Grubun Bostancı toplantısı yapılmaktadır. İttihatçı bir heyet Grupla ilişki kurarak, yeni kabine hakkında fikrini sormuştur. Üç paşadan oluşan temsilciler heyeti, yalnız Sadrazam tayini üzerinde ısrar edilmemesini, bu yetkinin Padişahın olduğunu söylemişlerdir. Grup, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırı olması, Kâmil Paşa'nın da görev kabul etmesi şartıyla herhangi bir kabineye evet diyeceği yanıtını vermiştir. Biraz da alaylı olarak verilen isimle "Büyük Kabine", Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti olarak kurulmuştur.

Sait Paşa'nın istifası Meclis-i de, İttihatçıları da şaşırtmıştır. Ve kendilerini beklemedikleri anda muhalefette bulunmuşlardır. Bu alışık olunmayan bir muhalefet türüydü. Meclis'in çok büyük çoğunluğu İttihatçıydı. Asıl yeni kurulan kabine

muhalafeti temsil ediyor ve parlamento dışı bir muhalif kitleye dayanıyordu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, kurulur kurulmaz, İttihatçı Meclis çoğunluğuyla sert bir diyaloga girmiştir ve fesih olanaklarını aramaya başlamıştır. Bunun için de Mebusanla sürekli olarak ısrarla sürdürülebilecek “ihtilaflar” (anlaşmazlıklar) çıkarma yoluna gitmiştir. Muhalif basın, değişikliği yeni bir Meşrutiyet dönemi saymıştır.

İlk sorunlar kabinenin programı ve güvenoyu nedeniyle çıkmış, ya da çıkarılmıştır. Kabine, programında, kamuoyundaki “hoşnutsuzluk sebeplerini” bazı noktalarda toplamıştı. Bunları İttihatçılara “tasdik” ettirmek, haklarındaki suçlamaları kabul ettirmek olacaktı. Hatta, kabinenin güvenoyu alması için programın okunmasına gerek olmadığı bile, eski Sadrazam yeni Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa tarafından ileri sürülmüştür. Yeni Sadrazam, güven oylamasının mutlaka aynı gün verilmesini ve bu önerinin kabul edilip edilmeyeceğinin bildirilmesini ısrarla istemiştir. Ortaya yeni muhalifler çıkmıştır. Uzun tartışmalar sonunda, hükümet, hatırı sayılır bir muhalefete karşı adeta zorla güvenoyu almıştır.

Halaskaran grubu, Meclis üzerindeki eylemsel baskısını sürdürmüştür. Meclis Reisi Halil Bey’in evine bıraktığı mektup büyük bir tepki yaratmıştır. Halaskaran önce Mebusan Meclisi’ni “Fındıklı Tiyatrosu”na benzetiyor, İttihatçı çoğunluğu ağır şekilde suçlayarak derhal fesih yoluna gidilmesini, yoksa kırk sekiz saat sonra “vatan görevlerini” yerine getireceği tehdidinde bulunuyordu. Görüşmeler bir anda elektriklenmiştir. Verilen bir önerge üzerine, Sadrazam ile Harbiye Nazırının (Nazım Paşa) Meclise çağırılarak açıklamada bulunmaları istenmiştir. Nazım Paşa çağrıya gelmiş, çok soğuk bir konuşma biçimiyle Meşrutiyetin başından beri tutulan yanlış yolun sonucuyla karşılaştığını söylemiştir, diyalog kapanmıştır.

Gazeteciler ve yazarlar, Halaskaran için lehte aleyhte yazmışlardır. Mecliste, Halaskar hareketini kınayan telgraflar yağmaktadır. Bu olayların atlatılması Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetini memnun etmemiştir. Bir anlaşmazlık aramış ve bulunmuştur. Hükümet, Ayan’dan “tadilen” (değişikliğe) gönderilen Kanun-ı Esasi değişikliğini getirmiştir. Bu hareket de sert tepkiyle karşılanmıştır. Hükümetin Halaskaran Grubu’nun baskısı altında bulunduğu ileri sürülmüştür. Tartışma

büyümüştür. Pek eski olmayan defterler karıştırılmıştır. İttihatçılar fesih tehdidiyle karşılaştıklarını anlamışlardır. Hükümet ısrarı “red” sayacağını bildirmiştir. Bu sorun da atlatılmıştır.

Ayan’dan, değişiklikle gelen “askerin siyasetle men’i işigali” tasarısı da, bu sefer kendisi “ihtilaf” çıkmasını diyen hükümet tarafından geri alınmış, sonra da görüşme başka bir güne bırakıldığı için geçiştirilmiştir. Anlaşılan, hükümet (Büyük Kabine) fesih için anlaşmazlık yolundan vazgeçmiş olmalı ki, başka bir yol seçmiştir. Hükümet, Kanun-ı Esasi’nin bir boşluğundan yararlanarak, Mebusanın I.Dönemden kalan sorunu çözerek görevini tamamladığını ileri sürmüştür. Ayan, bu tezi kabul edince, Meclis feshedilmiştir. (22 Temmuz 1328). Fesih “İrade-yi Seniyyesi” tutucu Ayan’ın kuru ve soğuk havasıyla bağdaşmayacak biçimde, Azaryan Efendi, ayağa kalkmış ve “Padişahım çok yaşa” diye bağirmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi Meclis engelini ortadan kaldırmıştır. Ve iktidarda tek başına kalmıştır.⁴²³

Hareket dolayısıyla ordu-siyaset ilişkileri şimdiye kadar olanlardan farklı bir şekilde, bir kere daha tartışmalara zemin teşkil etmiştir. Bu yeni durumda küçümsenmeyecek miktardaki ordu mensubu ilk defa İttihat ve Terakki aleyhine siyasi hayata ağırlığını koşmuştu. Bu defa mağdurlar, öncekilerin aksine, İttihat ve Terakki muhalifleri değil; İktihat ve Terakki iktidarıydı. Daha önce İttihatçı aleyhtarları tarafından ordu-siyaset veya ordu İttihat ve Terakki ilişkileri hakkında dile getirilen şikayetler, bu hareket münasebetiyle bir kere daha, ancak bu defa İttihat ve Terakki tarafından ileri sürülüyordu.⁴²⁴

Osmanlı devlet adamları bu sırada Balkanlar’daki gelişmeler yerine içine düştükleri politik kavgalarla ilgileniyorlardı. Bu aymazlığın en tipik örneklerinden birini Balkan Savaşı’nın kapıyı çalmak üzere olduğu günlerde mevcut hükümetin Hariciye Vekili Asım Bey sergilemişti. “Balkanlar’dan vicdanım gibi müsterihim” diyerek olaylardan ve gelişmelerden ne kadar uzak olduğunu adeta ispat eden Asım Bey, sadece bununla yetinmemiş o günlerde Sırbistan’ın daha sonra kendisine karşı kullanacağı silahların Belgrad’a Selânik üzerinden sevkine de izin vermişti.

⁴²³ Tunaya, a.g.e., s.357-362

⁴²⁴ Binici, a.g.e., s.176

Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulan hükümet ise, Rusya'nın Balkanlar'da bir savaş çıkmayacağı yönünde verdiği garantiyi incelemeye bile gerek görmeksizin bölgedeki 120 tabur eğitimli askeri terhis etmiş ve bir anlamda kendi savunmasını kendi elleriyle çökerterek, yönetim anlayışındaki yetersizliği ve acizliği adeta belgelemiştir. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra ordudaki subaylar arasında başlayan politik ayrıma ve bunun giderek bir fikir ayrılığının ötesinde çatışma nedeni haline gelmesi, yani ordu mensuplarının politikayla gereğinden fazla bir biçimde ilgilenmiyor olmaları da, ordunun esas işlevi olan güvenlik konusunda zaafının doğmasına neden olmuştur.⁴²⁵

İç politikada bu gelgitler yaşanırken, Balkan Savaşı patlak vermiştir. Hazırlıksız yakalan bölünmüş Osmanlı ordusu savaşa katılmış, ve beklenmeyen çözüme başlamıştır. Balkan Savaşları'nın anlatıldığı bölümde de değinildiği gibi ordunun bu beklenmeyen çözülmesinde içine düştüğü politik çekişmelerin de etkisi büyük olmuştur. Öyle ki, savaş sırasında İttihatçı-İtilafçı kavgası askerlerin giydikleri şapkalara kadar yansımıştır.

Goltz Paşa, I.Balkan Savaşı'nın sonunda kaleme aldığı eserinde, bu durum için: "Politika, subaylar topluluğundan tart edilip uzaklaştırılmalıdır. Bunun doğruluğunda şüphe yoktur. Osmanlı subayları yaşantısına siyasetin girmesi ve işlemesi bizim düşündüğümüzden bambaşka bir şekilde etki göstermiştir"⁴²⁶ demektedir. Balkan Savaşı'nın başında alınan kötü sonuçlar sonucunda Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesini istifaya zorlamıştır. Kâmil Paşa kabinesi kurulmuştur (16 Teşrin-i evvel 1328) 29 Ekim 1912 ve Balkanlılar, bir çeşit Haçlı seferi tutkusuyla Rumeli'yi almışlar, Trakya'da ilerlemeye başlamışlardır. Balkan Harbi askerinin politikaya karışması olayını ve sonuçlarını göstermesi bakımından, yakın tarihimizde, anlamlı bir dönemeç olmuştur.

⁴²⁵ Gökaçtı, a.g.e., s.27

⁴²⁶ Goltz, a.g.e., s.13

3. Bâb-ı-âlf Baskını

Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşı'na girme kararı almıştı ama, savaş için bir planı dahi yoktu. Seferberlik yapılamamıştı. Yapılmaya teşebbüs edilse bile kargaşa ve sorumsuzluklar içinde seferberliğin bitmesi aylara sebep olabilirdi. Zaten, Balkan Savaşı öncesinde yapılan büyük manevradan sonra en değerli savaş gücü olan, tecrübeli 70 bin askerimiz terhis edilmişti. Savaş kabiliyeti olan bu askerlerimizin geri toplanması mümkün değildi. Anadolu'da doğru dürüst yol yoktu. Tren yolları da böyle bir meseleyi halledecek kapasitede değildi. Çünkü yabancı devletlerin işletmesinde olan demiryolları buna imkan vermezdi. Terhis edilen askerin bir kısmı ise hâlâ yollarda idi, bir kısmı ise ancak yerine yurduna ulaşabilmişti. Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar seferberliğin duyurulması bile mümkün değildi.⁴²⁷

Subaylar savaş öncesi siyaset çamuruna dalmışlar, birbirleriyle çekişme halindeydiler. Kimse kimseyi dinlemiyordu. Bir kere orduya siyaset girmişti. Kimin komutan kimin asker olduğu belli olmayacak kadar bir kargaşalık vardı. Moral bozukluğunu, disiplinsizlik, vurdumduymazlık, sorumsuzluk almış yürümüştü. Selânik komutanı Kara Tahsin Paşa, silah attırmadan şehri Yunanlılara teslim etmişti.

Balkan Savaşı'nda sadece ve sadece ordunun sevk ve idare yetersizliğinden yenildik. Yeteneksiz, disiplinsiz, partici subaylar esas görevleriyle uğraşmıyorlar, hizipçilik yapıyorlar ve üstlerinin sözünü dinlemiyorlardı. 14-18 Kasım 1912 günlerinde yapılan Manastır Meydan Muharebesinde Albay Efe Kazım tabancasını çekti. Çünkü kolordu kumandanı Hürriyet ve İtilaf Partisinden, Efe Kasım ise İttihat ve Terakki Partisindendi. Düşman kapıya dayanmış, hâlâ sen ben kavgasını güden insanlarla savaş kazanılabilir miydi?⁴²⁸

Hürriyet Kahramanı ve İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Kurmay Yarbay Enver ve diğer arkadaşları Trablusgarp'dan 1 Ocak 1913'de, yani

⁴²⁷ Metel, a.g.e., s.19

⁴²⁸ Metel, a.g.e., s.67

yeni yılın ilk günü Türkiye'ye dönmüşler, İtalyan savaşından sonra ayaklarının tozu ile Balkan Savaşı'na koşmuşlardı. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Fethi ve diğerleri de vapurla veya bulabildikleri araçlarla değişik yollarla memleket savunmasına yetişmişlerdi. Enver İstanbul'da kurumkat olan 10. Kolordu'nun Kurmay Başkanı, Fethi Okyar Gelibolu'daki Mürettep Kolordu'nun Kurmay Başkanı, Mustafa Kemal de bu Kolordunun Harekat Şube Müdürüdür.

Yemen'de bulunan Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa da İstanbul'a gelmiş ve komutayı ele almıştır. Fakat bu subaylar geç kalmışlardı. Memlekete geldikleri yeni yılın ilk günlerinde Balkan Savaşı büyük bir yenilgi ile bitmiş, bir ay önce 3 Aralıkta ateş kesilmiş, 15 gün öce de Londra'da barış görüşmeleri başlamıştı. Ve işte şimdi de Saltanat Şurası'nın Balkanlar'ın bütün isteklerini kabul ettiği söylentileri ortalığa yayılmıştı. Seksenlik ihtiyar Kâmil Paşa Hükümetinin elinde memleket tam bir çöküntüye gitmekteydi.

Millete İkinci Meşrutiyet'i, yani hürriyeti getirmek için çekilen buna eziyet bunun için miydi? İttihat ve Terakki bunun için mi kurulmuş, Abdülhamit boşuna mı iktidardan uzaklaştırılmıştı? Genç subayların başı çektiği ve yurdun bir ucundan diğerine kadar yeni ümitler uyandıran hareketin sonu böyle feci mi olacaktı. Tüm bunlara sebep, İttihat ve Terakki'nin bir türlü iktidarı bütünüyle ele alamayışıydı. Gerçekten de İttihat ve Terakki seçimlerde meclis çoğunluğunu ele geçirmesine rağmen nedense tam iktidar olamamış, ne renkte olduğu belirsiz hükümetler memleketi yönetmeye devam edip gitmişlerdi. 1908'den beri dört yıl boşuna geçirilmiş, Hürriyet ve İtilaf Partisi gibi eskiye bağlı tutucu bir muhalefetin ortalığı bulundurmasına boşuna seyirci kalınmıştı.

Öyleyse bütün bu kararsız tutum bir tarafa bırakılacak, silah zoru ile de olsa iktidar ele geçirilecekti. İmparatorluk ölmek üzereydi, memleket elden gidiyordu. 23 Ocak 1913 günü Kâmil Paşa Hükümeti Bâb-ı-âlfî'de toplantı halindedir. Yarbay Enver, yanında İttihat ve Terakki'nin silahşör subayları Yakup Cemil, Mustafa Necip, Mümtaz, Sapançalı Hakkı olduğu halde Başbakanlık önüne gelir.

40 kişilik bir ihtilalci grup da bu sırada oradaki yerini almıştır. İttihat ve Terakki'nin ateşli hatibi Ömer Naci ve Partinin önde gelen liderlerinden Talat Paşa da oradadırlar. Enver, yanında silahşörleriyle başbakanlığa girer. Polis ve Başbakanlık Muhafız Taburu görevlileri hiçbir harekette bulunmamıştır. Bu arada girenlere karşı koymaya çalışan bazı subay ve polisler, silahşörlere tarafından vurulur. Hükümet toplantısını bırakıp silah seslerine koşan Harbiye Nazırı Nazım Paşa da vurulanlar arasındadır. Balkan Savaşı'nın Başkomutan Vekili meşhur Nazım Paşa, silahşör Yakup Cemil'in kurşunlarıyla vurulmuş ve orada hayatını kaybetmiştir.

Toplantı salonuna giren Enver "Millet sizi istemiyor, istifa ediniz" diye Kâmil Paşa'nın istifasını ister. Padişah, Kâmil Paşa hükümetinin istifasını kabul ettikten başka, Yarbey Enver Bey'in diğer önerisini de itirazsız kabul ederek, hükümeti Mahmut Şevket Paşa'nın kurmasına razı olur. Bütün bunlara karşı padişahın tepkisi, sadece "Peki öyle olsun, hayırlı olsun" gibi birkaç sözden ibarettir.

Şimdi dört yıl önce 31 Mart ayaklanmasını bastırmak üzere Selânik'den hareketle İstanbul üzerine yürüyen "Hürriyet Ordusu"nun ünlü komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında, tamamen İttihatçılardan oluşan bir hükümet iş başına gelmiştir.⁴²⁹ Fakat, bir iddiaya göre, Bâb-ı-âli'yi basmakta biraz acele edilmişti. Kâmil Paşa kabinesi devrildiği zaman büyük devletlerin notasına verilecek cevap henüz gönderilmiş değildi. Yeni hükümet, Bâb-ı-âli'nin cevabını düşük iktidar adına göndertmek için çok uğraşmış, eski hariciye nazırını görevinde bırakmayı teklif etmiş, fakat Noradunkyan Efendi bunu kesinlikle reddetmişti.

Eskisinden devraldığı problemleri çözmek durumunda bulunan yeni kabine, kamuoyunda Avrupa'ya karşı direndiği izlenimini yaratmak için haftalar geçirdi. Sonunda tekrar barış talebinde bulundu. 14 Mart'ta Bulgarlarla yeni bir mütareke akdedildi. Ve Edirne, 155 gün dayandıktan sonra 26 Mart'ta düşmana teslim oldu.

Londra'da 30 Mayıs'ta imzalanı ilk barış ön antlaşmasında Enez-Midye hattı sınır olarak kabul ediliyordu. Yani Edirne Bulgaristan'a kalıyordu. Yunanistan

⁴²⁹ Artuç, a.g.e., s.249-250

Selânik'i, Güney Makedonya'yı, Girit'i alıyordu. Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'ın oluyordu.

Nazım Paşa'nın, birkaç ay sonra da Mahmut Şevket Paşa'nın hayatına mal olan kanlı iktidar kavgasının devlete bir yararı olmamış, sadarete getirilen Mısırlı Prens Sait Halim Paşa da durumu değiştirememişti. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın katli İttihat ve Terakki'ye bir terör hareketine girişmek ve muhaliflerini tasfiye etmek fırsatını verdi.⁴³⁰

İkinci Meşrutiyet on yılının yarısını (1908-1913) çok partili, öteki yarısını da tek partili rejim olarak yaşamıştır. Bu durumun Meclis-i Mebusan'a da yansması doğaldır. Bu süreye Mütareke döneminin 1920 yılı başında toplanan Osmanlı parlamentosunun son dönemi de eklenmelidir.

Böylece 1908'den 1920 yılının ilk aylarına değin dört yasama dönemi (devre-i teşriye) vardır: 1.Devre (1908-1912), 2.Devre (1912), 3.Devre (1914-1918), 4. Devre (1920) 1912 yılına kadar sürmüş olan 1.Devre çok partili bir dönemdir. Ötekilerin tümü tek partili bir rejim içindedirler, zaman zaman geniş bir kitle partisinin kendi içindeki çeşitlenmeleri yansıtmışlardır. 1920 Mebusanı tekdüze bir gelişmenin dışına çıkmıştır.

Meşrutiyet parlamentosu Meclis-i Umumi olarak adlandırılmıştır ve iki Meclis'ten oluşmuştur: Ayan (Meclis-i Ayan) ve Mebusan (Meclis-i Mebusan). Siyasal rejimin değişmelerine göre her iki meclisin yapılarında ve kendi aralarındaki ilişkilerde de değişmeler olmuştur.

İlk on yıl içinde, dört buçuk yılı biraz aşkın bir parlamento hayatı vardır: 1920 dönemi bu süre dışında tutulmuştur. Belirtildiği gibi çok partili ve tek partili dönemler hemen hemen on yılı ikiye ayırmışlardır. 1908-1918 döneminin çok partili yapısı İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemenliği altındadır. Bu durum partilerarası ilişkilere doğal olarak yansınca bir ölüm kalım savaşı tüm ülkeyi kaplamıştır. Egemen parti, tüm sorunlara sahip çıkma durumuna gelince gittikçe kabaran

⁴³⁰ Andonyan, a.g.e., s.503

muhalefetin boy hedefi olmuştur. Ve hızla bir kutuplaşmaya gidilmiştir. Kutuplaşma din savaşlarına dönüşünce gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart olayı, Halaskaran Zabitan hareketi, Bâb-ı-âli Baskını, Sadrazam'ın öldürülmesi, hükümet devirme girişimi, Sinop sürgünleri gibi olayları üretmiştir.

1912 yılında muhalefete düşürülen İttihat ve Terakki Bâb-ı-âli Baskını ile yeniden iktidarı ele geçirince, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında çok partili rejimi fiilen kaldırmıştır. İkinci parlamenter rejim de, Padişah yerine İttihat ve Terakki'nin egemenliğine dayanan tekçi parlamentarizme dönüşmüştür.

Bu durum 1918 Ekim'i sonuna kadar devam etmiştir. Mondros Mütarekesi ile İttihat ve Terakki düzeni yıkılınca, yeniden anarşik bir çoğulculuk ve particilik başlamıştır. 1920 Martı'ndan sonra, parti ve cemiyetlerden söz edilemez olmuştur. Yalnız ve zaman zaman Hürriyet ve İtilaf'la ilgili haberlere rastlanmaktadır.⁴³¹

Meşrutiyet siyasal hayatının çoğulcu niteliği Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle son bulmuştur. Bu tarih 1913 yılının ortasıdır. (29 Mayıs 1329-12 Haziran 1913)

Komploya karışan muhalefet Divan-ı Harp kararları, idamlar, hapisler, sürgünler ve ülke dışına kaçmalarla parçalanacaktır. Muhalefetin geri kalan kısmı sindirilerek çalışamaz hale getirilecektir.

Bundan böyle İttihat ve Terakki iktidarda tek başınadır. Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kaydırıldığı ideolojisi de tektir ve resmileşmiştir. Muhaliflerin "tasfiyesi"ni sürdürecektir. İsteddiği derneklerin kurulmasına izin verecektir. Bu arada 1913-1918 arası hiçbir siyasal parti kurulmayacaktır.

İttihat ve Terakki hükümeti kurduğu fiili rejimin gerçekten tek partili olduğunu denetlemek amacıyla tüm vilayet, sancak ve mutasarrıflıklara Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü kanalıyla bir yazı göndermiştir.⁴³²

⁴³¹ Tunaya, a.g.e., s.39-40

⁴³² Tunaya, a.g.e., s.401

4. Balkan Savaşları'nın Siyasal Yaşamda Yolaçtığı Tartışmalar

İkinci Meşrutiyet sonrasında daha açık bir şekilde tartışmaya başlanılan düşünceler, Balkan Savaşı'nın getirdiği olumsuz atmosferde yeni açılımlara yolaçtı. Osmanlılık düşüncesinin iflasının kesin olarak anlaşılması üzerine, Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık temelli yaklaşımlar fikir hayatına damgasına vurdu. Devleti çöküşten, yıkılıştan kurtarmak için yeni ideolojilere gereksinim duyuldu.

Balkan Savaşları'ndan sonra, Osmanlılık siyasetinin yerine, İslamcılığın ve milliyetçiliğin getirildiği kabul edilir. Bu milliyetçiliğin Türk milliyetçiliği değil, Turancı bir milliyetçilik olduğu ileri sürülürse de ikisinin arasındaki fark, kesin olarak belirlenmiş değildir. Önemli olan yeni bir ideolojik formülün getirilmesinden çok, izlenen siyasette bir değişiklik yapılmış olmasıdır. Artık, Arnavutların, Rumların ve Slavların gönlünü almak gerekliliği kendiliğinden ortadan kalkmış: iş, Ermenilerle Arapları yatıştırmaya kalmıştı. İdeolojik bütünü meydana getiren üç öge, Osmanlılık, İslamcılık ve Milliyetçilik –ki hiçbiri tanımlanmamıştı- eskisi gibi geçerliydi. Değişen bir şey varsa, o da bu bütüne katkı oranlarıydı. Türklerin sayıca İmparatorluğun en önemli ögesi haline gelmeleri, milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Öte yandan, Araplarla uzlaşmak gerekiyordu, bunun için de başvurulacak yol İslamcılıktı. Padişah ve hanedan, gerek Müslüman olanların ve olmayanların, gerekse Türk olanların ve olmayanların bağlılıklarının odak noktası olmaya devam ediyordu. Osmanlılık ise eskiden olduğu gibi, üç unsur arasındaki karşıtlıkları çözmekte kullanılacaktı.

İslamcılık, Osmanlı İmparatorluk ideolojisinin temel taşlarından biri olmuştu ve Türkler dinlerine çok bağlıydılar. Milliyetçi duyguların, -Arapların yanı sıra- Müslüman Arnavutlar arasında önem kazanması ve 1912'de İmparatorluktan ayrılmaları, Osmanlılığa ve İslam bütünlüğüne yıkıcı bir darbe indirmişti. Arnavutlar, yıllardır devletin temel taşlarından birini oluşturmuş ve onlara imtiyazlı davranılmıştı. İmparatorluğun yönetiminde oynadıkları önemli rolden sonra, ayaklanmaları ve ayrılmaları Türkleri oldukça şaşırtmıştı.

Türklerin bu değişikliklere karşı gösterdikleri tepki, daha ırkçı düşünmek ve kendi milliyetçiliklerine belirli bir biçim vermeye başlamak oldu. Bu tepki, önceleri Turancılık biçimini aldı. Bunun nedeni, kısmen, Turancılığın yeterince tanımlanmamış, dolayısıyla İslamcılıkla kolayca bağdaştırılabilecek kadar belirsiz bir ideoloji olması, kısmen de Rusya Türklerinin Cemiyet'te nüfuz sahibi olmalarıydı. Dahası Turancılık, İslamcılık gibi bir yayılma ideolojisi olduğundan, Batı cephesinde tam anlamıyla gerileyen Jön Türkler'in ruhsal gereksinimlerine uygun düşüyordu. Bir yandan Rusya, öbür yandan Fransa ve İngiltere'yle savaşa girilmesi, her iki ideolojik akıma da güç kazandırdı. Her ikisi de din kardeşlerini Hıristiyan devletlerin boyunduruğunda kurtarmak amacını güdüyordu. İttihatçılar, hangi ideolojik unsurun ağır bastığına önem vermiyorlardı; çünkü, hangisi olursa olsun, liderlik Türklerin elindeydi. Anadolu Türklerinin çevresinde biçimlenen bir Türk milliyetçiliğinin tohumları 1914'te atılmıştı. Ancak, filiz vermeye başlaması için, Turancılıkla Osmanlıcılığın hayalden başka bir şey olmadığını anlaşılmasını ve Birinci Dünya Savaşı'nın birbirini izleyen yenilgilerini beklemek gerekecekti.⁴³³

Esasen İttihat ve Terakki, 1913 yılı ortalarına kadar doğrudan doğruya iktidarı almaya, Talat Paşa'nın deyişiyle, "cesaret edememiş", eski devrin paşalarının çoğunlukta bulunduğu bazı kabineleri desteklemekle yetinmiştir. Bu arada, İttihat ve Terakki'nin bir kısım düşünürleri arasında yeni fikirler yeşermeye başlamıştır. Görülmüştür ki, eşitlik, özgürlük, kardeşlik sloganları ve Anayasa, İmparatorluğu kurtarmaya yetmemiştir. İmparatorluk çökmekte, yalnız Hıristiyan milliyetleri değil. Müslüman milliyetleri de kaynaşmaktadır. İngilizlerin entrikalarıyla, Araplar ayaklanmaktadır. Bir İngiliz yazar, daha 1907 yılında, "Basra Körfezi'nde İngiliz Çıkarları" başlıklı yazısında, "Arabistan artık Türler için kaybedilmiştir 1905'te bağımsız bir Arap Krallığı kurulması cereyanı başlamıştır. Bunun hükümdarı, aynı zamanda İslam Halifesi olacaktır" demektedir. Arnavutluk'ta durum farklı değildir.

Bu şartlar altında, gözler Anadolu'ya çevrilmekte, tam bir açıklık kazanmaktan uzak olmakla birlikte, halkçılık, Türkcülük ve milliyetçilik fikirleri filizlenmektedir. Bu hareketin öncülüğünü dürüst ve vatansever bir düşünür olan Ziya Gökalp ile etrafında kümeleşen gençler yapacaktır. Ömer Seyfettin, bir

⁴³³ Ahmad, a.g.e., s.186-187

hikayesinde, Ziya Gökalp'in ağzından şöyle seslenmektedir: “Ey genç muharrir! Gel, sen bir kahraman ol. Nefsini düşünme, boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır. Senin milletin, daha kendi ismini bilmiyor, kedi lisanını bilmiyor, zaman yürümüŧ, o uyumuŧ, geride kalmıŧ. Dost sandığı bağına bastığı gizli düşmanları, bütün servetini, bütün saadetini yağma etmiş! Senin milletin, kendi vatanında, bir köle bir esir, bir bekçi, bir fakir. Ona ilim, servet, saadet, duygu, ideal ver!”

Türkiye, 1914 yılı sonbaharında kapitülasyonlardan kurtulmuş bulunuyordu. Yabancıların statüsü ile ilgili bir kanunla, yabancıların eski imtiyazına son verilmiş, vergide tam eşitlik sağlanmıştı. Para çıkartma imtiyazı Osmanlı Bankası'ndan alınarak Devletin daha serbest para basması sağlanmıştı. Bir süre sonra, “advalorem” gümrük vergisinden vazgeçilmiş ve yeni spesifik gümrük tarifesi yürürlüğe konmuştur. Yeni gümrük sistemi, tarımı ve yerli sanayii korumak, sanayileşmeyi teşvik etmek amacını gütmektedir: Tarım alet ve makineleri gümrüksüz ithal edilecektir. Buna karşılık, yerli tarım ürünleri ve çimento, dokuma gibi yerli sanayi, ağır gümrük tarifeleriyle korunacaktır. Bu gümrük tarifesi, Çanakkale Zaferi gibi, büyük coşkunlukla karşılanmış. “Türkiye, Türklerindir” diye bayram yapılmıştır. İmtiyazlı yabancı kumpanyalara bol sayıda Türk personel kullanma ve bunları iş hayatına alıştıırma yükümlülüğü konmuştur. Böylece, geleceğin Türk işadamlarının yabancı kumpanyalarda bir cins staj görmesi sağlanmak istenmektedir. İmtiyazlı yabancı kumpanyaların bütün defterlerini ve yazışmalarını Türkçe yapması kararlaştırılmıştır. Bu tedbir de, dolaylı yoldan, Türk personel kullanılmasına yol açmaktadır. Ayrıca, firmalar, tabelalarını yabancı dilde değil, Türkçe yazacaklardır.

Bu tedbirlerden sonra sıra, işçi ve müteşebbis yetiştirmeye gelmiştir. Sanayi mektepleri ıslah edilmiş ve kadın meslek okulları açılmıştır. Almanya'ya yalnız öğrenci değil, orada yetişsinler diye, işçi ve usta da gönderilmiştir. Sanatkarlar için kurslar düzenlenmiştir. Demiryollarını yabancıların elinden kurtarmak amacıyla, Türk demiryolcularını yetiştirmek için okul açılmıştır. Hıristiyan nüfus, Türk nüfusundan hızlı çoğaldığından, Türk nüfusunu, teşvik tedbirleriyle arttırma kampanyasına girişilmiştir. Zirai Hizmet Kanunu ile bir tarım savaşı ilan edilmiştir. Parasız tohum dağıtılmış, çiftçiye tarım eğitim verilmiştir. Gazetelerde tarım bilgisi

sütunları yer almıştır. Donanma Kızılay vb. gibi dernekler ile bankalar, bizzat çiftçilik yapmışlardır. Birçok bölgede ilk kez patates ekimi, bu çabalarla gerçekleştirilmiştir. Tarım kanunu ile, çiftçilerle az çok ilgisi olan kadınların ve askerlikten muaf erkelerin tarımda mecburi çalıştırılması kabul edilmiştir.⁴³⁴

İttihat ve Terakki, İmparatorluk içinde büyük bir kitleyi peşinden sürüklemeyi başaran ilk siyasal örgüt olmuş; siyaset de böylelikle halkçı bir nitelik kazanmıştı. İttihatçılar, çevirdikleri siyasi manevralarla şehirli kitleden büyük bir beceriklilikle yararlandılar. Mitingler düzenleyerek, gerektiğinde şehirli kitleyi kendi çıkarları için kullandılar. Başarılı olarak örgütlendiğinde Avusturya'nın ithal mallarına karşı girişilen boykot hareketlerinde olduğu gibi, halk, gerçekten de etkili bir silah olmuş ve yanı sıra İtalya ve Yunanistan'a karşı da kullanılmıştı. Halk yığınlarını hareket geçirmek düşüncesi bile, o günkü İmparatorluk siyaseti için bir devrim niteliği taşımaktaydı. Ancak, Cemiyet, hiçbir zaman iktidar yapısını şehirli işçiyi, ya da köylüyü içine alacak kadar geniş bir tabana oturtmaya niyetlenmiş değildi.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti -millî kelimesi resmen ilk kez burada kullanılıyordu- Balkan Savaşı başladığında kurulmuştu. Bu cemiyet, halkçılık akımını bir adım daha ileri götürüyor; daha "millet" kelimesi "Türk" anlamına gelmese de, eski Osmanlılık ve İslamcılık kavramlarının yerine millet kavramını getirmeyi amaç ediniyordu. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, İttihat ve Terakki tarafından halkı savaşı desteklemeye teşvik için kurulmuş resmi olmayan bir örgüttü. Daha sonraları donanmaya yeni savaş gemileri katmak için bağış toplamakta kullanıldı. "Sokaktaki adam" da uyandırılan bu "katılma" duygusu, İngiltere'nin Bâb-ı-âli için yaptığı iki savaş gemisine el koymasına karşı düzenlenen halk gösterilerinden iyice açığa çıkmıştır. Cemiyet, halkçılığı, Türk siyaset hayatının önemli bir parçası haline getirmeyi başarmıştır.⁴³⁵

İslamcı cephe, bilhassa Balkan Savaşları ve Rumeli'nin kaybı üzerine, Hıristiyan Avrupa'ya karşı daha kesin olarak vaziyet alınması lüzumuna inanmıştır. Batı'ya karşı intikam ve kin duygusunun telkini ile uğraşmıştır. Hıristiyan

⁴³⁴ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s.260-264

⁴³⁵ Ahmad, a.g.e., s.196-197

düşmanlığı burada İslamcıları Türklere, daha doğrusu milliyetçilere, muayyen bir nisbette yaklaştırmıştır.⁴³⁶

Balkan Savaşı yıllarının havası zaten İslamcıların dine dayanma fikrinin etkinliğini artırmıştı. Bununla birlikte, İslamcı görüşün önceleri farkına varmadığı bir gelişme, din-devlet sorununu bir başka yoldan tartışma konusu yapabilmek bir yön açmıştı. Balkan Savaşı bir dincilik havası getirmekle birlikte, siyasette ulusçuluğun etkisini de artırmaya başlamıştı. Bu dönemde ilk kez “Türk Hükümeti”, “Türk Ordusu”, “Türk Hakanı” gibi terimlerin kullanılmaya başlanması, İslamcıları Türk olmayan kişilerin safına koyuyordu. İslamcılar, liberal ve demokratik rejim kadar ulusçu bir rejime de karşıydılar.⁴³⁷ Yine Balkan Savaşı sonrasında Balkanlar’ı kurtarmaya giden Türk milli çetelerine “Kuva-yı Milliye” deniyordu ki, Anadolu’daki milli mücadeleden önce “Kuva-yı Milliye” ismi ilk defa Balkanlar’da kullanılmıştı. (Ağustos 1913) Kısa zamanda zulme uğrayan Balkanlar’daki soydaşlarımız ve topraklarımızın bu milli “Kuvayi Milliye” kuvvetlerince geri alınması üzerine, elde edilen başarılar, İstanbul’da hükümet çevresinde, halkın kendilerine bir tepkisi olarak algılanıyor, dış baskıların da etkisi ile bu ilerlemeyi resmîyetçe tasvip etmiyorlardı.⁴³⁸

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı aydını sosyalist düşünce tartışmalarını Parvus’un Türk Yurdu’ndaki yazılarından tanıma fırsatı bulmuştur. Parvus’un 1912’den 1914’e kadar gazete ve dergilerde Türkiye’nin can damarı adlı kitabıyla broşürlerde savunduğu fikirler şunlardı: 1) Türkiye’nin geriliğinin asıl nedeni Avrupa sermayesinin sömürü alanı haline gelmesidir. Türkiye’nin tarım, ticaret, tabii kaynaklar, demiryolları, bayındırlık tesisleri, gümrük ve maliye gelirleri Avrupa’nın ekonomik güçlerinin hükmü altındadır; 2) Bu böyle oldukça, Türkiye’nin kalkınması için bir dayanak bulunamaz. Türk köylüsünün ve esnafının ekonomisi bu koşullar altında kalkınamaz. 3) Böyle bir kalkınma dış yardım ve sermaye akımıyla da olamaz, çünkü kalkınma olanaksızlığı geçmişte böyle bir yola başvurmanın sonucu olarak meydana gelmişti.

⁴³⁶ Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, s.62

⁴³⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.37

⁴³⁸ Metel, *a.g.e.*, s.104

Dışarıdan yardım sağlama ancak eskiden daha ağır koşullarda olabilir; bu koşullar ise, çöküntüyü daha da hızlandıracaktır; 4) Türk aydınları halktan kopmuş olduklarından toplumlarının büyük çoğunluğu olan köylü halkın durumunun perişanlığını bitmiyorlar; Avrupa'dan alınacak yardımla Türk toplumunun Batı uygarlığına katılabileceğini sanıyorlar. Türk toplumu Batı uygarlığının dışındadır; Batı ile onun arasındaki ilişki sadece sömürülenle sömürülen ilişkisidir. Türkiye bir Avrupa sömürgesi olma yolundadır.

Parvus'un bu fikirleri İttihat ve Terakki önderleri üzerinde çok etkili olduğu gibi, Türkçüler arasında da ilgi çekti. İttihat ve Terakki'nin 1911, 1912 ve 1913 kongrelerinde ve Türkçülük fikirleri yayan Fransızca Jeune Turc ve Türk Yurdu gibi gazete ve dergilerde bunun yansımalarını görürüz. Ulusal kalkınmanın dayanağı, devletin ulusal bir ekonomi siyaseti gütmesi olmalıydı. İslamcılarının sınıf dayanağı olan esnaf yerine, Yusuf Akçura ilk defa olarak çağdaş devletin dayanağının burjuvazi olduğu fikrini ileri sürdü: "Çağdaş, ileri devletler burjuvazinin, sermaye adamlarının, bankerlerin omuzları üzerinde yükselmiştir. Ulusçuluğumuz köylüye baş yeri vermeyi bize emrediyorsa da aynı ölçüde Türk burjuvazisinin de gelişmesini emreder. Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaf ve ticaret loncalarının çöküşünden sonraki Türk toplumu kasaba eşrafından, köylüden, memurlardan mürekkep sakat bir organizmadır. Türkler bir burjuvazi sınıfı geliştiremezlerse köylüden ve hükümet memurlarından mürekkep ulusal bir Türk toplumunun yaşama olanakları pek zayıftır."⁴³⁹

Balkan Savaşları'nın ardından Türk siyasal yaşamında kadınların yeri de değişmiştir. Muhalefet-iktidar çekişmelerinin fırtınalar yarattığı 1911 yılında bile, kadınların ortada dolaşmaları, İstanbul Muhafızlığınca ceza tehdidiyle, sınırlanıyordu. Gazeteler, bu konuyu ele aldıkları için kapatılıyordu. Kadınların "tesettür" kurallarına uymaları isteniyordu. Şeyhülislam bile çok kadınla evlenmeyi savunuyordu. Kadın derneklerinin kuruluşu 1913 yılına kadar yavaş bir tempoda gelişmiştir. Bu oluşun nedeni, Balkan Savaşları'dır.

⁴³⁹ Berkes, a.g.e., s.466-468

Balkan Savaşları'nın yarattığı genel coşku, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nde düşman kardeşleri birleştirmiştir. Kadınlar da, bu akış içinde, kendi cemiyetlerini kurmuşlardır. "Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti" adını alan bu kuruluş, 1913 yılının Ocak ayı içinde Darülfünun'da yapılan iki heyecanlı toplantı sonunda gerçekleşmiştir. Osmanlı kadınları, örgütlenme ve güzel söz söyleme ustalıklarını bu toplantılarda kanıtlamışlardır.

Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti: Balkan Savaşları karşısında bir yardım cemiyeti olarak 1913 yılında kurulmuş olan bu dernek 26 Kanun-ı sani (8 Şubat) ve 2 Şubat (15 Şubat) tarihlerinde Darülfünun'da yaptığı toplantılarla, Osmanlı kadınlarının topluca sesini duyurmuş ve usta kadın konuşmacıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Prenses Nimet, Nazime Sultan, Fatma Aliye, Gülsem Kemalova, Fehime Nüzhet, Nakiye (Elgün), Naciye, Halide Edip, Selma, Nigar, Huriye Baha, İhsan Raif, Nezihe Muhlis gibi devrin ünlü kadın konuşmacılarının katıldıkları toplantılarda orduya yardım olmak üzere kürkler, pırlantalar hibe etmiştir. Alınan kararlar, orduya "Osmanlı kadınları adına" telgraf çekilmiş, Hindistan ve Rusya kadınları yardıma çağırılmıştır. Ayrıca kraliçelere mektup yazılarak Balkanlıların vahşiliği karşısında harekete geçmeleri istenmiştir.⁴⁴⁰

Darülfünun'da yapılan bu toplantılarda konuşan Fehime Nüzhet, kadınlardan boş durmamalarını çalışmalarını isterken, aç ve sefil halde gelen muhacirlere de yardım edilmesi gerektiğini söylemektedir: "Uyanalım ve çalışalım, paramızla vücudumuzla çalışalım. Gözümüzün nurunu, kolumuzun kuvvetini, beynimizin kabiliyetini ne güne saklıyoruz? Muazzam vatan binası başımıza yıkılmak üzere gıcırdarken kollarımızı bağlayıp bekleyecek miyiz? Paralarımız Bulgar neferlerinin zevklerinin masrafını ödemek için mi saklayacağız? Aylardan beri kafile kafile, hazırdan çatılı, öküzlere takılı seyyar evleriyle sefil ve preişan payitahttan geçip Anadolu'nun mübarek ocağına misafir olan vatandaşlarımız gibi biz de yakın bir günde yola çıkmaya mı hazır olacağız?"⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Tunaya, *Meşrutiyet Dönemi*, s.506

⁴⁴¹ Şefika Kurnaz, *Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları*, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1993, s.31

Aynı toplantıya katılan Halide Edip Adıvar da, özellikle Türklük bilincinin uyandırılması üzerinde durmuştur. “Milleti ile iftihar etmeyi bilmeyen, milletini sevmeyi bilmeyen, milliyet hisleri ile uyanması en geride kalan bir millet mateessüf bizler, Osmanlı Türkleriyiz. Türklüğümüzün iftihar edilecek bir şey, Türklüğümüzün pek büyük ve azim bir şey, İngilizlik, Almanlık, daha bilmem nelik yanında mevki alacak bir milliyet olduğunu düşünmedik. Türklük şerefini duyan, Türklüğünü seven erkekler yalnız göğsünü vatanına siper yapmakla kalmaz, vatanının kendi sevgili yurdu, yuvası, evi gibi imar etmeye, güzel yapmaya, faydalı, zengin yapmaya çalışır. Yolları, fabrikaları, köprüleri, şimendüferleri, vapurları, mektepleri, her şeyi ile mamur ve güzel bir vatan görmek ister, yapmaya çalışır ve yapar. Bugün hepimiz dünyada en çok Türklüğü sevsek, elbet Türklüğün şan ve şerefi istikbali emin olur. Hepiniz çocuklarınıza Türk çocuğu şerefi, istikbali namına aç kalmaya katlanıp bir tahsil verseniz, hepimiz çocuklarımızın kalbini en büyük muhabbet hissiyle, Türklük muhabettiyle doldursanız yarının Türkiyesi başka olur; yarının Türkiyesi temiz, mamur, kuvvetli, yarının Türkleri canlı, çalışkan, gayretli olurlar; yarınki Türkiye büyük devletler yanında mevkiini alır, yarınki Türkler büyük milletler yanında yerlerin alırlar.”⁴⁴²

Balkanlar’ın kaybedilmesi sadece siyasiler tarafın yapılan tartışmalarda değil edebiyat dünyasında da yankı bulmuştur. Kendisi de bir Balkan göçmeni olan Aka Gündüz’ün o dönemde yazdığı ve Türk Yurdu’nda yayımlanan Bozgun adlı şiirinde Rumeli’nin kaybını karamsar bir şekilde resmediyor:

*Rumeli tutuştu, vatan dağıldı,
-Türk kızlarına altın ağıldı-
Can memelerinden kanlar sağıldı,
Kucağını açıp saran nerede?
Ertuğrul’un oğlu Osman nerede?
Ağla gözüm ağla! Hicran yaraşır,
Goncasız bülbüle figan yaraşır!
Utan ey Türk oğlu, halinden utan!
Bunu mu diledi senden Kayıhan?
Böyle mi emretti Ulu Yaradan?*

⁴⁴² Kurnaz, a.g.e., s.42-43

*Hüdavindigar'ı soran yok mudur?
Fatih türbesine varan yok mudur?*⁴⁴³

Yine Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, cemiyete gelir sağlamak ve Bulgar zulmünü zihinlerde canlı tutabilmek için Bulgar Mezalimi adında bir levha satıyordu: *Bulgar Mezalimi* (İntikam Levhası Kulağında Küpe Olsun Unutma)

*Rumeli'nin Dağı Taşı Ağlıyor
Kan içinde her subaşı ağlıyor
Parçalanmış gövdelerin yanında
Can çekişen arkadaşı ağlıyor
Bak şu yurda tek bir ocak tütüyor
Issız kalmış bülbülleri ötmüyor
O sevimli ovaları kurd almış
Bir çobancık davarları gütmüyor
Kara toprak kandan olmuş kırmızı
Doğrandıkça Türk kadını Türk kızı
Can evine canavarca saldırmış
Sürü sürü ırz ve namus hırsızı
Mihraplara haç asılmış, Ezanlar
Susdurulmuş güm güm ötüyor çanlar
Camilerin minberleri yakılmış
Çizme ile çiğneniyor Kuranlar
Ey Müslüman Kendini hiç Avutma!
Yüreğini Öç almadan soğutma!
İnim inim inleyişi yurdunun!
Kulağında küpe olsun Unutma!*⁴⁴⁴

Öte yandan Balkan Savaşları sonucunda oluşan göç hareketleri ile Anadolu'ya göç eden muhacirler kadın konusundaki tutumda da değişiklikler yaratmışlardır. Balkan Savaşları'nın ardından kadın ilk defa girdiği kozadan çıkma

⁴⁴³ Kurnaz, a.g.e., s.59

⁴⁴⁴ Ağanoğlu, a.g.e., s.158

fırsatını yakalamıştır. Özellikle Cumhuriyet döneminde Rumeli'den gelen kadınlar çağdaş kadının öncüsü olmuştur.

B- GÖÇMENLERİN SİYASAL YAŞAMA KATILIMLARI

1. Balkan Göçmenlerinin Türkçülük Düşüncesine Etkileri ve Katkıları

a- Balkan Savaşları Sonrası Türkçülük Düşüncesi

Jön Türkler zamanında başlangıcı görülen Türkçülük hareketi 1880'lerde lengüistik (dilbilim) Türkçülük halini almış, Şemsettin Sami'nin (Yanya doğumludur) eserlerinde bir lisaniyat (dilbilim) sorunu olmuştur. 1893 tarihinde İkdam gazetesinin "Türk gazetesidir" başlığıyla çıkması Türkçülüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğinin işaretiydi. İkdam kadrosunda Türkçülüğe kültürel açıdan bakan Necip Asım, Veled Çelebi ve Emrullah Efendi gibi yazarları topluyordu. Bu kimseler de Türklerin ana kültürel niteliklerinin neler olduğunu tespit etmeye çalışıyorlardı. İkdam da siyasi bakımdan muhafazakar bir gazeteydi, fakat gene "milliyet" fikrinin sonradan, Türkiye'deki önemini göz önünde tutarsak bir önderlik görevi gördüğü açıktı. Gene bu noktada da, "siyasi muhafazakarlık" bazen çok daha "ilerici" bir unsurla birleşebiliyordu.⁴⁴⁵

İlk Türkçü fırka olan, Millî Meşrutiyet Fırkası, iki fesih sonrası Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin meclissiz döneminde ve Balkan krizine gebe günlerde kurulmuştur. İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde siyasal yaşama atılan fırkanın ideolojik bakımdan önemi Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü) fırka olmasıdır.

Milli Meşrutiyet Fırkası, İttihatçıların muhalefete geçtikleri bir sırada meclissiz ve seçimsiz bir siyasal yaşam içinde doğmuş ve yaşamıştır. Fırka parlamentonun açılış tarihi olan 1330 (1914) yılına kadar yaşamadığı için meclislerde görünmemiştir. Seçimlere de katılmamıştır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Mardin, a.g.e., s.62

⁴⁴⁶ Tunaya, a.g.e., s.381

Gerçekte Türkçülük 19.yüzyılın ikinci yarısında; fakir eğitimsiz ve uygar haklarından yoksun olarak yaşamak zorunda bırakılan Çarlık Rusyası'nın Müslüman ve Türk asıllı toplulukları arasında demokrat ve sosyal nitelikleri ağır basan bir kültür ve düşünce eylemi olarak doğmuştu. 19.yüzyılın ikinci yarısındaki Türkçülük akımı aktif siyasal niteliği olmayan bir eylem biçimiydi. Oysa şimdi, Alman güdümündeki Osmanlı başkentinde, ülkeler fethine hazırlanan bir Pantürkizm modası doğmuştu. Bu kültürel altyapısı dahi hazırlanamayan aceleci bir siyasi propagandaydı.⁴⁴⁷

Batıcılar, Osmanlılar, İslamcılar, yani bütün alafranga aydınlar, halkçılara hakaret veya alay kastıyla "Türkçü" adını taktılar. Halkçılık yavaş yavaş Türkçülük-milliyetçilik-kavmiyetçilik olarak tanınmaya başladı. Halkçılar, bu kavramlarda pişmiş adamlar değillerdi; çoğu ordudan ayrılmış pratik genç subaylardı. Daha kendilerine gelmeden, içlerine karışan başka bir unsur hem bunların halkçılığını bozmaya, hem halkçıların düşmanlarına hak verecek fikirleri sokuşturmaya başladı. Bu unsur, halkçıların Osmanlı Türkiyesi ve Türk halkıyla ilgilenişleri zıddına, Rusya'daki Müslümanların milliyet davalarıyla ilgili olan Rusya göçmeni aydınlardı.

Rusya'daki Müslümanlar arasındaki milliyetçilik fikirleri hâlâ İslamcılık, Tatarcılık ve Türkçülük ayrılıklarından kurtulamamış idiyse de, Türkiye'ye sığınan göçmen aydınlar arasında milliyetçilik, Tatarcılık ile Türkçülük arasında gidip gelen bir ırkçılık şeklinde kendini gösterdiği gibi, Türkiye'deki halkçılardan farklı olarak bunlarda kuvvetli bir burjuvazi anlayışı vardı. Bunların belirli bir sınıf destekleri olması açısından Türkiye halkçılarına kıyasla bir üstünlükleri olmakla beraber, siyasi kuvvet ve destekten yoksun olma gibi bir eksiklikleri vardı.⁴⁴⁸

II.Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrası geçen altı yıl içinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları yüzünden Libya ve Avrupa'nın Edirne'den ötesi kaybedilecekti. 1908-1914 kayıpları "hiçbir abartmayı gerektirmeyecek kadar" büyük kayıplardı. 3

⁴⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., s.202

⁴⁴⁸ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, 2.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, s.86

milyon kilometrekarelik toprak parçasının 1.1 milyon kilometrekaresi yitirilmişti. Bunların büyük bir kısmı “Rumeli’yi de kapsadığından” imparatorluk için daha ciddi bir kayıp olmuştu. Çünkü Rumeli, yüzyıllardır “imparatorluğun kalbi” idi. En ileri ve en verimli eyaletler Rumeli’deydi. Bu toprakların kaybedilmesi Jön Türklerin ideolojisinde de büyük bir etki yaratmış, siyasetlerinin ağırlık merkezini Anadolu’ya kaydırmıştı. Türkçülük fikrinin egemen hale gelmesi Balkan Savaşları sonrası olacaktır. Çünkü toprakların üçte birinin kaybı, beraberinde ulus devlet için bir nüfus temeli sağlıyor, nüfus daha da homojenleşiyordu. 24 milyonluk nüfustan çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon nüfusun eksilmesi ile İmparatorluk nüfusunun çoğunluğunu Türkler teşkil edecekti.

Benzer bir süreç İttihat ve Terakki’nin teşkilat yapısında da yaşanıyordu. Cemiyetin siyasetine karşı olan üyeler, zamanla ayrılarak muhalefete geçmişler ve böylelikle “kalanlar arasında tutarlı bir birlik doğmuştu.” Partide kalanların birçoğu da cemiyetin “iç grubuna girmemişti.” Örneğin Kürt Babanzade İsmali Hakkı, Ermeni Bedros Halaçyan, Slav Hirsto Dalçef, Arnavut Ahmet Rıza, Kürt Şerif Paşa, Arap Seyyit Talip gibi.

İttihat ve Terakki’in 1908’den itibaren iktidarı tam olarak ele geçireceği 1913 darbesine kadar geçen sürede parti içi mücadeleler aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki kargaşanın etkisini taşıyordu. İttihat ve Terakki’nin, resmi söylemine rağmen gayrimüslimler ve gayritürlere yönelik sürdürdüğü örtülü politikaları, muhaliflere cemiyetten kopmaları için bahane oluşturuyordu. Ayrışmanın temel nedeni, ülkenin kurtuluşuna yönelik getirilen çözüm önerilerindeki farklılıklardı.

Bir zamanlar Abdülhamit rejimine karşı ülkenin her yanındaki milliyetçi gruplarla ortaklık yapan İttihat ve Terakki, özellikle 1911 yılında Selânik’te yapılan gizli kongre sonrası ayrılıkçı gruplarla olan beraberlikleri “savaşa dönüştürmüştür.” Selânik hem İttihat ve Terakki ve hem de gayritürk ve gayrimüslimler için bir dönemeçti. Çünkü; İttihat ve Terakki 1911’den itibaren Osmanlıcı programı Türkçüleştirmiştir. Bu tarihten sonra gayritürk ve gayrimüslimlerin cemiyete yönelik eleştirileri daha da artmıştı.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ Dündar, a.g.e., s.31

Ulusal kimlik Balkan Harbi ile birlikte gündeme gelmiştir. Balkanlar'ın yitirilişi yeni bir ulusal kimlik olarak Türk milliyetçilerinin ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın 1912'ye kadar uzlaşan "unsur"ları, 1912 sonrası çatışan "ulusal kimlik"lere dönüşmüş, ortak coğrafyayı gerektiren imparatorluktan ulus devlete geçiş bir tür "ulusal türdeşliği" gündeme getirmiştir. Balkan Harbi Osmanlı'nın Avrupalı kimliğinin tükenişi anlamına gelir. Bundan böyle tüm dikkatler Anadolu'ya döner Anadolu Türk milliyetçiliğinin omurgasını oluşturur.

Balkan Savaşları'na katılan taraflar içerisinde sadece Türkiye maksimalist bir devlet yaratmayı başardı. Her ne kadar Osmanlı ulusu görüşleri başarısız olduysa da, belki de istemeden, yaşayabilir bir Türk milliyetçiliğini yaratmayı ve ayakta tutmayı başardılar. Bu gelişme sadece Balkan Savaşı'nda değil, Birinci Dünya Savaşı'nda ve ayrıca 1918'de Anadolu'da Yunanlılara karşı yapılan bazı savaşlardaki yenilgilerden sonra geldi. Bununla birlikte 1915 yılında Çanakkale'de ve 1921 yılında Sakarya'da zaferler kazanan Türk askeri kimliğinin başlangıcı, Kasım 1912'de Çatalca hatlarında İstanbul'un başarıyla savunulması ile başlar.⁴⁵⁰

Ziya Gökalp de Türkçülüğün Esasları adlı eserinde, Türkçülüğün yayılmasında, Balkan Savaşları'nın önemini vurgular. "Toplumun ortak tasarımları, büyük bunalımlar sırasında pek şiddetli coşkunluklarla halenerek son derece büyük bir güç kazanırlar. Toplumun ortak tasarımları, asıl ülkü durumunu kazandıktan sonradır ki, gerçek devrimlerin etmeni olurlar. Örneğin Türkçülerin ortaya attıkları Türkçülük düşüncesi, gençliğe özgü topluluksal bir tasarımdı; bu topluluksal tasarımı bütün Türk ulusuna yayarak onu bir ülkü durumuna getiren Trablusgarp, Balkan Savaşları'yla, Cihan Savaşındaki felaketler olmakla birlikte, bu ülküye resmîlik veren ve onu eylemli olarak uygulayan da, ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleridir."⁴⁵¹

Balkan yenilgileri sonrası kaleme alınan "Türkleşme, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" adlı makalesinde Ziya Gökalp, Osmanlılık fikrine yeni bir anlam yükleyecekti; "bu yeni millet başka nam (Osmanlılık) altında bir Türk milleti

⁴⁵⁰ Hall, a.g.e., s.187

⁴⁵¹ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, 1.b., İstanbul: Trend Yayınları,2003, s.114

olacaktı. Aydınların ve cemiyetin söylemi de değişmişti. “İttihad-ı Anasır”dan “Millet-i Hakime”ye doğru bir kayış söz konusuydu.

İttihat ve Terakki’nin örgütsel ve fikirsel dünyası Balkan etkisi taşıdığı gibi uygulayacağı sevk ve iskan politikasında da bu etki çok net hissedilecekti. Balkan Savaşı sonrası gelen muhacirlerin sayısı “memleketin asayiş ve inzibatını” bozacak derecede büyüktü. Bu sorunun çözümüne yönelik uygulamaya sokulan, gayrimüslimlerin yerinden edilmesi politikası, Edirne mebusu Mehmet Faik Bey tarafından şu sözlerle anlamlandırılacaktı; “Biz tehirci komşularımızdan öğrendik.”⁴⁵²

Balkanlar’dan Müslümanların kovulması siyasi, ekonomik ve dini çıkarlarla bağlantılıydı. “Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan bağımsızlıklarını kazanmaları ve buralardan kovulan Müslüman ve Türklerin, milliyetçi fikirlerin doğmasına etken” oldu. Sınırların daralması ve Kırım, Kafkasya ve özellikle Balkan muhacir akımları Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfus, kimlik ve sınır politikalarının şekillenmesinde temel etmenlerden biri olacaktı. “Turancılık, batı cephesinde tam anlamıyla gerileyen Jön Türklerin ruhsal gereksinimlerine uygun düşüyordu.” Avrupa kısmının kaybının yanısıra, Rusya Türklerin cemiyet içinde nüfuz sahibi olması da bu politikaların şekillenmesindeki etmenlerden biriydi.

Sürekli toprak kayıpları, Balkanlar’dan Anadolu’ya sürülen insanlar ve Anadolu’daki gayrimüslimler arasında milli kimliğin giderek güçlenmesi gibi faktörlerle Anadolu’ya başka gözle bakılmaya başlanır; bu faktörler, geçmişte ihmal edilmiş, “Türk Anadolu’nun yaratılması fikrini doğurur.” Artık Anadolu vatan olacaktır.

Tüm çabalara rağmen Balkanlar’ın kaybı İmparatorluğu sarstığı gibi İttihat ve Terakki’yi de derinden etkiler. Kovulanlar sadece sıradan Müslüman halk değil, İttihat ve Terakki üyeleri ve aileleriydi. Hele hele İttihat ve Terakki hareketi önderlerinin çoğunun doğum yerleri olan Makedonya’nın kaybının acısı tarif edilemezdi. Makedonya’nın kaybı aydınları çok etkilemiş, gazete yazılarında

⁴⁵² Dündar, a.g.e., s.34

çöküşün önlenmesine yönelik çağrılar artmıştı. Balkanlar'ın kaybı gözleri Anadolu'ya çevirmişti. Makedonya kadar değilse de yine de zengin ve bereketli olan Anadolu toprakları elde tutulmalıydı. Aslında, Balkan Savaşı öncesi 1912 yılında Tanin gazetesinde yayımlanan bir makale olanları önceden görmüş gibiydi; makalede “çünkü Rumeli’yi bekleyen kaderden Anadolu’yu kurtarmak mümkün olmayacaktır” yazıyordu. Türk Yurdu dergisinde bu konuda halkı ikna edici ve göreve çağıran yazılar çıkıyordu. Şehabettin Süleyman, “Anadolu ve Gençlik vazifesi” adlı makalesinde, “bugün Anadolu, balta görmemiş bir orman gibi bakir ve tazedir. Onun sinesinde henüz sarf edilmemiş birçok kuva-yi hayatiye mevcuttur. Eğer mantıki bir usül ile o kıta-yı nefiseyi ihyaya çalışırsak şüphesiz birçok felaketlerimizi tamir eylemiş oluruz” diye yazıyordu.⁴⁵³

Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti içerisinde Türklerin yıllar yılı hor görülmesini şu şekilde ifade ediyor: “Niçin Türk tipinin her şeyi çok güzel; Osmanlı tipinin her şeyi çirkindir? Çünkü, Osmanlı tipi, Türk’ün kültürüne ve hayatına zararlı olan emperyalizm alanına atıldı, kozmopolit oldu; sınıf çıkarımı ulusal çıkarın üstünde gördü. Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe, yüzlerce ulusu siyasal çevresine aldıkça, yönetenlerle yönetilenler ayrı iki sınıf durumuna giriyorlardı. Yöneten bütün kozmopolitler Osmanlı sınıfını, yönetilen Türkler de Türk sınıfını oluşturuyorlardı. Bu iki sınıf, birbirini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendisini “millet-i hakime” olarak görür, yönettiği Türklere “millet-i mahkure” gözüyle bakardı. Osmanlı her zaman Türk’e “Eşek Türk” derdi: Türk köylerine resmi bir kişi geldiği zaman, Osmanlı geliyor, diye herkes koşardı.”⁴⁵⁴

Birinci Dünya savaşı arifesinde “Türkçü” düşünce yerini yavaş yavaş Turancı düşünceye bıraktı. Yıllar yılı toprak kayıpları ile Anadolu’yu kısıлып kalan İttihat ve Terakki yönetimi Turancılık ideolojisi ile kaybedilen toprakları tekrar kazanmayı umut ederken, bütün Türkleri birleştirecek hayali bir devletin peşine düştü. Otuz beş yaşlarında Yüzbaşı rütbesindeyken ölen, Osmanlı Devleti’nin bunalımlı dönemlerinde yaşamış edebiyata düşkün bir asker olan İlyas Macid’in eserlerinde bu dönemin izlerini bulmak mümkün. II.Meşrutiyeti, “Jönler” başlıklı yazısında,

⁴⁵³ Dündar, a.g.e., s.35-38

⁴⁵⁴ Gökalp, a.g.e., s.68-69

“Geliniz, dedi; hepiniz: Rum, Müslüman, Ermeni, Yahudi hepiniz geliniz ve mutlu olunuz. O zaman otuz üç yıllık zorbalık hasadının aldatan kahkahasına bir ölçülülük şiiri içinde hep birden tükürmüş olan tüm bir millet kendilerine özgürlük ve bağımsızlık veren bu sayın on temmuza, bu ilk ve son devrim temsilcisine ellerinde gururlu ve içi rahat titreşen ışıktan demetleri fırlatırlar; ve bütün sesleriyle yüksek ve kararsız haykırdılar: Yaşasın Jönler...” sözleri ile selamlarken. Çok geçmeden Rumeli'nin elden çıkması üzerine bu hümanist düşüncesini terkeder. “Kinini Uyutma” başlıklı yazısında, Rumeli'nin geri alınması için haykırır: “Ey genç, ev vatanın hayatını namusun kadar seven Türk genci, ey Çin sedlerini yıkan, Apenin dağlarını titreten hakan oğlu! Kinini uyutma, dünü düşün, o dün ki sana Rumeli'nin yok oluşunu, lekelenmiş bir Türk namusunu gösterir. Şimdi o acı dolu faciayı kanıyla yıkayacaksın. Uzak değil, yakında mutlu yarınların şiirini şakiyacaksın. Kalbinde derin bir yara olan Balkanlar cengini unutma. Yıkılan minareler, çan takılan camiler unutulursa sonsuza kadar yetim olursun. Canavar pençesiyle paralanan, canavar eliyle yıkılan İslamların feryadını dinle; bu kırık ses, varlığı uyuşturan, ruhu yoran bu siyah ve umutsuz sönüklük dünyasında yaşamak ağırdır. Alnını kaldır, Türk alnı göklere bakar. Yurdun için felaketlerle boğuştu, felaketlerle dertlendin. Sana güvence veririm, Türk oğlu, maddece ve ruhça Rumeli senin kalacaktır.” Birinci Dünya Savaşı sırasında ise, “Turan Yolunda” isimli yazısında, “Alnım ak, sinem beyaz, gözlerim milliyet muhabbetiyle parlıyor. Gittiğim yolun Turan yolu olduğunu görüyorum. Kafkasya geçildikten sonra Ural Dağları, Altay ufukları Altın Ordu hükümetimizin sinesine bizi çabuk atar”⁴⁵⁵ diyor. Birkaç yıl içerisinde yazarın düşüncelerinin Turancılık görüşüne doğru kaydığı yazılarında da açık bir şekilde görülebiliyor.

Kimi yazarlara göre Türkçü düşüncenin Turancılığa doğru evrilmesinde Yahudi teorisyenlerin ve Almanya'nın payı büyüktür. Prof.Dr. Mim Kemal Öke, “İngiliz Belgelerinde Türkçülük” adlı makalesinde 1916 tarihinde hükümete yakın *The Near East* dergisinde çıkan “Yeni Turan” başlıklı yazıda da söz konusu yaklaşımın varolduğuna işaret ediyor: “İttihatçıların ileri gelenleri, hangi anlamda ele alırsanız alınız, Müslüman değildirler. Çoğu ya Musevidir ya da Yahudilikten dönmedirler. İşte, burada yazar, başka bir ilginç iddiada bulunmaktadır. Ona göre,

⁴⁵⁵ İlyas Mâcid, *Beni Okuyunuz*, 1.b. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s.335

Türkçülüğü, İttihatçılara benimseten Siyonistlerdir. Sebebinin de şu şekilde izah eder: Siyonistler, Araplarla meskün Filistin'i kolonize etmeye azmetmişlerdir. Fakat, ne II.Abdülhamit, ne de İttihatçılar bu konuda her türlü maddi ödüle rağmen kendilerine anlayış göstermişlerdir. Bilakis, her iki yönetim Filistin'e yönelik bütün teşebbüslerine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunu yaparken de Filistin gibi bir İslam toprağını Hilafeti elinde tutan bir devletin katiyetle elden çıkarmayacağını belirtmişlerdir. Şimdi, Museviler, Türklerin cengaver arzularını tatmin edecekleri başka saha göstermektedirler. Eğer, Türkler dikkatlerini Orta Asya yönünde çevirdilerse, o zaman Arap ülkelerinin kaderi onları fazla ilgilendirmeyecektir. Böylece Siyonistlere Filistin yolu açılmış olacaktır. Yazara bakılırsa, Türkçülüğün savunucuları Vambery, Moiz Tekin Alp, Cahun olası boşuna değildir.”⁴⁵⁶

Türkçülük görüşünü Osmanlı Devleti içerisinde teorize eden kişi Ziya Gökalp olmuştur. Bu cereyanın gücü iktidar partisinin ideolojisi ile bütünleşmesinden ileri gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin en yüksek yönetim organı Merkez-i Umumi'nin üyesi ve Fırka'nın resmi ideologu olan Ziya Gökalp Bey'in etkisi cereyanın gücünü artırıcı olmuştur. Fransız sosyologu Emile Durkheim'in Sociologie'si (İçtimaiyat) de Ziya Bey'i etkilemiştir.

Abdülhamit rejimi ideolojisinin yerine yeni bir ideolojik bileşimi (Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim) koymak isteyen Türkçüler Osmanlı insanlarına bir “Yeni Hayat” vaad ediyorlardı. Bu kurtuluş reçetesinin dayandığı fikir ve eylem temeli Türk milliyetçiliği olacaktı. Türkler önce Osmanlı İmparatorluğu'nda milli bir bilince sahip olacaklardı. İkinci bir aşamada da ülke dışı Türklerle birleşilecek ve Turan adlı büyük ülke gerçekleştirilecekti. Balkan Savaşları ilk aşamanın habercisi olmuştu. Harb-i Umumi Almanların isteklerine uygun olarak Turan ve Hindistan yollarını açacaktı.

Türkçülük cereyanı Ziya Gökalp'in liderliğinde ünlü isimlerce de geliştirilmiştir; Akçuraoğlu Yusuf, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi (Tanrıöver),

⁴⁵⁶ Mim Kemal Öke, “İngiliz Belgelerinde Türkçülük (1916-1918), *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 347, Şubat 1987, s.14

Köprülüzade M. Fut, Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Tekin (M.Kohen), Kazım Nami (Duru).

İttihat ve Terakki 1911'den itibaren Osmanlıca programını Türkçüleştirmiştir. Başka parti programlarında da milliyetçi ilkeler vardır (Milli Meşrutiyet Fırkası). Türk Ocağı milliyetçilik akımını en güçlü olarak yayan bir kültür kurumu olmuştur. Türk Yurdu, Küçük Mecmua gibi dergiler de kamuoyunu hayli etkilemiştir. İktidar partisi tüm basın yayın olanaklarıyla bu akımı desteklemiştir.⁴⁵⁷

Ziya Gökalp, Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a değil, devrimcilerin yuvası olan Selânik'e koşmuş, devrimcilerin adeta kutsallaştığı bir çevre içine düşmüştü. Genç Kalemler ve Yeni Felsefe mecmuası adlı bir edebiyat ve bir düşün dergisi çıkaran bu çevre, Rusya'dan Makedonyalılar arasına geçen halkçılık düşüncesinin bir serpintisine uğramıştı. Genç subay Ömer Seyfettin, Türk dili konuşan erlerle Osmanlıca konuşan subaylar arasındaki uçuruma takılmıştı. Osmanlı yönetici tabakasıyla Türk halkı arasındaki, uçurumu Kanun-ı Esasi politikası ile kapatmayı uman politikacılardan ayrılarak, vaktiyle Şinasi'de olduğu gibi, dil, anlam ve anlaşma sorunları üzerine eğildi.

Onun başlattığı halk dili akımı bu çevrenin ele aldığı sorunların bir tanesi olmuştu. Çevrenin ikinci bir yanı, o zamanın biricik sosyalist düşünce merkezi olan Selânik havası içinde, öteki gençlerin (ütopyacı sosyalistlerin) düşüncesine karşı besledikleri ilgi yoluyla ilk toplum düşüncülüğünü getirmesi olmuştur. Yeni Felsefe mecmuası'nın sayfalarında görülen tartışmalar, "Yeni Hayat" adını alan bu düşün çevresinde sosyalizm ilgisinden sosyoloji ilgisinin nasıl geliştiğini gösterir.

Kendisine yarayacak kavramları sosyalizmde değil, Durkheim'in sosyolojisinde bulan Gökalp, "Yeni Hayat" çevresine kesin ve başka bir yön verdi ve bir düşünür olarak tanınması orada başladı. Onun Türkçülüğü parti politikasına girişine, Turancılığı da kötü şairliğinin tuttuğu zamanlara rastlar. Sosyolog olarak Gökalp'e göre sorun, toplumda normal ve patolojik yanların seçilmesi sorunudur. Fakat İslamcıların "iyi" ve "kötü" ayrımında olduğu gibi, burada da "normal" ile

⁴⁵⁷ Tunaya, a.g.e., s.42-43

“patolojik” olanı ayırmada ölçü ne olacaktı? İşte, Gökalp’in katkısı, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık düşüncelerini eleştirmesiyle başlayan ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak formülü ile sonuçlanan tartışmalardaki açığı getirmesindedir.⁴⁵⁸

Ziya Gökalp’e göre Türk ve Müslüman kalmak koşuluyla Batı uygarlığına kesin olarak girilmeliydi. Bu anlamda Tanzimatçıların attığı adımların yanlış olduğunu savunuyordu. “Tanzimatçılar Osmanlı uygarlığını Doğu uygarlığıyla uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Oysa iki karşıt uygarlık yan yana yaşayamazlar, dizgeleri birbirinin karşıtı bulunduğu için ikisi de birbirinin bozulmasına yol açar. Örneğin, Batı’nın müzik tekniğiyle Doğu’nun müzik tekniği birbiriyle uzlaşamaz. Batı’nın deneysel mantığıyla Doğu’nun iskolastik mantığı birbiriyle barışamaz. Bir ulus ya Doğulu olur, ya Batılı olur. İki dinli bir insan olmadığı gibi, iki uygarlıklı bir ulus da olamaz. Tanzimatçılar, bu noktayı bilmedikleri için, yaptıkları yenilikte başarılı olamadılar. Türkçülere gelince; bunlar aslında Bizanslı olan Doğu uygarlığını büsbütün terk edip Batı uygarlığını tam olarak almak istediklerinden, girişimlerinde başarılı olacaklardır. Türkçüler, tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak koşulu ile Batı uygarlığına tam ve kesin olarak girmek isteyenlerdir; ama Batı uygarlığına girmeden önce, ulus kültürümüz arayıp bularak, ulusal kültürümüzü ortaya çıkarmamız gerekir.”⁴⁵⁹

“Biz Türkiyelilerin ortak bilincimizde Türk ulusundanız, İslam ümmetindeniz, Batı uygarlığındanız” tasarımları apaçık görüntüler gibi geçerli olmaya başlayınca, bütün toplumsal hayatlarımız değişmeye başlayacaktır. “Türk milletindeniz” dediğimiz için; dilde, sanatta, ahlakta, hukukta, hatta dinde ve felsefede Türk kültürüne, Türk zevkine, Türklük bilincine göre bir özgünlük, bir kişisellik göstermeye çalışacağız. “İslam ümmetindeniz” dediğimiz için gözümüzde en kutsal kitap, Kuran-ı Kerim; en kutsal insan, Hazret-i Muhammed; en kutsal tapınak, Kabe; en kutsal din, İslamlık olacaktır. “Batı uygarlığındanız” dediğimiz

⁴⁵⁸ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.421-422

⁴⁵⁹ Gökalp, a.g.e., s.77

için de; bilimde, felsefede, fenlerde ve başka uygarlık alanlarında tam bir Avrupalı gibi davranacağız.”⁴⁶⁰

İttihat ve Terakki Partisi'nde, İslamcılar ve batıcılar yanında yavaş yavaş etkisini artıran Ziya Gökalp bu sorun üzerine bir muhtıra hazırladı. Muhtıranın asıl konusu din ve din adamları sorununun “diyanet” terimiyle adlandırdığı alana sürülmek yoluyla çözümüdür. Bunun getireceği değişiklik şeyhülislamı politika dışına çıkarmak, şeriat mahkemelerini, evkaf idaresini ve nihayet bütün okulları Şeyhülislamlık'ın yetkesinden ayırmaktı. En yüksek din otoritesi olarak onun asıl görevi ifa işlevi olduğundan, bu niteliği idare, maliye, adliye ve eğitim işlevleriyle uzlaşmaz bir işlevdi. Bu muhtıraya uyularak 1916'da başlayan başlıca reformlar şunlar oldu: a) Şeyhülislamlık'ın kabineden çıkarılması; b) Şeriat mahkemelerinin Şeyhülislamlık'tan alınarak Adalet Bakanlığı'na bağlanması; c) Evkaf idaresinin Meşihat'ten ayrılarak devletin ayrı bir mali-ticari dairesi halinde dinden tamamıyla ayrılması ve kabine üyelerinden birinin yönetimi altına konması; cami, medrese gibi bütün din kurumlarının mali işlerinin yeni kurulacak Evkaf Bakanlığı'na verilmesi, d) Bütün medreselerin Meşihat'ten alınarak Maarif Bakanlığına bağlanması.⁴⁶¹

Ziya Gökalp Türkçe'nin kullanımı konusunda da çaba göstermiştir. Selânik'te çıkan Genç Kalem'ler halkın anlayabileceği bir Türkçe'nin konuşulmasını savunuyordu. Ziya Gökalp'le birlikte Ömer Seyfettin de bu anlayışın ilk bilinçli sözcülerindendi. Genç Kalemler çeşitli alanlarda ve bu arada dil alanında yapılan tartışmalarda bu kimliğini zaman içinde ortaya koydu. Bu kimliğin bundan sonraki tartışmalarda ağırlık kazanmasında politik-tarihi gelişmelerin de payı oldu. Özellikle Balkan Savaşı, Türklük kökenine bağlı bir milliyetçiliğin Osmanlı ufku içinde daha gerçekçi ve daha sağlam temele dayanan bir ideal gibi görünmesini kolaylaştırmıştı. Osmanlı aydınları, dil sorununu, darda kalmış Osmanlı Devleti'nin başka sorunlarından ayıramıyorlardı ve böyle olması herhalde anlaşılır bir şeydi. dolayısıyla özellikle Meşrutiyet döneminden sonra Türkçe, Türkiye'yi ilgilendiren çeşitli sorunların, bunların ideolojik yansımaları olan çeşitli sorunsalların bir parçası oldu. Uluslaşma, uygarlaşma gibi temel sorunsallar dil konusunda belirli tavırları da

⁴⁶⁰ Gökalp, a.g.e., s.112

⁴⁶¹ Berkes, a.g.e., 458-459

zorunlu olarak içermeye başladılar. Örneğin Balkan Savaşı öncesinde kurulan Türk Derneği'nin tüzüğünün ikinci maddesi, dil sorunuyla uyanmaya başlayan ulusçuluk bilinci ve ayrıca öteden beri süregelen "uygarlaşma" özlemi arasındaki bağları gösterir: Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki âsâr, e'fal, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak, yani Türklerin âsâr-ı atıkasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolocyasını, ahval-i ictimaiyye ve medeniyyat hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak, imlâsını ona göre tetkik etmektir. Tartışmalar ilerledikçe, bütün bu ütopyaların gerçekleşmesinde dilin çok büyük bir payı olacağı inancı da derinleşti.⁴⁶²

Gökalp grubu, "halk" ve aydın arasındaki uçurumdan şikayetçidir. Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Ati'nin Türk halkı veya milleti ile ilgisi kalmamış alafranga ve kozmopolit aydınından tiksinimektedir. Bu "benliğini" yitirmiş aydın tipine bir tepki olarak Türk milletinin öz değerlerinin halkın bağrında yaşadığına inanılmaktadır. Aydın, halka gidecek, bu öz değerleri ondan öğrenecek, ona da "medeniyet" götürecektir. Halk ile aydın arasında ilk engel, dildir. Sade dil akımı, bu engeli kaldırma amacıyla geliştirilmiştir. Sade dil, halkçılık hareketinin bir parçasıdır. Asıl dava, halkın ağızda yaşayan Türk harsı ile uygarlık arasında bir sentez yapabilmektir.⁴⁶³

Gökalp'in Osmanlı Devleti şartları altında Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık akımları arasında yaptığı uzlaşmalar yüzünden toplumcu görüşe aykırı hayalcilik ve akılcı bireycilik yanları vardır. Bu da onun olumsuz, yani başarısız ve zamanla değeri kalmamış yanındır.

Onun olumlu olan yanında en önemli "biz" kavramı ulus kavramıdır. Onun ulus kavramı, ne Tanzimatçıların Müslüman ve Türkün dışındaki halkların "millet"i, ne Namık Kemal'in Osmanlı milleti, ne İslamcıların İslam ümmeti ve ne de Rusyalı

⁴⁶² Murat Belge, "Türkçe Sorunu", *Yazko Edebiyat*, Mayıs ve Haziran 1982, s.23

⁴⁶³ Avcıoğlu, a.g.e., s.262

Türkçülerin Tatar veya Turan kavmi veya ırkıdır. Gökalp'in bunların hepsinden ayrılan “millet” kavramı, hâlâ bugün de bizim kabul ettiğimiz, bilimsel anlama en uygun ve bugün için gerçek haline gelmiş olan bir kavramdır. Bugün bir ulus olarak varoluş , artık onun zamanında olduğu gibi bir özlem, hatta bir imkansızlık değil, bir olay, bir gerçektir. Onun için bugünün milliyetçiliği bir ulus olma özlemi olamaz. Bundan ötürü bu anlamdaki milliyetçilik, Gökalp'in anladığı anlamdaki ulus olmaktan memnun olmayan, ondan başka bir şeyin davasını güden ümmetçilerin veya ırkçıların ve emperyalizm uşaklarının eline geçmiştir.⁴⁶⁴ Gerçekten de aslında Ziya Gökalp'in düşünce anlayışındaki “Türk” damarlarında saf Türk kanı akanlar değildir. “Türklüğe büyük hizmetler yapmış olanlar varsa, nasıl olur da bu özverili insanlara Siz Türk değilsiniz, diyebiliriz. Gerçekten de, atlarda soy sop aranmalıdır; çünkü bütün meziyetleri içgüdüye dayanan ve kalıtımsal olan hayvanlarda ise, ırkın toplumsal iyi niteliklere hiçbir etkisi olmadığı için, soy sop aramak doğru değildir.”⁴⁶⁵ Diğer taraftan Ziya Gökalp Turan ülküsünden de vazgeçmiş değildir. “Turan ülküsü yüz milyon Türk'ün bir ulus olarak birleşmesi, Türkçüler için ne güçlü bir coşum kaynağıdır. Turan ülküsü olmasaydı, Türkçülük bu kadar hızla yayılmayacaktı. Bununla birlikte, kim bilir, belki gelecekte Turan ülküsünün gerçekleşmesi de mümkün olacaktır. Ülkü, geleceğin yaratıcısıdır; dün Türkler için hayali bir ülkü durumunda bulunan ulusal devlet, bu gün Türkiye'de bir gerçek halini almıştır.”⁴⁶⁶

Ziya Gökalp, Kurtuluş Savaşı ve Kemalizmle ömrünü tamamlamış, fakat Meşrutiyet sonrası düşün hayatında önemli bir rol oynamış bir düşündürdür. Türk toplumunun içinden çıkılmaz hale gelen meseleleri üzerinde onun kadar kafa yoran, onun kadar ciddi ve namuslu bir düşünür bulunmamıştır.⁴⁶⁷

b- Türk Ocağı'nın Balkan Savaşları'nda Üstlendiği Rol

Türk Ocağı, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir kilometre taşıdır. İlk kez, Osmanlı kozmopolit iklimi içerisinde, tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımının

⁴⁶⁴ Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk..* s. 90

⁴⁶⁵ Gökalp, *a.g.e.*, s.49

⁴⁶⁶ Gökalp, *a.g.e.*, s.55

⁴⁶⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.88

bilinçlendirilmesi, bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenme, Türk Ocağı ile gerçekleşmiştir.

Türk Ocağı, yaşantısı ve kuruluşu bakımından çeşitli özelliklere sahiptir. Türk Ocağı, aşağıdan yukarı, çağın gerçeklerinden doğan bir atılımla, zamanın yüksek öğretim çevresinin isteği ile kurulmuştur. Politika ile uğraşmamaya büyük özen gösteren Türk Ocağı, önce “fiili” bir dönemden geçmiş, sonra da kuruluş resmileştirilmiştir. Bir süre sonra da, Ocağın ideolojisini benimseyen İttihat ve Terakki ile kaynaşmıştır. Mütareke döneminde, İttihatçılarla bir tutulan Ocakçılar, “takibata” uğratılmış, çalışmalarını bir süre durdurmuşlardır. Fakat, bunalım döneminde Müdafaa-i Hukuk akımını desteklemekten geri durmamışlardır. Cumhuriyetin ilanıyla, Türk Ocağı 1931 yılında kapanmıştır. Daha sonra, yerini Halkevleri’ne bırakmıştır. (1932). Ve tekrar 1949 yılında açılmıştır.

Türkçü bir ideoloji iktidar partisini sarmaktadır. Merkez-i Umumi üyesi Ziya Gökalp Bey, Selânik’te Genç Kalemler dergisini yayınlamaktadır. Tanin’de Türkçü başyazılar görülmektedir. “Askeri Tıbbiye”liler bu alanda da öncü olmuşlardır. Tanzimatçı ıslahat ilkesini bir yana iterek, devrimle kalkındırma isteğindedirler. İmparatorluktan çok, Türkleri kurtarmak gereğine, savaş bulutları içinde, inandıklarının belirten yüksek öğretim gençleri, Ziya Gökalpçi bir çizgidedirler. “Türk kavminin yaşadığı hayat-ı inkıraza” (yıkılma yaşantısına), bir önceki kuşağın kayıtsızlığını ileri sürerek toplumsal nitelikte bir değişimden yanadırlar, “ziraat, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir hakimiyet-i içtimaiyeyi (sosyal bir egemenliği), kuru bir hakimiyet-i siyasiyeye tercih” etmektedirler.

Gençlere göre, bu amaca varmak için “her türlü fırka ihtilafları fevkinde, her türlü siyaset dağdağalarının haricinde, yeni bir cereyan doğmalıdır. Çünkü siyasal partilerin Türkçülüğü, İttihat ve Terakki başta olmak üzere, Osmanlıcılık ve İslamcılık içinde kaybolmaktadır. Bu yeni akım, yalnızca düşün planında kalmamalıydı. Örgütlenmelidir. “Donanma Cemiyeti kadar geniş” olması gereken bu örgütün amacı “münhasıran” (yalnızca) milli ve içtimai olmalıdır. Tüm ülkede,

Rumeli’de ve Anadolu’da şubeleri açılmalı, yurt dışında kolları olmalıdır. Bu kanaldan “ziraat, ticaret ve sanayi” okulları açılmalıdır.⁴⁶⁸

Askeri Tıbbiyeciler, okullarında (Haydarpaşa’da) ve Karacaahmet’te sık sık toplantılar yapmışlardır. Kendilerini destekleyici gazeteler bulmuşlardır. Gençler, kurulmasını özledikleri örgütle, iktidar partisi arasında paralellik kurmuşlardır. İttihat ve Terakki devleti nasıl istibdattan kurtardıysa, milli bir kültür kurumu da milleti yokolmaktan kurtarmaya çalışmalıdır. Ne var ki, kendileri askerdir, bu tertip işlerle resmen uğraşamazlar. Sivil Tıbbiyeliler de yeterli değildir.

Gençlerin girişimi başarılı olmuştur. Çağrışı kabul eden aydın kişiler, gençlerin temsilcileriyle 20 Haziran 1327 (3 Ağustos 1911) tarihinde bir toplantı yapmışlardır. Beklenen karar alınmıştır: Milli bir örgüt kurulacak, adı “Türk Ocağı” olacaktır. Nizamname hazırlanmış, kuruluş bildiriyle 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) günü resmi makamlara sunulmuştur.

Bu arada Türk Yurdu Cemiyeti ve dergisi Türk Ocağı ile birleşmiştir. Ziya Bey’in (Gökalp) Selânik’te çıkardığı Genç Kalemler de Ocağı büyük yakınlık göstermiştir. Türkçülük akımının lideri, Selânik dönüştü, Ocak ailesine katılmıştır. İttihat ve Terakki ile kopmaz bir bağ da böylece kurulmuştur.

Kadınların sokağı çıkmasını yasaklayan bildirimler yayınlandığı bir dönemde Türk Ocağı salonlarında sahnelenen piyeslerde, kadın erkek amatör sanatçılar rol almaktadırlar. Ocak’ta kooperatifçilik, milli iktisat ve yerli malı sevgisi aşlanmaktadır. Ocağın yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde bir yazı kadrosu güncel konuları işlemektedir. Dizi yayımlar, çeviriler birbirini izlemektedir. Yabancı illerden gelen heyetlerle ilişki merkezi de burasıdır. Türkler ilk kez ulusal bir hava içerisinde konuşmaktadırlar.

Türk Ocağı’nın Meşrutiyet siyasi hayatı içinde doğuşu, büyük bir olay olmuştur. Bir kere Ocak, Mehmet Emin Bey’in Mebusan Meclisi’nde ve 1918’de belirttiği gibi Arap Elmüntediül Edebi, Arnavut Başkim’lere ve onlar gibi milliyetçi

⁴⁶⁸ Tunaya, a.g.e., s.458-459

derneklere karşı bir ağırlık olmak üzere kurulmuştur. Ve hemen etkisini göstermiştir. Büyük bir kitle, özlemle beklediğine kavuşmuşçasına Ocağın çevresinde birleşmiş ve kenetlenmiştir. Sanki bir “yeni ırk” doğmuştur. Yazı ailesiyle, militanlarıyla, o zamana kadar Osmanlı toplumunun alışık olmadığı bir gruplaşma olmuştur. İstanbul dışındaki şube açılışları ardı ardına sökün etmektedir. İzmir Türk Ocağı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin ilk haftalarında açılmıştır. Öteki vilayetlerde, açılış için başvurma dilekçesi, değişik nitelikte verilmektedir.

Ocak hızla gelişmiş ve örgütlenmiştir. Bir yandan ünlü yazarlar, Darülfünun müderrisleri, gazeteciler bu çatı altında kendilerini bulmaktadırlar. Bir sahipsizlik duygusu içinde bunalmış genç insanlar da “her Cuma” günü çeşitli konularda konferans dinlemekte, belirli günlerde “büyükleriyle” sohbet toplantıları yapmaktadırlar.

Türk Ocağı'nın bir özelliği de, İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak açtığı beş yıllık bir dönemde (1913-1918) devam etmiş olmasıdır. Hemen tüm dernekler kapanmış, Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetleriyle Türk Ocağı çalışmalarını sürdürmüşlerdir.⁴⁶⁹

Asla politikaya karışmayacağı ve siyasi partilere hizmet etmeyeceği de belirtilen dernek, gayesine ulaşabilmek için, okullar yaptıracak, kendi adını taşıyan kulüpler açacak, buralarda dersler, konferanslar, halka açık toplantılar düzenleyecek, kitaplar ve dergiler yayımlayacak, milli serveti korumak ve çoğaltmak maksadı ile değişik meselelerdeki uzmanlara danışacak milli iktisada ve ziraate yol gösterecek ve bu alandaki kuruluşların doğup yaşamışlarına yardımcı olacaktır. Ancak bu kararlara rağmen politikasının da karışabileceği bir zemin teşkil edecekleri endişesi ile, kulüp açmak düşüncesinden vazgeçilmiştir. Tüzüğüne göre gayesi Türkçülerin milli terbiyesi ile ilmi, ictimai ve iktisadi seviyelerinin yükseltilmesi ve Türk dilinin geliştirilmesi olan siyasetle uğraşmayı reddeden Türk Ocağı, I.Dünya Harbi ve mütareke yıllarında, büyük değişiklikler ve baskılar getiren olayların tesiri ile, zaman zaman siyasi eylemlere de girmek zorunda kaldı.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Tunaya, a.g.e., s.460-462

⁴⁷⁰ Aydın Arat, “Türk Ocakları”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 350, Mayıs 1987, s.34

Osmanlıcılıktan da, İslam ittihatçılığından da ülke için tehlikeler doğacağını gören genç ruhlar, kurtarıcı bir ülkü arıyorlardı. “Turan” manzumesi bu ülkünün ilk kıvılcımı idi. “Turan” manzumesinden sonra, Ahmet Hikmet Bey “Altınordu” makalesini yayımladı. İstanbul’da Türk Yurdu dergisiyle Türk Ocağı derneği kuruldu. Halide Hanım, Yeni Turan adlı romanıyla Türkçülüğe büyük bir değer kazandırdı. Hamdullah Suphi Bey, Türkçülüğün çalışkan bir önderi oldu. Adları yukarıda geçen ya da geçmeyen bütün Türkçüler, gerek Türk Yurdu’nda, gerek Türk Ocağı’nda birleşerek birlikte çalıştılar. Köprülüzade Fuat Bey, Türkiyat alanında büyük ve derin bilgili bir bilim adamı oldu; bilimsel yapıtlarıyla Türkçülüğü aydınlattı.

Yakup Kadri, Yahya Kemal, Falih Rıfkı, Refik Halit, Reşat Nuri Beyler gibi düzsöz yazarları ve Orhon Seyfi, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Hikmet Nazım, Vâlâ Nureddin Beyler gibi şairler, yeni Türkçe’yi güzelleştirdiler. Müfide Ferid Hanım da yüksek konferanslarıyla Türkçülüğün yükselmesinde büyük hizmetler gördü.⁴⁷¹

Ocağın politik bir nitelik taşımadığı, “siyasetle” uğraşmadığı ve uğraşmaması gerektiği daha kurtuluş döneminde ilan edilmiştir ve bu soruna önem verilmiştir. Bu özelliği Nizamnamede de açık bir ilke olarak benimsenmiştir. Ne var ki, Ocak siyasal hayatın en karmaşık bir döneminde, her şeyin siyasallaştığı bir ortamda doğmuştu. Kuruluşu sırasında 1912 seçimleri yapılmış, kuruluşundan birkaç ay sonra da İttihat ve Terakki, beklenmedik anda muhalefete geçmişti.

Çeşitli milliyetçi çekişmeler karşısında Türk milliyetçiliğinin öncüsü olmak, Türkleri grev yapma, yerli malını yabancı mallara tercih etme, milli bilinç kazanma yolunda güçlendirmek, siyaset dışında sayılmazdı.

Ziya Gökalp’in Türkçü lider olarak Ocak ailesine katılması, İttihat ve Terakki ile ilişkisini kopmayacak biçimde güçlendirmiştir. İttihatçılar “Türklüklerini ihtida” ederek (din değiştirerek) Ocağa katılmışlardır. Ocak’la Fırka arasındaki koşutluk kaynaşmaya dönüşmüştür. Kültürel alanda Ocak, firkaya oranla daha etkin olmuştur. 1913-1914 yıllarında yapılmış olan ankete, valilerin ve mutasarrıfların verdikleri

⁴⁷¹ Gökalp, a.g.e., s.38-39

kemi cevaplarda, Türk Ocağı'nın, Türk Gücü ve benzeri derneklerle beraber İttihat ve Terakki lokallerinde çalıştığı, yönetim kurullarında İttihatçıların da bulunduğu açıklanmıştır.

Türk Ocağı, Mütareke dönemi İstanbul'unda canlı ve eylemci olmuştur. İşgalleri protesto mitinglerinde sürükleyici konuşmalar yapılmıştır. Teceddüt Fırkası, Milli Kongre ve Milli Türk Fırkası kuruluşlarında Ocağın payı olmuştur.⁴⁷²

Balkan Göçmenlerinin Sosyalist Düşünceye Etkileri ve Katkıları

Osmanlı Devleti Rumeli'de hüküm sürdüğü yüz yıllar boyunca buraya ayrı bir önem vermişti. Rumeli ekonomik anlamda devletin gelişmesi için bir katalizör görevi üstlenmiştir. Buradaki kalkınma düzeyi Anadolu'nun da üstünde olmuştur. Selânik birinci bölümün sonunda sözü edildiği gibi en sanayileşmiş şehirlerden bir tanesidir. Diğer Balkan şehirleri de Selânik kadar olmasa bile şehirleşme bakımından yine Anadolu'nun ilerisindedir.

Rumeli'nin bu gelişmişlik düzeyi, oradaki okuma-yazma oranının da artırıyordu. Eğitim seviyesi gelir seviyesinde olduğu gibi nispeten yüksekti. Burada Osmanlı Devleti'ne hizmet eden aristokrat diyebileceğimiz köklü aileler yaşıyordu.

1908 Meclisi'ndeki yaklaşık 200 Müslüman üyeden kabaca yüzde 35'i ülema sınıfındandı, yüzde 30'u çiftçiydi, yüzde 20'si devlet memuru, yüzde 10'u serbest mesleklerden, yüzde 5'i de "diğer" diye sınıflandırılabilirdi. İşte bu nedenledir ki, içlerinden ancak birkaçının sosyalist olduğu söylenebilecek 40 küsur gayr-i Müslim mebus, Türk radikallerin gözünde sayılarını çok aşan bir önem kazandı.⁴⁷³

Sanayinin gelişmiş olması işçi sınıfı hareketlerinin de ilk defa burada ortaya çıkmasına yol açtı. Sosyalist düşünce Osmanlı Devleti içerisinde en çok Balkan etkisiyle tartışılmaya açıldı. Bunda hem yaşadığımız koşulların hem de Balkanlar'ın

⁴⁷² Tunaya, a.g.e., s.463-464

⁴⁷³ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher (Der.), 2.b. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.21

kendine özgü atmosferinin de etkisi vardır. Bulgar, Sırp, Yunan devrimcileri ile sıkı ilişkiler kuran Balkan aydınları sosyalist düşüncenin etkisinde kaldılar.

Geçen yüzyılın sonlarında sosyalist ilkeler Balkan ülkelerinde yaygınlaştı ve taraftarları partileştiler. 1891 yılında Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 1893'te Romanya Sosyal Demokrat Partisi, 1903'te de Sırbistan Sosyal Demokrat Partisi kuruldu. Daha sonra, yani 1909 ve 1911 döneminde Yunanistan'da da Sosyalist Birliği oluştu. Komşu ülkelerde gelişen sosyalist hareketlerin Osmanlı Devleti'ndeki işçi hareketi üzerine önemli etkisi oldu. İstanbul, İzmir ve Selânik gibi büyük işçi merkezlerinde birçok yerli Bulgar, Rum, Yahudi vb. sosyalist eylemde bulunuyordu. Makedonya ve Edirne bölgelerinde Bulgar sosyalistlerin eylemleri oldukça yoğundu. Bulgaristan'daki sosyalist hareketin özellikleri buraya da yansyordu.⁴⁷⁴

Jön Türk hareketinin, Makedonya sorununun gelişmesiyle yakından bağlantıları olduğu genellikle kabul edilmektedir. Yine de Osmanlı İttihat ve Terakki Komitesi'yle Makedonya devrimci örgütleri arasındaki ilişkiler yeterince araştırılmamıştır. En önemli soru, Jön Türklerin Makedonya İç Devrimci Örgütü'yle federatif bir temel üzerinde içtenlikli bir uzlaşma yapmak mı istedikleri, yoksa gitgide daha çok tarihçinin ileri sürdüğü gibi, daha başından itibaren katı bir Türkleştirmeyi mi destekledikleridir. Bu sorunun açıklığa kavuşturulması, Balkan milliyetçiliğinin işçi sınıfı hareketinin ne ölçüde desteklediğini belirlemek bakımından çok büyük önem taşımaktadır.

Kuşkusuz 1908 olayı sonrası dönemde işçi hareketinin en önemli olayı, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın politik sahneye çıkmasıdır. Fırka'nın kuruluş çalışmalarında Türk asıllı olmayan elemanların rolüyle ilgili yeteri kadar bilgi yoktur. 14 Eylül 1910 günlü Sabah gazetesinin bir haberine göre, parti kurucularına birkaç zaman sora Yunan sosyalist Papdopulos, Kafkasyalı Nureddin Agayev, Dağıstanlı Celal Kormazov ve Kırımli Abbas Şirinli katılmışlardır. Fırkanın özellikle Dr. Refik Nezat'ın yönettiği Paris şubesi, sosyalist milletvekilleriyle ilişkiler

⁴⁷⁴ İbrahim Yalimov, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher (Der.), 2.b. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.142

kurmuştur. Beş kişilik sosyalist Meclis Grubu içinde Bulgar asıllı D.Vlahov, kuramsal hazırlığı ve politik etkinliği bakımından en kaburüstü eylemciydi. II. Meşrutiyeti hazırlayan olaylar esnasında Genç Türkler'le eylem birliği yaptı. Ağustos 1908 parlamento seçimlerinde Sandanski, Panitsa ve Dimtrov ile birlikte Federatif Halk Partisi listesinde Meclis'e girdi. İkinci Enternasyonal'la ilişkileri vardı. 1912 seçimlerinde başarılı olamadı, 1913 yılında Yunanistan'dan kovuldu. Vlahov, Meclis kürsüsünden yararlanarak, İttihatçıların işçi aleyhtarı politikalarını eleştiriyordu. Selânik İşçi Kulübü'nü kapatma kararının yayınlanması üzerine, İçişleri Bakanı'na bir telgraf çekerek, kararın iptal edilmesini istedi. "Aksi takdirde sosyalistler, imparatorluğun bütün şehirlerinde işçiler arasında hükümet aleyhtarı kampanya başlatacaklar" diye uyarıda bulundu.⁴⁷⁵

1908 olayı her düşüncede olduğu gibi sosyalist düşünürlerin de önünü açmada etkili oldu. Ancak balayı günleri uzun sürmeden İttihat ve Terakki'nin katı yönetimi ile özgürlükler bir bir geri alındı. 1 Mayıs 1909'dan itibaren, Selânik halkı bu çekişli eli tanıyacaktı. O gün, şehir tarihindeki ilk işçi kitle gösterisi bütün Selâniklilere afallattı. Sosyalistler bu kere aralarındaki ayrılıkları bir kenara bırakmayı ve ideolojik grupların hepsinin militanların sokağa dökmeyi başardıkları için nümeyiş daha da göz kamaştırıcı olmuştu. Kalabalığın içinde Bulgarlar, Rumlar, Türkler, özellikle de Yahudiler vardı. Besbelli ki, Benaroya ile adamları durmadan yol alıyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'in son ayları boyunca bütün ülke çapında başgösteren grevlerden ötürü işçileri affetmemişti. Bazı gazetelerin açık-sözlülüğünü de takdir etmiyordu. Ayrıca, siyasal partilerin çoğalmasından korkmaktaydı. Bunların sonucu olarak, 1909 Haziranı ile Ağustosuna arasında Meclisten bir dizi baskıcı yasa geçirtti: "İctimaat-ı Umumiye Kanunu" gösterilerin örgütlenmesini kesin bir denetim altına aldı; "Matbuat ve Neşriyat Kanunu" bir çeşit sansür getirdi; "Cemiyetler Kanunu" etnik ya da milli temel dayanan siyasal örgütlenmeleri yasakladı; "Tatil-i Eşgal Kanunu" Temmuz Olayı'nı izleyen grev dalgasının önünü almak için, 15 Ekim 1908'de Bakanlar Kurulu'nca çıkarılan geçici (muvakkat) yasanın özünü tekrarlardı ve kamusal nitelikteki işletmelerde çalışan işçilerin greve

⁴⁷⁵ Yalimov, a.g.m., s.151-153

gitmelerine yasaklar koydu. Halkın hoşnutsuzluğunu özgürce dile getirmesine artık izin verilmiyordu. Başlıca hedef, kargaşayı durdurmak ve iş hayatının güven içinde gelişmesini sağlamaktı.⁴⁷⁶

1908 grev hareketi ve onu önlemeye çalışan hükümet önlemleri, en azından çok nedenli açıklamalar yapılmasını gerektirir. Jön Türk devrimi ertesinde Balkanlar'daki siyasal durum, işçi sınıfı hareketlerini etkilemekten geri durmamıştır. Bu bağlamda önemli bir olay, 17 Eylül 1908'de İstanbul-Viyana arasındaki Şark Demiryolu Kumpanyasının hatları üstünde seyrüseferi durduran demiryolu işçilerinin grevidir. Bulgar hükümeti, bu grevi Doğu Rumeli'deki hatları askeri işgal altına almak için bahane olarak kullanmış ve grev bittikten sonra bile, şöyle bir bildiriyle işgalini sürdürmüştür. "Kumpanya ile demiryolu çalışanları arasındaki bütün anlaşmazlıklar çözülmüştür ve Kumpanya ile Bulgaristan hükümet arasında, Türkiye'de alınan kararlar yüzünden Şark Demiryollarının Bulgaristan içindeki hatlarında bir daha grev çıkması olasılığını tamamıyla ortadan kaldıracak bir anlaşma yapıncaya kadar her türlü seyrüsefer... Bulgar Devlet Demiryolları'nın yönetimi altında kalacaktır." Bulgar Devlet Demiryolları genel müdürü, bu bağlamda, "grevin geçici olarak durdurulmasının, Jön Türk çevrelerindeki 'Bulgaristan kendi topraklarında uzanan Şark Demiryollarına askeri yoldan sahipleniyor korsundan kaynaklandığına inanmak için sebepler olduğu'nu düşünüyordu. Doğu Rumeli'de Osmanlı egemenliğinden geri kalan haklarla ilgili karmaşık sorunlar, Osmanlı hükümetini 8 Ekim 1908 tarihinde, o kötü-ünlü "Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı"nı çıkartmak zorunda bırakan tarihsel ardalanı oluşturmuş görünmektedir.⁴⁷⁷

Bundan sonra, İttihatçıların demir yumruğuna dayanılmaz oldu. Evet, Federasyon militanları seçimlerin hemen ertesinde serbest bırakılmışlardı, ama İttihat ve Terakki Cemiyeti elindeki zorbalık yapma olanağını kullanmaktan hiç sakınmıyordu. Yetkililer nümayişleri dağıttılar, sosyalist basını yasakladılar ve sendikalara İttihatçı yöneticiler atamaya kalktılar. Açıktan açığa savaşım oldu. Maliye Nazırı Cavit Bey, 1912 Nisanı'nda Selânik'te yeni demiryolu merkez

⁴⁷⁶ Paul Dumont, "Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, Mete Tunçay – Erik Jan Zürcher (Der.), 2.b. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.98

⁴⁷⁷ Adanır, a.g.m., s.70

istasyonunun temel atma töreninde bir söylev verdi. Bu konuşmada, sosyalistlere karşı kesin önlemler alınacağını ima etti; yeni doğan Türk burjuvazisinin işçi örgütlerinin varlığına katlanamayacağını söylüyordu. İlk önce, “İşçiler sınıfının gerçek koruyucuları” olan kapitalistlerin yararını kollamak gerekirdi. Daha sonra sendika ve partilere sıra gelebilirdi; ama şimdi Türk sanayiinin elleri serbest olmalıydı. Onun içindir ki, kamu düzenini bozanlarla ülkenin ekonomik yaşamını tehlikeye düşürenlerin cezalandırılacaklarına söz veriyor ve Cemiyet’in Meclis’e sosyalist yıkıcılığını sona erdirecek bir yasa tasarısı sunacağını açıklıyordu.⁴⁷⁸

Bütün bunlara ve daha yeni doğmuş Osmanlı sosyalizminin üst üste uğradığı başarısızlıklara karşın, Federasyon 1 Mayıs 1911’de Selânik’te o vakte kadar görülmemiş çapta bir kitlesel gösteri yürüyüşü düzenledi. Birkaç gün sonra, C.Huysmans’a gönderilen coşkulu bir rapor, “Federasyonumuzun çağrısına 14’ü aşkın sendika uydu” demektedir.

Sendika üyesi olmayan çok sayıda işçi de harekete katıldı. Bütün çalışma erbabı -arabacılar, kayıkçılar, rıhtım hamalları, yükleme/boşlatma (tahmil/tahliye) işçileri- iş bıraktıkları için, şehrimizde her türlü etkinlik durdu. İşverenlerimizin çoğu da dükkanlarını kapatıp, velev seyirci olarak şenliğe katılmak zorunda kaldılar. Sabahleyin şehrin büyük bir kahvehanesinde bir toplantı düzenledik. Öğleden sonra görkemli bir gösteri oldu. Başlarında bando-mızıka ile 7-8 yaşlarında bin kadar çocuk işçi önden yürüdü; onların arkasından da, bütün sendika üyeleriyle üye olmayan pek çok işçinin oluşturduğu muazzam bir alay geçit resmi yaptı. Nüfusumuzun içindeki bütün milliyetler temsil edilmekteydi, bu müthiş bir izlenim yarattı. Şehrimizin ana caddelerinden geçen tören alayı, en kalabalık yerlerde duruyordu Yoldaşımız mebus Vlahov Hürriyet Meydanı’nda 20.000 kişilik bir dinleyici kitlesine hitaben önemli bir nutuk söyledi.⁴⁷⁹

Türkiye komünist hareketin gelişmesinde Rus, Azeri ve başka kökenli bazı elemanların rolüyle ilgili kimi verilere rastlanmaktadır. Nerimanov, Pavloviç, vb. adlar sık sık anılmaktadır. Ama bunlar arasında Bulgar asıllılara rastlanmaktadır.

⁴⁷⁸ Dumont, a.g.m., s.105-106

⁴⁷⁹ Dumont, a.g.m., s.101-102

Bulgar işçi hareketi, Türk işçi hareketini bu dönemde dolaylı yollardan etkilemiştir. Örneğin 1919 yılı taşıt işçilerinin grevi, 1923 Eylül Antifaşist Ayaklanması Türkiye’de belirli yankılar uyandırmıştır.

Tarihi veriler her iki ülke işçi hareketi arasında sosyalist literatür değiş-tokuşu yapıldığını göstermektedir. Örneğin Bir grup İstanbullu komünistin duruşmasında: “Bulgaristan ve Rusya’dan getirdikleri birçok eseri ve gazeteyi ahali arasında dağıtmakta oldukları” iddia edilmiştir.

1 Mayıs ile ilgili bildirin de Sofya’da basılarak Türkiye’ye sokulduğu ileri sürülmüştür. Benzeri iddialar gerçeklerle pek çelişmemektedir. Zira Bulgaristan’da önemli sayıda bir Türk azınlığı bulunmaktadır. İşte bu azınlığa mensup bazı aydınlar ve işçiler daha 20. Yüzyılın başlarında işçi hareketine katılmışlardı. Liderleri politik yaşamda belirli bir rol oynuyorlardı.

Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) arasında belirli ilişkiler bulunduğunu göstermektedirler. TKP liderlerinin Bulgaristan işçi hareketinin deneylerini ilgi ile izledikleri anlaşılmaktadır. Bunun belirtilerinden biri Dr.Şefik Hüsnü’nün Ziya sayfalarında da yer alan BKP’nin IV.Büyük Kongresindeki demecidir. “BKP’nin tecrübeleri -diyor Şefik Hüsnü- bizim için fevkalade kıymettardır. Zira elde ettiği büyük muvaffakiyet kullandığı usullerin ihtiyaca tevafuk ettiğini göstermektedir. Ahalinin mizacı, coğrafi ve iktisadi şartları itibariyle Türkiye’nin Bulgaristan’a pek çok benzediği aşikardır. Ders alınacak cihetleri pek çok olan bu tecrübelerden istifadeyi teşkilatımız eskiden beri düşünmekte idi.” 1920’li yıllarda Türkiye işçi hareketi ulusal azınlıklardan çok, komşu ülkelerde -Sosyalist Rusya, Bulgaristan ve diğer Balkan Devletleri’nde gelişen sosyalist hareket tarafından etkileniyordu. Bu, belirli ölçüde Komünist Partilerin Balkan Konferansları ve Toplantıları aracılığı ile gerçekleşiyordu. Daha Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında birkaç konferans ve toplantı yapılmıştı. İkinci Balkan Konferansı (1915) Balkan Sosyal Demokrat Partiler Federasyonu oluşturma kararı almıştı. Üçüncü Enternasyonal’in kurulmasıyla bu

karar gerçekleştirildi. Komintern'e bağlı Balkan Komünist Partileri Federasyonu çalışmaya başladı.⁴⁸⁰

Balkan Komünist Partileri ile yakın ilişkiler kurarak onların tecrübelerinden yararlanmak isteyen Şefik Hüsnü (Değmer) de Balkan kökenli bir sosyalisttir. "Eski Tüfek" diye adlandırılan Marksistler, bilimsel sosyalizm düşüncesini Türkiye'ye Dr.Şefik Hüsnü'nün getirdiğini söylerler. Komünist Manifestosu'nu ilk kez Türkçeye çeviren de Dr.Şefik Hüsnü'dür. Yirmili yıllardan elli yıllara kadar hemen her olayda adını duyuran, yargılanan, tutuklanan Dr. Şefik Hüsnü, 1887 yılında Selânik'te doğmuştu. Tıp öğrenimini Fransa'da yapan Dr. Şefik Hüsnü, Paris'te Fransız Marksistleri ile tanıştı; onlarla arkadaşlık yaptı. Dr. Şefik Hüsnü, 1912 yılında Türkiye'ye döndü. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de askeri doktor olarak çalışan Dr.Şefik Hüsnü savaş içinde yüzbaşılığa yükseldi. Çanakkale Savaşı'ndan sonra İstanbul'a yerleşen Dr. Şefik Hüsnü, 1919'da da İstanbul'da Marksist bir parti kurmuştu. Partinin adı, "Türkiye İşçi Partisi Sosyalist Fırkası"ydı. Dr. Şefik Hüsnü, 3. Enternasyonal Kongresi'ne de katıldı ve Enternasyonel'in Yürütme Komitesi'ne de seçildi. 1925 yılında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılananlar arasında onun da adına da rastlanmaktadır. Dr. Şefik Hüsnü o sıralar yurtdışındaydı, ceza yokluğunda verilmişti. On beş yıl! Nazım Hikmet de Dr.Şefik Hüsnü ile aynı cezayı almıştı. Şefik Hüsnü de, Nazım da Moskova'daydılar. Aynı davada Sadrettin Celal (Antel), Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Hasan Ali Ediz de yargılanmışlardı. (Sözün geçen sosyalistlerin hepsi Balkan kökenlidir) Yasa değişikliği nedeniyle bu ceza daha sonra bir indirilecekti. Dr.Şefik Hüsnü, 1927 yılında yargılanacak ve bir yılı aşkın süre cezaevinde kalacaktır. Cezaevinden, çıkan Dr.Şefik Hüsnü, 1933 yılında Berlin'deki ünlü Reichstg yangınından sonra Dimitiof ile birlikte tutuklandı. Almanya'dan sınır dışı edilen Dr. Şefik Hüsnü Paris'e yerleşti. Şefik Hüsnü, 1939 yılında Paris'tedir, avukat olan kardeşi, İçişleri Bakanlığına başvurarak Şefik Hüsnü'nün Türkiye'ye dönmek istediğini söyler. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 1.7.1939 gün ve 4SB 270/12472 sayılı izni ile Türkiye'ye dönen Dr. Şefik Hüsnü 1940-41 yıllarında yüzbaşı rütbesi ile askere alınır. Sivas'ta görev yapan Dr.Şefik Hüsnü, mide ülseri nedeniyle ordudan ayrılır. Dr.Şefik Hüsnü yeniden örgütlenme

⁴⁸⁰ Yalınov, a.g.m., s.154-158

çalışmalarına başlar. Zekeriya Sertel'in Tan Gazetesi'nde yazı yazar Dr. Şefik Hüsni, 1945 yılında Fariş Erkmen'in imzasıyla sosyalist program yayımlar.

Dr. Şefik Hüsni, 1946 yılında yeniden parti kurar. "Türkiye Sosyalist Emekçi Partisi." O sıralar, Esat Adil Müstecapoğu da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurmuştur. Esat Adil, Adalet Bakanlığı'nda bir yüksek bürokrattı. Dr. Şefik Hüsni'nün partisi 1946 yılı aralık ayında kapatılır. Dr. Şefik Hüsni ve arkadaşları yargılanırlar verilen ceza 5 yıldır. 5 yıl hapis ve 5 yıl da sürgün.

1950 yılındaki af ile ceza evinden çıkan Dr.Şefik Hüsni, "1954 tevkifatı" nedeniyle yeniden cezaevindedir. Bu ceza da çok partili yaşamın armağanıdır. Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkemesi, Doktor'a 7 yıl ağır hapis cezası verir. TKP Genel Sekreteri, Dr.Şefik Hüsni o tarihte 66 yaşındadır. Şefik Hüsni, 1959'da Manisa'da sürgündeyken öldü. 8 yılı cephede, 11 yılı da cezaevi ve sürgünde geçen yetmiş iki yıllık yaşam 1959'da Manisa'da noktalanır.⁴⁸¹

19.yüzyıl sonlarıyla 20.yüzyıl başlarında Türkiye, Balkanlar'da birer birer elden çıkan Osmanlı topraklarından çok sayıda Müslüman göçmen almış ve gelenler, daha keskin bir milliyetçilik bilinciyle toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlarda önce çıkmışlardı. En iyi bilinen örnek, Selânik doğumlu olan ve Manastır'da askeri okula giden Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Türkiye sol hareketi içinde de, önderlerden birçoğunun Balkan kökenli olduğunu saptayabiliyoruz. Bu, göçmenlerin ülke genelindeki yüksek etkinlik payını yansıtmaktan öte, söz konusu insanların, herhalde ülkenin daha gelişkin yörelerinde yetişmiş ve Türk olmayan Balkan solcularından etkilenmiş olmaları ile de ilgilidir.

Türkiye solunun tarihinde önemli pek çok kişinin Selânik ile bağlantıları vardır. Yer altı TKP'nin uzun süre önderliğini yapan Dr.Şefik Hüsni (Değmer), Selânik'te doğmuş ve büyümüştü; üstelik, çoğu burada yaşayan dönme ailelerdendi. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda çok etkili bir gazeteci olan, TKP'nin Nâzım Hikmet

⁴⁸¹ Uğur Mumcu, *Kırkların Cadı Kazanı*, 6.b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, s.97-99

grubundan Sabiha Sertel de aynı dinsel-etnik kökenden geliyordu. (Nazım Hikmet'in kendisi de Selânik'te doğmuştur!)

TKP'nde uzun süre genel sekreterlik yapacak olan Reşat Fuat (Baraner), incelediğimiz dönemin sonunda henüz Almanya'da mühendislik öğrenimi gören radikal bir öğrenci olmakla birlikte, keza Selânikli bir ailedendi (hatta Mustafa Kemal'in ailesiyle de bir hısımlıkları vardı). Anadolu solunun ileri gelenlerinden, kendine özgü kişiliğiyle tanınmış gazeteci Arif Oruç gibi, TKP'nin erken dönemlerinde önemli roller oynayan Ali Cevdet, yeğini Hasan Ali (Ediz), Şevket Süreyya (Aydemir) ve Dr.Hikmet (Kıvılcımlı) hep Osmanlı Makedonyası'ndan gelmeydiler.

Marksist tarihçi Kerim Sadi (asıl adıyla Nevzat Cerrahlar) İzmir'e yerleşmiş bir Morali ailenin çocuğuydu. Moskova'daki KUTV'un (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) ilk yıllarında öğretmenlik yapan Ahmet Cevdet (Emre) Giritliydi. İstanbul komünistlerinin etkinliklerine katıldıktan sonra, 1920'de Ankara'daki resmi TKP'ne geçen ve ileriki dönemlerde Moskova ve Londra büyükelçiliklerinde bulunan Hüseyin Ragıp (Baydur) Rodosluydu.⁴⁸²

Vedat Türkali de iki ciltlik *Güven* adlı romanında TKP'nin II. Dünya Savaşı yıllarındaki mücadelesini anlatırken, TKP ile Balkan göçmenlerinin ilişkisinden sık sık söz eder. Bunlar daha çok sendikal bilinci almış tütün işçileridir.

Vedat Türkali otobiyografisi *Komünist*'te TKP'nin Samsun'da yapılan ilk gizli toplantılarında Dramalı tütün işçilerinin varlığından söz eder. "37'nin Ekim ayının ilk haftasında İstanbul Üniversitesi'ne gitmek üzere Samsun'dan ayrılacağım günlerde Sefer, evinde bir ayrılış yemeğinde topladı bizleri. Gelenler gizlideki TKP'nin ilk komitesinden olmalıydılar. Aklımda yanlış kalmadıysa dört kişiydiler. Dramalı tütün işçisiydi hepsi de.⁴⁸³ Dramalı tütün işçileri yeraltı TKP'nin ilk nüvelerini oluşturmuşlardır.

⁴⁸² Mete Tunça, "Sonuç Yerine", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, Mete Tunçay- Eric Jan Zürcher (Der), 2.b. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.251-252

⁴⁸³ Vedat Türkali, *Komünist*, 1.b., İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları, 2001, s.28

3. Balkan Göçmenlerinin İslamcı Düşünceye Etkileri ve Katkıları

İslamcılık akımı, İkinci Meşrutiyet'in düşüncesine hakim siyasal ve ideolojik akımların muhakkak ki, en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur. Bu akım da, Garpcılık, Türkçülük, Adem-i merkezîyetçilik ve fikir alanında ikinci planda kalmış sosyalizm akımları gibi ideolojik ve siyasal bir karaktere sahiptir. İdeolojiktir çünkü, müesseseler kuracak bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia, gerçekleşmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasaldır, çünkü topluluğa, yani Osmanlı Devleti'ni blok halinde muhafaza ve bütünlüğünü sürdürmek için de onu belli bir amaca yöneltmek istemektedir. İslamcılık akımının asıl özellikleri öteki akımlara göre daha fazla çeşitliliğe sahip oluşunda da siyasal kurumlar üzerinde daha fazla durmuş olmasındadır.⁴⁸⁴

İstanbul'daki basının Balkan Müslümanlarına yapılan kanlı uygulamaları kamuoyunun dikkatine getirmede önemli bir rol oynadığının belirtilmesi gerekmektedir. Basın, Hindistan gibi uzak yerlerde bile kamuoyunu harekete geçirmeye katkıda bulundu ve dünyanın her yanındaki Müslümanlar arasında bir ortak kader ve dayanışma duygusunun yaratılmasına yardımcı oldu. İslamcılık hareketi bu koşullar altında doğdu ve Rusya'nın de dahil olmak üzere Avrupa'nın siyasal ve kültürel emperyalizmine karşı koymak amacıyla bütün Müslümanların birliğinin gerçekleştirilmesini amaçlıyordu. Dolayısıyla, Sultan II.Abdulhamit'in sahip olduğu Halifelik, yani evrensel Müslüman topluluğun önderi olma rolüne yeni bir siyasal vurgu yapmaya başlaması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. İslamcılık, köklerini somut siyasal olaylarda bulan ve siyasal birliği gerçekleştirmek ve Avrupa yayılcılığına karşı direnmek amacıyla izleyicilerinin İslami kimliklerine hitap eden siyasal bir ideolojidi. Fakat Müslüman toplumun siyasal felaketlerinin asıl nedenleri olan durgunluk ve gerilik sorunlarına uzun soluklu bir çözüm getirmedi. Bu nedenle, İslamcılığın yanı sıra, fakat ona karşıt bir şekilde mantıksal, nedensel ve siyasal açıdan yeni bir düşünce biçimi gelişti. Bu, zamanla üstün duruma gelen ve emperyalizm karşıtı yeni bir ulusçuluk türü biçiminde kendi modernleşmeci siyasal ideolojisini yaratan sorgulayıcı ve eleştirel bir düşünce tarzıydı.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s., 1

⁴⁸⁵ Karpat, *a.g.m.*, s.236-237

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti içerisinde siyasi anlamda da içe dönük bir sorgulamaya yol açmıştır. Meşrutiyetin ilanı ile ideolojik anlamda başlayan tartışmalar Balkan Savaşları ile doruk noktasına ulaşmıştır. İttihat ve Terakki'nin Bâb-ı-âli Baskını ile iktidarı ele geçirmesi ile yönetim anlayışı Türkçülük doğrultusunda gelişmiştir.

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında İslamcı düşünce de ivme kazanmıştır. Ezeli düşman olan Yunanlılarla Bulgarların, Sırlar ve Karadağlılarla birlikte Osmanlı Devleti karşısında ittifak yapması, İslamcı çevreler tarafından yeni bir 'haçlı seferi' olarak algılanmıştır.

Müslüman muhacirlerin perişan durumları, maruz kaldıkları eziyetler, savaş sırasında camilerin tahrip edilerek ahır haline getirilmesi ya da minarelerine haç takılması, işgal edilmiş şehirlerdeki Müslüman tebaanın karşı karşıya kaldığı muamele karşısında halkın geliştirdiği tepki İslamcı düşüncenin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Askeri açıdan kısa sürede yaşanan çözülmeye ilişkin olarak İslamcı basın bunu askerin maneviyatının eksikliğine bağlamıştır. Hıristiyan tebaadan da Osmanlı Devleti tarafından asker alınması yine bir başka eleştiri konusu olmuştur. Mahmut Muhtar Paşa bu eleştirilere anılarında şöyle yanıt vermiştir: "Askerin kaçışını, dini itikatın gerektiği şekilde harekete geçirilememesine verenler çıkmıştır. Subaylarımızın din konusunda dikkatsizlik gösterdikleri inkar edilemezse de, bozgunluklarımızı bunu bağlamak doğru olmaz. Mağlubiyetimizin sebeplerini dünya işlerine ait hususlarda aramak gerektiğini gösterir. Derin bir inanışın ve Allah'a tam bağlılığın, manevi kuvveti ne derece artırdığını ve güçlendirdiğini açıklamayı gerekli görmüyorum. Bununla beraber askeri hisleri ve milli izzeti nefsi uyanmamış, sağlam bir talim terbiye almamış, elindeki silaha güveni olmayan bir askeri yalnız dini duyguları ateşe atmaz. Nice medeni ve bilgili adamlar tanırız ki uzun ömürleri sonunda rahatça yatakta ölmeyi, şehadet mertebesine erişmeye tercih ederler. Böyle olmasa, müderrislerden başlayarak bütün medreselerdeki öğrencilerin ve sarıklıların her birinin birer kahraman olması gerekir. Halbuki, savaş hatlarında sarıklı

gönüllülere rastladığımı hatırlamıyorum... Hatta, tabur imamaları bile görülememiştir. Allah korkusu, kurşun korkusunu yok edemiyor” demektedir.⁴⁸⁶

İslamcı yazarlar Balkan Savaşları sonrasında gelişen Türkçülük düşüncesine şiddetle karşı çıkmışlardır. 1912’de Sebilü’r-reşat dergisinde çıkan bir yazı, ancak bir Ermeni milliyetçisinin sorabileceği sorulara benzer bir biçimde şunları soruyordu: “Türk” ne demek oluyor? “Türk”, “Osmanlı Saltanatı” ve “İslam Hilafeti” adını taşıyan siyasal bir şirketin üyelerinden yalnız bir tanesidir. Ünlü yazar Süleyman Nazif de farklı bir açıdan, milliyetçiliği karşı aynı hücumu yaptı. Ona göre, Türk milliyetçiliği Balkan Savaşı’nın bütün zararlarının toplamından daha kötü zararlar doğurmakta idi. Aslında, Türklük diye bir şey yoktu. Kendini Türk sananların damarlarında akan kan, Osmanlı kanıdır. Osmanlı dili gibi, Osmanlı milliyeti de yüzyıllar boyu çeşitli ırkların karışımından meydana gelmiş bir milliyettir. Türkçülerin iddia ettiği Osmanlıların Tatarlarla, Moğollarla akrabalığı bir uydurmadan başka bir şey değildir.

“Yeni Osmanlı” devrimcisi Ebüzziya Tevfik, Osmanlılarla Tatarlar arasında bir ırk birliği olduğu iddiasına karşı son derece kızdı. Kendi dergisinde çıkan bir yazısında, Tatar kanının gerçekte Rus damarlarında aktığını, bütün Avrupalılıklarına karşın Rusların bu yüzden daima hunhar bir millet olduklarını ileri sürdü. Osmanlı Türklerinin Türklüğü, bir sembolden başka bir şey değildi. Onlar İslamlık içinde çoktan başka ırklara karışmışlardı. Hatta Buhara hanları bile Türk, Tatar ya da Moğol değillerdi, çünkü onların dedeleri aslında Türkistan’ı zapteden Araplardı.

Türk milliyetçiliği karşısında, vaktiyle II.Abdülhamit dönemindeki Arapçılık akımını da aşan yeni bir Arap kavmiyeti modası başladı. Bu akım 1913 yılında çıkan İslam’da “Dava-yı Kavmiyet” adlı bir kitapta en aşırı derecesine vardı. Bu kitabın yazarı olan Ahmet Naim, Babanoğulları denen ve II.Abdülhamit döneminde büyük bir nüfuz kazanmış olan Doğulu bir aristokrat ailesindendi. Yazdığı kitap, İslamcılarının milliyetçilik akımına karşı kutsal savaş ilanı gibidir. Ona göre, milliyetçilik akımı da, dinden ayrılmış bir devlet isteyen Batıcılık gibi, Batı’dan gelen ve İslam birliğine musallat olan bir mikroptu. İslamlık’ın vücudunda insan

⁴⁸⁶ Muhtar, a.g.e., s.155

vücuduna musallat olan kanser kadar korkunç bir hastalıktı. Ahmet Naim, birçok ayet ve hadis göstererek, milliyetçiliğin şeriate aykırı olduğunu ileri sürüyordu. Hıristiyan dünyasının, İslamlık'ın göğsüne bıçağını dayadığı bir dönemde Türk ulusçuluğundan söz etmek, bir çılgınlık, bir ihanetti. Türklük, Rusya'da gelen Tatar Türkçülerin icat ettiği bir efsaneydi. İslam tarihinden ayrı bir Türk tarihi yoktu. Bunlar, damarlarında bir damla bile Türk kanı bulunmayan insanları Türk olduklarına inandırıyorlardı. Güzelim Müslüman adlarının yerine acayip Türk adları getiriyorlardı; Türklerin başına gelen felaketlerin suçunu İslamlık'a yüklüyorlardı. Müslümanları, Türklüğü ve onun tarihini bilmek değil, İslamlık'ı, şeriatı, Peygamber'i, İslamlık'ın kahramanlarını bilmek kurtarabilirdi. Arap milliyetçileri bile Araplığı, İslamlığın ötesine kadar götürmemişlerdir. Geçmişte İslamlığa hizmet etmiş kaç Türk vardı? Şeriatı yeri olmayan Türklük iddiaları ile övünmek sadece gülünçtür. Her Müslüman sevmek ödevinde olduğu Arapların kavmiyeti bile İslamlık'ta yoktur. Arap kavmiyetini öven hadisten, ulusçuluk anlamı çıkarmak yersizdir, çünkü Arap ırkını övmek, onu her ırkın üstünde tutmak bütün Müslümanların ödevidir; çünkü İslam Peygamberi'ni veren o ırktır. Bundan ötürü bütün Müslümanlara Arapları üstün tutmak bir din borcudur. Bir hadis, Peygamber'in ağzından şöyle der: "Ben Arabım; Kuran Arapça'dır; Cennet ehlinin dili Arap'dır". Başka bir hadis, "Arabı sevmek imandandır; sevmemek imandan ayrılmaktır" yine başka bir hadis, "Araba söven kafirdir" der.⁴⁸⁷

Balkan yenilgisinden itibaren, İslamcılar iki cephe karşısında kalmışlardı, İslamiyet'i yeni bir mağlubiyete uğratan Hıristiyan Avrupa (Batı) ve bu yenilgi karşısında beliren milliyetçilik... Bir bakıma, Hıristiyanlığın dışarıdan tahrik ettiği parçalanmayı, milliyetçilerin iç siyasette körükledikleri iddia edilebilirse de, bütün felaketlerin sebebi, görüldüğü gibi, kavmiyet ve milliyet akımı mensuplarına yüklemektedir. Türkçülük İslamcılara yıkıcı ve devlet hayatını tehlikeye sokan bir cereyan olarak görünmüştür.⁴⁸⁸

İslamcılara göre Türk ulusçuluğu akımı, Arnavutların, Kürtlerin, Arapların da kavmiyet davasına düşmelerine yol açacak, Ermeni, Yunan, Bulgar ulusçuluğu

⁴⁸⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.436-437

⁴⁸⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.76

Osmanlı birliğini nasıl parçalıyorsa, bu da İslam birliğini parçalayacaktı. Bu iddiaya karşı Kırımli İsmail Gaspirinki, Osmanlı tarihinde milliyet davasının ve uluslaşma akımının yeni bir şey olmadığını hatırlatmak için şunları yazdı: “Onların ulusçuluğu yeni bir şey değildir. Kürt ulusçuluğu başlayalı on beş yıl oldu. Arap ulusçuluğu yirmi yıl önce başladı. Arnavut ulusçuluğu başlayalı otuz yıldan fazla zaman geçti. Ermeni ulusçuluğu en aşağı kırk, Bulgar ulusçuluğu altmış, Yunan ulusçuluğu seksen yıllık olmuştur. Türk ulusçuluğu bunların nedeni değil, bunların bir sonucudur.” Zamanının en büyük davasının, Osmanlı birliğinin yalnız Hıristiyan ulusların uyanışı davası değil, Müslüman olan ulusların da kendilerini Türklerden ayıran ulusçuluklarının kuvvetlenmesi davası olduğu artık görülmeliydi.⁴⁸⁹

O zamanlar bizim şimdiki “ulus” deyimimizin karşılığı olarak kullanılan “millet” kelimesi bugün anladığımız anlama gelmiyordu. Müslüman ve Türkten ayrı olan ve “millet” kelimesini kullanmamak için Osmanlıcıların “anası” demeye başladığı din cemaatlerine denirdi. “Millet” ve onunla ilgili olan “ümme”, “kavmiyet” gibi, kaynakları ta Kuran’a kadar giden ve 20. Yüzyıla kadar çeşitli anlam değişimleri geçiren kelimeler, İslamcıların, üzerinde pek hassas oldukları kavramlardı. Onlar, Türk ve Müslüman olmayan cemaatler için inadına “millet” terimini kullanırlardı. Arapçada da kelimenin aslı anlamı buydu. İslamcıların nazarında Müslümanlık birliği, haşa, bir “millet” değildi. Ancak gavur cemaatleri “millet”ti. İşte, halkçılara çevrilen hücumlara onlar da bu açıdan katıldılar: “Ne? Millet olmamızı mı istiyorlar bu zındıklar? Ne demek? Hiç Müslümandan millet olur mu? Hem bu Türk lakırdısı da ne oluyor? Bu, İslam ümmetini yıkacak bir şey. İslamda milliyet davası yoktur, bu kavmiyet demektir” diye tutturdular. Demek ki, bunlar da, halkçıların fikirlerini kavimcilik veya ırkçılık şeklinde yorumluyorlardı. Halbuki, halkçılar henüz daha ne milliyetçilikten ne de ırkçılıktan söz ettikleri yoktu.

Osmanlıcılar, Türkçülere “Halktan bahsediyorsunuz; sözünü ettiniz halk, Türk dediğimiz cahil köylüdür. Bunları uyandırarak kendilerine bir milliyet şuuru vermekte, asıl millet olan diğer anası huylandıracaksınız. Böylece siz Osmanlı Devleti’ne ihanet ediyorsunuz. Biz bu milletlerin milliyetçiliğinin önüne geçmeye

⁴⁸⁹ Berkes, a.g.e., s.437

çalışıyoruz; siz ise onlara yardım ediyor, üstüne, başımıza bir de Türk milliyetçiliği çıkarıyorsunuz.” Demek ki bunlar halkçıların davranışının “milliyetçilik” demek olduğunu ileri sürmeye başlamışlardı.⁴⁹⁰ Balkan Savaşları sonrasında Rum ve Bulgar mallarına ilişkin olarak boykot uygulanmıştır. Bu uygulamayı pek çok yazar ‘milli’ duygulara bağlamaktadır. Niyazi Berkes’e göre ise Trablusgarb ve Balkan Savaşları sırasında ulusçu ekonomi yönündeki boykot bilincinin gelişmesi, ulusçu karakterden uzaktır, İslamcılığın etkisiyle ortaya çıkar: “İslamcı yazarların bu ekonomi ahlakıyatı, o zamanki toplumda bircik ekonomik sınıf sayılabilecek olan Müslüman esnaf ve tüccarlarının ekonomik davranışını yansıtır. Bu sınıfın din duygularının yardımıyla gelişmesini güden birçok risaleler çıkmıştır. Bunlardan yalnız Müslümanın Müslümanla alışveriş etmesi, Hıristiyan esnafla alışverişten kaçınması, hatta Trablus ve Balkan Savaşları dolayısıyla İtalyan ve Avusturya mallarını boykot etmesi, fes, makarna gibi çok kullanılan maddelerin Müslüman esnaf ve tacirler eline geçmesi yazılıyordu.”⁴⁹¹

Balkan Savaşı, 1908 olayına Türk subaylarını ve aydınlarını zorlayan koşulların, II.Abdülhamit yanlılarının şimdi zevkle seyrettikleri hükümet ve parti savaşları içinde daha da genişleyen dış siyasa tutumundaki yanlışlıkların, Avrupa devletlerinin Balkan fiçısının patlamasının önlemekten usanmalarının başlattığı bir savaştır. Çok karmaşık etkenlerin rol oynadığı bu savaş, Avrupa, Osmanlılık, Müslümanlık sorunları üzerine süren tartışmalarda yeni bir bunalım dönemi açtı. Üç görüş arasındaki farkları azaltacağına daha da keskinleştirdi. Batılılaşma yanlılarının Batı uygarlığının şurasına burasına bakarak süsledikleri Batı uygarlığı, bu Balkan Savaşı’nın karşısında seyirci ya da kışkırtıcı olarak gözüktükçe, “Batı ihaneti”nin her görünüş aşamasında İslamcılarının sesi bir perde daha yükseliyordu. İslamcı basın bu savaşın Hıristiyan dünyasının İslam dünyasına çevrili son savaşı olduğu fikirlerinin ispatı olarak gösteriyordu. İslam dünyasının başka yerlerinde de, Hindistan’da ve Mısır’da, bunu kutsal bir Hıristiyanlık-İslamlık savaşı olarak görenler vardı.

Böyle bir hava içinde batılılaşma yanlısı düşünce, gerçekten güç bir duruma düşmüştü. Bunların en aşırısı olan Abdullah Cevdet’in kendi dergisinin sayfalarında

⁴⁹⁰ Berkes, *Batıcılık, Uusçuluk*, s.84-85

⁴⁹¹ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.465

bile Batı'ya isyan sesleri yükseldi. Buna karşılık ulusçu kanadın dergisi Türk Yurdu'nda ağır başlı, özeleştirici niteliğinde dersler çıkaran yazılar çıkmaya başladı.

Bunalımın öteki bir sonucu, Selânik'teki sosyalitimsi Yeni Hayat çevresindeki halkçılık akımının Türkçülüğe dönüşmesi, bunun da Turancılık yönüne doğru eğilimin başlamasıdır. Türkçüler çevresinde yazar Tekin Alp (Moiz Kohen), Almanca çıkan bir kitabında bunu belirtir: "Selânik ve Rumeli'nin kaybından sonra Türklerin yüzü Turan'a çevrildi." Fakat bunalımın olumlu sonuçları da oldu. Toplumsal yaşamın belli başlı kuruluşlarına yeniden, daha köktenci bir gözden geçirme havası getirdi. Sonunda Ziya Gökalp'in ünlü Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak formülüyle bir uzlaştırmaya getirdiği akımlara hız verdi. Tartışmaların ekseni, "çağdaş uygarlığın hangi yanları alınmalı? Buna göre, reform yönleri neler olmalıdır?" sorularıydı.

İslamcılar çağdaş uygarlığın "iyi" yanlarının alınmasına artık cevaz verdikten başka, bunda artık gecikmeye de lüzum görmüyorlardı. Dayandıkları model Japonya idi. Avrupa uygarlığının "iyi" yanlarını almakla Japonlar öyle güçlenmişlerdi ki, Osmanlıları yıllardır korkutan "şimal ayısı"na unutamayacağı bir yenilgi dersi bile vermişlerdi. Bu nasıl olmuştu? Bunun cevabı çok kolaydı: Japonlar Batı uygarlığının iyi ve kötü yanlarını seçebilmişler, bunları kendi dinleriyle uzlaştırarak gerilikten ileriliğe kolayca atlamışlardı. İslamcı yazarların yazılarında Japonya üzerine ne ölçüde doğru bilgi olduğu, bunların İslamlık, Hıristiyanlık türünden bir dinleri olduğunu, bunu da Budizm olduğunu, bu dinin de İslamlık gibi bir din olduğunu sanmaları gösterir.⁴⁹²

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren İslamcı düşünceye büyük katkılar bulunan, Eşref Edip Fergan (1882 Selânik) Türk Ocaklarının 1949 yılında tekrar faaliyete geçmesi üzerine Sebilürreşad Gazetesi'nde kaleme aldığı 'Dinsiz Türkçülük, Müslüman Türkçülük' başlıklı yazısında: "Dinsiz Türkçülük yerine Müslüman Türkçülük kaim olursa yeni Türk Ocakları hakiki surette milli bir müessese halini alır, milleti yabancılaştırmağa ve soysuzlaştırmağa değil, hüviyet-i milliyesini muhafazaya, manevi varlığını yükseltmeğe cidden büyük hizmet etmiş

⁴⁹² Berkes, a.g.e., s.420

olur. Milleti kurtaracak, büyük mücadelelere karşı kuvvetli bulunduracak, kalbine ferahlık verecek, saadete iletecek yegane hidayet yolu da budur. Zira cihanı kaplayan hadiselerin azameti bütün milleti derin düşüncelere sevketmektedir” demektedir. Eşref Edip, Türk Ocakları ile Masonların faaliyetlerini ilişkilendirerek, “Malumdur ki, Halkevleri’ne karşı millet hiçbir zaman ısınmamış, tereddütle karşılamıştır. Çünkü kütüphanesine dini eserlerin girmesini yasak eden halkevlerinin müfrit sol fikirlerin ve Masonluğun tamamıyla tesir ve nüfuzu altında kaldığına şüphe edilemezdi. Acaba Türk Ocakları da Masonların nüfuzu altında kalarak ve laikliği bir maske ittihaz ederek kütüphanelerine dini eserleri sokmamak, dini mevzularda söz söyletmemek gibi bir yol mu tutacaktır? Yoksa din duygusuyla, milliyet duygusunu kaynaştırmak, bu suretle esaslı bir vahdet temin etmek gayesini mi takip edecektir? Bütün bunlar Ocağın Masonluk hakkındaki nokta-i nazarını açıklamasına tevakkuf eder, eğer Türk Ocakları eskisi gibi Masonluğun tesir ve nüfuzu altına girerse, milletin maneviyatıyla mücadele eden müesseseler arasına bir tanesi daha ilave edilmiş olmaktan başka bir fayda temin etmez”⁴⁹³ diyerek 1950 yılında bile 1912’li yılları hatırlatan tartışmaları devam ettirmektedir. Eşref Edip ve Hamdullah Suphi Tanrıöver’in polemikleri o döneme damgasını vurmuştur.

4. Balkan Göçmenlerinin Kemalist Düşünceye Etkileri ve Katkıları

Cumhuriyetin yönetici kadrolarının önemli bir bölümünün yüzyılın ortalarına dek Balkan ihtilafı ortamında yetişmiş Jön Türkler arasından veya onlara yakın çevrelerden gelmiş oldukları gözlemine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihini Balkan göçmenlerini göz ardı ederek incelemek büyük bir eksiklik olacaktır.

Özellikle Balkan göçmenlerinin Cumhuriyet Türkiye’sinde üstlendikleri rol incelemeye değerdir. Cumhuriyetin getirdiği yeniliklerin kökleşmesinde, sahiplenilmesinde ve yaygınlaşmasında Balkan kökenlilerin katkısı yadsınamaz.

Tabi ki göçmenlerin öncelikli sorunu başlarını sokacak bir ev bulmak, kalıcı olarak yerleşebilmek ve iş gücü sahibi olabilmektir. Bunun için de devlet kurumlarıyla yakın ilişkiler kurmaları gerekiyordu. Devlete yakın durma düşüncesinin en önemli

⁴⁹³ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi-3*, 1.b., İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 1998, s.46-47

sebepleri arasında hiç şüphesiz benzer olumsuzlukları bir daha yaşamama ve her şeyini kaybederek yeniden göçmen konumuna düşmemek en önde gelmekteydi. Yeniden başlanacak bir hayat ve bu hayatın devamı için yapılacak her türlü maddi ve manevi yatırımın yeniden heba olmaması için devlete yakın durmak hatta ondan da öteye sahiplenmek, bir kesim göçmen için büyük bir önem arz etmekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal'in Selânik doğumlu olması ve yürüttüğü savaş sonrasında bağımsız yepyeni bir devlet kurarak bunun başına geçmesi bu sahiplenme anlayışını güçlendiren ve ona duygusallıkla birlikte sadakat kavramını da ekleyen bir durumdu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sürekli muhalefette olmanın yine kendi anlayışları çerçevesinde birlik içinde hareket etmeyerek devletin yıkılmasının sebep olabileceği sorunları bir kez daha yaşamak istemeyen göçmenler böylece yeni kurulan devlete ve onun kurucusuna da her anlamda destek oldular. Bu destek ilerleyen yıllarda sadece duygusal yakınlık veya taraftarlık olgularının çok daha ötesine geçerek siyasi bir desteğe de dönüştü. Bu bağlamda göçmen olarak gelen bu insanların ekonomik ve sosyal statüsü daha yüksek kesimlerinin Cumhuriyet Halk Fırkasına yakın durdukları birbirine ardına yapılan devrimleri de büyük bir içtenlik benimsedikleri görüldü.

Muhtemelen tamamen Müslümanlardan oluşan homojen bir toplumda yaşamamış olmanın getirdiği alışkanlıklardan olsa gerek, Türkiye'ye Batılı bir hayat tarzını yerleştirmeyi amaçlayan devrimler bu kesim tarafından kolaylıkla benimsenmişti. Bu benimseme sürecinde yine muhtemeldir ki, mevcut yönetim ile aynı paralelde kalabilmek ve ters düşmemek düşüncesi de etkili olmuştu. Göçmenlerin sosyo-ekonomik durumu iyi olan kesimlerinin devlete olan bu yakınlıkları karşılıksız kalmamış devletin en tepe noktasının onlara bakışındaki samimiyet ve yakınlık ilerleyen yıllarda bir işbirliğine dönüşmekte de gecikmemiştir. Bu bağlamda, başta Selânik kökenli olmak üzere Balkanlar'dan gelmiş bir çok göçmen, Mustafa Kemal tarafından o güne kadar hayatlarında yollarının bir kez bile düşmediği vilayetlerin mebusluklarına atanmışlardı. Kimileri de daha önce benzer alanlarda tecrübe ve birikimlerinin olması sebebiyle bürokrasinin önemli noktalarına getirilmişlerdi.

Böylece daha sonraki yıllarda özellikle de Atatürk'ün ölümünden sonra çeşitli eleştirilere sebep olan bir süreç böylece hayata geçmiş oluyordu. Devlet ve onun yeni rejimi ile başlayan bu yakınlaşma doğal olarak, göçmenlerin bu kesiminin hayat tarzında da önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştu. Daha önce de altı çizildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun en açık bölgelerinde yaşıyor olmaları dolayısıyla Batı kültürüne ve Batılı hayat tarzına aşina olan bu insanların yine mensup oldukları toplumsal yapı dolayısıyla bunu kendi hayatlarına tam anlamıyla aksettirmedikleri bilinen bir gerçektir. İşte cumhuriyet devrimleri ve beraberinde bu kesimin devletle yakınlaşması, adeta bu eksikliği giderilmesini sağlamış ve söz konusu göçmen kesimin hemen her alanda Batılı bir hayat tarzını büyük bir kolaylıkla benimsediği görülmüştü. Böylece bu kesim için Selânik gibi büyük kentlerde başlayan ancak eski rejimin siyasi cendereleri sebebiyle arabesk denilebilecek bir tarzda yürüyen batılılaşma serüveni tamamlanarak olması gereken mecraya oturtulmuş oluyordu.⁴⁹⁴

Göçmenler ister istemez vatan, millet, devlet gibi kavramlar konusunda herkesten daha fazla bir duyarlılığa sahipti. Çünkü onlar vatan olarak bildikleri toprakların bir gün nasıl olup da başka bir ülkenin toprağı haline dönüşebileceğini bizzat yaşamışlardı. Çünkü onlar bir ülkenin vatandaşı ve asli unsuruyken azınlık konumuna düşmenin ne demek olduğunu da görmüşlerdi. Hepsinden de öteye, bir Kurtuluş Savaşı verecek imkanlara sahip olmadıklarından ötürü kaderlerine razı olmanın ezikliğini de hissetmişlerdi. Ve en sonunda da toprakları terk etmek zorunda kalmanın ıstırabını yaşamışlardı.

1920 ile 1950 yılları arasındaki esas mücadelesi, eğer kısaca ifade etmek gerekirse tam anlamıyla ekme kavgasından ibaretti. Göçü ve onun sebep olduğu her türlü yıkım ve travmayı göğüslemek durumunda kalan mübadillerin, bu dönemde hem kendileri hem de gelecek nesiller için yeni bir hayat kurmayı öncelikli uğraş kabul ettikleri görülmekteydi.

Rumeli göçmenleri siyasal yapıda her zaman için iyi niyetle karşılanmadılar. Türkçü düşüncenin önde gelen isimlerinden Nihal Atsız Orkun ve Tanrıdağ

⁴⁹⁴ Gökacı, a.g.e., s.272-274

dergilerindeki yazılarında, Türk devletini yönetmeye talip olanların nasıl özelliklere sahip olmaları gerektiğini anlatıyordu. Atsız bu özellikleri sıralarken, Osmanlı'daki devşirme sistemini de sert bir şekilde eleştiriyor ve bu sistem yüzünden Türk aristokrasisinin oluşmadığını belirterek, yeni cumhuriyet rejiminin de benzer bir yanlışa düşmemesi için bu uyarıları yaptıklarını söylüyordu. Devşirme sistemi sebebiyle Osmanlı bürokrasisinin “yabancı” ve “kanı bozuk” insanlarla dolduğunu belirten Atsız, bu yüzden Osmanlı tarihinin ihanetlerle dolu olduğuna işaret ediyordu. Atsız'a göre Türkiye'yi yönetecek uygun özelliklere sahip insanların, en az üç kuşaktır safkan Türk olduklarını ispatlamaları gerektiğini söylüyor ve bu niteliklere sahip olanların çoğunlukla, Sivas'ın batısındaki Anadolu köylüleri arasında bulunduğunu belirtiyordu.

Atsız'a göre, Rumeli kökenliler ile büyük şehirlerin melez ahalisi, gayrimüslimlerden sonraki uygunsuz ikinci kitleyi oluşturmaktaydı. Rumeli kökenli insanların uzun yıllar değişik gayrimüslim ve Türk olmayan topluluklarla bir arada yaşamış olmalarından dolayı saflıklarını kaybettiğini iddia eden Atsız, bu insanların devletin yönetiminde etkin rol almaları halinde, Osmanlı döneminde yaşanan sorunların da tekerrür edeceğini ve devletin millilik vasfını kazanamayacağını savunuyordu.⁴⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Milli Mücadele'ye katılan, tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların % 60'ının Balkan doğumlu olması tarihsel bir rastlantı değildir.⁴⁹⁶ Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım ve kardeşi Makbule Hanım da Balkan Savaşları'ndan sonra Selânik'ten ayrılarak İstanbul'a göç etmiştir.

Yaşamı boyunca Atatürk'ün etrafında yer almış pek çok siyasetçi, asker hep Balkan kökenlidir. Belli başlılarına göz atmak gerekirse; yönetici ve siyaset adamı olan Hasan Rıza Soyak da Atatürk'ün yakın çevresindedir. 1888 yılında Üsküp'te doğan Soyak, Rüştiye'yi bitirdikten sonra İstanbul'da, Vilayet kaleminde devlet hizmetine girdi; kısa bir süre sonra buradan İstanbul Merkez Komutanlığına bağlı Sıkıyönetim Komutanlığı hatipliğine geçti (1914). Aynı yıl 1. Kolordu Kurmaylığı

⁴⁹⁵ Gökaçtı, a.g.e., s.303-315

⁴⁹⁶ Dünder, a.g.e., s.246

bürosunda görevlendirildi. I. Dünya Savaşı'nın ilk yılını burada geçirdi ve 1916'da 2. Kolordu Kurmaylığında aynı nitelikte bir göreve nakledildi (1918). Savaşın son iki yılında Harbiye Nezaretinde idi. Hasan Rıza, Ankara'da önce TBMM'ye hatip olarak girdi (1922). Bu görev, kendisini sürekli olarak Mustafa Kemal'in yakınında tutuyordu. Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, kendisini mutemet olarak Çankaya Köşkü'ne aldı (1924). 1927'de özel kalem müdürü, 1932'de genel sekreter vekili, 1934'te de genel sekreter oldu. Genel sekreterliği sırasında bir dönem de Burdur milletvekilliği yaptı. Hasan Rıza'nın görevleri değişirken aynı kalan bir şey vardı; Mustafa Kemal'in kendisine karşı beslediği güven ve bu güven sebebiyle Mustafa Kemal'in değişmez vekil harçlığı. Bu görevle, Hasan Rıza başından sonuna Mustafa Kemal'in özel hesaplarını tutan ve harcamalarını yapan kişi olarak kalmıştır. Hasan Rıza Soyak 1970 yılında İstanbul'da öldü.

Kurtuluş Savaşı komutanlarından ve siyaset adamı olan İzzettin Çalışlar da Balkan kökenlidir. 1882 yılında Yanya'da doğan Çalışlar, İstanbul'da Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi emrinde çalışmayı reddederek Mudanya'da Milli Mücadele kuvvetlerine katıldığında (1 Temmuz 1920) yarbaydı. O tarihe kadar Üsküp'ten Anafartalar'a uzanan çeşitli yerlerde görev yaptı. Çalışlar, Milli Mücadele'yi yürüten kuvvetlerden 23. Tümen komutanlığına atandı, 20. Kolordu'nun da komutan vekilliğiyle görevlendirildi. Kütahya-Eskişehir, Birinci ve İkinci İnönü ve Sakarya Meydan Savaşları'nda tümen ve grup komutanı olarak bulundu. 1921'de albaylığa, 1922'de generalliğe yükseldi. 1926'da korgeneral oldu. Bu sırada 1. Ordu'ya komuta ediyordu ve bir ara İzmir valiliği ile Askeri Mahkeme üyeliği de ek görev olarak kendisine verilmişti. Çalışlar, 1930'da orgeneralliğe yükseltildikten sonra ordu komutanı olarak 1939'a kadar görevini sürdürdü. Emekliye ayrıldıktan sonra Aydın (1939), Muğla (1940 ve 1943), Balıkesir (1943) milletvekili olarak Meclis'de bulundu. İzzettin Çalışlar 1951 yılında İstanbul'da öldü.

Uzun yıllar Milli Savunma Bakanlığı yapan Kazım Özalp de Balkan kökenlidir. 1880 yılında Köprülü-Yugoslavya'da doğan Özalp, Harp Okulu'nu (1902) ve Harp Akademisi'ni (1905) bitirdi. Selânik'te 36.Alay 2.Bölük komutanlığına atandı. Daha sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Kazım Bey, 31 Mart isyanını bastıran hareket ordusuyla birlikte İstanbul'a geldi (1909). Balkan

Savaşı'ndan sonra, İstanbul Merkez Komutanlığı yardımcılığına atandı (1913). 1914'te Binbaşı oldu. Van Seyyar Jandarma Alayı komutanıyken (1914), I.Dünya Savaşı'na katılarak Ruslara karşı savaştı. Yunanlıların İzmir'i işgalinde, Balıkesir'deki 61. Tümen komutanlığında görevliydi ve o çevrede Kuva-yı Milliye'yi örgütledi. Bu arada Balıkesir Milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1920). Meclis tarafından İzmir Şimal Cepheleeri komutanlığına atandı. Sakarya Savaşı'na ve Büyük Taarruz'a katılarak 1921'de Tümgeneral, 1922'de Korgeneral oldu. 1922-1924'te Milli Savunma Bakanı, 1924-1935'te Meclis Başkanıydı. Bu arada orgeneralliğe yükseldi (1926). 1935'te ikinci defa Milli Savunma Bakanlığına getirildi. 1943'te CHP Meclis grup başkanvekili oldu. 1950 seçimlerinde Van'dan milletvekili seçildi ve 1954'te siyasi hayattan çekildi.

Çanakkale Savaşları'nda büyük yararlılıklar gösteren Nuri Mehmet Conker de 1882 yılında Selânik doğumludur. 1902'de Harbiye'yi, 1905'de Harp Akademisi'ni bitirdi. Atatürk'ün çocukluk ve silah arkadaşıdır. Conker Selânik'te 3. Ordu'da, Hareket Ordusu'nda, Arnavutluk Harekatında, Afrika'da Trablusgarp ve Bingazi muharebelerinde, Anafartalar'da ve Conkbayırı muharebelerinde, doğuda Muş Cephesinde bulundu. İleri saflarda yer aldığı Bolayır ve Conkbayırı muharebelerinde yaralandı.

Nuri Conker, 1920 Haziranında Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kendisine önce TBMM tarafından basın ve istihbarat müdürlüğü görevi, bir süre sonra da Ankara bölge komutanlığı verildi. Kısa bir süre de Ankara valiliği yaptı. 1921 Mart ayı için de bazı satın alma işleri için Almanya'ya gönderildi; Eylül 1920, Mart 1921 tarihlerinde 41. Tümen komutanlığı ve aynı zaman da Adana Valiliği görevini yürüttü.

1921 yılında kendi isteğiyle emekli olan Conker, 1925-1927 yılları arasında Kütahya Milletvekilliği, 1932-35 yılları arasında da Gaziantep milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi başkan vekilliği yaptı. Conker'in "Zabit ve Komutan" adlı bir eseri vardır. 1937 yılında Ankara'da öldü.

1881'de Selânik'te doğan Salih Bozok, Mustafa Kemal ile önce mahalle, daha sonra da okul arkadaşlığı daha başlangıçta kaderini çizmiş oldu. İkisi de aynı okullarda okuduktan sonra aynı yıl Harp Okulunu bitirdiler. Salih Efendi jandarma sınıfına seçilmişti. Mustafa Kemal ise Akademiye devam edecek, kurmay olacaktı. Mustafa Kemal Milli Mücadeleyi başlatmak üzere Anadolu'ya geçmeden önce ve Suriye Cephesi'nde bulunduğu sırada Salih Efendi'yi başyaver olarak yanına getirtti. Sürekli beraberlik böyle başladı ve Salih Bey yarbaylıktan emekliye ayrıldıktan sonra bile Mustafa Kemal'in yakınında kaldı.

Salih Bozok, Mustafa Kemal'in yanında, Heyeti Temsiliye'de görevli olarak Ankara'ya gitti. Mustafa Kemal Meclis Başkanı iken o da Meclis Başkanı başyaveriydi. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilince yarbay Salih de Cumhurbaşkanlığı başyaveri oldu. Yarbay rütbesinde ordudan istifa ettiğinde önce, o zamanki adı Bozok olan Yozgat'tan milletvekili seçildi; milletvekilliği 1939 seçimlerine kadar her dönemde yenilendi; bu arada Mustafa Kemal'in sofrasındaki yerini ve çevresindeki görevini de muhafaza ediyordu. Salih Bey bu dönemde İş Bankası'nın kurucuları ve hissedarları arasında yer aldı. Mustafa Kemal'in ölümüyle Salih Bozok'un dünyası da yıkılmış oldu. Milletvekilliği sürdüğü halde sağlık durumundan şikayet ederek Yalova'ya çekildi ve 1941 yılında öldü.

Mustafa Kemal'in başyaveri olan Cevat Abbas, 1887 yılında Niş'te doğdu. Mustafa Kemal ile Samsun yolculuğuna seçilenler arasındaydı. Harp Okulu'nu 1908 yılında bitiren Abbas, İtalya, Balkan ve I. Dünya Savaşlarında bulundu. Üsteğmen rütbesiyle katıldığı Çanakkale Savaşında, Mustafa Kemal, Cevat Abbas'ı emir subayı olarak karargâhına aldı. 1916'da yüzbaşılığa yükseldi. 16 Mayıs günü Samsun'a gitmek üzere Bandırma Vapuru'na binerken, merkezi Erzurum'da bulunan 9. Ordu Müfettişliği başyaveriydi. Cevat Abbas, Samsun'dan Erzurum'a varıncaya kadar Mustafa Kemal'in yazışma işlerini yönetti. Sivas Kongresi'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarının Meclisi Mebusan seçimlerine girebilmeleri görüşü benimsenince Bolu'dan milletvekili seçildi ve İstanbul'a gitti. Meclisi Mebusan dağıtıldıktan sonra Ankara'ya döndü ve Birinci TBMM'ne Bolu milletvekili olarak katıldı. Erzurum'da istifa etmesiyle son bulan askerlik hayatı, 1920'de yeniden başladı ve yüzbaşı rütbesiyle Kurtuluş Savaşına katıldı. Yozgat

Ayaklanmasının bastırılmasında gösterdiği çalışmalarından dolayı kendisine İstiklâl Madalyası verildi. Rütbesi 1923'te binbaşılığa yükseltildi. 1924'te kurulan İş Bankasının kurucuları ve hisse sahipleri arasında Cevat Abbas da vardı. Cevat Abbas Gürer 1941 yılına kadar milletvekilliği yaptı. Mustafa Kemal'le ilgili hatıralarını, Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak (1939) adlı kitapta topladı. Cevat Abbas 1943 yılında Yalova'da öldü.

Lozan Konferansı'na giden Türk heyetinde danışman olarak bulunan, uzun yıllar milletvekilliği ve elçilik yapan ünlü edebiyatçı Yahya Kemal Beyatlı da Üsküplü köklü bir aileden gelmektedir. 1884 yılında Üsküp'te doğan (2 Aralık) Beyatlı'nın asıl adı Mehmet Agah'tır. Üsküp belediye başkanlığında bulunan Niş'li İbrahim Naci Bey'in oğludur. III. Mustafa devrinin sancak beylerinden Şehsüvar Paşa soyundan gelir. Beyatlı soyadı, Şehsüvar sözcüğünün Türkçesidir. Yahya Kemal'in ailesi de Balkan Savaşları'ndan sonra Rumeli'yi en çok andıran yer olan İzmir'e taşınmıştır.

Yahya Kemal, ilk öğrenimini Üsküp'te, orta öğrenimini Selânik İdadisi'nde tamamladı (1895-1903). Siyasal Bilgiler okumak üzere Fransa'ya gitti. Milliyetçi fikirlerin kendisinde uyanmasını şöyle açıklıyor: “Paris'te talebe mitinglerine gidiyordum. Balkan Harbi arifesinde bizim ekalliyetler, Rumlar, Bulgarlar büyük mitingler tertip ediyorlardı. O sıralarda bizim Jön Türkler Abdülhamit'i yıkmakla meşguldüler. Yoksa Türk milletinden falan haberleri yoktu. Baktım bu Rumların, Bulgarların yıkmak istedikleri Abdülhamit değil, başka şey. Bunlar Türk milletini yıkmak istiyorlar. Demek Türk milleti diye bir şey var. Bu nasıl bir millettir, mazisi nedir? Diye merak etmeye başladım. Zaten Ulûmu Siyasiye mektebinde tarih okuyordum. Türk milletinin mazisini öğrenmek için tarih kitaplarını karıştırmaya başladım. İşte bende milliyet hissi ve milliyetçilik böyle doğdu.” Yahya Kemal Beyatlı, tarihe yaslanan bir milliyetçiliği benimser, şöyle der: “Ben Paris'ten vatanıma döndüğüm 1912 senesinden beri gerek şiirde, gerek nesirde, gerek derslerimde ve sohbetlerimde 45 seneden beri arasız bu iddiayı bu milli inancı tekrar ettim: Malazgirt'ten sonra Türkiye toprağında yalnız kendi kendine benzeyen bir Türklük vardır. Bu Türklük, kendi ırkından, bağlı olduğu dinden, yaptığı tarihten,

yarattığı güzel sanatlardan, şiirden, musikiden, mimariden hasılı bu vatandaki yaşayışından, duyuşundan, kendi kader ve kazasından terekküp etmiş bir kütledir.”⁴⁹⁷

Balkanlar, daha yakın dönemlerde de ülkemizdeki kültür ve sanat faaliyetlerini desteklemeye devam etmiştir. Nitekim yakın döneme ait biyografi kaynakları tarandığında çağdaş sanat içindeki pek çok şair ve yazarın doğum yerinin Balkanlar olduğu hemen görülecektir.⁴⁹⁸

Milli Mücadele dönemine damgasına vuran kimi olayların aktörleri arasında yine Balkan kökenli isimlere sıkça rastlanılmaktadır. Ulusal kurtuluş kavgamızı başlatan ilk kurşunu İzmir’in Konak meydanından Vilayete doğru ilerleyen Yunanlıların üzerine sıkan, aynı yerde düşman askerlerince şehit edilen ‘Osman Nevres’ olarak tanınan gazeteci Hasan Tahsin Recep de Selânik (1888) doğumludur. Yine Milli Mücadele döneminde dilden dile dolaşan ‘Dağ Başını Duman Almış’ şiirinin yazarı Ali Ulvi Elöve de Selânik (1881) doğumludur. Elöve şiiri yazdığı anı ve onda yarattığı etkiyi şöyle anlatıyor: “Birinci Dünya Savaşı’nın karanlık günlerinin ezikliği, beni de her Türk gibi etkilemişti. O hava içinde o güfteyi; kan, barut ve ezikliğin üzerine yürünmesi gerektiğine, bir gün dağ başlarını saran dumanın ardından pırıl pırıl bir güneş doğacağına inanmıştı. Marşın mısralarında gençliğe vermek istediğim kuvvet, yıllar yılı her güç bir günde bu marşı söyleyerek atıldıkları hamlelerde kendisini göstermesi ve kanlarını damla damla akıtarak bu ulusun mutluluğunu bütünlüğünü, devamlılığını sağlayan aziz şehitlerimizin, büyük önder Atamızın kazandıkları zafer günlerinin yıldönümlerinde hep bu marşın söylenmesi, gözlerimi yaşartır eskiyi hatırlatarak.”⁴⁹⁹

Balkan kökenli kişiler Türkiye Cumhuriyeti içerisinde ilerici bir kimliği temsil ederken, Kemalist Devrimlerin kökleşmesinde ve toplumun geneli tarafından özümsemesinde de önemli bir misyon üstlenmişlerdir.

⁴⁹⁷ Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Türk Edebiyatı Tarihi, Cumhuriyet Edebiyatı III*, 2.b., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985, s.742

⁴⁹⁸ Mustafa İsen, “Balkanlarda Türk Edebiyatı”, *Balkan Türkleri, Balkanlar’da Türk Varlığı*, Erhan Türbedar (Der.), 1.b., Ankara: ASAM, Balkan Araştırmaları Masası, 2003, s.232, bkz EK-6

⁴⁹⁹ Karaalioğlu, a.g.e., s.684

SONUÇ

Balkan Savaşları Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Önlenebilir çöküşün dibe vurma noktası Balkan Savaşları'dır. Bu savaşların ardından devlet kaybettiği toprakları ve itibarını kazanmak için I. Dünya Savaşı macerasına atılmış ondan da hezimetle ayrılarak kendi varlığına son verecek olayları yaşamaya başlamıştır.

Balkanlar coğrafyası Osmanlı Devleti'nin Batıya doğru ilerleme stratejisi içerisinde her zaman için öncelik verilen ve feth edilmesi gereken bir bölge olmuştur. Uzun süren savaşların ardından Balkanlar'da hakimiyet kuran devlet, gelirlerinin büyük bir kısmı bu bölgeden elde etmiş, burada kök salmış, uygulanan iskan siyaseti ve zaman içerisinde Müslümanlığı seçen yeni kavimlerle birlikte Müslüman tebaa Balkanlar'ın bir çok yerinde çoğunluğu teşkil etmiştir.

Diğer taraftan burada yaşayan ve bu bölge üzerinde tarihsel hesapları bulunan Yunan, Bulgar, Sırp, Karadağ ulusları için Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yüzyıllar bu hesapların sona ermesine yetmemiştir. Büyük Devletlerin hamiliğinde, mitolojik geçmişlerini aratmayacak hayali devleti kurmanın peşine düşen bu uluslar aralarındaki kavgaları unutturacak ittifakı, bunca yıllık husumetin ardından Balkan Savaşı öncesinde kurabilme fırsatını yakalamışlardır.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olmuş, gerek iç siyasette gerekse dış siyasette pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. İttihat ve Terakki ancak Balkan Savaşları'nın ardından iktidarını tam olarak kurabilmiş, Meşrutiyet'in ardından yaşanan siyasal çalkantılar bu otoriter rejim ile son bulmuş, seçimsiz geçilen bu dönemde devlet kendisini daha büyük bir savaşın içerisinde bulmuştur.

İttihat ve Terakki Balkanlar'dan gelen göçmen kabilelerini belirli bir siyaset çerçevesinde iskan etmeye çalışmıştır. Her şeylerini kaybederek gelen göçmenlere vergi ve askerlik muafiyetleri sağlanmış, bir an önce üretici konuma geçmeleri için çaba sarfedilmiş, geldikleri yere uygun iklim ve çalışma koşullarına göre iskan

edilmeleri için özen gösterilmiştir. Ancak çok geçmeden başlayan I.Dünya Savaşı ile bu iskan siyasetine dair pek çok nokta ne yazık ki kağıt üzerinde kalmıştır.

Balkan göçleri konusunda bugüne kadar sayısız çalışma yapıldı. Bu çalışmalarda arşiv belgelerine, istatistiklere, yıllıklara dayanarak Balkanlar'dan göç eden insanların niceliksel değeri verilmeye çalışıldı. Göçmenlerin nerelere hangi amaçlarla iskan edildikleri ve buradaki durumları aktarıldı. Ancak, göçmenlerin siyasal yaşama katılımları, yaşadıkları sosyo-kültürel sorunlara ilişkin değerlendirmeler günümüze kadar neredeyse hiç yapılmadı.

Yüzyıllarca Balkanlar'da kök salan ve o toprağın hamuruyla yoğrulan Müslüman nüfus kendi kültürel mirasıyla yeni bir yaşam biçimi ortaya çıkarmış bu miras daha sonra göçler neticesinde Anadolu'nun kültür mozağine eklenmiştir. Özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni rejimin kökleşmesinde Cumhuriyet devriminin geniş halk kitlelerine yayılmasında Balkan kimliğinin yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Balkan kökenli pek çok düşünür, edebiyatçı, devlet adamı farklı düşünce yapılarıyla dönemlerine damgasını vurmuştur. Hangi düşüncede olursa olsun, siyasal yelpazenin neresinde durursa dursun, Balkan kimliği siyaset yaşamında her zaman etkin bir rol oynamıştır. Sadece Balkanlar'ın sosyo-ekonomik yapısıyla, kültürel mirası ile, okumuşluk seviyesi ile açıklanamayacak olan bu durum, tezin siyasal sonuçlar kısmında farklı düşüncede yer alan tek ortak özellikleri Balkanlar'dan gelmek olan tarihsel kişilikler aracılığıyla da aktarılmaya çalışıldı.

Bu çalışmada Balkan Savaşları öncesinde bu coğrafyada yaşayan ulusların tarihsel hesapları, büyük devletlerin çıkar çatışmaları, Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan siyasal çekişmeler irdelendikten sonra Balkan Savaşları'nın genel bir değerlendirmesi yapıldı. Ardından bu savaş sonucunda ortaya çıkan göç hareketleri, Osmanlı Devleti'nin daha önceki yıllarda karşılaştığı göç hareketleriyle birlikte karşılaştırılarak her yönüyle değerlendirildi. Göçmenlerin yaşadıkları sosyal sorunlara değinildikten sonra Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet Türkiye'sine kadar göçlerin siyasal yapı üzerindeki etkisi, belirli bazı kişilerin isimleri de zikredilerek verilmeye çalışıldı.

173

۵۵۹
 لایحه
 محترم
 محترم

داخله نظر است که تکرار محول می آید زیرا در وقت تنظیمه داره نسخ قد التوبه موقوفه ای مجلس حاضران از آن وقت
 مقرر در منبع و جرایم و در اینج مالک عثمانیه به حقوق ایل اهل سنت و طهره اصلیدی نظر در وقت آذره آید
 اقرار صکره مرتبه موافقه محله بر آنکه در اینج مایع و فوائد عظیمه قاصه اینده صلاح بر وجه عیار ایل است
 اشخاصی عده نساک که ضلعون استمداد ضلعون استمداد قرار فدر سینه استمداد قد التوبه فایده فایده
 مذکور است ایضا حال حاضر در اینج در اینج در اینج در اینج در اینج در اینج در اینج در اینج در اینج
 قانونی تصفیه ایلان آذره ذکر او تمام بود که در وقتاً موقع مرغه و ضلعی با ذکر فایده ایضا
 تکرار در مقرر استمداد عهده و تقدیم مقاله در اینج احوال

داحا طهارت

اولاد طهارت

امور محمد اولاد طهارت صبری

۱۱۵۲

۲۶۵

بچه بالقاه می رسد او را استا بنده صه واجب جهه زه بر جهه کس کس و برت به اینه اینه طرا کسفه
دکله المصه شیخ د بیجا اولاد نیک ده زیبا صلب وقت بر سه سو قافله سو دنده جهه فیکسی است
کوردیکه اوله ده صاب کوی کوه او را مکتوبی و ماکتوبی تر ایه کس کس کس جنل کس کس
صبا نه ایجا اینه و واجب السدی اولاد و ایا نیک سو صفت و برت اینه خلیصه مکتوبه
فانده کی بر کس اولجه د بیلا نیکه بر کوی صلی کس کس جنل جهه صه طبره لرا کوی بوزده اولوز نیک
ایفا کس تا صبر ایتک اولزه بر کس و لایات صلی کس کس جنل کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس
ایجو و صبر السدی اولاد و ایا کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس کس
دبا لاده ایا کس
اوله نیکه کس
نکات ایفا کس

د کس کس کس

د کس کس کس
د کس کس کس
د کس کس کس

EK-6

Yakın çağa damgasını vurmuş Balkan doğumlu önemli şair, yazar ve sanatçılar:

Rıza Apak (Petriç 1911), Enver Ziya Karal, (Kosova, 1906-1982), Recep Bulut İştîp, Afet İnan (Selânik, 1908-1985), Macit Gökberk (Selânik, 1908), Vehbi Eralp (Selânik 1907), Muazzez Tahsin Berkand (Selânik, 1900-1984), Malik Aksel (Katerin 1903-1987), Agah Sırrı Levend (Rodos, 1894-1978), Tahsin Banguoğlu (Drama, 1904-1989), Munis Faik Ozansoy (Midilli, 1911-1975), Yaşar Nabi Nayır (Üsküp, 1908-1981), Mahmut Özay (Kayalar, 1908-1980), Haluk Nihat Pepiy (Katerin, 1901-1972), M.Cevdet Perin (Nevrekop, 1896-1965), Mithat Perin (Nevrekop, 1917), Ziya Somar (Yanya, 1906-1978), Salim Şengil (Selânik, 1913), Ziya Yamaç (Silistre), Hilmi Yücebaş (Drama, 1915), Türker Acaroğlu (Razgrad, 1915), Cevdet atmaca (Silstre, 1927), Niyazi Akı (Kayalar, 1912-1992), Ahmet Samim (Prizren, 1884-1910), Aka Gündüz, (Selânik, 1886-1958), Ali Reşat, (Lofça, 1877-1929), Mustafa Baydar (Gümülcine, 1920), Yahya Benekay (Köstence, 1925), Pertter Naili Boratav (Gümülcine, 1907), Necati Cumalı, (Florina, 1921), İbrahim Necmi Dilmen (Selânik, 1889-1945), Şükrü Elçin (Florina, 1921), Ali Ulvi Elöve (Selânik, 1881-1975), Ahmet Cevat Emre, (Girit, 1887-1961), Hakkı Süha Gezgin (Manastır, 1895-1963), Naci Girginsoy, (Kesriye, 1924), Hasan Tahsin Recep, (Selânik, 1888-1919), Nazım Hikmet Ran, (Selânik, 1902-1963), Şevket Rado, (Radoviç, 1913-1988), Rasim Haşmet, (Selânik, 188-1919), Sebahattin Ali, (Gümülcine, 1906-1948), Sabiha Serter, (Selânik, 1898-1968), Zekeriya Sertel, (Ustrumca, 1890-1980), Ahmet Emin Yalman, (Selânik, 1881-1972), Ragıp Şevki Yeşim (Makedonya, 1910-1971), Ziya İlhan Zaimoğlu, (Üsküp, 1912-1965), Macit Cevat Doğudan (Vulçitrin)

Arsiv Belgeleri

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

1.Dahiliye Nezareti Tasnifi

- a- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi
- b- Hukuk Müşavirliği Kalemi
- c- İdare Kalemi
- d- İdare-i Umumiye Müdüriyeti
- e- Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
- f- Sicil-i Nüfus Müdüriyeti
- g- Sicil-i Tahrirat Kalemi
- h- Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
- i- Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
- j- Şifre Kalemi
- k- Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü

2. Meclis-i Vükela Mazbataları

Kitaplar

Adanır, Fikret, **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1996

Ağanoğlu, H.Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001

Andonyan, Aram, **Balkan Savaşı**, Aras Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul, 2002

Artuç, İbrahim, **Balkan Savaşı**, Kastaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1988,

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya'da**, Bateş Bayilik Teşkilatı A.Ş., İstanbul, 1998

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998

Bahadır, Gürbüz, **Balkanlar ve Türkler**, Çizgi Yayınevi, 1.Baskı, Konya, 2002

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 2002

Berkes, Niyazi, **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2002

Berkes, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul,1975

Birinci Ali, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1990

C. Hall, Richard, **Balkan Savaşları, 1912-1913 I.Dünya Savaşı’nın Provası**, Homer Kitabevi, 1.Baskı, İstanbul, 2003

Culum, Mehmet, **Azap Ağa**, Bulut Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2004

Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2002

Erkan, Süleyman, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, KTÜ Yayınları, Trabzon, 1996

Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995

Gökaçtı, Mehmet Ali, **Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2002

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Trend Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 2003

İpek, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu, 2.Baskı, Ankara

Kara, İsmail, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul,

Karaalioğlu, Seyyit Kemal, **Türk Edebiyatı Tarihi, Tanzimattan Cumhuriyete II**, İnkılap Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1982

Karaalioğlu, Seyit Kemal, **Türk Edebiyatı Tarihi, Cumhuriyet Edebiyatı III**, İnkılap Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1985

Karpat H. Kemal, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Recep Boztemur (çev), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2004

Karpat H. Kemal, **Osmalı Nüfusu 1830-1914**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2003

Kurnaz, Şefika, **Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları**, MEB, İstanbul, 1993

Lauzanne, Stephane, **Balkan Acıları, Hastanın Başucunda Kırk Gün**, Kastaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1990

M.Türker Acaroğlu, **Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar**, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 1.Baskı, Ankara, 1999

Mâcid, İlyas, **Beni Okuyunuz**, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1996

Mahmut Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı**, Güncel Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul, 2003

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000

McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1998

Milas, Herkül, **Göç**, Damla Demiröz (Der), İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001

Mumcu, Uğur, **Kırkların Cadı Kazanı**, Tekin Yayınevi, 6.Baskı, İstanbul, 1993

Nayır, Yaşar Nabi, **Balkanlar ve Türklük**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999

Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001

Seyfettin, Ömer, **Bomba, (Balkan Savaşı Günlükleri)**, Serhad Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1983,

Seyfettin, Ömer, **Asılladeler**, İnkılap Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1982

Şimşir, Bilal, N, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1986

Şimşir, Bilal, N., **Rumeli'den Türk Göçleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968

Todorova, Maria, **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2003,

Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I. II. Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1998,

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt III. İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2000

Tunaya, Tarık Zafer, **İslâmcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003

Tunçay, Mete – Zürcher Erik Jan (Der.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000

Türbedar, Erhan, Balkan Türkleri, **Balkanlar'da Türk Varlığı**, ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 1.Baskı, Ankara, 2003

Türkali, Vedat, **Komünist**, Gendaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul , 2001

Ülken, Hilmi Ziya, **İslâm Düşüncesi**, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995

Vassaf, Gündüz, **Annem Belkıs**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000,

Yerasimos, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995

Yorulmaz, Ahmet, **Savaşın Çocukları**, Remzi Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1998

Makaleler

Adanır, Fikret, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi : Makedonya Örneği”, Tunçay, Mete – Zürcher Erik Jan (Der.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000

Ahmad Feroz, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler”, Tunçay, Mete – Zürcher Erik Jan (Der.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000

Arat, Aydın, “Türk Ocakları”, **Türk Yurdu Dergisi**, Sayı 350, Mayıs 1987

Belge, Murat, “Türkçe Sorunu”, **Yazko Edebiyat**, Mayıs ve Haziran 1982

İnbas, Mehmet, “Tarihsel Perspektif Türklerin Balkanlar’a Yerleşmesi”, Türbedar, Erhan, Balkan Türkleri, **Balkanlar’da Türk Varlığı**, ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 1.Baskı, Ankara, 2003

İsen, Mustafa, “Balkanlarda Türk Edebiyatı” Türbedar, Erhan, Balkan Türkleri, **Balkanlar’da Türk Varlığı**, ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 1.Baskı, Ankara, 2003

Karpat, H. Kemal, “1878 Sonrasında Güneydoğu Avrupa’da Ulusçuluğun Toplumsal ve Siyasal Temelleri: Bir Yeni Yorum”, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Recep Boztemur (çev), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2004

Lütem E, Ömer, “Tarihsel Süreç İçinde Bulgaristan Türklerini Hakları”, Türbedar, Erhan, Balkan Türkleri, **Balkanlar’da Türk Varlığı**, ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 1.Baskı, Ankara, 2003

Metel, Ali Balkan, “Balkan Savaşı ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti”, **Yeni Batı Trakya Dergisi** Yayınları no:7, 4.Baskı, İstanbul

Noutsos, P, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü: 1876-1925”, Tunçay, Mete – Zürcher Erik Jan (Der.), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000

Oktay, Osmançavuşoğlu Emel, “Çözülemeyen Düğüm Makedonya Sorunu ve Makedonya Türleri”, Türbedar, Erhan, Balkan Türkleri, **Balkanlar’da Türk Varlığı**, ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 1.Baskı, Ankara, 2003

Öke, Mim Kemal, “İngiliz Belgelerinde Türkçülük (1916-1918)”, **Türk Yurdu Dergisi**, Sayı 347, Şubat 1987

Turan, Ömer, “Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri” , Türbedar, Erhan, Balkan Türkleri, **Balkanlar’da Türk Varlığı**, ASAM Balkan Araştırmaları Masası, 1.Baskı, Ankara, 2003

Yalımov, İbrahim, “1876-1923 Döneminde Türkiye’de Bulgar Topluluğu ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi”, Tunçay, Mete – Zürcher Erik Jan (Der.), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000

Özgeçmiş

Yazar, 05.05.1976 tarihinde Tekirdağ' da doğmuştur. İlk ve Orta öğrenimini Çerkezköy'de, Lise öğrenimini ise Çorlu'da tamamlamıştır. 1993-1995 yılları arasında Trakya Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe Bölümü'nde ön lisans öğrenimini, 1997-2001 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamlamıştır.

Yazar, 2003 yılının Haziran ayından beri Özgür Kocaeli Gazetesi'nde Haber-Röportaj ve köşe yazarlığı yapmaktadır.

